HB 1.155

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

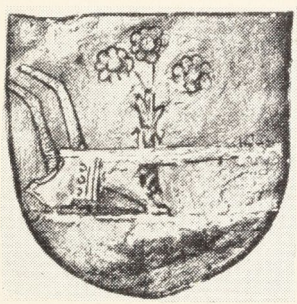

AGRÁRTUDOMÁNYI EGYETEM KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
BIBLIOTHECA CENTRALIS UNIVERSITATIS SCIENTIARUM AGRICULTURAE
BUDAPEST — GÖDÖLLŐ

I. 1957 1—2. SZÁM

A címlapon :

Az eke legrégibb magyar ábrázolása 1456-ból.

Sigillum nostrum aratri imaginem antiquissimam in Hungaria repertam repraesentat
MCDLVI.

HB 1.155

MG. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A G R Á R T Ö R T É N E T I S Z E M L E

/Historica Rerum Rusticarum/

6299

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára
Bibliotheca Centralis Universitatis Scientiarium Agriculturae
Budapest-Gödöllő

I. évfolyam 1957 1-2 szám

MG. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Nyilvántartási szám

Az Agrártörténeti Szemlét az Agrártörténeti Munkaközösség közreműködésével az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára adja ki. Az ideiglenes szerkesztőbizottság tagjai: Kosáry Domokos, Lázár Vilmos, Makkai László, Penyigey Dénes, Szabad György, Szabó István, Tálasi István, Wellmann Imre. Szerkesztőségi titkár: Gunst Péter. A szerkesztőségnek szánt levelek, kéziratok, ismertetési példányok, stb. e címre küldendők: Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára (Gödöllő).

Kiadja: Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára
Felelős kiadó: Kosáry Domokos.

513/Mi. Tné/ Kossuth Kiadó Soksz. üzeme
Felelős a vállalat igazgatója

TARTALOM

Oldal

Kosáry Domokos:
Bevezető 3

Tagányi Károly a régi magyar községről
(Közli: Varga István) 5

Közlemények

Jenei Ferenc gazdasági hagyatéka, 1480–1500
(Közli: Oszvald Ferenc) 15

Vasmegyericsei kárbecslés, 1520
(Közli: Pataki János) 17

A szenyéri uradalom urbáriuma, 1524
(Közli: Fekete Nagy Antal 20

Belényesy Márta:
Három XV–XVI. századi irat mezőgazdaságtörténeti vonatkozásai 3

Hadik András az erdélyi mezőgazdaságról
(Közli: Makkai László) 3

Beregmegyei urbéri szabályzat, 1784
(Közli: Tálasi István) 52

Adatok Wierzbicki Péter keszthelyi működéséhez
(Közli: Bodnár Béla) 5

Mezővárosi legelőhasználat uriszéki szabályozása 1836-ban
(Közli: Szabad György) 6

Krónika

Az Agrártörténeti Munkaközösség megalakulása 7
Magyar agrártörténeti konferencia terve 7
Anyagi kultúránk a XV. században: a munkaközösség öt esztendeje
(Belényesy Márta) 7

Agrártörténeti kutatások a Történettudományi Intézetben
(Makkai László) 7

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékének agrártörténeti tevékenysége 8

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem agrártörténeti munkája I.
(Hoffmann Tamás) 8

Az Országos Levéltárban folyó agrártörténeti munkáról
(Maksai Ferenc) 82

A Pestmegyei Levéltár agrártörténeti tervei
(Vigh Károly) 83

Agrártörténeti munka az Országos Mezőgazdasági Könyvtárban 83

A hatvanéves Mezőgazdasági Muzeum agrártörténeti vonatkozásai
(Éber Ernő 84

Oldal

A debreceni egyetem agrártörténeti munkássága (Rácz István) 85

A szegedi egyetem agrártörténeti munkássága 86

A Dunántúli Tudományos Intézet agrártörténeti tevékenysége 87

Agrártörténeti kutatások külföldön 87

A Német Néprajzi Intézet kérdőívei 87

Szemle

Belényesy Márta: A földmüvelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században
(Ism.: Mráz Vera) 89

Dankó Imre: A Sajó-Hernád melléki hajdutelepek
(Ism.: Makkai László) 90

Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631-1648) Szerk. -
(Ism.: Mráz Vera) 90

Lázár Vilmos: Nagyváthy János emlékezete
(Ism.: Vörös Károly) 93

Trócsányi Zsolt: Az erdélyi parasztság története 1790-1849.
(Ism.: Rácz István) 94

Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon .
(Ism.: Hársfalvi Péter) 96

Eperjessy Kálmán: Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai
(Ism.: Felhő Ibolya) 97

P. I. Ljascsenko: A Szovjetunió népgazdaságának története. I-II.
(Ism.: Niederhauser Emil) 99

František Graus: Dějiny venkovkého lidu v čechách v dobe předhuritské I.
(Ism.: Belényesy Márta) 100

J. G. D. Clark: Prehistoric Europe. The Economic Basis.
(Ism.: Hoffmann Tamás) 102

A. Steensberg: Med bragende flammer.
(Ism.: Hoffmann Tamás) 104

H. Koren: Pflug und Arl.
(Ism. Hoffmann Tamás) 105

A. Míka: Feudální velkostátek v jižních Čechách (XIV-XVII. stol.)
(Ism.: Fügedi Erik) 106

M. Francić: Technika młynów wodnych w Polsce w XVI i XVII. w.
(Ism.: Fügedi Erik) 108

M. Beresford: The Lost Villages of England
(Ism.: Mráz Vera) 110

J. Nichtweiss: Das Bauernlegen in Mecklenburg
(Ism.: Makkai László) 112

Oldal

L. Cassese: La bonifiche nel Mezzogiorno d'Italia durante il periodo spagnolo (Ism.: Mráz Vera) 114

Hargitai László: A magyar talajtan története az 1945–56-os évek talajtani irodalmában.... 115

Agrártörténeti Bibliográfia 1953–1955. (I. rész) 122

I. BIBLIOGRÁFIAI MŰVEK 123

II. ÁLTALÁNOS MŰVEK 124

III. MAGYARORSZÁG 130

IV. KELETEURÓPA 134

a) Bulgária 134
b) Csehszlovákia 135
c) Jugoszlávia 136
d) Lengyelország 137
e) Románia 141
f) Szovjetunió 141
V. ÉSZAK- DÉL- ÉS NYUGATEURÓPA 145

a) Ausztria 145
b) Belgium 146
c) Dánia 146
d) Franciaország 146
e) Hollandia 149

(Folytatása a következő számban.)

FOLYÓIRATUNK E SZÁMÁNAK MUNKATÁRSAI:

Belényesy Márta, a Néprajzi Muzeum munkatársa; Bodnár Béla, az Agrártudományi Egyetem hallgatója; Éber Ernő, a Mezőgazdasági Muzeum munkatársa; Fekete Nagy Antal, az Országos Levéltár munkatársa; Felhő Ibolya, az Országos Levéltár munkatársa; Függedi Erik, történész; Hargitai László aspiráns, Agrártudományi Egyetem; Hársfalvi Péter aspiráns, Történettudományi Intézet; Hofmann Tamás aspiráns, ELTE Bölcsészkar, Néprajzi Tanszék; Kosáry Domokos, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója; Makkai László, a Történettudományi Intézet munkatársa; Maksai Ferenc, az Országos Levéltár munkatársa; Mráz Vera, az Országos Levéltár munkatársa; Niederhauser Emil, a Történettudományi Intézet osztályvezetője; Oszwald Ferenc, az «Anyagi Kultúránk a XV. században» Munkaközösség munkatársa; Pataki János, az «Anyagi Kultúránk a XV. században» Munkaközösség munkatársa; Rácz István tanársegéd, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Történeti Intézet, Debrecen; Szabad György docens, ELTE Bölcsészkar, Ujkori Magyar Történeti Tanszék; Tálasi István egyetemi tanár, az ELTE Bölcsészkara Néprajzi Tanszékének vezetője; Varga István, a Történettudományi Intézet munkatársa, Vigh Károly, a Pestmegyei Levéltár vezetője, Vörös Károly, a Levéltárak Országos Központjának munkatársa.

o o o

B E V E Z E T Ő

E néhány bevezető sort, mellyel uj, közös vállalkozásunkat: az Agrártörténeti Szemlét indítjuk utjára, hadd kezdjük mindjárt egy beismeréssel: a magyar agrártörténeti kutatás multjából eddig sem a kezdeményezések hiányoztak elsősorban, hanem a folytatások. Nem az egyéni kutatók és érdeklődők, hanem az együttműködés és a kölcsönös segitség azon állandóvá szilárdult módozatai és formái, melyek a rendszeres munkát megkönnyitik, és amelyek nélkül, magára hagyva, a legbuzgóbb igyekezet is előbb-utóbb elcsüggesztő nehézségekkel találja magát szemben. A magyar mezőgazdaság első összefoglaló történetét már hét évtizeddel ezelőtt, 1887-ben megirta Wenzel Gusztáv, de valamirevaló második azóta sem akadt utána e sorban. Kutatóinknak ma is bevallottan egyik legfőbb, közös célitüzése az, hogy együttes munkával előkészitsék és létrehozzák ezt az uj összefoglalást. Az ujat, melynek immár persze nemcsak mennyiségi szempontból: anyagában, forrásai gazdagságában és terjedelmében, hanem minőségileg, feldolgozási módszerében, értékelésében is döntő mértékig többnek, jobbnak, olyannak kell lennie, amilyet ma - a két nemzedéknyi különbségen tulmenően - a társadalmi viszonyainkban és tudományos felfogásunkban azóta végbement forradalmi változás uj igényei megkövetelnek.

Wenzel öregkori (hetvenöt éves korában közzétett) munkája egyébként is inkább egy régebbi nemzedék bucsuszava volt. A századvég fiatalabb kutatói, köztük a kitünő Tagányi Károly, az egykoru német gazdaságtörténészek: Karl Lamprecht és mások törekvéseinek ismeretében, ezt az egyébként kezdeményező érdemü munkát már akkoriban meglehetősen elavultnak, főleg pedig forrásanyagában igen hiányosnak tekintették. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület már az 1896-i milleniumi kiállitásra ujra meg akarta iratni a magyar mezőgazdaság történetét. Az irodalmi szakosztály azonban 1893 tavaszán ezt a tervet egyelőre megvalósithatatlannak nyilvánitotta, azon indokkal, hogy »a szükséges kutforrások és adatok, bár óriási mennyiségben rejtőznek a különböző levéltárakban», nem kerültek még nyilvánosságra. A szakosztály egyuttal egy »magyar mezőgazdasági történeti bizottságot» küldött ki, melybe a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat képviselőit is meghivták. E bizottság 1893. november 13-i ülésén Forster Géza elnöklete alatt, Acsády Ignác, Galgóczy Károly, Nagy Gyula és Rodiczky Jenő részvételével meghallgatta Paikert Alajos javaslatát, hogy »a hazai mezőgazdaság történetének kutforrásai időközönként kiadassanak és e kiadvány anyagi és erkölcsi ügyvitelére a Magyar Tudományos Akadémia kéressék fel»; majd Tagányi Károly előterjesztését, vagy inkább ismertető előadását a magyar gazdaságtörténet főbb forrásairól (mely alapját képezte a Századokban hasonló cimen megjelent cikkének). Végül pedig olyan értelmü határozatot hozott, hogy az évente 1-2 kötetben kiadandó okmánytársorozat mellett külön megindit egy elsősorban adatközlő, agrártörténeti folyóiratot.

A magyar agrártörténeti irodalom fejlődésének e helyen most legvázlatosabb ismertetésére sem vállalkozhatunk. Ugy gondoljuk azonban, hogy szerény keretben induló Agrártörténeti Szemlénk legelső lapjain fel kellett idéznünk, miként született meg nevezetes és a hazai kutatásban uttörő jelentőségü elődje: a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. E lap tudatosan vállalta annakidején főleg az anyaggyüjtés és anyagközlés feladatát, azt, hogy »a mezőgazdaságra vonatkozó fontosabb adatokat összegyüjtse és történetiróinknak rendelkezésére bocsássa». De ugyanakkor már puszta témakörével kezdeményező szerepet is kellett vállalnia, hiszen, mint az első szám élén közölt Bevezetés irja: »anyagi dolgokkal, a népek valódi szükségleteivel tudományosan foglalkozni a legujabb időkig crimen laesae majestatis volt».

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle Paikert Alajos (mint az Egyesület titkára) szerkesztése mellett széles körben maga mögé tudta csoportositani azokat az erőket, melyek abban az időben a magyar agrártörténetirás szempontjából tekintetbe jöttek. Főmunkatársul Tagányi Károlyt nyerte meg, aki itt közölte mindjárt az első évfolyamban, nevezetes tanulmányát a hazai földközösség történetéről, és rövidesen elkészült a Magyar Erdészeti Oklevéltár három kötetével is (1896). Mellette Acsády Ignác, Galgóczy Károly, Herczegh Mihály, Hermann Antal, ifj. Kemény Lajos, Koncz József, Kőszeghy Sándor, Lehoczky Tivadar, Petikó Béla, Pólya Jakab, Rodiczky Jenő, Ruisz Gyula, Szamota István, Szádeczky Lajos, Szüts Mihály, Thallóczy Lajos és Virágh Elek nevét olvassuk kezdettől a munkatársak korában, de ez a kör is nemsokára kiegészült még olyan jeles szerzőkkel, mint Takáts Sándor, aki a XVI - XVII. századi vonatkozásu, gazdaságtörténeti tanulmányok egész sorát tette közzé a Szemle hasábjain.

Megfelelő kritikai elemzéssel nem volna nehéz a vállalkozás fogyatékosságait, hibáit is föltárni. De maradjunk itt most annál, hogy a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle ilyenek ellenére is feltétlenül alkalmasnak igérkezett arra, hogy mint közös, központi orgánum segitse elő a hazai agrártörténet ügyét. A lap azonban, mely ha élne, most töltené be 62. esztendejét, nem sokkal több mint egy évtized után torzóként félbeszakadt, és tizenhárom megjelent kötete (1894-1906), mely ma már az érdekesebb könyvészeti ritkaságok közé kezd számitani, azóta is folytatás nélkül maradt.

Egy jó negyedszázadnak kellett a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle megszünése után eltelnie, amig a hazai agrártörténeti kutatásnak egy uj, más természetü, de mégis bizonyos figyelmet érdemlő központja kezdett egyidőre kialakulni. Ezuttal nem folyóiratról volt szó, hanem a budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karának Müvelődéstörténeti Intézetében, Domanovszky Sándor tanszékén kibontakozó iskoláról. Ennek megint voltak a polgári történetirás akkori szakaszában eléggé természetes, ma persze különösen szembetünő hibái. De az is kétségtelen, hogy ez az iskola egy egész gazdaságtörténész-nemzedéket nevelt föl (a mai negyvenéveseket) a korábbinál igényesebb, magasabb szinvonalon és olyan uj kérdések felvetésével, mint a majorsági gazdálkodás, allodizálás és a nagybirtok keleteurópai sajátságainak kérdései. A Domanovszky által szerkesztett «Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéből» c. sorozatban (mely azután ismét folytatás nélkül maradt) a harmincas évek elejétől kezdve egymás után láttak napvilágot fiatal kutatók birtoktörténeti, mezővárostörténeti stb. tanulmányai, immár konkrét helyi viszonyoknak levéltári forrásanyagon alapuló vizsgálatával.

Az utolsó évtized magyar agrártörténeti kutatása viszont kétségtelenül egyre jobban érezte azt a hiányt, hogy sem központi orgánummal, sem valami közös mühellyel nem rendelkezik. Nem mintha ezidőben nem gazdagodott volna jelentős eredményekkel. Hanem talán éppen azért, mert magasabb igényekkel lépünk fel vele szemben, többet követelünk tőle s ezeknek csak minden korábbinál jobb szervezési feltételek birtokában lehet hiánytalanul eleget tenni. Majdnem szükségtelen itt arra utalnunk, hogy az uj igények jelentkezése ebben a mértékben nem pusztán véletlen időbeli egyezés folytán esett éppen azokra az évekre, midőn a marxista történetkutatás kibontakozásával a régen meglehetősen elszórtan vagy csak kis csoportokban szemügyre vett gazdasági tények egészen uj összefüggésekben való rendezése és elemzése vált gazdaságtörténészeink soronlévő feladatává. A marxista gazdaságtörténészek a majorsági gazdálkodás, a földesuri árutermelés kérdését nagyobb összefüggésben vizsgálva összekapcsolták a kapitalizmus kialakulásának (és ezen belül az eredeti tőkefelhalmozásnak) kérdésével. Ugyanakkor nem álltak meg a XIX. század elejénél, hanem vizsgálat alá vették a reformkori agrárfejlődést, a feudálizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakát, sőt a XIX. század végének és a XX. század első évtizedeinek egyes agrártörténeti problémáit is.

A közelmult években elég sokfelé indult meg agrártörténeti vonatkozásu kutatómunka. Első helyen talán a Történettudományi Intézetet kellene megemlitenünk, mely - egyéb teendői mellett - ujabban főleg a középkori és XVIII. századi parasztság földesuri viszonyainak és osztályharcának alakulását tárta fel jelentős munkákban, minden korábbinál mélyrehatóbban és határozottabb vonásokkal, majd pedig XVII. századi gazdasági iratok kiadásával a forrásközlés terén is hozzájárult

az előző korszakok által mulasztottak pótlásához. Bár második helyen említjük őket, bizonyos szempontból még közelebb jutottak az agrártörténet speciális területéhez a hazai néprajz egyes kutatói. Így például a népünk középkori anyagi kulturájának feltárására alakult kollektíva eredményei nyomán ma már elég részletes tanulmányokból ismerkedhetünk meg a XIV - XV. századi mezőgazdasági termelés konkrét viszonyaival. De nemcsak a Történettudományi Intézetben, a Néprajzi Muzeumban, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karának egyes történeti és néprajzi tanszékein, a Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékén, az Agrártudományi Egyetemen, vagy más, vidéki egyetemeken folytak agrártörténeti jellegű kutatások. A különböző történeti és - ujabban egyre erősödő mértékben - mezőgazdasági tudományos intézmények: levéltárak, könyvtárak, muzeumok falai közt is mindenfelé egyre több specialista kezdett agrártörténeti témák iránt érdeklődni. Hanem ezek a próbálkozások és kezdeményezések meglehetősen elszigetelten, széttagoltan jelentkeztek. Nem egyszer annyi közös bázisuk sem volt, mint amennyit a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle vagy a Művelődéstörténeti tanszék jelentett annakidején a polgári történetirásnak. Hiányoztak azok a tudományos segédeszközök (pl. a bibliográfiai szolgálat) melyek megfelelő módon csak közös erőfeszitéssel, tehát csak ugy hozhatók létre, ha már kialakult az együttmüködésnek valami formája. Hiányzott végül a kellő érintkezés is gazdaságtörténészeink és az agrárszakemberek közt, akiket a hazai mezőgazdasági termelés és saját tudományáguk fejlődéstörténete ismét speciális szempontból érdekel.

Ilyen meggondolások alapján kezdeményezte az Agrártudományi Egyetem egy olyan agrártörténeti bizottság vagy munkaközösség megalakitását, mely e hiányosságokon az adott hazai feltételekhez leginkább illő módon próbál segiteni. És itt mindjárt megjegyezzük: nemcsak Magyarországon, hanem másutt, külföldi országokban is láthatólag megnőtt az ötvenes évek elejétől fogva az agrártörténet iránti érdeklődés. Mindenfelé uj kezdeményezésekkel és az együttmüködés, a közös munka bizonyos feltételeinek megteremtésére irányuló törekvésekkel találkozunk s ezek rendszerint együttjártak uj tipusu tanulmánykötetek, évkönyvek vagy speciális agrártörténeti folyóiratok megjelentetésével is. A megoldások persze nem mindenütt egyformák. A szocialista országok közül a Szovjetunióban a marxista történetkutatás központja: az Akadémia Történettudományi Intézete kapta a feladatot s vele a kutatók összefogásának teendőit, ennek eredményeképpen az első, gyüjteményes tanulmánykötet 1952-ben látott napvilágot. Lengyelországban az Anyagi Kultura történetének intézete, Csehszlovákiában pedig a Mezőgazdasági Akadémia kačinai muzeuma tekinthető az agrártörténeti kutatás központjának és ért el már eddig is e téren figyelemreméltó eredményeket. A Német Demokratikus Köztársaságban a Néptudományi Intézet és az agrártörténettel foglalkozó egyetemi tanszékek közül főleg a berlini játszik jelentős szerepet a kutatók összefogásában. De más országokból is vannak adataink: a Német Szövetségi Köztársaságban agrártörténeti társaság müködik, mely 1953-tól speciális agrártörténeti folyóiratot ad ki, szintén ez évtől kezdve lát napvilágot a hollandiai, groningeni Agrártörténeti Intézet évkönyve, és ugyanezen évtől kezdve jelenik meg az angol agrártörténeti társaság folyóirata, valamint az amerikai agrártörténeti folyóirat is.

A magyar Agrártörténeti Munkaközösség, melynek első terve 1954-ben alakult ki és végül - mint krónika rovatunk élén olvasható - 1956 tavaszán öltött testet, nem külön intézmény, nem is egyesület, hanem az agrártörténeti kutatásban érdekelt különböző tudományos intézmények és kutatók kötetlen, önkéntes együttmüködési formája, közös fóruma, melyet azért hoztak létre, hogy az egyes intézményeken belül folyó kutatásokat összehangolják és tervszerübbé tegyék, a közös teendőket meghatározzák, s hogy a megoldáshoz szükséges alapvető tudományos segédeszközöket (folyóirat, tájékoztatás, bibliográfia, stb.) együttes erővel megteremtsék.

A Munkaközösségben résztvevők egyhanguan az Agrártörténeti Szemle megindítását tartották a legsürgősebb feladatnak. Ez érthető is. A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle megszünése óta mindeddig nem volt speciális gazdaságtörténeti, vagy éppen agrártörténeti folyóiratunk. A Magyar Történelmi Társulat orgánuma, a Századok, helyt adott ugyan a mezőgazdaság történetét tárgyaló irásoknak is, de mégsem ezek témái képezték, amint természet szerint

nem is képezhették, érdeklődésének fő tárgyait. Az is egyöntetű kívánságként hangzott el, hogy az uj Szemlének nagy gondot kell fordítania mind hazai, mind külföldi viszonylatban, a szakirodalmi, bibliográfiai adatszolgáltatásra, valamint arra, hogy a különböző intézményekben folyó agrártörténeti munkáról rendszeresen tájékoztassa olvasóit. Végül pedig nem kevésbé egyhanguan döntött szerkesztőbizottságunk arról is, hogy a Szemle minél nagyobb helyet biztositson forrásszövegek kritikai kiadásának is, hiszen ezen a téren még nagyon sok a pótolni való. A polgári pozitivizmus ha valahol: éppen az agrártörténet a parasztság gazdasági-társadalmi viszonyai felderitésének terén teljesitette nálunk a leghiányosabban az adatközlés azon feladatát, melyet egyébként fő érdemeként szoktunk emlegetni.

Ami az Agrártörténeti Szemle témakörét illeti: a magyar mezőgazdaság haladó hagyományait feltárva a tulajdonképpeni mezőgazdasági termelés történetén tul az agrártudományok történetére, uttörő jelentőségü képviselőinek életmüvére is figyelmet kell fordítania. Mégpedig konkrét, szakmai vizsgálatok alapján, ellensulyozandó régebbi idevágó irodalmunk azon hajlamát, hogy időnként egy-egy nevesebb szereplőről nagyjából ugyanazon általánosságokat ismételje el, éppen ilyen vonatkozásokban. Egyének, irányok és intézmények szerepének értékelésénél természetesen mindenkor behatóan vizsgálnunk kell összefüggésüket saját koruk gazdasági és társadalmi feltételeivel. A keszthelyi vagy akár a magyaróvári akadémiák legtávolabbi előzményeit, igy a Georgikon alapitását lehetetlen reálisan megmagyaráznunk, ha nem világitjuk meg: milyen uj követelményeket hozott a XVIII. század végétől a kapitalista termelés feltételeinek kibontakozása a feudális nagybirtokon, mint tette elkerülhetetlennné a korábbinál nagyobb elméleti és gyakorlati felkészültséggel biró, uj tipusu üzemvezetést, és hogy éppen ezek az uj szükségletek szülték a törekvéseket szakképzett mezőgazdák, gazdatisztek nevelésére.

Magát a szükebb értelemben vett agrártörténetet: a mezőgazdasági termelés történetét vizsgálva sem korlátozhatjuk figyelmünket pusztán az agrártechnika, a termelés módszereinek és munkaeszközeinek történetére, hiszen a termelőerők és termelési viszonyok problémaegységet képeznek. Természetes azonban, hogy éppen a termelőerők konkrét vizsgálatánál kell majd a legtöbb hiányt pótolnunk. E téren van talán a legtöbb teendő. Aki régebbi mezőgazdaságtörténeti irodalmunkat e szempontból áttanulmányozta, az jól tudja, hogy rendszerint éppen akkor válik bizonytalanná, elmosódóvá, számszerü adataiban, olykor önmagának is ellentmondóvá, amikor konkrét termelési módszerekről és adatokról kellene szólnia. S hogy e téren még ma is sok feladat áll meg előttünk, arra jónéhányan rámutattak már a legutóbbi évek szakmai megbeszélésein. Az ökonomizmus többször emlegetett veszélye - mondotta Makkai László a Századok 1953 végi, emlékezetes szerkesztőbizottsági vitáján - «nem onnan ered, hogy tulságosan sokat foglalkoztunk gazdaságtörténettel, hanem éppen onnan, hogy igen kevéssé ismerjük a magyar gazdaságtörténetet s emiatt könnyen hajlunk a vulgarizálásra, a konkrét tények helyett ökonomista frázisok alkalmazására. Az egyik ilyen tipikus frázis: 'a termelés fokozódása'. Ez a frázis helyettesiti az egész feldolgozatlan technikatörténetet, a naturálgazdaságról az egyszerü árutermelésre, erről meg a kapitalista termelésre való áttérésnek a termelő erők fejlődésében gyökerező, konkrét feltételeit. Nem ismerjük a Mohács előtti mezőgazdaság termelő erőit, mert hiányoznak a faluásatások, illetőleg az eddigi kevés ásatás kiértékelt eredményei... A termőföld XVIII. század eleji hatalmas méretü szaporodásáról, parasztságunk e csodálatos erőfeszitéséről egy-két helyi példán kivül még nincs tiszta képünk, és igy tovább. A másik ilyen frázis: 'a kizsákmányolás fokozódása'. Ez meg a feudális földjáradék konkrét alakulását, fejlődésének egyes szakaszait helyettesiti». (Századok 1953. 4. sz. 667).

Hiányosságokra utalt Hajnal István is ugyanazon vita egy későbbi szakaszában: «ha konkrét anyagon általános képet akarunk kialakitani a magyar feudalizmusról, célszerü lenne elsősorban a termelőeszközök összehasonlitó vizsgálatára irányitani munkánkat: a föld birtokjogára és az agrártechnika minden módszerére». (Századok, 1954. 1. sz. 158). A készülő egyetemi történeti tankönyvek nyilvános megvitatása során is több ilyen természetü megállapitásra került a sor. Az egyik középkori kötetnek azt vették szemére, hogy «a termelés, a mezőgazdaság, a tényleges feudális alap ismertetése teljesen hiányzik a szövegből. Az olvasó hall arról, hogy a paraszt adózik, hogy osztályharcot viv sanyargatói ellen, de hogy termel-e

és miként, arról nem hall». Az 1790-1848 közötti korszakot tárgyaló résznél többekkel együtt Vörös Károly kifogásolta «a paraszti élet technikai felszerelkedésének, valamint a tradicionális népi növénykulturának (bors, paprika, hagyma) s a paraszti állattartás módszereinek, állatfajtái ismertetésének elmaradását». Így - tette hozzá - «a paraszti árutermelésnek nemcsak munkaerőproblémáját, hanem mezőgazdasági technikai alapját is képtelenek vagyunk megítélni» (Századok 1955. 3. sz. 454-455).

A kritikák e még bővíthető sorozatában persze nem az elért eredmények lebecsülése szólal meg. Mert hiszen addig és azóta is voltak és vannak figyelemreméltó uj eredmények, és például a Mohács előtti mezőgazdaságról már ma is jóval többet tudunk, mint 1953-ban. A hiányok ilyen határozott fölvetése annak a fokozódó igényességnek jegyében történik, melyet éppen ma kívánhatunk már meg joggal agrártörténetünktől is. A birálatok egyöntetüsége viszont alátámasztja azon megállapitásunkat, hogy itt nemcsak egyes munkák egyéni jellemzőiről, hanem agrártörténeti irodalmunk meglehetősen általános hiányosságáról van szó, s hogy éppen itt a termelés konkrét vizsgálata körül van a legtöbb pótolni és tenni valónk. Minél kézzelfoghatóbb, részleteket is tisztázó, lehetőség szerint (főleg az ujabb századokban) számszerüen is mérhető eredmények elérésére kell itt törekednünk. Ami persze megint elképzelhetetlen több, az agrártörténettel határos kutatási ág szoros együttmüködése, sokoldalu, komplex kutatási módszerek alkalmazása nélkül. Elmult századok falvainak életét egyrészt a régészet segithet rekonstruálni, másrészt - például régi állattartási és növénytermesztési eljárások dolgában - a néprajz. A magyar agrártörténet egészének épületét valamennyi érdekelt tudományág együttes munkájával lehet csak felépitenünk.

A konkrét részletek geográfiailag is kötöttebbek; nyomukba szegődve közelebb jutunk az ország egy-egy kisebb részéhez, tájegységek vagy éppen helységek képe rajzolódik ki előttünk felnagyitva, élesebben. Itt a jó alkalom reálisabbá, sokoldalubbá, szinesebbé tenni, vagy éppen módositani azokat az egész országra szóló, nem mindig kellően megalapozott, kissé sommásan általánositó formulákat, melyekkel a régi irodalomban olykor találkozunk. Megint nemcsak magyar specialitásról van szó; másutt is igy alakultak a kutatás fejlődési szakaszai. A már emlitett Karl Lamprecht annakidején az egész német gazdasági fejlődésről főleg nyugatnémet források alapján formulázta meg tételeit. Azóta nyilvánvalóvá lett, hogy a fejlődés Németországon belül is többféle változatot mutat egyes tájak, zónák szerint. Némileg hasonlóan volt ez a francia kutatásban is, ahol a regionális vizsgálatok, a táji monográfiák fontosságára a tudósnak és hazafinak egyként nevezetes, a hitleri megszállók által kivégzett Marc Bloch hivta fel a figyelmet. E kezdeményezés nyomán ma már külön speciális tanulmányokból ismerheti meg az érdeklődő például Mâcon vidékének (Duby), Bordeaux vidékének (Boutrouche) vagy Lotharingiának (Perrin) sajátos, helyi viszonyait. A szovjet szakirodalom számos példát mutat fel a speciális táji vizsgálatokra; elég itt Budák kutatásaira hivatkozni Besszarábiáról, Gurzsijéra Ukrajnáról vagy Baranovicséra Volhyniáról. Nálunk sem kisebb az ilyen részvizsgálatok jelentősége: gondoljunk csak a Dunántul és az Alföld eltérő jellemzőire és tempókülönbségére is pl. a XVIII. századi fejlődésben; de gondoljunk az északi és keleti megyék során áthuzódó, Rákóczi-birtokok viszonyainak ujabban feltárt helyi különbségeire és azon sajátos szerepre is, melyet a Hegyalja, a szükebb Erdélyen kivül fekvő hét vármegye vitt a XVII. századi erdélyi központositás gazdasági megalapozásában. És menjünk még közelebb: egyes helségek, falvak, mezővárosok gazdasági fejlődési adatainak tényleg kézzelfogható, helyi de ugyanakkor általános érdekü meghatározásáig. Igy érünk el a kapcsolathoz az agrártörténet és a helytörténet között, mely utóbbi még sok, kellően fel nem használt érdeklődést és energiát mozgósithat speciális, helyi adatok összeállitására

Részletekben elveszni? Korántsem. Minél több konkrét, megbizhatóan lemérhető helyi részleteredménnyel rendelkezünk, annál teljesebb, gazdagabb lesz hazai fejlődésünk általános, összefoglaló képe. Sőt: annál alaposabban tudunk majd, még magasabb szinten, a keleteurópai országok gazdasági-társadalmi fejlődésében mutatkozó és már többször megfigyelt hasonló, párhuzamos vonások elemzésébe mélyedni s választ adni arra a kérdésre, hogy a keleteurópai

fejlődés mennyiben képvisel maga is szélesebb értelemben vett táji változatot az általános európai fejlődés egészén belül.

De ne menjünk tulságosan messzire a feladatok és célok vázolásában. A Szemle szerény keretek közt, sokszorosított formában indul; kiadásának költségeit jelenleg egyetlen intézmény az Agrártudományi Egyetem viseli. Ha viszont kutatóink élni fognak majd azzal az egyelőre kis lehetőséggel, melyet e vállalkozás szeretne most kezükbe adni, s ha e vállalkozásnak a továbbiak során esetleg más, érdekelt intézmények is segítséget tudnak nyujtani, akkor talán remélni lehet, hogy a jó kezdeményezésnek közös erőfeszítésből jobb folytatása lesz.

KOSÁRY DOMOKOS

o o o

TAGÁNYI KÁROLY A RÉGI MAGYAR KÖZSÉGRŐL

Az Agrártörténeti Szemle a magyar gazdaság- és társadalomtörténet értékes hagyományaira emlékeztet akkor, midőn mindjárt első számában Tagányi Károly egy kiadatlan tanulmányát közli.

A kézirat az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található (Quart. Hung. 2258. ff. 250-271.) egy nagyobbalaku levélboritékban. A boritékon Tagányi valószinüleg későbbi keletü, ceruzával irott megjegyzése olvasható: «Hieronymi belügyminiszter részére készült a községi törvényjavaslathoz.» [1]

A kézirat a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle keletkezésének, a földközösség története megjelenésének eveiben iródott, s a régi magyar községi élettel foglalkozik az urbériség rendezéséig. Tagányi a fentvázolt rendeltetésből adódóan tömören összefoglalja a régi magyar falu életéről addig ismeretes adatokat. A cikk közlését azért is érdemesnek tartjuk, mivel a magyar falu középkori életéről mai ismereteink sem kielégitőek még. Amit róla azóta megtudtunk az főleg Szabó István tanulmányainak köszönhető. Különösen «A parasztfalu önkormányzatának válsága az ujkorban» (Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. 256-310. l.) cimü cikkére utalhatunk. [2]

A dolgozatot Tagányi Károly helyesirásával közöljük. Fel kivánjuk még hivni a figyelmet arra, hogy a fejezetszámok után következő zárójeles cimek természetesen Tagányitól erednek, a IV. fejezet azonban az eredetiben cim nélkül. Néhány esetben jónak láttuk közölni jegyzetben az első fogalmazás után átfogalmazott vagy elhagyott részeket is.

A régi magyar község az urbériség rendezéséig

A magyar község, amint azt már neve is sejteni engedi, eredetileg közösségben élőknek egyetemét képezte.

E közösség, a község lakóinak egy közös őstől való leszármazásából vagy közvetve e leszármazás alapján keletkezett jogviszonyokból állott elő.

Néhol maga a leszármazás is igaznak volt vehető, mint például a székelyeknél, másutt az csak mint vélelem élt. Ámde a legkülönbözőbb eredetü községekben is, akár szabadok, akár rabszolgák, akár magyarok, akár más nemzetiségüek telepitették légyen, akár földesuri hatalom alatt éltek, akár nem - mindenütt a lényegében egyforma ősi patriarkhális népjog uralkodott.

E jog minden politikai szervezetet - a legfelsőbbtől a legalsóbbig - a család képére és hasonlatosságára formált. A község sem volt egyéb családnál, melynek tagjai teljesen azonos jogokkal éltek, s ugyanazon kötelességeket teljesitették.

I.

/A földközösség formái/

A régi magyar község a vagyonközösség elvén keletkezett. Mint az oroszországi mir-nél vagy a középkori Angliában a village community-nél, eredetileg a magyar községségben is az egész községi határ osztatlan közös tulajdont képezett. [3]

Egyéni birtok csupán a belső telek volt, mely a ráépitett házból s a hozzátartozó melléképületekből és kertből állott. Minden egyéb, a falu határán létező ingatlan köztulajdon volt, melynek élvezetéhez és használatához a község minden tagja egyenlő jogot tartott.

A gyakorlat is a teljes egyenlőséget tartotta szem előtt. Mivel ti. a legtöbb község határában különböző minőségü földek vannak, az volt a czél, hogy mindenki egyenlő nagy, egyenlő távolságu s egyenlő minőségü földet kapjon. A határt tehát a talaj minősége szerint különböző nagyságu táblákra, ezeket pedig annyi egyenlő részre darabolták, ahányan azokra igényt tartottak. Ezeket a részeket aztán a község lakói rendszerint minden esztendőben tavasszal egymásközt sorshuzással megosztották vagy, mint akkor mondották: »nyilat vontak rá«, miért is a felosztandó földet »nyilföld«-nek, a kapott részt »nyil«-nak hivták. Senki sem kaphatta ki tehát egy tagban a maga részét, hanem minden egyes lakóra, minden egyes dülőben egy-egy kis rész (rendszerint 1 vagy 2 holdnyi) jutott, s például összesen 30-40 holdnyi földje a határban gyakran harmincz-negyven különböző helyen feküdt.

Ennek következtében jött létre a közös birtoklásnak egy másik sajátossága, a mivelési kényszer (németül: »Flurzwang«), vagyis, hogy senkinek sem volt szabad a neki jutott földszalagokat a saját kénye szerint mivelni, mert az természetesen csak szomszédjának kárára szolgált volna, e mivel földjeinek a szétszórtsága miatt mindenki jobbról vagy balról a község minden tagjával szomszédságba /jutott/. Ellenkezőleg, a község határozta meg, hogy minden egyes dülőbe micsoda vetés jöjjön, mikor fogjanak itt vagy ott a szántáshoz, vetéshez, aratáshoz, kaszálláshoz stb.

Learatván a gabonát, a használt területen még ez az ideiglenes egyéni birtoklás is megszünt, s közlegelőül szolgált, tavaszra pedig a község lakói határuk másik részét: az addig nyomásban lévő ugart osztották meg maguk között a már leirt módon.

A magyar Alföldön azonban, ahol a talaj jobb volt, a földosztások rendszerint sokkal hosszabb, 7-10 évi időközönkint történtek, mivel ugyanazt a földet 7-10 évig is lehetett egyfolytában használni. Az osztás sem volt itt annyira bonyodalmas, mert a talajminőség egyformább lévén, mindenki könnyebben juthatott egyenlő részhez. Az osztásnál kapott »nyilak« is nagyobbak, kevésbbé szétszórva voltak s ennek folytán a mivelési kényszer is kissebb vala, mert a földnek nagy bősége volt. A faluközösségnek ezt a formáját nomád-faluközösségnek nevezhetjük, mivel a mivelés 7-10 évenkint a határnak más és más, sokszor igen távoli részére költözött át. Ez volt az alapja a későbbi egyéni tanyagazdaságnak. Néhol aztán a földnek bősége akkora arányokat öltött, hogy a község a felosztást nem is ismerte, hanem a község minden lakója valósággal az első foglalás jogát gyakorolta, s ott és annyi földet vett birtokába, ahol s amennyi a határban neki csak tetszett. Ugyanezen szokás megvolt különben a szászoknál és székelyeknél is, ahol ti. az egyes községek nyilföldein kivül, maguknak az egyes székeknek is külön ugynevezett szabad földjeik voltak. Ezeknél is a szék minden tagja az első foglalás jogával élhetett. Az igy elfoglalt föld teljes tulajdonnak tünik fel, de csak látszólag, mert a község vagy a szék - amikor annak szüksége előállott - itt is éreztette hatalmát s képviselte a közérdeket, midőn például kimondatta, hogy ha bármely föld parlagon hever, bizonyos idő mulva bárkinek jogában áll azt a maga számára mivelés alá venni.

II.

/A földközösség tárgyai, adózás, részesedés/

A régi magyar faluközösségnél a községi javakból fölosztás alá estek: a szántóföldek, a szénatermő rétek s némely, különösen épületfával vagy ipari czélokra alkalmas fával bővelkedő erdők. A tüzifára szolgálók azonban többnyire közösek voltak s kinek amennyire szüksége volt, annyit hordott el magának, legfeljebb arra ügyelt a község, hogy az illető aztán e joggal vissza ne élhessen s például a tüzifával való kereskedést szigoruan eltiltotta. Egyébként is mindig a község határozta el, mely erdőket vagy erdőrészeket szabad legyen erdőlni vagy irtani, s viszont ő vetette tilalom alá a makkos vagy nevendékerdőket. Az irtványok azonban, kétségkivül a ráforditott egyéni munka szentségénél fogva, magántulajdont képeztek, kivéve azt az esetet, mikor a birtokos magvaszakadásával azok a községre visszaszálltak. Habár nyomai vannak közös, egész községül történt irtásoknak is, s ezek aztán természetesen csakis közös birtokot képezhettek.

A szőllők szintén egyéni tulajdonnak tekintettek, de a mivelési kényszer itt is teljes érvényre emelkedett, s ezen az alapon aztán mindenütt speciális hegyközségek keletkeztek.

Éppen igy voltak nagy számmal halászközségek is, de már teljes vagyonközösség alapján. A község lakói közköltségen közös hálókat s halászati eszközöket tartottak, és a fogott halat aztán maguk közt testvériesen megosztották.

Bizonyos továbbá, hogy az árpádházi királyok udvarához tartozó népek is, melyek egész falujul /sic !/ különböző szolgálatokra voltak rendelve, például a királyi hálókötők, lovászok, kanászok, vadászok, madarászok, erdőőrök stb. stb. - szintén ilyen s gyakran mesterségük szerint különböző faluközösségeket alkottak.

Az a rész, mely a községi javakból különböző módokon juthatott a község tagjainak ideiglenes birtokába, egyszersmind a közterhek viselésével állott arányban.

Mind az országos, mind a földesuri adó ugyanis az egész községre lévén kivetve, a község tartozott azt tagjai közt arányosan felosztani, s pontos beszolgáltatásáért is ő viselte a felelősséget. A község viszont nem egyes tagjaira, hanem a köztük felosztandó nyilföldekre rótta ki előre az adót. Senkit se kényszerithetett arra, hogy ilyen vagy olyan nagyságu nyilföldet s annak megfelelő adóösszeget vállaljon magára. Mindenkinek szabadságában állott annyi földet fölvenni, amennyit megmivelni s amennyivel az adóösszeghez járulni képes volt. A gyakorlat tehát az volt, hogy a tehetősebb gazdák, kiknek több marhájuk volt, két-három részre is tartottak igényt, mig a szegényebbek - az egy-két marhával birók - csak egy nyilat vettek föl, sőt olykor - mint mondani szokták - ketten-hárman »álltak egy nyilra« s aztán a jövedelmet s a terheket maguk közt megosztották. Aki pedig egyáltalán semmi részt se kért, az aztán adót sem fizetett. Természetesen az időközben elpusztult vagy elhagyott telkek után maradt földek a községre szállottak vissza, aki azokat a legközelebbi alkalommal osztályre bocsátotta.

Ami most már azt illeti, kik részesedhettek a községi javakból, képzelhető, hogy az eredetileg vérrokonság alapján álló község, mely tagjait mindennemü jogok teljességében részesitette, annál féltékenyebb volt e jogokra az idegenekkel szemben.

A legnagyobb mérvü zárkózottságot a szabadok által alapitott községekben találjuk, melyek vagy egyáltalán nem, vagy későn, vagy csak részben kerültek földesuri hatalom alá: ahol tehát a vérrokonság érzete is sokkal hatalmasabban élt és müködött, hol századok folytán egész sora jött létre a közös intézményeknek, családi vagy társas szokások törvény erejére emelkedtek. Az ilyen községekben - amilyenek a magyar köznemesi, valamint a székely, bessenyő és kun falvak voltak - már a tőszomszéd községbelit is idegennek tekintették. Nem is juthatott az másképpen közéjük, jogaiknak részesévé máskép nem válhatott, mint csak vérrokonság következtében. A többi községekben is igy volt kezdetben, de hamarább megérezve a földesuri hatalom sulyát, kénytelenek voltak engedni a földesurnak, kinek ellenkezőleg az volt az érdeke,

hogy a község mentül népesebb legyen. A község tehát - melynek tagjait már nem annyira a vérség, mint inkább a föld tartotta össze - ha meg nem gátolhatta is az idegenek beköltözését, legalább a jogokban való részvételt nehezitette meg nekik. A régi magyar faluban ugyanis mindig előre ki volt jelölve az a terület, melyen a belső telkek: a lakóházak, a melléképületek és a kertek állottak. Ezekben laktak a falu «ős, örökös jobbágyai». Az idegennek tehát, ha csak a faluszerben álló puszta vagy elhagyott telekre nem szállott, már a kijelölt területen kivül kellett megtelepednie, az igy keletkezett házat aztán, mert azon épült, «pázsittelek»-nek, őket magukat zselléreknek vagy pedig «mások háta mögött lakók»-nak hivták. Ezeknek már csak a közlegelőhöz volt joguk, de sok helyen egy kis kaszállót, sőt szántóföldet is kaptak, ahol t. i. a határból az inkább tellett. A ház nélküli zsellérek másoknál laktak s bérük után vagy napszámból éltek.

III.

/Régi közösségi élet/

A természeti javaknak közös használatából egész sora támadt azoknak a jelenségeknek, melyek a régi községi élet családias voltát még élénkebben állitják elénk.

A földközösségből származó mivelési kényszer következtében az összes mezei munkákat az egész község egyszerre, együttesen végezte. Innen ered a vetésnek közös védelme is. Ősi szokás volt, de Erdélyben itt-ott még ma is látható, a lábon álló vetést sövénnyel elkeriteni. Ezt régen porgolát-kertnek nevezték, s annak elkészitésében minden gazdának részt kellett vennie, s mindig a község szabta meg, kicsoda hány arasznyi sövénycsinálással tartozik. Az ilyen kollektiv-munkák nagy divatban voltak s azokat a legkülömbözőbb közös czélok elérésére alkalmazták. Például - mint már láttuk - létezett közös irtás, különösen a székely földön a szék szabad erdeiben. Nagyon el volt terjedve a közös szántás is a legrégibb időtől kezdve. Minthogy - ugyanis - a teljes ekefogat ős idők óta nyolcz ökörből állott, a község lakói egyenkint adták össze az ökröket, az eke egyes részeit, a kocsist, a szántó embert, s igy közös erővel 4-5 ekét felszerelvén, a felosztandó határrész felszántásához fogtak. Ugyanigy teljesitették a földesur számára is a robotmunkákat. A közös munkának nyomait még ma is megtaláljuk az ugynevezett kaláká-ban, mely leginkább a székelyeknél és némely oláh vidékeken van elterjedve. Ez abból áll, hogy az arra való meghivás után az atyafiak, szomszédok minden fizetés nélkül dolgozni mennek s a meghivó dolgát egyszerre végzik. Van vagy volt házépitő, arató, kaszáló, gyüjtő, szántó, kendernyüvő, trágyázó, fonó, szóval mindenféle kaláka. Az ujabb időben természetesen már csak a rokonság, de azelőtt az egész község végezte e kalákákat köz- vagy magánczélra. Igy például a székely birák és papok, Fogarasban pedig az oláh boérok földjeit a község mivelte kalákában, azaz önkényt, nem robotban. Ugyanezt tette valószinüleg azoknak földjeivel is, kik mesterségük után élve mezei munkát nem igen végezhettek. Ilyetén módon sok olyan kulturális és emberbaráti czélt ért el a község, aminek megvalósitására máskülömben gondolni sem lehetett volna. Házak épitése, gátak, utak csinálása, kutak, tavak ásása, adósságok törlesztése, árvák, özvegyek, szegények istápolása, a község védelme, birság terhe alatt történt, mintha csakugyan az egész község egy test és egy vér lett volna. A hatóságok is mint teljes szolidaritásban élő testületet tekintették. Az adókat nem egyes tagjaira, de az egész községre vetették ki, s annak beszolgáltatásáért felelősséget viselt. Akit a község «szájjal» bünösnek kikiáltott, azt az arany bulláig menten elitélték. Viszont a maga tagjainak magaviseleteért ő volt a felelős s ha a határban valami büntény történt, a község tartozott annak elkövetőjét kiadni vagy mint akkor mondták: «a nyomot felvenni»; de ártatlansága bizonyságára tisztító esküt tehetett. Az eskütársak, békebirák stb. intézménye is csakugy megvolt itt mint a nemességnél, mert intézményei is az ősi népjogból fakadtak.

A községek s a földesurak közti viszony is külömben lényegesen más volt. Éppen a faluközösség következtében a gyakorlatban sokkal jelentéktelenebb szerepe volt a földesur-

nak, aki jogát inkább csak elvileg érvényesithette, mint a községnek. A község másrészt igazibb tulajdonosa volt földjének, mint maga a földesur, annyira, hogy hiszen - több helyt s kezdetben bizonyára mindenütt - magának a földesurnak is a maga használatára a község adott s osztott földeket s azokra is ugyanazon mivelési kényszert alkalmazta. Világosan mutatja ez, hogy eredetileg a földesur is csak olyan tagja volt a községnek, mint a többi, s csak később emelkedett ki közülük. A község aztán azzal szo'ta megtisztelni földesurát, hogy neki két annyit adott a nyilföldekből, mint a többinek, vagy az osztás előtt bizonyos holdszámig a földekből szabad választást engedett. A székelyföldön pedig általános szokás volt, hogy a székely lófő - ami másutt az egytelkes vagy armalista nemesnek felelt meg - a községi birtokból kétannyit kapott mint a közszékely, a főemberek pedig annál is többet kaptak. Ezek a nemesi nyilak használat után kezdetben természetesen visszaszálltak a községre, de aztán lassankint nemesi örökségekké váltak. Egyáltalán, el lehet mondani, hogy minden allodiális birtok, amely a földesurak saját kezelése alá került, eredetileg községi tulajdont képezett.

IV.

A régi magyar község kormánya önkormányzat volt. A szabad községekben természetesen az sokkal teljesebben fejlett ki, de lényeges alkotó elemeit a földesurak községeiben is mindenütt megtaláljuk. Mert a régi korban földesur és község sokkal inkább voltak egymásra utalva. A község nem nélkülözhette a földesur hathatós védelmét; emez pedig, ha ott élt, maga is - mint láttuk - a község tagja lőn, ha pedig másutt lakott, a községi önkormányzatban inkább a saját tisztjei önkényének, csalásainak ellenőrzését, (érdekei megóvását) mintsem a maga ellenfelét látta.

A község maga határozott jövedelmei, kiadásai, a községi határ mivelése, ideiglenes felosztása, használata dolgában, ő alkotta meg helyi statutumait, rendtartásait, szabta meg a mezei és közrendészeti kihágásokban a birságokat, az adóknak a robotmunkáknak repartiálását; az ő széke volt az első fórum a községbeliek polgári és bünügyeire nézve, s végül ő választotta a maga tisztviselőit, kik csak akaratának végrehajtói voltak.

Ezeknek feje a község birája volt, kit évenkint - leginkább karácsonykor - a falu a földesur által ajánlott két-három jelölt közül, némely, bár földesuri községben pedig minden kijelölés nélkül az egész falu választott azzá. Ott is azonban, ahol ilyen kijelölés divott, ki volt mondva, hogy a jelölt nem lehet a földesur cselédje, s nem olyan, ki nemesi telken lakik, hanem akinek a faluszeren saját magának van füstje.

Olyan községekben, melyek több földesur birtokát képezték, a bíróság az urak birtokrésze arányában váltakozott. Ki a falu felét birta, az minden második, ki harmadát: minden harmadik esztendőben stb, jelölt a maga részéről az egész falunak birót.

A biró azonban, daczára a földesuri kijelölésnek, nem annak, de a község tisztviselője volt, s neki tette az esküt. Ő hajtotta végre a község határozatait, nála állott a falu botja és ládája, ő kezelte a község jövedelmeit, kiadásait. Ő fogadta fel a pásztorokat, az őröket, gondoskodott a földesuri s országos adók pontos behajtása, robotok és közmunkák teljesitéséről, ő ügyelt a falu békéjére, s hitta össze a falut, ő fogatta el a gonosztevőket, s hajtatta végre a birságokat és büntetéseket. Ezek fejében a biró hivataloskodása alatt mentes volt minden földesuri szolgálat és adó, sőt az országos adó s eleinte a tized alól is.

Melléje a község bizonyos számu (2-4-6-8-12) esküdteket választott, kik együtt a falu székét alkották. Ez elé a községbeliek birság terhe alatt tartoztak vinni mindennemü ügyeiket, s az aztán mindenben is itélt, kivéve a gyilkosság, lopás és égés eseteit, amik már rendszerint a földesur széke elé tartoztak. A birság egy része, néhol fele mindig a biróé s esküdttársaié volt, két része pedig vagy a földesurnak vagy inkább a falunak maradt.

Szokásban volt több helyt, hogy az itélettel elégedetlen fél a maga ügyét más falu széke elé vihette, sőt Erdélyben régen még a földesur itéletét is meg lehetett föllebbezni valamely szomszédos falu vagy város széke elé, s ennek itéletében aztán földesur, jobbágy egyaránt megnyugodni tartozott.

Föllebbezni lehetett még nem csak a feleknek, de a birák s esküdteknek is, mikor t.i. ezek a birság felosztásában megyezni nem tudtak, a falu gyülése elé is. [4]

A XIII. század végétől kezdve a felvidéken németek, a XV. századtól kezdve pedig oroszok, délen és keleten oláhok által alapitott uj telepitvényeken némileg eltérő s mindenütt az illető nép jogának megfelelő (jus et mos theutonicalis, ruthenicalis, valachalis) községi szervezetek keletkeztek. De valamennyinek eredete egyforma lévén, valamennyi egy pontban megegyezett: abban, hogy ott a bíróság örökös volt s firól fira szállott, arra a soltészra, kenézre, boérra vagy vajdára, aki népét arra a helyre vezérelte és telepitette s ki tehát vezérlő minőségét továbbra is fenntartotta. A többi nemzetiségi községekről tehát, melyekben az örökös bíróság intézménye ismeretlen, előre feltehetjük, hogy vagy eredetüket nem azon nemzetiségbelieknek köszönik, vagy, hogy oda csak szórványosan jobbágyokul költöztek be, nem mint egy külön nép a maga jogával és főnökeivel. Idők folytán azonban különösen a vajdák s a fogarasi boérok elszaporodtak, s minden faluban annyian voltak, hogy czélszerübb volt rájuk nézve áttérni az esztendei bíróságra, s a község belőlük választotta el a maga biráit.

Ezeknek aztán a többi falusbirákat megillető kedvezményeken kivül, saját telkeik, legelőik stb. voltak, a német soltészok, s orosz kenézek pedig a földesuri censusból s egyéb haszonvételekből is bizonyos részt kaptak, azokat, sőt bíróságukat is, el is adhatták: szóval mindnyájan a község többi tagjainál előbbkelő állást foglaltak el s majdnem nemesi privilégiumokat élveztek.

V.

/Elváltozások/

Az eddig leirt állapotok a régi magyar község eredeti szervezetére vonatkoznak inkább, ugy, mint az Magyarországon nagyjából az urbériség rendezéséig, Erdélyben pedig a jelen (XIX) század második tizedéig, egyes helyeken tovább is fönnállott. Ámde addig is az ország különböző részein mélyreható változások állottak elő. [5] Győr, Komárom, Fejér, Tolna és Baranyamegyékben, valamint Borsod, Zemplén, Bereg sik részein, valamint Mármaros kivételével a Tisza egész balpartján, a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögén kisebb-nagyobb mérvben a Mária Terézia féle urbéri rendezésig. Erdélyben pedig még tovább, a már jelzett ideig tartotta fönn magát.

Megszünésének okai szinte községenkint különbözők. A főbb okok: a nemességnek a községi kötelékből való kiválása s rendi szervezkedése, nagy latifundiumok keletkezése, a természetgazdaságról való átmenet a pénzgazdaságra.

A földközösség egyszeribe alkalmatlanná vált a földesuraknak. [6] Szükségét érezték, hogy jobbágyaik külső telke állandóan s arányosan legyen megállapitva. Létrejött tehát az egész telekegység - községenkint más és más (24-36-48-60 stb. hold) - nagyságban, ami aztán a telkek elaprózódásánál is 1/2, 1/4, 1/8, 1/16 telkekre arányul szolgált. A külső telek szétszórtsága és a mivelési kényszer igy is megmaradt. De ez mind lényegtelen volt azzal az előnnyel szemben, hogy a szabályos telkek után a földesuri szolgáltatásokat is szabályosabban lehetett behajtani, a jövedelmeket, kiadásokat előrelátni, szóval az egész birtokkezelés rendesebbé vált. Viszont a község mindazt, amivel azelőtt szabadon rendelkezett, teljesen a földesur hatalmába kerülvén, ezután már csak ideig-óráig birhatta. Sulyosbbodott a helyzet akkor, midőn Nagy Lajos király az egész országra kötelezően behozta a kilenced fizetését, mikor a jobbágyok költözködési szabadságát megszoritották s 1514-ben pedig teljesen megvonták, de méginkább, mikor a nagy latifundiumok birtokosai tisztjeikre bizták jobbágyaik sorsát.

A földközösség széjjel állott, csak éppen a török hódoltság területén, s kétségkivül éppen ezért is maradt meg, és Erdélyben, ahol nagy latifundiumok nem igen keletkezhettek, s a birtoklás állandósága a három nemzet s a fejedelmek közti versengésben sohasem volt elég

szilárd. A faluközösség, ott hol megmaradt is, sokhelyt átalakult. Némely községben csak a határ kisebbik része vagy csak a rétek kerültek felosztás alá, a többi örökös telekföldé vált. Másutt a felosztásnál hosszabb időközökre tértek át, különféle megszorítások léptek életbe a közjavak használatánál. Végül a puszta telkek után járó földek nem a községre, de a földesurra szálltak, ki azokból legtöbbször allodiumokat csinált.

A régi községi élet is lassankint elvesztette bensőségét, lakóit már sem a vérség, sem a föld, hanem a közös rendeltetés fűzte lazán egymáshoz. A község maga is, mint ilyen, tagjaival szemben erkölcsi személlyé, politikai testületté vált, s a földesur védelme alól a közhatóság ellenőrzése alá került.

A községi javak, melyek azelőtt mindenkinek használatára állottak, most - vagy mert a földesurak minden értékesebb földet elszedtek, vagy mert a felosztás egyszerre csak feledésbe merült, vagy a végleges felosztásnál a községgel mostohán bántak - a minimumra olvadtak s közvetlenül a községnek, mint erkölcsi személynek birtokába mentek át. A falu gyüléséből, melyben mindenkinek szava volt, a hatalom a község képviseletére, a tanácsra s első sorban a bíróra ment át, de akinek másrészt - mivel a község jogi szolidaritása elenyészett - a hatóságokkal szemben olyan sulyos helyzete lett, hogy hivatalának viselésére legtöbbször csak birság terhe alatt volt hajlandó.

A mult század vége felé az ősi községszervezet már rom volt s mindinkább képtelen lett megfelelni a modern élet követelményeinek. Ami meg is maradt belőle, csak anarchronizmusnak tűnt fel s akadálya volt önmagának és másoknak is. A régi alapokra, az ősi egyszerüségre visszatérni, mikor az egész világnézlet átalakult, lehetetlen lévén, elkerülhetetlen szükség volt, /hogy/ az egész urbériséget s vele a községi ügyet - ami addig csak a földesurak s a vármegyék gondjaira volt bizva - maga az állam vegye kezébe s a megváltozott viszonyokhoz idomitva, az egésznek állandó, egyöntetü szervezetet adjon.

Jegyzetek:

1. Hieronymi Károly 1892 november 19-től 1895 január 15-ig volt belügyminiszter.

2. A községi élet másirányu vonatkozásaival foglalkozó irodalmat és annak kritikáját l. u.o. 268. l. jegyzetben.

3. E bekezdés az első fogalmazásban igy hangzott:
»A magyar község is, csakugy, mint az oroszországi mir-nél vagy a középkori Angliában a village community-nél látjuk, az agrár-communizmuson alapult.« /Kézirat. 1. l./

4. Innen Tagányi az első fogalmazványból kihagyta a következőket: »Ez volt eredetileg a községi kormányzat legfontosabb szerve, mert minden községi ügy itt fordult meg, itt végeztek benne s csak a végrehajtás illette a bírót. Ezért a falu gyülésébe, melynek napja előre volt kitüzve, s mindig inkább valami nyilt helyen: a templom előtt vagy valamely dombon ment végbe, a község minden tagja birság terhe alatt tartozott megjelenni.« /Kézirat. 15. l./

5. Kimaradt a következő rész:
»... melyek a községet eredeti alakjából kiforgatták.
A legfontosabb, életbevágó változás a régi község alapjainak, a földközösségnek vidékenként való megszünése volt. Legkorábban szünt meg az főkép a Dunántul s a Felvidéken és pedig nagyjából már a XIII., végleg pedig a XV. század folyamán.« /Kézirat. 17. l./

6. Az első fogalmazásban ezután a következő állott: »... mert tulajdonkép csak jobbágyaik voltak. földjük nem, s ha kihalt a jobbágy, a föld is utána veszett.« /Kézirat. 17. l./

KÖZLI: VARGA ISTVÁN

KÖZLEMÉNYEK

JENEI FERENC GAZDASÁGI HAGYATÉKA, 1480–1500.

Registrum factum super rebus et bonis egregii condam Francisci de Jene, primo per me Ambrosium lectorem et canonicum Agriensem ac egregios Demetrium Abafy, Nicolaum de Janossy, Ladislaum de Zeech, Petrum de Nadasd, Lewstacium de Feled, Ladislaum et Georgium de Pwthnok, tandem in die Ad vincula beati Petri apostoli etiam presentibus Paulo de Janossy et Michaele de Tharnocza inter nobiles Sigismundum de eadem Jene, fratrem carnalem ipsius condam Francisci ac nobiles dominas: Aduigam relictam, Annam et puellam Kathws, filias prefati condam Francisci limitatis et de voluntate partium divisis.

In castro Rakos habentur floreni centum, qui remanserunt indivisi, sic tamen, quod prius de eisdem XXXIII floreni excidantur pro puella Kathws, medietatem autem remanentiarum habebit Sigismundus, aliam autem medietatem prefate domine: Aduiga, Anna et puella Kathws, cui iidem XXXIII floreni soluti sunt Lewsthacio.

Item in una ladula fuerunt floreni ducenti, quorum centum recepit Lewstacius de Feled nominibus annotatarum domine Aduige filie sue et Kathws filie eiusdem domine Aduige; alios centum recepit Ladislaus de Felfalw nomine memorate domine Anne, consortis sue, filie scilicet annotati condam Francisci.

Item Sigismundus habuit florenos ducentos et sex, quos idem recepit respectu dictorum ducentorum florenorum, sex tamen florenis excisis, qui aliter sunt sortiti.

Item in Chepan possessione habentur L^{ta} floreni, qui deputati sunt pro perpetuali missa ad fratres heremitas ad Sanctam Annam.

Item aput Paulum Chyzy habentur floreni III; deputati sunt Sigismundo in divisione.

Item in Harmacz de pretio equorum habentur floreni II. Aput quendam Franciscum Syko floreni II. Larda vendita sunt flor. VII. Isti prescripti decem floreni deputati sunt ecclesie de Jene.

Item aput dominam Aduigam habentur floreni X, qui deputati sunt servitricibus eiusdem.

Item aput quendam corrigeatorem habentur florenus unus et d. XXV, cesserunt Sigismundo.

Item Stephanus de Janok redemit possessiones impignoratas pro centum florenis, qui divisi sunt modo infrascripto:

Item pro una casula ad fratres heremitas de Sancta Anna deputati sunt floreni XXV; habet lector.

Item ecclesie de Jene floreni L^{ta} deputati sunt; habet Sigismundus de Jene.

Item ecclesiis de Arlo floreni IIII^{or} et de Balk unus, quos presentabit eidem dominus lector.

Item puelle Elizabet floreni III, puelle Barbare fl. I, domine Elene coce fl. II, domine pistrici fl. II, puelle Veronice fl. II quos solvet eisdem prefata domina Haduiga de dictis X florenis aput se habitis.

Item istis famulis : Galsa fl. I. Martino fl. I. Thomko fl. I. Harcza fl. I et Synka fl. III. Istos florenos levavit Sigismundus et solvet eisdem, similiter et idem solvet famulis Irlyk et Cristyn fl. III. Benedicto presbitero fl. IIII. quos florenos ad se levavit.

Item fratribus ad Fylek fl. VIII. quos levavit dominus Lewstacius eisdem presentandos.

Item ecclesie de Harmacz /pro una cas/ula fl. IIII. ecclesie de Zeech fl. unus. patri Ladislao fl. I. vicearchidyacono de Zeech fl. I. quos fl. levavit Sigismundus. solvet eisdem.

Item pro redemptione equi /..../ ad funus fl. VI. et pro recommendatione fl. I. habet Sigismundus.

Item valor unius cuppe /.../ quod quot marcas continet ipsa cuppa. tot marcas argenti pro calicibus donavit. /.../ quatuor peccaria argentea et decem coclearia. tapeta duo debebunt dividi simulcum scultellis plombeis. /sed et/ quibusdam flascis in cellario locatis.

Item omnia arma Sigismundus habeat. sed Lewstacio nomine filie sue deputati et dati sunt arma ad unum hominem cum B a r t h (sisakdisz) et T h e m e n g (iszák). una balista cum T h e k e r w e n et uno arcu manuali. qui preter arma. Barth et Themeng habuit etiam gladium prefati condam Francisci.

Item equus k e e k gradarius datus est Sigismundo et equus k e s e! magnus Lewstacio. item equi duo albi curriferi Lewstacio. alii duo vero p e y et h a n y o Sigismundo dati sunt.

Item boves sedecim. quorum octo Sigismundus. alios octo Lewstacius cum Felfalw habeat.

Item acervi sunt octo ; quorum omnium maior unus pauperibus dividendus est. secundus deterior omnium familiaribus. quibus servitia non fuissent soluta. alii sex divisi sunt equaliter : medietate Sigismundo. alia medietate Lewstacio cum Felfalw remanente. Debebit etiam Lewstacius dare Sigismundo octo cubulos de Zombath (Nagyszombati köböllel mérve) dare eidem. quia habuit maiorem acervum.

Item pecudes sunt XXI. quorum X. Lewstacius cum Felfalw. alie X Sigismundus (állitmány?). remansit una parva in commune. que data est Sigismundo.

Item equi equaciales decem. quorum quatuor Feledj cum Felfalw. alii quatuor Sigismundo cesserunt. duo remanserunt in commune. quorum unus datus est Lewstacio pro illa una pecude. que data fuit Sigismundo.

Item remanserant duo equi curriferi et una ex equa cum uno curritero equo claudo - Sigismundo. unus vero equus curriter Lewstacio cum Felfalw cesserunt.

Item currus h y n t h o cum coopertura Lewstacio. alios omnes currus et attinentias eorum Sigismundus habuit.

Item de frugibus tritici. que fuerunt in domibus. dominus Lewstacius se excepit. sed de ordeo et avena Sigismundus dicto Lewstacio debebit dare cubulos. cubuli de Zombath. XVI.

Item omnia vina et cervisie in cellariis habita derelicta sunt Sigismundo.

Item directa et equalis medietas omnium iurium possessionariorum. que videlicet sunt emptitia et impignoraticia - Sigismundo. alia medietas prefatis dominabus et ancille (Anne helyett) medietate eorundem domine. alia medietate domine Aduige cum filia sua remanente. sic tamen. quod si magistri prothonotarii hoc et id reperirent. quod possessiones inpignoraticie prefatam dominam Aduigam contingant. extunc prefata domina Anna. consors Ladislai de Felfalw de illa medietate nunc per eos percepta. rectificarj debebit. demptis tamen iuribus inpignoraticiis in Thamasfalwa habitis ac iuribus per ipsum condam Franciscum testamentaliter legatis et relaxatis. que eodem modo. prout idem Franciscus disposuit. derelicta sunt simul cum vestimentis suis.

Item de iuribus possessionariis, que dominabus et filie cesserunt, domina Anna ubique habebit medietatem, sic tamen, quod si magistri prothonotarii etc, ut supra. Sed de rebus mobilibus, puta acervis, equis, pecudibus, bobus et hys similibus tertiam partem, de argenteriis tamen similiter et pecuniis medietatem habebit prefata domina Anna.

Item vinee derelicte sunt domino lectori et Sigismundo,

A szöveg alatt jobbra: Calculata per me Ambrosium lectorem.

Lelőhely: Orsz. Levéltár, O.L. 24.864. Régi jelzete: O.L. NRA 936, No. 29.

Közli: OSZVALD FERENC

o o o

VASMEGYERICSEI KÁRBECSLÉS 1520.

1520. október 3-ról egy hivatalos jegyzék maradt ránk, mely a Kanizsai László uradalmában Beriszló Péter horvát bán serege által okozott jobbágyok szenvedte károkat irja össze, királyi rendeletre, körösmegyei szolgabirák vizsgálata alapján.

Ez a kárt szenvedett uradalom ma Jugoszláviában, Belovar-Zagrab-Pozsega-megyék határterületén fekszik, a Száva mellékfolyói: a Lonja, Ilova, Pakra (hajdan Peker) folyók által öntözött síkságon. A középkorban azonban egyetlen megye: a roppant terjedelmü Körös megye déli részén terült el.

A Kanizsai-k, épp a panaszos Kanizsai László, György volt horvát bán fia, később vasmegyei főispán majd országbiró, II. Ulászló párthivei közé tartozott. A Beriszló-család Corvin János oldalán harcolt. Beriszló Péter is csak 1508-ban, mint fehérvári prépost, állt Ulászló pártjára. Mint horvát bán, 1520-ban ő a vádlott, amiért fegyveresei megsarcolták és kifosztották Kanizsai László vasmegyericsei uradalmát.

Vasmegyericse mezővárost - Csánki munkálatai alapján - még tudjuk azonositani a mai Pozsega megyei Megyurity-tyel és Szerdahelyet a mai Stregyani-val, a többi helységet azonban nem tudjuk kapcsolatba hozni mai helynevekkel, még a zágrábi püspökség 1334-ből való tizedjegyzékének (Mon. Hist. Ep. Zagrab. II. 84-95.), az 1501-ből fennmaradt plébánia-összeirásoknak (Starine Knjiga IV. 203.) és Ortvay munkájának (Magyarország egyházi földleirása. Mon. Vat. I-II.) segitségével sem. Ezek az apró falvak nyomtalanul elpusztultak a törökduláskor és később sem épültek fel.

A kárbecslés főleg azért érdekes számunkra, mert a parasztság akkori gazdasági viszonyait segit helyi adatokkal megvilágitani. Két mezőváros: Pekerszerdahely, ahol Ágoston-rendi kolostor volt és Vasmegyericse, ahol földesuri gazdaság (allodium) és kórház is szerepel, egy plebániával rendelkező falu. Miholc és 35 egészen kisterjedelmü, falunak is alig nevezhető pár házból álló telep gazdasági helyzete tárul itt fel előttünk, 145 kárvallott, illetve családfő eskü alatt tett vallomása alapján, csak az egyháziak mentesek, a maguk és jobbágyaik nevében is az eskütétel alól, ők lelkiismeretük tisztaságára hivatkozva tesznek vallomást.

A kárvallottak többsége egészen szegény. Elrabolt ingóságaik összértéke nem lépi tul az 5.- ft-ot, nyolc csak 1/2 ft-tal, tizenöten azonban 20 vagy ennél több ft-értékkel szerepelnek, de akad olyan jobbágy is, aki 32, sőt 40 ft vagyonnal rendelkezett egy pedig: a Rasoc-i Bekics János 100 Ft értékkel kárvallott (tiz ökör, öt ló, tiz hizott sertés, stb.).

A rablás körülményeiről is értesülünk a szerdahelyi nyomozásban: a rablók vezére a bán embere Szemcsei János, cinkosaival a szerdahelyi birónál szállt meg s napokon át éjszakánként küldte rzsákmányolásra embereit. A nyomozás külön felrója a bántalmazásokat is, s különösen nehezményezi, hogy amit nem tudtak elvinni, azt megsemmisitették, vagy felgyujtották. A házakból azonban csak egy égett le, az is Szerdahelyen. Itt történt meg az is, hogy a tojásokon költő sovány tudakat mert evésre nem voltak kivánatosak, a piacon álló deresre szögezték a kifosztott lakosság bosszantására, s hogy a városka piacán talált árusok, főleg posztókereskedők asztalait, állványait, s a házak keritéseit is felégették.

A kárbecslés végösszege: 1330 és 1/2 forint 15 dénár. Ha az egyes tételek összeadását is megkiséreljük ellenőrizni, akkor 1259 forint 28 fél-forint és 212 dénár eredményt kapunk ami (egy forintra száz dénárt számitva) 1275 forint 12 dénár összegnek felel meg. A végösszeg ellenőrzését azonban több körülmény is bizonytalanná teszi. Az egyik az, hogy az eredeti iraton éppen a végösszegnél, erős vakarás nyoma látszik (a papir is átlyukadt). A másik pedig az, hogy a XVI. század elejének devalvációs jellegü pénzingadozása miatt a 100 dénáros forintérték is bizonytalan. Végül általában tekintetbe kell venni, hogy a középkori számadások végösszege a legritkább esetben hibátlan.

Registrum super dampnis et nocumentis illatis in bonis magnifici domini Ladislai de Kanysa in bonis suis Wasmegyreche et eius pertinentiis per reverendum dominum Petrum Beryslo banum etc ac homines suos illata et conmissa ac superinde inquisitione facta ex conmissione literatoria facta maiestatis regie per egregium Gregorium de Sythke consiliarium ac sedis sue maiestatis assessorem necnon nobiles Iohannem Wytez de Kamaria ac Petrum Fekethe de Zazouwcz iudices nobilium comitatus Crisiensis coram nobilibus vicinis et conmetaneis prefate possessionis Wasmegyreche, feria quarta post festum beati Ieronimi doctoris facta sub firmissimo iuramento ipsorum iobagionum prefati domini Ladislai de Kanysa.

Villa Chernecz

Jantol Myklusewych dampna passus est in denariis			XXXII
Valek Baczoych receperunt ei porcos V, dampna passus est in toto		florено	1.
Martin Guroych dampna passus est		fl.	1/2.
Benko Gurethych receperunt huic equos duos et alias res valore		fl.	VI.
Gal Bensych dampna passus est et tandem valde verberatus	fl.	l. denarios	XX.
Gregorius Horuathych dampna passus est		florenos	XX.
Myko Horuathych dampna passus est		florenos	XX.

Dolynchy

Michael Dolynechky dampna passus est in eo receperunt ei equos quatour et omnia utensilia domus in valore florenorum in toto			XII.
Franciscus Chewethkouych dampna passus est		fl.	1.
Myko Subris dampna passus est		fl.	1 1/2.
Petrus Rygekonych dampna passus est unam tunicam sellam et alias res utensilia in valore		fl.	IIII.

Jurchowcz

Elias de Jurchowcz receperunt ei equos quatuor tunicas duas et omnia utensilia domus, curros	XII	fl.	XII.
Iohannes Krayachych dampna passus est		fl.	1/2.
Gurko Radynchych dampna passus est		fl.	XV.
Martinus (áthuzva: Nicolaus) Zuboych dampna passus est		fl.	V.

Kozlowcz

Georgius Jalchenych dampna passus est	fl.	II. 1/2.
Thomas Rozouecz dampna passus est opidum Wasmegyreche	fl.	II.
Urbanus Kursych dampna passus est	fl.	II.
Blas Nouak dampna passus est	fl.	II.
Thomas Wok dampna passus est	fl.	III.
Michel magister hospitalis in eadem Wasmegyreche retullit ad paritatem sue conscientie quod abstulissent eidem subbam et tunicam in valore	fl.	VII.
Stephanus Petrachych predialis dixit sub iuramento, quod recepissent eidem equos duos in valore	fl.	IIII.
Martinus predialis de eadem Megyreche sub iuramento dixit, recepissent res sua/!/ in valore	fl.	L^{ta}.
Janko predialis passus est	fl.	III.

Myholcz

Dominus Clemens plebanus in Myholcz ad puritatem sue constientie dixit, quod ipse cum suis inquilinis sub ecclesia per ipsum dominum banum ac homines sous dampna passus est	fl.	VIIII.
Martin Kunychazyn dampna passus est	fl.	II.
Mykula Gerdenychazeth dampna passus est	fl.	V.
Gal Gerdenych dampna passus est	fl.	V.
Petrus Wrasylych dampna passus est	fl.	I.
Paulus Gerdenouych dampna passus est	fl.	1/2.

Klymowcz

Jantol Zthossych dampna passus est	fl.	II.
Iohannes Kryuachych dampna passus est	fl.	X.

Paulysswcz

Valentinus Maressych dampna passus est	fl.	IIII.
Michael Gondych dampna passus est in victualibus insuper matrem suam acriter werberaverunt.	fl.	III.
Chehanus Sygonouych dampna passus est	fl.	III.
Dominicus Meichych dampna passus est et insuper captus et verberatus	fl.	II.

Klecheuch

Andreas Kraleuych dampna passus est	fl. I. denarios XXX.	
Valentinus Draganouych dampna passus est	fl.	II.
Valentinus Czeknych dampna passus est	fl.	II. 1/2.
Iwan Czeknychezeth dampna passus est	fl.	II. 1/2.
Matheus Gradekouych receperunt ei ayenam, cubulos L., grisium ulnas XIII. florenos II. gallinas L^{ta} ac alias res in valore	fl.	VI.
Guro Koschenych dapna passus est in tribus equis, quos abstule runt et in aliis rebus	fl.	III 1/2.

Blas Ruchych dampna passus est	fl.	1/2.
Thomas Peganouych dampna passus est	fl.	II.
/a következő sor kihuzva: Jantol Zthœsych dampna passus est fl. II./		
Blas Leuakouych dampna passus est	fl.	III.

Boryncz

Andreas Pachych dampna passus est	fl.	X.
Stephanus Filipi dampna passus est	fl.	II.
Martinus idem dampna passus est	fl.	II.

Hraschaucz

Gurko Loncharych receperunt ei boves quatuor, duas vaccas cum vitulis, unum equum tria scrinia plena vestimentis lineis et laneis et alias res in valore florenorum		XXXII.
Petrus Harbuka dampna passus est receperunt boves quatuor, vaccas tres cum vitulis, equum unum et alias res in valore fl.		XXV.
Iohannes Babych receperunt ei boves decem, equos quinque, alter octo alter septem, triticum tritulatum cubulorum triginta, porcos saginatos decem et alias res suas universas invalore	fl.	1 centum

Kusetyncz

Thomas Chyurych dampna passus est	fl.	III.
Matheus Ztenchych dampna passus est receperunt ei equos quatuor unam subam et tunicam fleuram novam et universa res in valore	fl.	XXV.
Jantol Markouych dampna passus est universas reseiusdem abstule runt.	fl.	VIII.
Petrus Horuath dampna passus est	fl.	IIII.
Gregor Papa dampna passus est receperunt universas res	fl.	X.
Stehpanus Ferencheuych dampna passus est	fl.	II.

Dwsewczy

Thomas Konkouych dampna passus est	fl.	VI.
Valent Perhtych dampna passus est et verberaverunt eundem	fl.	V 1/2.
Valentinus Pertych alter dampna passus est	fl.	X.
Petrus Matheasseuych dampna passus est	fl.	XII.
Benko Chok dampna passus est	fl.	X.
Andreas Nohthouych dampna passus est	fl.	V.

Marsyncz

Martinus Zodecz dampna passus est	fl.	VIII.
Myko Gurowzech dampna passus est	fl.	II.

Ztolnykowcz

Stephanus Mondrych dampna passus est fl. III.
Martinus Mochny dampna passus est fl. II.

Draganouczy

Thomas Gwriecz dampna passus est fl. X.
Gurko Babych dampna passus est fl. I.
Gregor Losky dampna passus est fl. XX.
abstulerunt ei equos quatuor cubulum quadraginta et universas res

Lochany

Jantol Lochky dampna passus est fl. VIII.
unum lardum laneum unum et alias res eiusdem abstulerunt
Zthanko Losky dampna passus est in omnibus rebus fl. VI.

Rygy Brod

Gal Barhych dampna passus est fl. X.
in receptione unius equi et lane etcetera
Gal Lenakouych dampna passus est fl. V.

Reykouczy

Nicolaus Fabian dampna passus est fl. V.
Benko Rocheuych dampna passus est fl. V.
Matheus Legatych dampna passus est fl. V.
Martin dampna passus est fl. III.
Thomas Braynouych dampna passus est fl. III.
Blas Gurassynouich dampna passus est fl. X.

Wyuar

Stephanus Berkouych dampna passus est fl. X.
unum receperunt cubulum XL larda porcos tres et alias res
Jantol Kozkhen dampna passus est fl. II.

Raynyverh

Matheus Mylyakouych dampna passus est fl. III.
Stephanus Bertholomych dampna passus est fl. III.
Gurko Kochakonych dampna passus est fl. III.

Radnykouczy

Fulianus Reiter dampna passus est fl. VII.
Iohannes Wranynzyn dampna passus est fl. X.
abstulerunt ei I centum pullos, unum vas vini, unum vas cerevisii
et auxerunt ad Zerdahel et posita pila propinaverunt
Jenko iuratus dampna passus est /kihuzva: X,/ fl. VIII.
et filium eius verberaverunt

Iwan Zwzouych dampna passus est	fl.	III.
Jantol Brayn dampna passus est	fl.	II.
Stephanus Loncharych dampna passus est	fl.	XXV, et plus hiis.

Modrouczy

Thomas Galenouych dampna passus est in ablatione unius equi porcellorum quinque, agnellorum quatuor et unius vasi cerevisii et aliarum rerum	fl.	X.

Wócheuczy

Matheus Rosenchenych dampna passus est	fl.	1/2.
Matheus Radonynouych dampna passus est	fl.	I.
Myko Jelesych dampna passus est	fl.	I.
Filiph Jumissych dampna passus est	fl.	I.
Benko idem dampna passus est	fl.	III.

Wochkoucz

Petrus Lenakouych dampna passus est	fl.	VI.
Clemens Demkouych dampna passus est	fl.	III.
Andreas Baranych dampna passus est	fl.	1/2
Stephanus Polyancheuych dampna passus est receperunt boves quatuor equam unam et alias res	fl.	XX.
Iohannes Pertych dampna passus est boves, oves, porcos et universas res abstulerunt	fl.	XL.
Philiph Pechkouych dampna passus est duos boves et universas res domesticas receperunt	fl.	XII.

Czewthkoucz

Petrus Markouych dampna passus est oves vestimenta et alias res eiusdem abstulerunt	fl.	V.
Matheus Durouych dampna passus est	fl.	II.

Bothussaryewcz

Blas Thegessych dampna passus est	fl.	I. 1/2
Zthanko Malessych dampna passus est	fl.	IIII.
Benedictus Klarych dampna passus est	fl.	I.
Jantol Czweth dampna passus est	fl.	I. 1/2.

Lypye

Martin Parsak dampna passus est	fl.	III.
Petrus Gurycheuych dampna passus est	fl.	II.
Nicolaus Ocha dampna passus est	fl.	I 1/2.
Thomas Warandych dampna passus est	fl.	IX.

Zthankoucz

Michael Nouak dampna passus est	fl.	I 1/2.
Zthanko gener iurati dampna passus est	fl.	IIII 1/2.
Stephanus filius Mathei dampna passus est	fl.	I.
Michael Bellmosseuych dampna passus est	fl.	I 1/2.
Petrus Radycheuych dampna passus est	fl.	1/2 den. XXX.

Werhoucz

Petrus Persa dampna passus est abstulerunt ei porcos saginatos XIIII, avenam cubulorum XL, unum florenum in pecunia, unum vas, larda, quatuor sales, ferramenta et alias universas res	fl.	XX.

Berczkouczy

Gurko Thawarogh dampna passus est	fl.	I.

Zlobochyna

Jantol Dwkopendych dampna passus est	fl.	II.
Blas Kunych dampna passus est	fl.	II.
Thomas Furkow dampna passus est	fl.	II.
Myko Ferkulichych dampna passus est	fl.	I.
Petrus Pynaryeuych dampna passus est	fl.	II.

Dyakouczy

Martin Deak predialis dampna passus est, receperunt ei boves sex, equos quatuor et universas res domesticas in toto in valore	fl.	XXXV.

Sthepoucz

Stephanus Kamentryak dampna passus est	fl.	IIII.
Martin Igercheuych dampna passus est receperunt ei lanam pro florenis quindecim, subam, iumenta, decem sales et universas res et victualia	fl.	XXXII.
Thomas Bokan dampna passus est	fl.	III.

Domkoucz

Bartholomeus Grubsych dampna passus est	fl.	I.

opidum Zerdahel

Urbanus Podkonacheuych dampna passus est in rebus et usualibus suis, quas abstullerint	fl.	V.
Valentinus Zyrouycha dampna passus est	fl.	III.
Thomas Kouachych dampna passus est	fl.	I.

Stephanus Sutor dampna passus est	fl.	I.
Simon Dekouych dampna passus est in rebus suis, insuper acriter fuit verberatus	fl.	III.
Gurko Zuknyas dampna passus est	fl.	II.
Gurko Chakouych dampna passus est	fl.	1/2
Stephanus Sirysych dampna passus est	fl.	II.
Stephanus Sthepouych dampna passus est	fl.	I 1/2.
Paulus Horuath dampna passus est acriter fuit verberatus	fl.	I.
Gurko Lantus dampna passus est	fl.	I.
Panko Wzdar dampna passus est	fl.	I.
Guro Zthóysych dampna passus est	fl.	V.
Myko Sirysych dampna passus est et admodum verberatus est	fl.	1/2
Petrus Wrasylych dampna passus est in vino, lardo, avenam et domum eius conbusserunt	fl.	VII.
Thomas Sutor dampna passus est	fl.	II.
Andreas Werbanychazyn dampna passus est in vino et aliis rebus	fl.	VIII.
Jantol Wamos receperunt ei equos duos et vinum in valore	fl.	VIII.
Belko dampna passus est et receperunt ei grisium pro	fl.	II.
Martin Dyachych dampna passus est	fl.	III.
Iohannes Razporych dampna passus est et insuper acriter verberatus	fl.	1/2
Jantol Polechek receperunt ei equos duos, valore	fl.	IIII.
Paulus Nicolai receperunt ei vinum pro	fl.	III.

Iste Urbanus Podkouachych iudex opidi Zerdahel et omnes suprascipti cives sub maximo iuramento eorum fassi et attestati sunt, quod Iohannes de Zempche cum hominibus ipsius domini bani condescendens in ipso opido Zerdahel solus cum suis familiaribus fuit in hospitio apud ipsum iudicem, qui omni die suos familiares misit ad depredationes et spoliationes ad villas ad bona ipsius domini Ladislai de Kanysa et etiam sepius acceperunt etiam equos ipsius iudicis, in quibus misit ad ipsam depredationem sive sakman, qui triticum, ferramina, vestimenta linea ac lanea et alias res et utensilia pauperum iobagionum expoliantes et predantes reportantes de nocte, omnia per homines suos ad domum suam misisset, insuper in ipso opido ancas in nidis sedentes, ex quo non fuerunt pingues et ad esum apte, in eculeum in teatro cum ferreis claviculis fecit affigi et universas mensas de sepibus et asseribus in teatro pro usu venditionis mercatorum et pannorum griseorum factas destrui et concremari fecisset, in maximum dampnum hominum prius domini Ladislai.

Yankoucz

Johannes Thetyseuych dampna passus est in receptione unius equi et aliarum rerum	fl.	V.
Michael filius Franckouych dampna passus est	fl.	VI.
Juragh Thayskouacz dampna passus est	fl.	I.

Chernowcz

Vynko Polyancheuych dampna passus est	fl.	II.

Eodem tempore dampna illata fratribus ordinis sancti Augustini ac iobagionibus eorum in claustro eadem Peter Zerdahel degentium, et licet iobagiones eorum personaliter non affuissent, tamen quidam frater Fabianus presbiter eiusdem claustri ad puritatem sue conscientie dixisset, quod prefati iobagiones ipsius claustri tanta dampna per ipsum dominum banum ac homines sous passi extitissent

Michael iudex dampna passus est	fl.	XX.
Anthonius alias iudex passus est dampna	fl.	V.
Iohannes de Ozlaryncz dampna passus est	fl.	XX.
Anthonius Markouych in parata pecunia	fl.	XXXIII.
Georgius Mechay dampna passus est	fl.	II. den. LX.
Blasius Kozecz dampna passus est	fl.	III.
Benchak molendinator dampna passus est	fl.	III. den. LX.
Thomas Babynmnok dampna passus est	fl.	III.
Blasius Kaczych dampna passus est	fl.	IIII.
Martinus Pozauecz dampna passus est	fl.	II 1/2.
Michael molendinator dampna passus est	fl.	XV.
Zthanyzlaus iudex de Glogouina dampna passus est	fl.	XV.
Thomas de eadem dampna passus est	fl.	VI.
Georgius Pothok dampna passus est	fl.	V.
Anthonius de eadem dampna passus est	fl.	IIII.
Barnabas de eadem dampna passus est	fl.	III 4/2.
Gaspar de eadem dampna passus est	fl.	IIII.
Anthonius de eadem dampna passus est	fl.	III.
Michael Czerklych de eadem dampna passus est	fl.	IIII.
Jwsu Thermakouych dampna passus est	fl.	III.
Laurentius de eadem dampna passus est	fl.	XV.
Iwan de Wehoucz dampna passus est	fl.	X.
Lucas de eadem dampna passus est	fl.	II.
Emericus de eadem dampna passus est	fl.	IIII.
Matheus Rosecz dampna passus est	fl.	X.
Gregorius de Werhoucz dampna passus est	fl.	IIII.
Martinus de eadem dampna passus est	fl.	IIII.
Thomas de eadem dampna passus est	fl.	VI.
Mathias Thermakouych dampna passus est	fl.	X.
Gregorius Lepsych dampna passus est	fl.	V 1/2.
Petrus de eadem dampna passus est	fl.	III.
Gregorius de eadem dampna passus est	fl.	I 4/2
Valecz de eadem dampna passus est	fl.	I.
Michael de eadem dampna passus est	fl.	IIII.
Stephanus de Sabynk dampna passus est	fl.	I.
Demetrius de eadem dampna passus est	fl.	1/2.

In allodio autem ipsius domini Ladislai de Kanysa ad castellum suum Wasmegyreche pertinente depredate sunt et recepte per homines ipsius domini bani res predicte

Larda	ducenta IIII.
ancas in nido	LXXX IIII
boves	VI.
vaccas	XIIII.
pecudes	XXIIII.
alodiaterios boves	IIII.
vaccas cum vitulis	III.
porcos magnos	XLII.
pullos cum caponibus	ducentos XIIII.
apes	LXVIII.

et alias res ac clenodia eiusdem alodii, que rapere et aufferre nequiverunt, omnio destruxerunt et anchilaverunt.

Insuper alodiatricem nudam despoliaverunt.

Insuper avenam provisoris pretio emptam receperunt cubulos ducentos XLII.

haydinam	cubulos	XVIII.
siliginem	cubulos	XXXIIII.
triticum	cubulos	LII.

Petrus Fekethe de Zazowcz iudex nobilium comitatus Crisiensis manu propria
Iohannes Vythez de Kamarya iude nobilium comitatus Crisiensis manu propria.

M. C.

Summa summarum . I III. XXX 1/2 d. XII

A jegyzék 22x29 cm nagyságu, mindkét lapján irt papirfüzet alakjában maradt ránk. Lelőhelye: Országos Levéltár, DL 36984.

KÖZLI: PATAKI JÁNOS VIDOR

o o o

A SZENYÉRI URADALOM URBÁRIUMA, 1524

A magánuradalmak keletkezése a XIV. századig többnyire a királyi váruradalmaknak vagy nagyobb királyi birtoktesteknek magánkézbe kerülésével függ össze. Az ilyen uradalmak kialakulása a XIV. században uj forrásra talál. Egyes felemelkedő családok tisztségük, vagy esetleg már országos méltóságuk révén szerzett tőkéiket birtokvásárlásokra fordítják, magán kezekből egyazon vidéken vagy megyében birtokokat vagy birtokrészeket vásárolnak össze, azokat a szomszédos és környékbeli birtokosokkal mindaddig cserélgetik, ujabb vételekkel gyarapitják, mig birtokaikat közel nem hozzák egymáshoz. Amikor már igy egy uradalomra való birtokokat szedtek össze, vár- vagy várkastélyépitési engedélyt szereznek a királytól és a várat illetve a vele területileg összefüggő várossá vagy mezővárossá fejlődött helyet teszik meg az uradalom központjává, ahonnan a birtokok kormányzása történik.

A fenti folyamatot mutatja a somogymegyei szenyéri uradalom kialakulása is, amelynek magját a Szenyéri család ősi birtokai: Szenyér, Mikófalva és Edde alkották. Az uradalom kialakulása akkor indul meg, amikor ezek a birtokok egy 1400-ban kötött és Zsigmond király által 1403-ban megerősitett örökösödési szerződés[1] értelmében 1412-ben a Szenyéri család megszakadása következtében véglegesen Tapsonyi Antimus János szlavón vicebán, majd alnádor és budai várnagy kezére jutottak.[2]

Az Antimus családnak a környéken tekintélyes birtokai voltak, melyeket főleg a fenti János alnádor szerzett, de Szenyér csak akkor vált az Antimus család birtokainak uradalmi központjává, amikor Antimus László 1459-ben Mátyás királytól engedélyt kapván arra, hogy bármelyik birtokán várkastélyt (castellum seu fortalicium ligneum sive lapideum) épithessen[3]. Szenyéren hamarosan fel is épitette a várkastélyt. Hogy az erősség 1463-ban már állott, bizonyitja az, hogy Antimus László ezévben tiltakozott az ellen, hogy Mátyás király a várkastélyt a Kanizsaiaknak adományozza.[4] Ezen László hütlensége folytán később a Kanizsaiak tényleg adományt szereztek az uradalomra, mely pár év mulva a Laki Thuz család kezére került.[5] Amikor azonban Antimus László 1470-ben kegyelmet kapott Mátyás királytól személyére és birtokaira is, a várkastély és tartozékai nemsokára ismét visszakerültek az Antimus család birtokába. Ekkor a várkastélyhoz tartoztak Szenyér, Mikófalva, Edde, Arad egész, Kisfalud, Tapson, Terebezd, Sitke, Merke, Kekekto, Kisinge, Morócfalva, Baráti, Tikos, Vizvölgy, Déd és Bár részbirtokok.[6]

Az 1471. évi törvény 29. cikkelye elrendelte ugyan a várkastélynak 25 nap alatt leendő lerombolását, ez azonban - az uradalom ekkor még a királyhü Laki Thuz család kezén lévén - nem történt meg. Az uradalom továbbra is együtt maradt, sőt ujabb birtokokkal szaporodott, amikor 1482-ben gazdát cserélt. Antimus János ekkor a várkastélyt tartozékaival együtt eladta 6000 magyar aranyforintért Vesaki Perotusnak, az esztergomi érsekség jószágkormányzójának, későbbi zólyomi ispánnak, aki a vételhez ugyanazon évben királyi megerősitést is nyert.[7] Ekkor két ujabb falu is szerepel a tartozékok között: Fehéregyház és Terpec birtokok. Az uradalomhoz tartozó birtokok kikerekitését nagyban előmozditotta Perotus, amikor Szobi Mihálytól 1489-ben megszerezte és az uradalomhoz csatolta Szob birtokot, majd azoknak a birtokoknak többi részeit is, amelyek egy része már addig is a szenyéri uradalomhoz tartozott, igy Tikos, Morócfalva birtokokat, Kerektó és Kisinge pusztákat és Merke birtok egy részét.[8]

Az uradalom még tovább növekedett, amikor Vesaki Perotus a várkastélyt 1497-ben eladta Bakócz Tamás akkor még egri püspöknek, a későbbi esztergomi érseknek és rokonságának 6000 magyar forintért.[9] A tartozékok gyarapodásával az uradalom központi birtokának, Szenyérnek, amelyet már 1482-ben is oppidumnak, mezővárosnak neveznek, forgalma megnőtt, lakossága megszaporodott, ugyhogy Ulászló király Bakócz Tamás rokona: Erdődy Bálint kérdésére 1498-ban a mezőváros részére évi két, - a szentkereszt felmagasztaltatása ünnepén /szept. 14./ és András napján /nov. 30./ tartandó országos vásárra adott jogot.[10]

Bakócz Tamásnak 1520. jun. 15-én bekövetkezett halála után ismét gazdát cserélt az uradalom, mert a primás halála előtt pár nappal, junius 11-én kelt ujabb végrendeletében az uradalmat az esztergomi székesegyház déli oldalán általa alapitott Gyümölcsoltó-boldogasszony-kápolnára, a ma is meglévő u. n. Bakócz-kápolnára hagyta.[11] Mig Bakócz végrendeletének teljes végrehajtása meg nem történt és a kápolnának a primás által kinevezett kegyurai: az esztergomi káptalan kanonokjai birtokba nem vették az uradalmat. Szatmári György primás 1522. október 2-án Felpéci Gergelynek adta bérbe az uradalmat évi 200 forintért.[12]

Az esztergomi káptalan kérésére Lajos király 1524. augusztus 24-én nemcsak megerősitette Bakócz Tamás végrendeletének azon pontját, amellyel a szenyéri uradalmat a kápolnára hagyta, hanem felfüggesztve a törvény ama rendelkezését, amely szerint egyházi személy világi birtokokat nem szerezhet, a kápolnának adta a várkastélyban és tartozékaiban rejlő királyi jogot.[13] Az adománylevél alapján a káptalan 1525. julius 22-én be is iktatta a kápolnát a szenyéri várkastély és felsorolt tartozékai birtokában.[14] A tényleges birtokbavétel azonban már előbb, sőt a királyi megerősitést is megelőzve megtörtént még 1524. jun. 15-én, amikor a káptalan ténylegesen átvette az uradalmat Felpéci Gergely deák kezéből. Ekkor keletkezett az alábbi urbárium, mely összeirja a várkastély és a hozzátartozó majorság felszerelését, a birtokokat, az azokon élő jobbágyokat és zselléreket urbéri terheikkel együtt.[15]

1524

Registrum super pertinentiis castelli Zynyer

Nomina possessionum ad castellum Zynyer pertinentium in literis fassionalibus ad fassionem Perothi emanatis specificatarum.

Z y n y e r

Nunc in toto pertinet ad castellum Zynyer et fuit nobilium generationis Anthimus, directa etiam medietas fuerat condam Alexii Theryek, sed per Perothum fuit ab eodem occupata.

Thapson

Tres partes istius possessionis nunc pertinent ad castellum Zynyer, quarta vero pars est uxoris Benedicti Battyany et ista totalis passessio fuit nobilium generationis Anthimus.

Merke

Directa enim et equalis medietas istius possessionis fuit Michaelis Zoby et alia medietas generationis Anthimus et illa medietas filiorum Anthimi fuit in duas partes divisa, directam et- enim medietatem illius medietatis habet uxor Benedicti Battyany et aliam medietatem habet capella Annuntiationis virginis gloriose simul cum totali medietate possessionis Merke, portione scilicet Michaelis Zoby. Et per hoc capella nunc habet totalem possessionem Merke, dempta quarta parte, quam quartam partem habet uxor Benedicti Battyhyany.

Kysynge

Est peredium et fuit in parte Michaelis Zoby, nunc pertinet ad possessionem Merke.

Kerektho

Est possessio deserta et fuit Michaelis Zoby in parte, nunc autem pertinet ad Merke.

Mykolfalwa

Est possessio populosa prope Zynyer, que fuit nobilium generationis condam Johannis Anthimus, in hac possessione Michael Zoby nullum ius habuit.

Therebezd

Ista possessio fuit generationis nobilium Anthimus, cuius medietas nunc pertinet ad Zynyer, aliam autem medietatem possidet relicta Michaelis Zalay, filia scilicet condam Alexii Theryek ac quedam due filie eiusdem.

Hollaththykos

Est una possessio, que fuit Michaelis Zoby totaliter et certam partem illius condam Petrus Zoby, pater Michaelis Zoby pretio emerat, nulla pars istius pertinet ad heredes filiorum condam Anthimi.

Zob

Ista possessio fuit Michaelis Zoby totaliter et pretio vendiderat Peroto, a quo condam dominus Thomas cordinalis emerat.

Arad

Est possessio prope Zynyer et fuit filiorum condam Anthimi, maior pars pertinet ad Zynyer, reliqua pars ad quosdam nobiles spectavit.

T h e r p e c

Est possessio deserta et pertinet ad Thapson.

F e y e r E g h h a z

Est una possessio, que nunc habetur apud manus Benedicti Kerezthwry et filiorum condam Gregorii Kowachy, nos nullam partem illius possidemus.

M o r o c z f a l w a

Ista possessio fuit Michaelis Zoby et dederat cuidam familiari suo ignoto, quo titulo tandem decedente illo, ab uxore eiusdem Benedictus Batthyany teneret eam et ipse possedit, sed causa mota habetur pro ista possessione et littere causales sunt apud Petrum Erdewdy, que repetende et deinde prosequende sunt.

W y z w e l g h

Est quoddam predium et fuit Michaelis Zoby, dederatque Peroto, tandem illud per quosdam nobiles occupatum fuit et nunc possident nobiles de Kerezthwr.

Inventarium rerum castelli Zynyer

in festo beatorum Viti et Modesti martirum /jun. 15./ 1524 per Gregorium litteratum de Feelpecz eiusdem castelli castellanum manibus Stephani Ibrany custodis et Michaelis de Makofalwa canonicorum Strigoniensium datarum.

Pixides barbati antiqui XXVII.
Sulfur in una olla
Pixides antiqui manuales nullius utilitatis VI.
Cuspides VI.
Baliste vilissime et inutiles VI.
Clipei Tharpays II.
Pulveres barbatorum pixidum vasculi III.
Globi ferrei pixidum barbatorum I^{M} LX
Globi Trazk XIII.
Sagitte balistarum VIII^{C} XLIII.
Canterus plumbeus nichil valens I.
Olla enea magna I.
Secures viles III.
Mortarium cupreum parcum I.
Corda canapea I.
Ligones II.
Disci plumbei II.
Mense IIII.
Serati II.
Larda I. +
Acetum vasculo +
Vinum vas +
Farina Chapo IIII.
Dolea vilia II.
Vasa vacua III.
Trazk cupreum I.
Trazk ferreum I.
Stowbycza parva I.
Ingenium ferreum parvum I.

Inventarium in allodio castelli

Boves XII.
Vacce mulgentes VII.
Vacce steriles II.
Vitulus anni preteriti I.
Vituli presentis anni VI.
Vituli triennes II.
Iumenta triennia I.
Porci potiores XXXII.
Porcelli presentis anni X.
Ance XXI.
Aratra II.
Currus magnus nichil valens I.

Zynyer

Pertinet totaliter ad castellum.

Paulus Zabo
Relicta Valentini Inkey
Benedictus Warga
Johannes Inkey
Petrus Kowach
Paulus Hwzayn
Georgius Hw'zayn
Emericus Saythalan
Petrus Gordossy
Paulus Cheplew
Johannes Anyan
Georgius Kys
Martinus Fogas
Stephanus Warga.

Inquilini.

Josa Barrabas
Valentini Chomo
Laurentius Kys
Emericus Inkey
Gregorius Barlabas
Clemens Kys
Brictius Saythalan
Blasius Gordossy
Valentinus Zakach
Petrus Sythew
Thomas Gellyen
Petrus Anyan
Valentinus Pip.

Item. In festo beati Georgii martiris /ápr. 24./ singuli colonorum solvent pro censu singulos denarios X.

Item. In festo beati Michaelis archangeli /szept. 29./ solvent singulos denarios XXXIII.

Item. In festo ad vincula beatorum Petri et Pauli apostolorum (!) /aug. 1./ singuli colonorum domos habentes dant pro muneralibus unum pulliculum et duos panes.

Item. In festo Nativitatis domini /dec. 25./ singuli colonorum solvent tres panes et duo coloni unum capponem.

Item. In festo pasce domini quilibet eorum dat ova sex et tres panes.

Isti singuli colonorum in vere seminant cum semine domini jugera duo.

Item. Circa festum Michaelis similiter quilibet eorum cum semine domini seminant duo jugera et tandem metent sine solutione et in acervos locant.

Item. Insuper colunt vineam domini terrestris sine solutione.

Item. Tempore vindemiarum quilibet colonorum possessionis Zynyer de integra vinea solvet cubulos vini sex et cubulus continet pintes XVI et denarios quatuor, de media autem vinea dimidietatem solvent.

Item. Homines extranei de qualibet vinea integra solvent cubulos vini octo et avenam cum mensura Chapo una et denarios quatuor et duos cappones, octo panes frumenti, de media autem vinea dimidietatem solvent.

Tapson

Fuit condam Johannis Antimus, quarta pars est Benedicti Batthyany.

Gregorius Zantho
Valentinus Soos
Anthonius Was
Matheus Dwgar
Nicolaus Thoty
Matheus Fodor
Anthonius Debrey
Johannes Thewrpewczy

Demetrius Weres
Anthonius Soos
Blasius Keres
Johannes Debrey
Thomas Myhallly
Bartholomeus Kowach
Blasius Keres
Thomas Debrey
Lucas Nylas

Inquilini

Stephanus Weres
Michael Hegedews
Benedictus Was
Lucas Nagh
Ambrosius Soos
Thomas Fodor
Blasius Sandy

Item. In festo beati Georgii martiris quilibet colonorum domum integram habens solvet denarios XXV.

Item. In festo beati Michaelis archangeli tantumdem solvent.

Item. In festo pasce quilibet domum habens solvet sex ova et duos panes.

Item. In festo Nativitatis domini singulum unum capponem et quatuor panes.

Item. Eodem die porro dant denarios LXXV.

Item. Quilibet colonorum aratra habens tempore veris duo jugera seminat domino terrestri cum semine domini sui.

Item. Omnes tenentur sine solutione seminare et metere, in acervumque locare.

Item. Insuper unam vineam domini terrestris colunt sine solutione, que est in eodem promontorio.

Item. Quilibet colonorum possessionis Thapson tempore vindemiarum de vineis eorum tantum solvunt, sicuti in Therebezd, extranei quoque pari modo.

Item. Inquilini nichil solvunt, sed vineas colunt, metent et alia servitiorum genera exercent.

M e r k e

Fuit in duas partes divisa, medietas fuit Michaelis Zoby et alia medietas iterum in duas partes fuit divisa, una pars condam Johannis Anthimus, secunda fuit condam Stephani Isthwanffy, quam habet Benedictus Batthyany, dictas vero duas partes possident ad castellum Zynyer.

In portione Michaelis Zoby residet etiam relicta condam Valentini Iwan cun tribus filiis.

Thomas Dyenes
Stephanus Farkas
Anthonius Domokos
Andreas Nagh
Nicolaus Mathias
Thomas Lwkach
Ambrosius Morycz
Paulus Domokos
Petrus Charmaz
Thomas Domokos
Michael Berky
Anianus Thoth
Sebastianus Warga
Michael Thoth.

Inquilini.

Petrus Morycz
Michael Iwan
Ambrosius Fyntha.

In portione Johannis Antimus.

Michael Pyczyk
Gregorius Domokos
Relicta Bartholomei Domokos
Michael Farkas
Michael Warga
Georgius Kewer
Nicolaus Bereczk
Blasius Bereczk.

Inquilini.

Emericus Domokos
Petrus Kewer.

Item. Unam vineam colunt in promontorio possessionis Tapson ad rationem domini terrestris.

Item. In festo pasce domini quilibet colonorum pro censu solvet denarios quinque et in festo sancti Michaelis archangeli similiter totidem.

Item. In festo pasce domini quilibet colonorum solvet pro muneralibus ova quinque et panes duos.

Item. In festo beati Georgii martiris quilibet solvet ova quinque et duos panes.

Item. In festo Nativitatis domini duo coloni domos habentes solvent capponem unum et panes quatuor.

Item. Quilibet colonorum in vere domino terrestri unum juger seminat et in autumno similiter unum cum semine domini terrestris, deinde metent et in acervos locant.

Item. Inquilini nichil solvunt.

M y k o f f a l w a

Totaliter ad castelum pertinet. Habet promontorium.

Johannes Kerezthes
Martinus Kerezthes
Clemens Poczy
Relicta Francisci Zabo
Georgius Thoth
Anianus Lewkews
Paulus Marthon.

Inquilini.

Georgius Poczyk
Andreas Poczyk
Symon Zekeres
Georgius Marton

Isti tantum solvunt, quantum incole possessionis Zynyer, servitia quoque pari modo exhibent.

A r a d

Media pars istius possessionis pertinet ad castellum, alia medietas est Benedicti Kerezthwry, habet promontorium.

Stephanus Hathwany
Georgius Thamas
Petrus Syweg

Petrus Zakach
Stephanus Kowach
Relicta Petri Hathwany.

Inquilinus.

Johannes Hathwany.

Isti omnia eodem modo solvunt, sicut populi possessionis Zynyer et servitia quoque eadem facient, sicuti illi.

T h e r e b e z d

Anthonios Zabo
Petrus Berky
Martinus Fogas
Anthonius Fythos

Benedictus Symon
Michael Wycheer
Thomas Bolhassy
Demetrius Gellyen

Anthonius Pathos
Anthonius Konya
Ambrosius Thoth
Petrus Charmaz

Valentinus Gyonaros
Blasius Fabyan
Urbanus Gewzewr
Valentinus Beres iudex.

Inquilini.

Johannes Fogas
Johannes Zalay
Benedictus Toth
Emericus Kony
Gregorius Kony
Michael Gellyen
Michael Kony
Mathias Gellyen
Johannes Kys
Georg Chyzar
Michael Fabyan
Ambrosius Kys
Thomas Gellyen
Georgius Moczkos
Mathias Parlag
Bernaldus Kony pastor porcorum.

Item. In festo beati Michaelis archangeli quilibet colonorum domum in ordine ville habens solvet denarios XXV.

Item. In festo beati Georgii martiris quilibet colonorum totidem solvet.

Item. In festo Nativitatis domini tota possessio pro uno porco solvet denarios L.

Item. In festo Nativitatis domini quilibet colonorum solvet pro muneralibus singulum unum capponem et quatuor panes.

Item. In festo pasce domini quilibet colonorum solvet ova quinque et duos panes.

Item. Quil'et colonorum possessionis Therebezd tempore vindemiarum de qualibet integra vinea solvet cubulos vini sex et de media tres et quatuor denarios.

Item. Extranei de qualibet vinea integra solvent cubulos vini octo et de media vinea quatuor, de integra vinea cappones duos, octo panes frumenti, unum cubulum avene, decimam ecclesiasticam et denarios quatuor, de media autem vinea mediam partem solvent.

Item. Extranei homines de singulis fenetis pro muneralibus solvent singulos quatuor panes, frumenti et duos cappones.

Item. Singuli coloni aratra habentes tempore veris seminant avenam cum semine domini duo jugera avene.

Item. Singuli coloni aratra habentes in autumno cum semine domini terrestris seminant duo jugera frugis et siliginis.

Item. Singuli coloni in festo Nativitatis domini quilibet colonorum solvet sigulum plaustrum lignorum. Nonam non solvent de frugibus.

Et colunt etiam vineam in promontorio Tapson adiacentem.

Item. Relicta Michaelis Zalay, filia scilicet condam Alexii Theryek possidet directam medietatem possessionis Therebezd simulcum proventibus suis.

H o l l a t h t y k o s

Totaliter fuit Michaelis Zoby, licet certa pars fuerit condam Emerici de Kerezthwr, sed tandem ab eodem condam Petrus Zoby ab eodem pretio emerat et sic fuit ista possessio totaliter Michaelis Zoby.

Thomas Agosthon
Demetrius Hozzow
Nicolaus Bothos
Stephanus Nagh
Martinus Chika
Stephanus Betthery
Michael Thakach
Anthonius Kys
Lucan Bothos
Paulus Kaza
Jacobus Kereythew
Benedictus Lewrynczy.

Inquilini.

Petrus Sebestyen
Petrus Farkas
Ambrosius Notarius
Valentinus Kelemen
Johannes Denchy
Blasius Kys
Michael Bothos
Paulus Nagh
Johannes Notarius
Johannes Hwstho
Johannes Lewrynczy
Mathias Thoth.

Deserte sessiones sunt quatuor.

Item, In festo beati Georgii martiris quilibet colonorum domum habens de integra sessione solvet denarios XII. In festo sancti Michaelis archangeli totidem solvent.

Iten. In festo pasce quilibet colonorum solvet decem ova et panes frumenti sex.

Item, In festo sancti Nicolai episcopi /dec. 6./ quilibet solvet panes frumenti sex et singulum unum denarium.

Item. In festo nativitatis domini quilibet colonorum domum habens solvet panes frumenti sex et unum capponem.

Item. Isti coloni nichil arant, sed vineas quatuor cum media colunt in promontorio possessionis Thykos et ut coloni dixerunt, potius dabant eis pro cultura vinearum octuaginta urnas vini et una urna continet pintas vini quatuor, sed Gregorius litteratus abolevit et nichil eis dedit.

Item. Coloni possessionis Thykos de singulis vineis integris domino terrestri solvent urnas vini sex et singulum capponem, de media autem dimidietatem.

Item, Extranei de singulis vineis integris solvent duodecim urnas vini et singulum capponem ac tres panes circulares, vulgo Kalach et de media vinea dimidietatem.

Z o b

Fuit Michaelis Zoby.

Johannes Pethew
Relicta Benedicti Kezeg cum Petro,
qui habet filiam eius.
Matheus Fodor
Jacobus Kowach
Laurentius Kayos
Thomas Feyes
Petrus Chala
Michael Dalos
Matheus Kayos
Georgius Dalos
Valentinus Kys
Martinus Solya
Gregorius Bereny
Johannes Pethew
Laurentius Kayos
Anthonius Solya
Blasius Zekeer

Benedictus Kys
Michael Solya
Nicolaus Lwkach
Demetrius Lethkees
Johannes Joo
Anthonius Pethew
Stephanus Zekeer
Bartholomeus Zekeer
Emericus Lwkach
Anthonius Lwkach
Franciscus Feyes
Benedictus Zekeer
Nicolaus Pethew
Emericus Zekeer
Andreas Pethew
Thomas Zabo
Johannes Kezeeg

Inquilini.

Michael Chyma
Bartholomeus Pethew
Blasius Sotya
Martinus Illyes.

Item. Quilibet colonorum tenetur dare unum cubulum frumenti boni et puri.

Item. Ex censu iudex habet denarios XX.

Item. Ex frumentis et siliginibus per colonos dandis iudex habebit unum cubulum siliginis et unum cubulum frumenti.

Item. In festo beati Petri ad vincula de singulis integris portis dantur siguli pulli magni vel cappones et duo panes et de mediis portis siguli pulliculi et unus panis.

In festo autem Nativitatis domini munera totidem dantur.

Item. In festo pasce domini de singulis portis integris dantur octo ova et duo panes, de mediis tamen curiis quatuor ova et unus panis detur.

Item. Domini terrestres habent duo prata seu fenilia non magna et coloni tenentur sine solutione falcare et in cumulum reponere.

Item. Omnia semina per colonos seminanda tenentur coloni metere sine solutione et locare in acervos.

In festo beati Michaelis archangeli de singulis portis seu curiis integris pro censu solvunt singulos denarios XX, de mediis autem portis singulos denarios X. Et in festo beati Georgii martiris similiter totidem. Et sunt porte integre in eodem XXII ½

Item. Unusquisque colonorum, qui aratra habet, in vere pro seminibus vernalibus unum juger perarare tenetur et cum semine domini seminare.

Item. In estate quilibet tenetur unum juger vulgo Wgar arare tenetur et circa festum Michaelis iterum secundario perarare. Et quilibet colonorum ad seminandum tenetur dare unum cubulum siliginis et cum illis siliginibus seminabatur terre aratra.

Szenyér várkastély összeírása kevés számu középkori urbáriumaink egyik legérdekesebb változata. Elsősorban feltünő a kis uradalom egyes falvai szolgáltatásainak különbözősége, amit megmagyaráz az is, hogy az uradalom három család, a Szenyéri, Antimus és Szobi család birtokaiból tevődött össze. Egyenlő szolgáltatásokat csak három helységben találunk, az ősi Szenyéri birtokokon: Szenyéren és Mikófalván, valamint a hozzájuk legközelebb eső és legkorábban Szenyérhez csatolt Aradon. A jobbágyi szolgáltatások különbözősége más uradalmakban is előfordul, főleg azonban olyan területeken, ahol a talaj felszini tagoltsága és minősége eleve megszabja a földmüvelési ágakat. Itt azonban a talaj egyenletesebb lévén, a szolgáltatások további különbözősége a legtöbb helyen előforduló szőlőmüvelésre vezethető vissza. Ugyancsak a szőlőmüveléssel függ össze a nagyrészt szőlőmunkából élő zsellérség nagyszámu előfordulása is.

A szenyéri várkastély addigi gazdasági szerepe honvédelmi szempontból országos jelentőségüvé formálódik át, amikor a mohácsi csatavesztés után, mint a dunántuli védelmi szervezet egyik legvitézebb bástyája hősiesen küzd a XVI. század végén történt lerombolásáig a török egyre megujuló rohamai ellen. [16]

Jegyzetek

1. Esztergomi kpt. m. lt. Lad. 27. f. 4. nr. 5. 13. Zsigmondkori Oklevéltár II. 2665.
2. Esztergomi kpt. m. lt. Lad. 27. f. 4. nr. 13.
3. U. o. Lad. 27. f. 5. nr. 25.
4. U. o. Lad. 27. f. 5. nr. 26.
5. C s á n k i. Magyarország történelmi földrajza II. 575.
6. Esztergomi kpt. m. lt. Lad. 27. f. 6. nr. 1.
7. U. o. Lad. 27. f. 6. nr. 13-14.
8. U. o. Lad. 28. f. 2. nr. 13 és 16.
9. U. o. Lad. 28. f. 3. nr. 1.
10. U. o. Lad. 28. f. 3. nr. 6.
11. F r a k n ó i Vilmos: Bakócz Tamás 197-199. Esztergomi kpt. m. lt. Lad. 28. f. 5. nr. 1.
12. Esztergomi kpt. m. lt. Lad. 28. f. 4. nr. 10.
13. U. o. Lad. 28. f. 5. nr. 1.
14. U. o. Lad. 28. f. 4. nr. 11.
15. Az urbárium szövege füzetalakban maradt fenn, melynek összefüzése szétbomlott és sorszámozása nem az eredeti sorrend szerint halad. A birtokok urbáriumának sorrendjéül az urbárium első részét alkotó birtokfelsorolást vettük.
16. O. L. Nádasdy lt. Missiles. Szenyér.

Lelőhely: Esztergomi kpt. m. lt. Lad. 28. f. 5. nr. 5.

KÖZLI: FEKETE NAGY ANTAL

HÁROM XV.-XVI. SZÁZADI IRAT MEZŐGAZDASÁGTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

A fent közölt 3 különböző tipusu oklevél az »Anyagi kulturánk a XV. században« munkaközösség adattárából való, s a kor mezőgazdaságtörténeti szempontból legértékesebb forrásainak egy-egy érdekes darabját képezi.

Az itt megindulo adatközléssel az a célunk, hogy a középkor mérhetetlen kutőanyagában elszórtan lappangó, fontos mezőgazdaságtörténeti adatokra irányitsuk a figyelmet, s addig is, mig a teljes adattár elkészül, egy-egy, a kor szempontjából tipikusnak mondható adalékkal siessünk a kutatás segitségére. Az oklevelekben foglalt adatok ugyanis hasznosan egészitik ki a kor agrotechnikájáról kirajzolódó képet. Pl. rávilágitanak az egyik legnélkülözhetetlenebb munkaeszköznek, az ekének a fogatolására. Ez, amint a szenyéri allodiumban összeirt 12 ökör és a hozzátartozó két eke is sejteti, megfelel az ország nagy részében ekkor még általánosan használt nehéz eke 4, 6, 8 ökrös fogatolásának. Egyébként erre következtethetünk a

Jenei Ferenc gazdasági ingóságai között felosztásra kerülő 16 ökör számából is, amely a fenti fogatolásnak megfelelően ugyancsak két eke vonóerő szükségletét képezhette. Egy közepes birtok saját ekefogata ebben a korban még ritkán haladja meg a két vagy három ekét. Ez tünik ki a szenyéri allodiumon összeirt ekékből is, de erre mutat a Jenei Ferenc után visszamaradt ekefogatok száma is. A parasztság helyzete ehhez viszonyitva természetesen sokkal rosszabb volt. Pl. a szenyéri urbárium fényt vet arra is, hogy a korabeli eke magas vonójószágszükséglete és a parasztság egy részének állatállományacsökkenése milyen nyomoruságos állapotot teremtett a parasztság egyes rétegeinél. A jobbágyok robotkötelezettségeinek felsorolása során ugyanis több helyütt is élesen különbséget tesznek a parasztok között - amint ez a korabeli urbáriumokban még más esetekből is megállapitható - a szerint, hogy van-e ekéjük, vagy nincs. Mindez arra mutat, hogy a parasztok között a XV. században már egyre többen vannak olyanok, akik nem képesek ekefogatot fenntartani. Az eke fogatolási és birtoklási körülményein kivül még igen hasznos az is, amit a vele kapcsolatos munkamódokról, technikai és termelési eljárásokról megtudhatunk. Pl. a szenyéri uradalom urbáriuma a Dunántul egy igen jelentős részének, Somogy megyének mezőgazdasági viszonyai közé enged betekintést. Az urbárium többek között szabályozza a lakosság szántási kötelezettségét. A szokásos tavaszi és őszi szántás és vetés gyakorlata mellett egy helyen nyári ugarszántásról is olvashatunk. Ennek kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a föld ugarpihentetése és nyári megmunkálása Somogy megye egyes részein - legalábbis az uri birtok vonatkozásában - már egész koraközépkori gyakorlatnak látszik. Igy a müvelésben mutatkozó területi eltérések szempontjából épp olyan haszonnal forgathatók az oklevelek, mint a tekintetben, hogy a különböző tipusu oklevelek - vagyonfelosztás vagy kárbecslés - segitségével a termelvények mennyiségi megoszlásáról, területenkénti eltéréséről és gazdasági felhasználásáról kisérelhjünk meg képet alkotni. A paraszti és az urigazdaság vonatkozásában pl. hasznos adalékot szolgáltat e három közlemény a különféle állatok mennyiségi megoszlása és gazdasági felhasználása szempontjából. Egy-egy nemesi birtokon belül a kocsilovak nagy száma a növekvő teher- és személyszállitásra utal. Ezeket legtöbbször nem is kettesével, hanem négyesével és hatosával, a nagy használatnak örvendő uri kocsiszekerek és hintók elé fogták. A nagy közkeletnek örvendő hintó pl. Jenei Ferenc ingóságai között is szerepel. De értékes felvilágositást szolgáltatnak e közlemények a gabonafajták és termelésükben mutatkozó országos eltérések tekintetében is. A Körös megye területén összeirt kárbecslés gabonatételei között ott szerepel a hajdina is, ami arra utal, hogy termesztése e vidéken egészen a középkorig nyomon követhető. Igy ez oklevelek figyelmes felhasználása gazdasági tipusterületeink kirajzolásához is hasznos támpontot nyujt.

BELÉNYESY MÁRTA

o o o

HADIK ANDRÁS AZ ERDÉLYI MEZŐGAZDASÁGRÓL

1768-ban »egy kitünően képzett, a felvilágosodás eszméitől áthatott magyar közgazdapolitikus, aki jelentésében magát megnevezni nem akarta, s akinek személye mind máig ismeretlen«[1] vaskos emlékiratot nyujtott be a bécsi államtanácshoz, melyben Erdély gazdasági és politikai viszonyaival foglalkozik, megjelölve az elmaradott állapotokból kivezető utat is. Az emlékirat szerzője szerint a szövevényes erdélyi problematikának egy megoldása van: a jobbágyrendszer eltörlése. A véleményező tanácsosok közül az egyik erre a javaslatra azt a megjegyzést tette, hogy »mehr fromme Wünsche, als thunliche Sachen«, egészében azonban ő is, társai is elismerték, hogy az elaborátum elvi megállapitásai helyesek és kivánatos lenne, ha átmennének az államigazgatás tudatába.

A szerző személyének kideritésével Tóth András foglalkozott, s a szöveg elemzése alapján valószinünek tartja, hogy a »magyar származásu és az intellektuális réteghez tartozó névte-

len ..., olyan bene possessionatus nemesi vagy lelkészi családból származott, mely gyermekét külföldi tanulmányutra küldhette."[2] Értesülésem szerint felmerült az a gondolat is, hogy Bajtay József püspök irta volna az emlékiratot. Ennek a feltételezésnek azonban az emlékirat erősen világias érdeklődési iránya ellene mond, sőt a lótenyésztés kérdésének kiemelése egyenesen arra mutat, hogy birtokos nemesi vagy éppen katonai körökben kell keresni a szerzőt.

A kulcsot a véletlen adta kezembe. Markó Árpád Hadik-életrajzában[3], olvastam a következőket: "1766. év nyarán Hadik megkezdte Erdély beutazását. Két izben kelt utra: 1766 és 1767-ben, összesen több, mint 4 hónapot forditott arra, hogy a fejedelemség egész területét részletesen megismerje. Száz oldalnál vastagabb emlékiratban számolt be tapasztalatairól. Nem tudtam megállapitani, hogy ez a tartalmas utleirás meg van-e ma is a bécsi hadilevéltár iratai között". Ehhez tudni kell, hogy Hadik András tábornagy 1764-1768 között Erdély katonai parancsnoka és a gubernium elnöke volt, ebben a minőségében utazta be Erdélyt. Kormányzói működéséhez az elődjének, Buccownak szerencsétlenkedő, erőszakos politikája által felkavart székely határőrségi ügy elsimitása, a katonai garázdálkodások megszüntetése fűződik. Ebben az időben tartotta hullámzásban az erdélyi uralkodóosztály kedélyét az urbérrendezés is, Mária Terézia megpróbálta az erdélyi földesurakat is rákényszeriteni a jobbágyszolgáltatásokat könnyitő és szabályozó reform végrehajtására, de terveit éppen az a Brukenthal Sámuel, a későbbi kancellár és kormányzó, a szász privilégiumok makacs védelmezője játszotta ki /természetesen a nemességgel egyetértésben/, akit a királynő erdélyi ügyekben legbizalmasabb tanácsosának választott. Hadik a kortársak tanusága szerint feszült viszonyban élt Brukenthallal és néhány erdélyi arisztokratával, s ezek áskálódásainak tulajdonitották hirtelen visszarendelését is. Ha mindezt egybevetjük a szóbanforgó emlékirat beadási dátumával, továbbá az eddigi ismertetőknek is feltünő szász-ellenességével és jobbágy-barátságával, aligha gondolhatunk egyébre, minthogy Hadik elveszettnek hitt utijelentésével van dolgunk. További kutatás dolga lesz kideriteni hogy vajon valóban a Markó által emlitett uti-jelentés, vagy annak alapján készült másik elaborátum fekszik előttünk, és hogy Hadik saját fogalmazványáról, vagy az ő irányitása alatt más valaki által irt munkáról beszélhetünk. Kétségtelennek látszik azonban, hogy igy vagy ugy, a kézirat /mely csak másolatokban maradt fenn/ Hadik szellemi terméke, s a benne kifejtett elveket neki kell tulajdonitani.

Ezuttal csak az a célunk, hogy az emlékiratnak a mezőgazdasággal foglalkozó első fejezetét a szakemberek számára, mint értékes forrást közzétegyük. Hadik közgazdasági eszméinek, reformjavaslatainak méltatása az egész emlékirat kiadásának előszavába kivánkozik. Remélhetőleg erre is hamarosan elérkezik az alkalom.

o o o

Gegenwärtig ist die Absicht nicht in alle Zweige der Vorzügen einzugehen, Der Antrag ist lediglich den die allgemeine Nahrung begreiffenden Feld - Bau zum Vorwurff zu nehmen.

Der Feld-Bau theillet sich in verschiedene Frucht Gattungen, weiters in die Bereittung der Erden und des Dungs, in die Reinigung des Samers und würkliche Besamung, in die Ernde, und in die Absonderung der Frucht vom Gestrohe und in die Verwahrung, in den Weinbau, in die Umstände der Wisen und Verwahrung des Heu, in die Beschaffenheit der Weiden. Durch die beede lezteren Zweige wird die Viech-Zucht eingemischet. Diese machet einen beträchtlichen Theill des Nahrungs-Standes sehr zahlreicher siebenbürgischer Unterthannen aus, mithin glaubet man nicht irrig, dass diese Abtheillung unter einem verhandlet, zugleich auch der Conservation deren Waldungen, und der Regulirung des Jagd-Wesen mit gutten Zug gedacht werden könne, weillen beede wenigstens in Seiten Fällen, in einer etwelchen Verbindung mit jenen stehen, und durch die Sorge einer nicht zu weitläufftigen Aufmerksamkeit füglich übersehen werden können.

Der Umfang der Fruchtländer machet das Auge urtheillen, dass die Erzeugung die Erfordernis sehr weit übersteigen müsse. Die Art der Anwendung hingegen, und die Art der

Pflege minderet sogleich den Überschlag. Das Land bestehet meist aus kässelförmigen Abtheillunge Die Kässeln sind theils mit hochen, theils mit minderen Bergen umreyhet, theils auch mit abfallenden Rüken durchschnitten.

Die abstürzenden Gewässer benachtheiligen den Feldbau ungemein

Der Schne, der dem Winter über darauf fallet, verursachet im Früh-Jahr abschüssende Gewässer, welche, und nachhero jene, die dem Somer über aus Tonerwettern und Plaz-Regen herabstürzen, alle Flächen über schwemmen, Steine und anderen Un-Ratt fortspiellen und die Frucht Felder dermassen überschlämen, dass die Eigenschafft des Erd-Reichs im ganz andere und minder fruchtbare Umstände übersezet wird.

Mitels Aufwerffung der Wasser Gräben wird diesem Unwesen mit einiger Mühe abgeholffen. Mit welch geringer Sorge diesem in der Thatt viel bedeutenden Verderb geraten werden könne, ist ohnehin jeder Einsicht bekant, und bestehet nur hierinne, dass die Felder und Wisen an jener Seiten, von wann sie einer Überschwemmung blos stehen, durch gemeinschäfftliche Hand der Dorffs-Inwohner /zumallen alle gleichen Nuzen davon ziehen/ mit einem ohngefer drey Schurtz tieffen Graben eingefasset, und der Abfluss in dem ohne dies und jedem Kässel lauffenden Fluss oder Bach abgeleitet, endlichen auf die Erhaltung dieser Canale von denen grundherrlichen Amtsverwaltungen, und von denen Dorffs-Richtern und Geschwornen gesorget werde.

Verschiedenheit der Feld-Früchten. Die Gattungen deren siebenbürgischen Feld-Früchten bestehen in Kukuruz, Waizen, Gersten, Haber, Hirsch, Heiden, Erbsen, Linsen, Bonen, Hanf, Flachss.

Kukuruz-Bau ist häuffiger, dann andere Früchten. Der Kukuruz giebt ein schönes, vollkomenes Korn, und ist das erste und durch gäng ge Nahrungsmittel der wallachischen Nation, worwegen diese Frucht sehr häuffig gebauet wird.

Soll zur Nahrung ausgiebiger seyn. Zur Nahrung soll er, dem gemeinen Urtheill nach, ausgiebiger und kräfftiger seyn, dan die übrigen Kornfrüchten, und der Armut indeme zuträglicher, dass der Wallach unter der Last einer unglaubbahren Dürftigkeit dennoch etwas Warmes genüsset, wenn er das Kukuruz-Mehl mit heissem Wasser abbrühet und der Gestalt eines Paps verzähret.

Er fordert in der Bau-Art mehr mühe. Die Bau-Art dieser Frucht ist viel mühesamer als die deren übrigen Früchten; dann ausser denen dass das Feld wie ein Waizen-Acker gut gedünget und gepflüget wird, ist weiters erforderlich dass ein jeder Zam wan er ohngefer eines Schurch hoch über die Erden raget, gehauen werde, damit die Luft durch die lokere Erden gemächlicher spiellen und den Trieb und Wuchs der Keimung durch eine zarte Befeuchtung förderen könne.

Ist mehreren Gefährlichkeiten unterworffen. Und dennoch ist eben diese Frucht mehreren Gefährlichkeiten unterworffen. Bey gewöhnlichen Fällen darff man nur das dritte oder vierte Jahr auf eine gesegnette Ernde rechnen. Von 1763 bis 1768 ist der Preis des vierten Theils von Kübel von 9 dn. auf 34 gestigen und keinmall weiter als auf 24 dn. herabgefallen.

Mit der Somer-Frucht wird er zugleich gebauet. Wenn in der Keimung des Samens die geringste Kälte einfallet, so ist die Hofnung verlohren, ein Reiffen thuet das nemliche. Etwas zu viel Troken oder Feichte macht einen allgemeinen Verderb.

Der Stam und die Kölme (!) sind zu keinen Gebrauch, auch nicht dem Vieh unterzusträhen.

Unter denen Feld-Früchten reifet er am lezten und wird in denen ersten Tagen des November abgenohmen, mithin dienet das Feld zu keiner weiteren Benuzung.

Kukuruz machet den Preis deren übrigen Feld-Früchten, und die Mis-Rattung erweiset das der Wallach dessen entbehren könne. Nach der mehr oder minderen Mis-Rattung dieser Frucht hält sich der Preis deren übrigen Korn-Gattungen. Misrattet er ganz, so steiget der Preis auf das höchste Ziehl und machet dem Wucher die beste Ernde, denn nach dem geringsten Anschlag müssen sich 150 000 Familien aus dem Streide nähren, die anderen Falls von Kukuruz gelebet hätten. Dämallen erweist die Noth, dass das wallachische Volk das Kukuruz entbehren - sich dennoch sättigen - und zureichende Kräfften zur harten Feld-Arbeit samlen könne.

Erd-Äpfel ersezen den Kukuruz eines Theils, und nur als eine Neben-Speiss. Die Erd-Äpfeln, die in verschiedenen deutschen Reichslanden einen Haupt-Saz der Nahrungs-Behelffen, und dauerhaffte starke Leuthe machen, würden den Gebrauch des Kukuruz in gewisser Masse ersezen. Man zehlt an dieser Frucht seltene Mis-Jahre. Sie bedarff keiner so gutten Grund und viel minderer Pflege. Sie dienet zum Mehl, welches ebenfalls warme Speisen bereitten lasset.

Die Einführung dieses Erd-Gewächss ist bey denen Gräniz-Truppen bis nun aber nur mit mässigen Erfolg eingeleitet worden, ein mehr strenges und allgemeines Darobhalten hingegen dörffte in sehr kurzer Zeit den Gebrauch und den Beyfall auf das ganze ausbreitten.

Man verfallet nicht auf den Gedanken dass Erd-Äpfel nicht zum Brod-Baken zu wiedmen, man gedenket dessen nur als einer Nebenspeise, und wird in der Reyhe der Ordnung zu zeigen ohnvergessen, welches Brod eben so nahrhaft und gesund, und viel angenehmer, endlich in der Erzeugung minder besorglich als jenes von Kukuruz ist, mithin den Untherthan in eine mehrere und mehrfache Versicherung eines sehr grossen Theil der täglichen Nahrung sezet, die Nuzbarkeit aber weiters dahin leitet dass aus denen sonst mit Kukuruz besamten Feldern mit viel ringerer (!) Mühe Waizen und Roken erziehlet, hierdurch sich, und der gemeinen Erfordernis mehr gedienet, durch das eben hieraus erlangende Strohe das Rind-Viech besser gepfleget und letztlichen mit der erzeugenden besten Dung die Fruchtländer zur besseren Kraft gebracht werden können.

Der übermässige Frondienst ist die Ursach des schlechten Feldbau. Dass nichtes mehr, dan der übermässige und unbelohnte Dienst eklet, ist offenkündig. Dieser Art ist der Frondienst leibeigener Unterthannen. Er ist übermässig, weill er ohne Verhältnis und gar ohne Beschränkung ist, und jener Theil, der über das Verhältnis ist, bleibt ohnbelohnet.

Die Abneigung gegen eine solche Art des Dienstes verursachet eine schlechte Bestellung. Wenn es aber auch keine Abneigung wäre, so schliesset sich schon ohnehin richtig dass der Dienst der denen Kräfften überlegen ist, nur schlecht bestellet werden könne.

Hierauss aber fliesset dass die Akerländer des siebenbürgischen Adels, welche durch den leibeigenen Unthertann meist ohne Aufsicht gepfleget werden, nur eine sehr schlechte Pflege erlangen. Wann der Unthertann die Frohn-Dienste geendet, komet die Reihe an seine eigene Gründe.

So wohl der Mann als das arme Vieh sind an Kräfften ganz ausgezähret. Es ist auch schon so viel an der Zeit verstrichen dass es sein eigenes in sehr schneller Eille besorgen mus. Entkräfftung und übertriebene Eille sind also die Ursach dass der Pflug kaum zwey Zollen tieff die Erden umwiehlet, mithin die zur Keimung nöthige Fette des Erd-Reichs kaum berühret. Diesem Gegenstand kann nicht anderst als durch die verhältnismässige Bestellung des Frohndienstes und Beyiegung eines stärkeren Vieches /wovon die Bestellung des Unterthans-Standes und die Land-Gestüfften handlen/ abgeholffen werden.

Vorzüglichkeit des Düngen und des Dungs. Die Felder nach Erfordernis dungen beschiehet kaum in einem Theile des Landes. Man dunget zwar, aber nur selten. Man fordert alles von der Natur und hasset mühsame Mitwirkung.

Die Felder zu dungen erforderet auf die Erzeugung eines gutten und fetten Dungs fürzudenken. Derzeit ist hierwegen sehr wenige Sorge und der erzeugte ist von der lezten Art. Der Dung von Pferd und Rindviech ist in der Wirkung sehr unterschieden. Der von Pferden zeuget nach der Erstahrung Würme, die denen Wurzen der Früchten und Gartten-Gewächsen den besten Saft aussaugen. Dahero ist er zum Weinbau besser geschikt, weillen dieses Gewürme denen viel stärkeren Wurzen des Wein-Stoks nicht schadan kann.

Der Dung von dem Rind-Viech ist denen Akerländern gedeilich. Die gutte Eigenschafft desselben verlanget vorzüglich, dass er so viel möglich aus Strohe allein bestehe und durch die Faulung in hinreichende Fette gesezet werde. Die Vermischung mit Heu ist nicht vonträglich, weillen dieses Gewächs den Samen behält, welcher, wann er mit dem Dung unter die Erden komet, die gesunde Frucht mit häuffigen Unkraut mischet. Endlichen will der Dung dass er nicht allzu lang auf dem Feld uneingeakert, der heifftigen Sonne und dem Wind blos bleibe, beedes extrahiret die beste Fette, das er letzlich in Theillen verstiebet.

Vahrlässigkeit im Brachen. Sehr wenige Sorge wird auf das Brachen oder Bepflügen der brachligenden Länder gewendet. Man überlasset das Brach-Feld der Sorge der Natur. Im Julio und August findet man diese Gründe mit dermassen hochen Unkrautt bewachsen, das jener der kein Kenner der Früchten-Gattungen ist, selbe für Frucht Tragendes Land miskennet. Es wiederfahrt also dem Brach-Feld meistens nur die Gütte, kurz vor der Besamung ein wenig umgewechlt zu werden. Es würde aber gewis einen sehr vortheilhafften Erfolg bringen, wenn die in Deutschland übeliche Brach-Ordnung auch diesem Lande zum Richtmass vorgeleget würde.

Der übermässige Frondienst ist die Ursach der spätten Besamung der Unterthans-Felder und die Ursach das vielle Felder unbebauet werden. Aus oben berührten ungemässigten Frondiensten entstehet das Übel dass der Unterthann seinen Samen sehr spätt und also spätt zur Erde bringen kann, wann im Spätt-Jahr die Gefrier und im fruhe Jahr die Trokene sich der Erden schon bemeisteret hat.

Der Unwillen, und eine Art der aus der schweren Bedrukung entspringenden Entstellung des Unterthans lässt bey fürbrechenden derley Umständen Felder, die nach der bestehenden Abtheillung bebauet werden solten, unbebauet. Es bestehet auch keine Aufsicht, die ihn zu dieser Pflicht verhalttete. Die Sorge des Grund-Herrn und seiner Beamten erstreket sich so weit nicht.

Grundherrlichkeiten sollen für die Bebauung der Fruchtländer repondiren. Diesem Verfall im Grund zu heben, soll zwar die anderer Orten verhandlete Proporüon von allen gedeilich seyn, es scheinet aber die sehr um sich gerissene Untäthigkeit weiters zu erforderen, womit gesazmässig eingeführet werde, dass die Grundherrlichkeiten durch ihre Amts-Verwaltungen, und die Richter und Geschworne deren Dorffschafften für die Bebauung deren ausgezeichneten Calcaturen zu repondiren haben, dann es führet zu den Verfall in eine allgemeine Verlegenheit, wenn man in den Antrage auf die allgemeine Erfordernis, nicht auf die allgemeine Concurrenz rechnen kann. Der Umfang einer Grundherrlickeit und die Hotter eines Dorfes sind nicht von solcher Breitte dass Beamte und Richters diese nicht übersehen könten.

Der Unwillige mus gezwungen, der Kranke übertragen, der Arme mit Samen versorget werden. Der Unwillige mus mit Gewalt zum Anbau genöthiget - der Kranke, oder dem es an Viech oder gesunden Viech gebricht, mus durch das Zuthuen der Gemeinde übertragen und dieser hilffliche Dienst in gleicher Verlegenheit mit gleicher Bereittwilligkeit vergelten werden. Beamte und Richters solten straffällig seyn, wenn sie die Einleitung nicht besorgen. Jenen, die an Samen Noth haben, mus die Grundherrlichkeit und blos gegen der nemlichen Vergüttung in natura oder Markpreis die Hand biethen, dann nur bey solcher Bestellung kann man sicher rechnen dass das ganze Land bebauet, folgbahr zur allgemeinnen Erforderniss allgemein concurriret werde.

Sorglosigkeit in der Reinigung (!) des Samens hindert die Fruchtbarkeit. In der Bereittung des Samens hafftet eine sehr sträfliche Fahrlässigkeit. Nicht auf dem dritten Theil des Fürstenthums kann auf die Reinigung desselben gerechnen werden. Kaum auf einem Feld ist reiner Waizen oder Roken zu finden, sondern beedes vermischet, und meistens mit so vielen Rudeln und anderen Samen von Unkraut durchmenget das sich schwer entscheiden lässt ob dies oder jenes gebauet worden.

Die Menge des Unkrauts entziehet dem gesunden Samen einen grossen Theil der Fette des Erd-Reichs, mithin dem Korn und Gestrohe die Vollkommheit, und verstaltet in viellen Gegenden die Eigenschafft so weit dass der Weizen dem Roken ganz ähnlich wird, welches die falsche Meinung erhoben dass der gesunde und vollkomene Samen in zwey und rey Jahren degeneriret. Dieser blos in der Benehmung hafftende Umstand beschränket die Ausgiebigkeit dermassen dass, obschon die Felder dem Auge die prächtigste Hofnung geben, der Schnitt in einem mageren Korn und kurzen Gestrohe nur eine mässige Ernde reichet. Dieses Übel erstreket sich auf alle Gattungen deren Feld-Früchten und ist als eine durchgängige Gleise so zu sagen vorsäzliche Verkürzung des Segens der Natur anzusehen.

Einführung deren Hand-Wind-Müllen zur Reinigung des Samens.

Die Reinigung des Samens erforderet nur gar geringe Mühe, und an Orten wo der Luft mässig ziehet, kann es blos mit Umwerffung auf eine etwelche Entfernung verrichtet werden, dann der ohnehin viel ringere Samen des Unkrauts sondert sich mit denen Kott-Theilchen von dem viel schwäreren Frucht-Korn leicht und ohnschwer ab. Doch ist der Gebrauch deren Hand-Wind-Müllen viel vorzüglicher und wirklicher. Diese Müllen sind in Siebenbürgen nicht mehr unbekant, die dahin transmigrirte Ländler /Oberösterreicher/ haben deren schon viele gemachet, und wenn eine allgemeine Einführung bestimet werden solte, wird der zum Bau geschicte Wallach die Bauart kürzlich begreiffen. Zwey Hand-Wind-Müllen dieser Art sind dem grösten Dorff zum wechselweisen Gebrauch hinreichend, und überdauren ein Menschenalter.

Weizen und Roken jedes besonder zu bauen. Es ist zu wünschen, dass mit der Reinigung des Samens zugleich eingeführet werde, die Brod-Früchten ungemischt, das ist den Weizen und Roken jedes in seiner Gattung besonders und mit dem Richtmass zu bauen dass von der ganzen Quota beeder Gattungen der Weizen ein, und der Roken zwey Dreittheile ausmache.

Roken soll den Kukuruz ersezen. Eigentlich ist der Roken die Brod-Frucht für den Untherthann. Das Gebake davon behält die beste Consistence und Fettigkeit, ist nahrhafftt und giebt ausnehmende Kraft. Die Probe zeigt sich bey denen Weinhauren in Oesterreich. Sie nähren sich vom frühesten Morgen bis zur Sonnen-Untergang mit einem Stuk Roken-Brod und Wasser, und verrichten dabey dem ganzen Somer über eine viel schwerere Arbeit als die übrigen Theille des Feld-Bau erforderen.

In Siebenbürgen bestehet der Misbrauch, das Weizen und Roken vermischt gebaut und zu Brod gebaken wird. Der Unterschied der Eigenschafft überführet das Jedes allein dem Nahrungs-Stand besser dienet. Es bedarff nur einer mässigen Beobachtung dass das Brod von Weizen viel leichter seye, geschwinder austrokne, und spröd werde, den Geschmak nicht mehr reize, als ein ausgetrokneter Körper nicht mehr vieile Kräften gebe, mithin in der Vermischung der Eigenschafft des Roken nachträglich werde.

Die Vorzüglichkeit des Weizen bestehet nicht so viel in dem nahrhafften und Kraft gebenden, als in dem lekeren und Geschmak reizenden, darum scheinet er auch mehr denen oberen Ständen als dem Bauers-Mann anzoschlagen. Lezterem giebt er zu wenig Kraft und darum bestehet das Vorurtheil dass der Kukuruz am besten nähre.

Wenn man aber guten gesunden Roken mit dem Kukuruz zusamen hält, wird das Vorurtheil leicht zu bestreitten seyn. Schon das Mehl giebt einen Unterschied. Dieses ist viel körperlicher und fetter als jenes, so mit dem Weizen einerley hat dass es im Gebäke gleich

austroknet und spröde, mithin dem Geschmak anstossig wird. Das Kukuruz-Brod verliehrt in 3 ès 4 Tagen viel an Gewicht, also auch an Consistence. Das Roken-Brod hält sich 14 und 16 Täge, wird dem Geschmak niemallen anstossig und nähret, eben aus dem Grund der längeren Consistence ungemein besser, wodurch und mit dem vorwärts praemittirten die Vorzüglichkeit erwisen, das bestehende Vorurtheil aber durch überführende Proben der Ausübung (?) selbst bestrittlich zu seyn, glaubbahr erscheinet.

Die Willkühr die Früchter abzuschneiden verkürzt die Ernde. Die Art des Schnitt und die Einbringung der Fexung wird ebenfalls durch nachtheillige Benehmungen begleitet. Die Früchten abzuschneiden ist der Willkühr des Eigenthümers überlassen. Kein Kreis giebt hierunter einige Bestimmung zum Richtmas. Die Anmut, die bey dem Vermögen kein Mitleid findet, wird öfters genöthiget die noch grüne und millichte Frucht am Feuer zu troknen um sie zum Mahlen und Brod-Baken geschikt zu machen. Es bestimet sich dass drey Korn dieser Art der Ausgiebigkeit eines reiffen nicht zu reichen, die Armut folgbahr in eine imer grössere Verlegenheit verfallen müsse.

Der Adel schneidet wan es ihm beliebet. Durch Frondienste wird die Arbeit bestellet. Bis nun diese nicht durchaus bestellet ist, darff der Untherthann auf sein eigenes nicht gedenken, komet aber die Reihe an ihn, so darff er es vor der Veränderung der Witterung noch nicht sicher stellen. Es mus so lang auf dem Felde bleiben, bis es dem Zehend-Recht gefällig ist, den zukomenden Antheil aus zu zeichnen.

Die willkührliche Aushebung des Zehent wird der Fexung gefährlich. Das Zehend-Recht stehet in Handen deren Nationen, Dominien, Comuniteten, Pfarrdeyen oder Pächtern. Diese pflegen nicht auf die Nahrungs-Erfordernis des Unterthans, sondern auf den Wucher zu rechnen. Ihr Vortheill ist damall am grösten wan die gemeine Erforderniss Noth hat. Sie bedienen sich also aller erdenklicher Mitteln und Versuchen, diesem Ziehl mache zu komen... Nichts ist gelegener, als der Verschub des Auszehenden, wodurch der Unterthan obligiret wird, seine Fexung dem Wechsel der Witterung lange preis zu lassen.

Im Jahre 1767 hat man durch diesen Behuf den Zeit-Punct erreichet, dass ein 14 Tage lang angehaltener Regen an einigen Orten die schwere, die Somer-Frucht aber beynahe durchgehends auf denen Feldern dermassen vernichtet, dass das fruchtbahreste Jahr drey Wochen nach der Ernde zum Mis-Jahr wurde, un den Preis deren Korn-Früchten von Ende Julii bis Anfangs September auf die Halbscheid, und in denen Winter-Monnaten auf das Gedopelte erhöhette.

Dem Brod-Mangel soll durch die Grundherrlichkeiten geholfen werden. Denen in würklichen Brod-Mangel so weit verfallenen Unterthanen, dass sie sich der unreiffen Früchten zu Erhaltung des Lebens bedienen müssen, hilffliche Hand zu bieten, ist nach Hindanlassung der natürlichen Pflichten des Menschen eine eigene und besondere Obligenheit der Grundherrlichkeit und in näheren Verstand ein bündiges Gesäze. Um sich greiffende landschädliche Krankheiten pflegen aus der Noth des Brod-Mangels zu entstehen, oder er reizet den Unterthan zum Auszügen. Beedes beschädiget das Land gleich gross und beedes machet den Grund-Herrn ob der nachgelassenen Pflicht, so wohl gegen dem Lande als gegen den Souverain in gleich wichtiger Masse verantwortlich.

Grundherrlichkeiten und Magistratten bestimen die Öffnung des Feldes zum Schnitt. Die Aushebung des Zehent soll ein Zeit-Punct bestimen. Zu denen nach denen Regeln der Feld-Oeconomie gesitteten Ländern wird von denen Magistraten und Verwaltungen deren Grundherrlichkeiten durch einen Rathschlag kundgemacht, wann man das Feld öffnen oder den Schnitt begünen (!) darff. Aus viellerley der Ordnung bequemen Beobachtungen solte die Darobhaltung ebenfalls in Siebenbörgen eingeführet und ein unabweichlicher, aller Beobachtungen angemessener Zeit-Punct dem Zehend-Recht bestimet werden, dessen zustandige Gebühren vor Ablauff des Termini auszuzeichnen, wiedrigens der Unterthan weder an ein ferneres zu wartten, noch an die Abreichung deren Gebühren gehalten seyn solte.

Die üble Verwahrung der Früchten ist der Rechnung auf das Allgemeine sehr nachtheilig. Die Verwahrung der Früchten ist in dem Fürstenthum sonder allen Betrachts. Man lässt die Früchten meistens in Strohe und schlichtet sie in grosse Schober, welche oben mit etwas Ritt-Strohe gedeket, unter freyen Himel allen Orten der Witterung blos stehen.

Regen und Wind machet Verderb von oben, die Feichte, so die Erden an sich ziehet von unten, Jezuweillen sind die geschlichtete Garben nicht genug troken, so wachset die Frucht aus, schlaget zur Faulungg und ersiket den ganzen Schober; Nicht selten gelinget es denen Erdmausen in diesen Frucht-Kamern ruhig zu überwinteren, wie sich dan öfters in Proben erwiesen, dass derley ausgefressene oder verfaulte Schober in die Flüsse gestürzet worden. Wenn aber auch zufälliger Weise die Frucht erhalten wird, machet doch imer der Verderb des Strohe einen schmerzlichen Verluss (!), indeme selbes durch Regen und Sonne dergestalt ausgezähret wird dass der überbleibende Hülsen-Theil auchzum Dung nicht mehr nüzet.

Die sächsische Nation folget, doch nur zum Theil, diesem Benehmen: der grössere Theil sonderet die Frucht von dem Strohe und verschliesst solche in holzerne Verschläge, ein Theil aber vergrabet die Frucht unter die Erde mit dem Angeben auf unvermutteten allgemeinen Mis-Wachs vorsichtig zu seyn. Die vergrabene Frucht unterliget so vielen Gefahren, als jene in Schobern. Es ist öfters einer dieser Frucht-Kellern geöffnet und von einigen hundert Kübeln nicht eine Handvoll genusbahr gefunden worden. Die Absicht ist auch eigentlich nicht der gemeinen Erfordernis in Nothfall zu rathen. Die Absicht scheinet sich mit der Vorsicht auf den Wucher zu vergesellen.

Errichtung der Scheinen und Korn-Speicher. Siebenbürgen ist mit so viellen Waldungen versehen dass die Dominien ohne breiten Unkosten Korn-Speicher und Scheinen errichten können, in denen so wohl die Frucht in Strohe, als auch das ausgedroschene Strohe für denen Unfällen der Witterung verwahret werden kann. Zu Verwahrung der ausgedroschenen Früchten und die gewöhnlichen Korn-Kästen besonders dienlich. Sie bestreitten alle Unfälle der Witterung und sicheren für Feuers-Gefahr und Ungeziffer.

Die Dominien, welche so reiche Vortheille aus dem Früchten-Verkehr zu ziehen wissen, dörfften sich der ihren eigenen Absichten und dem Besten des Landes also sehr verträglichen Erbauung am mindesten gereichen lassen. Denen Magistraten aber will es ohnehin obligen aus der Pflicht für die Comunitet versorget zu seyn auf derley Magasinen oder Korn-Häuser, vornehmlich aber in geschlossenen Orten auch dahin fürzudenken dass im Fall der Not in ihren Behältnüssen Aerariat-Magazins untergebracht werden können. Jene aber die auf ein blosses Gerathe wohl mehrere hundert Kübel in die Erde vergraben, werden sich wohl im Vermögen finden gesicherte Frucht-Gewölber errichten zu können, dahingegen glaubet man dass der arme Unterthan bey der derzeitigen Benehmung zu belassen seyn.

Die Dollen sind in der Zeit der Besamung und der Ernde denen Feld-Früchten sehr nachtheillig. Die Dollen nähren sich von Feld - Früchten und Opst, in Siebenbürgen werden sie so hauffig gefunden das man auf die Meinung verfallt, sie würden eigens gezieglet. Das Vorurtheil ist allgemein, dieser Vogel nüze mehr durch die Ausrottung der Erd-Würmen und Insecten, als er an denen Früchten schadet. Indessen ist man doch durch die Erfahrung belehret, was grossen Schaden derselbe in der Zeit der Besamung und der Ernde anrichtet. Er verlässt damallen alle andere Nahrungs-Arten, und ziehet versamlet in tausenden auf die Felder, von denen er mit Feuer-Gewehr schwer abzutreiben ist. Des Nachts ziehet er in Städte und Gärten, wo er Dächer und Gemaur verderbet und das Opst vor der Reiffe abschlaget. Ob nun übrigens wohl bekant ist dass unzählich andere Vögel, die denen Feld-Früchten nicht nachtheillig sind, sich aus dem Gewürme nähren, will man doch von dem Zutrauen auf die Dollen nicht ablassen. Man lässt ihre Brutten ungestöhrt, und sie in Haufen die Felden plündern.

Auf welch tiegliche Art sie auszurotten. Der Nachtheil, den dieses Gevögel auf das allgemeine machet, verdienet allzuwohl dass jeder Bürger und Unterthan verbunden werde jährlich 12 Dollen-Kopfe einzuliefern, oder für jeder mangiendes Stük 3 xr. zu bezahlen. Es lässt sich glauben dass nach diesem Gesaz der Untergang dieser Vögel beschlossen wird, wornach also, und nach dem Mass wie sie abnehmen, auch die Zahl der Einlieferung geminderet werden könte.

Brand-Weinn-Brennen benimt 5000 Familien die Nahrungs-Früchten. Zum Brand-Wein-Brennen werden im geringsten Anschlag jährlich 100 000 Kübel schwere Brod-Frucht verwendet. Wenn man sezet dass die Nahrungs-Erfordernis von 5000 Familien bemerkte Anzahl nicht übersteiget, so berechnet sich ganz leicht, welcher Nachtheil dem gemeinen Nahrungs-Stand hieraus erwachse. Die Dominien, welche die meisten Früchten besizen, pflegen das Brand-Wein-Brennen am meisten, und erzielen andurch das nicht nur die gebrante Frucht sich mehrfach erseze, sondern dass die markreichsten Früchten den ordentlichen Preis übersteigen. Ez ist nicht ohne dass, wann das Land nach der besizenden Vorzüglichkeiz bebauet und benüzet würde, nicht nur dieses dem Brand-Ein gewiedmete Quantum, sondern noch so viel ohne Kränkung des Nahrungs-Standes entbehret werden könte.

Brand-Wein ist denen Gemüts-Eigenschafften deren siebenbürgischen Nationen sehr gefährlich. Die Abstellung wäre sehr erwünschlich. Wein und Bier würde ihn tieglich ersezen. Allein der Brand-Wein ist ein allzuschädliches Getränke. Er verleitet zu allen Arten der Ausschweiffungen bis zum Todt-Schlag, ist auch der Gesundheit anstossig, und verursachet nicht selten hiezige Fieber, mithin sehr erwünschlich das er, wo nicht gänzlich abgeschaffet, wenigstens von dem so allgemeinen Gebrauch herabgesezet werde, welches um so minderen Anstoss leiden dörffte, als das Land mit dem schönsten Weinwachs versehen, und das Bierbrauen eben nicht unbekant ist. Ein General-Verbott aus Korn-Früchten Brand-Wein zu brennen, wurde Befussung und tatt finden, dann es wäre nur zu erörteren ob es denen Grundherrlichkeiten ex plenitudine potestatis sub poena confiscationis eingestellet werden könne.

Aus dem Wein-Lager Brand-Wein zu brennen könte noch gestattet, doch müsste diese Befügnis mit einer solchen Steuer angesehen werden dass das Product als ein Heillungs-Mittel in einen ansehnlichen Preis, der zum gewöhnlichen und täglichen Genus das Vermögen des Unterthans übersteiget, lauffen kann.

Den Gebrauch des Brand-Wein müsste theils Wein, theils Bier ersezen. Das Bier wird aus denen leichten Somer-Früchten, die nicht zum Brod dienen, gebrauet. Die Dominien und Communitäten liessen das Bier in der schlechtesten Gattung brauen, damit der schlechte Wein im Vor-Rang und bey einen unwürdigen Preis sich erhielte. Diesem Mis-brauch müste gemessen gesteueret und Aufsicht und Strafe solchen Händen anvertrauet werden, die aus Liebe gegen das Publicum das Privat-Interesse verachten können.

Umstaltung der Frucht-Felder in Häu-Länder wäre sub poena fisci einzustellen. Der Bürger und vornemlichen jener, den die Gunst des Schiksalls zu Stadtsbedienstungen, mithin zu Besoldungen erhoben, schazet die Benuzung der Erden in deme vorzüglich, wenn dem beziehenden Nuzen keine Auslagen vorhergehen. Der Akerbau erfordert Auslagen zum Pflügen, Besamen und Ausdröschen, dahingegen eine Wisen nur das Abmähen erforderet. Nach diesem Überschlag entwierfft der Bürger eine Haus-Bedürfnis und in wie weit seine Aker-Länder diese übersteigen, so vielles umstallt er in Wisen, und weis das Heu in so gutten Preis hindauszuschlagen, als die Korn-Früchten nicht eingetragen hätten. Es befusst sich diese Absicht mit Hindansezung der allgemeinen Erfordernis lediglich auf das privat Beste, wodurch die edleste Vorsicht und pflichtmässige Sorge eines rechtschaffenen Bürgers freylich (!) mishandlet wird. Der Vorzug deren dem täglichen Brod gewiedmeten Aker-Ländern hat so wichtiges an sich dass es nicht zu weit gegangen seyn dörffte das so niederträchtige Benehmen der Verstaltung sub poena fisci zu verpännen.

Weinbau. Der Weinstok wird sonder Ausnam, ob er schon nicht so viel unentbehrliches als das Brod, hingegen etwas mehr reizendes besizet, sehr wohl gepfleget, in Ansehung der Vermehrung des Weinbau das man in allen Kreisen fremder Einfuhr entbehren könte, ist ein Betracht übrig, welcher, nachdeme an der Art des Weinbau nichtes zu besseren ist, in einem der Frage bequemeren Articul verhandlet wird.

Überschlämung deren Wisen, Ihre Menge ist die Ursach der schlechten Pflege. Die Wisen erleiden das Schiksall der Überschlämung noch weitmehr als die Frucht-Felder, weillen sie meistens tiefer situiret sind. Ob der Anzahl die durch die Umstalltung der Frucht-Felder sehr angewachsen, siehet man mehrere zu Ende August zum ersten Mahl mähen, da der Halm schon in Samen ausgeschossen und der Stam holzig und ungenusbahr geworden. Vielle überwinteren ungemähet und beweisen dass gegen der Anzahl deren Unterthanen deren Wisen zu viel sind.

Eben diese Anzahl ist die Ursache der Vergessung der Pflege. Kaum wird es ein Alter erdenken, dass eine Wisen von Schlam, Steinen oder Unkraut gereiniget noch minder gerissen und mit Heu-Blumen oder Klee besamet worden.

Die schlechte Verwahrung und die geringe Wirtlichkeit verderben zwey Theil des Product. Das Heu wird ebenfalls ohne viellier Wahl des Orts auf eben jenen Stellen wo es gewachsen, in grossen Drüsten unter freyen Himmel aufbewahret. Man kann zuverlässig rechnen, dass der vierte Theil des gemachten Heu blos ob der üblen Verwahrung, und ein anderer Theil, dass er garnicht oder zu spät gemähet worden, und ob der wenigen Wirklichkeit zu Grunde gehet, mithin nur zwey Theille dem Gebrauch eigen bleiben. Dennoch hat das Land Heu genug und überflüssig, dann man kann 2 und 3 jährige, auch ältere Drüsten finden, die endlich zwar kein Gebrauch sondern die Zeit verzähret und der Wind zertreibet.

Die Sorge über die Heuländer der Aufsicht der Grundherrlichkeiten zu übertragen. Wenn die Sorge über die Ableitung des von denen Höchen abstürzenden Wassers, zugleich über die Zeit-Ordnung zur Abmähung deren Wisen denen grundherrlichen Amts-Verwaltung und denen Richtern übertragen seyn wird, werden die Heuländer dieses Ungemach nicht mehr erleiden, sondern das schönste und zarteste Heu in gedopelter Masse einbringen.

Gattungen der Viech-Weiden und ihr Verfall. Die Viech-Weiden theillen sich in drey Gattungen. Erstere ist nahe an denen Dorfschafften und dienet dem Landmann zu Erhaltung des bey dem Hause pflegenden Viechs. Die andere Gattung ist in denen Mittel-Gebürgen und respective Füssen der hochen Gräniz-Gebürgen, welche die dritte Gattung fassen.

Die an denen Dorfschafften nahe liegende Gemein-Weiden sind in sehr schlechten Umständen. Sie werden überschlämet, von dem Geleise deren Gefähren hundertfältig zerschnitten, und theils durch Unkraut theils auch durch Laken und Pfüzen sehr unkänntlich gemacht.

Die auf denen Mittel-Gebürgen befindliche werden unterligen der neinlichen (!) Vergessung und erleiden noch mehr durch die Wasser-Abfälle und Feuer-Städte deren Hirten. Zwey und drey järiges Laub überdeket sie, und das Gras kann eben so wenig durchdringen als gleichwenig selbes von dem Thau empfanget.

Die in denen Gräniz-Gebürgen ligende Weiden sind theils auf bewaldeten, theils auf kallen Höchen und Rüken, theils in abfallenden Thällern. Die bewaldete Weiden dieser dritten Gattung erleiden gleiche Unbilden wie die meren Mittel-Gebürgen, und werden durch die unzählige Windbrüche, die da verfaullen wo sie gefallen, für Menschen und Viech grossen Theils unwandelbar. Die häufligen Thäller die zwischen denen kläresten Bächen die fettesten Trifften gebeten (!), worden eben darumen verlassen, verödet und verwildet. Von denen Weiden deren kallen Bergen werden jene die etwas hoch und steill ligen aus Gemächlichkeit nicht betriben. Hierwegen ist das Grass ganz ausgearttet und schlaget mehr zu Holz als Kraut: die Wurzen

sezen sich in einen Stok zusamen, wie Wurzen von jungen Sprossen, sie erheben sich über den Boden und geben dem Grund ein hüglichtes Ansehen.

Verbesserung deren Weiden. Da die Gemein-Weiden der Benuzung deren Gemeinden angeheren, bestimet schon die Benenung, dass die Gemeinde in der Versamlung sie mit nöthigen Graben versorgen, erfordrenden Falls sie åbtheillig reissen, die so vielfältige Geleise versezen, Sträucher und Unkraut ausrotten, und Laken und Pfüzen austroknen sollen. Die eingewurzelte Trägheit lässt zwar eine schnelle und bereitwillige Handbiethung nicht anhoffen, dahero die Verhaltung mehrmallen denen Grundherrlichkeiten aufzutragen und die Befolgung der Sorge deren Verwaltungen und Richtern zu übergeben räthlich zu seyn vorkomet.

Das die wallachischen Weiden besser dann die siebenbürgischen seyen, ist ein Vorurtheil. Die Weiden auf denen hochen und Mittel-Gebürgen so nicht Dorfschafften gemeinschäftlich zustehen, sind dem Adel eigen, folgbahr ihrer Sorge zukomend, dass sie sothane Weiden nach Nöglichkeit besseren und in solche Umstände sezen, womit der Irrwohn, dass die Weiden der Wallachey dem Viech zuträglicher seyen, entkräfftet, und mitels der Zeit ganz vertilget werde. Hauptsächlich beruhet diese Meinung in einem Vorurtheill, das die Trägheit gebohren, jene ausserordentliche Trägheit, die viel zu bequem ware, die Windbrüche fortzuschaffen, das Laub und holzige Grass abzubrennen und dem durch blosse Unfälle nur etwas verdorbenen Erd-Reich zu Hilfe zu komen. Es ist nicht ganz zu bestreitten dass die Natur des wallachischen Erd-Reichs etwas gesegneter seye, die mehr mittägige Lage spricht davor. Es ist aber ohnschwer zu erweisen dass die Natur des siebenbürgischen Erd-Reichs durch nur ganz mässiges Zuthuen in ganz gleiches Vermögen und sehr ergiebigeu Segen gesezet werden könne. Erweget man dass die wallachischen Weiden und Trifften durch das weidende Viech fett gedunget, die Windbrüche durch die Hirtten verbrennt, die zarten Triebe durch die Herden abgegraset, mithin neue gleich zarte und millichte veranlasset werden, so lässt sich sehr gründlich schliessen dass die siebenbürgischen in eben so schönen Wuchss gelangen werden, wenn man sie nach angebrachter nöthiger Besserung zahlreich beweidet.

Die Weiden der Wallachey sind entbehrlich. Die mindere doch unbebauten Berge idie Mittel- und Graniz-Gebürge sind so breitten Umfangs und Tiefe dass sie der allerdings grossen Landes-Viech-Zucht dennoch zureichen, somit denen wallachischen Weiden gar füglich entgangen werden könne. Allein die Viech-Oeconomen haben von ihren Vorfahren und Vättern die Trägheit und das Vorurtheil geerbet, und beharen bis nun darauf, zahlen auch lieber in der Wallachey den vacarit und ojerit, und unterwerffen sich hundert sclavischen Bedrükungen lieber als sie geschüzet von Unrecht und ohne imposto in Siebenbürgen weiden. Denncch ist die Hofnung nicht ganz verlohren, Eigensin und Vorurtheil kann durch die aus der Überzeigung wirklich hervorgehende Erkäntnis getilget werden. Darauf nur beruhet es den Anfang zur Besserung der Weiden zu machen, dieser aber kann nur durch gemessene Befehle erzwungen werden.

Verschiedenheit der Viech-Zucht. Die Viech-Zucht, welche bei dem siebenbürgischen Unterthan einen grossen Theil der Nahrung ausmachet, wird hier der Weiden wegen angereyhet.

Die sehr schlechte Pflege. Der Unthrthan überhaupt hält einige Rind, Schaf und Schweine beym Haus. Ein grosser Theil des Adels pfleget der Viech-Zucht in häuffigen Herden, und ein sehr grosser Theil deren Wallachen auf gleiche Art, und leztere in solcher Menge, dass sie zahlreiche Herden in dem Gebiet der angränzenden Wallachey unterhalten. Jenes Viech so nur bey denen Häusern gehalten wird, ist mit sehr schlechten Stallungen, und meistens mit gar keinen versehen, der üblesten Witterung und der Kälte des Winters blos gestellet, welches Übel nicht nur das alte Rind entkräfftet, sondern auch die Frucht im Leibe also weit verderbet das sie auf keinerley Art in ein rechtes Aufnehmen gebracht werden kann. Das Rind wird niemallen gesäuberet, Kott und Unratt sezet sich dermassen an die Hare, dass die eigene Farb schwer zu unterscheiden ist. Über Mittag bleibet das Viech auf denen Weiden und wird nicht gemolken, hieraus entstehet dass bey

einem gutten Rind die Millich verseigot und lezlich die Disposition dahin ändert, weniger Millich zu erzeugen. Wann das Viech des Abends zu Hause komet, findet es an Futterey nichtes, und mus die Nacht über sich mit Wiederkauen beheiffen, welches eine nochmalige Ursach der wenigen Millich wird, Woraus endlich und aus dem so sehr grossen Verfall deren Weiden erwachset dass auch das beste Rind unter der Pflege des hunger-, sächsisch- und wallachischen Unterthane in 24 Stunden kaum 3 Mass Millich bringet. Über all dieses ist noch das Rind dahin verwöhnet dass selbes erst damallen die Millich lasset, wann das Kalb anvor gesauget hat. Dieser Umstand nöthiget den Unterthan das Kalb 4 und 5 Monat beyzubehalten und nachhero in einem mehr als die Helffte minderen Preis hindan zu schlagen, als er es in einem Alter von 3 und vier Wochen hätte thuen können.

Verbesserung der Pflege. Die Vortheille der Viech-Zucht erstreken sich über den Eigenthümer auf mehrere Tausend Inwohner und grossentheils auch auf die Steuer-Flüssigkeit, dahero verlohnet es sich allerdings der Mühe mehrere Sorge auf die Pflege zu verwenden. Die Stallungen, so dem Winter über für Kälte schüzen, eine etwelche Reinigung von dem an denen Körpern klebenden Un-Rath, endlich damit dem Viech am Abend etwas im Stall gegeben und etwas untergesträhet werde, sind Haupt-Stüke, wenn man einen ergiebigen Nuzen erziehlen will. Die Erbauung deren Stallungen machet geringe Kösten und nur wenige Mühe. Am Strohe zum untersträhen kann kein Mangel seyn, und bringet sich durch den Dung Wieder ein, das wenige aber, so man dem Viech des Abends giebt, ist sehr leicht zu erziehlen.

Gebrauch des Klee. Der Gebrauch des Klee ist sehr bequem, nich nur wegen der fetten Nahrung sehr gedeylich, sondern auch wegen des geschwinden Wuchses sehr ergiebig, indeme er 4 und 5 mall beschnitten werden kann. Das See-Kraut ist nicht minder vorträglich, selbes bedarff keines besonderen Erd-Reichs, sondern wird in Brach-Felder gebauet und lasset wegen der öfteren Beschneidung keinen Samen, folglich auch keine Ursach zum Unkrautt. Der Erden benimt es keine Kraft, vielmehr giebt es Vortheil, weillen die gestürzte Wurzeln faullen.

Die Halm-Rüben aber sind noch vorzüglicher, massen das Krau und die Schallen dem Viech, die Rübe aber dem Menschen zu einer gar fürtrefflichen Nahrung dienet. Ihr Anbau brauchet kein eigenes Erd-Reich, sie werden nach der Ernde in die Halm-Aker gebauet, und zu Anfange November kann man sie schon zum Gebrauch ausnehmen. Wenn alles dieses manglet, hauet man Strohe und Heu, brühet es mit heissem Wasser und mischet es je zuweillen mit Kleien, es dienet dem Viech vortrefflich und gedoppelte Millich wird die Mühe vergelten.

Entwöhnung des Rind von dem Kalb. Die Entwöhnung des Rind von dem Kalb, und dass ersteres die Millich frey lasset, komet nur darauf an, eine Ersling niemall zu entwöhnen, so ist sie auf alle Zeit entwöhnet. Die Länder und Durlacher haben es bereits überwunden, die Nationalisten darffen also nur nachahmen. Das Land wird andurch in Überfluss von gutten Kälbern gesezet werden, woran es jezo manglet, und der Unterthan empfanget gedopelten Preis.

Viech-Oeconomie in denen hochen und mittel Gebürgen. Die Viech-Oeconomie in denen Weiden der hochen und mittel Gebürgen ist zweytheillig, eine ist die wirkliche Zucht zu Mast- und Zug-Viech, welche zugleich das Land mit Butter, Schmalz und Käsen versorget. Die andere ist die Mast, theils zu denen Erfordernissen des Landes und theils zum Austrieb. Bey ersterer ist die nemliche Sorglosigkeit wie bey der Pflege zu Hause, folgbahr auch der Nuzen sehr mässig. Das Mast-Viech hingegen ist so glücklich ohne einiger Pflege in erträgliche Umstände zu komen, wie würde solches erst vollkomen werden, wenn die Pflege des Viechs und der Weiden der Natur zu statten kommetten! Das Zug-Viech wird theils in denen Dorfschafften, theils auf denen Gebürgs-Weiden aufgezieglet, nach schon erbreitter Art gepfleget, und sehr jung zum Gebrauch verwendet. Wenn nun der Ochs schon im driten Jahre die schwerrsten Arbeiten verrichten mus, lässt sich absehen, dass es eben damallen, da er in

Kräfften erwachsen soll, am meisten entkrafftet wird, und eben daher kome, dass 6 und 8 Ochsen an einem Pfleug sich streken, den in Deutschland 2 mässige Pferde ziechen und die Erden tieffer durchschneiden.

Schaf-Oeconomie. Die Schaf-Oeconomie ist auch zweytheillig, eine Gattung bey denen Häusern, die andere in denen Gebürgs-Weiden, und endlich wird ein sehr ansehnlicher Theil deren Herden ob den so grossen Verfall deren siebenbürgischen Weiden in der Wallachey genähret. Die Pflege dieses Viechs ist eben, wie oben, sorglos. Die schlechte Verwahrung mit Stallungen, und die geringe Aufmerksamkeit an der wirklichen Benehmung verringeren den davon abflüssenden Genus an dem was zur Nahrung gehöret und an der Wollen bis zur Halbscheid. Die Verschiedenheit der Witterung, der dieses zarte Thier bloss stehet, ist die Ursach der groben Wollen, wovon nur grobe Tücher zum Gebrauch des Landmans erzeuget werden.

Geissen - und Schwein-Zucht. Die Zucht des Schwein- und Geisen-Viechs, da in der Art der Pflege wenig zu beobachten ist, wird hier übergangen und jenem Articul einverleibet, wo beede Gattungen einen Verderb anrichten.

Pferde-Ziegl. Der Pferde-Ziegl aber wird aus dieser Behandlung ganz ausgelassen, weillen die Wichtigkeit des Gegenstandes einen eigenen Betracht, mizhin auch eine anderweite Übertragung und Obsorge erheischet.

Waldungen, deren Verderb. Die Waldungen, deren sich das Gross-Fürstenthum erfreuet, sind ein sehr kostbahrer Vorzug. Es ist kläglich dass Unverstand und Trägheit diesen prächtigen Schaz schon empfindlich beschnitten und täglich beschneidet. Dik bewachsene Gräniz-Gebürge sind durch unschiksam angebrachte Verhau jämerlich zerfallet und kall geworden, dass den Verharb ein halbes Jahr-Hundert nicht ersezet hat, noch ersezen wird. Die noch stehenden Waldungen werden an den Zunehmen durch unzählige Wind-Brüche gehinderet. Die Geisen-Herden zernagen die junge Sprossen, und Hirtten sind vermessen genug, gesunde und starke Bäume umzuschlagen, damit dieses Viech die zarten Triebe der Wipfel und Ästen abnagen könne. Die Schweine, die wegen Aicheln und Bucheln zu Walde getrieben werden, wiehlen die jungen saffttigen Wurzen und mit diesen den Nachwachs aus. Die Waldungen auf denen Mittel-Gebürgen und in der Mitten des Landes erleiden noch üblere Begegnungen, dann selbst die Hand des Landmanns mishandlet sie sträfflich.

Denen Städten, Fleken und Dörffern sind zu denen Gemein-Gründen, nach der Beschaffenheit der Lage, so vielle Waldungen zugetheillet, dass sich der Unterthann mit der Haus-Notdurfft versorgen und noch weiters einen Verdienst erzihlen kann. Nachdeme aber in Siebenbürgen die Krankheit allgemein ist der Zukunfft unbesorget zu seyn, so sieht man mit Erbarmen dass weder der Adel noch der Unterthan der Vorzügen des Landes schonet. Niemand brenet getroknetes Holz, die Magistraten selbst, die eine vorsichtige Hand auf Pollicey und Ordnung halten solten, geben unverantwortlich zu dass die winterliche Erfordernis erst bey annahenden Winter gefallet wird. Bey dem Unterthan aber ist es so weit gekomen dass er erst damallen zu Walde fahret wann er das lezte Stük Holz an das Feuer geleget hat. Woraus sich erhebet, dass da das grüne Holz dem Feuer sehr wiederstehet, dieses gegen dem troknen nur zur Helffte diene, mithin gedopeltes Materiale fordere. Der träge Unterthan, der das Holzmachen auf die äuserste Noth verschiebet, kann sich mit einem grossen Stam nicht mehr abgeben, er fället, um nicht gesaumet zu werden, die nachsten und jüngsten. Durch diese willkürliche Benehmung wird der Wald der Zirde und des Nachwachss beraubet, dahingegen bleibet er voll von dikstämigen, ungesunden und beschädigten Baumen; diese lässt man beflissen so lange stehen, bis sie von einem Sturm zerbrochen in Umschlagen zwey und drey junge Nachbahrn umreissen und nach Jahren verfaullen. Es sind sehr wenig Wälder zu finden, in denen nicht der dritte Baum ungesund ist, noch weniger in denen nicht 2 und 3 Schurtz hoche Stumpfen gefallter junger Baumen von 100 bis zu 1000 gezehlet werden könten. Die Hirtten und Jäger pflegen das Feuer an denen Füssen deren Baumen zu machen, verderben andurch nicht nur den gesundesten Stam, sondern man hat Beyspielle das Waldungen zu 100 Klaftern in Flamen geratten. Das Bau-Holz fällt der Unterthann, wo es ihn beliebet, keineswegs wo die häufligen Stäme das Ausschlagen erforderen, dahero

durch ein so wiederordentliches Benehmen ein Theil deren Waldungen gänzlich erarmet, der andere Theil aber zum Verderb des Nachwachses zu dike belassen wird.

Die etwas hoch ligende Holzungen bleiben underühret so lange noch etwas näher ist, obgleich mit Anrichtung einiger Abfällen die grösten Stäme gar füglich herabgeschafft werden könten. - Noch minder bedienet man sich der Flüssen und Bächen um durch enlegende Schleussen und Rechen eine Schwemung zu Anhandschaffung des Holzes zu veranlassen. Nein, Der Natur soll Sorglalt und Fleis nicht zu Hilfe komen, Man bleiber viel lieber denen Ohngemächlichkeiten, und selbst dem Mangel blos gestellet.

Nothwendigkeit einer Waldordnung. Wie nötig eine Wald-Ordnung dem Lande seye, entdeket sich aus vorstehender Erbreittung genüglich. Man zweiflet nicht das sich Magnaten und Gründherrlichkeiten dieser sehr gerne fiegen werden, Nachdeme in dem Wohl des Landes ihr eigenes und jenes der Nachkomenschafft sich gründet. Vielmehr werden eben diese Grundherrlichkeiten durch ihre Verwaltungen auf die Conservation deren Gemeinden Waldungen umso sorgfältiger das Auge richten, als mehr der Mangel des Holzes ein sehr empfindliches Gebrechen dem Unterthan ist. Die Grundherrlichkeit aber durch das Gebrechen des Unterthans allzeit Nachtheil erleidet. Ohnedem bestehen schon Wald-Ordnungen und die angezeigten Gebrechen sind von der Art dass nur die Vermeidung schon Ordnung und Besserung wird.

Die Gräniz-Gebürge verdienen die meiste Aufmerksamkeit dass die noch bewaldeten ja nicht beleidiget, sondern in ihren Wachstum geförderet werden, um in vorkomenden Fällen zum Schuz und in der Erfordernis zu tüchtigen Verhau dienen zu könen..

Benehmungen in dem Jagd-Wesen, Nebst dem Mangel der Wald-Ordnung gebricht es auch in dem Fürstenthum an der Jagd-Ordnung. Der Viech-Zucht wird durch die Raub-Thiere vieles zu leid gethan. Die Beren machen die Gebürgs-Weiden grossen Theils gefährlich, die Wölfe gehen von denen Mittel-Gebürgen bis in die Ebenen une zur harten Winters-Zeit in die Dorfschafften, Schaf-und Geis-Herden, Kälber und Füllen erleiden vielles von ihnen. Dennoch ist es unbekant dass gemeinschaftliche Bemühungen diesen Unwesen zu steuren wachen. Das Hase-Gewild ist gleichen Beschädigungen ausgesezet, und das Feder-Wild dem Raub deren Fuchsen, Luchsen und Wild-Katzen, Raub-Vögel in hundert Gattungen von Adler angefangen, der Junge Lämme in die Luft führet, rotten das Feder-Wild zur Helfte aus, und das zahme Geflügel ist in dem Wohnhaus des Unterthans nicht sicher. Förmliche Gehege sind in dem Fürstenthum keine, keine ausgezeichnete Reviren, keine gesperrte Jagden, wenig oder gar keine gelehrte Jägers, mithin auch keine Ordnung in der Benehmung. Ja! wenn auch ein oder der andere Magnat ein Gehege anlegen, eine Revir sperren und Ordnung einführen wolte, bindet sich doch niemand an solche Particular-Verfiegungen, vielmehr man wiederhandlet zum Troz, und entehret mit Mühe die Ordnung. Der gros und kleine Adel beglaubet sich das seiner Jagd-Lust alles frey seye, Er Jaget zu acht Tagen im Gebürge mit zahlreichon Gefolg und 40 Hunden. Alles was vorkomt wird erleget, das übrige nach Jenseits verpsreget, Wenn mit so vieller Mühe denen Raub-Thieren nachgeeillet würde, solte es grossen Dank verdienen, man schüsset aber statt deren 5 oder 6 Hirsche und 20 Rehe, die man des Überfluss wegen verstinken lässt, und dem Genus des Publici entziehet. An diese Art werden ohne Betracht der Zeit, in der das Wild-Schussrecht ist, nicht nur die Gebürge, auch alle Gebüsch und Flächen ausgesteberet, mithin auch in jener Zeit, da die Gattungen am wenigsten genusbahr sind, das meiste gefället und die Brutten zerstöhret. Der Gebürgs-Inwohner ist ob der Gefahr der Räuber bewaffnet und bedienet sich des Gewährs auch zum Jagen, Der Bürger ziehet mit Zurüksezung seines Gewerbs der Jagd nach, und der Magistrat coniviret. Die Magistraten des sächsischen Nation verhalten den Stuhls-Unterthan zur Jagd, damit nicht nur ihre Küchen gefüllet, sondern auch mit dem Wild ein Handel unterhalten werden könne, dem Unterthan hingegen beschränken sie den Verkauff.

In so weit die Raub-Thiere dem Unterthan an Viech und Früchten schädlich sind, verdienet der Umstand allzuwohl, dass die Kreise auf gemein Jagden gedenken und mit mehreren ver-

samleten Dorffschafften abtheillig treiben, um diese Raub-Thiere, wo nicht nach und nach ganz auszurotten, weningstens doch zu minderen und mehr schüchtern zu machen. Wenn die Praerogativen des Adels nicht erleiden wollen eine förmliche Jagd-Ordnung mit Straffälligkeit einzuführen, so werden sie wenigstens erleiden müssen dass die Freyheit der Jagd-Lust durch die Gränzen des Eigenthums beschränket werde. Es werden sich aber unter denen Magnaten sehr vielle finden, welche die Grundfeste des Bestands, die Ordnung lieben, in ihren Bezirken Gehege und reviren anrichten und Ordnung halten. Die Magistraten und Comuniteten könen gar wohl verhalten werden der Vorschrift der Jagd-Ordnung nachzuleben und dem Bürger sowohl als dem Unterthan das Jagen gänzlich einzustellen.

Die Einführung aller vorgemerkten Gegenständen, nachdem selbe fast durchgängig die innerliche Landes-Oeconomie und nur Veränderungen deren Benehmungen, denen allenthalben der wesentlichste Vortheil an der Seiten gehet, begreiffen, scheinet ein Geschäfft der königlichen siebenbürgischen Landes-Regierung zu seyn. Zumallen aber die Veränderung so vieller und zerschiedener Vorwürffen nicht ein Werk einer blossen Verfiegung, sondern einer successiven Bestellung und aufmerksamen Darobhaltung seyn kann, die Landes-Regierung aber ohnehin mit denen wichtigsten Geschäfften versezet ist, dörffte eine aus dem Gremio dieser Landes-Stelle beschiedene Comission den Erfolg fieglicher besorgen.

Dieser Ausschus könte unter dem Titl die königliche Landes-Oeconomie-Comission nomine Gubernii an die Kreis- oder Gespanschaffts-Ämter die Verfiegung und leztere weiters an die herschafftliche Verwaltungen abgeben, welchen mit denen Richtern und Geschwornen die Einführung und Befolgung zu besorgen obliget. Die Gerichte über die angefangene Einführung und über die Art der sich anlassenden Befolgung gehen von dies an die Kreis-Ämter und durch diese an die Comission, welche von der Lage deren Unständen der versamleten Landes-Regirung von Zeit zu Zeit referiret, leztere Landes-Stelle aber die erforderlichen Berichte an Hof abstettet.

Nach diesem Entwurff würde die ganze Bestellung dem aerario nicht zur Last, ganz fieglich dirigiret und in allen Abtheillungen sehr bequem übersehen auch da, wo Wiedersin oder Trägheit di Ordnung unterbrechen wolte, auf der Stelle gemittlet, weillen alle Behandlungen des Unterthans unter dem Auge deren in denen Gemeinden mitwohnenden Richtern und Geschwornen erfolgen, und diese durch die herrschafftliche Verwaltungen und von denen weiter aufwärts bis zur ersten gewaltthättig unterstüzet werden.

Es ist anderweit auch dem Grossfürstenthum zu Versamlung einer Agriculturs Societet die Anleitung gegeben worden. Da nun der Haupt-Gegenstand dieser Gesellschaft eben die Verbesserung der Land-Oeconomie zu seyn scheinet, so dörfften die diesfalls wahrscheinlich vieller Orten entworffene Behuffe der Haupt-Absicht etwa in viellen Gegenständen ungemein beförderlich und eben darumen räthlich werden, das eben jener Praesident, welcher bemerkter Landes-Oeconomie-Comission vorgesezet wird, der Agriculturs-Gesellschafft vorsize, folglichen die pro bono publico von gesagter Gesellschafft auftrettende Entwürffe in der nemlichen Comission zur Überlegung gezogen und geprüffet werden, in wie weit sie diesem Entwurff in der betreffenden Abtheillung beystimig oder verbesserlich seyen.

Durch so gearttes Benehmen dörffte ein Zeit-Raum weniger Jahren das Gros-Fürstenthum Siebenbürgen in der Beziehung deren Vortheillen dem Vermögen der natürlichen Vorzügen ähnlich machen, und die Umstände der Inwohner aller Ständen auf den Grad eines vollkomenen Wohlstandes sezen.

o o o

Jegyzetek

1. Bérlász Jenő jellemzése, aki felfedezte és »A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere« c. tanulmányában (A Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyve IX. Bp. 1939.) ismertette az emlékirat. A szöveg két másolatban maradt fenn a bécsi Staatsarchivban /Transylvanica Separata 951. és Staatsrat 1769/951. sz./. Közlésem az utóbbiról készített fényképmásolatomon alapszik.

2. Tóth András: Az erdélyi román kérdés a 18. században. Bp. 1938. 78. l.

3. Markó Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Bp. 1944. 238. l.

KÖZLI: MAKKAI LÁSZLÓ

o o o

BEREG MEGYEI URBÉRI SZABÁLYZAT. 1781

Az alábbi urbéri szabályzat-tervezet Bessenyei György első alispán (nem azonos az íróval) dolgozta ki és terjesztette Bereg megye 1781. február 20-i közgyülése elé, mely azt el is fogadta. A szöveg Lukács Károly másolatában, az ő kézirati hagyatéka közt maradt ránk. A lelőhely sajnos nincs a másolaton feltüntetve, de az irat hitelességét belső tartalmi jegyei is alátámasztják.

Projectum

Circa statuendam per Cottum Bereghiensem quoad explanationem non nullorum Punctorum Urbarialium per Ordinarium Vice-Comitem Georgium Bessenyei elaboratum, Publico sub Grali Congregatione in Anno 781 Die 20[a] Februarii in Oppido Bereghszász celebrata praesentatum, perlectum, approbatumac Judicibus Pagensibus ex Notariatu fine obsevandorum observationis extradari Determinatum.

1[o] Minden Gazda, vagy Zsellér az Ur dólgára hajtatván, a nyári hólnapokban nap fel jöttül nap nyugottik, a Téli hólnapokban pedig mihelyest világosodik tartozik a munka helyén lenni, minden késedelem nélkül dólgozni, ebédkor egy óráig marhájit étetni, és estvélig dólgát követni.

2[o] Minthogy a Gazdák, és Zsellérek magok helyet akárminémü munkára holmi rossz munkáju Legényeket, sőt gyermekeket, avagy gyermekes Aszonyokat szóktanak Ur dólgára küldeni, azért hogy azal se csalattassék a főldes Uraság, tartozni fog minden Gazda, és zsellér maga személyében menni, avagy minden munkára alkalmatos Legényt küldeni, külömben ha vagy aszony embert, vagy kaszával s egyébbel nem biró ficzkót küldene, az ilyennek egy napi munkája csak fél napi számban számláltassék, sőt ha a Főldes Uraságnak a munkának mivóltához képpest ebbül valami hátra maradása származna, azon felül három napi kézi munkával meg büntettethessék.

3° Mivel a Jobbágyság nem lakhatik Földes Urával egy Helységben, hanem ki közelebb, ki távolyab, hogy annak utazása egy formán vétetőgyék fel, és aban se lehessen egy vagy más félnek panasza, rendeltetik, fél mértföldnyi munkának helyétől lévő távaj léte semiben se vétessék, hanem ugy induljon a munkára menő, hogy Nyárban Nap fel jöttekor, Télben mikor világosodni kezd a munka helyén legyen, más képpen egy nappal fog büntettetni, ha pedig egy mértföldnyire lakna, nap fel jötte után egy órával, két mértföldnyirekét órával fogjon a munkához azon büntetés alatt, ugy ha három mértföldnyire ebédkor fogjon a munkához, ha négyre ozsonnakor, ha ötre egész nap számláltassék nékie robotban, ide nem értvén vasárnap, és ünnep napokat, melyeken magának sem dolgozna a szegény ember,

4° Ugy hasonlóul a hoszu-forspontban rendeltetik egy napra öt mértföld, ugy hogy az roboton kivül értetődvén ezen fuvarozás, egy négy ökrös, vagyis marhás szekér 20 mázsa tehernél többet ne terhelyen, két marhás pedig tiz mázsával, ezeket mind azon által jó szerszámmal tartozik végezni,

5° Mivel minden Földes Urnak udvarbirái, hajdui nem lehetnek, kik munkálkodó Jobbágyokra, Taxásokra szorgalmatosan vigyázhatnának, hogy abban is a Földes Uraság ne csalógyék, a munkálkodó pedig az Ur dolgán felettéb sany arittatni nem panaszolkogyon, rendeltetik, hogy az egész Gazda két köblös földet, fél Gazda egy köblöst tartozik egy nap emberül ki szántani, kaszálásban pedig ki ki személye szerént ide való, más fél két ökrös szekérnyi boglyára való szénát kaszálni, sásat pedig két annyit, ugy aratáskor három keresztet aratni, és keresztben rakni, gazda kévét értvén,

6° Ha az Jobbágy maga Competentiáján felül bir valamit, vagy Zsellér maga házán kivül, az iránt különösen tartozni fog meg egyezni a Földes Urával,

7° Az mely Jobbágynál Földes Ur vonó marhája vagyon, az iránt vagy földes Urával egyezen, vagy a marhát a földes Uraság tőlle el vehesse akár mikor,

8° Minthogy szántásnak, kaszállásnak, kapálásnak, aratásnak, gyüjtésnek, szüretelésnek, vagy akárminémü munkálkodás, szekerezésnek idején ugy annyira meg szórul a Földes Uraság, hogy néha az üdőnek változása miat is sok károkat tapasztalni kéntelenittetik, ha csak azok közül egész erővel, és szorgalmatossággal nem jár, azért a menyire a károit távoztathatya, szegény embereinek nagy hátra maradása nélkül, szabad lészen a földes Uraság földjén lakó embereit Limitatio által el rendelendő napi szám szerént hajtani, és kénszeriteni,

9° Ha egész, vagy fél, vagy kissebb ház helyes Gazda találtatnék aki marhájából ki fogyván, aval szólgálatot nem tenne, a földes Uraság pedig kézi munkájával meg nem elégedne, szabad az olyatén Gazdát mást helyheztetvén helyette, azon Telekről ki szállitani vagy fölgyeit másnak ki osztani, akik azoktul marhás szólgálatot tesznek,

10° Minthogy a Helységeknek közönséges szólgáit az Urbarialiter rendelt szólgálatra, és fizetésre a Helység kára nélkül kénszereniteni nem lehet, a menyiben ők is az Uraság fölgyén laknak, azoknak terheit a Lakosok meg adni, vagy ki szólgálni tartoznak,

11° Minthogy a Marháknak tartások a szólgálathoz vagyon intézve, és igy az Urbarialiter meg vagyon határozva, egy egész, vagy fél, vagy más fél helyes Gazda, ugy Zsellér is mennyi marhát tarthat ingyen, az Urbáriumnak rendelése szerént, azért valaki, a maga megengedtetett proportióján felül marhát tartani akar, azok iránt a Földes Uraséggal meg egyezni tartozik, és vagy pénzül, vagy szólgálatul az Uraságot kielégiteni,

12° Minden egész Gazda az Urbárium szerént tartozik hat font fonással, ugy a többi birtokához képpest az olyatén fonást a ki adandó mustra szerént az Uraság által ki rendelendő napra megfonni tartozik, hogy ha pedig

13° azt vagy akármely tartozást a ki rendelt üdőre el mulatná, vagy kötelességében visszáskodna, és restelkedne, három napi kézi munkával vagy pálczázással az Uraság által büntettessék.

14° Az, mely helységeknek a Törvény értelme, és a Kegyelmes rendelés szerént, akár fél esztendős, akár kántorbeli korcsmája volt eddig is, azok ezentul is azon rendelés szerént folytathatyák, ugy mind azon által, hogy Bornál egyéb semi féle italt árulni nem szabad annak el vesztése alat, a kiknek pedig fél esztendőbeléli korcsmájok Törvény szerént engedtetet, azok az egész üdő alat csupán csak az magok határjokban termet bort, és nem pénzest árulhatnak, és ezen mind két rendbéli korcsmáltatás, egy a Lakosok által választot Háznál minden musika nélkül pedig, melyet a földes Uri korcsmának Prejudikálnának, légyen, nem pedig több helyen; azomban kemény büntetés alat nem lészen szabad a Lakosoknak magokat a földes Uraság korcsmájától el tiltani, anyival is inkább valamely büntetést ez iránt rendelni, ugy hasonlóul a Törvény által rendeltetet üdőn kivül semi féle italt a Helységben bé vinni és házánál tartani szabad nem lészen, más képpen Confiskáltatni fog.

15° Ha a Jobbágy ki szabot földgyét akár egészlen, akár némely részben miveletlen hagyná, vagy nyakasságából, vagy rescségéből, az olyatén földről az Uraság szabadosan meg veheti a száraz kilenczedet, ugy hogy minden Urbariális köblös föld után egy keresztet számlálván, aztat pedig hét véka életre ha buza, háromra ha Gabona, az árát amint akor a Piaczon foly értvén.

16° A kilenczed pedig értetődik minden féle föld terméséből, légyen az vetve, vagy ültetve, ugy a Bárányokból, Kecskékből, és Méhektől, ide nem értődvén a Gazdák házi kertyekben, mely a Competentiáját excedálya, termet vetemények, azt tartoznak az földes Urnak igazán ki adni, és a hová parancsoltatik, öszve hordani és mind addig

17° Semmi némü terméséből, legyen az Buza, Gabona, Árpa, Zab, Lencse, Borsó, Tengeri, Dinye, répa, káposzta és egyéb e félék, csak egy kévét is, vagy egy Darabot házához vinni nem lészen szabad, hir nélkül, más képpen az el vit Termés confiskáltatik, és három napi kézi munkával büntettetni fog, hanem mind addig mig a földes Uraság az kilenczedelést el nem végezi, vagy meg nem engedi, egészlen helyben maragyon.

18° Minthogy az Ország Törvénye szerént a Praeemptio vagy is az elsőség a földes Uraságot illeti, mindenekben, tiltatik azért minden Jobbágy, hogy semi némü Jószágát földes Ura hire nélkül el adni ne merészelyen toties quoties egy napi kézi munkának büntetése alat.

19° A vadászás, madarászás, akar puskával, akar Tőrrel, halászás és csikázás meg vagyon Urbarialiter tiltva, aztat azért Ura hire, s akaratya nélkül három napi kézi munkálás alat, és az meg Lüt, vagy fogotnak, ugy fegyverének vagy ahoz csinált, és szerzet eszközének el vesztése alat szabad nem lészen ezután is, a midőn parancsolja fogja pedig az Uraság minden esztendőben három napi vadászásra tartozik minden Jobbágy, és Zsellér ki menni.

20° Valamint minden Gazda a kinek Tüzi fája az Uraságnak Jószágából maga tüzelésére engedtetik, ezen haszonért az roboton kivül egy öl fának le vágásával, és bé hordásává, a hol mutattatik néki a hely, tartozik, ugy hasonló képpen minden Zsellér egy öl fának le vágásával, és az ökrös gazdák az felül irtót fán kivül bé hordásával tartozik, ugy mind azon által.

21° Hogy azon öl fa valamint az Urbariális mérésekben quadrát, vagy is egy forma négy szögü öl, ugy hasonló képpen mind magosságra, mind hoszaságra, ugy szélességre az igaz ölet meg üsse az ölbe rakot fa,

22° Az Jobbágynak minden féle fával való kereskedés el lévén tiltva, minden rendetlenségnek, és csalárdságoknak el tavoztatására, és az erdőknek meg maradásokra való nézve, a Jobbágy maga szükségére engettetet Tüzi fát nem akar mikor, hanem az Uraság által ki rendelendő napon egyszersmind házához vinni tartozik a kerülő előt.

23° Ha pedig a Tüzelésre meg engedtetett erdőn száraz, és haszontalan fákon kivül, élő fát le vágni, vagy is aztat meg bántani a Jobbágy merné, tehát azonnal a kárnak meg fizetésén felül, vagy Pálczával, vagy három napi munkával büntettessék, anyival inkább, hogy statutoma is légyen ezen Nemes Vármegyének az olyatén cselekedeteknek el távoztatása iránt.

24° Az mely erdők pedig egészlen tilalomban tartatnak az Ország Törvénye szerént is minden véle lévő ökre, szekere, szerszáma el vesztésével fog büntettetni ha ottan találtatik.

25° Az erdőknek meg tartások mivel keményen parancsoltatik, és a földes Uraság rendelései alá legyenek vetve, azért ha valamely Jobbágy nem engedelmeskednék, és a rendelések ellen járni merészelne, és akárminémü fát vágná, asztat vagy helyben el adná, vagy Tiszára rakván, el bocsájtaná kereskedés véget, nem lévén földes Urától engedelme, és Passussa, az Ugornyai, Jándi és Vidi Réveken meg arestáltatik, és vit terhe el fog vétetni, azon felül pedig a földes Uraság részére három napi munkával fog büntettetni, vagy pálczázással.

26° Mivel némely Helységekben több Földes Urak is birnak, némelyek bent lakók, némelyek pedig az Helységtül ki közelebb, ki távulyabb és sem mezőre, sem erdőre gondot nem viselnek, nem is viseltetnek, azért minden nemü gond viselés függjön a bent lakó földes Urtul, és ha valamit köz haszon, és jövedelem jöne bé, az olyatén Teleken lakó ember után, mivel nem a Telek, hanem az emberek által szokot a Tilalom meg tartani, osztógyék fel.

27° De minthogy a Tilalom tartás kerülők nélkül meg nem eshetik, azok pedig kik tételnek ingyen nem szólgálhatnak, azért, hogy a kerülés mellett élhessenek, minden bé hajtot marhának summájából Negyedik rész övék légyen, a három pedig a földes Uraságoké, és igy ne agyon minden földes Ur bent, a vagy kint lakó szokás szerént esztendőnként sorban kerüllőket, mivel az ilyetén rend tartás kár tételekbül, és nem haszonbul ál, hanem a vigyázó bent lakó földes Ur által fogattassék fel esztendőbéli fizetésre, mely a köz Proventusból fizettessék minek előtte fel osztassék a jövedelem, hanem ha az nem vólna, minden földes Ur birtokát tekéntvén, tartozék meg adni az egy márjást és egy véka életet, ha Tengeri is, és ha meg nem adná ottan lakó Jobbágyán, vagy Taxássán biró által meg vétetőgyék.

28° Ha pedig a kerüllők valami hamisságban, vagy csalárdságban tapasztaltatnának, hogy vagy a fát el hadnák vinni, vagy pénzen el adnák hir adás nélkül, az olyatén ötven Pálcza ütéssel büntettessék, másodikszor pedig vasra vitetvén, Nemes vármegye büntetése alá vettessék.

29° Mivel pedig a Fölséges Udvarnak kegyelmes Pátense, és Parancsolatya asztat tartya, hogy a Jobbágyság földes Urához, és előjáróihoz minden engedelmességgel, tisztelettel léngyen, ugy viselye magát ki ki, hogy leg kissebb illetlenségben, szófogadatlanságban ne tapasztal-

tassék, mert más külömben kemény, és példás büntetéssel, és a dolog ugy hozván magával vasaltatással a T. Nemes Vármegye által fog meg büntettetni.

30° Hogy minden Ember tudhassa meg minden némü munkájának Napi számját, azt a T. Nemes Vármegye Grális Gyülésében mely Bereghszászban 1781dik esztendőben Februriusnak 20dik napján eset meg az aláb meg irt rend szerént Limitáltatot, azért a kik dolgoznak, vagy dolgoztatnak, ehez tartoznak magokat alkalmasztatni, és azért is az Helység Birái 40 Pálcza büntetés alat le irassák, és az Helység Biráinál tartassék, gyakraban a Nép előtt el olvastassék az elől meg irt Punctumokkal együt, hogy azokat eszekben tartván, a Napi számot pedig tudakozván, annak mindenkoron meg mutathassék, és mondhassák, hogy senki ezen T. Nemes Vármegye rendelése ellen ne cselekegyék, külömben ha valaki rajta tapasztaltatik, a Nemes vármegye Citatiója után / a Nemességet értvén rajta / a Nemes Vármegye Székén ipso facto, a paraszt pedig Processualis szólgabiró által el fogattatván, meg fog büntettetni, miképpen teczik pedig dólgosztatni, vagy eleség adással, vagy a nélkül, az a Gazdán fog állani.

Et quidem Limitatio

Limitatio

Et quidem Limitatio I. Cottus Bereghiensis Determinata		Rfl	kr.
Tengeri vagy más kerti ültetési kapásnak	éléssel		07
	élés nélkül		10
Kaszásnak élés adással			12
	élés nélkül		15
Gyüjtőnek élés adással			6
	» »		8
Aratónak élés adással			6
	» »		9
Kéve kötőnek élés adással			8
	» »		12
Szőlő szedőnek élés adással	» »		3
	» »		6
Egy napi szántástul négy ökrével élés adással			40
	» »		54
Szent Mihály napjától Sz. György napig fejszés, vagy más akármi dologra való jó Legénynek	éléssel		9
	élés nélkül		12
Szőllő nyitás élés adással			10
	» »		12
Első kapállás szőlőben élés adással			12
	» »		15

A többi szőllő kapálás	élés adással	12
	élés nélkül	15
Szőllő fedés őszel	élés adással	10
	» »	12
Meczés, kötözés, karózás. Ganaj hordás	éléssel	12
	» »	15
Nyárban négy ökörrel való terhes egy napi szekerezés		—
	élés nélkül	48
Télben	» »	30
A Jobbágy, a fonás helyet minden font után fizet		12

KÖZLI: TÁLASI ISTVÁN

o o o

ADATOK WIERZBICKI PÉTER KESZTHELYI MÜKÖDÉSÉHEZ

WIERZBICKI PÉTER életéről meglehetősen keveset tudunk, azt is GOMBOCZ ENDRE kutatásai nyomán. Annyi bizonyos, hogy 1749-ben született, lengyel származásu volt, de iskoláit nyilván hazánkban végezte, és itt szerezte meg a gyógyszerészeti és sebészdoktori oklevelet. Mosoni tanulóévei alatt irta meg kéziratban maradt »Flora Mosoniensis«-ét, melyben a Hanságnak akkor még a lecsapolás előtti gazdag lápnövényzetét is felsorolja. Wierzbicki a keszthelyi Georgicon (a mai akadémia elődje) tanára lett, és az 1821/22. és 1823/24-es tanévekben ott tanitott. Az 1820-as évek során bejárta és átkutatta a Balaton és a Dráva partját, járt a Muraközben és Horvátországban is, valamint az Aldunán. 1830 körül azonban már a Bánságban találjuk: Oravicán bányafizikusként működött. Ott is halt 1847 február 5-én, 53 éves korában.

Wierzbicki rövid keszthelyi tartózkodása alatt (1820-1826) nagy mértékben járult hozzá a Balaton környéke akkor még kevéssé ismert növényvilágának kikutatásához, bár eredményei nem jelentek meg nyomtatásban. Fenti mosonmegyei munkáján kivül még két kiadatlan kézirata maradt fenn, mindkettőt B o r b á s Vince dolgozta fel alapvető balatoni flóramüvében (1900). Az egyik kéziratot S z e n c z y-vel és H u t t e r-rel közösen irta, cime: »Elenchus plantarum in territorio Keszthelyensi«. A másik Wierzbicki-féle kézirat »Plantae rariores, quae sponte crescunt in Keszthelyensi agro...«, benne 30 pompás, kézzel festett növényképpel.

Wierzbicki igen jószemü botanikus volt, akinek adatai az 1820-as évek ősi vegetációját rögzitették le. A magyar flóra első összefoglalásában N e i l r e i c h A. (1866) azonban sok adatát megbizhatatlannak minősitette. Csak a legutóbbi évtizedek florisztikai és cönológiai kutatásai bizonyitották be, hogy Wierzbicki enumerációi csaknem mind helyesek, mert adatai egymás után beigazolódtak (J á v o r k a: Cimicifuga, Z ó l y o m i: Szigetköz és Hanság, B o d n á r-J e a n p l o n g-P r i s z t e r: Lamium orvala stb.).

A következőkben Wierzbickinek eddig ismeretlen kéziratát mutatom be, mely az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található »Flora Keszthelyensis« cimen, Quart. Lat. 1950. szám alatt. A kézirat mintegy 950 növénynevet tartalmaz, amelyeket a szerző két és fél lapra süritett, igy sok helyen csak nagyitóval olvasható (néhány sora egészen olvashatatlan).

A kéziratot eredeti betűrendben közlöm, kihagyva belőle a horvátországi és aldunai fajokat. Az elavult nomenclaturát a jelenlegi névhasználattal P r i s z t e r Szaniszló adjunktus azonositotta, akinek munkájáért itt mondok köszönetet. A fajok előtti ? az egyenlőre nem azonositható fajokat jelzi, ?? a valószinüleg téves, ! pedig a különösen figyelemre méltó adatokat.

Botanikai szempontból a kézirat igen jelentős, miután sok kérdést tisztáz, és általa jó képet kapunk a ma már szinte teljesen kipusztult keszthely-környéki lápi flóráról. Néhány kétes irodalmi adatot is helyreigazit, mint a Crocus albiflorus-t, amely B o r b á s munkája révén , mint keszthelyi növény került az irodalomba, holott muraközi. A kézirat legnagyobb értéke, hogy mig a Borbás által feldolgozott »Elenchus...« termőhely nélküli puszta felsorolás, addig a »Flora Keszthelyensis«-ben minden jelentősebb növény lelőhelyét megtaláljuk, köztük több, a magyar flórában ma már ritka vagy éppen kiveszett fajét is.

Vierzbicki Péter »Flora Keszthelyensis«-ének adatai:

Acer plantanoides
— pseudoplatanus
— tataricum
Achillea lanata /=millefolium ssp. pannonica/
— setacea Diósér
— millefolium l. rubra
?? — magna Rezivár, Vallus /talán = distans/
— nobilis Tihany-Füred
Aconitum lycoctonum Rezivár
Actaea spicata Szántó, Tátika
Adoxa moschatellina Vallus mit Corydalis
Agrostemma coronaria = Lychnis c, Tátika
...../olvashatatlan/
...../olvashatatlan/
Althaea pallida Keszthely
Anchusa italica Badacsony
Andromeda polifolia Szántó, Vindornyalak
Androsace maxima Keszthely
Anthemis arvensis
— austriaca
— cotula
— tinctoria
Anthericum ramosum
...../olvashatatlan/
Aquilegia vulgaris Rezivár
Arabis arenosa
Arctium Bardana /=tomentosum/
— lappa
— minus
Arenaria rubra /=Spergularia r./ Tátika
— graminifolia
— verna /=Minuartia caespitosa/
— serpyllifolia
? — tinctoria
Aristolochia clematitis Badacsony
Artemisia absinthium
— pontica Fenékp.
— scoparia Keszthely
— campestris
— austriaca
Arum maculatum Szántó, Vállus
Arundo phragmitem /=Phragmites vulgaris/
Asarum europaeum
Asparagus officinalis Diós
Asphodelus ramosus /=Anthericum r./ Keszthelyen gyakori. Szántó, Pápa
Aster amellus Büdöskut
— pannonicus Fenékp.
Astragalus cicer
— onobrychis
— glycyphyllus
Astrantia major Büdöskut
Athamanta cervaria /=Peucedanum c./
— libanotis /=L. montana/
Atriplex hastata
— hortensis /elvadulva/
— laciniata
— nitens
— patula
— oblongifolia
— rosea

Atropa belladonna Rezi
? Avena paniculatus
— tenuis /=Ventenata dubia/
Betula alba /=pubescens/ Szántó
— pendula Szántó
— pubescens Somogy
? Betula pyrifolia Somogy Csurgó
Bidens cernuus
Biscutella levigata Lóhegy
Borago officinalis /elvadulva/
Brassica austriaca /=Conringia a./
Briza media
Bryonia alba
— dioica
Bunias cochlearioides /=Calepina irregularis/ Diósér
— syriaca /=Euclidium s./ Szigliget
Bupleurum rotundifolium
— falcatum
— junceum Keszthely
Butomus umbellatus Keszthely
Callitriche verna Sz. György
Calluna vulgaris Lóhegy, Büdöskut
Camelina austriaca /=Rorippa a./ Gyulakeszi
— sativa
Campanula liliifolia /=Adenophora l./
— rotundifolia Vállus
— dasycarpa /=persicifolia l.d./ Szigliget
— pyramidalis Büdöskut spontán /talán elvadulva/
— Persicifolia
— bononiensis
— rapunculoides Rezi, Szántó, Vallus
Cannabis sativa
Cardamine hirsuta Csókakő
— pratensis
Carduus acanthoides
— collinus
— eriophorus /=Cirsium e./
— mollis /=Jurinea m./
— nutans
Carex acuta
— brizoides
— acutifolius
? — ciliata
— distans
..../olvashatatlan/
— ovalis /=leporina/
— panicea Mihályhegy
— paniculata
— davalliana
— dioica Sz. Mihály
Carex praecox
— remota
— stenophylla
— versicaria
Acorus calamus Balaton
Carpesium cernuum Büdöskut
— abrotanoides /=wulfenii/ Dráva m.
Carthamus lanatus Badacsony, Keszthely
Carum carvi
Castanea vesca überall
Caucalis arvensis /=Torilis a./ Meszes gy.
— anthriscus /=T.a./ Meszes gy.
— daucoides /=Caucalis d./
— grandiflora /=Orlaya g./
? Centaurea amara
— austriaca /=phrygia var. a./
? — carpina Csobánc
— phrygia
— scabiosa
— solstitialis
Cerastium aquaticum /=Stellaria a./
— arvense
.../olvashatatlan/
— semidecandrum
— manticum /=Moenchia m./ Szigliget, Tördemic
..../olvashatatlan/
Chaerophyllum bulbosum
— hirsutum /=cicutaria/
— sylvestre /=Anthriscus s./
— temulum
? Chlora tanicifolia
? — hispida
Chenopodium album
— ambrosioides Muraköz
— bonus-henricus Nagygörbö
— ficifolium
— viride
— rubrum
— hybridum
— vulvaria
— urbicum
— glaucum
— polyspermum
— botrys
Chondrilla juncea
Chrysanthemum leucanthemum
Chrysocoma linosyris /=Aster l./ Keszthely
Cicuta virosa Fenékp.
Cimicifuga foetida
Cochlearia armoracia /=Armoracia lapathifolia/
— macrocarpa /elvadulva?/

Colchicum autumnale
Colutea arborescens Diós, Meszes gy. Ederics, Cserszeg.
! Comarum palustre Vindornya Keszthelytől északra
Convallaria bifolia /=Polygonatum officinale/
— latifolia /=P. l./
— majalis
— multiflora /=P. m./
— polygonatum /=P. officinale/
?? — verticillatum /=P. v./
Convolvulus arvensis
— sepium /=Calystegia s./
— cantabricus Keszthely, Lóhegy, Diós, Cserszeg
Conyza squarrosa /=Inula c./ Diósér
Cornus mas
— sanguinea
Coronilla emerus Csókakő
— coronata
— minima /=vaginalis/
— varia
Coronopus ruetti /=procumbens/
Corydalis albiflora /=cava/
— bilbosa /=solida/
Crataegus aria /=Sorbus a./
— torminalis /=S. t./
— monogyna /=Crataegus m./
— oxyacantha /=C. o./
Crepis hispida
— foetida
— biennis
— tectorum
! Crocus albiflorus Muraköz
Cucubalus baccifer
! Cyclamen europaeum Vallus, mit Pyrola uniflora
? Cyperus australis
— flavescens /=Pycreus f./
— fuscus
? — patulus Somogy Csurgó
! Cypripedium colceolus Csókakő
Cytisus austriacus Keszthely
— capitatus Tátika
— nigricans
— supinus /=capitatus p.p./
Daphne cneorum Cserszeg, Rezi, Vallus mezereum Vallus
— laureola Vallus, Büdöskut, Rezi
Dentaria bulbifera
— enneaphylla Rezivár
Dienthus collinus
— barbatus Csókakő
Dictamnus albus Keszthely
Digitalis ambigua
Dipsacus laciniatus
— sylvester
— pilosus Büdöskut
Draba aizoides /=lasiocarpa/ Diósér
! Dracocephalum austriacum Cserszeg
! Drosera rotundifolia
! — longifolia Szöllős, Vindornyalak mit Vaccinium
Echinops ritro /=ruthenicus/ Keresztur
Echium italicum Fenékp., Diós
— vulgare
— rubrum, találta Liebbald
Elatine alsinastrum Berence
Epilobium angustifolium /=Chamanerion a./ Badacsony, Tomaj
— hirsutum
— montanum
— pubescens /=parviflorum/
— palustre /=Ch. p./
Epipactis ensifolia /=Cephalanthera longifolia/
— latifolia /=C. damasonium/
? — pallens
— palustris
— nidus-avis /=Neottia n./
Erigeron canadense
— acre
Eriophorum angustifolium
— latifolium ad Thermas
Ervum hirsutum /=Vicia h./
— tetraspermum /=Vicia t./
Erysimum alliaria /=Alliaria officinalis/
— angustifolium /=Syrenia cana/
— barbarea /=? B. vulgaris/
— odoratum /=erysimoides/
— repandum
Allium ursinum Rezivár
— atropurpureum Füred, Udvardi, Zánka
Erythraea centaurium /=C. minus/
— ramosissima /=C. pulchellum/
— uliginosa /=C. u./
Evonymus europaeus
— verrucosus
Eupatorium cannabinum
Euphorbia amygdaloides
— epithymoides /=polychroma/
— dulcis
— helioscopia
— falcata
— exigua Keszthely
— palustris
— gerardiana
— virgata Balaton
— esula

! Euphorbia segetalis Cserszeg
— pilosa /=villosa/
Fedia dentata /=Valerianella d./ Szigliget
Festuca myurus /=Vulpia m./
! — amerthystina Lóhegy
— ovina
— pratensis
— pallens /=glauca ssp. p./
Fragaria collina
— vesca
— elatior Szentgyörgy
Fraxinus ornus
Fumaria officinalis Diós
— vaillantii
Galanthus nivalis
Galega officinalis
Galeobdolon luteum /=Lamium g./ Csókakő, Szántó
Galeopsis ladanum
— angustifolia
— tetrahit
Galium Keszthelyense Wierzbicki ad Thermas Keszthely /=palustre L. ssp. elongatum (Presl) Lange/
— rubioides Büdöskut
— silvaticum
— boreale
— aparine
— infestum /=spurium f. vaillanti/
— pubescens mihi /=mollugo var. pubescens Schrad./ Wierzbicki Schrader-től függetlenül irja le a növényt, a következő módon: Galium mollugo caule stricto pubescens.
Genista tinctoria Szigligeten Balatonnál
— sagittalis Büdöskut
— germanica
?? Gentiana amarella Büdoskut
— cruciata Rezivár
— ciliata Büdöskut
?? — campestris
Geranium phaeum Csókakő
— divaricatum Badacsony
— robertianum
— silvaticum
— sanguineum
Geum urbanum
Glaucium corniculatum Keszthely
Glechoma hederacea
— hirsuta
Globularia vulgaris /=aphyllanthes/
Gnaphalium arenarium /=Helichrysum a./
— dioicum /=Antennaria d./ Vallus
— arvense /=Filago a./
— germanicum /=F. g./
— montanum /=F. m./
— silvaticum
— luteo-album Lóhegy
Gratiola officinalis Csókakő
Gypsophila paniculata Tördemic, Badacsony
— muralis
— saxifraga /=Tunica s./
Hedera helix
Helianthemum fumana /=F. officinalis/ Lóhegy
— ovatum
— nummularium
Heliotropium europaeum Vallus
Helleborus viridis /=dumetorum/ Szántó, Rezivár
! Hemerocalis flava Zalavár
Hepatica triloba Csókakő
Hesperis tristis Keszthely
Hibiscus trionum Badacsony
Hieracium auricula
? — apnosum
— sabaudum
— echioides Gyulakeszi
Hippocrepis comosa
Hippuris vulgaris Fenékp.
Holcus australis /=Hierochloë hirta/ Lóhegy
— avenaceus /=Arrhenatherum elatius/
— bulbosus /=A.e. var. tuberosum/
— mollis Lóhegy
Hordeum murinum
Hottonia palustris Hidvég
Hyacinthus comosus /Muscari c./
— racemosus /=M. r./
— botryoides /=M. b./
Hydrocharis morus-ranae Keszthely, Szigliget
Hyoscyamus niger
— albus Sümeg /=? H. niger f. pallidus/
Hypericum hirsutum
— montanum
— quadrangulum /=maculatum/
Hypochoëris maculata Rezi
Jasione montana
Impatiens noli-tangere Vallus, Csókakő
Inula oculus-christi Szentgyörgy, Szigliget
— helenium
— salicina
— pulicaria /=P. vulgaris/
— germanica

Iris arenaria Cserszeg, Diós, Ederics
— variegata Diós, Gyulakeszi
— pumila
! — sibirica Badacsony
Isatis tinctoria Keszthely
Isopyrum thalictroides Csókakő, Vállus
? Juncus albus
— atratus
— conglomeratus
Juniperus communis Keszthely, Szigliget
Kitaibelia vitifolia Keszthely /talán elvadulva/
Kochia scoparia
Lamium amplexicaule
— purpureum
— orvala Csáktornya
Lappago racemosa /=Tragus r./ Lóhegy
Laserpitium aquilegifolium /=Siler trilobum/
Lathraea squamaria Csókakő
Lathyrus aphaca Zalavár
— Nissolia Szigliget
— latifolius Rezi
— palustris Vindornyalak
— tuberosus Keszthely
— sylvestris Rezi
Lemna ...../olvashatatlan/
— trisulca
Leonurus cardiaca
— marrubiastrum
Lepidium draba
— graminifolium
— perfoliatum
— ruderale
Leucojum aestivum
Ligustrum vulgare
* Lilium martagon Rezivár
Limodorum abortivum Cserszeg
Limosella aquatica Somogy
Linaria elatine /=Kickxia e./
— spuria /=K. s./
— minor /=Chaenorrhinum m./ Keszthely
Lindera pyxidaria /=Linderhia p./ Csurgó
? Linum azureum Nagygörbő
— austriacum
— catharticum
— flavum
— hirsutum
? — glabrum Diósér
— teniuifolium Diós, Cserszeg
Lithospermum officinale
— arvense
— purpureo-coeruleum
Lolium temulentum Páhok, Keszthely
— perenne
Lonicera xylosteum Diós
Loranthus europaeus Csókakő, Vállus
Lotus corniculatus
— gracilis /=angustissimus/
— siliquosus /=Tetragonolobus s./
— villosus /=corniculatus var. hirsutus/
Lunaria rediviva
Luzula albida /=nemorosa/
— maxima /=silvatica/ Tátika
— campestris
Lychnis viscaria /V. vulgaris/
— flos-cuculi
Lycopus exaltatus
— europaeus
Lycopsis pulla /=Nonea p./
Lysimachia vulgaris
— punctata
— nummularia
Lythrum salicaria
— virgatum Badacsony
— hyssopifolia Keszthely
Malva alcea Meszesgyök
— crispa, cult.
— sylvestris
— rotundifolia /=neglecta +pusilla/
Marrubium peregrinum
— remotum
— vulgare
Matricaria chamomilla
Medicago falcata
— prostrata Diós
— lupulina
— minima
— sativa
Melampyrum arvense
— barbatum
— cristatum
— nemorosum
— pratense
Melica ciliata Szigliget
— nutans
— uniflora
Melilotus officinalis
— palustris /=altissimus ssp. p./
— dentatus
Melittis grandiflora /=melissophyllum/
— melissophyllum
Mentha arvensis
— hirsuta /=aquatica/
— nemorosa
— pulegium
— Wierzbickiana Opiz /=longifolia f. w./ Fenék p.

Menyanthes trifoliata Vindornyalak
— nymphoides /=N. peltata/ Zala
Mercurialis annua
— ovata
Mespilus cotoneaster /=C. tomentosa/
Büdöskut, Némelfalu
Milium effusum
! — paradoxum /=Oryzopsis virescens/
Diós
Monotropa hypopithys Csókakő
Morus alba
Myagrum perenne /=Rapistrum p./ Diós
— perfoliatum
Myosotis arvensis
— lappula /=Lappula m./
— palustris
— sylvatica Cserszeg
— sparsiflora Diós
Myriophyllum verticillatum
— spicatum
Najas marina
Nepeta cataria
— pannonica
Nicotiana rustica Somogy /elvadulva/
Nymphaea alba
— lutea /=Nuphar l./
Oenathe fistulosa
?? — peucedanifolia
Oenothera biennis
Ononis columnae Lóhegy, Vonyarc,
Edrics
— hircina Muraköz
— spinosa
Onopordum acanthium
Onosma echioides /=visianii/ Somogy
! Ophrys arachnites /=fuciflora/ Tomaj,
Rezivár
Orchis bifolia //Platanthera b./
— conopea /=Gymnadenia c./
— coriophora
— fusca /=purpureus/ Csókakő,
Szántó
— latifolia
— maculata
— morio
— pallens Vallus
— sambucina
— palustris
Ornithogalum luteum /=Gagea l./
! — nutans
— pyrenaicum /=pyramidale/
Tomaj
— umbellatum
Orobanche caryophyllea
Orobanche elatior /=lutea/
— major
— ramosa
Orobus albus /= L. pannonicus/
— niger /=L. n./
— vernus /= L. v./
Oxalis acetosella
! — corniculata
Panicum crus-galli //Echinochloa c./
— verticillatum /= Setaria v./
— viride /= S. v./
— glaucum /= S. g./
Papaver rhoeas
— dubium fl. albo et rubro Diós
Paris quadrifolia Vallus, Büdöskut
Parnassia palustris Szántó, Vindornyalak
! Pedicularis palustris Vindornyalak, Keszthely
Peucedanum officinale Somogy
Phyteuma orbiculare
Pimpinella dioica /=Trinia glauca/ Cserszeg,
Tomaj, Vallus
— magna /=major/
— nigra /=saxifraga/
— orientalis /=major/
— saxifraga
Pinus abies /=Abies alba/ /talán ültetve/
— silvestris
?? — pumilio Vindornyalak
! Plantago altissima Keszthely
— arenaria /=indica/ Keszthely
— hungarica /=lanceolata /
— var. eriophylla/ Vallus, Cserszeg
— sericea /=argentea/
! — maxima Fenékp.
Poa annua
— aquatica /=Glyceria a./
— badensis
— bulbosa
— compressa
— distans /=Puccinellia d./
— dura /=Sclerochloa d./
— eragrostis /=E. minor/
— nemoralis
— pilosa /= E. p./
— pratensis
— trivialis
Polycnemum arvense Keszthely
Polygala amara
— austriaca /=amara/
— major
— vulgaris fl. albo

Polygonum amphibium var. terrestre
— arenarium
— bellardi /=patulum/
— convolvulus
— dumetorum
— fagopyrum /=F. vulgare/
— hydropiper
— incanum /=lapathifolium var. tomentosum/
Populus alba Rezivár, Cserszeg
— canescens
— nigra
— tremula
— pyramidalis
Potamogeton B. et Zala
Potentilla alba Csókakő, Rezivár, Cserszeg
— anserina
— supina Keszthely
— rupestris Cserszeg
— recta
— argentea
— reptans
— adscendens
Prenanthes muralis /=Mycelis m./
Primula acaulis, Keszthely
?? — elatior
— veris
— farinosa Tördemic, Szigliget
Prunella grandiflora fl. albo
— laciniata
— vulgaris
Prunus avium
— spinosa
— mahaleb Badacsony, Csobánc
! Pulmonaria angustifolia
— officinalis
Pyrola rotundifolia
! — uniflora Vallus
Quercus austriaca /=cerris var. a./
— cerris
?? — conferta Somogy, Csurgó /ültetve?/
— pedunculata
— pubescens
— robur N. Kanizsa
— sublobata /=petraea var. s./
Ranunculus acer
— aquatilis
— arvensis
— bulbosus
— cassubicus
— ficiaria
— flamula Fenék

Ranunculus illyricus Vonyard, Meszesgy., Ederics, Szigliget
— lanuginosus
— lingua
— polyanthemos
— repens
— sceleratus
— nodiflorus /=lateriflorus/ Kékkut
Rhamnus catharticus
— frangula /=F. alnus/
Rhinanthus crista-galli /=minor/
Rhus cotinus /= C. coggygria/ Diós, Vonyarc
Rosa arvensis
— collina /=canina/
? — alba Szigliget
— pumila /=gallica/ Tomaj
— spinosissima
— rubiginosa
Rubia tinctorum /elvadulva/
Rubus agrestis /= caesius var. a./
— glandulosus
— idaeus
— tomentosus
— nemorosus Somogy
Rumex acetosa
— acetosella
— crispus
— maritimus
— palustris /=limosus/
?? — aquaticus
Ruscus aculeatus Rezivár
— hypoglossum Rezivár, Vallus
Salix alba
— aurita
— caprea
— fragilis
? — helix
— purpurea
— rosmarinifolia
— viminalis
— vitellina /=alba var. v./
Salsola kali
Salvia aethiopis Keszthely
— austriaca
— glutinosa Büdöskut
— pratensis fl. albo, rubro, coeruleo
— silvestris
— verticillata
Sambucus ebulus
— nigra
Samolus valerandi Fenék p.

Sanguisorba officinalis
Sanicula europaea
Saponaria officinalis
Saxifraga tridactylites
— bulbifera Csókakő
Scabiosa agrestis /=gramuntia/
— arvensis /=Knautia a./
— australis /=canescens/
— succisa /=Succisa pratensis/
?? — sylvatica /=Knautia s./
— columbaria
— ochroleuca
? — szaladiensis mihi ! Lóhegy, Büdöskut
?? Schoenus ferrugineus Sz. Mihály
? — dioica
— nigricans Héviz
Scilla bifolia Szántó
Scirpus palustris /= Eleocharis p./ Keszthely
— ovatus /= E. o./
— mucronatus /=Schoenoplectus m./
Scirpus setaceus /Sch. s./ Somogy
— lacustris /= Sch. l./
— maritimus /=Bolboschoenus m./
— triqueter /=Schoenoplectus t./
— michelianus /=Dichostylis m./ Vizvár
Scleranthus annuus
? Scopolia atropoides Liebbald
Scorzonera austriaca Diós, Vanyarc, Ederics
— hispanica Rezi, Cserszeg, Tomaj
— laciniata
— rosea /=purpurea/ Cserszeg
Scrophularia nodosa
— aquatica
Scutellaria galericulata
— hastifolia
Sedum acre
— maximum floribus albis et rubellis
Selinum carvifolia
— pulustre /=Peucedanum p./
— sylvestre /=Angelica s./
Sempervivum hirtum
— tectorum /ültetve/
! Senecio paludosus
— aquaticus
Serratula tinctoria
Seseli hippomarathrum Diósér
— leucospermum Büdöskut
— glaucum /=osseum/ Tátika
Sesleria coerulea
Sherardia arvensis
! Sicyos angulatus Szántó, Tátika
Sideritis montana
Silene conica Diós, Vanyarc
— nutans
— noctiflora /=Melandrium n./ Szigliget
Sinapis arvensis
Smyrnum perfoliatum Badacsony, Szigliget
? Sisymbrium angustifolium
— muralis /=Diplotaxis m./
— pannonicum /=sinapistrum/ Badacsony, Szigliget
Sisymbrium columnae /=orientale/
— Loeselii
Sium falcaria /= F. vulgaris/
Solanum dulcamara
— nigrum
— villosum /=luteum/
? — maritima
Solidago virgo-aurea
Sonchus arvensis
— oleraceus
— paluster
Sorbus domestica /ültetve?/
Spergula arvensis
Spiraea filipendula /=F. hexapetala/
Stanchys annua
— germanica
— palustris
— recta
Staphylea pinnata Diós, Büdöskut, Vallus
Stellaria graminea
— holostea
— nemorosa
— palustris
Sternbergia colchiciflora Füred, Ederics
Stipa capillata
— pennata Lóhegy
Stratiotes aloides Fenékp.
Symphytum officinale
— tuberosum
Syringa vulgaris Csobánc, Gyulakeszi
Tamus communis Keszthely, Cserszeg, Tomaj
Tanacetum vulgare /=Chrysanthemum v./ Büdöskut
Teucrium botrys Keszthely
— chamaedrys
— scordium
Thalictrum angustifolium /=flavum var. a./ aquilegifolium Cserszeg
Thalictrum flavum
— majus /=minus l./
— minus
Thesium linophyllum
— ramosum

Thlaspi arvense
- campestre
- bursa-pastoris /=Capsella b./

?? Thymus acicularis Lóhegy
- acinos /= S.átureja a./
- calamintha /S. silvatica/
- serpyllum
? - angustifolium
? - candidus mihi
? - Wierzbickianus Opiz Diós, Vonyaro

Tilia alba /= argentea/
- grandiflora
- pannonica /= argentea/
? - microphylla mihi

! Tofieldia palustris Vindornyalak

Tordylium maximum Meszesgyörök

Tormentilla erecta /= Potentilla e./

Tragopogon canus /= Scorzonera c./ Meszesgyörök, Zánka
- major /= dubius/
- pratensis /= orientalis/
- undulatus /= orientalis/ Cserszeg

Trapa natans Vizvár, Keszthely

Mynyanthes nymphoides /N. peltata/ Vizvár

Tribulus terrestris Somogy

Trifolium agrarium
- alpestre
- arvense Rezi
- expansum /= pratense var. e./
- flexuosum /= medium/ Keszthely
- fragiferum
- repens
- hybridum fl. albis et rubris
- montanum
- ochroleucum
- pannonicum
- pratense
- procumbens
- rubens

Triglochin palustre
- maritimum

Trigonella monspeliaca Lóhegy

Triticum repens /= Agropyron r./
- intermedium /= A. i./
? - arvense
- cristatum /= A c./

Turritis glabra Tomaj
- hispida /= ? Cardaminopsis h./
- patula /= Arabis auriculata/

Tussilago alba /= Petasites a./ Rezi
- farfara Keszthely
- petasites /= P. hybridus/ Vallus
?? - spuria /= P. s./

Typha angustifolia
- latifolia

Ulmus campestris
- montana /= scabra/
- suberosa /= campestris var. s./ Keszthely

Urtica dioica
- urens
? - tomentosa mihi Büdöskut

Utricularia vulgaris

! Vaccinum oxycoccos /= O. quadripetala/ Vindornyalak

?? Vaillantia muralis
- cruciata /= Galium c./
- glabra /= G. verum/
- verna /= G. v./

Valeriana officinalis

Valeriana dioica

Veratrum nigrum
- album Somogy

Verbascum blattaria
- lychnitis
- nigrum
- floccosum Somogy
- austriacum Vallus
- phlomoides
- cuspidatum /= thapsiforme f. c./

Verbena officinalis

! Veronica acinifolia Diós
- agrestis
- anagallis-aquatica Szigliget
- arvensis
- beccabunga
- chamaedrys
- dentata /= austriaca/
- hederaefolia
- officinalis
- orchidea
- prostrata
- triphyllos
- scutellata
- verna

Viburnum lantana
- opulus Meszesgyörök

Vicia sordida Somogy, Keszthely
- pisiformis
- grandiflora Badacsony
- cracca
- lathyroides
- dumetorum
- sylvatica
- polyphylla /= villosa/
- oroboides Rezivár

Vicia sativa
--- sepium
Vinca minor Keszthely
Viola arvensis
--- canina
--- hirta
--- mirabilis
--- montana
--- tricolor
--- odorata fl. albo et coeruleo
Viscum album
--- loranthus /= V. europaeus/

Xanthium strumarium
--- spinosum Somogy, Csurgó
Xeranthemum annuum
! Zanichellia palustris Szigliget

KÖZLI: BONDÁR BÉLA

o o o

MEZŐVÁROSI LEGELŐHASZNÁLAT URISZÉKI SZABÁLYOZÁSA 1836-BAN

Tatai némelly Jobbágyok által néhány esztendők olta, lovaiknak és ökreiknek külön őrzésével és legeltetésével az őszi, tavaszi vetésekben okozott kártételeknek jövendőre leendő elhárítására hozandó foganatos Rendszabások végett, több rendbéli Tatai földbirtokos Urak, minden józanabb gondolkozásu igazabb lelkü Jobbágyoknak kivánsága is hozzá járulván, irásbeli kérelmüket a következő orvoslást kivánó pontokban terjesztik elő:

1-ör Minden határban a hol jó rend tartatik, nem szabad Mezző birónak és Csőszöknek több lovakat az őszi, tavaszi vetések között legeltetni egynél, - Tatában ellenben nem csak hogy mindeniknek közüllök két, sőt három és négy lovát nem egyedül a vetések között a laposokonn legeltetni ahol kilehetne pányvázni, hanem fübéres lovakat is befogadják, a Kisbirák is just tulajdonitanak arra magoknak, hogy a számossabb lovaik a Csőszökével járjanak, illy formán szanaszét, számos ló keresztül kasul tiporja, meg heveri, rágja a már kalászt hányó vetéseket is, a' mit látván a szükölködőbb Jobbágyok, a kártételekre ébresztetnek.

2-or Minden dülőikben a Tavaszi vetéseknek kivétel nélkül, némellyek az őszi vetések között is egyszer másszor muharokat vetnek, ezen később történni szokott munka alkalmával, és messze alatt marháikat széjjel eresztik, és szomszédjaiknak vetéseikben jeles károkat tesznek. Általyában

3-or A' lovaknak, jármos ökröknek külön őrzése, melly a kegyes Királyi Urbarialis rendelések által is tilalmas, már annyira szokásba ment, hogy alig vagyon telek, hol külön legeltető cselédeket, sőtt gazdákat is nem lehetne találni, éjjel nappal a Csőszök nem győznek annyifelé vigyázni, és ezáltal szabadabbá tétetik a kártétel. Egyáltallyában Csordára ménesre kellenék minden marhát hajtani, minden külön legeltetést keményebb testi büntetés alatt eltiltani, melly érje mind azokat, kik marháikat külön, habár kárban nem éretnek is, - a Csordán ménesen kivül őriztetik, igy az Elöljáróknak fiai és Cselédjei is a kártételtül sikeressebben akadáloztatni fognak, kik akár gazdaiknak tudtával, akár tudtok nélkül abban magokat elbizván, hogy az Elöljáróknak fiai Cselédjei, nékiek sem a Mezőbiró, és Csőszök sem más Jobbágy gazda vétteni nem merészel, gyakorta elsők, és leg merészebbek a kártételekben.

4-er Ha károk történnek, az Elöljárók meg szolléttatván, végbe viszik ugyan a kár betsüjét, hanem ritkán hajtatik végre meg terettése.

5-ör A Juhászok is, sok nyájra lévén felosztva, nagy károkat tesznek, mellyektül tsak keményebb testi büntetés tartóztathatná őket, - és általlyában vetéseket a községnek meg egyezése, szabadosoknak[2] meg halgatás a Földes Uraságnak helyben hagyása nélkül soha sem kellene a Birkáknak felszabadittani.[3]

6-or A Mezző biró, Csőszök a Csősz kévét akár vagyon kár a vetésekben akár mints ki szedik - érdemesek volnának arra nem tsak hogy a Csősz kévéket azon földektül mellyekben kár esik, a nélkül hogy a kártévőt megzálogositanák vagy a Gazdának jelentenék elveszeljtsék, hanem még különösen meg is büntettessenek.

7-er A Község gyülekezetében tett azon jó rendelés, hogy minden uttzából változtatva hetenként három vagy négy Jobbágy gazda kineveztessék, kik mint egy a Mezzőbirónak, Csőszöknek, ha ezek rendessen kötelességöket tellesitik é. felvigyázói legyenek, végre nem hajtatik, és tökélletessétése függőben hagyatik, az egész község kárával.

8-or A jó rendtartással biró határokban az igás marhák részére tétetni szokott tilosnak alkalmával a legelő több osztályokra hasittatik, és kijelentetik olly formán, hogy minden kihasitott tag változtatva négy, legalább három hétig tilosban maradjon, semminémü marha nejárja, a végett hogy a füvet meg nevelhesse, annak idejében pedig midőn felszabadittatik, másik osztaly tag esik tilosban. Illy formán a Tarlókat sem kellene egyszerre a marhákkal mind meg futtatni, tiprattatni, rongáltatni, hanem részét tilosba tartani.[4]

9-er A legelőnek rendkivülvaló szorulásában, ha éppen nem lehet a marhát megtartani a vetéseken kivül, inkább olyas egy telket, mellyben minden gazdának kissebb földje vagyon, minden vetőre a Tatai határban, lehetne a községnek megegyezésével a szabadosokkal tejendő előbbi közlés, és a Földes Uraságnak helyben hagyása után feláldozni, mint sem az egész határt rongálni, a gazdákat a drága kenyértül fáradságos költséges legszükségesebb gabona terméstül, ugy szólván a kenyértül meg fosztani.[5]

10-er A Zsellérek, Zsidók, Czigányok eránt lovaiknak legeltetésére nézve különössen szükséges a rendszabás.

11-er A sok sarlózó asszonyok, annak nesze alatt, hogy a sürü megdülni készülő gabonának sázsát[6] vágják, egész darabokat földig levágnak, és igy jeles károkat tesznek, ha egyenként szabad nékiek a vetések között való bujkállás, nehéz az orvoslás.

12-ör A libák szabadon pásztor nélkül kieresztetnek a legellőre, és hasonlóképpen jeles károkat tesznek, némellyek állitván, hogy minek költsenek a liba pásztorra nem áltollyák inkább a földbirtokosokat megkárositani.

Melly előladott sérelmeknek a Tatai Birák és számos Jobbágyok jelenlétében pontonként történt meg visgállása után, a következő Rendszabások hozattak, és ugyan.

Az 1-őre Jóllehet némellyek a Mezzőbirót feleslegesnek gondolják, de mivel a Biró maga nem elegendő a Csőszök felvigyázására, ezekre való felügyellés végett Mezző birót ezután is szükséges lészen választani. Egyébberánt a városi két, és az Uraság két Csőszeinek jövendőre tsak egy-egy lovat szabad az őszi tavaszi vetések között legeltetni, olly szoros tilalom mellett, hogy aki ezt által hágni bátorkodna 25 páltza ütésekkel büntettetni, és azon felyül szolgálattyából ki tsapattatni fog. Többnyire ezuttal az 1817-ik esztendei Februarius 20-kán tartatott Uriszék alkalmával 5-ik pont alatt különössen a Mezőbiróságra nézve hozott Rendszabás megujittatik, és kihirdettetni rendeltetik. Azonban a Mezző biró választása jövő 1837-ik Esztendőre maradván, addig az idén a Város részéről három Csősz tellyesittendi a szolgálatot.[7]

A 2-ikra az Őszi vetések között való muhar vetés, a kár eltávoztatása okáért egyáltalyában tilalmaztatik. Ellenben a Tavasziak között a muhar vetés meg engedtetik, de ha a Csősz az ő tudtával történt kárt fel nem adja, akkor az 1-ő pontban kiszabott büntetés fogja érni.

A 3-ikra A lovaknak és szarvas marhának külön legeltetése ezennel egyáltalyában eltiltatik. Melly tilalomnak, hogy foganat szereztessék, - azon esetre ha valamelly gazdának Cselédje, vagy

fia nappal külön legeltetésen, habár kár nem történne is, érettetik, 25 páltza ütésekkel, - ha pedig éjjel érettetik külön legeltetésenn 25 páltzával, és két napi tömlöttzel, - és ezen kivül ha kisül, hogy a gazda vagy atya maga küldötte ki őket, - az is szinte 25 páltza ütésekkel, de ha alkalmatlan a testi büntetésre, egy héti áristommal fog fenyitetni. - Ezen külön legeltetési tilalomnak másodszori nappali megszegői ellen büntetésül 25 bot, és két napi tömlötz, az éjjeli meg szegői ellen pedig 30. bot és 4. napi áristom szabatik. Egyébberánt ezen Rendszabás többszöri általhágói keményebb fenyitést érdemelvén, mindenkor Uri Szék eleibe idézendők, és ott vétkességök mekkoraságához képest büntetésre vonandók lesznek.

A 4-ik-re Ha a kártétel betsü árát a betsü után 14. nap alatt a Biró kötelessége szerint bé nem hajtya, egyenessen ő fogja a magáéból a kár vallott részére megtéritteni. A mult időbeli megtéritetlen károkra nézve az illetők által tétessen panasz, és fog orvoslás szereztetni. - Azomban, ha valamellyik Csősz az általa tudva volt kártevőt fel nem jelenti, a kártéréttésre ő fog szorittatni.

Az 5-re A Juhoknak szükséges legelő felszabadittására nézve öszvejövetel tartassék, és ott a községnek, Szabadosoknak, és Mlgos Uraság egyetértésével mind a felszabadulás ideje, mind a felszabaditandó darab határoztassék meg - melly tilalom általhágása esetében, annyiszor mennyiszer, valamint a község, ugy az Uraság Juhászai is 25. bottal fognak fenyitetni.

A 6-ik-ra: A Csőszök a kártevőt feladni köteleztetnek, külömben a kár téritès őket fogja illetni. Azomban az előre dobszó által kihirdetendő Csősz kéve szedésenn, mindenkor egy Eskütt ember is jelen lenni, és ezen alkalommal a kártéritésre netalán szükséges gabona mennyiség erejeig a Csősz kéve zár alá vétetni fog.

A 7-ikre: A kösség gyülekezetében, a Mezzőbirák és Csőszök felvigyázására nézve hozott Rendszabás czélerányosnak találtatván, helyben hagyatik.

A 8-ik pontban a tilosok tétele eránt olvasható ajánlás elfogadtatik, ugy hogy az illy mindenkor Józef naptul kezdődő Marha tilos, a kösség, szabados Urak, és a Mlgos Uraság megegyezésével kijelentetvén, és ezen tilosok ugar szántásig tartván, azokban a Juhászoknak legeltetni szabad nem lészen. Egyebb eránt jövendőre Április 1-ötül fogva, mind a Város, mind a M. Uraság ré tyei szinte tilalom alá vétessenek.

Többnyire a Mlgos Uraság és Ns Vármegye részére szükséges napló lovak számára tilos mezőnek a Kálvária hegyi legelő meg határoztatván, a Major hegyre vezető Csapás jelentessék ki, és még napló mező marad, addig sem az Uraság, sem másnak birkái oda ne hajtassanak. 8.

A 9-ik pontban érdeklett ajánlás szinte elfogadható lévén, annak a szerint tellyeséttése eszközöltetni rendeltetik.

A 10-ikre a Hazátlan Zsellérekneк, Zsidóknak és Czigányoknak lovakat Istállón tartani ugyan, de azoknak legeltetése szorosan tilalmaztatik; - a házas Zsellérekre nézve olly, vélek különösen közlendő Rendszabás hozatván, hogy ezek, ha lovakat tartani, és igy a közlegelő hasznával élni kivánnak, azon esetre mintegy oktály telkes Jobbágy szinte minden előlforduló szolgálatra fognak szoritani. 9.

A 11-ikre A Sarlózás által tétetni szokott károk eltávoztatására legsikeresebbnek találtatik, hogy mindenkor a gazda jelentse, ha van ollyan földje, mellyet sarlózni szükséges, és akkor a Biró a meghatározandó földre a sarlózónak engedelmi Czédulát adgyon. Ellenben engedelmi Czédulát elől mutatni nem tudó sarlózó személyek a Csősz által a Várba 10. kisértetvén, ott a kár teréttésénn felül, első esetben 12, ismétlés esetében pedig 24 korbács ütésekkel fenyittessenek.

A 12-ik-re: A községbeliek két liba pásztort elegendőnek tartván, kötelessek libáikat az eleibe botsáttatni, mert ha a libák pásztor nélkül éretnek, confiskáltatni árverés uttyán eladatni és a bejövő pénzek a házi szegények között fel osztatni fognak. - Állandó liba mezőül a tó melléke, a másik falka számára pedig a Városi tó felé vezető Ugarok szolgálván, ha arra hajtani nem lehet, mind a két falka a tó melléket használhattya.

Melly ekképpen hozott Rendszabások az illetőknek kiadatni, és a Tatai községbelieknek magok szoros hozzá alkalmaztatása végett kihirdettetni rendeltetik. Egyébberánt ezen hasznos, és czéleránvos rendeléseknek pontos meg tartására való felügyelés, ugy a ki szabott büntetések 1-ső esetben a Végrehajtás Tatai Tiszttartó Urra, - a 2-szori keményebb büntetés esetében pedig az Ügyészi hivatalra bizattatik.

Lelőhely Orsz. Lev. Gr. Eszterházy-család tatai levéltára. Urbéri jegyzőkönyvek 1836. márc. 3-16/5.

Jegyzetek

1. Vö. Pauly, Carolus: Constitutio rei urbarialis Regni Hungariae. Vienna 1817. 63-70 l.

2. Inscriptionalis nemesek, majorsági telkeket birtokló egyháziak, jegyző stb.

3. A szöveg a gazdák és az uradalom nyájaira utal. Mig - 18. századi uriszéki határozat folytán - Tatán egy régi telekkel /antiqua sessio, mi 2 17/32 urbéres teleknek felelt meg/ biró jobbágy 25 fejős és 13 meddő birkát tarthatott s igy a telkek számának rögzitettsége /50 régi telek/ folytán nyájaik nem gyarapodhattak, addig 1829 óta, amikor az uradalom saját kezelésbe vonta a tatai birkamajort a majorsági birkasereg igen megnövekedett. Vö. Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1956. /Sajtó alatt/. 40. 119. 165-166 l.

4. A legelő szakaszokra osztása és állatnemek szerint váltott legeltetése egy nemzedékkel korábban még csak egy Nagyváthy tanácsaként hangzott el /Vö. Nagyváti János: A' szorgalmatos mezei gazda. Pest. 1791. I. köt. 366-369. l./. amit a századforduló hazai viszonyaihoz mérve méltán nevezett »jámbor szándék«-nak Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása... Bp. 1933. 149 l.

5. Az 1834. évi aszály rettenetes élményének közvetlen hatása tükröződik ebben a kívánságban.

6. Sás, itt: buja vetés.

7. Tekintettel arra, hogy a mezei kártételeket tilalmazó hatályos törvények, elsősorban az 1729: XLII. tc., amelyet az Urbárium is érvényben tartott /Punctum VIII. 2 §., ld. Pauly i.m. 371 l./, valamint az 1807: XX. tc. 3 § és az 1807: XXL. tc. 6, 19. §. Különösen eljárásjogi szempontból csak nagy általánosságban intézkedtek, a földesuri joghatóság alatt álló helységekben gyakorlatilag az uriszék szabott törvényt ebben a vonatkozásban is. A »mezőbirót« a községi bíróhoz hasonlóan a földesur jelöltjei közül választhatták a parasztok.

8. A jobbágyok roborfuvar kötelezettségét a községi jegyző naplóban tartotta nyilván. A napló szerint soron következő lovak /»napló lovak«/ számára biztositották ezzel a rendelkezéssel a külön legelőt /»napló mezőt«/.

9. A házas zselléreket a legelőhasználat szempontjából általában nyolcadtelkesként kezelték. /Vö. Pauly: i. m. 66 l./ Ez az elv, amelyet az uriszéki határozat a házas zsellérek legelőhasználatának korlátozására alkalmaz, nagyjelentőségüvé - a röviddel később megszületett - legelőelkülönitési eljárást szabályozó 1836. VI. tc. 3. §. nyomán lett. A sokat vitatott reformtörvény, a nyolcadtelkesekkel azonos terjedelmü legelőilletményt biztositott a házas zsellérek számára. Ennek az elvnek érvényesitése juttatta a jobbágyfelszabaditás végrehajtása során földtulajdonhoz, többnyire az önálló gazdálkodás lehetőségének pusztán illuzióját keltő nyomorparcellához a magyar parasztság többségét tevő házas zsellérséget.

10. A tatai várban volt az uradalmi börtön.

KÖZLI: SZABAD GYÖRGY

KRÓNIKA

AZ AGRÁRTÖRTÉNETI MUNKAKÖZÖSSÉG MEGALAKULÁSA

Az Agrártörténeti Munkaközösséget a magyar mezőgazdaság történetének kutatásában érdekelt tudományos intézmények és szakemberek 1956 április 13-án alakították a közös feladatok kívánta országos együttműködés megteremtése céljából. A Munkaközösség nem egyesület, hanem az intézmények, kutatók szakmai együttműködésének olyan kötetlen formája, mely elősegíti a teendők együttes körvonalazását és elvégzését, a kölcsönös tájékoztatást és tudományos segédeszközök közös erővel való létrehozását.

Az Agrártudományi Egyetem budapesti épületében tartott, előkészítő ülés résztvevőit (különböző egyetemek és más tudományos intézmények specialistáit) az Egyetem Tanácsa nevében Lázár Vilmos egyetemi tanár, az Egyetem Továbbképző Intézetének igazgatója üdvözölte. Lázár Vilmos beszámolt azokról az előkészítő lépésekről, melyek ezt a kezdeményezést megelőzték: korábbi javaslatok alapján az Egyetem Tanácsa 1955 július 7-én határozatot hozott arról, hogy az Egyetem, s azon belül főleg a könyvtár feladatai közé sorolja a hazai agrártörténeti kutatás, a magyar mezőgazdaság haladó hagyományai feltárása ügyének támogatását; a Tanács ugyanakkor az egyetem könyvtárának igazgatóját kérte fel az ezzel kapcsolatos javaslatok kidolgozására és keresztülvitelére.

Ezután Kosáry Domokos, a Központi Könyvtár igazgatója ismertette javaslatait, melyek alapján az ülés résztvevői hosszabb megbeszélés után több, egyhangú határozatot hoztak. Mindenekelőtt elhatározták, hogy örömmel veszik tudomásul az egyetem kezdeményezését, az Agrártörténeti Munkaközösséget megalakítják és benne résztvesznek. Elhatározták továbbá, hogy mielőbb megindítják az Agrártörténeti Szemlét, valamint, hogy kidolgozzák egy Agrártörténeti Konferencia tervét. Az egyetem könyvtára a Szemle kiadásán kívül magára vállalta egy «Agrártörténeti Tanulmányok» c. kiadványsorozat megindítását, továbbá azt, hogy könyv- és folyóiratállományát agrártörténeti irányban is továbbfejleszti, végül pedig, hogy ellátja a Munkaközösség adminisztratív teendőit, abban a reményben, hogy mindehhez egyre növekvő mértékben fog segítséget kapni a közös munkában érdekelt többi tudományos intézménytől. Az érdekelt hazai intézmények egyébként máris szinte kivétel nélkül bekapcsolódtak a kezdeményezésbe. A hasonló körben működő, külföldi intézmények szintén bizonyos érdeklődést mutatnak már iránta: erre lehet következtetni egyebek közt abból is, hogy az első, cserébe küldött kiadványok, folyóiratok már jóval a Szemle megjelenése előtt megérkeztek Magyarországra.

x x x

AGRÁRTÖRTÉNETI KONFERENCIA TERVE

Az első hazai Agrártörténeti Konferencia vázlatos, ideiglenes tervét abban a reményben tesszük közzé, hogy minél több hozzászólás és javaslat könnyíti majd meg a végleges és helyes terv kialakítását.

A konferencia fő célja (a Munkaközösség alakuló ülésének határozata szerint): felmérni, hogy a magyar agrártörténet területén eddig hol, milyen eredmények születtek, milyen kutatások folynak, valamint hogy hol, miben mutatkoznak a legfőbb hiányosságok. E mérlegre tétel szükséges a soronlévő feladatok meghatározásához, a tervek kidolgozásához, vagyis a továbbinduláshoz azon az uton, mely a magyar mezőgazdaság új összefoglaló történetének megírásához vezet.

Az eredmények és hiányosságok felmérése egy-egy nagyobb témakör (korszak) kutatásának helyzetéről készített referátum illetve annak megvitatása segítségével történnék. Egy-egy referátum előadási ideje maximálisan 40 perc; írásbeli szövege és dokumentatív anyaga, apparátusa azonban ennél bővebb lehet. A referátumok lehetőleg az eddigi irodalom és kutatási irányok értékelő,

kritikai ismertetésével is foglalkozzanak (részben az apparátusban) és állitsák központba az adott téma legfőbb kérdéseit. A referátumok szövegét az előre felkért, vitaindító hozzászólók, korreferensek előre megkapnák.

A korreferátumok, hozzászólások egyenként általában 15-20 perc maximális előadási időt kaphatnak, de irásban megint lehetnek hosszabbak is.

Az egész Konferencia anyagát, referátumokkal és vitákkal együtt, utólag sokszorositott formában (esetleg a Szemle külön számaként) közzétesszük, hogy az elhangzottakat kutatóink és az érdeklődők számára minél szélesebb körben és a jövőben is hozzáférhetővé tegyük. Ez a megoldás is szükségessé teszi, hogy tömören fogalmazzunk. Viszont lehetővé teszi olyan dokumentativ apparátus közzétételét is, mely a pusztán szóbeli előadásból elmaradna.

A Konferencia alábbi felépitési terve három napot (hat félnapot) ölel fel. Nyitva áll még az alternativa, hogy ez egy alkalommal, egy háromnapos ülésszakra legyensüritve, vagy pedig inkább több alkalomra elosztva, esetleg előadás-sorozat formájában kerüljön megvalósitásra. Az utóbbi alternativa esetén az Agrártudományi Egyetem gödöllői székhelyén kivül egyes ülésszakokat esetleg más intézményekben is tarthatnánk.

1. félnap

a/ A Konferencia megnyitása
b/ Referátum a középkori agrártörténet kutatásáról
c/ Referátum a XVI-XVII. századi agrártörténetről
d/ Szünet
e/ Az elhangzott két referátum vitája.

2. félnap

a/ Referátum: A régészet és az agrártörténet.
b/ Referátum: A néprajz és az agrártörténet.
c/ Szünet.
d/ Az elhangzott két referátum vitája.

3. félnap

a/ Referátum a XVIII. századi agrártörténetről.
b/ Referátum agrárviszonyainkról a feudalizmus válsága idején.
c/ Szünet
d/ Az elhangzott két referátum vitája.

4. félnap

a/ Referátum: Mezőgazdaságunk haladó hagyományainak feltárása
b/ Referátum: Mit várnak az agrártörténettől mezőgazdasági szakembereink?
c/ Szünet.
d/ Az elhangzott két referátum megvitatása.

5. és 6. félnap

a,b,c/ Három referátum agrártörténetünk kérdéseiről a kapitalizmus korában (1848-1945)
d/ Szünet.
e/ Az elhangzott referátumok vitája.
f/ Szünet.
g/ Zárszó. Esetleges határozatok elfogadása.

x x x

ANYAGI KULTURÁNK A XV. SZÁZADBAN: A MUNKAKÖZÖSSÉG ÖT ESZTENDEJE

1951-ben alakult az »Anyagi kultúránk a XV. században« munkaközösség. Amikor az Országos Magyar Történeti Muzeum történész, régész, néprajzos és művészettörténész szakemberek bevonásával a munkaközösséget létrehozta, mindenekelőtt az a törekvés vezette, hogy fokozott mértékben vegye ki részét ne csak a magyar föld őskorának, hanem a magyar nép történetének kutatásából is. De gondolt arra is, hogy ezáltal a középkori ásatások munkáját segítse és tegye minél eredményesebbé. A munkaközösséget az anyagi kultura történeti vizsgálatánál ezen tulmenőleg azok a hiányosságok vezették, melyek a kutatást néhány fontos részprobléma területén, igy a termelő erők vizsgálatában mindmáig jellemezték. E hiányosság különösen szembetünően mutatkozott meg éppen a történettudomány területén, mely - bár hangsulyozta a gazdasági tényezők szerepét - nem forditott kellő figyelmet e problémák anyagszerü feltárására és megoldására. Igy az alapvető történeti kézikönyvekből is hiányzik a technika története. Ezen okokon kivül azonban metodikai meggondolások is vezették a muzeumot a munkaközösség megalakitásában; népünk anyagi müveltségének tényszerü feltárásában fontos részt kell vállalniok a muzeológiai szaktudományoknak is, melyek akár a tárgyi anyag feltárásával - mint a régészet - akár az irott anyag életszerü értelmezésével - mint a néprajz - nyujthatnak konkrét segitséget népünk történeti életformáinak meghatározásához.

A korszak kiválasztását elsősorban gyakorlati okok sürgették. Az anyagi kultura vizsgálatának nem a fejlődés kezdeti, hanem egy későbbi szakaszán, a XV.-XVI. század első negyedében való megindítását a korszak bőségesebb és változatosabb forrásanyaga indokolta.

Mikor a munkaközösség alaptematikáját elkészitettük, kutatásunk szempontjait három fő problémakör szerint kiséreltük meg csoportositani:

1/ mezőgazdasági termelés, 2/ kézműipari termelés, 3/ az egyes településtipusok vizsgálata.

A kutatás szempontjai azonban ezen tulmenően már ekkor felölelték nemcsak a termelés technikai, hanem a termékek felhasználásának, értékesitésének a kérdéseit - tehát voltaképpen az egész táplálkozás, közlekedés, kereskedelem, pénzforgalom problematikáját - éppugy, mint az egyes birtokkeretek kialakulásának, változásának, valamint teljes ingó és ingatlan állagának a vizsgálatát. A kézmüvességnél sem csupán a termékek előállitásának technikai módozatait, hanem a mesterség szervezeti oldalát is kutattuk. Ugyanigy az egyes településtipusoknál is a területenkénti eltérésen kivül a különböző települési kategóriák - mint a falu, mezőváros, város - egész társadalmi, gazdasági, kulturális élete visszatükröződésének vizsgálatát tüztük magunk elé a belső települési hely és külső határ alakulásának és fejlődésének kutatásánál.

A probléma felvetésének ez a hármas tagozódása, vagyis az anyagi kultura szintézisének kutatása szempontjából látszólag leszükitett volta - holott az egész anyagi kultura kérdését felölelte - akkori körülményeink között nagyon is indokolt óvatosság volt. Le kell azonban szögeznünk, hogy pl. a feldolgozás egységes körvonalait biztositó, igen tekintélyes adattárunk felállitása ezen tulmenőleg a teljes anyagi kultura felépitésének a vizsgálatára terjeszkedett ki. A feldolgozás során ezzel lehetővé válik, hogy a XV.-XVI. század első felének politikai és társadalmi viszonyai mintegy keresztmetszetszerüleg éppugy tárgyalhatók legyenek, mint igen részletesen 1, a mezőgazdasági és 2, kézműipari termelés, 3, a települések sajátságai szoros összefüggésben, 4, a lakóház - épitőanyag, szerkezet, belső berendezés, tüzelési és világitási eszközök - problémáival, továbbá 5, a táplálkozás, 6, a ruházat, 7, a közlekedési eszközök és utak, 8, a pénzforgalom, 9, a kereskedelem és kereskedelmi utak kérdéseivel. Az anyagi kultúrának ez az összetett vizsgálata tehát nemcsak elsőrendü keresztmetszetet ad e korszak meghatározó életformájáról, hanem egyben ahhoz is hozzásegit, hogy több oldalról is megközelithetővé váljon az ezen időszak gazdasági szintjét döntően meghatározó mezőgazdasági termelés alakulása és további fejlődése.

A munkaközösségre várt tehát az a feladat, hogy egyfelől a kutatás alaptematikáját elkészitse, másfelől az anyaggyüjtés egységes szempontjait biztositsa.

Ennek megfelelően a kutatás megindulásakor az alábbi alaptematikát dolgozta ki és bocsátotta a kutatók rendelkezésére.

Az agrártechnika fejlődése és a települések vizsgálata a XV-XVI. század első negyedében

Az agrár termelés egyes ágai:

Földművelés, állattenyésztés, halászat, vadászat, méhészet, erdészet és gyüjtögetés. Jellegük és szerepük az uri és paraszti birtokon belül.

Területi eltérések:

Az Alföld mezőgazdasági termelésének megnövekedése. Belső és külső földek hasznositása. Külterjes állattartás. Az állat és állati termékek (husállat, állatbőr, tejtermék) belső és külső forgalma mellett növekszik a gabonanemüek termesztése. A rendszeres talajváltásra való áttérés (okleveles feltárás).

A keleti és felvidéki országrészek eltérő jellege. Erdei, mocsári irtások. Rendszeres talajjavitásra való nagymértékü áttérés. Rétek, mocsári erdőségek hasznositása. Állattenyésztés, vadász, halász, pákász életmód (okleveles feltárás).

A földmüvelés növekedése és tökéletesedése:

A mezőgazdasági technika fejlődése: a mezőségi földek mellett a nehezebb feltörésü erdők, mocsarak, rétek müvelés alá való vétele. A földmüvelés rendszerének területi eltérései (Alföld Dunántul, Felvidék). Formai különbségek (ugar, parlag). A szabadfoglalásu földek müvelési rendszere.

A földhasználat jogi rendszere (földközösség, állandó parasztbirtok rendszere). Ezek területi eltérései és okai.

Munkaeszköz helyenkénti változása (eke, borona, szekér). Formai alakulás. Fogatolásuk száma, állatigények. A jobbágy korlátozott állatállománya, közös szántás, eke birtoklási viszonyai. Földkategóriák nagysága. A földmegmunkálás igényesebb volta. Földhozadék.

Munkaüzisok: szántás, vetés, aratás. Szemnyerés módjai (cséplés, nyomtatás). Szálas, szemes gabona tárolási módjai. (Okleveles tárgyi ábrázolás, feltárás).

Állattenyésztés

Fajtabeli és tartásbeli különbségek vidékenként. Eltérő különbségek az uri és paraszti birtokon belül.

Tartásának kellékei, legelő, itató, takarmány. Határbeli férőhelyek, istálló.

Tulajdonjegyek. Állatbetegségek. Gyógyitás.

Az állat erejének, hozadékának felhasználása. Szaporitás. Igára alkalmassá tevés. Hizlalás (okleveles tárgyi ábrázolás, feltárás).

Gabonanövények termesztése:

Buza, rozs, árpa, zab, köles, hajdina, stb.

Kender, len, hüvelyesek (borsó, lencse).

Kapás növények (káposzta, tök, zöldségfélék).

Az egyes növények határbeli elhelyezkedése, müvelési igényük. (Okleveles feltárás).

Szőlő- gyümölcstermesztés fellendülése:

Nemesités, fajtabeli megnövekedés, idegen növényfajták meghonositása. Ápolás. Növényvédelem. Termelésük alapvető technikai kérdései. Diszkertek (okleveles, tárgyi ábrázolás feltárás).

Vizek, erdők tulajdoni viszonyai:

Halászat, vadászat, uri, paraszti joga. Fogókészülékek (hálók, csapdák stb.) Munkatársulási formák.

Erdei és szelid méhészet, eszközanyaga. A méhészet termékeinek felhasználása. (Okleveles, tárgyi, ábrázolás feltárás).

Az erdők értékének megnövekedése: vadászat, állattartás, épület- és szerszámfahasznán kivül a tüzifa hasznának további emelkedése. Bányászat. Tudatos erdővédelem. Fakitermelés. Uj ültetés (Okleveles feltárás).

Az agrártermelésben résztvevő üzemek eltérő jellege (uri, paraszti, polgári gazdasági keret). Majorságok, nagyságuk, keletkezésük okai. Bérmunka, robot kérdése (Okleveles feltárás).

A termelvények táplálkozási hasznosítási jelentősége az uri és paraszti birtokon belül; készletha-
mozás mértéke. Értékesítés. Szállítás módjai. piacok, vásárok.

A falu, mint az agrártermelés központja:
Település belső képe. Utcák, házak, száma. Előbbiek elnevezése. Templom, kápolna temető. Ipari, kereskedelmi helyek: malom, mészárszék, korcsma, esetleges piac elhelyezkedése.
Telkek formája, nagysága. Telekhez kapcsolódó gazdasági udvar. Gyümölcsös. Kerítések.
Ház, melléképületek elhelyezkedése.
Építkezés anyaga (fa, kő, sár, nád, gyékény). Szerkezeti elemek (berena, karó stb.).
Ház nagyság, osztatok száma. Tüzelő, kémény. Házbelső berendezése (okleveles régészeti feltárás).
Társadalmi rétegződés nyomai a településen belül: nemesi kuria. Lakóház, gazdasági épületek elhelyezkedése, nagysága. Jobbágyok, iparosok telkeinek nagysága, épületek elhelyezkedése. Építkezés anyaga.
Falu-kerítések, falu-kapuk.
Falu külső képe. Határ nagyság. A településhez közvetlenül kapcsolódó szántók, legelők, erdők és mocsarak. A határban fekvő dülők, utak, több részletben fekvő szántóföldek. Az állatok számára emelt építmények. Kutak. Kertek.
Országos eltérések (sik, hegyvidéki, vagy irtás települések).
Okleveles feltárás alapján határjárás rögzítése, összehasonlításuk ujabbkori térképekkel.

Mezővárosok:
A piaci termelés központjai. Vásárok, piacok elhelyezkedése. A falutól megkülönböztető jegyek (utak száma, épületek anyaga, telkek, házak elrendeződése.) Belső berendezkedés (Társadalmi differenciálódás nyomai a település képén.) A döntő termelési ág megmutatkozása a határ formájában. Külső határ. (Birtok osztály, határjárások alapján).

Városok: Az agrár és ipari termékek kicserélődésének csomópontjain. A nagyforgalmu ipari élet és piacforgalom külső jele a település képén (vásárok, távoli vidékek kereskedői, iparosai). Település nagysága, formája. Erődités. Elkülönitett negyedek (iparosok, kereskedők, idegen nemzetiségek negyede, mezőgazdasági övezet).
Kulturális központ. Templomok, középületek. Előkelők palotái.
Diszkertek. Külső, belső leirásuk.
Külső határ nagysága. Az agrár termelés mértéke.
(Határjárások, ingoleárak, ábrázolás, régészeti feltárás alapján).

Az anyaggyüjtés megkönnyitésére és egységes szempontjainak biztositására a munkaközösség az alábbi u.n. szempontjegyzéket állitotta össze és bocsátotta a kutatásban résztvevő szakemberek rendelkezésére:

Szempontjegyzék a levéltári anyag feltárására és kijegyzési módjára.

Az átvizsgált levéltári anyagból, oklevéltárakból és elbeszélő forrásokból ki kell irni a tematikával kapcsolatos minden adatot.

Különös figyelemben kell részesiteni a birtokösszeirásokat, az osztályleveleket, zálogleveleket, eladási tartalmazó okleveleket, urbáriumokat, hatalmaskodások leirását, uj telepeseknek adott kiváltságokat, gazdasági bevételeket és kiadásokat tartalmazó naplókat, inventáriumokat.

Ezeken belül ki kell irni minden olyan adatot, mely a telekegységre vonatkoztatható (kuria, telek, szesszio, laneus stb.) Ahol csak telekhányadok szerepelnek (pl. egész, fél, negyed telek stb.), azokat irjuk ki. Ahol hold számban vannak megadva, azokat. Több darabban fekvő birtoktestek esetében feltünteten dőa darabok száma, fekvése, az egyes darabok nagysága (hold, vesszö, kötél stb.). Minden egyéb külső tartozékot szintén kérünk (porcus, horreum, pomerium, kaszáló, stb.). Ezek nagyságát, fekvését jelöljük. Külön kérjük a belső udvarok nagyságát (hold, öl, könyök). Ha több lakóház áll egy udvaron, külön feltüntetjük. Az egy házban lakó családok számát kiirjuk. A lakóházon kivüli egyéb melléképületek elhelyezkedését külön vizsgáljuk, annak megjelölésével, hogy mire szolgál

(szálas, vagy szemes gabona raktározása, eszközök helye, állatok férőhelye). Feltüntetendő az épület pontos neve (pl. horreum, stabulum, horreum seu stabulum). Ezek szerkezetére, anyagára mutató adatokat is ki kell irni.

A földmüveléssel kapcsolatban ki kell irni a határhasználat jogi formájára vonatkozó minden adatot: igy a földközösségre mutató «mixtim», «fükötél», darab- és nem holdszám szerint megadott földeket. Kiirni, hogy az osztály minek arányában történik (telekhányad, igaerő). A földközösség megszünésének körülményeinél figyelemmel kell kisérni a nemesi birtokosztályok során a közös birtoklás megszüntetésének sorrendjét (először pl. a szántó, rét, erdő, legelő, a jobbágyokkal közös. Majd a szántót felosztják, a többi közös marad.) Kiirunk a határhasználat gazdasági formájára vonatkozó minden kifejezést: «ugar», «parlag», «calcatura», «nyomás», «terra inculta». Külön figyeljük a «terra fimata» et «campestris», «terra usualis et campestris», «telek», «láz», «extirpatitia» és «novellum» kifejezések előfordulását. Valamint a lakótelekkel közvetlen összefüggésben lévő szántóföldek felbukkanását, s ezek lakóhelytől való elválasztottságát és külső keritettségét. Kiirunk minden külső kertet, keritésük anyagára vonatkozó adatot .s azt, hogy mi termelnek bennük. Kiirjuk a nyomásos gazdálkodáson belüli a szántások számát, a szántások mennyiségét és időpontját. A szántás és vetés összekapcsolására mutató adatokat (eke és vetőjobbágy közös szerepeltetése). Az ekénél jelenlévő jobbágyok számát (csak általánosságban, de lehetőleg számszerüleg is megállapitani). Az ekefogatolás milyenségére (ló, ökör, ökör és ló), a fogatolás számára (4, 6, 8, 10) vonatkozó adatokat és azt, hogy hány jobbágy birtokol közösen egy ekét. A robotra vonatkozó adatoknál figyelni kell, hogy hold, nap, vagy eke számban vannak-e megadva. Ahol a munkaeszköz egyes részei is megvannak nevezve, azokat külön is kiirjuk. (Pl. eke vasa, vasai, csoroszlya, taliga.) Kiirunk minden más munkaeszközt is (pl. borona, ásó, kapa, bárd, sarló, kasza stb.)

Kiirunk minden mértékegységet (öl, hold, kötél, vessző), különös figyelemmel kisérendők az ilyen kifejezések: «ad culturam unius aratri», vagy «ad usum unius aratri». Ha köblös föld, vagy metz mellett holdszámban kifejezett mérték is szerepel, azt minden esetben kiirjuk. Fontos a különböző termelvényekre vonatkozó mértékegységek jelölése («gelima», «crux», «kepe», «acervus», «boglya», «vontató», «kazal», «asztag», «köböl», «véka», «veder», «metreta» stb.).

A földmüveléssel kapcsolatos legfőbb munkafázisokra (aratás, cséplés, nyomtatás) vonatkozó adatok közül kiirunk minden olyat, amely ezek idejére, munkatársulási viszonyaira és eszközkészletükre enged következtetni. Igy minden esetben különösen fontos az oklevél dátumának kiirása. Külön is kiirjuk, ha a területmértékben kifejezett földön kepék száma is szerepel, vagy esetleg megállapitható, hogy hány ember hány kepét vág le egy meghatározott nagyságu területen és idő alatt. Külön figyelendő tehát, hogy pl. robot kivetések esetében nap, hold szám, vagy telkenként van kivetve az aratás kötelezettsége.

Kérjük a különböző szolgáltatásokból megállapitható terményfajtákat, vagy minden olyan határ-, vagy személy nevet, mely közvetve azokra mutat.

A szőlő- és gyümölcstermesztésnél különösen figyelni kell az egyes fajták elnevezéseire (pl. előérő szőlő, árpával érő korte stb.). Gyümölcsöskertek felsorolásánál a fajtákon kivül a fák darabszámának megállapitására is figyelni kell. Kérjük a határbeli magános gyümölcsfákat, vagy esetleges személynévvel kapcsolt összetételeiket. Külön ügyelünk a nagyobb gyümölcsligetekre, határbeli elhelyezkedésükre, keritettségükre. Vizsgáljuk a lakosság általi felhasználási módjaikat. A szőlőkkel kapcsolatban vizsgálandó az egyes munkálatok időpontja, nyitás, metszés, kapálás, szüret, fedés stb. Részletesen kiirandók a hegyjogra vonatkozó adatok. A pincék, présházak, tárlóedények, ürmértékek felsorolandók.

Az állattenyésztéssel kapcsolatban ki kell irni minden állatfajtára, szinre, korra, tulajdonságra vonatkozó adatot. Az «indomitus», «domesticus», «pascualis» és «equatialis» összetételek külön is figyelendők. Jelölni az egyes nyájak összetételére, mennyiségére, őrzőikre mutató vonatkozásokat, az egy-egy birtokon, vagy településen belüli számok külön kiirandók. A helynevekből kiegyzendők mindazok, amelyek állattartással vannak összefüggésben (pl. «nyárló», «telelő», «szállás», «akol», «karám» «szénáskert», «füveskert», «telek», «tinótelek», «disznópataka» stb.).

A halászathoz vizsgálni kell a különböző halászóhelyek (folyók, patakok, tavak, morotvák, mocsarak, mesterséges tavak) elhelyezkedését, elnevezését. Birtokmegosztásokból ki kell írni a vizek felosztásának különböző módjait (közös vizek, vizek pontos elhatárolása, partszakaszonként vagy mutákkal való megjelölés.) A jobbágy vízhasználati jogára, ezzel kapcsolatos szolgáltatására vonatkozó adatok kiírandók. Külön kiírunk minden halászószerkezetet («clausura», «szégye», «vejsze», «varsa», nagy- és kisháló stb.). Ezek anyagára, nagyságára mutató adatokat. Kírjuk a különböző halfajtákat. Szállítási módjaikat, (kocsi, bárka, élő, sózott, szárított hal). A vadászattal kapcsolatban ugyancsak kírni az egyes vadfajtákat, fegyvereket, csapdákat, vermeket, vadfogó kutyákat. A vadászati termékekiben adózóknál a szolgáltatás milyenségét, mértékét.

Ki kell írni az egyes nemesi osztálylevelekből a nagybirtok szerkezetére vonatkozó adatokat, a helységek, valamint a telkek számát, külön a majorsági földek számát és mennyiségét, valamint teljes gazdasági felszerelését (igaerő, ekefogat, szekér, állatállomány). Épületek száma és berendezése és terménymennyisége.

A településformák kutatásához minden olyan adatot ki kell írni, melyek a települések közelebbi meghatározására vonatkoznak. Így a település fogalmát jelző possesio, villa, terra, praedium, oppidum, civitas kifejezéseket. Ki kell írni a település nagyságára (telekszám, területmérték), valamint a lakosság foglalkozási megoszlására (földmüves, kézmüves, kereskedő) mutató adatokat. Külön figyelemmel kell lenni az egyes müvelési ágakra, terjedelmükre, elhelyezkedésükre vonatkozó felsorolásokra, sőt külön a határnevekre.

Az adás-vevés, becslésről szóló oklevelekből kiírjuk a mezőgazdasági és ipari termékek árát, valamint a vámtarifákból az egyes árucikkek árát. Fontos a külföldi cikkek pontos névmegjelölése is. A belföldi terméknél kiírjuk azt is, hogy az ország melyik részéből származnak. Fontos a szállítás eszközének a megnevezése is. Az egyes piac és vásárhelyek leirását tartalmazó oklevelekből kiírjuk a piactér beosztására, képére (sátrak, pultok elhelyezkedése) és az árusitás módjára mutató adatokat.

A magyarokon kivül kiírjuk a székelyekre, kunokra, jászokra, szlávokra, románokra és németekre vonatkozó adatokat, melyek a gazdasági és kereskedelmi életben vállalt szerepükre utalnak.

Az egyes oklevelek kiirásánál jelölni kell azelőfordulás helyét (falu, megye), pontos idejét (év, hónap, nap) és az adatok személyi vonatkozásait (jobbágy, polgár, nemes, főur). A kevésbé fontos részekből - pl. egyik főur jobbágyai hatalmaskodnak a másik ellen - csak vázlatos kivonatot készitünk, a kártétel tárgyi felsorolásánál azonban az eredeti szöveget közöljük. Azoknak birtokosztályok, melyek pontos határjárását is közölnek, rövid tartalmi regeszta után a belső telekre vonatkozó részek szószerinti másolása mellett szószerint közlendők, a határ külső leirása valamivel összevontabb is lehet, de ugy, hogy az egyes müvelési ágak területi rögzitése is megtörténhessen.

Minden adatot annyiszor irunk ki, ahányszor a gyüjtés során előfordul. Az egyes előfordulási helyeken fellelhető adatokat folyamatosan irjuk ki, szétválasztásuk a későbbiek folyamán fog megtörténni.

x x x

A továbbiakban a munkaközösségre várt az a feladat is, hogy az irásos tárgyi és ábrázolási anyag együttes bevonásával és felhasználásával a kutatás ugynevezett komplex módszerét gyakorlatilag is megvalósitsa. A legtöbb nehézség éppen ezen a vonalon jelentkezett. A kutatás első éveiben sok kritika érte a munkaközösséget amiatt, hogy a tipologizáló és kizárólag tárgyakon épülő kutatás helyébe a történeti módszert kivánta helyezni, mely szinte felmérhetetlen segitséget jelentett mind az anyag szemléleti módjánál, mind az anyagi kultura kutatásánál nélkülözhetetlen irásos források bevonásánál. Ez utóbbi különösen szükséges volt azért is, mert az anyagi kultura problémáit megnyugtatóan megoldani sem az ábrázolási, sem a tárgyi anyag segitségével nem lehet. A kizárólag ezzel a két forráscsoporttal dolgozó tudományszakok önkéntelenül továbbra is abba a hibába estek volna, hogy a kulturát ne ugy tekintsék, mint a munka és alkotás folyamatát, hanem mint térben és időben helyet változtató elemek mechanikus felhalmozódását, ahogy ez amultban a legtöbbször szokásos volt. Az irott források nagymértékübevonása ezen a módszertani meggondoláson

kivül azért is szükséges volt, mert pl. a hazai falurégészeti kutatás lassu megindulása folytán a régészettől még azokban a kérdésekben sem várhatott az anyagi kultura kutatása komoly segitséget, melyekben pedig kielégitő megoldást tudna adni. Az ásatási területek szórványossága következtében még egy-egy vidék település- és házformáiról is alig tudunk meg valamit, nemhogy országos általánositásokba bocsátkozhatnánk. De kutatási időszakunkra nézve pl. alig van mezőgazdasági vas munkaeszköz. A meglévő szórványleletek maguk is meghatározásra szorulnak irott források, hazai és külföldi ábrázolások, valamint metalurgiai vizsgálatok segitségével. De a nem ásatásokból származó egyéb leletek, mint a vas, vagy csont eszközök is nagyon megkivánják, hogy más forrásanyaggal is alátámasszuk őket. Nem is beszélve az anyagi kultura olyan tárgycsoportjairól, vagy olyan összefüggéseiről (pl. egyes munkaeljárásokról), melyekre a csak tárgyakon felépülő régészet egyedül vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben képes feleletet adni. A munkaközösségre várt tehát az a feladat is, hogy a kezdeti nehézségek leküzdése mellett ne csak gyakorlatilag, hanem metodikailag is megkisérelje biztositani a különféle szaktudományok zavartalan együttmüködését. Mindenekelőtt arra kellett a leghatározottabban rámutatnia, hogy a régészet és néprajz ma már nem alkothat zárt kasztot, amely elzárkózik a történeti források minden más fajtája elől. A néprajzosnak és régésznek egyuttal történésznek is kell lennie, hogy a tanulmányozott korszak minden szempontra kiterjedő megértéséhez szükséges történeti források összes fajtájával, tárgyi emlékekkel, irásos dokumentumokkal és néprajzi anyaggal egyaránt dolgozni tudjon.

Hátra van még, hogy a munkaközösség formájáról, és eddigi munkájáról is szóljunk valamit. A munkacsoport 1951-54 között a régészet, 1954-56 között a néprajz céltámogatásával müködött. Állandó munkatársai az oklevelek feltárásában résztvevő Fekete Nagy Antal, Kumorovitz L.Bernát, Muzsnai Lászlóné, Oszwald Arisztid, Pataki János és Zákonyi Mihály, a kiadott források átnézését pedig Belényesy Márta és Belényesy Károly végezte. A magyar és latin nyelvemlékanyag feldolgozását Lőrincze Lajosné vállalta, mig az ábrázolási anyag gyüjtésében Soltész Zoltánné, Hegedüs Gyuláné és Belényesy Márta vett részt. A tárgyi anyag feldolgozásában Belényesy Márta, Cserei Éva és Szabó György vett esetenként részt. A gyüjtött anyag adattári rendszerezését és jegyzetelését Belényesy Márta végezte.

A munkaközösség müködésének elmult öt éve alatt jelentős munkát végzett az okleveles anyag feltárása terén. Az Országos Levéltár diplomatikai gyüjteményéből átnézett kb. 55.000 db XV. századi és a XVI. század első negyedéből származó oklevelet. A nagyobb vidéki gyüjtemények anyagából teljesen feldolgozta az esztergomi primási és káptalani levéltár anyagát. A kiadott oklevéltárak jelentős részét is átnézte. Teljesen befejezte az e korból származó latin és magyar nyelvemlékek - 37 db kódex és 3 szójegyzék feldolgozását.

A munka során igen hasznosnak bizonyult, hogy próbaként kutatásokat végeztünk a XVI. század II-IV. negyedéből való igen gazdag végrendelet, inventárium-számadás és urbárium anyagban is. Szórványos feldolgozásukkal az volt a célunk, hogy XV^. századi müvelődésünk időbeli felső határát megkeressük és hogy a XVI. század első negyede forrásainak sokszor nem eléggé világos jelenségeit közelebbről is meghatározzuk. A XVI. század második negyedétől kezdve ugyanis e fenti forrásanyag már igen alapos betekintést enged egy-egy gazdaság teljes felszerelésébe. Pl. pontosan leirják nemcsak az egyes épületek elhelyezkedését, beosztását és belső berendezését, de kitérnek az egyes gazdasági eszközök különböző tipusainak leirására is. Közülük több élesen elhatárolja a régi és uj felszerelési tárgyakat. Ezért jól rekonstruálhatjuk a korábbi állapotokat is. De közelebbi leirásuk igen alkalmas arra is, hogy pl. egyes néprajzi vidékek nagyjából hasonló eszközeivel összevetve őket, felhasználásukra, illetve a velük kapcsolatos munkamódokra is tudjunk következtetni. Igy a hiteles ásatási eszközanyag nagy hiányát is ellensulyozzák.

Az ábrázolások gyüjtése terén ugyancsak jelentős előrehaladást tett a munkaközösség. A hazai ábrázolási anyag hitelességének megállapitása céljából befejeztük a külföldi anyagból egy igen jelentős forráscsoport, a német ősnyomtatványok ábrázolásanyagának átnézését. A hazai ábrázolásokból megtörtént a kalendárium és heraldikai anyag feldolgozása és az Országos Széchényi Könyvtár kézirattára kódex illusztrációinak témakörök szerinti felvétele. A hazai fresko- és táblaképanyag feldolgozása még folyamatban van.

A tárgyi anyag gyüjtése folyamatosan halad. A hiteles ásatások tárgyi felszerelését és a nagyobb szórvány-leletek anyagát már nagyrészt feldolgoztuk.

A gyűjtött anyag rendezése és kiadvány számára való előkészítése szintén folyamatosan haladt. Az anyag rendezésemellett megtörtént az anyagi kultura XV. századi tárgyi kifejezéseinek és jelenségeinek korabeli nyelvi meghatározása és e célból történő jegyzetelése a recens nyelvi és néprajzi anyag segitségével. A középkori anyagi kultura forrásai között számtalan esetben ugyanis szinte egyetlen utmutatónk a multra nézve a nyelvtudomány által számontartott szókészlet, a tárgyak és jelenségek nevei. A XV. századi nyelvemlékanyag már különösen gazdag e tekintetben. Több olyan tárgy, eszköz, sőt eljárás magyar neve fordul elő az oklevelekben, melyek még később is országosan ismert kifejezések, vagy már csupán az ország egyes részeiben előforduló elnevezések. E nyelvemlékek különösen nagy értékűek akkor, ha a nyelvtudomány megállapitásai a néprajzi kutatás eredményeivel is egybevágnak. Igy a recens néprajzi anyaggal egybevetve őket a XV. századi anyagi kultura elváló területei mutatkoznak meg rajtuk keresztül.

Az eddig feldolgozott XV-XVI. századi oklevelek magyar és latin nyelvemlék-anyaga tehát máris elősegiti, hogy nagy vonalakban képet nyerhessünk népünk középkori müveltségének olyan fontos korszakáról, mint a XV. század. E tekintetben elsősorbanfontosak azok az eredmények, amelyek a mezőgazdasági termelés szintjének megállapitására és a falusi lakosság életmódjának meghatározására vonatkoznak. Mindez jelentős segitséget nyujt nemcsak a történeti periodizáció kérdésében, hanem egyben a régészet és néprajz gyakorlati munkáját is nagy mértékben megkönnyiti azzal, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján élesen elhatárolhatók az ország különböző gazdasági és kulturális tipusterületei. Ez éppoly segitséget jelent a gyakorlati régészet számára, mint amilyen fontos a néprajztudomány számára az egyes tájcsoportok koronkénti meghatározásához.

A munkaközösség eredményeiről nem szólhatunk azonban anélkül, hogy ne mutassak rá arra: a munkaközösség küzdelmes öt éve, anyagban gazdag eredményei meg kell, hogy győzzenek afelől is, hogy a néprajz és régészet ma már nem formalisztikus tárgytudomány, hanem a történettudomány szerves része. Ujabb helyük a történettudományon belül - ugy véljük - alkalmassá teszi őket arra is, hogy a történettudomány multban sokszor lenézett, néha valóban történetietlen segédtudományaiból komoly és hivatásukat betöltő, egyre nélkülözhetetlenebb társtudományok legyenek, s a leértékelt segédtudományokból valóban komoly történettudomány váljék. Az anyagi kultura elementáris részét eddig is hiven megőrző muzeumainkra még szép és nemes tudományos feladatok várnak!

BELÉNYESY MÁRTA

o o o

AGRÁRTÖRTÉNETI KUTATÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN

A Történettudományi Intézet megalakulása óta nagy figyelmet szentel a magyar parasztság és ezzel kapcsolatban a mezőgazdaság multjának kutatására.

1950-ben három munkaközösség jött létre, melyek az agrártörténet egy-egy jellegzetes korszakát vették vizsgálat alá. Eredményeiket gyüjteményes kötetekben tették közzé. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14.században. Szerk. S z é k e l y György. Bp. 1953. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Szerk. S p i r a György. Bp. 1953. Parasztságunk a Habsburg önkényuralom éveiben. Szerk. S. S á n d o r P. Bp. 1954.) A mezőgazdasági termelés történetének alapvető problémáját, a feudális gazdálkodásból a tőkés gazdálkodásba való átmenet magyar sajátosságait P a c h Zsigmond Pál világitotta meg uttörő munkájában. (Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952.) Forráskiadványok is készültek a parasztság és a mezőgazdaság történetének tárgyköréből. (H. B a l á z s É.: Jobbágylevelek, Bp.1952 ; I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631 - 1648. Sajtó alá rend. M a k k a i L. Bp. 1954.) A parasztmozgalmak tanulmányozása során nem egy fontos agrártörténeti kérdés került megvilágitásra. (I. T ó t h Z.: Parasztmozgalmak az erdélyi Érchegységben 1848-ig. Bp. 1951 ; M a k k a i László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Bp. 1956.) Az Intézet gondozásában

megjelenő egyetemi tankönyv már ezeknek és a más intézmények kereteiben végzett marxista kutatásoknak az eredményeit foglalja össze, új, gazdagabb, hitelesebb képét nyújtva a magyar agrárfejlődésnek.

Az agrártörténeti kutatások további elmélyülését várhatjuk az Intézet újonnan tervezett munkacsoportjától, mely az «anyagi kultura» történetét hivatott tanulmányozni. Az «anyagi kultura» történetének tudománya az anyagi javak termelésének, elosztásának és fogyasztásának t e c h n o l ó g i a i oldalával foglalkozik s mint ilyen, kiegészítő párja a termelés, elosztás és fogyasztás g a z d a s á g i oldalával foglalkozó politikai gazdaságtannak. Az anyagi kultura története nem pusztán technikatörténet, nem műszaki, hanem társadalomtudomány, mert a technológia fejlődését társadalmi összefüggéseiben, elsősorban mint az embernek a természet fölötti uralomért vívott harcát, mint a társadalmi munkamegosztás technikai oldalát vizsgálja s a munkaeszközök mellett kiterjeszti figyelmét a legfontosabb termelőerőre, az emberre is. Ezért kap helyet az anyagi kultura történetében a termelés szervezete, üzemi problematikája, sőt az anyagi javak elosztása és fogyasztása is. A tárgykör és a módszer szempontjából az u.n. tárgyi néprajzhoz áll legközelebb, tulajdonképen történeti néprajz. Forrásanyagát viszont régészeti emlékek és írott kútfők szolgáltatják, tehát olyan komplex tudományág, melyben a régészet, a néprajz és a szűkebb értelemben vett történettudomány működnek össze. Ezért egyesít a lengyelországi «anyagi kultura történetének intézete», ez a mintaszerű munkaszervezet régészeket, történészeket és néprajzkutatókat közös munkára.

A magyar történetírásnak kétségtelenül egyik legelhanyagoltabb területe az anyagi kultura. Régészeink és néprajzkutatóink gazdag eredményeit sem használtuk fel eléggé, ami pedig az írott forrásokat illeti, azoknak a megszólaltatására alig történt még kísérlet. Holott már ott kellene tartanunk, hogy e három rokontudomány szervezett, rendszeres együttműködéséről gondoskodjunk. Az Intézet az anyagi kultura történetének munkacsoportjával szerény, de úttörő lépést kíván tenni előre. A rendelkezésre álló szellemi és anyagi erők még korántsem engedik meg olyan nagyszabású vállalkozás megindítását, mint a lengyel intézet. De bármennyire kicsinyek is a méretek, melyek közt munkánk megindul, úgy kell az alapokat leraknunk, hogy azokra később szélesen és magasan lehessen építkezni. A szinte reménytelenül szűk lehetőségeket (a lengyel intézet 200 kutatójához képest nekünk ezidőszerint két teljes és két fél munkaidővel dolgozó munkatársunk van) csak úgy használhatjuk fel gazdaságosan és eredményesen, ha gondosan megválasztjuk az elsősorban kidolgozandó tematikát.

A főfeladat azoknak a termelési ágaknak a kutatása, melyek a társadalmi elosztás, csere és fogyasztás folyamatában kulcsszerepet játszanak. Ilyenek a feudális korszakban a mezőgazdaság, a bányászat, a vas-, fa- és textilipar. Ha ezeken a területeken valamennyire is tisztán látunk, anyagi kultúránk történetének fővonalai már kirajzolódnak. Ugyanakkor viszont nem nélkülözhetjük az ipar áttekintő összképét sem, ha egyelőre nem is folyamatos fejlődésében, legalább néhány fontos időmetszetben. De még ezen a szerény tematikán belül is csak jól körülhatárolt, belátható időn belül feldolgozható résztémákat kell kijelölnünk.

Egyelőre a munkacsoport két munkaközösségben dolgozik. Az első a XVI-XVII. századi mezőgazdaságot veszi vizsgálat alá. Mivel az Árpádkor történeti földrajza (G y ő r f f y György), valamint a XV. századi magyarországi mezőgazdaság története (B e l é n y e s y Márta) készülőfélben van, kutatásainkat az «örökös jobbágyság» olyan kevéssé ismert korszakára összpontosítjuk. Ebben az időben alakul ki elsőízben a nagyüzemi mezőgazdasági üzem a majorságok formájában, jelentkezik a robot mellett a bérmunka, indul meg az eredeti felhalmozás. E nagyjelentőségű változások technikai hátterét azonban egyáltalában nem ismerjük, sőt még a kor demográfiai viszonyairól sem tudunk még annyit sem, mint amennyit Csánki műve (minden hiányossága ellenére) a XV. századról elárul. Első lépésként a 13 «felsőmagyarországi» vármegye, a nagy parasztmozgalmak és szabadságharcok földje mezőgazdasági életét tanulmányozzuk. A népesedés és a társadalomszerkezet falunkénti rögzítése (G u n s t Péter), a termelési eszközök, eljárások és termelt javak bemutatása (M a k k a i László), a termelés mennyisége, területi és társadalmi megoszlása és elosztása (N. K i s s István), végül a parasztság családi élete, lakásviszonyai, öltözete, táplálkozása (H. V e r e s Éva) a résztémák, melyeknek a következő három év során történő feldolgozásából rajzolható meg a paraszti anyagi kultura összképe.

A másik munkaközösséget, mely a bányászat és az ipar kérdéseivel foglalkozik, most szer-

vezi P a u l i n y i Oszkár. Önmaga főként a bányászat történetét műveli s 1950-ig megírja a középkori magyarországi bányagazdaság vállalkozási és üzemi formáinak, valamint munkaszervezetének történetét. Az ipartörténet rendkívül sokágu feladatát természetesen egymaga nem vállalhatja, az elindulás megkönnyítésére azonban feldolgozza Magyarország kézműves iparának kapacitás-kataszterét az 1715-20. évi országos összeírások alapján.

Végül a munkacsoport feladatának tartja a történeti statisztikával, annak módszertani kérdéseivel, valamint az ár- és bértörténettel s a mértékek és pénzek történetével való foglalkozást.

MAKKAI LÁSZLÓ

o o o

A MARX KÁROLY KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK AGRÁRTÖRTÉNETI TEVÉKENYSÉGE

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékén kezdettől (1948) fogva folytak agrártörténeti kutatások, elsősorban a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésének tárgyköréből. Az első években a munka főleg az idevonatkozó egyetemi jegyzet elkészítésére irányult, amely (Pach Zsigmond Pál: Magyar gazdaságtörténet 1849-1918. Bp., 1950-51.) az első marxista igényü kísérletet tette a hazai tőkés agrárfejlődés részletesebb összefoglalására, egyben számos fontos probléma (XIX. századvégi agrárválság, első világháboru előtti fejlődés, stb.) fő vonalainak kidolgozására. Az utóbbi években Pach Zsigmond Pál egyetemi tanár a porosz utas fejlődés magyarországi sajátosságainak tanulmányozásához látott, e munka első termékeként 1955 szeptemberében, a prágai történészkonferencián előadást tartott A magyar mezőgazdaság porosz típusu tőkés fejlődésének néhány elvi kérdése a dualizmus korában címmel, amely elsősorban a tőkés agrárfejlődés típusainak problematikáját elemezte s a porosz uthoz kapcsolódó tőkés bérleti rendszer kérdését vetette fel.

Sándor Pál docens a korábbi években a magyar parasztság abszolutizmuskori történetével foglalkozott, szerkesztésében jelent meg a Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában 1849-1867 c. munka (Bp., 1952.) Utóbb a XIX. századvégi agrárválság részletes vizsgálatára tért át, tanulmányt (A M.T.A.II. Osztályának közleményei. 1955.), majd monográfiát (kandidátusi disszertációt) irt e fontos problémáról. Jelenlegi kutatásai a magyarországi tőkés bérletek századvégi fejlődésének bemutatására irányulnak s - elsősorban statisztikai anyag alapján - azok jelentőségét kívánják felmérni a porosz uthoz kapcsolódó, döntően öngazdálkodó birtokosgazdaságok rendszerében.

Szuhay Miklós tudományos s. munkatárs korábban a XX. századeleji agrárfejlődést vizsgálta, e tárgykörből jelent meg A parasztság felbomlásának egyes kérdései Magyarországon az első világháboru előtt c. tanulmánya. (A. Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon 1867-1918. c. kötetben. Bp., 1956. Szerkesztette Pach Zsigmond Pál és Sándor Pál). Újabban az 1930-as évek magyar mezőgazdaságának történetével foglalkozik, ez - ugyszólván teljesen ismeretlen - területen folyó kutatásai elsősorban a második világháborus előkészületek szempontjából kívánják felmérni a hazai agrárviszonyokat.

Végül megemlitendő, hogy a tanszék tanársegédjeként készitette el annak idején Tokodyné Puskás Julianna A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére Magyarországon az első világháboru idején c. tanulmányát, amely ugyancsak a már emlitett tanulmánykötetben jelent meg.

o o o

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM AGRÁRTÖRTÉNETI MUNKÁJA. I.

A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tárgyi Néprajzi Tanszékén dolgozó oktatók és hallgatók, és a tanszékkel együttműködő kutatók a magyar parasztság anyagi kultúrája történetének néhány mozzanatát világítják meg. Az akadémiai tervmunkák részeként itt mindenekelőtt a XIX. század második felének paraszti emlékanyagára támaszkodva az agrotechnika korabeli termelési szintjét, mint a magyar parasztság életmódjának legjellemzőbb oldalát kívánják megrajzolni s noha oktatómunkájukban és publikációikban elsősorban ezen eredményeiket ismertetik, mégis kutatásaikat kiterjesztik bizonyos kérdésekben az említett időszak állapotát megelőző korszakokra is. Így a földművelés technológiájának történetét kutatva: az aratás, szemnyerés, valamint a szemtárolás táji formáit nemzetközileg összehasonlító célkitűzésű munkán, illetőleg eszköztörténetendolgoznak néhányan (T á l a s i István, H o f f m a n n Tamás és K. K o v á c s László). B a r a b á s Jenő a magyar tanyarendszer kialakulásával és az akkori parasztéletformák rekonstruálásával foglalkozik. K. K o v á c s László a magyarországi paraszti használatban előforduló szekér- és kocsitipusok történetének pontosabb felderítését mozdítja elő. S o l y m o s Ede a Duna halászatának termelő eljárásairól és munka-kooperációiról készít monográfiát. K a t o n a Imre a mezőgazdaság kapitalizálódásakor kialakult agrárproletár réteg: a kubikosság életformájának és munkaszervezetének kifejlődését deriti fel. Külső munkatársak segítségével szövegkritikai vizsgálatoknak vetik alá Bél Mátyás kéziratos hagyatékát, hogy körvonalazni lehessen a korabeli paraszti életmód tipikus emlékeit. Az Intézet több hallgatójának szakdolgozata is jelentősen bővíti a magyar parasztság életmódja és anyagi kultúrája fejlődésének történetéről kialakított ismereteinket, így 3 dolgozat a megosztott (kertes) település táji, ill. összefoglaló problematikájával, néhány, a gyümölcstermesztés, kertkultura táji kérdéseivel, ismét egy másik a paraszti erdőhasználat és erdőgazdaság ujabb 100 év folyamán lezajlott fejlődésével stb. foglalkozik. Az Intézet munkatársaival K. K o v á c s László egyes, történetileg és tájilag tipikus agrotechnikai folyamatok filmszerű dokumentatív felvételeit készíti el. Az említett felvételekből az Intézet már mintegy 6000 méternyi anyagot tárol.

Hoffmann Tamás

o o o

AZ ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN FOLYÓ AGRÁRTÖRTÉNETI MUNKÁRÓL

Az Országos Levéltár a maga sokévtizedes hagyományaihoz tér vissza, amikor nem elégszik meg többé a hazai agrártörténet forrásainak puszta megőrzésével, hanem feldolgozásukból is részt kíván venni. Egyetemi és kutató intézeteink ugyan ma már vállalni tudják e munka jó részét, s nem kell azt a Levéltár falai közül irányitani és európai szinvonalra emelni, ahogyan még a századfordulón, Tagányi Károly idejében történt; de az első világháboru óta eléggé visszaesett forrásközlésnek, meg a monografikus feldolgozó munkának ma is a Levéltár kell, hogy egyik központja legyen.

Ma minden remény megvan arra, hogy az elkövetkezendő két évben több kötetnyi ilyen publikáció hagyja el a sajtót; részben olyanok, amelyek már jó ideje megjelenésre várnak.

A mezőgazdasági termelés és vele együtt a paraszti élet multjára két kiadvány nyujt majd igen változatos anyagot. «A Batthyány-birtokok gazdálkodása a XVI-XVII. században» (M r á z Vera és S z ü c s Jenő munkája) egy fejlett termelési technikáju és gazdasági ügyvitelü uradalom életét mutatja be egyedülállóan gazdag, zárt forrásanyag alapján. A «XVI-XVII. századi urbáriumok» (többtagu munkaközösség összeállitása) az eddigi publikációkkal ellentétben nem egy birtok vagy birtok-komplexum urbáriumait közli, hanem a törökkori Magyarország minden táj- és gazdálkodástipusát igyekszik szemléltetni.

Több kiadvány a magyarországi parasztság mozgalmairól (S a s h e g y i Oszkár:

Iratok a munkás- és parasztmozgalmak történetéhez az abszolutizmus korában), általános helyzetéről (K i s s Dezső - I n c z e Miklós: A parasztság helyzete a Horthy-korszakban) és jogi viszonyairól (XVI-XVII. századi uriszéki perjegyzőkönyvek; munkaközösség kiadványa) ad majd képet.

A magyarság és valamennyi szomszéd nép agrártörténetének kutatói számára nélkülözhetetlenek lesznek a megjelenendő történeti statisztikai munkák: Mária Terézia urbérrendezésének és az 1819-20-as erdélyi összeírásnak statisztikai feldolgozásai (F e l h ő Ibolya, ill. T r o c s á n y i Zsolt kötetei), továbbá a «Magyarország helységeinek településtörténeti lexikona» és «A magyar történeti statisztika forrásai» című - a napokban megjelent - ismertető-kötet.

MAKSAI FERENC

o o o

A PEST MEGYEI LEVÉLTÁR AGRÁRTÖRTÉNETI TERVEI

A budapesti 2.sz. Állami Levéltár a TTIT Pest megyei történelmi szakosztályával karöltve javaslatot dolgozott ki Pest megye történetére vonatkozó tanulmányok megjelentetésére. A megyetörténeti vállalkozás egyik fő témaköre éppen a mezőgazdasági termelés fejlődését és a paraszti osztályviszonyok alakulását ölelné fel a XVIII. század elejétől napjainkig. Nagy figyelmet kíván fordítani a paraszti gazdálkodásnak arra az intenzivebben árutermelő vonalára, mely Budapest környékén és a megye mezővárosi területein (pl. Cegléd) bontakozott ki, az egyes termelési ágakat illetően pedig főleg az állattenyésztés, a zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermelés fejlődéstörténetére. A kapott tájékoztatás szerint H o f f m a n n Tamás főleg statisztikai és peres vallatási adatok alapján a mezőgazdaság termelési ágainak egymáshoz való viszonyát és technikai tökéletesedésük alakulását készül felvázolni, «Az agrotechnika fejlődése a XVIII. századi Pest megyében» címen; B é l a y Vilmos és N a g y Lajos (a budapesti 1. ill. 2.sz. Állami Levéltár dolgozói) pedig a váci püspöki uradalom történetét. Remélni lehet, hogy a Pest megyei tanács V.B. felkarolja saját megyéje történetének ügyét.

VIGH KÁROLY

o o o

AGRÁRTÖRTÉNETI MUNKA AZ ORSZÁGOS MEZŐGAZDASÁGI KÖNYVTÁRBAN

Az intézet keretében indult agrártörténeti tevékenységet a következőkben vázolhatjuk:

L á n y i Ottó a magyar mezőgazdasági irodalom klasszikusainak szemelvény-gyűjteményének összeállításával foglalkozik.

S ü l e Sándor Pethe Ferenc életrajzi monográfiáján dolgozik. Ezenkívül részletes tanulmányt készít Pethe Ferenc georgikoni éveiről. Elsősorban a szakoktatástörténeti és pedagógiai-tudománytörténeti szempontokat kívánja részletezni.

T o r d a y n é Páter Erzsébet az agrártörténeti munkaközösség feladattervében «A magyar állattenyésztés története a XVI. században» című részt vállalta. A munka jelenleg még az adatgyűjtés stádiumában van, a kéziratos munkák és levéltári anyag feltárásánál tart. A feldolgozás terve a következő: 1. A magyar Állattenyésztés általános képe és gazdaságtörténeti értékelése. 2. Tenyésztési módszerek a/ szarvasmarha-, b/ ló-, c/ juh- és sertéstenyésztés módszerei (fajták, növendéknevelés, tartás, takarmányozás). Ezenkívül szerkesztésében elkészült és 1957-ben a Mezőgazdasági Kiadó kiadásában megjelenik «A magyaróvári gazdasági akadémia és kutatóállomások története» című kiadvány. (Kb. 9 ív terjedelemben).

A könyvtárban agrártörténeti jellegű retrospektiv bibliográfiák is készülnek kollektiv munkával. Ezek házi sokszorosításban jelennek meg.

o o o

A HATVANÉVES MEZŐGAZDASÁGI MUZEUM AGRÁRTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

A Mezőgazdasági Muzeum — Európa első mezőgazdasági muzeumának — létesülése, fejlődése, átalakulása már maga is agrártörténeti adalék.

Agrártörténeti érdekességű adalék, hogy miként lett egy szerény pomológiai gyűjtemény kapcsán 1869-ben Deák Ferenc, Entz Ferenc, Királyi Pál, Korizmics László és mások elhatározásából 1871-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület «Köztelek» székháza 12 termében «Gazdasági Muzeum»; miként alakult a honfoglalás ezeréves emlékére rendezett 1896.évi millenniumi kiállítás mezőgazdasági csoportjának anyagából Darányi Ignác földmüvelésügyi Miniszter intézkedésére már valóságos mezőgazdasági muzeum; miként kellett ennek 1899-ben a millenniumi kiállítás történelmi csarnokának ideiglenes épületeiből egy Kerepesi uti bérházba költöznie, miként kerülhetett 1907-ben végül is és véglegesen a városligeti «Vajdahunyadvár» néven emlegetett, Alpár Ignác alkotta épületcsoportba.

Agrártörténeti szempontból talán nem kevésbé érdekes az a fejlődés, mely a Mezőgazdasági Muzeumban az anyag megválasztásában, elrendezésében és bemutatásában végbement. Mert csak igy felelhetett meg a hat évtized alatt fejlődött igényeknek és izlésnek. A kezdetben iránytalanul összehordott és összegyüjtött anyag rendszertelen és logikátlan, a dekorációt előtérbe helyező bemutatásától eltávolodó rendszeresebb, céltudatosabb és didaktikusabb szemléltetés a modern muzeológiai elveknek és módszereknek követésével vetülhetett ki az utóbbi években kialakitott agrármuzeológiává.

Ez által, a mezőgazdaság szintézisében az egyes termelési ágak a történelmi fejlődés szemléletében arányosan, az összefüggések kidomborításával, a termelési eljárások és eredmények egymás mellé állításával tárulhatott fel igazán hasznosan a Mezőgazdasági Muzeum a látogatók százezrei előtt. Az agrármuzeológia tetszetősen, érdekesen, de emellett tudományos alapossággal és tanitó készséggel igyekszik és képes a mezőgazdasági tudást az alacsonyabb és felsőbb szinten álló látogatók közt fejleszteni és terjeszteni. Ennek kapcsán érdekes az a tény, hogy a Mezőgazdasági Muzeumnak alapitása óta 5 1/2 millió látogatója, 1953-tól 1955-ig bezáróan 536,162, 1955-ben pedig 260,462 látogatója volt.

Aki a Mezőgazdasági Muzeum multbeli jószándéku, de kezdetleges bemutatási módszereit (a most megnyitott időszaki kiállitás fonalán is) összehasonlitja a ma alkalmazott szemléltetési eszközökkel, megelégedéssel állapithatja meg a nagy haladást. Kép, szobor, fotomontázs, grafikon, makett, modell, mulázs, fény, hang, mozgás mind-mind segitő eszköze az agrármuzeológiának ahhoz, hogy célját, az ismeretterjesztést, a tudomány népszerüsitését elérhesse. A Mezőgazdasági Muzeum reneszánszát mintegy hat év fokozatosan tudatositó agrármuzeológiai munkássága hozta meg.

A kiállitásain szemléltetve és szórakoztatva követett oktatáson kivül a Muzeum elsőrendü feladatának tartja a mezőgazdaság korábbi emlékeinek feltárását, gyüjtését, megóvását és ismertetését. Minden épületre, tárgyra, dokumentumra, könyvre kiterjeszti a figyelmét, ha annak agrártörténeti értéke van, és igyekszik a mai kor dokumentációs anyagát is egybegyüjteni, hiszen valamikor ebből is agrártörténeti érték lesz.

A Muzeum jelentős agrárbibliográfiai tevékenységet is kifejt. A Bibliographia Oeconomica Hungariae 1934-ben és 1938-ban megjelent első köteteinek folytatásaként mostanában kiadásra kerül az 1867-ig terjedő évek mezőgazdasági könyvészete, majd az 1868-tól 1914-ig, utóbb az 1915-1944-ig terjedő és az 1945-tel kezdődött korszak bibliográfiájának kiadása is. Terve a Muzeumnak az is, hogy mintegy hét éven belül az egész mezőgazdasági könyv- és folyóirat-irodalmát feldolgozza és közreadja. Figyelmet keltő ujitása a Muzeumnak, hogy mai állattenyésztési kiállitásának minden termében u.n. «lapozóban» az illető állattenyésztési ág egész hazai és hazai vonatkozásu külföldi könyvirodalmáról tájékoztatót ad.

A Muzeum egyik tudományos dolgozója jelentékenyen előrehaladt a magyar régészeti kutatások során napvilágra került mezőgazdasági vonatkozásu leletek ismertetését tárgyaló munka

készítésében, egy másik dolgozója elkészült a magyar állattenyésztés történetének megírásával, minden tudományos dolgozója a szakmája körébe vágó tanulmányokat és cikkeket tett közzé és sok általuk tartott előadás foglalkozik mezőgazdaságunk egy-egy részlegének történetével is. Előkészületben van egy olyan munka is, amely a hazai vásárok és kiállítások történetét írja majd meg.

A Muzeum 60 év előtt történt alapításának ünneplésekor most megjelent «A hatvanéves Mezőgazdasági Muzeum» című szép emlékkönyvből szakember és laikus megismerheti e nagymultu intézmény alakulásának történetét, nemes hagyományait, a második világháboru végén bombázás okozta pusztulását, 1950-től történt ujjászületését s az élethez meg a tudományhoz kapcsolódó törekvéseit és terveit.

ÉBER ERNŐ

o o o

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM TÖRTÉNELMI INTÉZETÉNEK AGRÁRTÖRTÉNETI MUNKÁJÁRÓL

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetében évek óta odaadó figyelemmel és érdeklődéssel foglalkoznak általában a magyar, különösen pedig a Tiszántul parasztságának történetével. A parasztság gazdasági és társadalmi élete feldolgozásának munkájából az idősebb és fiatalabb nemzedék egyaránt kiveszi a részét. Az Intézet munkatársai részben a helybeli oktatók, részben az intézetben nevelt, de már pedagógiai pályán működő történelem-szakos tanárok köréből kerülnek ki. A kutatást nem munkaközösség végzi, hanem egyéni munka folyik. A kutatók témáikat szabadon választják meg s nincsenek idő- és speciális tárgybeli korlátokhoz kötve.

Az Intézetben első helyen kell számba vennünk Szabó Dezső professzor munkáját, mely maga is «multra» tekint már vissza. Közel negyedszázad előtt látott napvilágot a Mária Terézia-féle urbérrendezés iratait tartalmazó első kötete. A második kötet, melyet harmadik is követ, kéziratban már másfél évtizeddel ezelőtt elkészült, sőt nyomdába is került, de különböző viszontagságok utjait járva, mai napig sem került a kutatók és érdeklődők asztalára. A magyar agrártörténelemnek e nagyjelentőségü forráskiadványa annál nagyobb megbecsülést érdemel, mert Szabó Dezső e kiadásra előkészitett ujabb kötetében sok olyan irat szövegét fogja közkinccsé tenni, melyek eredetije a lemásolás óta a bécsi levéltárakban elpusztult. Reméljük, hogy az ősz tudós nagy forrásgyüjtését végre egészében nyomtatásban forgathatjuk.

A fiatalabb kutatók parasztságtörténeti kutatásait a gazdag tapasztalatokkal rendelkező Szabó István professzor irányitja. Maga Szabó István hosszu évek óta jobbágyságunk középkori problémáival foglalkozó, több kötetre tervezett munkáján dolgozik. Tudomásunk szerint e nagyméretü adatgyüjtő munka befejezéshez közeledik. E munkálat tulajdonképpen társadalomtörténeti kérdéseket óhajt megoldani, de ezek a kérdések a dolog természete szerint lépten-nyomon az agrártörténet sajátos problémáit is felvetik. Szabó István professzor valójában két nagy kérdéscsoport megoldására vállalkozott. Az egyik: a középkori parasztság története: a jobbágyságnak ma is sokszor még tisztázatlan és vitatott alapkérdéseit, mint kialakulását, terheit, a zsellérkérdést, stb. a már tőle ismert analitikus módszerrel tárgyalja. Másik munkája a középkori magyar falu életéről óhajt történeti keresztmetszetet adni az ilyen szempontból eddig jóformán figyelmen kivül hagyott irott forrásemlékek megszólaltatásával, a falu kialakulásától a falu népe mindennapi életének jelenségeiig, a falunak jóformán minden kérdését előhozza.

A többi munkatárs kisebb-nagyobb lélegzetü témákon dolgozik. Közülök az egyik az ország egész területén szétszóródott hajduság történetének eddig legkevésbé ismert szakaszát, közelebbről a XVII. századon végighuzódó letelepités problémáit vette vizsgálat alá.

Jóllehet e témában társadalmi, politikai, sőt hadtörténeti vonatkozások kerülnek homloktérbe, mégis ezek mind a letelepedés előtt, mind azután gyakran agrártörténeti problémákkal kapcsolódnak össze. A kutató a széleskörű adatgyüjtés első szakaszánál tart.

Másik munkatársunk a derecskei uradalom XVIII. századi történetét dolgozza fel. Bizonyos pontonez a téma érintkezik az előbbivel, mert a derecskei uradalomhoz tartoztak az u.n. kishajdu városok sajátos kiváltságaikkal, melyeket az uj földesur, a herceg Esterházy család a XVIII. század elején jobbágysorba kényszeritett vissza. A munkának jelentős agrártörténeti vonatkozása van, elsősorban a derecskei uradalom jobbágygazdálkodása bemutatásán keresztül. E munka adatgyüjtése a befejezéshez közeledik.

Gazdaságtörténeti szempontból igen értékes anyag áll rendelkezésére a sárospataki uradalom XIX. század első fele gazdálkodását feldolgozó munkatársunknak. A kutató a tanulmányában a nagy multra visszatekintő, sajátos keletmagyarországi jelleget is magánviselő uradalom gazdálkodását (üzemszervezetét, a termelés technikáját, eredményét stb.) veszi vizsgálat alá a feudalizmus utolsó szakaszában. E nagy érdeklődésre feljogositó terjedelmes munka a feldolgozás állapotában van.

Intézetünkben feldolgozták Kismarja szabadparaszt község XVIII-XIX. századi történetét is. A tanulmány irója a Bocskay óta szinte példátlan kiváltságot élvező község gazdasági és társadalmi viszonyait szerencsére bőven fennmaradt forrás alapján tudja feltárni. Igen figyelemre méltó eredmények kerülnek elő városi kiváltsággal felruházott szabadparaszti közösség földmüvelésére és állattenyésztésére vonatkozólag.

Alig érintett kérdés megoldására vállalkozott az a kutatótársunk, aki a majorsági zsellérség kérdését vette vizsgálat alá 1848-1896-ig. Munkájában az 1847-48. évi országgyülésen a jobbágyfelszabaditásból kimaradt zsellérség társadalmi problémáinak és a hosszadalmasan elhuzódó rendezésnek kielemzésére vállalkozott bő levéltári anyagra támaszkodva.

Fontos részletkérdéssel foglalkozik a Nyiregyháza város örökmegváltását vizsgáló kutató, aki itt a reformkorban fehérhollóként jelentkező örökmegváltási kisérleteknek nyiregyházi példáját tárja fel gazdasági, társadalmi szempontjaival. Befejezéshez közeledő és nyilván becses agrártörténeti elemeket is tartalmazó tanulmány a »Békés megyei aratósztrájkok története« cimü munka.

A fentiekben csak néhány olyan tanulmányra hivtam fel a figyelmet, amelyek már többé-kevésbé testet öltöttek. Ezeken kivül az Intézetben más parasztság-, ill. agrártörténeti kutatások is folyamatban vannak.

RÁCZ ISTVÁN

o o o

A SZEGEDI EGYETEM AGRÁRTÖRTÉNETI MUNKÁSSÁGA

A szegedi Tudományegyetem magyar történeti tanszékén folyó agrártörténeti kutatások során M é r e i Gyula egyetemi tanár jelenleg a paraszti árutermelés problémáit vizsgálja és monográfia elkészitését tervezi az árutermelés történetéről Magyarországon a XIX. század első felében. B á n k u t i Imre aspiráns, adjunktus az alföldi mezővárosok mezőgazdaságának XVIII. századi történetére vonatkozólag végzett pár év óta kutatásokat. Az egyetem ókori történet-tanára, S z a d e c z k y - K a r d o s s Samu az eke történetével foglalkozik, magyar viszonylatban főleg az Árpádkort illetően. »Fontos, helyes uttörő kezdeményezésnek tartom - irja M é r e i Gyula - az Agrártörténeti Munkaközösség életrehivását, amelytől elsősorban a parasztság mindennapi életére, termelési módszereire vonatkozó kutatások eredményeiről szóló tájékoztatást remélem. Különösen melegen üdvözlöm a kezdeményezést azért, mert ezen az uton lehetővé válik az agrártudomány szakembereinek és történészeknek eddig hiányzó együttmüködése és ennek eredményeképpen az elmult évszázadok agrartechnikájának valóban szakszerü és ugyanakkor történetileg is hiteles feldolgozása. . . Ezenkivül pedig mind az Agrártörténeti Szemle, mind pedig az Agrártörténeti Tanulmányok megjelenése enyhithetne a tudományos termelés örvendetes gyarapodásával párhuzamosan egyre kinosabbá váló publikációs nehézségeken.«

o o o

A DUNÁNTULI TUDOMÁNYOS INTÉZET

A Magyar Tudományos Akadémia Dunántuli Tudományos Intézete, mint helytörténeti kutató intézet, a déldunántuli táj gazdaságtörténetével is foglalkozik mindenféle vonatkozásban. Két munkatársa dolgozik agrár-, illetve parasztságtörténeti témán. R u z s á s Lajos a Baranya megyei parasztságnak a török kiüzetése utáni időszaktól egészen napjainkig tartó történetével foglalkozik. M é r e y Klára a «Somogy megye agrártársadalmi problémái» cimü témán belül az e megye területén lévő birtokok XIX. és XX. századi legényegesebb agrártörténeti kérdéseit kivánja feldolgozni.

o o o

AGRÁRTÖRTÉNETI KUTATÁSOK KÜLFÖLDÖN

A Szemle következő számában több beszámoló kezdi ismertetni az agrártörténeti kutatások jelen állását külföldön: a Szovjetunióban és többi keleteurópai országban, de Európa más országaiban is. Itt egyelőre csak annyit emlitünk meg, hogy az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára már felhivta több agrártörténeti érdeklődésü jelentős külföldi intézmény figyelmét az Agrártörténeti Munkaközösség megalakulására és a Szemle megindulására, és csereviszonyt létesitett velük. A szovjet agrártörténeti csereanyag megküldésére a Szaltikov-Scsedrin Könyvtár (Leningrád) volt szives vállalkozni. Ezen kivül még az alábbi intézmények jelentették be eddig, hogy agrártörténeti kiadványaikat cserébe megküldik (s részben már meg is küldték): Ceskoslovenská Akademie Zemedelských Ved (Prága); Institut für deutsche Volkskunde, Deutsche Akademie der Wissenschaften (Berlin; Deutsches Jahrbuch für Volkskunde); Österreichisches Museum für Volkskunde (Bécs; Österreichische Zeitschrift für Volkskunde); Gesellschaft für Geschichte des Landvolks und der Landwirtschaft (Marburg Lahn; Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie), Nederlands Agronomisch-historisch Instituut, (Groningen; Historia Agriculturae); The British Agricultural History Society (Reading; The Agricultural History Review).

o o o

A NÉMET NÉPRAJZI INTÉZET KÉRDŐIVEI

Az alábbiakban a Német Néprajzi Intézet kérésére közöljük ezt a két kérdőivet, abban a reményben, hogy olvasóink a német intézet segitségére lesznek tudományos munkájában.

Juhászatra vonatkozó kérdőiv

1/ A juhászatnak melyik formája volt és van használatban hazájában (pld. vándorjuhászat)?
2/ Hazájában minden jószágfajtának külön pásztora volt (pld. tehénpásztor, csikós- vagy juhpásztor)?
3/ Van-e valamiféle rangkülönbség a juhászok és a többi pásztor között? Előfordulás esetén mivel van ez indokolva?
4/ Főleg milyen foglalkoztatási viszonyban álltak a juhászok (pld. bér-, csapat- vagy bérlőjuhászat)?
5/ Majdnem általános kulturtörténeti tény, hogy a juhász «tisztességtelennek» vagy «becstelennek» szánitott. Ismeretes ez a jelenség ott is? Mivel indokolják a juhászok «tisztességtelen» mesterségét? Talán a juhászoknak csak egy bizonyos kategoriája (pld. a bérlő-juhászok) volt becstelen? Ismert-e ez a közmondás: a juhászok és sintérek (schinder) testvérek vagy hasonló változatok (pld. cserző-vargák és sintérek (schinder) testvérek, unokatestvérek). Ismernek levéltári forrásokat (régi falusi rendtartásokat, földesuri határozatokat stb.) vagy akár mondákat, amely ekből a juhászok vagy a többi pásztorok

becstelenségére lehet következtetni? (pl. üggőségi viszony a földesurral szemben). A juhászokat a cselédséghez számították? Lehet ett az ilyen a paraszt-család egyenes tagja? Ismer különleges elnevezéseket (pld. Bix vagy Bendix), gunyneveket vagy közmondásokat a juhászokról?

6/ Milyen helyet foglal el a juhász: a néphitben (pld. mint időjós, mint orvos vagy állatorvos)? Tulajdonitanak-e neki természetfeletti erőket? Ismer juhászokat, akik gyakorló csodadoktorok? Mi a szerepe a juhásznak a falusi szokásokban (pld. lakodalmakon)? Vannak-e az őrzési hivatásán kivül más teendői (pld. harangozó, községi szolga)? Rendelkezik-e különleges kézügyességgel?

7/ Ismer Ön juhász- és pásztorcéheket, testületeket, szövetségeket vagy egyleteket? Milyen régiek ezek? Milyen körülmények hozták őket létre? Vannak levéltári forrásanyagok, illetve mondák és regék alakulásukra és jelentőségükre vonatkozólag? Kaphatók még céhpecsétek, céhzászlók vagy céhkönyvek? Voltak bizonyos felvételi feltételek? Kaphatók még bizonyos ismertető jelek, amelyeket valamikor a céhbeli juhászok használtak? Mily célkitüzéseik voltak a juhász- és pásztor-céheknek?

8/ Ismeretesek még juhász- és pásztor-ünnepélyek, illetve összejövetelek? (pontos helység és járás megnevezést kérünk) Vannak levéltári források, elbeszélések, amelyek korukra nézve felvilágositást adhatnak? Testületileg tartották ez ünnepélyeket? Mely napon és mely alkalomból ünnepeltek? (pld. egy szentnek a napján, a legeltetési év befejezésekor, birkanyiráskor). Milyen volt a lefolyása egy ilyen ünnepélynek? (lehetőleg a forrás és az irodalom megnevezésével). Csak a juhászok illetve pásztorok és hozzátartozóik vehettek ezeken részt? Ismeretesek voltak a juhászkirályok?

9/ Milyen különleges ruházatot hordtak a juhászok? (Adatokat kérünk mindenféle juhász-szerszámról pld. a juhászbot formájáról is.)

10/ Kérünk utalást irodalomra és forrásanyagra vonatkozólag. Kérjük olyan személyek cimeit is, akik a juhászság sajátosságaival már foglalkoztak.

Kérdőiv kévekötő eszközökről

Kévekötő-eszközökre vonatkozó vizsgálatai céljaira a Német Néprajzi Intézet a következő adatokat kéri:

a/ Kévekötőszerszámokat csak a gabona aratásánál használtak?
b/ Csak egy speciális gabonafajtához használták fel ezeket?
c/ Miképen kezelték ezeket?
d/ Főleg férfi vagy nő dolgozott velük?
e/ Milyen anyagból készültek?
f/ Milyen hosszuak és vastagok voltak?
g/ A használatban vagy a néphitben szerepeltek?
h/ Tájszólásban hogyan nevezték e szerszámokat?
i/ Tud-e adatokat szolgáltatni e szerszámoknak mai és azelőtti elterjedésére vonatkozólag?
j/ Van-e tudomása a kévekötőszereket illetőleg irodalmi vagy képforrásokról vagy más irodalomról?
k/ Egy fényképet vagy egy pontos vázlatot szivesen vennénk munkálataink céljaira.

INSTITUT FÜR DEUTSCHE VOLKSKUNDE
Berlin. W. 8. Unter den Linden 8.

o o o

SZEMLE

Belényessy Márta: A FÖLDMŰVELÉS FEJLŐDÉSÉNEK ALAPVETŐ KÉRDÉSEI A XVI. SZÁZADBAN.

Kiny az Ethnographia LXV. évf. 3–4. számából.

A szerző a «XIV. század fejlett agrártechnikáján belül a földeművelés vizsgálatát» tekinti kutatása tárgyának s kiindulása – a Domanovszky-disszertációkkal ellentétben – «a kor mezőgazdasági életében alapot jelentő paraszti gazdasági szint megrajzolása s helyenként – ahol a források engedik – az uri gazdálkodás közti különbség megállapitása.» Az alapos tanulmány nemcsak abból a szempontból komoly nyeresége gazdaságtörténetirásunknak, hogy ugyszólván alig vagy egyáltalán nem érintett kérdéseket világit meg, a középkori paraszti termelés technikáját tárgyalja, hanem ezen tulmenően fontos módszertani kérdésre is felhivja a figyelmünket. Az agrártechnikai kutatás eddigi eredményeit, módszereit összefoglaló bevezető fejezetben a szerző rámutat arra, hogy «Wenzel s nyomában mindazok, akik a középkori mezőgazdaságtörténet kutatásának feladatát tüzték ki maguk elé, az eredményt nem a kutatás módszerétől várták, hanem a forrásanyag bőségétől» s egyes, forrásokban szegény korszakokra vonatkozólag eleve lemondtak alapvető problémák megoldásának a lehetőségéről. Tagányi Károly a földközösség történetének vizsgálatánál ezzel szemben bőségesen támaszkodott néprajzi párhuzamokra s a szükszavu forrásokat igy megszólaltatva, «a szükséges anyagot ezredéves fejlődésünk minden szakaszára meg tudta találni.» Tagányi eredményes néprajzi módszere azonban alig talált követésre középkori gazdaságtörténeti irodalmunkban, pedig hogy milyen nagy segitséget jelent a kutatónak, azt éppen a jelen tanulmány is bizonyitja.

A szerző «A föld feltörésének különféle módjai» c. fejezetben a XIV. században a föld müvelési rendszerében és technikájában beállott változást elsősorban a föld vetés alá való előkészitésének technikai tökéletesedésében látja. Sorra vizsgálja a különböző talajok és az azokat borító különféle növénytakarók feltörésekor adódó problémákat, (erdő és nádas irtása, kivágás, égetés, mezőség feltörése, legeltetéssel való előkészités, stb.) majd a feltöréshez szükséges munkaeszközt (ekétipusok és igásállatok száma) és munkatársulási formákat.

A III. fejezetben a föld müvelési rendszerét tárgyalja. A XIV. század közepén döntő változás következik be e téren a pihentetett föld gondozásával és pihentetési idejének erős lerövidítésével. «Az ország régi megtelepülésü mezőségi tájain szabályozott talajváltást találunk.» Az ugar talajgondozásos pihentetését szembeállitja a «parlaggal», mely a föld gondozatlan magárahagyását jelenti. Értelmezi – bő forrásanyag felhasználása alapján – a «terra arabilis», az egyszerü «terra», a «terra fimata» és a «terra campestris» kifejezéseket és arra jut, hogy e kifejezések mögött különböző megmunkálási módszerek rejlenek. A «terra fimata et campestris»-szel megjelölt parlagrendszer, mely a szabályozott talajváltó rendszernek egyik igen fejlett formája, a Dunántul mezőségi tájain alakult ki, azonban a XIV. század második negyedében már a Dunántullal érintkező és az Alfölddel határos területeken is nyomai mutatkoznak a szerző vizsgálódásai szerint. A XIV. század közepén helyenként már az örökszántó rendszer jelei mutatkoznak. Mind a tiszta örökszántó, mind pedig a parlaggal kapcsolt nyomásos rendszernek az előnyeit abban foglalja össze a szerző, hogy a mezőgazdasági technika fejlődésével a munka termelékenysége is növekszik. «Ez egyrészt a pihentetési idő és terület erőteljes le szükitésében, másrészt az ugar müvelésében is egyre nagyobb igénnyel lép fel. A jobb megmunkálás következtében ... a föld lényegesen több és jobb magot ad.» Igy a gabonának, mint fontos közszükségleti cikknek, most már nemcsak mennyiségi, hanem minőségi termelése is lehetővé válik.»

MRÁZ VERA

o o o

D a n k ó Imre: A SAJÓ-HERNÁDMELLÉKI HAJDUTELEPEK

Sárospatak 1955. 40. l. (Sárospataki Rákóczi Muzeum Füzetei 1.)

Dankó Imre tanulmánya felhívja a figyelmet a magánföldesuri hajdutelepekre, melyek Bocskai országos nemességet nyert hajduvárosai mellett ugyszólván feledésbe merültek. A Sajó-Hernádmelléken a XVII. század első felében alakult hajdutelepek (többnyire hajduk és jobbágyok által vegyesen lakott falvak) alkották a Rákóczi-szabadságharc idején Önod központtal önálló hajdukerületté szervezett «hét hajdu helyeket» (Bőcs, Hernádnémeti, Kesznyéten, Luc, Megyaszó, Szederkény, Szerencs). Megyaszó és Szerencs kivételével kiváltságleveleiket is ismerjük, 1630 és 1651 között kapták a Rákócziaktól, mint földesuraktól. Dankó rámutat azonban arra, hogy ezen a vidéken, részben éppen ezekben a falvakban, már 1610 körül spontán hajdutelepülés indult meg, melybe csak később avatkozott be irányitóan a földesuri telepitő szándék. Hajdutelepülés nyomait fedezi fel Gesztelyen, Bekecsen, Emődön, Hidvégen, Kisfaludon is, Monokról pedig feltételezi, hogy szintén hajdutelep volt. Téved viszont mikor Palkonyát is a magánföldesuri hajdutelepek közé sorolja, mert ez a XVII. században a Bocskai-féle 8 szabad hajduváros egyike volt. A magánföldesuri hajduk jogállapota lényegileg azonos volt a szabad hajdukéval, amennyiben semmiféle földesuri szolgáltatást nem teljesitettek s csak bizonyos ideig tartó katonáskodással tartoztak, de szabadságukat nem védelmezte országos törvény s ezért a XVIII. század elején elvesztették. Történetük beletartozik az «örökös jobbágyság» rendszere ellen vivott paraszti harc egészébe s annak fontos fejezetét alkotja. Mint a szabadparasztság egyik kategóriája, a magánföldesuri hajduk kedvező körülmények között a paraszti árutermelés számottevő tényezőivé válhattak s igy gazdaságtörténeti szempontból is érdekes volna többet tudni róluk. Sajnos, Dankó tanulmánya a hajduk gazdálkodásáról nem tartalmaz adatokat, de igy is értékes hozzájárulás történeti irodalmunkhoz, főleg azért, mert a téma további kutatására buzdit.

MAKKAI LÁSZLÓ

o o o

M a k k a i László: I. RÁKÓCZI GYÖRGY BIRTOKAINAK GAZDASÁGI IRATAI. (1631-1648)

Szerk. - Budapest, 1954. Akadémiai Kiadó. 680 l.

Makkai László e források közrebocsátásával fontos és sürgető feladatnak tett eleget. A keleteurópai agrárfejlődés magyarországi sajátosságainak vizsgálata, az e téren felmerülő elvi kérdések tisztázása csak széleskörű forráskutatás alapján végezhető el. I. Rákóczi György országrészekre kiterjedő hatalmas birtokkomplexumáról: a Felső-Tisza vidéktől, a Nyirségtől Munkácsig, Kővárig, a görgényi, gyulafehérvári és fogarasi uradalmakig terjedő területekről kapunk képet az 1630-as, 40-es évekre vonatkozóan. A 17. századi nagybirtok egész különböző fejlettségi fokon lévő példái sorakoznak elénk a kiadvány lapjain.

E birtokok gazdasági iratai meglehetősen nagy veszteséggel és hiányokkal maradtak fenn. A Rákóczi-levéltárak sok viszontagságon mentek keresztül, s a gazdasági iratokat eredeti mennyiségükhöz képest meglehetősen kis számban őrizték meg. A megmaradtak is szétszóródtak, igy nagy munkát igénylő kutatással kellett őket különböző levéltári állagokból összeszedni. Makkai a birtokkezelésre vonatkozó iratok közlését tüzte ki célul, a birtokjogi vonatkozásuakat a bevezető tanulmány birtoktörténeti részében használta fel. Az értékes gazdasági vonatkozásokat tartalmazó misszilis anyag közlésére sem vállalkozhatott, mert ezek publikálásával sokszorosan tulhaladta volna a rendelkezésére álló terjedelmet. Ilyen elgondolások alapján jobbágyösszeirások (urbáriumok), gazdasági leltárak (inventáriumok), egyes udvarbirák alkalmi kimutatásai, feljegyzései, valamint szegődményjegyzékek és udvarbiráknak adott utasitások kerültek kiadásra. Az egyik legfontosabb forráscsoportból, a számadásokból csak két darab maradt fenn és jelenhetett meg.

A szövegközlés módszerében a kiadvány gondozója az összevont publikálási formát választotta, teljes szövegű közlésre az anyag terjedelme miatt sem gondolhatott. Pl. az urbáriumoknál elhagyta az egyes jobbágyok név szerinti felsorolását, csak összevontan állapitotta meg a jobbágyháztartások számát, állatállományát, ahol megállapitható, a teleknagyságot; felsorolta a mesterembereket és a jobbágyok különféle szolgáltatásait, áttekinthető módon, jól használható csoportositással. A leltárakból részletesen ismertette a gazdasági épületeket, a munkaeszközöket, az állatállományt és a tárolt termények mennyiségét, fajait. A termelést közvetlenül nem szolgáló berendezést azonban csak utalás-szerüen emlitette meg. Minden iratipusból közölt néhány darabot teljes terjedelemben.

Az egyes iratoknál feltüntette, hogy kivonatosan, vagy teljes szövegükben kerültek-e közlésre. A szerző a kivonatolt iratokból egyes részeket szószerint is közölt, ilyen esetekben ezek a részek idézőjelben vannak, mig a teljes közlésen belül található egyes összevont szövegrészeket dült betükkel szedette. Az iratok cimeit és keltezését, valamint a földrajzi és családneveket mindig betühiven közli, a bevezetésben közölt archeográfiai szempontok szerint.

A kiadványt szójegyzék, helységnév- és névmutató teszi könnyen használhatóvá.

A kiadványból a 17. századi gazdaságtörténet egész sor kérdésére kapunk felvilágositást, keresztmetszet-szerü áttekintést nagy területek viszonyaira vonatkozóan az 1630-as, 40-es évekből: a jobbágyság helyzetére és rétegződésére, robot- és egyéb szolgáltatásaira, a mezővárosok lakosságára; képet kapunk a földesuri birtoknak pontosan ugyan le nem mérhető, de hozzávetőlegesen felbecsülhető majorkodásáról, mezőgazdasági termelőeszközeink és felszereléseink állapotáról stb. De éppen azért, mert a birtokok ilyen hatalmas területen szétszórva feküdtek és a gazdasági iratanyag meglehetősen hiányosan maradt fenn, távolról sem tekinthetjük megoldottnak e kérdéseket. Az egyes uradalmak életét nem látjuk elég világosan külön-külön, pl. ahonnan vannak leltáraink, onnan esetleg nincsenek számadások, vagy ahonnan megmaradtak uradalmi instrukciók, onnan nem minden esetben maradtak fenn egyéb fontos iratfajták. Ez természetesen az anyag hiányos voltának következménye.

A forráskiadványhoz készitett bevezető tanulmány ismerteti a közölt iratok levéltártörténeti adatait, a publikálásra került források kiválasztásának szempontjait, majd a Rákóczi-birtokok történetét. Végül a harmadik részben, a közölt források alapján a szerző történelmi következtetéseket von le. Megállapitásai a keleteurópai agrárfejlődés számos kérdésére térnek ki. E megállapitások közül azonban többet nem tekinthetünk teljes egészükben bizonyitottnak. A bevezetésnek egyik nagy érdeme ugyan, hogy adatszerüen kimutatja: a Rákóczi-birtokokon az 1600-as évek első felében az eredeti tőkefelhalmozásról még nem lehet beszélni. Ugyanekkor hadd idézzem kissé hosszabban a majorsági gazdálkodásról szóló lényeges mondanivalóját. Miután megállapitja, hogy a Rákóczi-birtokok majorságai a stagnálás állapotába kerültek a 17. század derekán, igy folytatja: «Az adott feltételek közt tehát a majorsági gazdálkodás továbbfejlődése elé áthághatatlan akadályok emelkedtek. Amennyiben a piac felvevőképessége megengedte, vagy megkövetelte volna a vetésterület kiterjesztését, ezt már pusztán robotgazdálkodással megvalósitani nem lehetett volna; át kellett volna térni a bérmunka nagyobbfoku alkalmazására. Ez viszont a rendelkezésre álló «szabad» munkaerőtől függött, tehát a parasztság földtől való megfosztásának már megindult folyamata ekkor lépte volna át azt a korlátot, amit eddig a telkesjobbágy robotmunkájának szükségessége állitott fel. Tulajdonképpen ez volt az a történelmi pillanat, melyben a Rákóczi-birtokokon az eredeti tőkefelhalmozódás hatásaiban (a «szabad» munkaerő megteremtésében és alkalmazásában) igazán jelentkezhetett volna, mert amig a majorsági gazdálkodás nem képes átlépni a rendelkezésre álló robot által megszabott korlátokat, addig a jobbágyság kisajátitása ... nem támadhatja meg alapjaiban az önálló jobbágygazdaságra épült feudális termelőviszonyokat. Rákóczi György birtokain csak uralkodásának vége felé kezd bekövetkezni az a fordulat, mikor a jobbágynak földdel való ellátása helyett a földtől való megfosztására való törekvés léphetne előtérbe, azaz megindulhatna az eredeti tőkefelhalmozás tulajdonképpeni folyamata.» (67. l.) A szerzőnek nincs adata arra, hogy Rákóczi György ráépett-e erre az utra, s hogy utódai mennyiben tették azt, már kivülesik a jelen munka keretein.

Az egész - önmagában igen logikus, és csak feltételes módban elmondott - okfejtés kiindulópontja az, hogy «amennyiben a piac felvevőképessége megengedte, vagy megkövetelte volna a vetésterület kiterjesztését.» Úgy látjuk azonban, hogy a 17. század folyamán a piacviszonyok terén nem következett be olyan döntően kedvező változás (gondoljunk az ipari, városi fejlődés elmaradott állapotára), amely a döntő lökést megadta volna a majorsági területeknek tulnyomórészt erőszakos kisajátításokkal való növeléséhez. Sőt, az ország különböző területeiről származó adatok szerint, a 17.század második felében rendkivüli méretü pusztásodás következett be, a jobbágyok állatállománya igen jelentősen megcsappant s a földesurak legnagyobb problémája a telkek benépesitése, nem pedig a jobbágyoknak telkükről való elüzése volt. (Bár e kérdés még további részletes kutatásokat igényel, eddig is már ugy látszik, hogy a jobbágyok ilyen arányu elnyomorodását nem a földesuri terhek okozták elsősorban.) Ezért nem helyes véleményünk szerint a század 40-es éveit ugy feltüntetni, mintha e korban a kisajátitásnak «az eredeti felhalmozás tulajdonképpeni folyamatának» mintegy az előestéjéhez érkeztünk volna. Ez a folyamat még igen hosszu ideig nem következett be, mert egyszerüen hiányoztak a piaci feltételei.

Annál is indokolatlanabb a kérdést igy beállitani, mert a forráskiadvány az anyag hiányossága folytán éppen a piacfeltételekre nem ad elég részletes és világos választ. «A majorsági termelés jelentőségét azonban csak akkor tudjuk felmérni - irja a 71. lapon - ha összehasonlitjuk az uradalmak majorsági eredetü és jobbágyszolgáltatásokból származó bevételeit, továbbá, ha felderitjük, hogy az uradalmak termelése mennyiben volt árutermelés. Sajnos, ezekre a kérdésekre az I. Rákóczi György birtokaira vonatkozó forrásanyag közvetlen választ nem ad, mivel a számadások, melyek pontos tájékoztatást nyujtottak volna, nem kerültek elő.» Ennek ellenére arra a megállapitásra jut, hogy «Egyéb közvetett és nem Rákóczi-birtokokról származó adatok is bizonyitják, hogy a majorságok általában háromszor-négyszer annyi gabonát termeltek, mint amennyit dézsmában bevettek. Ebből viszont az is következik, hogy a majorsági vetésterület kb. 20 %-a lehetett a jobbágygazdaságok vetésterületének.» (69.l.) Ez igy kevéssé tünik meggyőzőnek, annál is inkább, mert - igaz, hogy nyugat-dunántuli területekről származó, de sok évi, részletes adatok alapján, ez a szám erősen tulzottnak látszik. E területeken, bár egyes majoronként és évenként voltak eltérések, átlagban kétszer annyi majorsági buza termett, mint amennyi a dézsmából befolyt, rozsból és zabból pedig majdnem egyforma mennyiség jött be, valamivel több jutva a majorsági bevételekre.

Szerző a 63. lapon megállapitja, hogy kapitalista csirákról csak akkor beszélhetünk jogosan, ha a majorsági árutermelés és bérmunka viszonylag fejlett fokát tudjuk kimutatni. A majorsági gazdálkodásból befolyt jövedelmek értékére és az eladásból befolyt összegekre vonatkozóan azonban, az igen esetleges adatokból, nem lehet általános képet alkotni, ezt a szerző sem kisérli meg. «Az örményesi és regéci arányok, valamint a komoly összegek, melyeket a többi birtokon eladásból bevettek, vagy továbbeladásra szánt áruk vásárlására forditottak, annyit mégis érzékeltetnek, hogy az ötvenes években a Rákóczi-birtokok az árutermelésnek olyan fokát érték el, amely már a feudalizmuson tul mutat.» (73. l.) Azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy «legjelentősebb pénzbevétel a korcsmáltatásból eredt, ez viszont nem a munkamegosztás következtében fejlődő árucsréből származó bevétel volt, hanem feudális kényszerrel erőltették ki a jobbágyokból. Ugy látjuk, hogy még nagyon sok, az ország különböző területeire vonatkozó kutatásra van szükség ahhoz, hogy bizonyitottnak vehessük, mikor jelentkeztek «a kapitalista gazdaság csirái, az eredeti tőkefelhalmozás kezdő lépései» a magyar társadalmi fejlődésben.

E bonyolult és sok kutatást kivánó feladatok tisztázásához a jelen forráskiadvány nagy mértékben járult hozzá, további kutatásoknak, vitáknak szolgálhat jó kiindulóalapjául. Értékét emeli még az a tragikus körülmény is, hogy a Rákóczi-Aspremont levéltár, amelyből a szerző igen sokat meritett, 1956.novemberében elpusztult, legalább az itt felhasznált adatok megmenekültek az enyészettől.

MRÁZ VERA

o o o

L á z á r Vilmos: NAGYVÁTHY JÁNOS EMLÉKEZETE. A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályának Közleményei. VII.k. 3-4.sz. Bp. 1955. 245-256. l.

Az utóbbi évtized során örvendetes és egyre növekvő érdeklődés figyelhető meg a természettudományok története iránt: természettudósaink a korábbihoz képest szokatlan érdeklődéssel fordulnak tudományaguk nagy alakjai, a ma számára is útmutató jelentőséggel bíró hagyományai felé. A természettudományok terén már eddig is több alapos tudománytörténeti monográfia látott napvilágot. Az agrártudományok terén egy ilyennek mintegy alapvetését látjuk Lázár Vilmos: Nagyváthy János emlékezete c. tanulmányában is.

Nagyváthy egyik jellegzetes alakja a magyar társadalom azon átalakuló korszakának, mely a mezőgazdaság területén Tessedik Sámuelt, Pethe Ferencet és számos más kisebb-nagyobb jelentőségű szakembert az új, már a polgári igényeknek is megfelelni képes magyar agrártudomány úttörőit szóhoz juttatta. Nagyváthy János ezek sorában a legjelentősebbek között említendő: mind elméleti, s gyakorlati mezőgazdasági munkássága, mind politikai állásfoglalása figyelemreméltó személyiséggé teszik.

Lázár Vilmos tanulmánya röviden, de kifejezetten tudományos igénnyel kíséreli meg összefoglalni Nagyváthy munkásságát. A tanulmány bevezetése a politikai-gazdasági hátteret rajzolja meg, néhány idézettel már itt kívánva bemutatni Nagyváthy e problémákhoz való általában haladó viszonyát. Majd röviden ismerteti Nagyváthy életét a mezőgazdasági vonatkozások mellett nagy súlyt fektetve politikai, irodalmi állásfoglalásának ismertetésére is. Részletesebben tárgyalja azután Nagyváthy főművét a »Szorgalmatos Mezei Gazdá«-t, kiemelve ma is érvényes, helytálló megállapításait. Ezután Nagyváthy Festetics Györgyhöz való viszonyával, keszthelyi uradalmi jószágkormányzói működésével foglalkozik, bővebben kitérve a Georgicon-ra (melynek tényleges megvalósításában azonban véleményünk szerint a valóságosnál talán valamivel nagyobb szerepet tulajdonít Nagyváthynak) végül iránk utolsó, már a 19. század folyamán, részben a halála után megjelent műveit vizsgálja ugyancsak ma is helytálló, érvényes megállapításaikra tekintettel. Tanulmányát szerző azzal a teljesen jogos panasszal zárja le, hogy e kiváló agrárszakemberünk élete mai napig nem jutott hozzá méltó monografikus feldolgozáshoz.

Örvendetes, hogy személyének multbeli elhanyagoltsága (Nagyváthy Kálmán elavult kis életrajza a Kuthy Ferenc téves szemléletű, Nagyváthyban a haladó kisgazda ősét látó kis tanulmánya) után, most végre a mezőgazdasági szakember történeti és agrotechnikai szempontok komplex alkalmazásával vállalkozott Nagyváthy alakjának feleleventésére.

Lázár Vilmos megemlékezése e célnak jól megfelel. Helyesen hívja fel a figyelmet Nagyváthy munkásságának a mai mezőgazdaság szempontjából is jelentős, ma is helytálló vonatkozásaira. Felhívja ezzel a cikk a figyelmet mezőgazdaságtörténeti kutatásunk kidolgozatlan módszertani kérdéseire is: mezőgazdaságtörténetet csakis megfelelő agrárszakismeretek birtokában lehet eredményesen művelni.

Ha a tanulmánynak van néhány hiányossága is, az nagyrészt a rövid terjedelemből s a megemlékezés emlékbeszéddel rokon műfajából következik. Akkor, mikor szerző - remélhetőleg - jelen cikkében rögzített eredményeit egy bővebb, teljesebb monográfia irányában fogja továbbfejleszteni, ezekre a szempontokra nyilvánvalóan több figyelmet tud majd fordítani.

A tanulmány helyesen törekszik arra, hogy Nagyváthynak nemcsak gazdasági, hanem politikai tevékenységét is ismertesse. Ennek során azonban talán célravezetőbb lehet elválasztani a két területről nyerhető adatok feldolgozását. Főleg megemlékezése bevezető részében gazdasági nézeteit és politikai állásfoglalását meglehetősen keveredetten tárgyalja, anélkül, hogy ugyanakkor közös gyökerűkhöz, az átalakuló kor szorosan összefonódó gazdasági és politikai problémáihoz (melyekre a tanulmány helyesen céloz ugyan) lenyúlna és ezzel való közvetlen kapcsolatukat elég határozottan kidomborítaná. Ennek kapcsán néhány idézet - például a jobbágy-földesúri viszonyt kétoldalú szerződésként definiáló sorok - túlságos pozitív hangsúlyt nyer: valóságban egy e korban elég általános jogi megfogalmazásról van szó. Nagyváthy je-

lentőségéből és egyéniségének rokonszenves, haladó voltából, ugy érezzük, mit sem von le, ha politikai magatartását korába jobban, mélyebben beágyazva és ellentmondásaira rámutatva vizsgáljuk meg.

Különösen becsesek szerzőnek azok a megjegyzései, melyek Nagyváthy mezőgazdasági nézeteit a mai agrár szakember szemével vizsgálják. Világos képet tudunk igy alkotni magunknak e nézetek objektiv jelentőségéről és értékéről. A tanulmány továbbfejlesztése esetén feltétlenül szükségesnek tartjuk Nagyváthy ezen nézeteit a kor hazai - ha nem is magyar nyelvü - agrártudományosságába még messzebbmenően beállitani: elsősorban Mitterpacher nagy Elementa Rei Rusticae-jával összehasonlitani. Nagyváthy tanitásainak igy a korabeli tudományossághoz viszonyitott jelentősége is még élesebb megvilágitást nyer majd. Különösen kivánatos lenne rendszerét ugyanakkor Pethe nézeteivel is összevetni; - ugy érezzük, utóbbiban nem alaptalanul látjuk a hazai agrárkapitalista fejlődés egy, Nagyváthy fellogásán már tulmenő, de ugyanakkor talán éppen ezáltal is, a hazai viszonyok között még távolabbra előremutató képviselőjét. Sorsuk is jellegzetesen erre látszik utalni: Nagyváthy müvei még javában érnek meg több kiadást is, mikor Pethe ujságja már elnémul, s a »Vizsgálódó magyar gazda« sem kerül ujabb kiadásra.

Az eljövendő Nagyváthy-monográfia különösen sok ujat hozhat még itt: Nagyváthy munkájának most már kora gyakorlatához való viszonyának vizsgálatában. Szerző helyesen jelöli meg a téma ezirányu továbbfejlesztésének utját, mikor Nagyváthynak a Festetics-birtokok számára kidolgozott instrukcióját emliti. Ennek a merőben gyakorlati, operativ célokat szolgáló munkának irónk többi müvével való összehasonlitásából megláthatjuk, mennyiben sikerült Nagyváthynak életmüvében elméletet és gyakorlatot egymással összhangba hoznia. Az a benyomásunk, hogy e vonatkozásban szerencsésebb volt, mint Pethe, kinek egy a hazainál fejlettebb gazdálkodás felé való törekvése s javaslatainak ahhoz történő mérése a gyakorlati munkát olykor erősen elválasztja az elmélettől. - Nagyváthy életmüvének vizsgálatánál mindenesetre különösen figyelemmel kell lenni arra, hogy éppen gyakorlati tevékenysége, mely nála mindig megelőzi, mintegy megalapozza az elméleti következtetéseket, bizonyitásokat - tapasztalatait elsősorban a nagybirtok gazdálkodásából meriti.

Mindent összevéve Lázár Vilmos tanulmányában örömmel üdvözölhetjük egyik első értékes jelét annak, hogy a mezőgazdaság vezető szakemberei is tevékenyen be kivánnak kapcsolódni a magyar mezőgazdaságtörténet müvelésébe. Probléma felvetésében jó példát mutat a hasonló tanulmányokkal foglalkozni kivánó agrárszakembereknek, agrártudományi vonatkozásaiban helyes igényekre figyelmezteti a mezőgazdaság történészeit.

VÖRÖS KÁROLY

o o o

Trócsányi Zsolt: AZ ERDÉLYI PARASZTSÁG TÖRTÉNETE 1790-1849.

Budapest, Akadémiai Kiadó. 1956. 507. l.

Az erdélyi feudális fejlődés sajátos gazdasági, történelmi és földrajzi körülmények következtében sok tekintetben külön szint képvisel a magyar gazdaságtörténetben. Erdélyben a székelység és a román népéletében a feudálizmus gazdasági rendje a magyarországi társadalomhoz képest alaposan megkésve tört magának utat, majd pedig még utolsó évtizedeiben is makacsul védelmezte magát. Ez a társadalom is - miként általában az európai társadalom - a feudalizmus alapelemein nyugodott, de a sok közös elem és kölcsönösség mellett sok különbözőséget is mutatott. A szerző e sajátos színekben gazdag erdélyi parasztságnak 1790-től 1849-ig terjedő gazdasági életét, társadalmi viszonyait, mozgalmait, valamint a bécsi udvar és erdélyi nemesség jobbágypolitikáját óhajtotta feldolgozni. Minthogy folyóiratunk elsősorban gazdaságtörténeti jellegü., az ismertetés nem foglalkozhat a kötet egészével.

így nem térhet ki a munka társadalomtörténeti fejtegetéseire és eredményeinek ismertetésére, sem a kötet vitára lehetőséget adó politikai, elsősorban nemzetiségtörténeti szemléletére. E kérdések tisztázása bizonyára nem fog késni más fórumokon.

Előljáróban mindjárt szögezzük le: az író által vállalt feladat igen szép, de ugyanakkor — miként arra Ember Győző is rámutatott a könyv előszavában — nem volt könnyű. Különösen megnehezítette a szerző munkáját egyrészt az a körülmény, hogy az 1790 előtti, de az 1790-től 1849-ig terjedő időszakra nézve is valójában hiányzanak az erdélyi jobbágyság gazdaság- és társadalomtörténeti kérdéseit megtárgyaló és megvilágosító speciális tanulmányok, másrészt pedig minden kérdésben megfelelő forrásanyag sem állt a szerző rendelkezésére. Trócsányi Zsoltnak tehát előbb el kellett végeznie az előtanulmányokat s csak azután foglalhatta mondanivalóját monográfikus keretbe. E sajátos feladatból fakad, hogy a kötetnek komoly érdemei mellett némi hiányosságai is vannak.

Állapítsuk meg a szerzővel: a kötet nem nyújt teljes agrártörténetet, ezt nem is tartja feladatának. Az 1848-at megelőző évtizedek agrárfejlődését elsősorban csak «a parasztság életére gyakorolt hatásában» óhajtotta vizsgálni. Ennek ellenére eredményei gazdaságtörténeti szempontból is tanulságosak. Közelebbről a szerző gazdaságtörténeti szempontból alapfeladatának annak az agrárfejlődésnek és belső piac kialakulásának vizsgálatát tűzte ki, amely Erdélyben is előkészítette az 1848. évi polgári forradalmat. E gazdasági fejlődés Erdély területén az árutermelés, elsősorban is a földesuri nagybirtok árutermelésének fejlődésében találta meg. Ez az, ami döntő befolyással lesz a jobbágy egyéni gazdaságára is. A szerző éppen ezért nagy súlyt helyez a földesuri gazdaság árutermelő nagybirtokká való átalakulásának tárgyalására. Gazdag levéltári forrásanyagra támaszkodva mutatja be, hogy az erdélyi nagybirtokosok előbb szétszórt fekvésű, majd tagosított majorsági gazdaságainak területe hogyan növekedik a jobbágyföldek — szántó, rét, irtvány, legelő, erdő — rovására, a nagyrészt még feudális technikájú földesuri gazdálkodás hogyan támaszkodik az árutermelés igényeinek kielégítése terén jobbágy robotmunkaerőre és bérmunkásokra. Részletekbe menő elemzést ugyan nem nyújt (a gazdaságok igazgatása, a termelvények mennyisége, minősége stb. terén), az általános kép ennek ellenére is meggyőzőnek mondható.

A szerző figyelméből viszonylag kevesebb jutott a nagybirtok árnyékában meghúzódó jobbágyi magángazdaságnak. Ezt csak annyiban érinti, amennyiben a kapitalizálódni akaró földesuri gazdálkodás tárgyalása megkívánja. Ebből adódik aztán a kötet gazdaság- s talán társadalomtörténeti részének is komoly egyensúly-hiánya. A termelés technikáját, termése-redményeit s az egyéni gazdaságot szervesen kiegészítő közösségi tulajdont illetően igen sok, eddig ismeretlen adatot tár fel, a jobbágygazdaság árutermelő voltának bemutatására azonban már nem vállalkozott. A kép így hiányos és szerkezetileg is töredezett, kevésbé meggyőző, mint az árutermelő nagybirtok ábrázolása. («A jobbágy egyéni gazdasága 1790 körül» c. alatti fejezetben vázlatosan sem találjuk meg a parasztgazdaság ábrázolását). Szükséges e körülményre azért is rámutatni, mert Erdélyben korántsem fejlődtek ki olyan összefüggő manufaktúrbirtokok, mint Magyarországon s így itt a jobbágyi magángazdaságok száma viszonylag nagyobb volt, de azért is, mert a nagybirtok árutermelése szempontjából megvilágított parasztgazdaságról csak egyoldalú képet nyújthat.

Figyelmet érdemel, hogy a szerző az erdélyi gazdaság- és társadalomtörténeti specialitásokat hangsúlyozza: a feudalizmus alapját képező földbirtoknak a magyarországiénál gyengébb voltát, a jobbágy egyéni gazdaságára nehezedő robotterhek nagyobb mennyiségét, a tized, kilenced, dáciák fizetésében jelentkező eltéréseket. Ugyanakkor meg lehet jegyezni, hogy az erdélyi gazdasági élet akár a magyarországihoz, akár európaihoz való viszonyítása nagyobb hangsúlyt kívánt volna, mert így a feudalizmus rendszerében sajátos viszonyokat is hordozó erdélyi feudalizmus még erőteljesebben bontakozott volna ki előttünk.

Trócsányi Zsolt e néhány megjegyzés ellenére is eredményes munkát végzett s ez a kötet gazdaságtörténeti szempontból is szolgálhat — miként azt maga a szerző is megfogalmazta — «további kutatások alapjául.»

RÁCZ ISTVÁN

TANULMÁNYOK A KAPITALIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON - 1867-1918.

Szerkesztette P e c h Zsigmond Pál, S. S á n d o r Pál. Budapest, Szikra 1956. 391.old.

Ezen a cimen látott napvilágot a mult évben a Közgazdasági Egyetem Magyar Gazdaságtörténeti Tanszékének kiadványa. A kötetben két tanulmány a magyar parasztság történetét tárgyalja. (Szuhay Miklós: A parasztság felbomlásának egyes kérdései Magyarországon az első világháboru előtt; Tokodyné Puskás Julianna: A nemzetgazdaság militarizálásának hatása a parasztság helyzetére Magyarországon az első világháboru idején.)

E két tanulmány szinte uttörő jellegü kisérlet a magyar parasztság tőkés korszakbeli helyzetének, gazdálkodásának marxista feldolgozása terén. Vállalkozásuk és eredményeik értékességét akkor értékelhetjük igazán, ha tudjuk, milyen óriási nehézségeket okoz általában a magyar agrártörténet kapitalista korszakának vizsgálata. A rendelkezésre álló források rendkivül heterogén jellege, feltáratlansága, a statisztikák használhatóságának, az egyes mezőgazdasági statisztikai felmérések összehasonlithatóságának nehézségei, az általános kutatási és feldolgozásbeli módszerek kialakulatlansága, különösen a parasztság gazdasági életére vonatkozó forrásanyag szegénysége, óriási nehézségeket jelentenek a kutatók számára.

Mindkét tanulmány alapkérdése lényegében azonos. Az egyik az imperializmus első évtizedeiben, a másik az elsővilágháboru idején vizsgálja azokat a tényezőket, melyek a parasztság felbomlását elősegitették. Azonban mig Szuhay az állam gazdaságpolitikáját csak egyik - bár igen jelentős - tényezőként mutatja be, Tokodyné - célkitüzésének megfelelően - kizárólag ezt vizsgálja.

A részben már emlitett nehézségek miatt tanulmányuk nem lép fel a felvetett kérdések végleges megoldásának igényével. Mindkét tanulmány országos méretekben vizsgálja a parasztság helyzetét és általános tendenciákra hivja fel figyelmünket. Szuhay vizsgálódásának summázott eredményét szinte utolsóelőtti lábjegyzetében olvashatjuk. Megállapitja, hogy az imperializmus első világháboru előtti szakaszában nagymértékben haladt előre a parasztság felbomlása, amit az mutat a legvilágosabban, hogy a szegényparasztság száma 1910-ben is ugyanolyan nagyságu, mint 1895-ben, pedig a két statisztikai felvétel különböző s a kivándorlás is igen jelentős méretü volt közben. A tanulmány a differenciálódás tendenciáját kétségtelenné teszi, de annak méretéről, okairól még korántsem teljes a kép.

Lényegében ugyanez vonatkozik Tokodyné tanulmányára is, aki vizsgálódását azzal a megállapitással zárja, hogy a háborus mezőgazdasági rendszabályok nem egyenlően hatottak a parasztság különböző rétegeire, a dolgozó parasztság elszegényedett, a parasztság felső rétege tovább gazdagodott, tehát a differenciálódás folyamata tovább haladt előre, gyorsabb ütemben.

Mindkét szerző helyesen válogatja meg a bizonyitó anyagot, s helyesen itéli meg az egyes gazdasági jelenségek, vagy politikai intézkedések hatását, bár több helyen kissé egyoldalunak, elsietettnek érezzük itéletüket. Mindketten foglalkoznak a parasztság gazdálkodásának fontos kérdéseivel is. Ezzel kapcsolatban emlitik a szabad gazdálkodásra való áttérést. E jelenséget azonban mindkét szerző, nézetünk szerint, kissé egyoldaluan itéli meg, különösen Tokodyné. «A szabadgazdálkodás térhóditása a paraszti gazdaságokban a kapitalista rablógazdálkodás térhóditását jelentette még békeidőben is ...» - irja Tokodyné. Szuhay pedig azt irja: «Ha egyes vidékeken át is tértek a szabadgazdálkodásra, lényeges változás a dolgozó paraszti gazdaságokban akkor sem következett be, és zömmel csak a javitott háromnyomásos gazdálkodás terjedt el, vagyis az, hogy a feketeugar helyett zöldugart (vetett takarmányt) alkalmaztak.»

Igaz az, hogy a kapitalizmus idején az ország földjének termőerejével rablógazdálkodás folyt. A szabadgazdálkodásra való áttérés nemcsak a piaci viszonyokhoz való rugalmasabb alkalmazkodás, hanem az okszerü talajmüvelés szempontjából is komoly jelentőséggel

birt a parasztságnál, még akkor is, ha időszakonként, átmenetileg fokozottabbá tette a talajerőkihasználást, mint a háromnyomásos rendszer. A ténylegesnél alább szállítja Szuhay pl. a vetett takarmány termelésének gazdasági jelentőségét is. (A szabadgazdálkodásra való áttérés önmagában is komoly vizsgálatot érdemel.)

Egyoldalúnak tűnik a mintagazdaságok létesítésének megítélése is. Azt természetesen nehéz lemérni, hogy a mintagazdaságok népszerűsítettek és elterjesztettek-e bizonyos fejlettebb termelési eljárásokat, de nem lehet megkerülni. Nem látszik a tanulmány alapján bizonyítottnak, hogy a kormány ilyen irányu célkitűzése álcázás volt csupán. (Szuhay).

Tokodyné tanulmányában a paraszti rétegek közötti különbségtétel, a differenciálódás helyes szempontja kissé elmossa azt a tényt, hogy a háboru alatt általában erősen leromlottak a mezőgazdaság termelőerői, a parasztok gazdasági ereje különösen, s ez vonatkozik a parasztság felsőbb rétegére is. Érdemes lett volna némi figyelmet a hadikölcsönre is fordítani s ennek jelentőségét és hatását felmérni a parasztság vonatkozásában.

A marxista agrárszakirodalom és elméleti irodalom tanulmányozása kapcsán ma már világos, hogy nem elégséges, ha csak általában tárjuk fel a marxista agrárelmélet egyik alapvető tételének, a differenciálódásnak tényét. Lenin, Révai, vagy a népiesek olvasása világos bizonyítéka annak, hogy a szegény-, közép- és gazdagparaszt arculatán belül a földbirtoknagyságon tul, a piac, a talaj és egyéb adottságok következtében milyen nagy a színkép. Ezt a gazdag s már részben ismert színképet lehetőleg sokoldalúan figyelembe kell venniök az általános tendenciákat bizonyító tanulmányoknak is. Ha e tekintetben lett is volna még tennivalója a szerzőnek, az nem von le a két becses tanulmány tényleges eredményeinek értékéből.

HÁRSFALVI PÉTER

o o o

E p e r j e s s y Kálmán: CSONGRÁD MEGYE HELYTÖRTÉNETI KUTATÁSÁNAK FELADATAI

Utmutató a megye helytörténeti kutatásához. (Csongrádmegyei füzetek 13.sz.) Szeged, 1955. 47. l.

Történetirásunk régi hiányosságai közé tartozik a helytörténeti kutatás elhanyagoltsága. A magyar helytörténeti munkák - néhányat leszámítva - sem számban, sem tudományos szinvonalban nem érték el a kellő szintet s ez természetesen kihatott az összefoglaló müvek megalapozottságára is. Az első lépés a magyar helytörténetirás feladatainak kitüzésére, művelői érdeklődésének, munkájának helyes irányba terelésére Pesty Frigyes 1872-ben készült szabályzata volt, amely kora általános, minden iránt megnyilvánuló érdeklődését tükrözte. Ezt követte 1894-ben Tagányi Károlynak «Vélemény a megyei monográfiák tervrajza ügyében» cimü, helyes elvekre épült tervezete. Ez az egyes községek történetének megirását tüzte ki feladatként a helytörténetirók elé s ezekből a községtörténetekből kivánta felépiteni a megye monográfiáját. Főként a középkori anyag feldolgozásához volt használható ez a szabályzat, márpedig helytörténetirásunknak éppen az ujkor kutatása terén voltak nagy adósságai. Ezekre az adósságokra hivta fel a figyelmet három évtized elmultával Mályusz Elemér (A helytörténeti kutatás feladatai, Századok, 1924) s megjelölte a helytörténetirás korszerü feladatait a gazdaság- és társadalomtörténeti kérdések tanulmányozása terén. A helytörténetirásnak, mint műfajnak módszerbeli kérdéseivel, koriátaival pedig Váczy Péter foglalkozott igen mélyrehatóan a Budapesti Szemle 1931. évfolyamában. (A helytörténeti kutatás problémái). Helytörténetirásunk fejlődése azonban még mindig nem kielégitő s igy feladatainak felmérése, a helyes irányok kijelölése, a szervezettség megteremtése ma is akutális feladatként jelentkezik.

Eperjessy Kálmán tanulmányát nyilvánvalóan nem a céhbeli történészek számára, hanem a helytörténeti kutatás munkájába bevonható tanárok, orvosok, mérnökök stb. érdeklődésének felkeltésére s tájékoztatására irta. A helytörténetirás céljait és feladatait általános-

ságban ismertető I. fejezetben elevenen világít rá a helytörténetírás jelentőségére mind a történettudomány, mind az iskolai oktatás és a tömegek helyes történeti tudatának kialakítása szempontjából. Ezután következhetnék a megyével foglalkozó kutatások eddigi eredményeinek számbavétele, értékelése, majd az aktuális feladatok kijelölése, legvégül pedig a leendő helytörténeti kutatók első mesterségbeli útbaigazítása: a források és a munkamódszer ismertetése. A szerző e három feladat közül az utolsóra fordítja a legnagyobb gondot; a másik kettőt, szerkezetileg el sem különítve, ennek keretében intézi el. Az eddigi eredmények számbavételét a megye helytörténeti forrásait ismertető II. fejezetnek az írott forrásokkal foglalkozó részében találjuk. Az eddigi jelentősebb csongrádmegyei helytörténeti munkáknak, a megye helytörténeti kutatását irányító kulturintézmények, egyesületek munkásságának ez az ismertetése - néhány sematikus, általánosító mondatot leszámítva - nagyon tanulságos s tágabb teret is megérdemelt volna. Csongrád megye helytörténeti kutatása előtt álló feladatok rendszeres kijelölését azonban szinte hiába keressük a tanulmányban; csupán a forrásanyag feldolgozásának módszerbeli kérdéseivel foglalkozó III. fejezetben bukkannak fel, inkább csak példaként, egyes helyi problémák.

A tanulmánynak a helytörténetírás forrásait ismertető fejezetét haszonnal forgathatják a történetkutatói képzettséggel nem rendelkező helytörténészek. Még nagyobb volna azonban ez a haszon, ha a források kategóriáinak megállapítása átgondoltabb, meghatározásuk szabatos és pregnáns volna. Az «írott források» közös fogalma alá vont, nyomtatásban megjelent munkák és levéltári forrásanyag közötti alapvető különbségek szinte elsikkadnak a tárgyalásban. A levéltári anyagot - ellentétben a nyomtatásban megjelent munkákkal - nagyon mostohán ismerteti általánosságban is, Csongrád megyére nézve is, pedig éppen ezen a területen szorulnak a kezdő kutatók a legalaposabb felvilágosításra. Egyes irattípusok és levéltárak felsorolása nem elegendő; történetileg kellene bemutatnia a szerzőnek - persze csak nagy vonásokban - hogy hol (központi, helyi hatóságoknál, földesúrnál, stb.) és milyen jellegű iratok jöttek létre a századok folyamán s ebből levezetnie azt, hogy mire nézve használhatók forrásul. Az a szomoru tapasztalatunk, hogy a mükedvelő helytörténetkutatók jelentős része - éppen a levéltári anyag természetének nem ismerése miatt - egyszerüen levélben kéri a levéltártól az X község történetére vonatkozó összes adatok megküldését, vagy pedig a szükséges nyelvi és paleográfiai ismeretek és a megszerzésükre való hajlandóság nélkül, néhány nap alatt akarja összegyüjteni a falujára vonatkozó adatokat. Aránytalanul nagy helyet kap viszont az ismertetésben a helynevek és a térképek felhasználhatóságának - egyébként szép - ismertetése, mégpedig nem az írott források sorában, ill. közvetlenül utánuk, hanem a tárgyi emlékek és a szóbeli kutfők tárgyalása után.

A forrásanyag feldolgozását tárgyaló III. fejezetben lényegében egy elvont magyarországi falu és város monográfiájának megirásában követendő, az országos történet periodizációjához és érdeklődéséhez mért, gondosan kidolgozott tematikát ismertet a szerző. (Hogy mennyire általános és nem egy megye viszonyaira szabott a tematika, azt mutatja, hogy szinte változtatás nélkül kerülhetett át az egész fejezet a Szántó Imre szerkesztésében megjelent «A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában» cimü, 1956-ban megjelent munkába. A falu- ill. városmonográfiának ez a bő és kizárólagos tárgyalása, de az előbbi fejezetekben hozott példák is azt a látszatot keltik, mintha a helytörténészek egyedüli feladata egy-egy helység történetének az ősidőktől napjainkig való megirása volna. Ez pedig azt a veszélyt rejti magában, hogy erejüket meghaladó feladatra ösztönzi a helytörténettel foglalkozni kivánó érdeklődőket. Természetesen nagyon hasznos és helyes, ha megismerkednek a falu- és várostörténet általános problematikájával. Ugyanakkor azonban nyomatékosan figyelmeztetni kellene őket, hogy azonnal nem lehet ekkora feladatra vállalkozni s hogy egy-egy helység történetén belül válasszanak ki egy időben és tárgyban jól körülhatárolt kérdést (mozgalmat, személyt, intézményt stb.), amelynek kidolgozására meglevő, ill. megszerzendő képzettségük és tárgyszeretetük alkalmassá teszi őket. Ezt a tanulmány általánosságban nem teszi meg és nem tüz ki konkrét elvégzendő feladatokat. Igy is jelentős kezdetnek tekinthetjük a Csongrád megye helytörténeti kutatása előtt álló feladatok felmérésében.

FELHŐ IBOLYA

P. I. L j a s c s e n k o : ISZTORIJA NARODNOVO HOZJAJSZTVA SzSzSzR. TOM I. DOKAPITALISZTICSESZKIE. Formü. .. Tom II. Kapitalizm. 3. kiad. 1952. 656, 735 l.

A Szovjetunió népgazdaságának története. I. A kapitalizmus előtti formációk. II. A kapitalizmus.

Ljascsenko, a szovjet gazdaságtörténetírás egyik vezető képviselője, az idősebb nemzedékhez tartozik. Tudományos munkásságát még az első világháború előtt kezdte meg az orosz polgári gazdaságtörténetírás hatása alatt. Monografikus feldolgozásokban főképpen a parasztság helyzetének a jobbágyreform utáni alakulásával foglalkozott. Számos, már marxista alapvetésű részlettanulmánya után fogott hozzá itt ismertetett nagy munkájához, amelyik a Szovjetunió területén élt valamennyi nép gazdaságtörténetét dolgozza fel. A munka első kiadása 1947-1948 folyamán jelent meg, harmadik kiadása a közben megjelent újabb munkák és a könyvről elhangzott bírálatok figyelembevételével készült átdolgozás.

Nem áll módunkban, hogy részletesen ismertessük ezt az eredményekben és szempontokban egyaránt igen gazdag tanulságos munkát. Beosztásáról annyit, hogy a könyv gerincét Oroszország gazdaságtörténete teszi ki, a megfelelő nagyobb korszakokon belül pedig áttekintő fejezeteket nyujt az egyéb népek történetéről. Ljascsenko könyve arra törekszik, hogy a gazdasági fejlődésben megmutatkozó törvényszerű folyamatokat emelje ki plasztikusan, megmutassa a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének bonyolult kölcsönhatásait. A gazdaságtörténetet nem szakítja el az egész történeti fejlődéstől, mindegyik korszak elején rövid, találó képet fest a korszak egész történeti fejlődésének legjellegzetesebb vonásairól. A gazdasági élet konkrét fejlődésén túlmenően pedig igen részletesen ismerteti a közgazdasági nézetek fejlődését és az állam felülről jövő beavatkozását a gazdasági életbe. Elsősorban a termelési viszonyok azok, amelyek a könyv érdeklődésének előterében állanak, ezekkel anyagszerűen is bővebben foglalkozik, mint a termelőerők fejlődésével, a szorosabban vett technikatörténettel stb.

Ez az általános megállapítás vonatkozik a mezőgazdaság történetével foglalkozó fejezetekre is. Ezek a fejezetek természetszerűen az első kötetben bővebbek, hiszen az 1861 előtti sok évszázados korszakban a mezőgazdaság fejlődése teszi ki a gazdaságtörténet gerincét. A második kötetben az agrártörténeti fejezetek már kissé háttérbe szorulnak az iparral és a hitelviszonyokkal foglalkozó részek mögött. Az agrártörténeti fejezetekben is a birtokviszonyok, a parasztság helyzetének alakulása, szolgáltatásai izgatják elsősorban az írót. A mezőgazdaság művelési módszereinek, technikájának a fejlődésére vonatkozó alapvető megállapításokat azonban mindenütt megtalálhatjuk.

A könyv mindkét kötetét elég részletes kronológiai táblázat egészíti ki, amelyik a gazdasági élet fontosabb eseményeit mutatja be, azután igen bő bibliográfia az egyes kötetekben tárgyalt alapvető problémák szerint csoportosítva, (nagy értéke, hogy a jelentős tényanyagot feltáró polgári gazdaságtörténeti munkák és a korabeli statisztikák és feldolgozások részletes jegyzékét nyujtja), végül igen hasznos tárgy- és névmutató, amelynek segítségével könnyen megtalálhatja az olvasó a terjedelmes munkában az őt érdeklő kérdéseket.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a szerző most dolgozik a szovjet korszak gazdaságtörténetét tárgyaló harmadik köteten, ennek egyes fejezetei részlettanulmányokként meg is jelentek már a szovjet folyóiratokban. Egyikük a »Szovjet történeti tanulmányok« c. kötetben magyarul is olvasható.

A könyv tulajdonképpen tankönyvnek készült a közgazdaságtan hallgatói részére, de roppant terjedelmű anyagával és ugyanakkor könnyű kezelhetősége révén valójában igen hasznos kézikönyve a Szovjetunió régebbi gazdaságtörténetének. Az agrártörténetírás művelői nemcsak első tájékozást nyerhetnek belőle, hanem az alapvető kérdésekben elvi állásfoglalást és szempontokat a további kutatás számára.

NIEDERHAUSER EMIL

o o o

Frantisek G r a u s : DĚJINY VENKOVSKÉHO LIDU V ČECHÁCH V DOBE PREDHUSITSKÉ. I.

Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol. Praha, 1953. 375 l., 4 térkép.
A cseh parasztság története a prehuszita korban.

Mint Európában mindenütt, Csehországban is a régebbi történeti iskola csaknem kizárólag az uralkodó osztályok történetének tanulmányozására szoritkozott, majdnem teljesen figyelmen kivül hagyta a népi tömegek ábrázolását. Ha helyenkint érintette is ezt - mint pl. P a l a c k y főművében (Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě. Praha, 1876-77.), ahol a falusi nép csak egészen mellékesen szerepel -, alapkoncepciója a szlávok legrégibb történelmi korszakával kapcsolatban az volt, hogy a törvény előtt minden szláv egyforma. E felfogás teljesen egyezett pl. a multszázadvégi német történelem-szemlélettel is, mely a germán hőskorral kapcsolatban ugyancsak a germánok egyenlőségét bizonygatta. Frantisek G r a u s müve Csehország történetének első olyan, több századot átfogó összefoglalása, mely a régebbi elméletek főbb fogyatékosságait kiküszöbölve a nagy tömegek társadalmi életviszonyainak és ezek változásainak tanulmányozására törekszik. Ennek megfelelően szakit azzal a régebbi szemlélettel is, mely a cseh nép középkori története periodizációja egyik határkövének a XIII. század második felében lezajlott német telepitést látta.

A szerző a parasztság történetét kivánja a husziták előtti korban vizsgálni, vagyis a XIII. század végétől a XV. század elejéig terjedő időszakban. Elengedhetetlenül szükségesnek látja azonban, hogy azt megelőzőleg visszanyuljon a korábbi időkbe is. Megállapitása szerint erre az a kényszerüség vezette, hogy a polgári történetirás teljesen elhanyagolta a cseh nép korábbi történetének kutatását s hogy a X--XII. századi cseh történetben csupán a külföldi fejlődés utánzatát látták.

A mű első kötete a X--XII. század, vagyis a korai feudalizmus korszakának történetét foglalja magában. Tizenkét fejezetre oszlik. Az első két fejezetben a szerző a régebbi cseh történetirást birálja. A következőben a legrégibb forrásokkal és ezek forrásértékével foglalkozik. Megállapitása szerint mind a X--XII. századi oklevelek, mind a korabeli krónikák, legendák és törvények, valamint számos idegen forrás is már igen fejlett osztálytársadalmat tükröznek vissza. Igen részletes fejezetet szentel a mezőgazdasági fejlődés kérdéseinek is. A következő három fejezetben a korai feudalizmus általános jellemzését nyujtja s ennek során megállapitja, hogy a korábbi nemzetségi társadalom tovább él 1/ gazdaságilag a közös birtoklásban, 2/ társadalomszervezetileg a faluközösségi jogkör gyakorlatában és 3/ vérszerinti társulás formájában a jogi életben. Erre az átmeneti korszakra a szabad földközösségi tagok számának állandó csökkenése és a függőségi viszony szakadatlan fejlődése jellemző. A feudalizmus általános jellemvonásainak felsorolása után négy fejezetben foglalkozik a falusi lakosság helyzetével. A rájuk vonatkozó terminologia alapján először osztályhelyzetük alakulását ismerteti, majd a forrásokban előforduló különböző kifejezések segitségével megkisérli a falut és a hozzátartozó határformát rekonstruálni.

A szerző érdeme mind a cseh, mind a külföldi történetkutatás szempontjából elsősorban az, hogy rámutat arra: Orosz- és Lengyelországhoz hasonlóan Csehországban is a feudális társadalom a felbomló nemzetségi társadalom alapján fejlődött és semmiképpen sem a rabszolgarendszerén. Kutatásai szempontokat szolgáltatnak a periodizáláshoz is. Ennek kapcsán kiderül, hogy Csehországban a feudalizmus egyik határköve a XIII. század közepén kereshető. Ez időtől kezdve a feudális járadék egyre inkább a pénz formájára tér át, ami jelentősen megváltoztatja a falusi lakosság helyzetét. A XIII. század elejével megkezdődik a városok fejlődése, nagyjából felszámolódik az ország feudális széttagolódása. A falusi és városi szegénységnek a XV.század elejével meginduló egyre keményebb ellenállása is azt mutatja, hogy a XIII. század második felétől egészen a huszita mozgalomig a parasztság nagy többsége már a husziták előfutárjának tekinthető.

A könyv másik érdeme, hogy rámutat arra: a társadalmi viszonyok az anyagi termelés fejlettségi fokától függenek. E megállapitás számunkra különösen jelentős. Fontos, mert egyben azt is jelenti, hogy a feudalizmus története hosszu századokon keresztül elválaszthatatlan a mezőgazdaság történetétől. Utóbbi pedig aligha vizsgálható a parasztság termelésben elfoglalt helyének, illetve életformájának felderitése nélkül.

A könyvnek az anyagi javak termelésével foglalkozó fejezete igy különösen figyelmet érdemel a magyar történettudomány részéről is. A szerző azt a megállapitását, hogy a feudalizmus Csehországban már a X. században kibontakozott, többek között a mezőgazdasági termelés akkori magas fokával is alátámasztja. Pl. ezt bizonyitja az is, hogy a korábbi zsákmányoló gazdálkodás egyes ágai, mint a vadászat és halászat, e kortól kezdve már csak mint kiegészitő élelemszerző tevékenységek jelentkeztek. A lakosság gazdasági életében a főszerepet a földmüvelés és az állattenyésztés játszotta. Ezt bizonyitja a nehéz ekének a megjelenése is, mely bár nem szoritja ki a korábbi talajturó ekét, a feudalizmus legalapvetőbb munkaeszközévé válik. A termelés fejlettségére mutat, hogy a forrásokban a ma ismeretes majdnem valamennyi növényt megtaláljuk, a buzát, árpát, zabot, a hüvelyesek közül a borsót, babot, lencsét és a legfontosabb ipari növényeket, a lent és a kendert. A szerző a mezőgazdasági technika fejlettségét látja többek között a háromnyomásos földmüvelési rendszer széleskörü alkalmazásában is, melynek elterjedési körét a német források alapján már a IX. századra biztosnak veszi.

A korabeli állattartásról azt állapitja meg, hogy a paraszti gazdaság állatállományának összetétele e korban nagyjából ugyanaz, mint Európa más országaiban. A főszerepet itt is a kor leghasznothajtóbb állata, a szarvasmarha játssza. A paraszti gazdaság az egész középkoron keresztül sokat szenvedett az állati munkaerő hiánya miatt. A szerző itt Tretjakovnak arra a korábbi megállapitására támaszkodik, hogy az eke bevezetése lényegében az állatok számától függött. (Tretjakov, P.N.: Szelszkoe hozjajsztvo i promiszli. Isztorija kulturi I. Moszkva-Leningrád. 1948.) A nehézeke terjedésével kapcsolatban felveti, hogy e munkaeszköz kedveltségét a turóekével szemben a föld minőségén kivül a marhaállomány mennyisége is befolyásolta. E megállapitást a továbbiakban azonban nem aknázza ki kellőképpen a parasztság egész életformájának a meghatározásánál s nem mutat rá arra, hogy a termelés alapja éppen az állati és emberi munkaerő hiányából előálló munkatársulás, amely a feudalizmusnak nemcsak Csehországban, de Európa széles területén hosszu századokon keresztül a legszükségesebb velejárója volt.

Megállapitásai közül erősen kétséges a háromnyomásos gazdálkodás ilyen korai elterjedéséről vallott nézete. Véleményünk szerint ez a német irodalomban is még további tisztázásra szorul, azért is, mert a kutatók eddig nem tettek eléggé éles különbséget a korai nagybirtok és a paraszti gazdaság gyakorlata között. A határhasználat tulajdoni formái között sem mutat rá a szerző elég élesen a közös és egyéni használat közötti különbségre. Ugy látszik ugyanis, hogy Csehország bizonyos területein is már korán kialakult az egyéni használati forma a közösségi mellett.

Mindezeken tulmenően a szerző határozott érdeme, hogy fokozott figyelmet szentel a technika kérdéseinek s szakitva a történettudománynak azzal a régebbi megállapitásával, hogy «a források elégtelensége» és «szükszavusága» következtében e kérdés - legalább is a korai időszakokra nézve - aligha oldható meg, bátran vállalkozik a források ilyen szempontu megvizsgálására, amint azt bő példatára is bizonyitja. Az irott forrásokon kivül az idegen gazdag cseh illusztrációs anyagot is felhasználja. Könyve ilyen szempontból különösen figyelemreméltó nekünk, magyar kutatóknak is.

BELÉNYESY MÁRTA

o o o

J. G. D. C l a r k : PREHISTORIC EUROPE. The Economic Basis. London. 1952. 349.p. 16 tábla és 180 szövegközti kép.

Clark ujabb művében mintegy összegezi azokat az eddigi eredményeket, amelyek a nyugateurópai őstörténet régészeti alapokon nyugvó gazdaságtörténeti és szociológiai kutatásában kialakultak. Földrajzilag körülhatárolható területe: elsősorban a Szigetország és a Skandináv félsziget - beleértve Dániát is -, valamint a német területek, továbbá Németalföld, Belgium és Franciaország. Ez a területmeghatározás természetesen nem jelenti azt, hogy a szerző csak ezekről a területekről dolgoz fel régészeti leleteket, mert kutatási körébe Európa más tájairól is bevon olyan emlékanyagot, amelyek koncepciójának igazolására szolgálhatnak. Az összkép igy már első pillanatra elnagyoltnak és egyoldalunak vélhető a cimben meghatározott témát tekintve, mégis ez az elhatárolás nem annyira tudományelméleti elzárkózás eredményeként könyvelhető el, mint inkább olyan szükséghelyzet magyarázata, amely csak még jobban meggyőzheti az olvasót arról, hogy Középeurópában a gazdaságtörténeti jellegü őstörténetkutatás még fiatalabb periodusát éli, mint a szóbanforgó területeken. Ez egyuttal azt is jelenti, hogy a mü nemcsak a szerző őstörténeti koncepciójának megnyilatkozása, hanem számos iskola, irányzat több évtizedes multu, ilyen irányu törekvésének reprezentánsa, tehát - szinte azt mondhatni - összefoglalója.

Ezekről a törekvésekről lényegében véve azt lehet elmondani, hogy az osztálytársadalmakat megelőző európai társadalmi fejlődés középponti kérdéseként az emberi társadalmat alakitó munkát tekintik, bár ez az egyes irányzatok konkrét tevékenységében csak halványan, célkitüzéseikben pedig alig-alig jut kimondottan kifejezésre.

Nem arról van itt szó, hogy e gazdaságtörténeti és szociológiai jellegü kutatásokban az emlitett koncepció kiérlelten, a fogalom egyetlen helyes tudományos fokán érvényesülne, tehát általános, átfogó érvénnyel birna, hanem egy ösztönös, - az elméleti meggondolásoktól igen sokszor meglassudva haladó - mondhatni: spontán utkeresés áll előttünk, amelyet a belső ellentmondások, a tévedések tartós fennmaradása a konkrét anyagkezelésben legalább annyira jellemez, mint a szóbanforgó tudományelméleti meggondolás. Ez a felemás helyzet már abból is látható, hogy a szerző - akárcsak ezen irányzatok általában - közvetlen megfeleléseket tételez fel az ősrégészet módszereivel felkutatott munkaeszközök maradványai, illetve az ezekkel lebonyolódó termelőeljárások és a néprajzilag felkutatott munkamódok között. Lényegében véve ez az az analógiai módszer, mely az egész könyv rendszerező elveként is meghatározható. (Meg kell emliteni, hogy a kérdést majdnem ilyen érett fokon átlátta és tárgyalta már a magyar halászat történetének kutatója: Jankó János, 1900-ban megjelent monográfiájában (A magyar halászat eredete), melyről Clark, mint kiemelkedő tudománytörténeti előzményről emlékezik meg.)

A szerző amü analógiai módszerének tudománytörténeti áttekintését adja előszavában, majd a természeti környezet zónáinak és az azoknak megfelelő gazdasági strukturáknak sommázott ismertetését közli. E két gondolatmenetnek nem szimpla párositásával van dolgunk, nem a természeti és a társadalmi élet közvetlen - övezetekbe sorozott - azonositása történik itt, hanem végső soron annak tudatositása, hogy az ember - éppen emberré válása után - társadalmilag még szervesebb része a természetnek, mint az osztálytársadalmak korszakában. És e mellett már érvényesül az emberi társadalom egyenlőtlen fejlődéstörvényének felfogása is, hiszen a szerző egy időpontban - pl. az i. e. 1500-as években - egyszerre, egymás mellett élőként tárgyalja a vaskori egyiptomi városi civilizációt és a mykenei társadalmat, a kapásföldmüvelő nyugat, közép- és északeurópai bronzkori faluközösségek, nemzetségi társadalmait és a sarkvidéki kőkori (mezolith) technikával élő vadász-halász csoportokat. Ilyen rendszerezésben az európai ember mintegy 10.000 évnyi társadalomtörténetének gazdasági alapvetését kisérli meg a munka további fejezeteiben plasztikusan összefoglalni előbb a termelőeljárások, majd a termelt javak cseréjének bemutatása kapcsán. Vagyis a társadalmi viszonylatok általános, átfogó mozgástörvényeit - bár ismételjük: ösztönös törekvésként! -

az emberi életformákban, s azok legfontosabb mozzanataiban, a termelő munkában és a még munkát jelentő cserében, tehát gazdasági formákban fedi fel, vagy legalább is az egyes munkaeszközök, a termelt és cserélt javak, illetve ezek maradványai nyomán, ha nagyon homályosan, de utal azokra a társadalmi viszonylatokra, amelyek közt a munka végbement.

A zsákmányolás (ásványi, növényi és állati eredetű javak gyűjtögetése), a vadászat és halászat szárazföldi, tengerparti és tengeri változatainak elemzésével kezdődik az anyag tulajdonképeni tárgyalása. Könyve e részében az őslénytan eredményeit felhasználva bemutatja a jégkor előtti és utáni idők állatfajtáinak elterjedését, és mindig az egyes állatfajtákhoz köti - megszokottan - a különféle vadászati és halászati módokat. Különösen tanulságosak azok az elemzések, amelyek bizonyos munkamódoknak - vadász és halász eljárásoknak - napjainkig tartó fennmaradására derítenek fényt. Hogy csak egy-két példát említsünk: a szigonyos halászat legfontosabb eszközkészletének a felső paleolithikumban történt kialakulását bizonyítja, tehát a homo sapiens kialakulásának hosszu periodusából eredezteti. A horgok és a kerítő hálók alaptipusainak első jelentkezését a csiszolt kőkorszak előtti évezredek vívmányaként tárgyalja, nevezetesen az emberi fejlődés olyan korszakában tulajdonítja az emberi munka eszközeinek ezeket az objektumokat, amikor már a halgazdag területeken a termelőerők fejlődése tartósan letelepedett társadalmak létrejöttét eredményezték. Természetesen ezeknek a munkaeszközöknek napjainkig tartó fejlődésmenetét, illetve eredetük kormeghatározását más őstörténeti munkák sem tárgyalják - néhány lényegtelen részletkérdéstől eltekintve - ettől eltérően, ami uj ebben a fejlődésrajzban az az, hogy ezeket a munkaeszközöket és így ezeket a munkamódokat is, kialakulásuk korszakában domináns, legfontosabb eljárásokként igyekszik bemutatni, éspedig - ezen a ponton hoz ujszerü megoldást, bármennyire «magától értetődő» kérdésről is van szó - azokkal a munkamódokkal korrelációban, amelyekről hiteles emlékeink vannak, vagy amelyeket hipotetikusan ismertnek és gyakoroltnak vehetünk. Ily enformán a könyvének tárgyát képező 40.000 évet illetően törekedik meghatározni a különböző profilu gazdasági strukturákban e munkamódoknak tényleges helyzetét, értékét és szerepét.

Ezek a meggondolások, sokszor csak megsejtések nyernek tért az ujratermelő mezőgazdasági ágak: az őskori falusi parasztok földmüvelésének és állattenyésztésének interpretálásakor is. Nemcsak a termesztett növények és a tenyésztett állatok eredete, magának a domesztikációnak miként je vetődik fel, hanem - és ez a téma vonatkozásában jóval fontosabb! - az egyes kulturák, illetve az egyes tenyészállatfajok zónánként és nagyobb időrendi periodusonként változó intenzitásának mértéke. Ilymódon érthető, ha pl. a földmüvelés európai genézisének kifejtésekor magának a termelőtalajnak kulturtájjá történt átalakitására különös részletességgel fordul a szerző figyelme. Mindebből általánosságban az következik, hogy a müben egyre halványabban kisértenek már a korunkban sokhelyütt még kizárólagosnak vélt eke, aratószerszám stb. eszköztörténeti módszerének emlékei. Arányosan foglalja el helyüket a müvelésrendszerek, vetésforgók és a föld tulajdonviszonya jogszokásrendszerének, tehát a föld használata módjának tárgyalása. Nem hiányzik e mellett az egyes eszközhasználatok, tehát a termelőmunka folyamatainak rekonstrukciója sem. A termelés teljes képének ilyesfajta interpretációja módszertanilag a legjobban kidolgozott az idevágó szakirodalomban és csak ezzel magyarázhatjuk, hogy az anyag kezelésének eme módja a többi mezőgazdasági ág (pl. a halászat, állattenyésztés) területén korántsem érvényesülhet ilyen következetesen.

Eddig szól a mü a munkafolyamatok rekonstruálásának egy részéről és csak előnyére válik, ha ezekbe az elemzésekbe a termelt javak fogyasztásának - elsősorban az emberi táplálkozásnak - egyes problémáit is bevonja. Tekintettel arra, hogy régészeti anyag megszólaltatása történik, ebben a vonatkozásban csak minimális igényeket elégithet ki.

Szerző külön fejezeteket szentelt a munkaeszközök alapanyaga (kő és fémek) bányászatának és kezdetleges ipari feldolgozásának, akárcsak a fa, fonott (pl. háncs és textiliák) bőr, csont stb. anyagok kikészitési módjainak, valamint - bár nagyon elnagyoltan - az agyagmüvességnek. Ezek az összefoglalások kifejezetten technológiai jellegüek, a szerző nem foglalkozik az itt adódó munkamegosztás társadalmi problematikájának természetével, azonban mint technológiai leirások, korrektek.

A befejező - és igen tartalmas - részletek a termelt javak cserehálózatának rekonstrukcióját vetitik fel, valamint szólnak a korabeli társadalmak érintkezésének közlekedési formáiról, elsősorban a szárazföldön és vizen használatos szállitási eszközökről, ezeknek fogatolási, evezőkkel történő meghajtásának módjairól.

A könyv legfőbb erénye a szerző nagy anyagismeretének, rendkivül sokoldalu érdeklődésének és tájékozottságának eredménye. Korszerü tárgyalásmódjával nemcsak az európai őstörténet szaktudományai területén jelent standard munkát, de egyéb, az általános emberi fejlődés más gazdaságtörténeti, szociológiai és néprajzi problémáinak megoldásában is hasznos segédeszköz.

HOFFMANN TAMÁS

o o o

A. Steensberg: MED BRAGENDE FLAMMER. BRAENDIGSKULTURENS METODER I FORTID OG NUTID. SAERTYK AF KUML. (Klny. Arbog for jysk arkaelogisk selskab. 1955. 65-130.p. Számos szövegközti fénykép és rajz.)

A szóbanforgó cikk a kulturtáj előzetes irtásmüveletének módjairól értekezik, éspedig három fejezetben: 1/ Modern irtáskultura, 2/ Irtáskultura a középkorban és 3/ Irtáskultura a római birodalomban. E fejezetbe süritett mondanivalójában a tüznek kivánja meghatározni szerepét és helyét az emberi kulturában, különösen a termelési kulturában. Jelenkori - főként természeti népek megfigyeléséből leszürt - tanulságképen az erdőirtást cserjés, bozótos, mocsaras és steppés vegetációju talajokon elemzi, szinte az irtás tipusait is érzékeltetve. Szól arról is, hogy a mezőgazdaságilag már müvelt területeken az égetéses irtást a talaj táperejének fokozása céljából megismétlik (tarlóégetés, legelők, kaszálók javitása), s előfordult az is, hogy a vadászat, illetve a növényi javak gyüjtögetése előnyösebb feltételeinek megteremtése miatt is alkalmazzák. Rávilágit azokra az összefüggésekre is, amelyek az égetéses irtás, valamint az igy irtott talaj parlagoló és pihentető rendszere között fennállnak. Beszél arról is, hogy ezek az irtott parlagföldek egy-egy lakótelepülés határának távolabbi pontjain terülnek el, mintegy a szántóföldek külső zónáját alkotják ott, ahol a település már hosszabb történelmi multra tekinthet vissza. Foglalkozik röviden ama munkakooperációkkal is, amelyek az irtásmüveletek lebonyolitásakor szerveződnek és ennél elnagyoltabban azokkal a tulajdonjogi viszonyokkal, amelyek az irtott területekkel kapcsolatban kialakulnak.

Ami az egész - korabeli és történeti forrásokból feltárt - anyagból európai és speciálisan magyar viszonylatokban fontos, azt a következőkben lehetne nagyon vázlatosan összefoglalni, a cikk technológiai szempontjaihoz igazodva. Ezt az összefoglalást annál is inkább el kell végezni, mert a mü magyar vonatkozásokról - nyelvi és egyéb forrásnehézségek miatt - egyáltalában nem szól, és azért is, mert e nevezetes témakör az idevágó magyar agrártörténeti, néprajzi stb. szakirodalomban és szakkörökben az utóbbi évek folyamán ujra és ujra egyre behatóbb tárgyalást nyert, de nem kapott élesebb és világosabb megfogalmazást az alább érintendő vonatkozásaiban.

A cserjés, bozótos, lápos, nádas, steppés jellegü növénytakarót lábon is égetik, vagy égették el a korábbi évszázadok folyamán hazánkban ott, ahol ilyen irtásmüveletre sor került. Ez a módszer a néprajzilag gyüjtött ismereteinkben éppoly világosan körvonalazható már, akár a még gyérszámu archivális forrásból meritett anyagban. A lábon álló - akár tülevelü, akár lombos - lomberdők lábon történő égetését azonban ezidáig semmiféle közvetlen forrás (értve az idevonatkozó nyelvi, okleveles emlékeket és az emberi emlékezetet) nem emliti. Azok a XIX. századi leirások, amelyek égetéses erdőirtásról beszélnek, mindig a fák kivágásáról, kiszáritásáról és ezek után történt elégetéséről szólnak.

Egy XIX. századeleji leirás ugyan azt mondja Somogyról, hogy «Erdeje a sokszori irtások mellett most is igen számos, s annyi, hogy sokszor nem is hordatik a levágott fa haza, hanem

helyben összehordatva elégettetik, vagy még lábon álló korában elgyujtatik. Szüntelen látni ilyen füstölgő, égő fákat.» (V.ö. Tudományos Gyüjtemény. 1827. X. 124. Kiemelés tőlem. H.T.) Ez - tudomásunk szerint - az egyetlen olyan adat eddig, amely a lábon álló erdők felgyujtását bizonyitaná. Valószinübbnek kell tartani azonban, hogy a kiemelt szövegrész nagyobb összefüggő erdőktől elszigetelt, magukban álló cserjések, esetleg parlagi ereszt vények felgyujtásáról emlékezik meg. Ugyanis: lábon álló erdő - tudott dolog - nagyon nehezen, csak az aljanövényzet felgyujtása után fog tüzet, de ha már ég, nehéz a tüz lokalizálása. Miért is nehezen képzelhetőel - hozzávetőlegesen ismerve az erdők tulajdonjogi viszonyait, valamint különösen a müvelt és nyerstájak egymáshoz való arányrendszerének természetét -, hogy ilyen lábon álló erdőterületeket az emlitett módon irtottak volna ki. Steensberg dolgozatának bizonyitóanyaga is meggyőzően támogatja ama ismeretünket, hogy a talaj felszini növénytakarójának égetése, tehát elsősorban az erdei aljnövényzetnek irtása során, mely egyszersmind a döntött fák alágyujtását célozza, nemcsak mesterséges trágyát nyernek, de meggátolják a talaj táperőt jelentő mikroorganizmusainak kipusztulását is. E dolgozatból is világosan látszik, milyen szivós és tartós a talajban továbbégő gyökerek, tuskók és általában az egész vegetáció felsarjadása, és emiatt évtizedes, folytonos küzdelmet jelent az irtásterület kulturtáji müvelése; valóban a természet sorompóinak visszaszoritása történik itten. Ami viszont a lábonálló erdők felgyujtására, irtására vonatkozik, erről meg kell emliteni, hogy az előbb idézett magyar leirás általunk kiemelt része előtti mondata is fogalmilag különválasztja a szálaserdők kiirtásának módjait.

Ha szántónak, kaszálónak vagy legelőnek szánt területet tisztitottak meg, az erdőirtás inkább olymódon történt, hogy a fákat előzetesen - törzsükön a kérget lehántva, ugynevezett - gyürüzéssel kiszáritották, majd kivágva, legalább fél - egy évig tartó további szárítás után égették csak el, akkor, amikor lában még bőséges tartalékokkal rendelkeztek. Erről az állapotról manapság azonban a népi emlékezet már nagyon homályos és a legtöbb esetben használhatatlan felvilágositásokkal szolgál, de a nagyszámu erdőrendtartás, falutörvény, és más közigazgatási rendelkezés - hogy csak az eddig ismert, legközvetlenebbül megszólaltatható archiválls emlékeket emlitsük - nagyon is világos képet fest, midőn általános tiltó rendelkezései között hivatkozik a fák rendszeres, gyürüzéssel történő kiszáritására, vagy legelőnek használt erdei tisztások és ritka bozótosok felgyujtására.

A kivágott erdők elégetését Steensberg dolgozata is bőven tárgyalja, elsősorban skandináv példákra támaszkodva. Ezek a fényképekkel is plasztikusan illusztrált fejtegetések is megerősithetik a fentiekben röviden összefoglalt nézeteink további fenntartását. Mindezekhez hozzá kell még tennünk: nincs kizárva természetesen, hogy a magyarországi gyakorlatban elszigetelten, itt-ott feltételezhetően jelentkező eljárásnak sejthessük az erdők irtás céljából történt lában való égetését. Az ilyenek azonban nagyon ritka és esetleges jelenségek lehettek, melyekről - legalább is ezideig - nem rendelkezünk közvetlen bizonyitó anyaggal. Vonatkozhatik ez az irtástelepülések - például a koraközépkori telepitett községek - erdőirtó gyakorlatára is, noha ezekben az esetekben az oklevelek - ha az irtást megemlitik - az extirpatio kifejezést használják, ami tudvalevően a lábon álló fák kivágását jelenti és ilyetén értelmezését ujkori forrásaink is bőséges számban segitik elő.

HOFFMANN TAMÁS

o o o

H. K o r e n : PFLUG UND ARL. EIN BEITRAG ZUR VOLKSKUNDE DER ACKERGERÄTE. Salzburg. 1950. 276 p. 3 tárképmelléklet és 27 szövegközti ábra.

A háboru utáni évtizedben a mezőgazdasági eszközök történetét, az agrotechnika történeti formáinak ismeretét különös elmélyültséggel tanulmányozzák európaszerte. Ebben a különféle módszerü, anyagkezelésü törekvések által tarkitott kutatási periodusban kiemelkedő szerepet kapott a - már jelentős előzményekre visszatekintő - talajmüvelő eljárások és eszközök történetének tárgyalása. Tematikailag, módszertanilag egyaránt kiszélesült e kutatási ág mezsgyéje, hogy csak utaljunk ama kezdeményezésekre, amelyek a talajmüvelés korai formáinak és eszközkészletének megvi-

lágitását, sőt majdnem azt lehet mondani: átfogó szintű felfedezését jelentették. Nyilvánvaló, hogy ilyen légkörben maga az ekekutatás, e studiumkör legnagyobb multu részterülete is uj elvi meggondolásokkal gyarapodott. Ilyen előzmények után és ilyen törekvések között mozog Koren ekekutatása.

A stájer területeken ismert ekék genezisét kutató munka nem annyire főtörekvésével, kimondott céljával, tudniillik a szóbanforgó munkaeszköz történetének felgöngyölitésével gyarapitotta maradandóan a néprajztudomány és az agrártörténet ismeretanyagát, hanem avval az adatgyüjtéssel, melynek során az archiváliis emlékekben előforduló ekemegnevezések fogalmi osztályozására kisérletet tett. Tudni való, hogy a szóbanforgó munka által tárgyalt területen kétfajta ketipus található. A nehéz, kerülő és a könnyü vagy lengő turóeke különféle variációs formái terjedtek el. A szerző e két főtipus kölcsönös viszonyának természetét, jelesen a nehézeke folyamatos térhóditását elemzi részletesen. Kiindul a néprajzilag felkutatható adatokból rekonstruált állapotból, és az itt használt különféle megnevezések terminológiai megfelelőit kutatja az uradalmi inventáriumokban, s más ilyentermészetü iratokban. Olyan hatalmas anyagot tekint át, hogy vállalkozása példátlan az eddigi ujkori agrártörténeti törekvésekben. Azonban az efajta szó- és eszköztörténeti kutatás ma már korszerütlennek tünhet, hiszen a müveléstechnika történetére igy alig kapunk magyarázatot. Arról nem is beszélve, hogy az archiváliis forrásokban főként az eke fogatolására és az evvel kapcsolatos munkakooperációkra (az aratrara) hivatkoznak, amelyekből azután - számos egyéb lényeges agrártörténeti és általában társadalomtörténeti kérdés felgöngyölitése mellett - még az eke tipusát is hozzávetőlegesen meghatározhatjuk. Sajnos e szempont elkerülte a kutató figyelmét, és igy lényegesen nagyobb - minden valószinüség szerint általa ismert - anyag maradt feldolgozatlanul.

Könyvének ismerete ennek ellenére nélkülözhetetlen az agrártechnikák történetét kutató szakember számára. És a hazai ilyenirányu kutatást - noha elvileg más síkon mozog és módszertanilag más eljárásokat is megvalósit - éppen példamutató szorgalmu anyaggyüjtésével a kezdeményezőt megillető előnyökkel serkentheti.

HOFFMANN TAMÁS

o o o

Alois M i k a : FEUDÁLNÍ VELKOSTATEK V JIŽNICH ČECHÁCH (XIV-XVII. stol.) Sbornik Historicky I., 1953, 122-213. l. (A délcsehországi feudális nagybirtok, (14-16. sz.)

A cseh polgári történeti irodalom felfogása szerint a XV. század második és a XVI. század első fele a cseh mezőgazdaság fejlődésében a döntő változások időszaka volt. Ebben az időszakban tért át a cseh és morva nagybirtok a pénz- és terményjáradék rendszeréről a saját kezelésben történő termelésre. Az allodiális gazdálkodás elterjedésének a magyar történelemből is ismert jelensége ez, amely azonban a magyar fejlődéssel ellentétben nem annyira gabonatermelésben és állattenyésztésben jutott kifejezésre, hanem elsősorban halastavak kiépitésének szinte kapitalista jellegü konjunkturális lázában és a nemesség által üzött sörfőzés fellendülésében. A polgári történetirás ezeket a jelenségeket illetőleg sem kronológiai szempontból, sem a fejlődést megindító okokat illetően nem tudott közös nevezőre jutni. Hruby a XV. század második felének fontosságát hangsulyozta. Pekař és a német V. Stark egy századdal későbbre tették a jelenség teljes kifejlődését. A jelenségek okát követve Hruby a nemesség életstilusának megváltozására mutatott rá, Stark a hadszervezet változásában és a munka megitélésére Luther és Kálvin által gyakorolt hatásban kereste a fejlődés inditó rugóit, mig Pekař az ezüst értékének esését és ezzel együtt az ezüstpénz inflálódását jelölte meg a nemesség uj gazdasági tevékenységének inditóokául. Mindhárom magyarázat világánál ugy látszott, hogy a nemesség a földbérben megnyilvánuló kizsákmányolás helyett most saját rezsiben gazdálkodva legalább is részben letért volna a kizsákmányolás utjáról, s ehelyett jövedelmének egy részét saját munkája révén teremtette volna elő.

Az allodiális gazdálkodás jelenségének a marxista történetirás is nagy figyelmet szentel, különösen a «második jobbágyság» kialakulásával kapcsolatban. Ennek a figyelemnek egyik megnyilvá-

nulása Mika tanulmánya is. A délcsehországi nagybirtokok jelentős része a Rožmberk család tulajdonát képezte. E család levéltárának a cseh gazdaságtörténet szempontjából történő kiaknázása a legutóbbi évek során különösen fellendült. A gazdag levéltári anyagból Mika az uradalmi számadásokat vette vizsgálat alá, ezeknek alapján igyekezett tisztázni az allodiális gazdálkodás fejlődését. Egymásután következő fejezetekben foglalkozik a hal- és erdőgazdaságokkal, magukkal az allodiumokkal, azok gabonatermelésével és állattenyésztésével, végül pedig a földesuri sörfőzéssel.

Délcsehországot vizrajzi helyzete különösen alkalmassá tette a halgazdaságok nagyarányu kifejlesztésére. Halászok már a XIV. század végi urbáriumokban is szerepelnek. Ennek a századnak a végén a halastavak építésének uj technikája kezd elterjedni, uj és erősebb gátak építésével a sikságokon nagykiterjedésü halastavakat építettek. A XV .századtól kezdve a halastavak építése méginkább fokozódott. Az okokat keresve Mika elsősorban arra mutat rá, hogy a népesedő városokban bőségesen kinálkozott alkalom a hal elhelyezésére. A tengeri halat nemcsak magában Csehországban sikerült kiszoritani a piacról, hanem még az osztrák és délnémet városokban is komoly versenytársává lett a cseh hal az észak felől szállitott sózott és füstölt tengeri halnak. Ösztönzőleg hatott a halgazdaságok kifejlesztésére az is, hogy a ponty ára a XVI. században a 60-as évekig gyorsan emelkedett. Igy aztán a haltenyészetek jelentős anyagi hasznot hoztak a földesurak számára annál is inkább, mert a beruházások összege alacsony volt, az alkalmazott napszámosok pedig idénymunkások lévén, a falusi és városi szegénységet képviselték és bérük igen alacsony volt.

Az erdőgazdaság a fokozódó főuri kereskedésnek egyik fontos része volt, különösen azokban az uradalmakban, amelyek az építéshez szükséges faanyagot viziuton usztatással továbbithatták.

A földesuri allodiumok száma ugy látszik nem növekedett jelentősen Délcsehországban, bár Mika hangsulyozza, hogy ilyenek mindig voltak és általában a földesur és környezete eltartását szolgálták. A termelt gabonafajták megoszlásának vizsgálata vezeti Mikát arra a megállapitásra, hogy a Fehérhegyi csatáig a cseh földesurak allodiumai nem termeltek piacra gabonát, hanem csupán más földesuri termelési ágak (elsősorban a sörfőzés) alapanyagát állitották elő. A nagyobbmérvü gabonatermeléssel szemben tapasztalható érdektelenség volt az oka annak, hogy bár a robotot - főképpen a fuvarozást - a földesurak megkövetelték, távolról sem igyekeztek olyan mértékben emelni mint a Fehérhegyi csata utáni időszakban, s nem egy helyen már bérmunkával istalálkozunk.

A gabonatermeléshez hasonlóan nem volt jelentős a marhatenyésztés sem, s az e cimen jelentkező jövedelem sem teljesen az uradalom által tenyésztett állatok eladásából, hanem részben egy, a jobbágyokra kivetett adóból származott. Ugyancsak nem volt jelentős a juhtenyésztés, bár nagyfoku rentabilitása miatt valamennyi nagybirtokon megtalálható volt a XVI. században.

A sör Csehországban a középkor folyamán ugyanazt a szerepet játszotta, mint a magyar vidékeken a bor. Nagy mennyiségekben állitották elő nemcsak a városokban, hanem egyes kis jobbágygazdaságokban is. A fejlődés a nagyüzemi gazdálkodás felé vezetett. A XVI. század elején a földesuri városokban összpontosult egy-egy uradalom sörfőzése, amivel párhuzamosan a nemesség harcot kezdett a vidéket és az uradalmakat ellátó királyi városok sörfőzési tevékenysége ellen. A nemességnek nagyjából sikerült is a nagyobb uradalmakba vezető utat elzárni s ezzel egyidőben a földesuri városok sörfőzését egyre erősebb mértékben megadóztatni, majd a XVI. század tizes éveitől kezdve maga is rátért a sörfőzdék felállitására. Kezdetben elsősorban azokon a helyeken került sor ilyenek felállitására, ahol a jobbágyság még saját maga főzte a sört, ahol a sörfőzés még nem összpontosult teljesen a földesuri városok kezében. A földesuri üzemek felállitását elősegitette az uj sörfőzési technika elterjedése is, amely buzából nagyban állitotta elő a világos sört, mig a régebbi üzemek árpát dolgoztak fel. A kisüzemek viszonylag magas fenntartási költsége és a sok kisüzem ellenőrzésének nehézsége megszünt. Ráadásul az ujfajta világos sör iránt igen nagy kereslet jelentkezett, ára is egyre emelkedett. Ezek a tényezők (kisszámu termelő és ellenőrző személyzet, nagyüzemi termelés saját termelésü nyerstermények feldolgozására, biztos elhelyezési lehetőség, nagy haszon) kivánatossá tették a sörfőzést az uradalmak számára. A lázas sörfőzési tevékenység eredményeként a XVI. század végére az összes Rožmberk uradalmakban teljes volt a földesuri sörfőzési monopólium és a sör kimérése hatalmas hasznot juttatott a földesur zsebébe. «A földesuri gazdálkodásnak éppen ennél az ágánál a legvilágosabb a nemesi vállalkozás tényleges jellege. A sörkereskedés monopóliuma, a sörnek monopolárakon

a jobbágyokra történő rákényszerítése - ezek a főokai annak, hogy a sörfőzés a nemesség számára olyan kifizetődő volt. A sörtermelésből a nemességnek jutó teljes haszon a jobbágyok kizsákmányolásából eredt.» - ezzel az eredménnyel zárja le Mika a vizsgálatot.

A földesuri gazdálkodás itt ismertetett részletes vizsgálata alapján vonja le Mika tanulmányának végső következtetéseit. A földesuri allodium kisebb-nagyobb mértékben minden korban, a megelőző korszakban is megtalálható volt. Gyorsütemű kifejlődése a fentebb elmondott speciális gazdasági okok mellett annak tulajdonítható, hogy a nemesség a XVI. század folyamán ezekkel az eszközökkel igyekezett hatalmát megerősíteni és tovább növelni. A kereskedelemből származó haszon fokozatosan erősítette meg a főurak egy részét, tette lehetővé a kisebb, gazdaságilag gyengébb teherbíró képességű nemesek eltűnését, s ezzel együtt a fokozódó differenciálódást magának a feudális uralkodóosztálynak keretein belül. A hatalmasok anyagi és politikai megerősödését azonban a népnek kellett megfizetnie. Az alacsony munkabérek formájában kizsákmányolt idénymunkások, a halastavak létesítése miatt földjeiktől megfosztott jobbágyok a szó szoros értelmében a «hátukon hordták» a feudalizmus uj gazdasági irányzatának terheit. Összefoglalva tehát a feudális urak allodiális gazdálkodása nem uj jelenség a XV-XVI. században, nem is döntő változás a cseh gazdasági életben. Az uj jelenség másutt keresendő és pedig abban, hogy a középeurópai (esetünkben a délnémet) területek kapitalizmus felé vivő fejlődése fokozottan növekvő élelmiszermennyiségek elhelyezésére teremtettek alkalmat. A cseh városok fejlődése is növelte azoknak a számát, akik maguk nem termeltek élelmiszert, s igy a belső piac is kitágult. A fokozódó elhelyezési lehetőségek azonban - és ez a keleteurópai fejlődés jellemzője - a feudális urak számára nyujtottak uj gazdasági lehetőségeket, s végső fokon magának a feudalizmusnak, a második jobbágyságnak megerősödését hozták magukkal.

Mika tanulmánya ezeknek a nagy vonásoknak tisztázását tüzte ki maga elé célul. Az uradalmi számadások az egész fejlődésnek elemzését támasztják alá. Csak sajnálhatjuk, hogy az uradalmi számadások részletes elemzése sokszor rejtve marad a szöveg mögött, hogy nem egyszer kidolgozott részletek (pl. a buza és a sör áremelkedésének grafikonja) csupán jelezve vannak a szövegben és nem kerülnek bemutatásra. Igy aztán Mika tanulmányának egyes részletei is veszitenek teljes bizonyitóerejükből. Feltétlenül többet szeretnénk megtudni a halkereskedésről és noha tisztában vagyunk a statisztikai sorokba beilleszthető számok felkutatásának és kidolgozásának nehézségeivel, ugy gondoljuk, hogy az uradalmi számadások részletesebb elemzése nem egy szempontból többet nyujtott volna az olvasónak. Ennek érdekében még ott is erőfeszitéseket kellett volna tenni, ahol a cseh gazdaságtörténet monografikus feldolgozásainak hiányát hangoztatja. Hogy Mika számokkal elsőranguan tud operálni azt utolsó táblázatai (12 délcsehországi nagybirtok pénzügyi eredménye 1581-1612 közti évekből) és az ahhoz kapcsolódó igen szemléletes megoszlási körgrafikonok mutatják.

FÜGEDI ERIK

o o o

Miroslaw F r a n č i ć : TECHNIKA MŁYNÓW WODNYCH W POLSCE W XVI I XVII. W.

Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, II. 1954.p. 79-103.
(A vizimalmok technikája Lengyelországban a XVI. és XVII. században.)

Francic tanulmányának célja azoknak a termelési viszonyokban beállott változásoknak leirása, amelyek a XVI. és XVII. században a különféle vizienergiával hajtott gépek fejlődésében beállottak.

A probléma felvetése érdekében bevezetőül elsősorban néhány technikai részlet tisztázása volt szükséges. Malmon - Francic szerint - olyan ipari berendezéseket értünk, amely eknek alapvető mechanizmusa a saját tengelye körül forgó henger. Ilyen értelemben használták a malom szót a nyugati államokban (pl. az angol «mill» szó jelentése) és Lengyelországban egyaránt. A hajtó-

energiát szolgáltató berendezés szempontjából megkülönböztethetünk vizimalmokat, szélmalmokat, valamint állati erővel hajtott hajtómalmokat és emberi erővel mozgatott taposómalmokat. Frančić tanulmányát a vizimalmokra korlátozza, bár nem egyszer kitér másfajta energiaforrásból táplálkozó malmokra is. A malom mechanizmusának három alapvető része: a mozgató szerkezet, a transzmisszió és végül maga a működő gép. A vizimalmok meghajtása, a vizienergia kihasználása maga is háromféleképpen történik: a kerékre a víz alul folyik rá és a kerékben elhelyezett lapátokat a víz sodra mozgatja, még pedig a vízsodrd irányával ellenkező irányban (alulcsapó malom), a kerékre a víz felül folyik rá és a rázudulóvíz hatására a kerék a vízfolyási irányával azonos irányban forog (felülcsapó malom); mind az első mind a második esetben a kerék függőleges helyzetben áll és forog. A harmadik esetben a kerék vízszintes helyzetben található s a víz a kerék kanalaiba kapaszkodva hajtja a kereket. Ezeket a malomfajtákat Frančić szerint lengyel területen nem találjuk meg, Spanyolországban és Bulgáriában voltak elterjedve. Megjegyzendő, hogy ennek a kanalas vagy turbinás malomnak régi magyar neve is bolgár malom volt (Magyarság néprajza, I. 45-46.) Energiakihasználás szempontjából a felülcsapó malmok a vizienergiát 67 %-ban, az alulcsapók 33 %-ban használták ki. Ez a megállapítás azonban csak a XIX-XX. században racionálisan épített malmokra érvényes, kétséges, hogy ez az arány régebben is fennállott-e?

Az ilyen megállapítások szempontjából a középkori források nem nagyon birhatók felelétre. A korábbi adatok inkább jogi mint technikai részleteket tartalmaznak, s ha ilyenek találhatók is, azok sem elég részletesek és pontosak. Részben a forrásanyag szükszavusága, részben a XVI. században megfigyelhető változások irányították Frančić figyelmét a tárgyalt korszakban tapasztalható fejlődés felé. Ez az időszak átmeneti korszakot jelent a középkori kisárutermelés és a kapitalizmus gyáripara között. Miután az akkor rendelkezésre álló energiák közül a vizet tudták a leginkább kihasználni, ez a korszak valóban a vizimalmok kora lett. A vizimalmok a mérnöki tudományok XVI. századi fejlődése következtében már nemcsak terményt, hanem pl. gipszet is őröltek, ércet zúztak, papirt állitottak elő, olajat ütöttek, posztót ványoltak, fát és követ fürészeltek, faronkokbe lukakat fúrtak (facsöveket készitettek), fegyvereket éleztek, stb. A vizimalmok mellett ekkor terjedt el a szélmalmok egy uj fajtája. Ezek a «holender»-nek nevezett szélmalmok köből épültek és forgatható fasapkájukkal a szél nagymérvü kihasználását tették lehetővé.

A XVI. századi változások elsősorban a felülcsapó vizimalmok gyors és nagymértékü elterjedését idézték elő, bár épitésük bonyolultabb és ennélfogva költségesebb volt. Ezeknél a malmoknál az első problémát a megfelelő vizmennyiség és a víz esése jelentette. Sok helyütt ugy segitettek ezen, hogy a malmok épitését halastavakkal kötötték össze, ahol egész sor malmot épithettek és több malomkerék hajtását biztosithatták. A folyami malmoknál a megfelelő vizmennyiség ugyan nem volt probléma, a folyó megfelelő sodrát azonban nem egy helyen gátakkal kellett biztositani, amit az ugyanebben az időben felfedezett libella alkalmazása könnyitett meg. A lengyel folyókon ugy látszik a vizimalmok gátjai ugyanolyan problémát jelentettek a folyók hajózhatása szempontjából, mint hazánkban.

Ebben a korban került sor a malmok mechanikájának tökéletesitésére is. A transzmisszió volt a malmok technikailag leggyengébb része, amely a percenként 4-10 fordulatot tevő vizikerék forgási energiáját nem volt képes megfelelően átadni. A megoldást egy, a későbbi hajtókerekek ősének tekinthető fakerék beállitása jelentette. A 16.században az addig kézzel végzett szitálást is mechanizálták.

Frančić ezután sorraveszi a tárgyalt időszakban Lengyelországban használatos vizimalmokat és részletesen ismerteti mechanizmusukat. Mig a ványolók, olajütők, lőpormalmok, a fürészmalmok és a technikai szempontból nem egészen világos papirmalmok létezése Lengyelország területén biztosan megállapitható a forrásokból, addig kétséges, hogy a bányatermékek kiemelésére és a bányákban felgyülemlő víz kiszivattyuzására alkalmas vizikerekes szerkezetet használták-e lengyel területen.

A malmok legnagyobb részének - a falusi malmoknak minden esetben - épitői a molnárok voltak, akik a mi magyar viszonyainknak megfelelően nemcsak molnárok, hanem egyszemélyben ácsok és asztalosok is voltak, s működésük a lengyelországi ipar XVI. századi fejlődéséről tesz tanubizonyságot.

Francić tanulmányát 16 igen jól összeválogatott reprodukció egészíti ki, amelynek legtöbbjéhez részletes magyarázó szöveget is fűzött. Mind az ábrák, mind a források egy része nem a lengyel anyagból való, hanem nyugateurópai (pl. Amman metszetei, stb.) eredetű, s Francić egész tanulmánya többet nyújt a malmok mechanizmusának általános fejlődése, mint magának a lengyel anyagnak részletes feltárása és kiértékelése szempontjából. Magyar szempontból azonban éppen az a néhány lengyel viszonyokra vonatkozó megállapítása érdekes, amely a két mezőgazdasági jellegű ország azonos fejlődésére mutat.

FÜGEDI ERIK

o o o

Maurice B e r e s f o r d : THE LOST VILLAGES OF ENGLAND.

New York, 1954. Philosophical Library. 445 l.

Beresford könyve ismét felhívja a figyelmet az elnéptelenedett, a kisajátítások miatt elpusztult falvakra. Kár, hogy munkájában nem ad részletesebb kritikai ismertetést az eddigi eredményekről és állásfoglalásokról, csak különböző helyeken tett utalásaiból tudjuk meg, hogy az elmult két évtized történetírói általában túlzottnak tartották az egykoru forrásoknak a bekerítések fölötti panaszait és az egész jelenséget kisebb méretünek tekintették, mint az - a jelen munka alapján itélve is - volt.

A munka nagy pozitivuma, hogy az eddig csupán egyes grófságokról megjelent tanulmányokon túlmenően, elsőként foglalkozik a falvak elnéptelenedésének jelenségével az egész országra vonatkozóan. Igy az eddigi tanulmányoknál átfogóbb képet tud adni arról, hogy tér- és időbelileg mikor, hol, miért következett be elnéptelenedés s mekkora volt a pusztulás relativ nagysága. Munkáját a témával foglalkozó eddigi kutatások összefoglalásának, de egyben a részletesebb helytörténeti tanulmányokhoz, ásatásokhoz való kiindulásnak is szánta. A könyv megjelenése körüli időpontban alakult az «Elhagyott Középkori Falvakat Kutató Csoport», melynek a jelen kötet komoly segitséget fog nyujtani.

Beresford művét igen széles olvasóközönség számára irta, a szaktörténészeken túlmenően a laikus érdeklődők igényeit is igyekszik kielégiteni, ennek megfelelően stilusa, tárgyalási módja olvasmányos, sok helyen élményszerűen ismerteti meg az olvasóval a sok évszázaddal ezelőtt elpusztult falvak felkutatását. Az egész munka szerkezetében azonban alapvető hibája, hogy mondanivalóját részben az elpusztult falvak felfedezésének leirására, részben pedig a szerző által feltett kérdések megválaszolására szánt fejezetek szerint csoportositja, a folyamat időrendjét teljesen figyelmen kivül hagyva. Igy elkerülhetetlenül állandó ismétlésekbe kénytelen bocsátkozni, minduntalan utalnia kell korábban elmondott, vagy még elmondandó tényekre, s ha az olvasó egységes képet akar kapni a szerző mondanivalójáról, a különböző fejezetekből ugy kell azt magának összeállitania.

Könyvében az egykoru irott források felhasználásával készült statisztikákat ad és sok légi fényképet közöl. Ez utóbbiakon jól kivehetők az egykori házak, templomok s egyéb épületek alaprajzának, s a régi utaknak a vonalai, de sok esetben még a megmüvelt határ szerkezete is. (Az egykori házak föld alá került alapzatának és az utaknak a helyén a növényzet kedvezőtlenebbül fejlődik, mint ahol a gyökérzet nem ütközik akadályokba. E helyeken a fű vagy a vetemény valamivel alacsonyabb, - az oldalvilágitás, pl. napnyugta alkalmával észrevehető árnyékot ad - vagy beérésének időpontja kissé eltér a környező növényekétől: ez az érő gabona színének különbségében észlelhető és megfelelő időpontban jól rögzithető.) E légi felvételek rajzai teljesen egyeznek az elpusztult falvakról helyenként megmaradt évszázadokkal ezelőtti térképekkel. A források tanulmányozása és helyszini kutatások eredményeként sok száz elpusztult faluról tájékoztat bennünket, ezek pusztulása előtt Anglia települési viszonyai egészen mások voltak mint ma. Bár az 1750 körüli népesség nagyobb, mint a XIV. századi, e népesség mégis kisebb számu településben tömörült, mint a középkorban.

Mi okozta e falvak pusztulását? A felelet közhely: a gabonatermesztésről a gyapjutermelésre való áttérés, ill. a területek legelővé változtatásával kapcsolatos bekerítések. De bármennyire köz-

helynek látszik is, mégis vitatkoznia kell azokkal, akik kétségbevonják, hogy a gyapjutermelés jövedelmezőbb lett volna a gabonatermesztésnél. Kis számban tűzvész, a tenger pusztító munkája és a pestis következtében is néptelenedtek el falvak, de kimutatja, hogy ezek száma a kisajátítások folytán elpusztultakkal szemben elenyésző.

A kérdésre mely falvak pusztultak el, a szerző válasza az, hogy a nyílt, bekeritetlen határral rendelkező, gabonatermelő községek; ezek szántóföldjeinek elvétele a falu pusztulását vonta maga után. Nem ment tönkre az a falu, amely adottságai folytán már eleve is jelentős mértékben pásztorkodott. (így a felföldek falvai), ha e vidékeken a földesur ki is terjesztette legelőinek területét, egyes személyek tönkremehettek, egyes házak elpusztulhattak, de a falu egésze átvészelte a változást. Hasonló a helyzet az erdős részekkel is, ahol a gabonatermesztés a lakósságnak nem kizárólagos, inkább csak járulékos foglalkozása volt. Végül azok a falvak is elkerülték a pusztulást, melyeknek nyílt földjeit még a XIV. század eleje előtt keritették be és vették egyéni tulajdonba. Az e három csoportba tartozó falvakat - tehát nagyjából a hegyes, erdős területeket -, leszámítva, maradnak Közép-Anglia grófságai, a déli és délnyugati alföldek és az északi síkságok. A legsulyosabb pusztulás Közép-Anglia belsejét sujtotta, igen erős volt Közép-Anglia többi részein és a déli vidékeken, közepes erősségü keleten, míg a többi területeken igen csekély elnéptelenedést mutat ki a szerző.

De még a tipikusan gabonatermesztő, síkvidéki falvak közül is elpusztultak egyesek, míg közvetlen szomszédaik esetleg mind a mai napig megvannak. A szerző e jelenséget vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy az elpusztult falvak csekély kivételtől eltekintve, már a XIV. században is gyengébbek, kisebb lélekszámuak voltak a környékükön megmaradt falvaknál s kevésbé tudtak ellenállni a kisajátításnak.

Az elnéptelenedés időpontjának kezdetei a XIV. század elejére nyulnak vissza. Ekkor már jelentős számu, bár többnyire igen kis település pusztulásáról tudunk, főleg a keleti grófságokban. A falvak pusztulásának zöme az 1440-1520 közötti időszakban játszódott le, ennek is tulnyomóan az első évtizedeiben, főleg Közép-Angliában. Az északabbra eső területeken ez az időhatár kitolódott a XVI. század végéig. Bár későbbi időpontokban is volt még kisajátítás, ez általában nem okozta egész falvak pusztulását. A kisajátítások méreteinek csökkenését avval magyarázza a szerző, hogy a szántóföldeknek legelővé változtatása folyamán elérkeztek egy olyan állapothoz, mikor a gabonatermesztés csökkentése, a népesség és különösen a városi lakosság lélekszámának növekedése gabonakeresletet idézett elő s ennek következtében emelkedtek a gabonaárak. Előfordult, hogy egyes legeltetésre használt területeket ismét bevetettek, bár ez a már egyszer elpusztult falvak ujranépesedését nem vonta maga után. Az uralkodók kisajátítás elleni intézkedései, melyeket szintén részletesen tárgyal, nem tudtak számottevő mértékben gátat vetni a folyamatnak.

Beresford fenti okfejtése erős kritikát váltott ki. J.D. Gould az Agricultural History Review 1955. évi kötetében egyéb, a témával foglalkozó munkák és források ismeretében komoly kifogásokat emel a fenti magyarázattal szemben. Beresford gondolatmenete szerint a XV. század végén a gyapju jövedelmezőbb a gabonánál, ezért a sok bekerités és legelővé való átalakitás - sok falu elpusztult. A XVI. század későbbi időszakában a gabona kifizetődőbb a gyapjunál, - ezért sokkal kevesebb falu pusztul el. Szinte hiányzik az interpoláció: a gabona jövedelmezősége emelkedik, ezért kevesebb a bekerités és legelővé alakitás, s kevesebb falu pusztul el. Bár Beresford nem mondja határozottan, hogy a késői Tudor- és korai Stuart-időkben kevesebb földet keritettek be, de nem is hoz fel semmi adatot, amely ezt a kézenfekvő interpolációt helytelennek mutatná. Az olvasó azért meglepődik, amikor tudomást szerez a szerző által mellőzött a Gould által közölt adatról, mely szerint vizsgált hat grófság területén a bekeritett és legelővé változtatott területek 1607-ben nagyobbak voltak, mint 90 évvel korábban, 1517-18-ban. Gould egyéb példákat is hoz fel arra vonatkozóan, hogy az ország különböző területein ugyancsak erőteljesen folytatódtak a bekerítések a későbbi időszakokban is. Valószinüleg azért nem tért ki a szerző e kérdésre, mert akkor két problémát kellett volna megválaszolnia, melyre, ugy látszik, nincs megfelelő magyarázata. Az egyik: miért csökkent a falvak «halandósága» akkor, amikor a bekerités és a legelővé való átalakitás nem mérséklődött? A második kérdés: miért volt egyáltalán ilyen bekerités és átalakitás, ha az «előnyök mérlege» a XVI. század vége felé erősen a gabona javára tolódott el a korábbi időkhöz viszonyitva?

Az első kérdésre eléggé ismert a felelet. Gould szerint - s ezt Beresford is hangsulyozza - természetes tendencia volt, hogy előbb a kisebb helyek, s azok tünjenek el, melyeknek gazdasági szerkezete alkalmas volt az átalakitásra. E kisebb falvak eltünése után egyre erősebbé vált a törekvés, hogy ha lehet, a többi községnél egyezség utján járjanak el, s ha ez nem jöhet létre, akkor is lehetőleg ne egész falvakat sajátitsanak ki, hanem legfeljebb azok egyes részeit. A Tudor törvényhozásnak is nagyobb jelentősége volt a bérlők védelmében, mint a korábbi korszakokbeli intézkedéseknek. Továbbá a XVI. század második felétől magának a parasztságnak is egyre növekvő része volt a földhasználat megváltoztatásának kezdeményezésében.

A második kérdésre nehezebb válaszolni. Ha ismét előnyös lett a gabonatermesztés, miért nem változtatták vissza nagy mértékben éppen azokat a földeket, melyek mind gabona, mind fü alá alkalmasak voltak? S miért nőtt továbbra is a legelővé változtatott terület nagysága? Beresford alighanem leegyszerüsitette a piac-viszonyokat. A gyapju elég értékes volt ahhoz, hogy szárazföldön is messzebbre is szállitsák, ezért lehet össznemzeti, sőt nemzetközi gyapjukeresletről beszélni, amely az ország minden részén hatással volt a földhasználatra. A gabona iránti kereslet azonban, s erről feledkezik meg Beresford, sokkal korlátozottabb volt, mert kivéve az inséges éveket, a XVI. századi viszonyok között nem fizetődött ki, hogy gabonát szárazföldön szállitsanak jelentősebb távolságra, csak vizi szállitása volt gazdaságos. London növekvő gabonakereslete tehát nem hatott olyan egyszerü módon, mint ahogyan gondolhatnánk. A keresletet részben importtal, részben a tengerparthoz közel eső gabonatermelő vidékekről és a Temze felső folyásának környékéről elégitették ki. Ezekre a vidékekre természetesen nagy hatást gyakorolt a városi gabonakereslet, s itt magasabb is volt a gabona ára, mint az ország más részein, ahonnan nem tudták olcsón elszállitani a városokba. Természetesen, ahogy London nőtt, egyre szélesebb környezetre gyakorolt hatást élelmiszerkeresletével.

Ha a szerző munkája nem is nyujt mindenben kielégitő magyarázatot, s könyve szerkezetében találhatók is hibák (ezt másik kritikusa, Joan Thirsk szintén megállapitja az Agricultural History Review hasábjain) a kritikusok egybehangzó véleménye szerint igen jelentősen gyarapitja az elpusztult falvakról való ismereteket, s még mi is hasznonnal forgathatjuk müvét. Külön fejezetet szentel az elpusztult falvak kutatási módszertanának, majd e falvakról jegyzéket közöl az egyes grófságok betürendjében haladva. Véleményünk szerint témáját jobban tudta volna felépiteni s egyben a kritika által kifogásolt helytelen magyarázatot is elkerülhette volna, ha a kérdést nem ilyen szüken, kizárólag a falvak eltünésének szemszögéből vizsgálta volna, hanem, ha beállitotta volna az eredeti felhalmozás sokoldalu folyamatába, melynek csak egyik mozzanata volt az elnéptelenedett falvak pusztulása.

MRÁZ VERA

o o o

Johannes N i c h t w e i s s : DAS BAUERNLEGEN IN MECKLENBURG.

Berlin 1954. 196. l.

A könyv első része a szerzőnek már előbb különis megjelent, nagy feltünést keltő tanulmányát tartalmazza «a keletnémetországi második jobbágyság kérdéséről». Ennek bővebb ismertetésétől ezuttal eltekintünk, mivel magyarul is megjelent (a Történettudományi Intézet Értesitőjének 1954. évfolyamában) és szakirodalmunk is foglalkozott vele. A tanulmány körül kialakult vita alapján a szerző néhány apróbb részletkérdésben módositotta felfogását, főleg pontosabb, félreérthetetlenebb fogalmazást adott tételeinek, ezért eredményeinek ujabb összegezését szükségesnek tartjuk közölni: «A második jobbágyság ezek szerint a paraszt személyes kötöttsége és a nemesi birtokhoz való láncolása, ami a XVI-XVIII. században különösen az Elbától keletre terjedt el. Előmozditotta e területek nemességének a Nyugateurópában kifejlődött kapitalizmus viszonyaihoz való alkalmazkodása. A belső piac bizonyos fokú növekedése és Nyugateurópa fokozódó gabonaszükséglete arra inditotta a minél több árugabona termelésére törek-

vő földbirtokosokat, hogy a parasztokat a nemesi birtokhoz kössék és kizsákmányolásukat a robotoltatás fokozásával sulyosbitsák. A polgárság gazdasági és politikai gyöngesége, valamint a városok kereskedelmének és iparának hanyatlása megkönnyitette a második jobbágyság bevezetését. Keletnémetországban a XVI. századtól fogva uralkodóvá vált a jobbágyi robotmunkán alapuló mezőgazdasági nagyüzem. Fejlődését nyomonkisérte a parasztság előrehaladó kisajátitása és a parasztoknak birtoktalan, jobbágyi napszámosokká változtatása. A majorsági gazdálkodás (Gutswirtschaft) olyan gazdasági vállalkozás volt, mely egyuttal széleskörü kereskedelmet is fejtett ki mezőgazdasági termékekkel, és megteremtette az előfeltételeit annak, hogy a kapitalizmus a mezőgazdaságban a »porosz« uton fejlődjék ki. A második jobbágyságot a földbirtokosok az államhatalom segitségével vezették be, mely a parasztokat kiszolgáltatta a földbirtokosok önkényének. A második jobbágyság bevezetése és következményei kihivták a parasztok ellenállását, akik megtagadták a földesuraknak a szolgálatot, megszöktek tőlük és erőszakos felkelésekbe törtek ki ellenük.«

A könyv második része foglalkozik a cimben megjelölt témával, a mecklenburgi parasztság földtől való megfosztásával, mint a második jobbágyság kialakulásának egyik legkirivóbb példájával. »Mecklenburg az a német ország – irja a szerző – melyben a parasztságnak a földtől való megfosztása a legnagyobb méreteket öltötte.« Itt majdnem az egész paraszti föld allodiummá lett s majdnem az egész parasztság majorsági napszámossá. Annak, hogy a második jobbágyság viszonyai ilyen korlátlanul érvényesülhettek Mecklenburgban, a fejedelmi abszolutizmus hiánya volt az oka. A XVI. századig az allodizálás ritkaság volt Mecklenburgban is. A század második felében kialakult a majorsági gazdálkodás, melynek utjában állt a paraszti birtoklás. Előbb az allodiumnak bérbe adott részeit vették ki a parasztok kezéből, majd a jobbágyi viszonyt a római jog segitségével rabszolgaságra magyarázó jogászok érveléseit is felhasználva, a XVII. század elején a földesurak kivivták a parasztföldek bevonásának korlátlan jogát s egyuttal a parasztoknak a nemesi birtokhoz való kötését. A harmincéves háboru pusztitásai teljessé tették a második jobbágyságot: a földesurak az allodiumhoz csatolták az elnéptelenedett parasztgazdaságok egy részét, más részüket pedig ugy telepitették ujra, hogy az épületeket és a gazdasági felszerelést sem adták a paraszt tulajdonába, aki igy a termelőeszközökhöz való minden tulajdonjogát elvesztette s ki volt szolgáltatva földesurának. A robotoltatás mindennapi teherré vált, a parasztok gyermekei cselédi szolgálatra voltak kötelezve s még az asszonyokat is fonási robotra kényszeritették. A paraszti földet müvelő jobbágyok mellett az uri földből részesült Kossat-ok és a kunyhóval és kertecskével biró Einlieger-ek képviselték a zsellérelemet. A földesur szabadon rendelkezett a parasztgazdasággal; áttelepithette róla a jobbágyot, zsellérré tehette vagy teljesen elüzhette a telkes parasztot. A parasztcsaládokat föld nélkül is adták-vették, bottal-korbáccsal kényszeritették munkára. A hercegek az adóbevételek érdekében időnként megpróbálták a földfosztást gátolni, de állandó pénzzavaraik miatt rá voltak szorulva a nemesség jóindulatára s ezért mindannyiszor engedtek, hozzájárulva a paraszti föld és személyes szabadság elleni ujabb és ujabb merényletekhez. A XVIII. század elején egyik herceg megpróbálta az abszolut kormányzást bevezetni s a nemesség ellen népfölkeléshez folyamodott, de vereséget szenvedett.

Amig a hagyományos háromnyomásos gazdálkodás folyt az uri földekre is kiterjedő nyomáskényszerrel, addig a földfosztás viszonylag lassan haladt előre. Meggyorsult azonban a XVIII. század folyamán, mikor holsteini mintára (de az ottani tulnyomó állattenyésztéssel szemben gabonatermelésre beállitva s ennek megfelelően módositva) a földesurak bevezették a hetes vetésforgót (Koppelwirtschaft vagy Schlagwirtschaft), ami jelentősen növelte a termelékenységet, egyuttal azonban döntő lökést adott a paraszti és uri földek elkülönitésének, ill. az előbbiek bevonásának a majorsági gazdálkodásba. A XVIII. század közepére a száz év előtti 12000 önálló parasztgazdaság 4900-ra olvadt le. A hercegi kormányzat legalább annyit akart elérni, hogy egész falvak allodizálását, a lakosságnak napszámos zsellérré tételét megakadályozza, de a földesurak ezt a tilalmat is kijátszották, s a XVIII. század végén már csak 2283 önálló parasztgazdaság volt az országban. Az 1775 utánbeköszöntő és a francia forradalom idején csucspontját elérő mezőgazdasági konjunktura lehetővé tette a földesuraknak a vetésforgó általános bevezetését és a paraszti földek zömének saját kezelésbe vételét. Mecklenburg mezőgazdasága nemzetközi viszonylatban is az elsők közéemelkedett, ugyanakkor azonban a parasztság nyomora tetőfokát érte el, annál inkább, mivel az iparfejlődés elmaradottsága miatt mezőgazdasági népfölösleg kezdett mutatkozni. A korszerü gazdálkodás már nem elégedhetett meg a robotmunkaerővel, az iparfejlődés felismert szüksé-

gessége szintén a földhözkötés ellen szólt, s a francia forradalom eseményei is figyelmeztették az uralkodóosztályt a régi rendszer tarthatatlanságára. A paraszti ellenállás azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy agrárforradalmat hajtson végre s igy a jobbágyfelszabaditás felülről diktált reformként, a földbirtokosok érdekeinek megfelelően következett be: a fejlődés a «porosz utra» terelődött.

A szerző meggyőző érveléssel, világos vonalvezetéssel fejti ki ezt az egész folyamatot. Mintaszerüen mutatja be a termelőerők, a termelési viszonyok és az osztályharc összefüggéseit. Aligha maradhat fenn kétség alaptétele helyességét illetően: a második jobbágyság a «porosz út» előkészitője, s a kettő együtt az eredeti felhalmozás folyamatának sajátos keleteurópai változatát alkotja. Ha valamit hiányolhatunk ebben a kitünő könyvben, az a mecklenburgi városok és a polgárság szerepének homályban maradása. Anélkül, hogy a polgári fejlődés megtorpanásának okait és konkrét körülményeit ismernök, nem érthetjük meg a maga teljességében a második jobbágyság jelenségét.

MAKKAI LÁSZLÓ

Leopoldo Cassese: LA BONIFICHE NEL MEZZOGIORNO D'ITALIA DURANTE IL PERIODO SPAGNOLO
Società. 10: 1954. 1 sz.

Cassese tanulmányában a cimben megjelölt agrotechnikai tevékenységen messze tulmenő problémákat tárgyal, melyek döntő módon hatottak a dél-itáliai gazdasági és társadalmi fejlődésre. Az itteni sikságok elmocsarasodása és müvelhetetlenné válása ui. évszázadokra rányomta bélyegét e fejlődésre. Itália földrajzi adottságai lehetővé teszik, hogy a hegyekből a sikságokon át a tengerbe siető, önálló vizgyüjtő területtel rendelkező folyók, ha nincsenek kellően szabályozva, könnyen elmocsarasitsák e sikságokat. Ez a folyamat, bár lassu volt, már a korai évszázadokban elkezdődött. A lakosság elhuzódott a maláriás partoktól, annál is inkább, mert a IX. századtól kezdve állandóan ki volt téve az arabok, majd egyéb barbár kalózok támadásainak. A népességnek a nagyobb biztonságot nyujtó hegyekben való tömörülése nehézzé tette az itt való megélhetést; szivós küzdelem keletkezett a termőföldért. Ennek növelése érdekében hatalmas erdőket irtottak ki. Azonban a vizmosást megkötő erdők kipusztitátása következtében az esők lehordták a termőföldet a folyókba, a többé nem szabályozott folyók viszont, elárasztva a sikságot, a földmüves életnek még a gyökereit is elpusztitották itt. Igy a hegyek és sikságok közötti egészségtelen lakosságelosztás állandósult. Megoldást csak a sikságon végzett talajjavitás és a hegyek ujraerdősitése hozott volna.

A talajjavitás problémája azonban nemcsak technikai, hanem társadalmi kérdés is volt. A feudális nemességnek ui. nem állott érdekében a talajjavitás előmozditása s a spanyol korszak kormányzata szintén nem tartotta ezt feladatának. Mig hatalmas összegeket forditottak épitkezésekre és egyéb müvészeti célokra, nem áldoztak e létfontosságu kérdés megoldására, de a közlekedés, az utak valamelyes szabályozására és a közbiztonságot teljesen megbénitó banditizmus leküzdésére sem.

A XVI. századi spanyol kormányzók közül az 1532–53 között müködő don Pietro di Toledo felismerte a probléma jelentőségét és elsősorban a Volturno szabályozása, hajózhatóvá tétele és ezzel összefüggésben a Nápoly körüli mocsarak lecsapolása keltette fel érdeklődését. Tervet készitett a hatalmas munka lebonyolitására, felhivással fordult az érdekelt területek birtokosaihoz, majd egy tanácsot létesitett, melynek feladata az lett volna, hogy a csatornák fenntartásán őrködjék. A tanácsban azonban nagy szerepük volt a nemeseknek és igy alkalmuk nyilt arra, hogy akadályozzák a szabályozási és talajjavitási munkálatokat. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy a feudális földbirtokosoknak jelentős hasznuk volt a fennálló állapotokból a malomipar révén. Sőt, egyes korábban még hajózható folyókon, igy a Sarnon is, sorra állitották fel az ujabb malmokat, s igy a viz, akadályokba ütközve, kiöntött és ujabb hatalmas területeket mocsarasitott el. A szerző nyomonkiséri egy magánkezdeményezésre indult csatornaépités sorsát: Sarno grófja, Muzio Tuttavilla csatornaépitésbe fogott, hogy a Sarno vizét Torre Annunziataig elvezesse s ottani malmai

hajtására használja fel. Az érdekeikben sértett szomszédos tulajdonosokkal való pereskedés után folytathatta ugyan a csatorna építését, de ez kimeritette anyagi erejét s a várt eredményt sem hozta meg ; a csatorna az 1631-es Vezuv-kitörés alkalmával eliszaposodott. Ismét nagy kár érte az 1647-es felkelés alkalmával, melyet Masaniello vezetett, a nápolyi spanyol alkirály adóemelése ellen végsőkig elkeseredett nép élére állva. A feudális seregek által körülvett felkelők végső szükségükben elterelték a Sarno folyását, hogy ezáltal a Torre Annunziatában működő malmokat megállitsák és igy kiéheztessék a várost. A folyó elpusztitotta az egész völgy vetését és ismét tönkretette a csatornát; Tuttavilla örökösei pedig anyagilag tönkrementek. A csatorna végül a királyi udvar kezelésébe került.

Mivel a feudális uralkban nem volt meg a megfelelő szándék, de elég anyagi erejük sem volt a folyók szabályozásához, ez éreztette a visszahatását az egész Sarno völgy szociális életére. A cölöpgátak emelése a folyókon, a kender- és lenáztatás s a bivalytenyésztés megjelenése a feudálisok gazdagodása mellett a lakosság nagy nyomorát hozta magával, a parasztok legnagyobb részét kétkezi munkássá tette s mindenütt nyomoruságos s az egészségre ártalmas körülményeket teremtett.

Még rosszabb állapotok voltak a Diano völgyében ; az itt élő 13 kommunitás, helyes érdekeit fel nem ismerve, egymás ellen harcolt s egymás földjeire igyekezett vezetni a vizet.

A kormányzat talajjavitási tevékenysége ezek szerint csak Nápoly környékére korlátozódott s bizonyos eredményeket csak don Pietro di Toledo működésében mutatott fel. Utódai csak kisebb jelentőségü intézkedéseket hoztak. A távolabbi provinciákkal végképp nem törődtek, e partvidékek egészségtelenek voltak és teljesen elnéptelenedtek. Az alkirályok kormányzása, uralmuk két évszázada alatt nem tudott megbirkózni az elmocsarasodott földek talajjavitásának problémájával. A főurak gyülésének ellenállása, a fennálló előitéletek, melyek a helyzet okát nem a rossz egészségügyi körülményekben, hanem a csillagok állásában keresték, a banditizmus, megfelelő nagyságu tőkék és vállalkozószellem hiánya, megfelelő technikai tradició és a végbezvitelre szükséges szervek hiánya : ezekben a szerintünk korántsem egyforma mértékben meghatározó - tényezőkben látja a szerző az okát annak, hogy az ország nem tudott kibontakozni ez elmaradott körülményekből a XIX. század elejéig. A következő kormányzatoknak ilyen örökséget kellett átvenniök.

MRÁZ VERA

A MAGYAR TALAJTAN TÖRTÉNETE AZ 1945-56-os ÉVEK TALAJTANI IRODALMÁBAN

A tudományok történetének ismerete a tudományos kutatások elvi és módszertani fejlődésének egyik fontos tényezője. Egy-egy tudományág, vagy szakterület történeti fejlődésének ismerete jó segitséget ad az illető tudományág további kibontakozásához és fejlődéséhez. A tudományágak történetének ismerete a tudomány vitás kérdéseinek tisztázásánál, az elvi kérdések tisztázásánál is igen nagy jelentőségü.

A tudományok részletes fejlődéstörténeti ismerete nem egyszer lehetővé teszi azt, hogy a tudomány egy adott fejlődési szakaszának formáit és kereteit szinte előre körvonalazni tudjuk. Ezt egy példával is lehetne illusztrálni. Amikor a kémia még gyerekcipőben járt, egyetlen tudományágat jelentett a természettudományok körében. Amikor azonban az első szerves vegyületeket mesterségesen előállitották, bebizonyosodott, hogy egy uj tudományág van kibontakozóban a kémiai tudományokon belül, a szerves kémia. Ekkor még nem is gondoltak arra, hogy az élettanban fontos szerepet játszó vegyületekkel foglalkozó tudományág önállósulni fog és biokémia néven vonul be a tudományok sorába. A legujabb időkben pedig, amikor a rendkivüli biológiai hatékonyságot képviselő antibiotikumok kutatása előtérbe lépett, sok antibiotikum-kutatással foglalkozó tudós azt a kijelentést tette müveiben, csupán tudománytörténeti analógia alapján, hogy az antibiotikumokkal foglalkozó tudományág

sajátos módszereivel és egészen jellegzetesen sajátos feladataival a biokémián belül önállósulni fog, mint ahogy valaha a szerves kémiából külön tudományág, a biokémia vált ki önállóan. Elősegíti ezt az is, hogy a felfedezett antibiotikumok száma is szinte napról-napra növekszik. A mult fejlődéstörténeti tapasztalatai alapján tehát sokszor következtetni lehet a bekövetkező fejlődés körvonalaira.

A talajtan mint önálló tudomány, aránylag fiatal. Fejlődését nagy vonalakban természettudomány terén bekövetkezett ugrásszerű fejlődési lépcsők szabták meg. A geológia, a kémiai és a biológiai tudományok fejlődésének egyes jellegzetes szakaszai erősen rányomták bélyegüket a talajtan fejlődésére.

Liebig idejében, amikor mindent kémiai alapokra vezettek vissza a mezőgazdaságban is, a talajtanban elterjedt a kémiai irányzat. Ezt követte az ugyancsak Németországból kiinduló Fallou, majd Ramann által megalapított un. geológiai irányzat, mely a mult század végén a magyar talajtanban is erősen éreztette hatását. Ennek a nézetnek különösen abban jelentkezett káros hatása, hogy szétválasztotta az un. «tisztán tudományos talajtan»-t, a pedológiát és a gyakorlati talajtant, az agrológiát. Ezzel az elhatárolással az előbbit öncéluvá, az utóbbit tudománytalanná süllyesztette. A biológiai tudományok nagymértékű fejlődésével az orosz talajtan biológiai irányzata kezdett tért hódítani. Mikor Dokucsájev kifejtette, hogy a talajt önálló természeti jelenségként kell kezelni, fejlődését meghatározott, sajátos módszerekkel kell vizsgálni és kutatni, a talajtan lényegében önálló tudomány lett.

A közvetlen 1945 utáni időkben a külvilágtól a háborus események folytán elzárt magyar kutatók kezdtek ismerkedni a külföldi, főként a szovjet talajtan eredményeivel. Ez az ismerkedés, a külföldön elért eredmények hazai felhasználása, kétségtelenül igen termékenyen hatott az egész talajtan fejlődésére. Sok esetben hiányzott azonban ezen időszakban a magyar talajtan kiváló tudósainak, a mult eredményeinek kellő értékelése. Ez azzal is magyarázható, hogy ebben az időszakban még a legjelentősebb elvi kérdések tisztázása volt napirenden és ennek folytán kevés összefoglaló, nagyobb talajtani munka jelent meg. Mint azonban a Magyar Tudományos Akadémia által 1955 juniusában megrendezett talajtani konferencián is megállapítást nyert, az utóbbi években igen nagymértékben fellendült a talajtani kutatás és jelentős eredményeket ért el. Ezt egyebek közt az is mutatja, hogy a legutóbbi években számos nagyobb talajtani munka is megjelent. Ezek kisebb-nagyobb mértékben foglalkoznak a magyar talajtani kutatás történetével.

Egy ilyen rövid cikk keretében a legapróbb részletekre kiterjedően nem lehet megvizsgálni, mindazon munkákat, melyek valamilyen tudománytörténeti vonatkozást tartalmaznak. Itt csak a legfontosabbakkal foglalkozunk. A tanulmányok egy része a magyar talajtan-kutatás történeti összefoglalásával foglalkozik, másik része pedig valamely kiváló talajtani tudós emlékezetére íródott. Az Agrokémia és Talajtan c. folyóiratban több ilyen cikk jelent meg: megemlékezések Sigmond Elekről, Várallyay Györgyről, Kreybig Lajosról. A Magyar Tudományos Akadémia Talajtani Kongresszusán (1955 junius) Ballenegger Róbert a magyar talajtani kutatás multját ismertette összefoglaló előadásban külföldi vendégeink előtt is. Sigmond Elek halálának 15. évfordulóján a talajtani szakemberek emlékkonferenciát rendeztek Sigmond tiszteletére. Ennek anyaga nyomtatásban is megjelent az Agrokémia és Talajtan c. folyóirat Sigmond-emlékszámában. A METESZ és a TTIT számos kisebb ismertetést, előadást tartott kiváló mezőgazdasági szakemberek munkásságáról, többek között Tessedik Sámuel munkásságáról is.

Egészséges fejlődési folyamat indult tehát meg, melynek eredményeként a magyar tudomány multbeli kiváló képviselőiről és nagyarányu, sokszor nemzetközi szinvonalu munkásságukról emlékeztek meg. A tudománytörténeti ismereteket nem szabad azonban öncéluaknak, a mult eseményei egyszerű regisztrálásának tekinteni. A mult legnagyszerűbb, haladó hagyományai kell, hogy serkentsék jelenkori jutatóinkat kiváló eredmények elérésére.

Az 1945–1956 közti időszak elején a magyar talajtani tudomány történetének ismertetésével rendszerint csak egyetemi és főiskolai oktatásunkban foglalkoztak. A magyar talajtan történetével

foglalkozó írások közé ez időszakban csak az egyetemi jegyzeteket, vagy esetleg tankönyveket sorolhatjuk. Így a magyar talajtan multbeli eredményeinek méltatását és történetének összefoglalását Páter Károly: Talajtan c. jegyzetében (Budapest, 1951) és Fekete Zoltán: Talajtan c. tankönyvében (Budapest, 1952) találhatjuk meg.

Páter Károly jegyzetében számos szövegközi utalás mellett külön is foglalkozik a magyar talajtani kutatás történetével és a magyar talajtani tudomány nemzetközileg is elismert kiváló eredményeivel. Kiemeli a magyar kutatók nagy szerepét abban, hogy az orosz talajtani iskola nézeteit először ismerték fel helyesen és közvetitették a nyugati tudományos világnak. Fekete Zoltán számos szövegközi utalás mellett kb. egy oldalnyi terjedelemben szentel figyelmet a magyar talajtani kutatás történetének, a legrégibb időktől kezdve. A könyv természeténél fogva nem nyujthat részletes történeti áttekintést, kiemeli azonban a magyar tudósok kezdeményezését a nemzetközi konferenciák létrehozásában és az azokon való részvételt. A tankönyv 9 talajtani kutató munkájának jellemzésével külön néhány soros leirásban is foglalkozik. Megjegyzendő, hogy a könyvben ennél sokkal több magyar talajtani kutató munkájáról történik emlités, a kilenc legnevesebb tudós munkásságát méltatva: Tessedik Sámuel, Fekete Lajos, Szabó József, Treitz Péter, Cserháti Sándor, Ballenegger Róbert, Sigmond Elek, Kreybig Lajos és Mados László. Igen értékes része a történeti összefoglalásnak a talajtani nemzetközi konferenciák részletes ismertetése.

Az időrendben következő munkák közül ki kell emelni Szabolcs István talajtani tárgyu munkáját. (A Hortobágy talajai, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1954), amely bár nem összefoglaló jellegü, hanem speciális talajtani munka, igen helyesen foglalkozik a talajtan elvi kérdéseivel, és a magyar talajtani kutatás multjával is. Teljességre ugyan, már jellegét tekintve sem törekedhetett, érdeme azonban, hogy kritikailag értékeli az egyes nézeteket, talajtani elméleteket és részletesen leirja a magyar talajtan két klasszikusának, Treitz Péternek és Sigmond Eleknek a talajtan fejlődését olyan kedvezően befolyásoló vitáját, ellentétes nézeteit pl. a szikes talajok keletkezésének kérdésében. Ugyanebben a fejezetben (A szikes talajok vizsgálatának első úttörői hazánkban, 34.l.; - Treitz és Sigmond a magyar talajtan klasszikusai a szikesek kérdésről, 35.l.) részletesebben ismerteti Muraközy Károly, Scherf Emil és Ballenegger Róbert klasszikus munkáit a magyar szikkutatással kapcsolatban. Tárgyalja a jelenkori kutatóink munkáit a szikesekről «A Kreybig-féle talajtérképek értékelése és birálata» cimen (39.l.), a szikkutatás és a talajtérképezés jelenlegi állását hazánkban, különösen Arany Sándor, Kreybig Lajos és Stefanovits Pál ezzel kapcsolatos munkásságát azonban külön kiemelve.

Ez a történeti összefoglalás nagy szerepet tulajdonit a magyar talajtan fejlődésében annak a tudományos vitának, amelynek során Sigmond a magyar szikesek keletkezését a szárazság és az átnedvesedés időszakos váltakozásával magyarázta, Treitz pedig főként az Alföld mocsarainak lecsapolásával, a klimatikus változásokkal hozta kapcsolatba. Sigmond szerint fennáll a lehetősége annak, hogy az Alföldön, amely valaha mocsár volt, még a lecsapolást megelőzően is voltak szikesek. A munkában egyébként a szikgenetika kérdéseivel kapcsolatos minden lényegesebb nézet tudománytörténeti vonatkozását megtaláljuk.

A Magyar Tudományos Akadémia által összehivott talajtani konferencián (Budapest 1955) Ballenegger Róbert: A magyar talajtani kutatás multja c. előadásában igen részletes összefoglalást adott a magyar talajtani kutatók által elért eredményekről, a nemzetközi együttmüködésben vitt kezdeményező szerepükről. A konferencián elhangzott előadások nyomtatásban is megjelentek. (Akadémia Kiadó, Budapest 1956). Az előadás bevezetőjében a következőket állapitotta meg: «Az összes tudományok mai állapota többé-kevésbbé hosszu fejlődés eredménye. Ha az utóbbi években bekövetkezett előrehaladást helyesen akarjuk értelmezni, indokolt azokat a gyökereket felkutatni, amelyekből a tudomány eleven hajtásai kifejlődtek.» A szisztematikus talajtani kutatás alapjait Szabó József professzor Békés- és Csanád megye talajviszonyaival foglalkozó, 100 évvel ezelőtt megjelent munkájára vezeti vissza. Ennek mellékleteként talajtérkép is jelent meg Békés- és Csanád megyékről. (1: 576.000) Munkáját a Magyar Mezőgazdasági Társulat 1858 május 5-i ülésének iránymutatása alapján kezdte meg.

Kortársa Inkey: A magyar talajkutatások története c. munkájában kiemeli Szabó munkájának jelentőségét és kiemeli azt is, hogy az nemzetközileg is jelentős, mert külföldön is igen kevés adatot ismernek ezzel kapcsolatban, s így a magyar Szabó József munkája úttörőnek tekinthető.

Bár Szabó József munkái Tokaj-Hegyaljáról, Szolnok és Pest megyékről sokáig nem találtak követőkre, mégis, mint Ballenegger írja, az ügy fontosságát akkor már több állami intézkedés is bizonyítja. (Agrogeológiai Osztály megalapítása a Földtani Intézetben a Földmüvelésügyi Minisztérium felügyelete alatt, 1891). Jelentős lépést jelentett Inkey és Treitz kezdeményezésére a Nagyalföld talajviszonyainak részletes vizsgálata a Földtani Intézet Agrogeológiai Osztályán. Az osztály munkatársai is egyre szaporodtak.

A fejlődés következő, igen nagyjelentőségü lépése az volt, - mint Ballenegger kiemeli - hogy Lóczy, a Földtani Intézet akkori vezetője, az intézet fennállásának 40 éves évfordulóját nem fényes ünnepségekkel, hanem szükebb szakkörben, külföldi vendégek meghivásával akarta megünnepelni. Így történt az, hogy az orosz Glinka talajosztályozási elméletét és általában az orosz iskola, főként Dokucsájev tételeit a nyugati tudósok ezen az 1909-ben Budapesten tartott konferencián ismerték meg. Ugyanez a konferencia szögezte le a magyar és az európai talajtérkép elkészítésének szükségességét. Ennek eredményeként a Treitz, Timkó, Ballenegger és László felvételezései alapján készült átnézetes talajtérképet 1918-ban Treitz és Timkó klimazonális talajtérkép cimen adták ki, majd Stremme elkészítette Európa talajtérképét.

A mind nagyobb méreteket öltő talajtérképezési munkákból a magyar kutatók nemzetközi viszonylatban is jelentős szerepet vállaltak. Így Spanyolország átnézetes talajtérképét Treitz készítette el. A talajjavitási munkák közül Szentannay munkáját emeli ki az összefoglalás, majd rátér a Kreybig-féle talajtérképezési munkák, és Sigmond Elek munkásságának részletes ismertetésére. Rámutat arra, hogy az 1933-1950 közötti időszakban Kreybig irányitásával készült talajtérképek a tervgazdálkodás, a többtermelés és a talajjavitás szempontjából egyaránt fontosak. Igen tág teret szentel Sigmond munkásságának, kiemeli nagy nemzetközi tekintélyét. 1934-ben megjelent, nemzetközileg is nagy érdeklődésre számottartó könyve megfelelően átdolgozva Londonban 1938-ban angol nyelven is napvilágot látott. Az összefoglalás Herke, Arany és Prettenhoffer szikjavitás terén végzett nagyjelentőségü munkájának méltatásával fejeződik be.

Talajtani tudománytörténeti áttekintést ad Stefanovits Pál: Magyarország talajai c. könyve is. A tartalmában gazdag és a téma fontosságához illő gondossággal készült könyv külön fejezetben alaposan és részletesen tárgyalja a magyar talajkutatások történetét. Ez az utóbbi években megjelent összefoglalások közül az egyedüli olyan, amely általános keresztmetszetet ad az egész magyar talajtan-kutatás eredményeiről és kiváló müvelőinek munkásságáról. A könyv külön fejezetben (A magyar talajtan története, 5--22.l.) foglalkozik a magyar talajtani kutatásokkal. Stefanovits könyvének történeti összefoglalása az 1945--56-os évek irodalmában nagy adósságot törlesztett a magyar talajtani kutatások elért eredményeinek értékelésével kapcsolatban.

A gazdag történeti anyagra támaszkodó fejezet méltó keretbe foglalja a magyar talajtan nemzetközi szinvonalu eredményeit. Helyes, hogy a könyv összefoglalásában német és orosz nyelven a történeti fejezet rövid összefoglalása is szerepel. A talajtan előfutárai között a Tessedikről történt elég részletes megemlékezésen kivül Stefanovits megemliti Irányi János 1839-ben megjelent: A könyári tó c. munkáját a szikképződéssel kapcsolatban. A tudatos talajtan müvelőinek sorát akárcsak Ballenegger fent id. előadásában (1955), Stefanovits is Szabó József és Molnár János talajtérképezési munkájának méltatásában kiemeli azt, hogy a környező államokban ugyanebben az időben a talajtérképezés és általánosan a talajtan fejlődése még nem hozott hasonló eredményeket. Igen érdekes - és ez Stefanovits könyve történeti összefoglalásának teljességre törekvéséből adódik, - hogy Sporzon Pál 1865-ben megjelent tankönyvével is részletesen foglalkozik. Kiemeli még az ezen időszakban megjelent tankönyvek közül Fekete Lajos: Erdészeti talajtan c. könyvét (1882 és 1891), valamint Cserháti Sándor 1894-ben kiadott tankönyvét, az utóbbin szerinte igen erősen érződik a külföldi talajtani irányzat, az akkori Liebig-féle agrokémiai szemléletnek megfelelően.

A fejezet e továbbiakban a Földtani Intézet Agrogeológiai Osztálya által végzett térképezéssel foglalkozik, amelyről Ballenegger történeti áttekintésével kapcsolatban már megemlékeztünk. Stefanovits kiemeli azonban e munka nemzetközi kapcsolatait, a kutatók személyes kapcsolatait Glinkával, Tanfilevvel és a román Murgocival. Míg Szabolcs István id. munkája igen részletesen foglalkozik a magyar talajtan klasszikusainak a szik-genetikával kapcsolatos vitáival, Stefanovits a talajtérképezés vitás kérdéseit és a talajtan klasszikusainak, valamint a geológusoknak e vitákban elfoglalt álláspontját tárgyalja behatóan. Ismerteti Horusitzkynek a klimazonális talajtérképpel kapcsolatban elfoglalt ellenzéki álláspontját. Eszerint Horusitzky világosan látta a klimazonális térképezés előnyeit és hátrányait, hibának tartva a klima szerepének túlságos hangsulyozását. A továbbiakban rátér arra is, hogy míg Treitz a szikképződési elmélettel Sigmonddal került ellentétbe, földrajzi megállapításait Cholnoky Jenő támadta (Földrajzi Közlemények 1925).

A történeti fejezet külön része tárgyalja Sigmond Elek munkásságát a Cserháti Sándor irányitása alatt megkezdett munkáktól 1939-ben bekövetkezett haláláig. Kiemeli Sigmond hatalmas szerepét a tudományos nemzetközi kapcsolatok kiépitése terén, melynek eredményeként az 1929-ben tartott budapesti Talajtani Értekezleten Prjanisnyikov, Jarilov, Gemerling és Vilenszky nézetével ismerkedhettek meg a magyar és a nyugati tudomány képviselői egyaránt. Sigmond igen hosszas és termékeny vitája Treitz Péterrel, Scherf Emillel és Kreybig Lajossal nagyjelentőségü a magyar talajtani tudomány fejlődésében. Sigmond elméleti munkái és kutatásai a mai gyakorlati szikjavitási eljárások továbbfejlesztésének s igy Herke, Arany és Prettenhoffer gyakorlati szikjavitási munkáinak is alapját képezték. Általános talajtan c. könyve még ma, 20 év után is helytálló és igen értékes támpontokat ad a magyar talajtan müvelőinek. Megemliti Stefanovits azt is, hogy Sigmondnak Alkalmazott talajtan c. könyve, melyet az előbbi könyv kiegészitésének szánt, 1939-ben bekövetkezett halála miatt már nem jelenhetett meg.

Sigmond Elek sokoldalu és a nemzetközi talajtani tudományos kutatás szempontjából is döntő jelentőségü munkássága kellő értékelését a történeti bevezető összefoglalások szük kereteiben alig adhatjuk meg. Figyelemreméltó azonban a magyar talajtani szakemberek által megrendezett Sigmond emlékkonferencia számos előadása és hozzászólása. Az Agrokémia és Talajtan c. folyóirat külön számában Sigmond halálának 15. évfordulója alkalmával több kiváló külföldi tudós emlékezett meg munkásságáról.

Kovda a következőket irja: «Sigmond munkái a talajképződés általános kérdéseiben éppugy, mint a klasszifikációban, valamint a szikes talajok genetikájának és javitásának kérdéseiben ma is és mindenkor hatalmas jelentőséggel birnak.» Demolon a Francia Tudományos Akadémia tagja, az Agrokémia és Talajtan (Tom 3. No. 4. 1954) c. folyóiratban megjelent cikke többek között a következőket irja Sigmondról: «Sigmond ama éleslátásu tudósok közé tartozik, akik a megoldandó helyes kérdések meglátásával uj utakat nyitottak, melyeken eljuthatunk a jelenségek magyarázatát lehetővé tevő általános elvek felismeréséhez anélkül, hogy kizárólag a jelenségeknek közvetlen hasznositható technikai oldalához ragaszkodnánk. A nemzetközi tudományos együttmüködés kiváló munkása volt, ennek köszönhetjük tudományunk jelenlegi fejlettségét és önállóságát, amely e század elején még csak kezdetén volt.» Vilenszkij ugyanitt megjelent cikke többek között a következőket tartalmazza: «Sigmond élenjáró tudós volt, aki olyan tudományos nézeteket alakitott ki, melyek sokban hasonlitanak a mai szovjet talajtanéhoz.» Valamennyi megemlékezésből a legnagyobb megbecsülés és elismerés hangja cseng ki.

Stefanovits történeti áttekintésének befejező része kiemeli a felszabadulás utáni évek biológiai szemléletü talajtani kutatásaiból Fehér Dániel és Kreybig Lajos munkásságát. A legfrissebb talajtani vonatkozásu könyv, melyben történeti áttekintés is van, Arany Sándor: A szikes talaj és javitása c. munkája (Mezőgazdasági Kiadó, Budapest 1956). A kötet Történeti áttekintés c. fejezete a magyar szikkutatás történetét igen részletesen foglalja össze. Sok esetben e történeti adatok tulnőnek a szik-kutatás szükebb körén és az egész talajtani kutatás szempontjából értékesek. Tessedik szerepének értékelésével kapcsolatban többek között megállapitja, hogy ennek a talajtörténeti szempontból is olyan fontos munkát végző sokoldalu embernek a munkásságát, életének főbb mozzanatait a szakkörök nem méltatják kellőképpen. A következőkben Balogh József kiskunsági orvosnak a ma-

gyar talajkutatás kezdeti időszakában megjelent szikes talajokkal foglalkozó munkáját említi meg, majd Korizmics László, Benkő Dániel, Morócz István közös munkáját (Mezei Gazdaság Könyve), mely 1855-ben jelent meg Pesten és amely a Szeged környéki és Békés-Csanádi talajok igen jó leírását adja. Foglalkozik Kvassay szikjavitási munkáival és Cserhátinak a szikjavitással kapcsolatban elfoglalt álláspontjával is.

Cserhátinak, az egyébként igen nagynevü tudósnak a szikjavitással kapcsolatos téves állás pontjára is rávilágit könyvében Arany, de kiemeli azt is, hogy, bár Cserháti ellenezte a «száraz szikjavitás»-sal járó beható foglalkozást, igen nagyjelentőségüek voltak a Cserháti-iskolának a vizes kezelésekkel, öntözésekkel végrehajtott szikjavitási kisérletei. Gyárfás is az öntözéses szikjavitás mellett foglalt állást. Tudjuk azonban, hogy a száraz szikjavitó eljárások létjogosultsága az idők folyamán bebizonyosodott és a gyakorlatban leginkább ezek terjedtek el. Arany Sándor könyve történeti összefoglalásának igen értékes része az, melyben Sigmond nemzetközi kapcsolatait és a talajtani kongresszusok és konferenciák létrehozásában játszott szerepét méltatja. A megállapitásból kitünik, hogy Sigmond ideje a magyar talajtannak mondhatnánk a fénykora volt, melyben igen nagy nemzetközi tekintélyre tettek szert kutatóink. A történeti áttekintés érinti még Herke és Prettenhoffer munkáját a szikjavitással kapcsolatban, majd a külföldi talajtan eredményeinek ismertetésével zárul.

A fentemlitett könyveken kivül említenünk kell még néhány, az Agrokémia és Talajtan c. folyóiratban megjelent, egyes magyar talajkutatók emlékére irt cikket. Ballenegger és Stefanovits a Sigmond-emlékkonferencia jelentőségével foglalkoztak. (Ballenegger Róbert előadása a Magyar Tudományos Akadémia Talajtani Kongresszusán 1955. junius 6, ugy anez nyomtatásban megjelent: Die Vergangenheit der Ungarischen Bodenforschung cimen, a Kongress für Bodenkunde der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest, 6-8. Juni 1955. c. kiadványban, Akadémiai Kiadó, Budapest 1956. Stefanovits Pál: Magyarország talajai c. könyvének emlitett részei.) Meg kell még említenünk Sigmond munkásságának sokirányu méltatásából a Sigmond-konferencia emlékbeszédét, melyet Páter Károly irt Sigmond Elek emlékére, cimen az Agrokémia és Talajtan Tom. 3. No. 4. 1954., 257. l. Ebben a következőket olvashatjuk: «Sigmond Elek munkássága a mezőgazdasági tudomány nagy értéke. Életében arra törekedett, hogy a magyar talajtani kutatásokat magas tudományos szinvonalra emelje és elismerést szerezzen vele a magyar talajtani tudománynak. Ez a törekvés nem volt sikertelen, tudományos eredményeit ma is világszerte ismerik. Amikor 1951-ben egy tudományos delegáció tagjaként a Szovjetunióban jártam, örömmel - és mint Sigmond Elek egykori tanitványa némi meghatottsággal is - tapasztaltam, mennyire ismerik és becsülik Sigmond Elek munkáit a legkiválóbb szovjet tudósok. Meg kellett azonban állapitanom azt is, hogy a Szovjetunió tudósai több kérdésben jobban és alaposabban ismerik Sigmond Elek munkáit, mint hazai fiatal szakembereink. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Sigmond Elek tudományos munkáival is elkövettük azt a hibát, amit más hazai tudományos értékünkkel. Elhanyagoltuk értékes eredményeit és nem használtuk fel, mint lehetett volna. Sigmond Elek munkássága idején a magyar talajtan a világ tudósai előtt ismert és megbecsült volt. Ezt a megbecsülést nemcsak meg kell tartanunk, hanem kötelességünk tovább fejleszteni. Sigmond Elek tudományos munkáinak megbecsülése, fokozottabb felhasználása segitségünkre lehet számunkra abban is, hogy mezőgazdasági tudományunk több és nagyobb segitséget tudjon adni termelési módszereink fejlesztéséhez.»

Megemlékezések jelentek meg az Agrokémia és Talajtan c. folyóiratban Várallyay Györgyről és Kreybig Lajosról, két nemrég elhunyt kiváló tudósunkról is. Ballenegger Róbert: Várallyay György 1900-1954 c. megemlékezésében (Agrokémia és Talajtan, Tom. 3. No. 3. 1954) a következőket irja: «Várallyay György 25 éves működésével kiérdemelte azt a vezető szerepet, amelyet országunkban az agrokémia művelői között betöltött. Munkái maradandó emlékei hazánk földmüvelése érdekében kifejtett tevékenységének és mindazok, akik őt közelebbről ismerték, kegyelettel gondolnak a megnyerő modoru, az ellenkező véleményt mindig türelmesen meghallgató és megvitató kutatóra.

A nemrég elhunyt Kreybig Lajos akadémikus sokoldalu és nemzetközi elismerést kiérdemelt munkásságáról Kreybig Lajos 1879-1956 cimen Stefanovits Pál irt megemlékezést (Agrokémia és Talajtan, Tom. 5. No. 2. 1956). Stefanovits többek között a következőket irja: «Maga körül fokoza-

tosan kiépítette a térképezést folytató munkatársak csoportját. A felvételi munkák, amelyekben nemcsak az irányítást látta el, hanem maga is tevékenyen résztvett bennük, az ország minden részében ismertté tették nevét, ugyanakkor pedig számára szinte az egész ország kísérleti-térré vált. A térképezés során tett megfigyelései sok uj, más vonatkozásu eredményes kutatásnak képezte csiráját ... Munkássága, melyet a talajtérképezés terén kifejtett, azonban nemcsak az ország talajviszonyainak részletes megismerését eredményezte, hanem az irányitása alatt dolgozó nagyszámu munkatárson keresztül a magyar talajtani tudomány számára számos, lelkes sok gyakorlati tapasztalatot szerzett szakembert biztositott. Mint a Központi Talajjavitó Bizottság tagja, majd elnöke, már a háboru előtt résztvett az országos tervek elkészitésében és azok eredményességét tapasztalataival biztositotta. Még nagyobb energiával és lelkesedéssel kapcsolódott be az országos feladatok kidolgozásába a felszabadulás utáni években. Ennek elismeréséül kormányzatunk 1950-ben a Kossuth-dij ezüstfokozatával tüntette ki ... Tevékenyen bekapcsolódott a nemzetközi tudományos életbe és többizben résztvett a Nemzetközi Talajtani Társaság Kongresszusain, ahol tevékenységének elismeréseként tisztségeket is viselt. Tudományos munkásságát külföldön is ismerték, és a Szovjetunióban, valamint Németországban tett látogatásai mindenkor nagy megbecsülést szereztek a magyar tudománynak. A trágyázás elméletére vonatkozó felfogásait és gyakorlati tapasztalatait a Gyakorlati trágyázástan és Az agrotechnika tényezői és irányelvei c. könyveiben foglalta össze. Ez utóbbi nagyértékü müvéért 1954-ben másodizben kapott Kossuth-dijat, ezuttal arany-fokozatot.» Végezetül pedig ezt irja: «Hisszük, hogy gazdag életének termését tanitványai és munkatársai megőrzik, sőt tovább vetve és aratva, még hatványozzák. Szelleme pedig tovább él és vezeti azokat, akik hazánk mezőgazdaságának felemelését tartják hivatásuknak.»

Ez a rövid összefoglalás csak szemelvényeket adhatott a magyar talajtan történetével az utóbbi időben örvendetes módon foglalkozó talajtani könyvek és folyóiratok idevonatkozó részeiből. Egyet azonban leszögezhetünk: a magyar talajkutatók legnagyobb része felismerte, hogy szükség van a magyar talajtani kutatások multjának részletes ismeretére ahhoz, hogy még több eredmény szülessen a magyar talajtani tudomány területén és hogy ennek még nagyobb visszhangja legyen a nemzetközi tudományban.

HARGITAI LÁSZLÓ

BIBLIOGRÁFIA

AGRÁRTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA

1953-1955. I. rész.

Folyóiratunk rendszeresen tájékoztatni kívánja olvasóit a hazai és külföldi agrártörténeti irodalomról. Figyelmünket ugyan elsősorban a magyar és a keleteurópai anyag minél teljesebb felmérésére kívánjuk fordítani, de ismertetjük, némi válogatással, más európai, sőt részben tengerentuli országok agrártörténeti irodalmát is. E szempont indokolja bibliográfiánk felépítését is: az általános jellegű (összefoglaló, bibliográfiai stb.) munkák után első helyen a magyar anyagot adjuk (külföld tájékoztatása céljából az egyes címeket német fordításban is közölve); azután a keleteurópai anyagot (a címeket a hazai kutatók kedvéért magyarul is közölve), majd más európai országok válogatott anyagát s végül a tengerentuli anyagot, még erősebb válogatásban. Kurrens nemzetközi agrártörténeti bibliográfia közrebocsátásával az Agrártörténeti Szemlén kívül a külföldi intézmények sorában a holland agrártörténeti intézet foglalkozik (Historia Agriculturae c. évkönyvének következő kötete fogja az 1954. év termését tartalmazni); úgy gondoljuk azonban, hogy a felépítésben mutatkozó sulyponti különbségek, és nem utolsó sorban az a sürgető feladat, hogy hazai kutatóinkat minél szélesebb körben tájékoztassuk, mindenképpen indokolja ennek az ujabb kurrens bibliográfiának a megindítását. Mivel ez a tájékoztatás mindeddig nagymértékben hiányzott, legalábbis 1953-ig vissza kellett nyulnunk az anyag feltárásában (egy-egy különösen fontos esetben korábbi címekre is felhiva a figyelmet). Az 1957. évfolyamban két részletben kívánjuk közölni az 1953-1955 közti anyagot, az 1958. évfolyamban az 1956-1957 év anyagát, azzal a szándékkal, hogy attól kezdve minden évfolyam az előző évi irodalmat tudja majd feltárni.

Technikai nehézségeink persze elég nagyok, hiszen könyvtárainkban sokszor igen fontos külföldi agrártörténeti kiadványok sem találhatók meg; a hiányzó kiadványok létezéséről esetleg csak folyóiratokból vagy külföldi bibliográfiákból szerezhetünk tudomást. Elvünk azonban az volt, hogy ezek címeit is közöljük (olykor csak fordításban, amilyen formában tudomásunkra jutnak), hogy ilyen módon is felhivjuk rájuk kutatóink figyelmét. A külföldi anyag összeállításában a nagyobb szakbibliográfiák (Bibliography of Agriculture, stb.) és a fontosabb nemzeti bibliográfiák, továbbá a szovjet, cseh, szlovák, lengyel, román, bolgár és német (NDK) folyóiratok mellett a nyugatnémet és angol speciális agrártörténeti folyóiratok (Zeitschrift für Agrargeschichte, The Agricultural History Review) és az emlitett holland agrártörténeti évkönyv utbaigazitásait is igyekeztünk hasznositani.

Tudatában vagyunk annak, hogy bibliográfiánk még igy is igen hézagos. E hézagok betöltésére a továbbiak során a dokumentációs anyag növelésével kell törekednünk, -- nem utolsósorban olyan módon, hogy nemcsak a kiadványok, hanem a bibliográfiai adatok cseréjét is igyekszünk kiszélesiteni. Külföldi tudományos intézményeket tájékoztatjuk a magyar szakirodalom ujabb termékeiről, ennek fejében viszont tőlük is szeretnénk (főleg a keleteurópai szomszéd országok intézményeitől) évről-évre hasonló részletes tájékoztatást kapni.

Az Agrártörténeti Bibliográfia első részletét azzal a kéréssel bocsátjuk utjára, hogy kutatóink esetleges észrevételeiket és javaslataikat sziveskedjenek vele kapcsolatban a Szemle szerkesztőségének megküldeni.

Fontosabb rövidítések

Agrátud.	Agrártudomány
Agric Hist.	Agricultural History
Agric Hist. Rew.	Agricultural History Review
Cas. Mat. Mor.	Časopis Matice Moravské
Dok. Szoob. Inszt. Iszt.	Dokladi i Szoobscsenija Instituta Isztorii
Eth.	Ethnographia
Földr. Ért.	Földrajzi Értesitő
Hist. Čas.	Historický Časopis
Iszt. Preg.	Isztoricseszki Pregled
Iszt. Zap.	Isztoricseszkie Zapiszki
Jogtud. Közl.	Jogtudományi Közlemények
Kln y.	Különlenyomat
Közgazd. Szle.	Közgazdasági Szemle
Krat. Szoob. Inszt. Szlav.	Kratkie Szoobscsenija Insztitua Szlavnovedenija
KH	Kwartalnik Historyczny
KHKM	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
MTA. Agr. Oszt. Közl.	A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Osztályának Közleményei
MTA. Tá-Tö. Oszt. Közl.	A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei
MTA. TTI. Ért.	A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesitője
N. É.	Néprajzi Értesitő
Nouv. ét. d'hist.	Nouvelles études d'histoire. Présentées au X-e Congres des Sciences historiques. Rome 1955. Bucuresti. 1955.
Ped. Szle.	Pedagógiai Szemle
Pregl. Hist.	Przeglad Historyczny
Rev. hist. ec. soc.	Revue d'histoire économique et sociale
Russ Rev.	Russian Revlew
SAN	Srpska akademija nauka
Sbor. Hist.	Sbornik Historický
Slav. Ant.	Slavia Antiqua
Slezs. Sbor.	Slezský Sbornik
Soproni Szle	Soproni Szemle
Sz.	Századok
Term. és Társ.	Természet és Társadalom
Viert. Soz. Wirt.	Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftgeschichte
Vopr. Iszt.	Voproszi Isztorii
Z. f. A.	Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie

o o o

Az Agrártörténeti Bibliográfia első részletét azzal a kéréssel bocsátjuk [illegible] tatóink esetleges észrevételeiket és javaslataikat szíveskedjenek vele kapcsolatban a Szemle szerkesztőségének megküldeni.

I. BIBLIOGRÁFIAI MÜVEK

DUX, V. – FLEISCHHACK, C.: Bibliographie der landwirtschaftlichen Hochschulschriften. Ein systematisches Verzeichnis der Titel aller in deutscher Sprache in den Jahren 1945–1952 in deutschen, schweizerischen und österreichischen Universitäten und Hochschulen veröffentlichten Dissertationen und Habilitationsschriften auf dem Gebiet der Land- und Forstwissenschaften. Sonderbibliographien der Deutschen Bücherei Bd. I. Leipzig 1954, 172 l.

FUSSEL, G. E.: List of Books and Articles on Agricultural History, 1952-3. Agr. Hist. Rev. I: 1953. 48–52.

HAUSHOFER, H.– RILDMÜLLER, S.: Bayerische Agrarbibliographie, Schriftenkunde der bayerischen Landwirtschaft und Fischerei. Eine Materialsammelung für Vissenschaft und Praxis wie für jeden Freund der Landwirtschaft und Fischerei Bayerns. München, Bayerischer Landwirtschaftsverlag, 1954. 480. l.

KOSÁRY D.: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába 1–2. Bp. 1951, 1954. 480 és 638 l. Einleitung in die Quellen und Literatur der ungarischen Geschichte.

ISLE OF ELY. County Library. Books on the Fenland. 1954.

MAGYAR NÉPRAJZTUDOMÁNY 1945–1955. Vál. Bibl. (Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára 8.) Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 68 l. Ungarische Volkskunde 1945–1955. Auserlesene Bibliographien.

LIBRARY ASSN. County Libraries Section. Reader's Guide to Books on Rural Life. 1954.

ROYAL DUBLIN SOCIETY. A bibliography of the Publications of the Royal Dublin Society from its foundation in the year 1731 together with a list of bibliographical material relative to the Society. Royal Dublin Society. 1953.

SCHLEIFFER, H. – CRANDALL, R.: Index to economic history essays in Festschriften 1900–1950. Cambridge, Haward Univ. Press. 68 l.

THIRIONET, F.: Bibliography of the agricultural history of Belgium, (Flamandul) Land- en Twinbouw jaarb. 1952/53.

THIRSK, J.: List of Books and Articles on Agrarian History issued since September 1953. Agr. Hist. Rev. 3: 1955, 1; 41–48.

THIRSK, J.: List of Books and Articles on Agrarian History issued since September 1954. Agr. Hist. Rev. 4: 1956, 1; 52–58.

§§§§§

II. ÁLTALÁNOS MÜVEK

ABEL, W.: Schichten und Zonen europäischer Agrarverfassung. Z. A. 3. 1955. 1; 1–19.

ABEL, W.: Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters. Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte. Band I. Stuttgart, G. Fischer Verl. 1955.

ADDISON, H.: Land, water and food; a topical commentary on the past, present and future of irrigation, land reclamation and the food supplies they yield. London, Chapman and Hall Ltd., 1955. 248 l.

ANDRIEV, P.: Petite et grande histoire du lait et de ses derivés. I–VIII.
Quebec. Lait. 1953. jun– 1954. jan.

ANTONIUS, O.: Das Alter unserer Haustiere. Naturwissenschaftl. Rundschau 8. 1955, 115–230.

BALCHIN, W.G.V.: Geography and man; a practical survey of the life and work of man in relation on to his natural environment. London, New Era Publishing Co. 1955.

BAROJA, J. C.: Los arados españoles. Madrid 1949.

BAXA, J.: Der Zucker im Zeitalter der Renaissance. Z. f. die Zuckerindustrie. 1953. aug.

BERG, R.: A history of nutrition. Vegetarian (ser. 10) 2. 1954. marc/apr. 59–62.

BOUILLARD, G.: La vie rurale dans l'Empire Byzantin. Paris. Librairie d'Amerique et d'Orient, 1953. 205 l.

BRAEUER, W.: Handbuch zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre. Frankfurt am Main, Verlag Vittorio Klostermann, 1952. 224 l.

BRAUN, H.M.: Kleine Kulturgeschichte des Hafers. Bionomica, 5. 1954. okt.

BRENTJES, B.: Der Pflug – Ein Forschungsbericht. Z. f. A. 3: 1955, 2; 112–117.

BRENTJES, B.: Untersuchungen zur Geschichte des Pfluges I–III. Wiss. Zeitschrift der Universität Halle/Wittenberg, Halle 1953/54.

CHIEFFI, A.: The hors its history and uses. (Portugálul). Sao Paolo Dir. de Publicidade Agr. B. de Agr. 1953. 153–176.

COFMAN, F. A.: Avena sativa L., probably of Asiatic origin. Agron, J. 1955. jun.

COLE, G. A. H.: Introduction to Economic History 1750–1950. London. Macmillan, 1952. 233 l.

COLLIS, J. S.: The triumph of the tree. New York. Sloane. 1953. 276 l.

CRUG, K.: Wald, Holz und Jagd bei Homer. Forstwiss. Centbl. 1954. szept–okt.

DALMASSO, G.: Vine in history (olaszul) Agricoltura. 1953. June.

DAVIDOVA, A.V. - VILOV, B.P.: K voproszi o zemlegyelii gunov.
Veszt. Drev. Iszt. 1953, 1. 193–201.
(A hunok földmüvelésének kérdéséhez.)

DEERR, N.: The History of Sugar. I–II. London, 1949–1950. 636 l.

DIAZ, J.: Os Arados portugueses. Coimbra 1948.

DIECK, A.: Lebensmittelpreise in Mitteleuropa und im Vorderen Orient vom 12. bis 17. Jahrhundert. Z.f.A. 3: 1955, 1; 157-160.

DIFFIDENTI, P.: History and anthology of grape wine (olaszul). Agricoltura 1954. Aug.

EHRENBERGER, P.: Neues zu vorkommen und Bedeutung des Spelzes (Dinkel, Triticum spelta) im Alterhum wie jetzt. Z.f. Acker u. Pflanzenbau. 1954. Nov.

FINBERT, E.J.: Histoires de chiens. Paris, 1953. 203 l.

FRAUENDORFER, S.: Betrachtungen zu einer Wissenschaftsgeschichte der Agrarwirtschaftslehre. Z.f.A. 3:1955, 1; 161-169.

FRISONI, U.: History of Busto Arsizio »cotton capital« (Olaszul). Riv. dell'Indus. Tssile Coton. 1955 Marc.

GAMPERL, H.: Die Flurbereinigung im Westlichen Europa. München, Bayerische Landwirtschaftsverlag 1955, 345 l.

GELDOF, W.: From the history of horticultural plants. (Hollandul) Groenten en Fruit. 1954. Apr. 15.

GELDOF, W.: From the history of vegetables, II-III. Potatoes, (Hollandul) Groenten en Fruit. 1955. May. 26. Jun. 2.

GELDOF, W.: From the history of horticultural plants. The grape. (Hollandul) Groenten en Fruit. 1954. Szept. 16.

GEORGHIOU, G.P.: The history of beekeeping. I-VIII. Gleanings Bee Cult. 1955. Jan-Aug.

HARLAN, J. R.: Crops, weeds and revolution. Sci. Mon. 1955. Máj.

HARRIS, J. E.: Make mine vanila. Nat. Hist. 85: 1955. Szept. 256-362.

HASKELL, G.: The history and genetics of the rasperry. Discovery 1954. June.

HATT, G.: Das Eigentumsrecht an bebautem Grund und Boden. Z. f. A. 3: 1955, 2; 118-129.

HAUDRICOURT, A. G. és Jean-Brunhes DELAMARRE, M.: L'homme et la charrue á travers le monde. Paris, Gillamard, 1955. 506 l.

HAUSHERR, H.: Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit vom Ende des 14. bis zur Höhe 19. Jahrhunderts Hermann Böhlaus Nachfolger, Weimar 1954. 543 l.

HAWKES, J. G.: The ecology of wild potato species and its bearing on the origin of potato cultivation. J. d'Agr. Trop. et de Bot. Appl. 1954. Jul. Szept.

HISTORICAL SERIES of tobaco statistics: Production, processing and trade. Ottawa, 1950. 51 l.

HORNBERGER, T.: Der Schäffer. Stutigart, Kohlhammer, 1955, 246 l.

HORNSMANN, E.: Der Wald, Eine Grundlage unseres Daseins. München, Lehnen Verl., 1955. 119 l.

HYAMS, E.: Origins of viticulture. In Hyams, E., ed. Vineyards in England; 63-66 l. London, Faber and Faber, 1955

JACOB, H. E.: Sechstausend Jahre Brot. Hamburg Rowohlt. 1954. 502 l.

JACOBY, E. H.: Inter-relationship between agrarian reform and agricultural development. Rome. 1953. 65 l.

JACOBEIT, W.: Zur Frage der urgeschichtlichen Siedlung und Wirtschaft in Mitteleuropa. Ethnographisch-archaolsgische Forschungen 2: 1954, 159-168.

JACOBEIT, W.: Transhumanz und Wanderschäferei Veröffentlichungen des Institues für deutsche Volkskunde. Berlin, Bd. 5. 1954.

JENSEN, L.B.: Food through the ages: a historical sketch. Land. 13: 1954.nov. 180-194.

KAISER, W.: Die Entwicklung der chemischen Pflanzenschutzmittel in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Gesunde Pflanzen, 1955. Maj.

KIENAST, M.S.: Five decades of forestry progress. Va. Forests. 1955. Márc/Apr.

KING, F.A.: The Arab and his horse. Sp. African Saddle Horse. 1954. Ápr.

KOREN, E.: Pflug und Ard: Ein Beitrag zur Volkskunde der Ackergerate. Salzburg, 1950. 276. l.

KOTHE, H.: Völkerkundliches zur frage der neolitischen Anbautechnik in Europa. Deut. Akad. der Landwirtwiss. Abhandl. 1953.

KRAMER, K.S.: Haus und Flur im Bäuerlichen Recht. Bayerische Heimatsforschung München 1950. 38 l.

KRAUSCH, D.: Walder und Wiese im Spreerald in geschichtlicher Entwicklung.
Wissenschaftliche Zeitschrift der Pedagogischen Hochschule Potsdam, Math. - Naturwiss. Reihe. 1:1955. 121-148.

KRUYK, P.A.: The grape in other centuries. (Hollandul) Groenteen en fruits. 1955. Febr.

KRUYK, P.A.: Grapes of long ago. (Hollandul) Groenten en Fruit. 1955. Jan.

KRUYK, P.A.: The grape through the centuries. (Hollandul) Groenten en Fruit. 1955. Márc.

LA BAUME, W.: Die ältesten europäischen Haustiere. Kiel, Verhandl. d. D. Zool. Ges. 1948.

LA BAUME, W.: Das Hausrind im Altertum. Z.f.A. 3:1955, 2: 100-111.

LATHAM, B. The Baltic timber trade; Norway and southern Sweden. Wood London. 1955. Apr.

LEE, J.Vander: Aspects of the development of chemistry and technology in the field of processing of bread grain and its milling products in the last fifty years. (Hollandul) Chem. Weekbl. 1954. Jan. 30.

LENGERKEN, H.v.: Der Ur und seine Beziehungen zum Menschen. Die neue Brehm - Bücherei 105. 1953.

LEROY, A.: Histoire des roses. Paris, Baillière, 1954. 66 l.

LEY, W.: Das fast unbekannte Wildpferd. Übersicht. 1954. Jul.

LÜTGE, F.: Freiheit und Unfreiheit in der Agrarverfassung. H.J. 74:1955. 643-652.

MACEVAN, G.: Pigs and porks for fifty years. Farm et Ranch Rev. 1955. Mar.

MALENBAUM, W.: The World Wheat Economy, 1885-1934. Cambridge, Harvard U.P., 1953.

MANTEL, K.: Bedeutung und Aufgaben der Forstgeschichte. Z. f.A. 3:1955, 1; 19-30.

MARQUES, G.: Man and the land I. Romantic history of the potato. (Portugalul) Vida rur. Lisboa. 1954. Jul. 24.

MARTH,E.H.: The early history of cheesemaking. Milk. Prod. J. 1953.

MASEFIELD, G.B.: A short history of agriculture in the British colonies. London, 1950. 186 l.

MCARDLE, R.T.: Looking at forestry over 50 years. Pulp and Paper. 1955. Jul. 1.

MESA, B.D.: De donde es originario el maiz? Agr. Trop. 1955. Jun.

MILLER, T.: Europäische Siedlungen Hiltrup (bei Münster), 1950. 80.

MORTENSEN, H.: Zur Entstehung der Gewannflur. Z. f. A. 3: 1955, 1; 30–48.

MOULTON, F.R.: American Association for the Advancement of Science Section on Chemistry and Section on Agriculture. Liebig and after Liebig: a Century of Progress in Agricultural Chemistry (a symposium of papers presented at a meeting at Philadelphia, 1940), London, Bailey Bros. et Swinten, 1953.

MURRAY, A.H. Keith . History of the second World War: Agriculture. H.M.S.O. 1955.

NABHOLZ, H.: Die Agrarwirtschaft zur Zeit des Überganges vom Mittelalter zur Neuzeit. (Ausgewählte Aufsätze zur Wirtschaftsgeschichte,) Zürich 1954. 81–143.

NABHOLZ, H.: Ausgewählte Aufsätze zur Wirtschaftsgeschichte. Zürich. Schultheis . 1954.

NEUHAUS, U.: Des Lebens weisse Quellen. Das Buch von der Milch. Berlin. Dietrich Reimer, 1954, 208. l.

NICHERSON, R.F.: Cotton: History, growth, and statistics (In: Matthews J.M.: Textile Fibers, ed. 6. 102–150 p.) New York Viles, 1954.

NOZICKA, J.: The first experiments with afforestation of sterile sandy soils in the 18th century. (Csehül). Prace Vyzkumn. Ust. Lesn. CSR. 8: 1954, 191–206.

OLSEN, F.: Grain culture in the last century (Norvégül) Hordaland Landbrmus. Arb. 3 1954, 11; 32–36.

PALACIOS, A.J.: Breve historia de la patata. Ceres. (Valladolid) 1954. Marc.

PATZELT, E.: Das Bild als urkundliche Quelle Archivalische Zeitschrift 50–51: 1955, 245–254.

PERSSON, A.F.: Pommes d'amour. (Norvégül) Norsk Hagetid, 1954. Szept. 1.

POHLAUSEN, H.: Das Wanderhirtentune und seine Vorstufe. Eine ethnographisch–geographische Studie zur Entwicklung der Eingeborenenwirtschaft.
A. Limbach, Braunschweig, 1954, 176. l. Kulturgeschichtliche Forschungen, 4. Bd.

REA, G.H.: One hundred years of modern beekeeping. Md. Agr. Soc.–Md.. Farm Bur. Rpt. 38: 1954. 192–195.

Research on Ploughing Implements. The Conference in Copenhagen June 1st–5th 1954. Nordlundes Bogtrykkeri. Copenhagen 1956. 170 l. (Publications from the Internation. Secretariate for Research on the History of Agricultural Implements National Museum, Copenhagen. 1.)

RITTER, K.: Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im Kapitalismus. Berlin. Deutscher Bauernverlag, 1955. 919 l.

ROBB, C.J.: The cucumber in history. Tomato et cucumber Mktg. Bd. I. 1954. máj.

ROSIC, K.: History of culture and original species of Phaseolus vulgaris L. (szerbül) Biljna Prolzvodnja 7: 1954. 78–89.

ROTHMALER, V.:PADBERG, V.: Beitrage zur Frühgeschichte der Landwirtschaft. I–II. Wissenschaftliche Abhandlungen VI. 1. XV. Deutsche Akadémie der Landwirtschaftswissenschaften. Berlin 1953, 1955, 120. 124. l.

ROUSE, H. and INCE,S.: History of hydraulics, 1–4. Grenoble, 1954–1955.

RUNCIMAN, D.: Hoofprints in the sand. Canad. Cattlemen. 1953. Okt. 1.

RÜSTOV, A.: Der Mensch in der Landwirtschaft, Schriftenreihe des Hauptverbandes für landw. Buchführung und Beratung. 27, 1954. 59–70.

SALMAN, R.: The origin of the early European Potatoe.Linn. Soc. London. J. Bot. 1954. Dec.14.

SAMPSON, D.R.: On the origin of oats. Harvard U.Bot. Mus. L. 1954. Nov. 26.

SAYCE, R.U.: Milking and Dairying. Ethnological Notes about some Everyday Things. Trans. Powys-land Club, vol. LII for the year 1952. 1953.

SCHENK, P.J.: History of asparagus (Hollandul) Groenten en Fruit. 1955. Jan. 27.

SCHLETTE, F.: Haus-und Siedlungsform als Beitrag zur frage der wirtschaftliche Struktur der jungsteinzeitlichen kulturen Mitteleuropas. Deut. Akad. der Landwirtwiss. Viss. Abhandl. 6: 1953. 29–51.

SCHLÜTER O.: Die Siedlungsräume Mitteleuropas in frühgeschichtlicher Zeit. Erläuterungen zu einer Karte. I. Teil: Einführung in d. Methodik d. Altlandschaftsforschung. Atlantik-Verlag (Paul List), Frankfurt, u. Verlag d. Amtes f. Landesk-de., Remagen. (Forsch.z.deutschen Landeskde. Bd. 63.) 48. l.

SCHMIDT, L.: Gestaltheiligkeit im bäuerlichen Arbeitsmythos. Studien zu den Ernteschnittgeräten. Österreichisches Museum für Volkskunde. Vien 1952. 240 l. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde 1.)

SCHMIDT, B.L.: Industrial Science and the Liberal Tradition in Education. Social Studies. 47: 1956. ápr. 123–130.

SCHUHMACHER, G.: Pflanzenschutzgeräte vor 50 Jahren und ihre Entwicklung. Gesunde Pflanzen. 1955. Maj.

SECRETT, F.A.: Horticulture in the half-century. Gt. Brit. Min. Agr. Agriculture. 1954. Szept.

SEELIG, R.A.: Fruit et vegetable history. 30. Green or wax snap beans. Fruit et Veg. Rev. 1954. okt.

SHEPHERD, R.E.: History of the rose. New York, Macmillan, 1954. 264 l.

SIMPSON, G.V.: A century of sprays and sprayers. New. Eng. Homestead. 1955. Aug. 13.

STAMP, D.L.: Man and the land. London, Collins. 1955. 277 l.

STRAKA, H.: Zur Waldgeschichte der mitteleuropäischen Landschaften. Ber. Z. Deut. Landesk. 1954. Jul.

STRONG, L.A.G.: The story of sugar. London, Weidenfeld. 1954. 159. p.

TALVE, L.: Georgius Franciscus Holyk. Ein Beitrag zur Geschichte der landwirtschaftlichen Literatur des Baltikums im 17. Jahrhundert. Bon. 1955. 37. l.

TEICHMANN, U.: Die Politik der Agrarpressstützung. Köln, Bund-Verlag, 1955. 679 l.

THREE CENTURIES of brewing. Food Mfr. 1954. febr.

TODISCO, N.: Grape festival; grapes and wine through the centuries. (Olaszul) Agr. Molisana. 1953. Szept.

TORNOW, E.: Vom Korn zum Brot: Fortschritte a. d. Gebieten der Getreide-, Mehl- und Brotchemie sowie der Mahl- und Backtechnik. Dresden, 1950. 265 l.

TOWNE, W. Ch. és WENTWORTH, N. E.: Cattle and Men. Norman, University of Oklahoma Press, 1955, 384 l.

TREUNE, W.: Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom 16 bis zum 18. Jahrhundert.

Gebhardts Handbuch der deutschen Geschichte Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1955. 8. Aufl. Bd. II. 366–436.

VALKA, J.: K současnému stavu otázky «druhého nevolnictví» ve středoevropských zemích. Čas. Mat. Mor. 73: 1954, 179–220. (A «második jobbágyság» kérdésének jelenlegi állása a középeurópai országokban.)

VALVERDE, R.: Historia de la patata. ICA; Indus. y Com. de la Aliment. 1954. Jan.

VAULTIER, R.: Histoire du sucre. Sucr. Franc. 1953. szept. és 1954. jun.

VILPULA, H.: Das Dreschen in Finnland. Helsinki, 1955, 320 l.

VOGT, J.: Zur Frage der jungen Gewannfluren. Erdkunde 7: 1953; 309–311.

WEIPPERT, G.: Strukturwandlungen im ländlichen Lebensbereich. Z. f. A. 3: 1955, 2; 169–185.

WELLING, F.: Flurzersplitterung und Flurbereinigung im nördlichen und westlichen Europa. Stuttgart, Ulmer, 1955, 81 l.

WERTH, E.: Grabstock, Hacke und Pflug. Versuch einer Entstehungsgeschichte des Landbaues. Ludwigsburg Verlag Ulmer 1954. 434 l., 231 kép, 25 térkép.

WILLEMART, E.: L'histoire du sucre. Petit J. du Brasseur. 1953. szept.

WULFF, E. V.: An introduction to historical plant geography. Waltham (Mass). 1950. 223 l.

WYLIE, A. P.: Recent work on the history of the garden roses. Internatl. Hort. Cong. Rpt. 13: 1952; 785–786.

ZAGOROFF, S. D., VÉRH J. és BLIBIMOVICH, D. A.: The Agricultural Economy of the Danubian Countries 1935–45. Stanford, Stanford University Press, 1955. 478 l.

ZIERER, O.: Bilder aus der Geschichte des Bauerntums und der Landwirtschaft. Bd. I: Die Acker des Altertums; II: Schwert wider den Pflug. Oldenborg, München 1954. 200, 215 l.

III. MAGYARORSZÁG

ABELLA M.: Néhány adat a gödöllői járás településeinek 1720-tól napjainkig tartó fejlődéséhez. Földr. Ért. 4: 1955, 3; 331-347. (Einige Daten zur Entwickelung der Ansiedelungen im Bezirke Gödöllő vom Jahre 1720 an bis heute.)

BALASSA I.: Adatok a Békés és Csongrád megyei részesmunka és jedolgozás kérdéséhez (1850-1944). Eth. 66: 1955. 1-4; sz. 187-224. (Daten zum Problem der Teilarbeit und der Zeistung in den Komitaten Békés und Csongrád)

BALOGH, I.: Határhasználat Hajdúböszörményben a XVIII. században. Eth. 1954. 65: 1954, 3-4; 441-457. (Der Gebrauch der Felder in Hajdúböszörmény im XVIII. Jahrhundert).

BELÉNYESY, M.: Beszámoló az «anyagi kultúránk a XV. században» c. munkaközösség 1952-53 évi munkájáról. Eth. 65: 1954, 3-4; 612-615. (Bericht über die Arbeit im Jahre 1952-53 der Arbeitsgemeinschaft «Materielle Kultur im fünfzehnten Jahrhundert».

BELÉNYESI, M.: A földmüvelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. Eth. 65: 1954. 3-4, 387-415. 66: 1955. 1-4; 57-98 l. Kiny. is. (Die Grundfragen der Entwicklung des Ackerbaues im XIV. Jahrhundert.)

BELÉNYESI, M.: Halászat a XIV. században. Eth. 64: 1953, 148-166. (Die Fischerei im XIV. Jahrhundert.)

BELÉNYESI, M.: Le serment sur la terre au moyen âge et sur traditions postérieures en Hongrie. Acta E. 4: 1955, 1-4, 313-359.

BELÉNYESY, M.: Szőlő és gyümölcstermesztésünk a XIV. században. N. É. 1955. (Unser Wein- und Obstbau im vierzehnten Jahrhundert.)

BÍRÓ J.: A Szántó Kovács János féle agrárszocialista mozgalom. Hódmezővásárhely. 1954. 28 l. (Die Johann Szántó Kovács'sche agrarsozialistische Bewegung.)

DÁNKÓ, I.: A Sajó-Hernádmelléki hajdútelepek. Sárospatak. 1955. 40 l. (Die Hajduken-Ansiedelungen des Sajó-Hernád Gebietes.)

DEGRÉ, A.: A jobbágyárvák kifosztása a feudális Magyarországon. Kiny. a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának évkönyvéből. Pécs, 1954. 12 l. (Die Beraubung der leibeigenen Waisen)

DEN HOLLANDER, A. N. J.: Nederzettingsvormen en problemen in de Groote Hongaarsche Laagvlakte. Amsterdam. 1947. J. M. Meulenhoff. 188 l.

DOBY, G.: Megemlékezés Márkus Lászlóról. Agrokémia és Talajtan. 3: 1954. 1-2; 1-3 (Andenken an László Márkus)

DÖMÖTÖR, S.: Bakhátas szántás és a nyugat magyarországi ekétipusok. N. É. 1954. (Das Pflügen mit Rückenbau und die Pflugtypen von Westungarn.)

ÉBER, E.: Egy magyar agrártudós a XVIII. században. Nagyváthy János 1755-1819. Agrártud. 1955. 7: 1955. 8, 371-373 l. (Ein ungarischer Agrargelehrter im achtzehnten Jahrhundert. Johann Nagyváthy 1755-1819.)

ECKHART, F.: A földesuri büntetőbiráskodás a XVI-XVII. században. Bp. Akadémiai Kiadó. 1954. 224 l. (Die gutsherrliche Strafgerichtsbarkeit im XVI-XVII. Jahrhundert.)

EGYED, A.: Lupta taranilor romîni şi maghiari din Alesd în anul 1904.
Studii 8: 1955, 2: 31–51.
(A román és magyar parasztok harca Élesdnél 1904-ben.)

EPERJESSY, K.: Csongrád megye helytörténeti kutatásának feladatai. Útmutató a megye helytörténeti kutatásához. Szeged, 1955. 47 l.
(Aufgaben der ortsgeschichtlichen Forschung des Komitates Csongrád. Wegweiser zur ortsgesichtlichen Forschung des Komitates.)

FEKETE, Z.: A hazai erdőrendezés története.
Erdő, 3: 1954, 6; 190–198.
(Die Geschichte der vaterländischen Wald-Regulierung.)

GEORGESCU-BUZAU, Gh.: Caracterul răscoalei țăranesti din Transilvania de la 1784 văzut de istoriografia burgheză romînă. Studii 8:
(Az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés jellege a román burzsoá történeti irodalomban.)

GYÖRFFY, GY.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeirása.
MTA. Tá.-Tö. Oszt. Közl.
4: 1953; 69–104. és 325–362.
(Zusammenschreiben der Güter des griechischen Klosters von Szávaszentdemeter im XII. Jahrhundert.)

HANKÓ, B.: A magyar háziállatok története ősidőktől máig. Bp. 1954. 130 l.
(Die Geschichte der ungarischen Haustiere von uralten Zeiten bis heute.)

H. BALÁZS, É.: A parasztság helyzete és mozgalmai (1780–1787). Bp. 1955. M. Tört. Társ. 24 l. (A történettud. kérdései 20)
(Die Lage und Massenbewegungen der Bauernschaft (1780–1787).

HEGEDÜS, V.: Hozzászólás Sándor Pál: »A magyar agrár- és parasztörténet polgári irodalmának kritikájához« c. cikkéhez. Sz. 89: 1955, 1; 107–110.
(Bemerkungen zum Artikel von Pál Sándor »Zur kritik der burgerlichen Literatur der ungarischen Agrar- und Bauerngeschichte)

HOFER, T.: Déldunántuli településformáinak történetéhez. Eth. 66: 1955, 1–4 sz. 125–186.
(Zur Geschichte der südlichen Ansiedelungsformen jenseits der Donau in Ungarn.)

INCZE, M.: – PETŐCZ, P.: A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben. Bp. 1954. Müvelt Nép. 130 l.
(Die Lage der werktätigen Bauernschaft im gegenrevolutionären System.)

JENEI, K.: »Urdolgára egy paraszt se menjen«. Parasztkiáltvány terjesztése Fejér megyében. 1790-ben.
Fehérvár 2: 1955, 2. sz. 181–187.
(»Klein Bauer arbeite mehr in Robot«. Die Verbreitung einer Bauernproklamation im Komitate Fehér im Jahre 1790.)

KAPOSVÁRI, Gy.: »Csengesd meg, kongasd meg...« Az 1805–20-as jászapáti parasztmozgalom verses krónikája. Jászkunság 2: 1955, 4; 27–31 l.
(»Lasst klingen, lasst tönen...« Die Chronik der Bauernbewegung in den Jahren 1805–20 zu Jászapáti in Versen.)

KARDOS, L.: Jegyzetek a volt uradalmi cselédség kulturájának és életmódjának alakulásáról. (Szentgyörgy-puszta) Eth. 66: 1955, 1–4 sz.; 225–344.
(Notizen über der Gestaltung der Kultur und Lebensweise der gewesenen Gutsarbeiter.)

KERESZTESI, B.: Az akác erdőmüvelési tulajdonságai és erdőgazdasági jelentősége a Magyar Alföldön.
Erdő, 3: 1954, 6; 181–189.
(Forstkulturelle Eigenschaften der Akazie und ihre forstwirtschaftliche Bedeutung auf der ungarischen Tiefebene.)

KISS, L.: A szegény emberek élete
Bp. 1955. Müvelt Nép. 604 l.
(Das Leben der Armen)

KOMÓRÓCZY, Gy.: Debrecen története a felszabadulásig (a város gazdasági és társadalmi képe.)
Debrecen. 1955. 113 l.
(Die Geschichte von Debrecen bis zur Befreiung. Wirtschaftliches und gesellschaftliches Bild der Stadt.)

KOROMPAY, Gy.: A magyar falu településtörténete és településtajtái. Magyar Épitömüvészet, 3: 1954. 7-9; 186-195 l.
(Die Siedlungsgeschichte und Siedlungsformen der ungarischen Dörfer.)

LÁZÁR, V.: Nagyváthy János emlékezete.
M. T. A. Agr. Oszt. Közl. 7: 1955. 3-4.: 245-256 l.
(Andenken an Johann Nagyváthy.)

LUKÁCS, K.: Adatok a Fertő és Rábaköz halászatának történetéhez. Eth. 64: 1953. 1-4; 282-292.
(Beiträge zur Geschichte der Fischerei auf dem Neusiedler See und im Gebiete Rábaköz.)

MAKKAI, L.: A Felső-Tiszavidéki parasztfelkelés 1631-32.
Budapest, Müvelt Nép. 1954. 90 l.
(Der ungarische Bauernaufstand von 1631-32 in der Gegend der oberen Theiss.)

MÁTYÁS, A.: Berzeviczy Gergely Közgazdasági nézetei. Közgazdasági Szle. 2: 1955, 9; 1045-1058.
(Volkswirtschaftlichen Ansichten von Gergely Berzeviczy.)

M. SOMLYAI, M.: Az 1945-ös földreform néhány kérdéséről.
Tanulmányok a magyar népidemokrácia történetéből. Bp. 1955. 685 l.
(Über einige Fragen der Bodenreform vom Jahre 1945.)

NYIKES, L.: Történelmi gyümölcstermő tájaink.
Bp. 1954. 63 l.
(Unsere geschichtlichen obsttragenden Gegenden.)

PASCU, St.: Contributii noi privitoare la rascoala taranilor din 1514 in Transilvania. Studii 8: 1955. 5-6; 91-113.
(Adalékok az 1514-i évi erdélyi parasztfelkelés történetéhez.)

PAVLUSKOVA: Vengerskoe krestjanstvo XI-XIII vekov.
Vopr. Iszt. 1955. 1.: 60-75.
(A magyar parasztság a 11-13. században.)

Rákóczi György erdélyi fejedelem birtokainak gazdasági iratai (1631-1648). Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt irta MAKKAI László. Akadémiai Kiadó. Bp. 1954. 679 p.
(Wirtschaftliche Schriften der Besitzungen des siebenbürgischen Landesfürsten Georg Rákóczi.)

RÉVÉSZ, L.: Gazda-cseléd jogviszonytörténete a XVIII-XIX. században, különös tekintettel az alföldi mezővárosokra. Kand. értekezés tézisei. Kiad. a M. T. A. 2. oszt. Bp. 1955. 8 l.
(Die Geschichte des Rechtsverhältnisses zwischen Gutsherrn und Gutsarbeiter im XVIII-XIX. Jahrhundert, mit besonderer Rücksicht auf die Landstädte der Tiefebene)

RÉVÉSZ, L.: Munkakényszer a késői feudalizmus korában (I-II). Jogtud. Közl. 8: 1953. 12; 526-527. 9: 1954. 1-2. 47-48.; 3. 104-108.
(Arbeitszwang zur Zeit des späten Feudalismus.)

S. SÁNDOR, P.: A XIX. századvégi agrárválság Magyarországon. Magy. Tud. Akad. Tá. Tö. Tud. Oszt. Közl. 6: 1955. 1-2, 31-81.
(Die Agrarkrise in Ungarn gegen Ende des XIX. Jahrunderts.)

S. SÁNDOR, P.: A magyar agrár és paraszttörténet polgári irodalmának kritikájához. A felszabadulás előtti irodalom bírálata. Sz. 88. 1954. 2-3. 373-419.
(Zur Kritik der bürgerlichen Literatur der ungarischen Agrar- und Bauerngeschichte. Beuerteilung der Literatur vor der Befreiung.)

S. SÁNDOR, P. – BERENDI, I.: Gazdaságtörténetirásunk és oktatásunk néhány kérdése a párt és kormányhatározatok utmutatásai után. Sz. 88: 1954, 1, 189–195.
(Einige Fragen unserer Wirtschaftsgeschichtsschreibung und unseres Unterrichtswesens nach Weisungen der Partei und Regierungsbeschlüsse.)

SOÓS, I.: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger 1955. 60 l.
(Die Besiedelung des Komitats Heves nach der türkischen Botmässigkeit.)

SURÁNYI, J.: A kukorica származása és hazai agrotechnikájának néhány fontos kérdése. MTA. Agr. Oszt. Közl. 5: 1953, 87–117
(Die Herkunft des Maises und einige wichtige Fragen seiner vaterländischen Agrotechnik.)

SZABÓ, D.: A dömösi adománylevél hely- és vizrajza. Bp. 1954. 56. l.
(Situationsplan und Hydrographie des Dömöser Lehnbriefes.)

SZABÓ, I.: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsma lajstromai 1522-ből. Bp. 1954. 84 l.
(Die Verzeichnisse der Zehnten in den Komitaten Bács, Bodrog und Csongrád aus dem Jahre 1522.)

SZABÓ, I.: Az 1351. évi jobbágytörvények. Sz. 88: 1954, 4: 497–527.
(Die Lehnbauergesetze vom Jahre 1351.)

SZÁNTÓ, I.: Eger püspöki város urbéri és felszabadulási pere a 18. században. Eger 1954. 34. l.
(Urbarial- und Befreiungsprozess der erzbischöflichen Residenustadt Eger im XVIII. Jahrhundert.)

SZÁNTÓ, I.: A parasztság kisajátítása és mozgalmai a gróf Festeticsek keszthelyi ágának birtokain. 1711–1850. Bp. 1954. Müvelt Nép 254 l.
(Die Enteignung und die Bewegungen der Bauernschaft auf dem Gute Festetics in Transdanubien. 1711–1850.)

SZÜCS, J.: A magyarországi huszita mozgalom és az 1437-es erdélyi parasztfelkelés. Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat. Bp. 1954. 40 l. (Utmutató a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat előadói számára 68.)
(Die hussitische Bewegung in Ungarn und der siebenbürgische Bauernaufstand von 1437.)

TAKÁTS, E.: Sopronmegyei jobbágylevelek a 18. századból. Soproni Szle. 9: 1955, 1–2, 18–32.
(Briefe einiger Lehnbauer vom Komitate Sopron aus dem XVIII. Jahrhundert.)

TÁLASI, I.: Az anyagi kultura néprajzi vizsgálatának tiz éve (1945–1955)
Eth. 66: 1955, 1–4, 5–56.
(Zehn Jahre der volkskundlichen Untersuchung der materiellen Kultur.)

TANULMÁNYOK a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely György. BP. Akad. Kiadó 1953. 413 l.
(Studien zur Geschichte des Bauerntums in Ungarn im 14. Jahrhundert.)

TILKOVSZKY, L.: Az 1831. évi parasztfelkelés. Bp. Müvelt nép. 1955. 156 l.
(Der Bauernaufstand vom Jahre 1831.)

VINCZE, F.: Tessedik Sámuel a magyar agrártudomány előfutára. Bp. 1954. 26 l.
(Samuel Tessedik, der Vorläufer der ungarischen Agrarwissenschaft.)

VINCZE, F.: Tessedik Sámuel, a magyar mezőgazdaság úttörője. Agrártud. 7: 1955, 5, 231–235.
(Samuel Tessedik, der Bahnbrecher der ungarischen Landwirtschaft.)

VINCZE, L.: Tessedik Sámuel élete és pedagógiai munkássága. (1749–1820.)
Ped. Szle. 3: 1953, 5–6, 456–515.
(Das Leben und pädagogische Tätigkeit von Samuel Tessedik.)

VÖRÖS, A.: A cibakházi agrárszocialista mozgalom kezdetei. Jászkunság. 2: 1955, 5, 7–13.
(Die Anfänge der agrarsozialistischen Massenbewegung von Cibakháza.)

VÖRÖS, K.: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom.
Soproni Szle. 9: 1955, 3-4; 80-104.
(Die Massenbewegung der Bauernschaft von Kapuvár im Jahre 1826.)

VÖRÖS K.: Az 1840. évi mesztegnyői zendülés.
Kaposvár, Kiad. a Somogy megyei Tanács VB. Népmüvelési Osztály. 1954. 24 l. (Somogyi füzetek 1.).
(Die Rebellion von Mesztegnyő in 1840.)

WELLMANN, I.: A parasztság helyzete az 1767. évi urbérrendezés előtt.
Sz. 89: 1955, 4-5; 551-587. Klny. is.
(Die Lage der Bauernschaft vor Regelung des Urbariums im Jahre 1767.)

WELLMANN, I: Tessedik Sámuel.
Budapest, Müvelt Nép. 1954. 136 l.
(Samuel Tessedik)

ZELENYI, N.: Vosztanyije szerbszkih kereszijan v Szre e v 1807 g.
Krat. Szoob. Inszt. Szlav. 1955. 14; 3-13.
(A szerb parasztok felkelése, a Szerémségben 1807-ben.)

ZSOLDOS, Jenő: A Szőlészeti Kutató Intézet multja, jelene és jövő feladatai.
Agrártud. 6: 1954. 10; 307-311.
(Die Vergangenheit, Gegenwart und zukünftige Aufgaben des Instituts für Ampelologie.)

IV. KELET EURÓPA

a) BULGÁRIA

ANGELOV, D.: Ivajlo. Nar. mlagezs. Szófia. 1954. 72 l.
(Ivajlo)

BORBITE na rabotnicite i szeljanite v B'lgarija za oszvobozsdenie ot Kapitalisztícseszko i monarho-fasiszko robsztvo. Szófia, 1953. 480 l.
(A bolgár munkások és parasztok harcai a kapitalista és monarcho-fasiszta rabságból való felszabadulásért.)

CONEV, Sz.: Sztokovoto proizvodsztvo ův feodalna Bigarija.
Iszt. Breg. m 10: 1954, 5; 51-82.
(Az árutermelés a feudális Bulgáriában.)

CVETKOVA, B. A.: Prinosz km izucsavanyeto na turszkaja feodalizm v bigarszkite zemi pzez XV-XVI. v.
Izvesztija na Insztituta za B'lgarszkaja Isztorija 1954, 5; 71-153.
(A XV-XVI. századi bulgáriai török feudalizmus kérdéseiről.)

DEMOKRATICSNO-PROGRESZIVNIJAT harakter na Zemedelszkija sz'juz do Devetojunszkija prevrat BZNSZ Szófia. 1954. 16 p.
(A Parasztszövetség demokratikus-haladó jellege a Junius 9-i fordulatig.)

ISZTORIJA na szrednite vekove. Nauka i iszkusztvo Szófia, 1955. 716 l.
(A középkor története)

TODOROV, N: Polozsenieto na b'lgarszkija narod pod turszko robsztvo, Dokumentü i materiali. BAN. Szófia. 1953. 464 l.
(A bolgár nép helyzete a török rabság alatt.)

TYRHOMIROV, V.P.: Agrarnüj voprosz i nacsalo szocialisztícsekovo pereusztrojsztvo szelszkovo hozjasztva v Bolgarii.
Vopr Iszt. 1954, 9; 10-24.
(Az agrárkérdés és a mezőgazdaság szocialista átépitésének kezdete Bulgáriában.)

b) Csehszlovákia

BOHUMIR, I.: Povstani nevolniku v Oldrisove u Opavy r. 1756.
Slezs. Sbor. 53: 1955, 3, 339-352.
(Az Opava melletti Oldrisov jobbágyainak felkelése 1765.)

GRAUS, F.: Dějiny venkovského lidu v čechách dobe predhusitské. I Dějiny venkovkého lidu od X. stol. do prvni poloviny XIII. stol. Praha, 1953, 375 l. 4 térk.
(A csehországi parasztság története a huszíták előtti időszakban. 10-13. sz.)

HEGEROVA, V.: Uprisings of forest workers in the mountain ranges of Krkonose and Hory Orlicke at the end of the 16th and beginning of the 17 th centuries. (Csehül)
Lesn. Prace. 33: 1954, Nov. 510-515.

HUSCAVA, A.: Problem liptovskeho a turčianskeho kubulu (cubulus) v. XIII. stor.
Hist. Cas. Uj folyam 1: 1953, 2, 219-229.
(A liptói és a turóci köböl (cubulus) problémája.)

IVANOV, Ju. F.: Agrarnüe otnosenija v Cshii 13-14 vekov. Avtoref... Moszkva, 1954, 15 l.
(Agrárviszonyok Csehországban a 13-14 században.)

MÉSAROŠ, G.: K problemom zrušenia poddanstva na Slovensku. Urbarialny patent z 2. marca 1853. Hist. Cas. Uj folyam 1: 1953, 4, 595-635.
(A jobbágyság megszüntetésének problémájához Szlovákiában. Az 1853. márc. 24. urbéri patens.)

MIKA, A.: Feudální velkostateh v jižních Cechách /XIV-XVII stol./
Sbor. Hist. 1: 1953, 1, 122-214.
(A feudális nagybirtok Dél-Csehországban /14-17. sz./)

OTTO, K.: Posledni roboty a dávky moravskoostrovskych sedlaku.
Slezs. Sbor. 52: 1954, 3, 390-397.
(A moravska ostravai parasztok utolsó robotja és szolgáltatásai.)

OZOLIN: O mezsdunarodnom znacsenii cseszkoj kresztjanszkoj vojnü XV. veka.
Vopr. Iszt. 1955, 8, 57-72.
(A 15. századi cseh parasztháboru nemzetközi jelentőségéről.)

PAULINY, E.: Vrbura roľnikov v Cerüznom a Habure v 1935.
Hist. Cas. Uj folyam 1: 1953, 2, 279-289.
(Paraszfelkelés Cerüzneben és Haburában.)

RADIMSKY, I.: Bernova registra moravská z prvni poloviny 16. století.
Cas. Mat. Mor. 72, 1953, 3-4, 269-359.
(Morvaországi adójegyzékek a XVI. sz. első feléből.)

RAPANT: Sedliacke povstanie na vychodnom Slovensku roku 1831. I-II. 1-2. Bratislava 1953.
(Paraszfelkelések Szlovákiában 1831-ben.)

RUBCOV: Evoljucija feodalnoj rentü v Cshii i ee vlijanie v uhudsenii kresztjanszkva nakanune Velikoj kresztjanszkoj vojnü v XV. v.
Krat. Szoob. Inszt. 1955, 14, 79-88.
(A feudális járadék fejlődése Csehországban és hatása a parasztok helyzetének rosszabbodására a nagy paraszthábort előestéjén a XV. sz.-ban.)

RUBCOV, B. T.: Uszilenije feodalnoj ekszpluatticii v Cshii nakanune velikoj kresztjanszkoj vojnü XV. v.
Vopr. Iszt. 1954, 12, 67-102.
(A feudális kizsákmányolás fokozódása Csehországban a nagy XV. századi parasztháboru előestéjén.)

SINDELÁŘ, B.: K bojům moravského selského lidu proti kapitalismu za posledních sto let. Čas. Mat. Mor. 72: 1953, 1-2; 85-128.
(A morva falusi nép harca a kapitalizmus ellen az utolsó száz év folyamán.)

SOMÁN, K.: Pisek cradle of Czech forestry. (Csehül.) Lesn. Prace. 98: 1955 márc. 98-103.

VÁLKA, J.: Sociální pomery na uherskobrodskem panství v XVII. století.
Cas. Mat. Mar. 71: 1952. 3-4, 217-247.
(Társadalmi viszonyok az uhersky brodi uradalomban a XVII. században.)

VIETOR, M.: Príspevok k otázke vykoristovania rolníkov po r. 1848.
Hist. Cas. Uj folyam 1: 1953. 1; 117-128.
(Adalék a parasztok 1848 utáni kizsákmányolásának kérdéséhez.)

c) Jugoszlávia

BENAC, A.: Kulturna isztorija Bosane i Hercegovine. Narodna proszvjila. Szarajevo, 1955. 192 l.
(Bosznia és Hercegovina kulturtörténete.)

BLAZNIK, P.: Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju. Razprave. Ljubljana. 1953. 2; 139-242.
(Gyarmatosítás és jobbágyság a Sorsko földön.)

BRASANIĆ, B.: Nesto o starosti pluga pod šlavena. In: Zbornika radova filozofskog fakulteta. II. Zagreb 1954, 277-306.

BONA, J.: Gajenje i prerada paprike u Horgošu i okolini. Rad Vojvodjanskih Muzeja XI. 1: 1952, 194-197.
(paprikatermelés és feldolgozás Horgoson és környékén.)

ĆUK, J.: Krošicka seljačka buna godine 1830. Zagreb Opca poljoprivoedna Zadruga, 1954. 128 l.
(A krasityi parasztlázadás 1830-ban.)

Isztoriszki album IX (Crlike iz szeoszkog zsivota u szrednyem veky) Znanje, Beograd. 1954. 48 l.
Történelmi album IX. (Képek a középkori falusi életről).

IVANOVÍC R.: Dečansko vlastelinstvo. Istoriskogeografska obrada (A decani birtok) Istoriski časopis Istoriskog instituta SAN. Beograd. IV. 173-226. 11.

KATIĆ L.: Selo Žrnovnica (Žrnovnica falva) Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku. Dubrovnik III. 1954.

KOS, M.: S kmetskih domačij okoli Kostanjevice pred sest sto leti. Zbornik Kostanjevice na Krki. 1953, 53-62.
(Jobbágytartozások Konstanjevica körül 600 évvel ezelőtt.)

KRSTONOŠIĆ, T.: Svetozar Marković i njegove veze sa zadružnim organizacijama u Vojvodine. Zadruzni arhiv Vojvodine. Novi Sad. 1953, 1; 91-114.
(Szvjetozar Markovics és kapcsolatai a vajdasági szövetkezeti szervezetekkel.)

LEBL, A.: Prilog istoriji agrarne reforme u Vojvodine 1781-1942 godine. Zadruzni arhiv Vojvodine. Novi Sad. 1953, 1; 51-73.
(Adalékok a vajdasági agrárreformok történetéhez 1781-1942.)

LEBL, A.: Sindikalna borba agrarnog proletarijata. Beograd. 1954.
(Az agrárproletáriátus szervezeti harcai.)

MANDIĆ, O.: Slobodni seljaci kastavske gospoštije Glasilo Istre, Rijche ... Rijeka. 11:1953, 1-2; 31-36.
(A Kastav-birtok szabad parasztjai.)

MILUTINOVIĆ, K.: Agrarna problematika prvih srpskih socijalita. Zadruzni arhiv Vojvodine. Novi Sad 1953, 1; 75-90.
(Az első szerb szocialisták agrárporblémái.)

PEJANOVIĆ, B.: Stanovništvo Bosne i Hercegovine. SAN. Beograd. 120 l.
(Bosznia és Hercegovina népessége.)

POPOVIĆ, J.: Velika Seoba Srba 1690: Srbi seljaci i plemici. Beograd, 1954.
(A nagy szerb vándorlás 1690: Szerb parasztok és nemesek.)

POPOVIĆ, V.: Agrarni odnosi u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul Medžida (1839-1861). SAN. Beograd, 1949.
(Mezőgazdasági viszonyok Boszniában és török zavargások Abdul Medzid reformja idején 1839-1861.)

RADONIĆ, J.: O seobi Bunjevaca u Subotici 1687 godine. Odeljenje društvenik nauka SAN. Beograd. 1954. 214; 119-127.
(A bunyevácok Sabácra vándorlása 1687-ben.)

ROLLER, D.: Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovacke Republike od XII do XV stoleca. Jugoslavenska akadémija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 1955.
(Mezőgazdasági termelési viszonyok a Dubrovnik Köztársaság területén a XII-XV. századokban.)

SCHNEIDER, M.: Nirozemska revolucija. Zagreb, 1954. 16 l.
(Az Alföld forradalma.)

TOMASEVICH, J.: Peasents, politics and economic change in Yougoslavia. Stanford, Stanford University Press. 1955. 743 l.

Viri za zgodovino Slovencev 1-3. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Ljubljana. 1948, 1954.
(A szlovén történelem forrásai 1-3. Középkori szlovén urbáriumok.)

VUKOSAVLJEVIĆ, V.: Istorija seljačkog društva. SAN. Beograd, 1953.
(A falusi társadalom története.)

VUKOSAVLJEVIĆ, S.: Zasnivanje seoskog naselja. Anali Pravnog fakulteta 2: 1954, 2; 129-142.
(Egy falu-település alapítása.)

d) Lengyelország

BARANOWSKI, B.: Ludzie luzni w poludniowo-wschodniej Wielkopolsce w XVII-XVIII. wieku. Lodz, Zakl. im. Ossolinskich Wroclaw. Wroclawska Druk. Naukowa. 1953. 18 l.
(A délkeleti Wielkopolszko vajdaság lakossága a 17-18 században.)

BASZEVICS, A.M.: Agrarnokrest'janszkij voprosz v Carsztve Pol'szkom v 1815-1831 godah. Kazan', 1953. 20 l.
(Agrár-parasztkérdés az 1815-1831-es években a lengyel cárságban.)

BIEVIARZÓWNA J.: Dwo wystapienia chlopskie w starostwie lanckoronskiem w latach 1670 i 1699/1700.
Pregl. Hist. 44; 1953, 3; 334-352.
(Két parasztmegmozdulás a lanckoronai Sztarasztságban 1670-ben és 1699/1700-ban.)

CHWIELEWSKI, S.: Uwagi o narzedziach rolniczych w Polsce w poczatkoch gospodarki czynnowej.
K. H. K. M. 3: 1955, 1; 166-181.
(Megjegyzések a lengyelországi mezőgazdasági szerszámokhoz a pénzszolgáltatásos rendszer kezdetén.)

CZERNIAK, St.: Piec wieków chłopskiej doli w literaturze XII–XVI. w. Warszawa, 1953. 360 l.
(A paraszti lét a XII–XVI. századi irodalomban.)

DABINUS, G.: Die ländliche Bevölkerung Pomerellens im Jahre 1772 mit Einschluss des Danziger Landgebiets im Jahre 1793. Marburg, Lahn, Herder Institut, 1953. 158 l.

DUNIN-WĄSOWICZ: Z dziejów sąsiuszu obszarnictwa z bogatym chłopstwem w Galicji (1905–1914). Przeg. Hist. 46: 1955. 1–2: 213–240.
(A földbirtokosok és a gazdag parasztság szövetségének történetéből Galiciában 1905–1914.)

DZIEKOŃSKI, T.: O szesciach pracujących pługów i sochach na ziemiach polskich w XIX. w. KHKM. 2: 1954. 3; 424–443.
(A 19. sz-i lengyel ekéről.)

FRANCIC M.: Powstanie chłopski w starostwie libuskim i sąsiednich królewszczyznach w Polowie XVIII. wieku.
K. H. 41: 1954. 2; 130–165.
(Parasztfelkelés a libusai sztarosztiában és a szomszédos erdélyi birtokokon a XVIII. sz. derekán.)

GIEROWSKI, L.: Stłumienie powstania chłopów kurpiewskich w. 1738 roku.
Przegl. Hist. 44: 1953, 1–2; 91–122.
(A kurpiei parasztfelkelés elnyomása 1738-ban.)

HALICZ, E.: Kwestia chłopska w Król. Polskim w dobie powstania styczniowego. Warszawa, 1955, 364 l.
(A parasztkérdés Lengyelországban a januári felkelés idején.)

HALICZ, E.: Materiały do dziejów ruchu chłopskiego w 1861 r.
K. H. 40: 1953. 1; 168–181
(Adalékok az 1861. évi parasztmozgalom történetéhez.)

JAKÓBCZYK, W.: Wielkopolska 1851–1914. Wybór zródeł. Breslau, 1954, 332 l.
(A poseni föld, 1851–1914.)

KIENIEWICZ, St.: Sprawa włościańska w powstaniu styczniowym. Breslau, 1953, 408 l.
(A parasztkérdés a januári felkelésben.)

KIERSNOWSKI, R.: Rośliny uprawne i pożywienie roślinne w Polsce wczesno-feudalnej. KHKM 2: 1954, 3; 346–387.
(Vetőmag és növényi táplálék a koraközépkori Lengyelországban.)

LESKIEWICZOWA, J.: System obrobkowy w gospodarce folwarcznej Królestwa Polskiego przed właszczeniem.
Przegl. Hist. 44: 1953. 1–2, 153–169.
(A ledolgozási rendszer a lengyel királyság majorsági gazdálkodásában a jobbágyreform előtt.)

LESKIEWICZOWA, J. és MICHALSKI, J.: Supliki chłopskie XVIII. w. z archiwum prymasa Poniatowskiego, Warszawa, 1954, 608. l.
(Paraszti folyamodványok Poniatovszki érsek levéltárából.)

MADAJCZYK Cz.: Bilans burzsuazyjno – obszarniczej reformy rolnej w Polsce (1918–1939)
K. H. 41: 1954. 2; 13–35.
(A lengyelországi burzsoá földesuri agrárreform mérlege 1918–1939.)

MADAJCZYK Cz.: Faszyzacja polityki agrarnej w Polsce w latach 1934–1939.
Przeg. Hist. 45: 1954. 1; 56–74.
(A lengyel agrárpolitika fasizálódása 1934–1939.)

MADUROWICZ H. – PODRAZA Z.: Z problematyki zozwarstwienia wsi w Polsce w XVIII. w.
KH. 41: 1954. 1.; 205–226.
(A XVIII. századi lengyelországi falu differenciálódásának problematikájából.)

MANUSZEVICS, A. I.: Az agrárviszonyok forradalmi demokratikus átalakulása Lengyelországban az 1944–1945-ös években.
MTA. T.T.I. Ért. 5: 1954, 10–12, 68–83.
(Die revolutionäre demokratische Ungestaltung der Agrarverhältnisse in Polen in dem Jahren 1944–45.)

MASS, W.: Dix études sur l'ancienne agriculture polonaise.
Annales Économies, sociétés, civilisations 1955.

MÜLLER, Sepp. Das deutsche Genossenschaftswesen in Galizien, Wolhynien und Cholne-Subliner Gebiet. Mit Beitragen von G. Faust und R. Rupp.
Quellen und Studien des Instituts für Genossenschaftswesen an der Universität Münster i. W. Bd.
Karlsruhe S.G.F.Müller, 1954. 168 l.

NEFEDOV, I. M.: Kresztjanszkoe dvizsenije v Zapodnoj Galicii v 1832–33-gg.
Krat. Szoob. Inszt. Szlav. 1955. 14; 49–72.
(Parasztmozgalom Nyugat-Galiciában 1832–33-ban.)

ODYNIEC, W.: Z badań nad rozwarstwieniem wsi na Pomorzu w XVIII. w.
K. H. 42: 1955. 4–5; 191–204.
(A tengermelléki falu differenciálódására vonatkozó kutatásokból a XVIII. sz.-ban.)

ORZECHAVSKI, K.: Rozdrabnianie gruntów chlopskich w XIX. w.w. dwu wsiavch górna slaskich.
Sobótka 9: 1955. 1–2; 129–182.
(A paraszttelkek felaprózódása a XIX. században két felsőszileziai faluban.)

POPIOLEK, O. S.: Bunty chlopskie na Górnym Slasku do 1811 r. (Okl. proj. Zofią Bechtloff.)
Warszawa, Ludowa Spóldz. Wydawn., 1954. 87 l.
(Parasztlázadások Felső Szilériában 1811-ig.)

PRONIN, D. T.: Land reform in Poland 1920–1945. Land economics, Maj, 1950.

ROSDOLSKY, R.: Die ostgalizische Dorfgemeinschaft und ihre Auflösung.
Viert. Soz. Wirt. 41: 1954; 97–145.

RUSINSKI, W.: Uwagi o rozwarstwieniu wsi w Polsce w. XVIII. w.
K. H. 40: 1953, 2; 161–183.
(Megjegyzések a 18. századi lengyel falu rétegződéséhez.)

RUTKOWSKI, J.: Historia gospodarcza Polski. II. Czasy porozbiorowe do r. 1864. Warszawa 1953. 568 l.
(Lengyelország gazdaságtörténete. II. A felosztástól 1864-ig.)

RYCHLIKOWA, I.: Storunki społeczno-gospodarcze i walka klasowa w dobrach Poreby Wielkiej w drugiej polowie XVIII. wieku.
(Wielka Poreba nagybirtokainak társadalmi-gazdasági helyzete és az osztályharc a XVIII. sz. második felében.)

SAMSONOWICZ, H.: Materialy do historii wytwórczosci przemysłowej wiejskiej w Polsce feudalnej.
Warszawa, Łodzkie Zakł. Graf, 1953. 133–149. l.
(Adatok a feudalis Lengyelország falusi-iparának történetéhez.)

SEHTER, Sz. Ja.: Revoljucionnoe dvizsenie trudjascsegoszja kresztjanszkva v burzsuazno-pomescsics'ej Pol'se v 1936 godu. Avtoref ... diszsz... L'vov, 1953. 16 l.
(A dolgozó parasztság forradalmi mozgalma a burzsoá-földbirtokos Lengyelországban 1936-ban.)

SRENIOWSKI, S.: Oznaki regresu ekonomicznego w ustroju folwarczno-panszczyznianym w Polsce od schyłku XVI. w.
K. H. 41: 1954. 2; 165–197.
(A gazdasági visszafejlődés jelei a lengyelországi majorsági robotos gazdálkodásban a XVI. század végétől.)

SRENIOWSKI S.: Uwagi o łanach w ustroju folwarczono-panszczyznianym wsi polskiej.
K. H. K. M. 3: 1955. 2, 301–338.
(Megjegyzések a telekről a majorsági gazdálkodás rendszerében.)

STANCZYK M.: Przeludnienie agrarne w Polsce kapitalistycznej.
Ekonomista. 1955, 1; 94–116.
(Az agrártulnépesedés a kapitalista Lengyelországban.)

SUCHENI-GRABOWSKA, A.: Zapomniany przywilej o rekojemstwie kmiecym. Przegl. Hist. 44: 1953, 1–2, 169–191.
(Egy elfelejtett kiváltságlevél a parasztok kezességéről.)

TAZBIR, J.: Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI. w Oddziałovanie walki klasowej na wsi na kształtowanie sie ideologii religijnej szlachty w okresie reformacji.
Breslau, 1953, 142. l.
(A reformáció és a parasztkérdés a 16. században.)

TAYLOR J.: The Economic Development of Poland 1919–1950. Cornell University Press Ithaca,
New York 1952. XIV. 222. l.

TOPOLSKI, J.: Narzedzia uprawy roli w Polsce w okresie panowania folwarku panszczyznianego.
K. H. K. M. 3: 1955. 2. 356–75.
(Földmüvelő szerszámok Lengyelországban a majorsági gazdálkodás uralma idején.)

TYMIENIECKI, K: Przemiany w ustroju polskiej wsi wczesnofeudalnej i ich wpływ na wzrost sił wytwórczych.
K. H. 42: 1955, 3; 3–35.
(A koraközépkori lengyel falu szerkezetében bekövetkezett változások és hatásuk a termelő erők fejlődéseire.)

WYCZANSKI: O folwarku szlachechim w Polsce XVI. w. K. H. 41: 1954. 4; 169–192.
(A nemesi majorság Lengyelországban a XVI. században.)

ZELEWSKI, R.: Wspólna walka mieszczan i chlopów lipnichkich przeciw szlacheckiemu folwarkowi.
Przeg. Hist. 45: 1954. 1; 74–80.
(A lipnicai polgárok és parasztok közös harca a nemesi nagybirtok ellen.)

ZGORNIAK M.: Rola plebanii w wyzyska chlopostwa i jego walce klasowej na wsi malopolskiej w II. polowie XVIII. wieku.
K. H. 42: 1955. 4–5; 80–108.
(A plebania szerepe a parasztság kizsákmányolásában és osztályharcában a kislengyelországi faluban a XVIII. sz. második felében.)

ZINS H.: Polozenie ludnosci chlopskiej na Warmii w I polowie XVI. w.
K. H. 42: 1955. 4–5; 56–80.
(A paraszti lakosság helyzete Warmiaban a XVI. század első felében.)

ZIOLKOWSKA H.: Ze studiow nad najstarszym targiem polskim.
Slav. Ant. 4: 1953.
(Tanulmányok a legrégibb lengyel vásárról.)

e) Románia

BERINDEI, D.: Stiri noi cu privire la Mircea Mălăeru si la miscarea tărănească din 1862. Studii 8: 1955, 4; 95–103.
(Uj adatok Mircea Mălăeru-ról és az 1862. évi parasztmozgalomról.)

CHERESTESIU, V.: Contributaions a l'histoire des mouvements paysans de Transylvanie au cours de l'année revolutionnaire 1848. In: Nouv. ét. d'hist. 341–372.

DOSTAL, Fr.: Valaši a protifeudální boje na Kalasšku v letech 1620 az 1642. Cas. Mat. Mor. 72: 1953, 1–2; 129–161.
(A havasalföldiek és antifeudális harcok a Havasalföldön 1620–1642.)

GRAMADA J. és POPOVICI, V.: Les relermes réalisées de 1917–1923 par le régime bourgeois-agrarien de Roumanie sous la pression de l'élan révolutionnaires des masses populaires in Nouv. ét. d'hist., 423–444.

GRECU, A.: Răscoala taranilor în Moldova in anii 1563–1564. Studii 6: 1953, 2; 201–215.
(Paraszfelkelés Moldvában 1563–64-ben.)

HUREZEANU, D.: Situatia socialeconomică a taranimii înlante de răscoala din 1907. Studii 8: 1955, 4; 41–67.
(A parasztság szociál-gazdasági helyzete 1907. évi felkelésig.)

MACIU, V.: Caracterul legiuilor agrare din Romênie în deceniile VI. si VII. ale secolului XIX. In: Communicari si articole de istoric Societatea de stiinte historice si filologice, Secţia historie, Bucuresti, 1955–59. 79. l.

MACIU, V.: Cu privire la situatia si lupta taranimii din Romînia în ajunul Războiului de independentă. Studii 8: 1955, 3; 31–49.
(A román parasztság helyzete és harca a Függetlenségi háboru előestéjén.)

MATEI, Gh. si DAMOSCHIN, M.: Despre miscările taranesti din 1899 si cluburile socialiste la sate. Anexă: Documente. Studii Revista de istorie si filosofie, 6: 1953, 1; 91–163.
(Az 1899. évi parasztmozgalmakról és a falusi szocialista klubokról.)

NICHITA, P. JONESCU, M. és UDREA, T.: Lupta masselor populare pentru reforma agrara si lichidarea mosierimi ca clasă in preajma lui 6 Martie 1945. Studii 7: 1954, 1; 57–85.
(A néptömegek harca az agrárreformért és a földesuri osztály likvidálásáért 1945 márc. 6. előestéjén.)

OTETEA, A.: Le second asservissement des paysans roumains (1246–1821). In: Nouv. ét. d'hist. 299–312 l.

STIRBU, S.: Despre situalia agrara Romîna în perioda dintre cele doua razboaie mondiale. Studii 8: 1955, 5–6; 7–44.
(A román mezőgazdaság helyzete a két világháboru közti időszakban.)

f) Szovjetunió

ALEFIRENKO, P. K.: Borba monosţirszkih krestjan Rosszii v 30–50-h godah XVIII. v. Dok. Szoob. Inszt. Iszt. 2: 1955. 3; 151–164.
(A kolostori parasztok harca Oroszországban a XVIII. század 30-as – ötvenes éveiben.)

ANFIMOV: O dolge krestjanszva Roszszii Krestjanszkomu Pozemelnomu banku. Vopr. Iszt. 1955. 1: 111–113.
(Az oroszországi parasztság adóssága a Paraszt Földbankoknak.)

BAKANOV: P. F.: Tovarnoje proizvodsztvo v feodalnoj votcsine XVIII. veka. Vopr. Iszt. 1953. 5; 94–102.
(Árutermelés a 18. századi feudális nagybirtokon.)

BELOV, F.: The history of a Soviet collective farm. New York 1955.

BENNETT, M. K.: Food and agriculture in the Soviet Union, 1917–1948. Jour. Pol. Economy, Jun. 1950.

BERNAGSZKIJ, A. N.: Dvizsenie pripisznüh kresztjan v 50–70-h godah XVIII veka. Vopr. Iszt. 1953. 8; 41–56.
(A regisztrált parasztok mozgalma a XVIII század 50–70-es éveiben.)

BRAGINA, L. M.: Kresztjanszkoe derzsanie v szevero-vosztocsnoj Italii v XIII–XIV. vekah. Vopr. Iszt. 1955. 8; 72–82.
(Paraszti ellenállás Északkelet-Itáliában a XIII–XIV. században.)

BULIGIN, I. N.: Beglie kresztjane Rjazanszkogo uezda v 60-e godi XVII v. Iszt. Zap. 43. 1953. 131–150.
(A Rjazani ujezd szökött parasztjai a XVII. század hatvanas éveiben.)

CSEPERNYIN, L. V.: Sz isztorii ruszkogo kresztjansztva XV. v. Dokl. Szoob. Inszt. Iszt. 1. 1954. 3, 11–125.
(Az orosz parasztság a XV. században.)

CSISZTJAKOVA, E. V.: Kresztjanszkoe dvizsenie v Podmoszkov'e i pahod Vaszilija Usza (1666 g.). Vopr. Iszt. 1953. 8; 128–133.
(Parasztmozgalom Moszkva alatt és Vaszilij Usz hadjárata (1666).

DINERSTEIN, H. S.: Communism and the Russian peasant. Chicago, Free Press, 1955. 254 l.

DJADICSENKO, V.: Antifeodal'nüe voszsztanija v Roszszii i na Ukraine v XVII–XVIII v. Kiev, 1954. 142 l.
(Antifeudális mozgalmak Ukrajnában és Oroszországban a 17. és a 18. században.)

DRUZSINYIN, N. M.: Konflikt mezsdu proizvoditelnümi szilami i feudalnümi otnosenijami nakanune reformü. 1861. goda. Vopr. Iszt. 1954. 7., 56–77.
(A termelőerők és feudális viszonyok közötti összeütközés 1861 előestéjén.)

DRUZSINYIN, N. M.: Problema konflikta mezsdu proizvoditelnümi szilami i feodalnümi proizvodsztvennümi otnosenijami nakanune 1861 g. Dok. Szoob. Inszt. Iszt. 1: 1954. 1, 67–77.
(A termelőerők és a feudális termelési viszonyok közötti összütközés 1861 előestéjén.)

DUBROVSZKIJ, Sz. M.: O predposzülkah kresztjanszkogo revoljucionnogo dvizsenija 1905–1907 gg. Vopr. Iszt. 1955. 6; 13–25.
(A parasztság forradalmi mozgalmának előfeltételei 1905–07-ben.)

GALPERIN, M. J.: Razrabotka V. I. Leninüm agrarnoj programmü bol'sevikov v pervoj ruszszkoj revoljucii. Vopr. Iszt. 1955. 11, 14–24.
(A bolsevikok agrárprogramjának lenini kidolgozása az első orosz forradalomban.)

GERASZIMOVA: Kresztjanszkoe dvizsenije v Roszszii v 1844–1849 gg. Iszt. Zap. 50. 1955. 224–269.
(Parasztmozgalom Oroszországban 1844–49.)

GESSZEN, V. J.: Napadenija beglüh kresztjan na pomeszcsics'i v 20–30-h godah XVIII. veka. Vopr. Iszt. 1954. 12; 103–119.
(A szökött parasztok támadása a földesuri birtokok ellen a XVIII. század huszas–harmincas éveiben.)

GORN, M. B.: Klaszszovaja bor'ba kresztjan zapadno-ukrainszkih zemel' v 1638–1648 godah. Vopr. Iszt. 1954, 2; 58–70.
Nyugat-Ukrajna paraszti osztályharca.

GREKOV, B.D.: Kreszszt'jane na Ruszi sz drevnejsih vremen do XVII. veka. Izd. 2. Moszkva, 1954. 471 l.
(Az orosz parasztság a legrégibb időktől a 17. századig.)

GRICENKO, N. P.: Bor'ba udel'nüh krest'jan szrednego povolzs'ja za zemlju. Vopr. Iszt. 1954. 10; 108–116.
(A közép-volgamenti hübéres parasztok harca a földért.)

GRUZSIJ: Razlozsenie feodalno-kreposztnicseszkoj szisztemü v szel'szkom hozjajsztve Ukraini pervoj polovinü XIX. veka. Kiev. 1954. 450 l.
(A feudális-jobbágytartó rendszer hanyatlása Ukrajna mezőgazdaságában a XIX. század első felében.)

KIM, V. A. – ERENOV, A. E.: Zemel'naja reforma v Korejszkoj Narodno-demokraticseszkoj Reszpublike. Vopr. Iszt. 1955. 7; 102–113.
(Földreform a Koreai Népidemokratikus Köztársaságban.)

KORENEVA, E.: Krest'janszkoe dvizsenie v Roszszii v 1796–1798 gg. Avtoref... diszsz. Moszkva, 1954. 16 l.
(Parasztmozgalom Oroszországban az 1796–1798-as években.)

KORNEVSZKAJA, N. N.: Bjudzsennoe obszledovanie krest'janszkih hozjajsztv v dorevoljucionnoj Ruszszii. Moszkva, 1954. 154 l.
(A paraszti gazdaságok bevételeinek és kiadásainak vizsgálata a forradalom előtti Oroszországban.)

KOTLOV, P. E.: Krest'janszkoe dvizsenie na Poltavscsine v 1905–1907 godah. Vopr. Iszt. 1955. 3; 100–109.
(A poltavai parasztmozgalom 1905–07-ben.)

Krest'janszkaja Reforma v Roszszii 1861 goda (Szbornik zakonodatel'nüh aktov.) Moszkva, 1954. 499 l.
(Az 1861. évi oroszországi paraszt reform. /Törvények és rendeltek gyüjteménye./)

KUCSKIN, A. P.: Zemel'naja reforma v Kazahsztane v 1925–1927 godah. Vopr. Iszt. 1954. 9, 25–34.
(A kazahsztáni földreform 1925–27-ben.)

LAPPO, F. L.: Vosztanie odnodvorcev szela Sztakanovo v 1776 g. Iszt. Zap. 1953. 44; 306–349.
(A sztakanovoi kisparasztok felkelése 1776-ban.)

LEBEDEV, V. J.: K voproszu o haraktere krest'janszkih dvizsenij v Roszszii XVII–XVIII vekov. Vopr. Iszt. 1954. 6; 90–99.
(A parasztmozgalmak jellege Oroszországban a XVII–XVIII. sz.-ban.)

LEBEDEV, V. J.: Az oroszországi parasztmozgalmak jellege a XVII–XVIII. században. MTA. Tört. T. I. Ért. 2: 1954. 10–12; 34–47.
(Der Charakter der Bauernbewegungen in Russland im XVII–XVIII. Jahrhundert.)

LINKOV: Ocserki isztorü krest'janszkogo dvizsenija v Roszszii v 1825–1862. Moszkva. 1952. 276 l.
(Vázlatok az oroszországi 1825–1862-es parasztmozgalmak történetéből.)

LJASCSENKO, P. I.: Isztorija narodnogo hozjajsztva SzSZSZR. I–III. Moszkva, 1952–56. 643 l.
(A Szovjetunió népgazdaságának története.)

MAKLAKOV, V.: The agrarian problem before the revolution. Russ. Rev. Jan. 1950.

MATERIALÜ po isztorii zemledelija SzSZSZR. Szbornik I. Moszkva. 1952. 630 l.
(Adalékok a földmüvelés történetéhez a Szovjetunióban.)

MIHAJLJUK, A. G.: Krest'janszkoe dvizsenie na levoberezsnoj Ukraine v 1905–07 gg.

Iszt. Zap. 1955, 49. 165–202.
(Parasztmozgalom a Balparti-Ukrajnában 1905–1907.)

MURATOV: Kreszt'anszkaja vojna 1773–1775. v Roszszii. Moszkva 1945. 206 l.
(Az 1773–1775-ös oroszországi parasztháboru.)

NIKISIN, I. L.: Nekotorüe voproszü ekonomiki kreposztnogo hozjajsztva pervoj polovinü XIX. veka. Iszt. Zap. 1953. 44. 177–206.
(A XIX. sz. első fele jobbágygazdálkodásának néhány gazdasági kérdése.)

OGRIZKO, Z. A.: Naemnüj trud v kreszt'janszkom hozjajsztve XVII. veka.
Vopr. Iszt. 1953. 10; 86–89.
(Bérmunka a XVII. századi parasztgazdaságban.)

POPOV: Kreszt'janszkoe dvizsenie v Rjazanszkoj gubernii v revoljucii 1905–7 gg.
Iszt. Zap. 1954. 49; 136–165.
(A parasztmozgalom a rjazani kormányzóságban az 1905–1907-es forradalomban.)

PRONSTEJN, A. P.: Uszilenie kreposztnogo gneta po Donu v XVIII. veku.
Vopr. Iszt. 1955. 6; 56–57.
(A feudális elnyomás fokozódása a Donvidéken a XVIII. században.)

RAZGON: K isztorii razlozsenija kreszt'jansztva vo vtoroj polovine XVIII. veka.
Vopr. Iszt. 1955. 9; 63–76.
(A parasztság bomlása a XVIII. sz. második felében.)

RINDZJUUNSZKIJ, P. G.: Kreszt'jane i gorod v doreformennoj Roszszii.
Vopr. Iszt. 1955. 9; 26–41.
(A parasztok és a város a reform előtti Oroszországban.)

SCHILLER, O.: Die Landwirtschaft der Sovjetunion 1917–1953. Agrarverfassung und Agrarproduktion.
Forschungsberichte und Untersuchungen zur Zeitgeschichte 19. Tübingen 1954. 108 l.

SEMJAKOV: Kreszt'janszkoe dvizsenie v Moldavii v 1905–7 gg.
Iszt. Zap. 1954. 49. 202–222.
(A parasztmozgalom Moldvában. 1905–07.)

SOLDATOV, A. G.: Oldest silviculture of Chernyi Les /in Kirovgrad Region./ (oroszul)
Lesn. Khoz. 6 (5): 1953. Maj. 25–39.

SOOM, A.: Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert Lund 1954. 411 l.

SZIMONOV, N. V.: Szel'szkoe hozjajsztvo Roszszii v godü pervoj mirovoj vojnü.
Vopr. Iszt. 1955. 3; 60–70.
(Az orosz mezőgazdaság az I. világháboru éveiben.)

VILCASZ, M. A.: Tehnicseszkaja rekonsztrukcija szel'szkovo hozjajsztva v godü vtoroj pjatiletki. Vopr. Iszt. 1955. 9; 13–25.
(A mezőgazdaság technikai rekonstrukciója a második ötéves terv éveiben.)

VOLKOV, Sz. I.: Dvorcovüe kreszt'jane Podmoszkov'ja vo vtoroj csetverti XVIII. veka. Vopr. Iszt. 1953. 9. 111–116.
(Cselédek Moszkva alatt a XVIII. század második negyedében.)

ZAJONCSKOVSZKIJ, P. A.: Otmena kreposztnogo prava v Roszszii. Moszkva. 1954. 290 l.
(A jobbágyság eltörlése Oroszországban.)

V. ÉSZAK-, DÉL- ÉS NYUGATEURÓPA

a) Ausztria

BAXA, J.: Der Zentralverein für Rübenzuckerindustrie in der Österreich-Ung. Monarchie. 1854-1918. Z. f. die Zuckerindustrie. 4: 1954. Jul. 20. 294-297.

BUCHINGER, J.: Der Bauer in der Kultur- und Wirtschaftsgeschichte Österreichs. Bundesverlag. Wien. 1952. 472 l.

DUSCHEK, S.: Forstbezirk Murau, seine Geschichte und seine Forstwirtschaft. Österreich. Vtljahrs-schr. f. Forstw. 98: 1955, 38-46, 99.8 Oe 8.

FIERICH, J.: Les cultures des champs, les rotations et les récoltes selon le cadastre de Joseph II. entre 1785-7. Roczniki dziejów spolecznych i gospodarczych XII: 1950. (lengyelül).

GRASS, N.: K. Haff und die Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der Alpenländer. Festschrift Karl Haff zum 70. Geburtstag dargebracht (Herausgeg. v. K. Bussman und N. Grass). Innsbruck. 1950. 83. l.)

GRÜLL, G.: Die Robot in Oberösterreich. Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs. Linz 1952. 308 l.

HANDEL-MAZZETTI, P.: Die Waldfläche Österreichs vor 1800 and heute. Internatl. Holzmarkt 13: 1955 Jul. 5-7.

PÖTTLER, V. H.: Ziehpflug. Rechenbock und Spangvass aus Alpbach. Tiroler Heimat 18: 1954. 107-116.

REITER, L.: Kulturgeschichte und Wirtschaftsgeschichte Österreichs. Salzburg, Österr.. Kulturverl., 1952. 280 l.

STOLZ, O.: Rechtsgeschichte des Bauernstandes und der Landwirtschaft in Tirol und Vorarlberg. Bozen Ferrari-Auer. 1949. XVI. 528 l.

STOLZ, O.: Zur Geschichte der landwirtschaftlichen Dienstboten in Tirol. Festschrift Karl Haff, Innsbruck, 1950. 185 l.

TREMEL, F.: Landeskundliche Literatur zu Wirtschafts und Sozialgeschichte Österreichs Vierteljahrschrift für Sozial - und Wirtschaftsgeschichte. 40: 1953, 146-173.

WIESER, R.: Aus der Forst und Jagdgeschichte Tirols. Österr., Forst und Holzwirt. 9: 1954, szept. 8. 205-208.

WIRTSCHAFTSGESCHICHTE des Landes Oberösterreich. Hg. im Auftrage der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Oberösterreich von V. Kotzina. Bd. I: Werden. Wachsen. Reifen vor der Frühzeit bis zum Jahre 1848. Von A. Holemann. 624 l.

WOPFNER, H.: Bauer und Politik in Südtirol im Verlauf der Jahrhunderte. Südtirol im Not und Bewahrung. Festschrift Michael Gamper. Brixen 1955. 20-32.

WOPFNER, H.: Bergbauernbuch. Von Arbeit und Leben des Tiroler Bergbauern in Vergangenheit und Gegenwart I. Bd. 2. Lieferung: Von Teilung der Güter und Übervölkerung. Innsbruck Verlagsanstalt Tyrolia Ag., 1954. 133-443 l.

b) Belgium

ANGELROTH, H.: Les plus anciens cultivateurs de Belgique: Les Omaliens.
Annales de Gembloux 56: 1950. 130–141.

COORNAERT, E.: Draperies rurales, draperies urbaines: L'évolution de l'industrie flamande au moyen age et au XVIe siécle.
Rev. belge de philol. et d'hist. 1: 1950.

RAUCO, P.: A propos de pratiques agraires anciennes et actuelles dans le Condroz oriental.
Bull. de la Soc. Royale Belge de Géographie LXXIV (1950).

RECHT, P.: Les biens communaux du Namurois et leur partage a la fin du XVIIIe siécle: Contribution a l'étude de l'histoire agraire et du droit rural de la Belgique, accompagnée d'une description des classes rurales a la fin de l'Ancien Régime. Bruxelles, 1950. 287 l.

VAEREN, J. Van Der: Résumé de «L'histoire de l'agriculture belge depuis les temps anciens jusq'à la fin du XVII.me siécle» de M. Paul Lindemans.
Soc. Belge d'Études et d'Expanseur
Bimes. 1955. márc.

WILDEMAN, E. de: Notes pour l'histoire de la botanique et de l'horticulture en Belgique. Bruxelles, 1950. (Académie Royale de Belgique. Classes des Science. Mémoires, T. XXV. fasc. unique.)

c) Dánia

FENGER, V. H.: Landbrugets historie: En Danmarkshistorie for landbrugets unge.
Kobenhavn. 1950, 118 l.

FENGER, P.: Normal times (Dánul). Dansk Landbr. 1955. márc.

JENSEN, S.: Fra patriarkalisme til pengeokonomi. Studier over Dansk bondeokonomi i tiden mellem midten af det 18. og midten af det 19. aarhundrede. Kobenhavn, 1950. 19 l.

PEDERSEN H. H.: Farm returns around year 1600. (Dánul) Folumandsbladet 1954. okt.

d) Franciaország

AUGÉ-LARIBÉ, M.: La politique agricole de la France de 1880 a 1940.
Paris, 1950. 485 l.

BAILLY, P.: Quelques événements de la vie d'un paysan briard a la fin du XIXe siécle d'apres son livre de raison. Chambres d'Agr. 1954. nov.

BÉJOT, M.: Évolution de l'horticulture au cours du siécle écoulé. Soc. d'Hort et de Bot. de l'Arrondissement du Havre. B. 5: 1953. 47.

BOURDE, A. J.: Ph.D.: The Influence of England on the French Agronomes, 1750--89. Cambridge Studies in Economic History. Cambridge, Univ. Press, 1953. XIX. 250 l.

BRANDENBURG, D. J.: Agriculture in the Encyclopédie. Agric. Hist. 24: 1950 apr. 96--108.

BRANDENBURG, D. J.: French agriculture: technology and enlightened reform 1750--1789. Diss. Abs. 14: 1954. Aug. 1206--7.

BOUSSARD, J.: La vie en Anjou aux XIe et XIIe siécles. Moyen Age 61: 1950. 129--68.

CARBON, M. A.: L'évolution économique d'une commune rurale au XIX. et au XXe siécle. Sainte-Feyre. (Creuse). Paris, 1954. 74. l.

CAVAILLÉ, A.: Cent cinquante ans de vie rurale à Saint-Projet (Tarn- et -Garonne). Revue géographique du Sud-Ouest 21: 1950; 2--3.

CLAVERIE, P. A.: Variétés nouvelles de la vigne cultivées dans la Gaule, au temps des Gallo Romains, Viticult. Nouvelle 8: 1955. Mar. 59--64.

COUTIN, P.: La productivité agricole en France de 1892 à 1950. Le mois d'ethnographie française, 1950. 21--24.

DAVY DE VIRVILLE, A.: Histoire de la botanique en France. Paris, Société d'Édition d'Enseignement Superieur, 1954. 394 l.

DION, R.: Les origines du vignoble bourguignon, Annales 5: 1950, 4; 433--139.

DION, R.: Viticulture ecclesiastique et viticulture princière au Moyen Age. Revue Historique 78: 1954, 212; 1--22.

DOUARCHE, L.: Wein eint Franzosen und Deutsche. Deut. Weinbau. 1952. Sept. 5.

DUBY, G.: La société aux 11e et 12e siècles dans la région maconnaise Armand Colin, Paris, 1953. 688. l.

FAVTIER, R.: La crise d'une société durant la guerre de cent ans: A propos d'un livre récent (R. Boutruche, La crise d'une société.) Rev. hist., 74: 1950, 203; 53--58.

FESTY, O.: L'agriculture pendant la Révolution française: Les journaux d'agriculture et le progrés agricole (1789, an VIII). Rev. hist. éc. soc. 28: 1950; 34--53. 148--168.

FESTY, O.: L'agriculture pendant la Révolution française: L'utilisation des Jachéres, 1789--1795. Étude d'histoire économique. Paris, 1950. 155 l.

FESTY, O.: Laplace de l'agriculture dans le gouvernement de la France sous le Directoire et la Consulat. Revue d'Histoire Economique et Sociale 31: 1953, 2, 113--127.

FLAMINGHAM, M. L.: The rural economy of Northeastern France and the Bavarian palatinate, 1815 to 1830. Agric. Hist. 24: 1950 Jul; 166--170.

GATHERON, J.: M.: Servitude et grandeur paysannes. Geneve, Paris, Jeheber, 1955.

GRAND, R. Le chateau et la seigneurie d'Harcourt, en Normandie. Acad. d'Agr. de France. Comp. Rend. 1952. Jun. 2.

HIGOUNET, C.: Observations sur la seigneurie rurale et l'habitat en Roergue du IXe siécle. Ann. du Midi 2. 1950.

JUILLARD, E.–MEYNIER, A.: Die Agrarlandschaft in Frankreich. Forschungsergebnisse der letzten zwanzig Jahre. Uberzeht von V. Hatke. Kallmünz 1955. 98 l.

KAWANO, K.: Rousseau's position in the history of the peasantry. Kyto u. Econ. Rev. 23: 1953. Apr. 46–68.

LACHAUSSEE, M. E.: L'evolution de la sylviculture des forets feuillues dans le nord – ost de la France.
Schweiz. Z. J.: Forstun. 1954. márc–ápr.

LACOSTE, M.: L'application des lois agraires de la Convention dans le département de la Meurthe.
Ann. de L'Est. 1950.

LAFORGUE, G.: Cent cinquante ans de production viticole en Gironde. France. Min. de l'Agr. B. Techn. d'Inform. 90: June, 1954. 292–301.

LANGRANGE–FERREGUES: L'histoire véridique de messire Jehan Nicot. Rev. des Tabacs. 30: 1955. 27–29. Spring.

LAURENG, R.: La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du Premier Empire. Ann. de Bourgogne, 1950.

LECOQ, M: La vie paysanne dans un coin du Perche. Diférend à rémalard, en 1757 entre le curé et le maitre d'école. Ann. historiques de la Révolution française. 22: 1950, 117; 55–58.

LEFÈVRE, G.: Études sur la Révolution Française.
Paris. Presses Universitaires de France. 1954. 326 l.

LIZERAND, G.: Un siècle de l'histoire d'une commune rurale: Vergigny.
Paris, 1950. 127 l.

MAROT, G.: Evolution du vignoble du Haut-Poitau de 1700 à 1907. Acad. d'Agr. de France. Compt. Ren. 41: 1955, 133–139.

MONLAU, F.: L'histoire rurale et les livres de raison Chambres d'Agr. 1954. nov.

POURRAT, H.: L'homme à la béche: Histoire du paysan. Paris, 1950. 258 l.

RIGAULT, J.: Pour une histoire de la propriété rurale dans le pays Messin à la fin du XVIe et au XVIIe siècle (1552–1685), de l'occupation française à la révocation de l'Édit de Nantes. Ann. de l'Est, 1950.

SOBOUL, A.: Une commune rurale pendant la Révolution.
Annales Historique de la Révolution Française 25: 1953, 131; 140–160.

SOBOUL, A.: La communauté rurale à la fin du XVIIIe siècle.
Le Mois d'Ethnographie française, 1950.

TAILLEFER, F.: Études sur les paysages ruraux du Sud-Ouest.
Revue géographique du Sud-Ouest 21: 1950; 97–127 és 234–257.

TRUNSZKIJ, J. G.: Borba klaszszov i partij za francuszkoe kreszt'jansztvo v konce XIX veka. Vopr. Iszt. 1954. 11; 62–77.
(Az osztályok és a pártok harca a francia parasztságért a 19. század végén.)

e) Hollandia

ADDENS, N. G.: De «vraagpunten» der Groninger Maatschappij van Landbouw, 1852-1941. Wageningen, 1950, 466 l.

BAUER, B.: About the history of the Holland forests (Svédül) Shogsägoren 1954. Jul.

DIBBITS, H. A. M. C.: Nederland-waterland: Een historsch-technisch overzicht. Utrecht, 1950, 296 l.

ENHO van GELDER, H. A.: Nederlandse dorpen in de 16.e eeuw.

FOCKEMA A. S. J.: Grensproblemen aan de Bovenrivieren. Leiden. 1950. 32 l. (Studién over waterschapsgeschiedenis VII.)

HOFARW, E. W.: De historische ontwikkeling van de verhouding tussen boer en landarbeider. Handel. Gron. Mij. v. Landb. 1945-1946. Meppel, 1950, 53-70.

KEUNING, H. J.: Economische en sociale groeperingen in de Groninger veenkoloniën in de 18e en 19e eeuw. Tijdschr. Econ. en Soc. Geogr. 41 (Febr.-Mrt. 1950)

KNUGER, R.: Land unter glas; in den Niederlanden wächt viermal die frucht. Übersicht. 1954.

POEL, IMG Van der: The agricultural inquiry of 1800. I. North and South Holland (In Dutch.) Hist. Agr. 1: 1953: 48-194.

SANGERS, W. J.: Dutch fruit growing in the 15th century. (Hollandul) Fruitteelt. 1955. Jan. 1. 45: 18-19.

VERHOEVEN, P.: The development of swine breeding and raising in South Holland. (Hollandul.) Platteiands-Post. 11/21/: 1955. M[illegible]

Р е з ю м е

Вестник аграрной истории. / /. Журнал венгерского комитета по аграрной истории, изданный Университетом аграрных наук. Редакционная коллегия: Домокош Кошари, Вилмош Лазар, Ласло Маккаи, Денеш Пенигеи, Дъердъ Сабад, Иштван Сабо, Иштван Талаши, Имре Велман. Секретаръ: Петер Гунст. Письма послатъ Централъной библиотеке Университета аграрных наук, Геделле, Венгрия.

Содержание

Стр. 3 ... Домокош Кошари: Введение. В последние годы и в Венгрии появился новый, болъшой под"ем в исследовании аграрной истории. В Институте истории Академии Наук Венгрии, в Этнографическом музее, в университетах, а также в ряду других учреждений /архивы, библиотеки, музеи и т. п./ все возрастающее число специалистов заинтересовалось темам по аграрной истории. Эти исследования, однако, оказались изолированными друг от друга. Отсутствовали и вспомогателъные средства /на пр. регулярное составление библиография/, которые возможно учредитъ только подходящими общими усилиями. Не было надлежащего общения между историками и аграрными специалистами. Поэтому Университет аграрных наук брал инициативу образования комитета по аграрной истории, который должен способствоватъ преодолению вышеназначенных недостатков образом, наиболее подходящим нашим условиям. Так был образован комитет по аграрной истории, чтобы координироватъ исследования в рамках отдельных учреждений, сделатъ их более планомерными, чтобы определитъ общие задачи и создатъ общими усилиями основные научные вспомогателъные средства /журнал, информация, библиография и т.п./, необходимые к решению этих задач. Самой срочной задачей коллектива явилось издание Вестника аграрной истории. Вестник намеревается с болъшой тщатедъностью подать своим читателям регулярную информацию об отечественной и заграничой специальной литературе а также об исследованиях по аграрной истории, которые ведутся в отдельных учреждениях. Он хочет уделить большое место критическому изданию источников, ведь в этом отношении - несмотря на прекратившиеся в начале XX в. почины Вестника венгерской экономической истории - следет еще много делатъ. Открывая прогрессивные традиции венгерс-

кого сельского хозяйства, Вестник намеревается уделить внимание, кроме собственно истории сельскохозяйственного производства, также истории аграрных наук, жизни и деятельности их отечественных основоположников и значительных деятелей. Исследуя историю сельскохозяйственного производства, он не ограничивает внимания только историей аграрной техники, способов и средств производства, ведь производительные силы и производственные отношения представляют единство проблем. Однако, наибольшие пробелы следует заполнить при конкретном рассмотрении производительных сил. Вестник стремится к достижению результатов которые выясняют подробности, и по возможности, измеримые и количественно. Это возможно, конечно, только при помощи многостранного, комплексного образа исследований. В этой области Вестник хочет опираться прежде всего на помощь археологии и этнографии. Наш журнал, конечно, не желает утонуть в подобностях при осуществлении своей программы. Однако, чем большим числом конкретных, надежно измеримых локальных, частных результатов мы располагаем, тем более полной, богатой становится общая, суммарная картина развития в Венгрии, тем более подробно сможем углубляться в анализе - на высшей уровни уровни - подобных, параллельных черт в социально-экономическом развитии восточноевропейских стран, рассмотренных уже не однократно, и дать ответ на вопрос, в какой мере представляет развитие Восточной Европы региональную в более широком смысле слова разновидность внутри общего европейского развития.

Стр.[8]..... Кароль Тагани о древней венгерской общине. /Опубл. Иштван Варга./ Кароль Тагани, один из основоположников венгерской экономической историографии явился с 1894 г. сотрудником Вестника венгерской экономической истории. На этих страницах опубликуем его неизданную до сих пор статью, написанную около 1893 Г. с надписью: Древняя венгерская община до урбариального урегулирования. Тагани, открывший первым древнюю систему общинного землепользования в Венгрии, начинает свою статью с установления того, что околица общины и в Венгрии находилась в нераздельной общей собственности, только в отношении приусадебных участков имелось личное владение. Общая околица разделялась - имевши взгляц на равенство - следуя качеству земли на таблицы [illegible] размеров,

а эти на столько частей, сколько лиц пред"являло претензии на землю. Таким образом полевой надел одного лица находился в отдельных частях околицы /не раз в 30-40 кусках/. Относительно отдельных частей околицы был установлен об"язательный севооборот / /. Поле после жатвы послужило общим пастбищем, а весной разделядся пар подобным обазом. Разделение земель лучшего качества /главным образом в Большой низменности/ состоялось по большим промежуткам времени, разделенная земля здесь была меньше разбросанной, об"язательный севооборот также оказался более умеренным. Где было земли с излишком, там действовало право первого занятия. Кроме запашки разделялись и сенокосы, и леса, подходящие к промысленным целям /строевой лес . Леса, назначенные для подрубки дров, были общими; торговля дровами запрещалась. Леса, назначенные для кормения свиней, а также поросли находились под запретом общины. Засеки представляли частную собственность. Виноградники находились в личной собственность. Виноградники находились в личной собственности, однако и здесь действовал об"язательный севооборот. Таким образом создалавались общины по виноградарству. В общинах рыбаков господствовала полная общность имения. Так как и государственные, и барские подати облажились на всю общину, община разделяла их уже наперед но отдельным наделам, а не по лицам. Таким образом при разделе никто не брал больше земли, чем такую часть, подати которой он готов был выплатить. Явления, происходившие из общего пользования землей, подали жизни общины много общинных черт. Все работы на полях водились совместно и т.п. Отношение общины к помещику оказалось иным, чем позже. Община разделяла землю помещику также - как правило вдвое больше - или он мог свободно выбрать перед разделением, но об"язательный севооборот действовал и в отношении так разделенной помещичьей земли. Свободные венгерские общины имели из вестное самоуправление. Все это относится к первоначальной организации лревней венгерской общины, которая сохранилась в Венгрии до урегулирования урбариальных отношений в XVIII В., в Трансильвании вообще до начала XIX в. Причины ее сокращения заключаются в том, что дворянство организовалось как сословие и выделялось из связи общины, а также в образовании крупных латифундий, в переходе от натурального хозяйства к товароденежным отношениям.

Был определен размер душевого надела /24-60 холцов/. Сельская община распадалась или преобразовалась. С конца XVIII в. Древняя общинная организация уже не была в состоянии соответсвовать потребностям жизни.

Сообщения

Стр 15. Экономическое наследство Ференца Йенеи, 1480-1500. /Опубл. Ференц Освалд/

Стр 17. Оценка вреда в Вашмедьерище 1520/Опубл. Янош Патаки/

Стр 26. Урбариальная перепись вотчины Сенер, 1524. /Опубл Антал Фекете-Надь/

Стр 36. Марта Велэнеши: Аграрно-исторические отношения трех документов из XV-XVI столетия.

Стр 37. Андраш Хадик о сельском хозяйстве Трансильвании. /Опубл. Ласло Маккаи/

Стр 52. Урбальиалный устав комитата Берег, 1781. /Опубл. Иштван Ташаши/

Стр 57. Материалы к деятельности Петра Вержбицкого в Кестхеле. /Опубл. Бела Боднар/

Стр 67. Регуляция земским судом пользования пастбищем в посадах в 1836 г. /Опубл. Дьердь Сабад/

Хроника

71

Стр..... Образование комитета по аграрной истории. Комитет по аграрной истории был образован 13-го апреля 1956 г. для создания общегосударственного сотрудничества, необходимого ввилу общих задач. Комитет не является обществом, а такой вольной формой сотрудничества специадистов, которая способствует совместному определению и решению задач, созданию общими силами взаимной информации и научных вспомогательных средств. При помощи комитета Центральная библиотека Университета аграрных наук выпускает в свет Вестник аграрной истории, а также серию "Труды по аграрной истории". На учредительном собрании комитета было приято и решение о подготовлении конференции по аграрной истории.

Стр.....: План конференции по аграрной истории в Венгрии. Главная цель конференции заключается в установлении, где и какие

достижения появились до сих пор в области аграрной истории в Венгрии, какме исследования ведутся, где и в чем появляются самые крупные недостатки. Статья сообщает, что рефераты о положении исследований по каким большим темам /периодам/ должны были бы послужить основой к этому установлению. Материалы конференции должны быть опубликованы в гектографированной форме.

Стр. 78 Отчет о работе коллектива по истории материальной культуры. /Марта Беленеши./ Государственный венгерский исторический музей создал в 1951 г. коллектив, который стремится комплексным методом освещать уровень развития материальной культуру в Венгрии. XУ в. Коллектив рассматривает сельскохозяйственное производство, ремесленное производство и отдельные типы поселений. Создание очень значительного по об"ему инвентаря данных, обеспечивающего единообразные контуры обработкки, распространяется кроме частичных тем на рассмотрение целой структуры материальной культуры.

Стр. 79 Исследования по аграрной истории в Институте истории Академии Наук Венгрии. /Ласло Маккаи/

Стр. 81 Деятельность кафедры экономической истории Университета политической экономии им. Карла Маркса по аграрной истории.

Стр. 81 Исследования по аграрной истории в Университете им. Лоранда Етвеш. /Тамаш Хофман/

Стр. 82 Об исследованиях по аграрной истории в Государственном архиве. /Ференц Макшаи/

Стр. 83 Планы архива комитата Пешт по аграрной истории. /Кароль Виг/

Стр. 83 Работы по аграрной истории в Общегосударственной библиотеке сельского хозяйства.

Стр. 84 Материалы по аграрной истории в 60-летнем Музее сельского хозяйства. /Эрне Эбер/

Стр. 85 Работы по аграрной истории в университете в Дебрецене.

Стр. 87 ... Деятельность научного института Трансданубии по аграрной истории.

Стр. 87 ... Загранничные исследования по аграрной истории. В следующем номере Вестника ряд статей познакомит читателей со современным положением заграничных исследований по аграрной странах, а также в других странах Европы. Здесь предварительно сообщаем только, что Центральная библиотека Университета аграрных наук уже обратила внимание ряда значительных заграничных учреждений, проявляющих интерес по аграрной истории, на образование комитета по аграрной истории, на появление Вестника, и наладила с ними обмен изданиями. Библиотека им. Салтыкова - Щедрина в Ленинграде бралась охотно посылать в обмен материалы по аграрной истории, появившиеся в Советском Союзе. Кроме этого следующие учреждения об"явили до сих пор, что посылают в обмен свои издания по аграрной истории и частично уже их и послали: Československá Akadémie Zemědelských Ved /Praha/; Institut für deutsche Volkskunde, Deutsche Akademie der Wissenschaften /Berlin/; Deutsches Jahrbuch für Volkskunde; Österreichisches Museum für Volkskunde /Wien/; Österreichische Zeitschrift für Volkskunde; Gesellschaft für Geschichte des Landvolks und der Landwirtschaft /Marburg/Lahn/; Zeitschrift für Agrargeschichte und Agratsoziologie; Nederlands Agronomisch-Historisch Institut /Groningen; Historia Agriculturae/; The British Agricultural History Soviety /Reading; The Agricultural History Review/.

Стр. 87 ... Вопросники Германского института этнографии.

Обзор

Стр. 89 ... Марта Беленеши: Основные вопросы развития земледелия в XIV в /Рец. Вера Мраз/

Стр. 90 ... Имре Данко: Поселения хайдуков при реках Шайо и Хернад. /Рец. Ласло Маккаи/

Стр. 90 ... Ласло Маккаи: Документы о хозяйстве вотчин Дьердья I. Ракоци. 1631-1648 /Рец. Вера Мраз/

Стр. 93 Вилмош Лазар: Памяти Яноша Надьвати. /Рец. Кароль Вереш/.

Стр. 94 Колт Трочани: История крестьянства в Трансильвании в [illegible]-1849 гг. /Рец. Миттван Рац/

Стр. 96 Сборник статей по истории капитализма в Венгрии. /Рец. Петер Харшфалви/

Стр. 97 Калман Эперйеши: Задачи изучения локальной истории комитата Чонград. /Рец. Иболя Фелхе/

Стр. 99 П. И. Ляшенко: История народного хозяйства СССР. Т. 1-11. /Рец. Емиль Нидерхаузер/

Стр. 100 František Graus: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. I. /Рец. Марта Беленеши/

Стр. 102 J.G.D. Clark: Prehistoric Europe. The Economic Basis. /Рец. Тамаш Хофман/

Стр. 104 A. Steensberg: Med bragende flammer. /Рец. Тамаш Хофман/

Стр. 105 H. Koren: Pflug und Arl. /Рец. Тамаш Хофман/

Стр. 106 A. Míka: Feudální velkostatek v Jižních Čechách /XIV-XVII. stol./ /Рец. Эрик Фюгеди/

Стр. 108 M. Frančić: Technika młynów wodnych w Polsce w XVI. i XVII. w. /Рец. Эрик Фюгеди/

Стр. 110 M. Beresford: The Lost Villages of England. /Рец. Вера Мраз/

Стр. 112 J. Nichtweiss: Das Bauernlegen in Mecklenburg. /Рец. Ласло Маккаи/

Стр. 114 L. Cassese: La bonifiche nel Mezzogiornio d'Italia durante il periodo spagnolo. /Рец. Вера Мраз/

Стр. 115 Ласло Харгитаи: История почвоведения в Венгрии в литературе по почвоведению 1945-56 гг.

Стр.[122] Библиография аграрной истории 1953-1955 гг. /Часть 1./

Наш журнал стремится регулярно информировать своих читателей об отечественной и заграничной литературе по аграрной истории. Хотя стремимся обратить наше внимание прежде всего на полную по мере возможности регистрацию венгерского и восточноевропейского материала, однако, перечисляем, с известным выбором, и литературу по аграрной истории других европейских, а частично также заокеанских стран. Эта точка зрения обосновывает систему нашей библиографии тоже: после трудов общего характера /общие пособия, библиографии и т.п./ на первом месте перечисляем венгерский материал /для информации заграничных читателей дается и немецкий перевод надписей/: потом восточноевропейский материал /надписи с венгерскии переводом для венгерских читателей/, потом избранный материал других европейских стран, и наконец заокеанский материал с еще большим выбором. Кроме Вестника аграрной истории изданием бежной международной библиографии аграрной истории занимается в числе заграничных учреждений голландский институт аграрной истории /следующий том его ежегодника Historia Agriculturae содержит материал 1954 г./; мы думаем, однако, так, что различная точка зрения, проявляющаяся в системе разложения материала, а также неотложимая задача информации по возможности более широкого круга венгерских читателей, во всяком случае обосновывает издание этой новой бежной библиографии. Так как ета информация до сих пор в значительной мере отсутствовала, мы должны были в раскрытии материала начать по крайней мере с 1953 г. /в некоторцх особенно важных случаях обратить внимание и на прежние труды/. В 1957 г. хотим издать материал 1953-1955 гг., в 1958 г. материал 1956-1957 гг., с намерением, что с етого в каждом году дается литература прошлого года.

Наши технические трудности, конечно, довольно, крупные, ведь в наших библиотеках отсутствуют часто очень важные заграничные издания по аграрной истории; о существовании отсутствующих изданий можем информироваться иногда только на основе журналов или заграничиных библиографий. Мы принципиально, однако, перечисляем и надписи этих изданий /иногда только в переводе, в какой форме они стали нам известными/, чтобы и таким образом обратить на них [illegible]. В сотрудничестве загра-

ничного материала наряду с уроками больших специальных библиографий / Bibliography of Agriculture и т.п./ и более важных национальных библиограыий, а также советских, чешских, словацких, польских, румынских, болгарских и германских /ГДР/ журналов мы стремились использовать и уроки западногерманских и английских специальных журналов по аграрной истории /Zeitschrift für Agraggeschichte, The Agricultural History Review/ и вышеназначенного голландского ежегодника аграрной истории.

Мы сознаем, что наша библиография является и таким образом очень неполной. Мы должны стремится в будущем заполнить эти пробелы все возрастающим документарным материалом, между прочим и путем расширения обмена библиографическими данными. Мы информируем заграничнце научные институты о новых достижениях венгерской специальной литературы, и в обмен мы хотели бы получить также от них ежегодно подобную простанную информацию /прехде всего от учреждений соседних восточноевропейских стран/.

Первую часть библиографии аграрной истории издаем с просьбой к исследователям послать эвентуалные замечания и предложения редакцйи Вестника.

RÉSUMÉ – AUSZUG

Revue d'histoire agricole (Historia Rerum Rusticarum). Organe du Comité hongrois d'histoire agricole, publié par la Bibliothèque Centrale de l'Université des Sciences Agricoles. Comité de rédaction : Dominique Kosáry, Guilleaume Lázár, Ladislas Makkai, Denis Penyigey, Georges Szabad, Etienne Szabó, Étienne Tálasi, Emeric Vellmann. Secrétaire : Pierre Gunst.

Toute correspondance doit être adressée à la Bibliothèque Centrale de l'Université des Sciences Agricoles, Gödöllö, Hongrie.

3. p. Introduction par Dominique Kosáry. Dans les dernières années les recherches scientifiques relatives à l'histoire agricole viennent de prendre en Hongrie un essor plus considérable. A l'Institut des Sciences Historiques de l'Académie des Sciences, au Musée d'Ethnographie, aux universités et dans maintes institutions (archives, bibliothèques, musées), l'histoire agricole a attiré l'attention de plus d'un spécialistes. Leurs initiatives sont pourtant restées plus on moins isolées l'une de l'autre. Les instruments de travail, les services bibliographiques, qui ne pouvaient être créés qu'à l'aide d'efforts collectifs, y firent également défaut. Un contact nécessaire manquait entre les historiens et les spécialistes de l'histoire agricole. Aussi l'Université des Sciences Agricoles a-t-elle pris l'initiative d'organiser un Comité d'histoire agricole, dont le travail est appelé à remédier aux lacunes mentionnées sous ce rapport. C'est ainsi que vient d'être organisé la coopération des spécialistes et des institutions scientifiques intéressées dans les problémes de l'histoire agricole. Le Comité a pour objectif de coordonner et de rationaliser les recherches en cours dans les différentes institutions scientifiques, de définir les tâches communes, et de créer les instruments de travail scientifiques nécéssaires pour leur réalisation. La tâche la plus urgente du Comité fut la création de la Revue d'Histoire Agricole. La Revue veut accorder une attention particulière à la documentation bibliographique concernant la littérature spéciale, hongroise et étrangère, de même qu'à l'information de ses lecteurs sur le travail ayant trait à l'histoire agricole des différents instituts. Elle réservera une place importante aux éditions critiques des sources, dans ce domaine, en effet, – malgré les initiatives de la Revue d'Histoire Économique Hongroise, interrompues au début du siècle – il y a encore beaucoup de lacunes à combler. Outre l'histoire de la production agricole, la Revue compte attacher une importance particulière aux traditions progressistes de l'agriculture de Hongrie, à l'histoire des sciences agricoles, de même qu'à l'oeuvre de pionnier de leurs représentants. En soumettant à un examen détaillé l'histoire de la production agricole elle ne se limitera pas à l'histoire de la technique agricole, de celle des méthodes et des instruments de travail, car les forces de production et les rapports de production constituent une unité de problèmes. Les plus considérables lacunes se révèlent, cependant, dans le domaine de l'étude des forces de production. La Revue se propose de présenter des résultats détaillés, mesurables, dans la mesure du possible par des chiffres. Cette méthode de travail ne pourra être réalisée que sur la base des recherches multilatérales, par des méthodes complexes. Sous ce rapport la Revue compte s'appuyer en premier chef sur les résultats de l'archéologie et de l'ethnographie. Il va sans dire que la Revue, lorsqu' elle aspire à réaliser son programme, ne voudrait point se perdre dans les détails. Plus on possède de résultats concrets, dont l'authenticité se fait valoir même dans les détails, plus le tableau synthétique de l'évolution de Hongrie sera riche, plus on sera en mesure de donner, à un niveau plus élevé, une analyse approfondie des traits caractéristiques qui se présentent parallèlement dans l'évolution économique et sociale des pays de l'Europe Orientale et répondre à la question : dans quelle mesure l'évolution de l'Europe Orientale représente-t-elle une variante régionale, au sens plus large du mot, dans l'évolution générale de l'Europe.

p. 8. Karl Tagányi über die alte ungarische Dorfgemeinde. (Mitgeteilt von Stefan Varga.) Karl Tagányi, einer von den Bahnbrechern der ungarischen Wirtschaftsgeschichte, war leitender Mitarbeiter der Ungarischen Wirtschaftsgeschichtlichen Rundschau. Auf diesen Blättern teilen wir nun eine bisher unveröffentlichte Arbeit von ihm mit, die von ihm um 1893 verfasst wurde, mit dem Titel: »Die alte ungarische Dorfgemeinde bis zur Regelung des Frondienstes.« Tagányi, der als erster das alte Bodengemeinschaftssystem in Ungarn erschloss, beginnt auch seine Studie mit der Feststellung dessen, dass die Gemarkung der Gemeinde auch in Ungarn einen ungeteilten Gemeinschaftsbesitz bildete, und nur bezüglich der Gewanne ein individueller Besitzstand existierte. Die gemeinschaftliche Gemarkung wurde mit Rücksicht auf die Gleichheit der Qualität der Bodens entsprechend auf verschieden grosse Felder eingeteilt, und diese dann auf so viele Teile weiter zerstückelt, wie viele Personen Boden beanspruchten. So lag die einer Person zukommende Bodenfläche /nicht selten in 30–40 Stücken/ in verschiedenen Teilen der Gemarkung. Für die einzelnen Fluren wurde ein Flurzwang festgesetzt. Der abgemähte Boden diente als Allmende; im Frühjahr wurde das bisherige Brachfeld in ähnlicher Weise aufgeteilt. Die Aufteilung der Bodenstücke besserer Qualität /besonders in der Tiefebene/ geschah in längeren Zeiträumen. Hier lag der aufgeteilte Boden weniger auseinander und auch der Bebauungszwang war milder. Wo Boden in genügender Menge vorhanden war, dort galt das Recht der ersten Besitznahme. Ausser dem Ackerland wurden auch die Heuwiesen und die zu Industriezwecken geeigneten Wälder /Bauholz/ aufgeteilt. Die Wälder für Brennholzgewinnung waren Gemeinbesitz, der Brennholzhandel war untersagt. Die Eichel- oder Niederwälder setzte die Gemeinde unter Verbot. Die Rodungen bildeten Privatbesitz. Die Weingärten standen im Privatbesitz, doch galt auch hier der Flurzwang. So entstanden die Berggemeinden. In den Fischergemeinden herrschte vollkommene Vermögensgemeinschaft. Da sowohl die Landes- als auch die Fronsteuern auf die ganze Gemeinde bemessen wurden, verteilte diese die Gemeinde im voraus auf die enzelnen Gewanne und nicht auf die einzelnen Personen. So nahm keiner ein grösseres Bodenstück für sich bei der Verteilung, als nach welchem er die Steuer zu entrichten geneigt war. Die der gemeinschaftlichen Bodenbenutzung entstammenden Erscheinungen verliehen dem Gemeindeleben viele gemeinschaftlichen Züge. Sämtliche Landarbeiten, usw. wurden gemeinschaftlich ausgeführt. Das Verhältnis von Gemeinde und Grundherrn zueinander war ganz verschieden von dem späterer Zeiten. Auch dem Grundherrn wurde /in der Regel doppelt so viel/ Boden durch die Gemeinde zugeteilt, oder aber konnte er vor der Verteilung frei wählen, wobei doch der Flurzwang auch für sein Bodenstück galt. Die freien ungarischen Gemeinden besassen eine gewisse Autonomie. Diese Zustände beziehen sich auf die ursprüngliche Organisation der alten ungarischen Gemeinde, die in Ungarn bis zur Regelung des Urbarialrechtes im 18. Jh., in Siebenbürgen im allgemeinen bis zum Anfang des 19. Jhs. bestand. Die Ursachen der allmählichen Veränderung sind die Organisation des Standesadels und sein Ausscheiden aus dem Verband der Gemeinde, die Entstehung der grossen Latifundien, sowie der Übergang von der Produktenwirtschaft zur Geldwirtschaft. Die Ausmasse des Fronhofes /24–60 Morgen/ wurden festgesetzt, die Bodengemeinschaft löste sich auf oder unterlag einer Umwandlung. Vom Ende des 18. Jhs. an war die alte Gemeindeorganisation nicht mehr imstande, den Forderungen des Lebens gerecht zu werden.

Documents

p. 15. François Oszwald: Les legs économique de François Jenei, 1480–1500.
p. 16. Jean Pataki: L'estimation des dégâts à Vasmegyericse, 1520
p. 26. Antoine Fekete-Nagy: L'urbarium du domaine de Szenyér, 1524.
p. 36. Marthe Belényesy: Prolémes d'histoire agricole dans trois documents alls XVe–XVIe siècles
p. 37. Ladislas Makkai: André Hadik sur l'agriculture en Transylvanie.
p. 52. Étienne Tálasi: Le règlement seigneurial du comitat Bereg. 1781.
p. 57. Adalbert Bodnár: L'activité de Pierre Wierzbicki à Keszthely.
p. 67. Georges Szabad: Règlement du pacage par le tribunal seigneurial en 1836.

C H R O N I Q U E

p. 71. The forming of the Committee for Agricultural History. At the initiative of the Hungarian University of Agricultural Sciences, specialists /historians, agricultural experts, ethnographs, etc./ representing various universities and other scientific institutions interested in the problems of agricultural history, decided, on April 13, 1956, to form a Committee for Agricultural History. The aim of the Committee is to promote research work on the field of Hungarian agricultural history by ensuring co-operation between the specialists and institutions concerned, by defining and distributing tasks acccording to a common plan, and by developing means of bibliographical service and documentation. With the help of the Committee, the Central Library of the University of Agricultural Sciences is publishing the Review of Agricultural History /Historia Rerum Rusticarum/ and a series: Studies on Agricultural History. At the statutory meeting a resolution was passed also for sketching the plan of a congress on agricultural history.

p. 72. The plan of a congress of Hungarian history of agriculture. The main purpose of the congress /consisting of lectures on the main subjects, followed by discussions/ will be to give a comprehensive view of the present state of the researches on agricultural history in Hungary of their recent development and of their most important problems in the near future. The text of a proposed plan is published here in order to be submitted to the approval or criticism of the specialists.

p. 73. Material Culture in the XVth Century. Report on the work of a research group by Marthe Belényesy. This research group, established by the Hungarian Museum of Ethnography in 1951, is studying /with the help of the »complex method«/ agriculture, industry and the types of settlements in Hungary in the XVth century. An imposing mass of data was collected, forming a solid basis for detailed studies.

p. 79. Recherches relatives à l'histoire agricole à l'Institut des Sciences Historiques /Par Ladislas Makkai/.

p. 81. Le travail de l'Institut d'Histoire Économique de l'Université d'Économie Politique Charles Marx ayant trait à l'histoire agricole.

p. 82. Le travail de l'Université Roland Eötvös concernant l'histoire agricole I. /Par Thomas Hoffmann/

p. 82. Le travail des Archives Nationales effectué dans le domaine de l'histoire agricole. /Par François Maksai/.

p. 83. Les plans des Archives Départementales de Pest relatifs à l'histoire agricole. /Par. Charles Vigh./

p. 83. Les travaux de la Bibliothèque Nationale d'Agriculture portant sur l'histoire agricole.

p. 84. L'histoire agricole et le Musée d'Agriculture de 60 ans. /Par Ernest Éber/.

p. 85. Les travaux de l'Université de Debrecen relatifs à l'histoire agricole. /Par Etienne Rácz/.

p. 86. Recherches d'histoire agricole à l'Université de Szeged.

p. 87. L'activité à l'Institut Scientifique de Transdanubie par rapports aux d'histoire agricole.

p. 87. Agricultural history in other countries. The Review is expected, from its next number on, to start the publication of a series of short articles dealing with recent researches on agricultural history in other countries. Here it is mentioned that the Central Library of Agricultural Sciences has already offered the Historia Rerum Rusticarum and other publications to several foreign institutions, in exchange for their publications of similar interest. The proposal was accepted by the Saltykov-Shchedrin Libraray /Leningrad/, offering Soviet publications on agri-

cultural history in exchange. Also, by the Československá Akadémie Zemědělských Ved /Prague/, offering Historie a muzejnictví, Institut für deutsche Volkskunde, Deutsche Akademie der Wissenschaften /Berlin, Deutsches Jahrbuch für Volkskunde/ ; Oesterreichisches Museum für Volkskunde /Oesterreichische Zeitschrift für Volkskunde/ ; Gesellschaft für Geschichte des Landvolks und der Landwirtschaft /Marburg-Lahn ; Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie/ ; Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut /Groningen, Historia Agriculturae/ ; The Britisch Agricultural History Society /Reading, The Agricultural History Review/.

p. 87. Fragebogen des Instituts für deutsche Volkskunde.

Comptes rendus critiques

p. 89. Marthe Belényesy : Les problèmes fondamentaux de l'évolution de l'agriculture au XIVe siècle. /Compte rendu par Vera Mráz/.

p. 90. Émeric Dankó : Les colonies des Haïdous de Sajó et de Hernád. /Compte rendu par Ladislas Makkai/.

p. 90. Ladislas Makkai : Documents économiques concernant les domaines de Georges Rákóczi Ier. /Compte rendu par Vera Mráz/.

p. 93. Guilleaume Lázár : A la mémoire de Jean Nagyváthy. /Compte rendu par Charles Vörös/

p. 94. Zsolt Trócsányi : L'histoire de la paysannerie de Transylvanie. 1790-1849. /Compte rendu par Etienne Rácz/.

p. 96. Études sur l'histoire du capitalisme en Hongrie. /Compte rendu par Pierre Hársfalvi/.

p. 97. Coloman Eperjessy : Les tâches de l'histoire locale dans le comitat Csongrád. /Compte rendu par Violette Felhő/.

p. 99. P. Lyaslchenko, Histoire de l'économie populaire de l'Union Soviétique /Compte rendu par Émile Niederhauser/.

p. 100. František Graus : La situation de la paysannerie en Bohême a l'époque préhussite. I. /Compte rendu par Marthe Belényesy/.

p. 102. J. G. D. Clark : Prehistoric Europe. The Economic Basis. /Compte rendu par Thomas Hoffmann/.

p. 104. A. Steensberg : Med bragende Hammer. /Compte rendu par Thomas Hoffmann/

p. 105. H. Koren : Pflug und Arl. /Compte rendu par Thomas Hoffmann/.

p. 106. A. Mika : Les grand domaines féodaux dans la Bohême méridionale aux XIVe-XVIIe siècles. /Compte rendu par Éric Fügedi/.

p. 108. M. Francic : Les moulins à l'eau en Pologne aux XVIe-XVIIe siecles. /Compte rendu par Éric Fügedi/.

p. 110. M. Beresford : The Lost Villages of England. /Compte rendu par Vera Mráz/.

p. 112. J. Nictweiss : Das Bauernlegen in Mecklenburg. /Compte rendu par Ladislas Makkai/.

p. 114. E. Cassese : La bonifiche nel Mezzogiorno d'Italia durante il periodo spagnolo. /Compte rendu par Vera Mráz/.

p. 115. Ladislas Hargitai : L'histoire de des sciences agrologiques en Hongrie dans la récente littérature agrologique /1945-1956/.

p. 122, Bibliographie der Agrargeschichte 1953–1955. /I. Teil./ Unsere Zeitschrift beabsichtigt ihren Lesern systematisch über die in- und ausländische Literatur der Agrargeschichte zu berichten. Wir beabsichtigen zwar unser Augenmerk in erster Reihe auf die möglichst vollständige Zusammenfassung des ungarländischen und osteuropäischen Materials zu richten, berichten jedoch in Auslese auch über die agrarhistorische Literatur anderer europäischer, sogar Überseeländer. Durch diesen Gesichtspunkt wird auch der Aufbau unserer Bibliographie begründet: nach den Werken allgemeinen /zusammenfassenden, bibliographischen/ Charakters geben wir das ungarische Material an erster Stelle /zur Orientierung des Auslandes mit deutscher Übersetzung der einzelnen Titel/ ; nachher folgt das osteuropäische Material /mit den ungarischen Übersetzungen der einzelnen Titel, für die inländischen Forscher/, dann das auserlesene Material anderer europäischer Länder, schliesslich, in noch stärkerer Auslese, das überseeische Material. Ausser der Agrarhistorischen Rundschau befasst sich in der Reihe der ausländischen Institutionen das holländische Agrarhistorische Institut mit der Herausgabe einer kurrenten internationalen Bibliographie der Agrargeschichte /der nächste Band seines Historia Agriculturae betitelten Jahrbuches wird das Material des Jahres 1954 enthalten/ ; wir meinen jedoch, dass die im Aufbau vorhandenen Schwerpunktsunterschiede, und nicht zuletzt die dringende Aufgabe, unsere inländischen Forscher in möglichst weitem Kreise zu orientieren, die Unternehmung dieser neueren kurrenten Bibliographie in jeder Hinsicht rechtfertigen. Da diese Orientierung bis jetzt völlig fehlte, mussten wir in der Erschliessung des Materials mindestens bis zum Jahr 1953 zurückgreifen /in einigen besonders wichtigen Fällen auch auf noch ältere Titel die Aufmerksamkeit lenkend/. Im Jahrgang 1957 beabsichtigen wir das Material der Jahre 1953–1955 in zwei Teilen zu geben ; im Jahrgang 1958 das Material von 1956–1957, mit der Absicht, von da an in einem jeden Jahrgang das Material des vorigen Jahres zu erschliessen.

Unsere technischen Schwierigkeiten sind natürlich ziemlich gross, denn in unseren Bibliotheken sind oft auch sehr wichtige agrarhistorische Publikationen des Auslandes nicht vorhanden: von ihrer Existenz erfahren wir manchmal nur aus Zeitschriften oder ausländischen Bibliographien. Unser Prinzip war aber, auch die Titel von solchen mitzuteilen, wenn auch nur in Übersetzung, falls wir in dieser Form von ihnen Kenntnis erhalten, um auch so die Aufmerksamkeit unserer Forscher auf sie zu lenken. In der Zusammenstellung des ausländischen Materials benutzen wir ausser den grösseren Fachbibliographien /Bibliography of Agriculture, usw./ und den wichtigeren Nationalbibliographien, ferner den sowjetischen, tschechischen, slowakischen, polnischen, rumänischen, bulgarischen und deutschen /DDR/ Zeitschriften auch die Hinweise der westdeutschen und englischen Spezialzeitschriften /Zeitschrift für Agrargeschichte, The Agricultural History Review/ und des erwähnten holländischen Jahrbuches für Agrargeschichte.

Wir sind dessen bewusst, dass unsere Bibliographie auch so noch sehr lückenhaft ist. Um diese Lücken zu erfüllen, müssen wir im weiteren das dokumentative Material vermehren, nicht zuletzt auf die Weise, dass wir ausser einem Publikationsaustausch auch den Tauschverkehr der bibliographischen Angaben zu erweitern suchen. Wir werden die ausländischen wissenschaftlichen Institutionen von den neuesten Produkten der ungarischen Fachliteratur in Kenntnis setzen, und dafür möchten wir von ihnen /besonders von den Institutionen der benachbarten osteuropäischen Länder/ von Jahr zu Jahr eine ähnliche, ausführliche Orientierung erhalten.

Wir geben den ersten Teil der Bibliographie der Agrargeschichte mit der Bitte heraus, dass die Forscher ihre diesbezüglichen Bemerkungen und Vorschläge der redaktion der Rundschau einsenden möchten.

o o o

SZECHENYI KÖNYVTÁR

J46.387

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

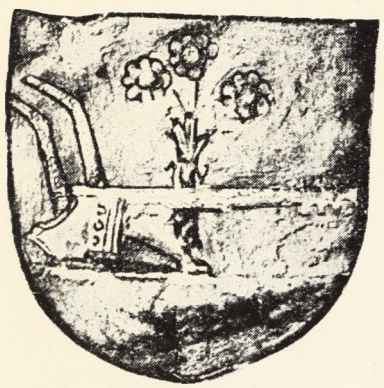

AGRÁRTUDOMÁNYI EGYETEM KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
BIBLIOTHECA CENTRALIS UNIVERSITATIS SCIENTIARUM AGRICULTURAE
BUDAPEST—GÖDÖLLŐ

1957 3—4 SZÁM

MEZŐGAZD. MŰSZ. EGYET. KÖNYVTÁR

A címlapon:

Az eke legrégibb magyar ábrázolása 1456-ból.

Sigillum nostrum aratri imaginem antiquissimam in Hungaria repertam repraesentat

MCDLVI.

AGRÁRTÖRTÉNETI SZEMLE

HISTORIA RERUM RUSTICARUM

AGRÁRTUDOMÁNYI EGYETEM KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
BIBLIOTHECA CENTRALIS UNIVERSITATIS SCIENTIARUM AGRICULTURAE
BUDAPEST – GÖDÖLLŐ

I. 1957 3–4 SZÁM

Az Agrártörténeti Szemlét az Agrártörténeti Munkaközösség közreműködésével az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára (Gödöllő) adja ki. Szerkeszti a Szerkesztőbizottság. A szerkesztőségnek szánt levelek, kéziratok, ismertetési példányok stb. e címre küldendők: Agrártörténeti Szemle szerkesztősége. Agrártudományi Egyetem, Budapest, XI. Villányi út 5-7.

Kiadja: Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára Felelős kiadó: A könyvtár igazgatója
1172/Kossuth Kiadó Sokszorosító Üzeme Felelős a vállalat igazgatója

Oldal

AGRÁRTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA 1953-1955 (II. rész)

f) Nagybritannia 404
g) Németország 418
h) Norvégia 424
i) Olaszország 425
j) Portugália 426
k) Spanyolország 426
l) Svájc 426
m) Svédország 427
n) Törökország 427
VI. EURÓPÁN KÍVÜLI TERÜLETEK 427
a) Amerikai Egyesült Államok 427
b) Közép és Délamerika 429
c) Afrika 430
d) Közel-Kelet 430
e) India 430
f) Uj Zealand 430
g) Kina 430
PÓTLÁS AZ 1953-1955 ÉVI LENGYEL BIBLIOGRÁFIÁHOZ 430

IDEGENNYELVŰ KIVONATOK 437

FOLYÓIRATUNK E SZÁMÁNAK MUNKATÁRSAI:

Belényesy Márta, a Néprajzi Muzeum munkatársa; Bélay Vilmos, az Országos Levéltár munkatársa; Benda Kálmán, a Történettudományi Intézet helyettes igazgatója; Bersényi Iván, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa; Bottló Béla, az Országos Levéltár munkatársa; Dolmányos István adjunktus, ELTE Bölcsészkar, Keleteurópa története tanszék; Tadeusz Dziekonski, a varsói Anyagi Kultura Intézet munkatársa; Erdei Ferenc a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára; Fekete Sándor, történész; Fügedi Erik, történész; Hársfalvi Péter, történész; Hegedüs András, közgazdász; Hofer Tamás, a Néprajzi Muzeum munkatársa; Hoffmann Tamás tanársegéd, ELTE Bölcsészkar, Néprajzi tanszék; Kővágó László, történész; Pataki Ernő, a Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa; Makkai László, a Történettudományi Intézet helyettes osztályvezetője; Mráz Vera, az Országos Levéltár munkatársa; Nagy Lajos, az I. számu állami levéltár munkatársa; Niederhauser Emil, a Történettudományi Intézet osztályvezetője; Rosdy Pál, az I. számu állami levéltár munkatársa; Sashegyi Oszkár, az Országos Levéltár osztályvezetője; Süle Sándor, középiskolai tanár; Tordayné Páter Erzsébet, a Mezőgazdasági Könyvtár munkatársa; Vincze István, a Néprajzi Muzeum munkatársa; Wellmann Imre, az I. számu állami levéltár munkatársa

=o=

MEZŐGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

TARTALOM

Oldal

TANULMÁNYOK

Erdei Ferenc – Pataky Ernő:
Termelői szervezetek a magyar mezőgazdaság kapitalista fejlődésében I. 165

Belényesy Márta:
Néhány szó az erdő és szántóföld váltó gazdálkodás magyarországi formájáról 183

Sashegyi Oszkár:
A jobbágyfelszabadítás végrehajtásával foglalkozó 1849. évi »Oktatás a Földnépéhez« 191

Tadeusz Dziekonski:
A szántóeszközök működésének fejlődése és munkájának szabályozása Lengyelországban a XIX. században 201

KÖZLEMÉNYEK

Kilenc Bars- és Hont-megyei birtok korai (XV. századi) urbariális összeírása
(Közli: Bersényi Iván) 238
Nezsider (Neusidl) község történeti statisztikája a XVI–XVII. században
(Közli: Mráz Vera) 240

Zákány Péter mosonmagyaróvári tőzsér bevételi és kiadási naplója 1630–39-ből
(Közli: Makkai László) 247

A Batthyányak rohonci majorságának leltárai és cselédsége (1634–1687)
(Közli: Mráz Vera) 258

Kimutatások a Rákóczi-birtokok terméseredményeiről és állatállományáról (1650–1660)
(Közli: Makkai László) 270

A Ráday család pelejtei tiszttartójának adott gazdasági utasítás (1758)
(Közli: Benda Kálmán) 282

Jobbágy hagyatéki leltárak és becsük a keszthelyi Festetics uradalomból. (1785–1840)
(Közli: Holer Tamás) 285

Pethe Ferenc és a Georgikon. I.
(Közli: Süle Sándor) 327

Juhorvoslás 1814-ben
(Közli: Tordayné Páter Erzsébet) 340

VITA

Hoffmann Tamás: Középkori mezőgazdaságtörténetünk kutatási módszereiről 342

SZEMLE

Szabad György: A tatai és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra
(ism.: Kosáry Domokos) 348

Kovacsics József: A történeti statisztika forrásai
(ism.: Nagy Lajos) 349

Oldal

Mérey Klára: A mezőgazdasági munkásság mozgalmai a Dunántúlon 1905–1907-ben
(Ism.: Kővágó László) 351

S. Szabó Ferenc: A 60 éves Mezőgazdasági Muzeum (1896–1956)
(Ism.: Rosdy Pál) 353

Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről
(Ism.: Fekete Sándor) 353

Kovács József: Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról
(Ism.: Hársfalvi Péter) 358

M. A. Rubacs: Ocserki po isztorii revoljucionnogo preobrazovanyija agrarnüh otnosenyij na Ukrainye v period provegyenyija Oktjabrszkoj Revoljucii
(Ism.: Dolmányos István) 361

J. Groszul: Kresztjanye Besszarabii (1812–1861 gg.)
(Ism.: Niederhauser Emil) 363

N. N. Korenyevszkaja: Bjudzsetnije obszledovanyija kresztyanszkih hozjajsztov v dorevaljucionnoj Rosszii
(Ism.: Niederhauser Emil) 367

B. R. Brezgo: Ocserki po isztorii kresztyanszkih dvizsenyij v Latgalii 1577–1917
(Ism.: Niederhauser Emil) 370

A. Ja. Panchova: K voproszu v rezvityii agrarnüh otnosenyij v dorefermennoj vosztocsnoj Gruzii
(Ism.: Bélay Vilmos) 372

Újabb lengyel irodalom a középkori agrotechnika kérdéseiről
(Ism.: Függedi Erik) 373

Inwentarze Dóbr Ziemskich Wojewodztwa Krakowskiego 1575–1700
(Ism.: Bottló Béla) 380

Új forráskiadvány a cseh parasztság XVII. századi történetéhez
(Ism.: Függedi Erik) 383

Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. I–II.
(Ism.: Hoffmann Tamás) 385

Julius Lips: Die Erntevölker. eine wichtige Phase in der Entwicklung der Menschlichen Wirtschaft
(Ism.: Hegedüs András) 385

Ernst Goldenbaum: Die Deutschen Bauern in Vergangenheit und Gegenwart
(Ism.: Hegedüs András) 387

Az 1955-i nemzetközi történész kongresszus agrártörténeti előadásai
(Ism.: Wellmann Imre) 389

The Agricultural History Rewiew. I.–IV. évf. 1953–56.
(Ism.: Mráz Vera) 395

Melchior Sooder: Bienen und Bienenhalten in der Schweiz
(Ism.: Hofer Tamás) 401

Marie Bauer: Der Weinbau des Nordburgenlandes in volkskundlicher Betrachtung
(Ism.: Vincze István) 402

TERMELŐI SZERVEZETEK A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG KAPITALISTA FEJLŐDÉSÉBEN I.

A magyar mezőgazdaság kapitalista átalakulását a mult század közepétől kezdve számítjuk, tehát lényegében egy évszázad az az idő, amely alatt a kapitalizmus gazdasági törvényei érvényesültek a magyar mezőgazdaság fejlődésében is.

Ebben az időszakban a magyar mezőgazdaságban is, mint más országok mezőgazdaságában, a gazdálkodás állami irányitása és felügyelete csak bizonyos korlátok között fejlődött ki, és a szakigazgatás átfogó termelésszervező munkája nem valósulhatott meg. Ilyen viszonyok között nálunk is döntő szerepe volt az egész mezőgazdasági fejlődés szempontjából a termelők különböző társadalmi és gazdasági szervezeteinek, amelyek részben érdekképviseletiek voltak, részben a termelés szervezését, részben pedig egyéb gazdasági-társadalmi funkciókat láttak el. Lényegében ebbe a körbe tartoznak a mezőgazdasági termelők szövetkezetei, valamint azok a különböző bizottságok és testületek is, melyeket ugyan az államhatalom hivott életre, de amelyek a különböző termelők képviseletét foglalták magukba. Az alábbiakban ezek közül csak a szorosabban vett mezőgazdasági szervezetekkel kivánunk foglalkozni, tehát azokkal, amelyek nem speciálisan szövetkezetek és nem állami szervezetek. Áttekintést kivánunk adni nemcsak a szorosan vett önkéntes tagságon alapuló egyesületekről, hanem a különböző törvénnyel szervezett kényszertársulásokról, továbbá a földtulajdonhoz, vagy a földhasználathoz füződő különböző termelési közösségekről is. Nem terjed ki viszont az anyag a földmunkásság szervezkedésére, miután az összeállitás célja a szorosabban vett termelési szervezetek feltárása.

I. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐI SZERVEZETEK FEJLŐDÉSÉNEK ÁTTEKINTÉSE

A szabadságharc leverése után - a Bach korszakban - nagyrészt uj életre keltek a korábban megalakult gazdasági egyesületek, sőt ujabbak is alakultak, s a vármegyei nemesség figyelme az önkormányzati élet hiján a gazdasági egyesületek felé fordult. E keretek azonban az adott politikai viszonyok között, nem a mezőgazdasági közfeladatok ellátását szolgálták, hanem az önkényuralom elleni politizálás szervezetei lettek, s mihelyt az alkotmányosság visszatért, jórészt el is sorvadtak.

Országos szinten az 1835-ben alakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) a gazdatársadalmi szervezkedést a nagybirtokosi privilégium keretében igyekezett tartani. A nagybirtok általános érdekeinek a szolgálatában az adó-, hitel-, vám-, árpolitikai stb. kérdések tárgyalását gazdatársadalmi vonalon ezidőben kisajátitotta, szakvonalon pedig a maga számára azokat a területeket biztositotta, ahol anyagilag elsősorban volt érdekelt (lótenyésztés, lósport, szarvasmarhatenyésztés, törzskönyvelés, Mezőgazdasági Kiállitás és Vásár). A termelési politika széleskörü gazdatársadalmi megvalósitása az értékesitési érdekek szövetkezeti szolgálata, a termelők széles tömegeinek megszervezése a termelés és az értékesités érdekében, a szaktudás kiszélesitése, - kivül esett az OMGE szorosabb érdeklődési körén.

Az első világháboru előtt a vármegyei gazdasági egyesületek tettek lépéseket a termelők szélesebbkörü megszervezésére. Sok helyütt - különösen az állattenyésztésben és a gyömölcstermesztésben - jól müködtek, uj állatfajtákat honositottak meg, kiállitásokat rendeztek, bár hatósugaruk a közepbirtokosokon és a tehetősebb paraszti réteg egyes tagjain tul nem is terjedt. Ezek a gazdasági egyesületek azonban az első világháboru alatt vagyonukat elveszitették, s ezt többé kiheverni nem tudták. Uj - tömegek felé forduló - irányt pedig nem tudtak venni, mert az OMGE - a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége utján - érdekkörébe vonta őket.

A termelők széleskörű megszervezésének másik iránya a hitel-, beszerző és értékesitő-szövetkezeti mozgalom. A Károlyi Sándor kezdeményezéséből 1896-ban létrejött Gazdaszövetség ért is el eredményeket. Az első világháboruban és azután a Gazdaszövetség nemcsak vagyonát, szövetkezeti és gazdaköri tagjainak zömét vesztette el, hanem - a mezőgazdasági kamarák megalakulásával - működési területének jórészét is, annyira hogy lábraállni többé nem tudott.

Az egész mezőgazdaságot, benne a parasztságot is átfogó szervezet tehát az első világháboru előtt nem alakult ki hazánkban. Ennek az oka abban is gyökeredzett, hogy az ipari és kereskedelmi érdekeltségek, az ipari és a banktőke, amely saját vonalán felállitotta a kereskedelmi és iparkamarákat, biztositotta ezeknek hatáskörét a védjegy, a mintaoltalom, a jury stb. tekintetében, - minden erejével és sikeresen küzdött a pozicióját veszélyeztető egységes, széleskörü gazdatársadalmi szervezet ellen.

Ebben a törekvésében - legalábbis hallgatólagos - fegyvertársa volt az OMGE, sőt a vármegyei gazdasági egyesületek is, amelyek nem rokonszenveztek a parasztságra is kiterjedő egyetemes mezőgazdasági érdekképviselettel. Nem kivánták a mezőgazdasági érdekek képviseletét saját kezükből kiadni s uj, kihatásaiban ismeretlen, szervezet kezébe tenni, szakvonalon pedig tartottak attól, hogy a törvénnyel létrehozott szervezet saját munkájukat megbénitja. Igaz ugyan, hogy 1896-ban az OMGE sürgette a mezőgazdasági érdekképviselet törvényes rendezését, ez azonban főleg Károlyi Sándor egyéni hatása volt. Az is tény, hogy az 1901-ben megnyitott országgyülésen a trónbeszéd a sürgősen megoldandó feladatok közé sorolta ezt a kérdést, akkor azonban ez a törekvés inkább az ipari és banktőke elleni védekezés frontjának az erősitését, mintsem a tervszerü és határozott mezőgazdasági szervezést szolgálta.

Ily körülmények között a szélesebb mezőgazdasági társadalmi mozgalom csak ott bontakozhatott ki, ahol az a nagybirtok és a banktőke politikai és vagyoni érdekeit kevésbé vagy alig érintette, mint pl. a méhészetben, a gyümölcstermesztésben, stb. vagy ahol a természeti adottságok az agrárközösségek megteremtését kivánták. Másfelől viszont az urbéri falusi közösségek hazánkban 1848 után még egy ideig fennmaradtak. Mig a jobbágyfelszabaditás és az ősiség eltörlése után az uri (nemesi) birtokot mint önálló egészet minden más birtoktól függetlenül lehetett hasznositani, addig a parasztbirtokosok kisebb földjeiket nem használhatták feltétlenül szabadon. (a nyomásos gazdálkodás, a régebbi keletü jászkun közbirtokosságok stb.) A kapitalista fejlődés előrehaladása és az ezzel járó gazdasági liberalizmus azonban ezeket a kötöttségeket is széttörte. A mezei rendészetről szóló 1894 : XII. tc. 1. §-a már kimondja, hogy földbirtokát mindenki szabadon használhatja, s ezt a törvény azzal indokolja, hogy «a teljes szabad gazdálkodás a fejlettebb állapot.»

Az 1836 : VI. tc. 3. §-a által megindított birtokelkülönités azonban már abban a korban is érezteti hátrányát. A legelőfelosztás az állatállományt nagymértékben csökkentette, megindult a kopárosodás, a szőlők pusztulása. Igy vált szükségessé az ingatlanhoz füződő reáltagságban érdekeltek megszervezésére a törvénnyel létrehozott társitás. Az 1885 : XXIII. tc. a vizi társulatokról intézkedik, az 1894 : XII. tc. a közös legelőket, a hegyközségeket ismeri el, az 1898 : XIX. a közbirtokossági erdőkben érdekelteket tömöriti.

Az agrárközösségeken és az emlitett - jórészt nagybirtokos érdeket képviselő - mezőgazdasági társadalmi szervezeteken felül, a parasztság széles rétegeit felölelő termelési társadalmi szervezet nem alakult ki, nem beszélve a földmunkásság szervezeteiről, amelyek politikai és érdekvédelmi szervezetek voltak, nem pedig termelésiek. A termelésfejlesztő közfeladatok szorgalmazása viszont mindjobban elodázhatatlanná vált. A Földmüvelésügyi Minisztérium a szakszerü gazdasági igazgatástól idegen vármegyei közigazgatásra nem támaszkodhatott, ezért mind gyakrabban hivott életre az első világháboru előtt egymással területileg, hatáskörben, szervezetileg egybe nem hangolt szakigazgatási ágazatokat. Ezzel a termelők társadalmi szervezeteinek a helyét a közfeladatok ellátásában a szakbürokrácia foglalta el.

A termelési irányt országos szinten a nagybirtokos szervezetektől függő földmüvelésügyi kormányzat állapitotta meg, a való életbe pedig a szakbürokrácia igyekezett átültetni. Ez utóbbi elkerülhetetlen is volt ott, ahol a gazdasági szakszerüséget nem lehetett tulhangsulyozott érdekeltségi szempontoknak kiszolgáltatni (pl. az állategészségügyben) vagy ahol a gyorsan pergő gazdasági változások gyors elhatározást igényeltek.

Egyébként azonban a mezőgazdasági közfeladatok ellátásában a társadalmi szervezetek mellett sok érv szólott volna, s ez a közvéleményben hangot is kapott. A népességi, éghajlati, talajbeli, termelési, forgalmi viszonyoknak a hivatali szervek és hivatali hatalom keretében való mérlegelése, illetőleg az ily alapon tett intézkedések hivatali végrehajtása sokszor eleve sikertelenségre volt kárhoztatva, különösen amikor - a szabad gazdálkodás keretében - valaminek a vállalásáról vagy nem vállalásáról volt szó a termelők részéről. A társadalmi szervezetek széleskörü közreműködése kiegyensulyozottságot jelentett volna, s nevelő hatása és kezdeményező ereje is érvényesülhetett volna.

Az első világháboru után az elmult évtizedek mulasztásait az un. mezőgazdasági törvényes érdekképviselet létrehozásával próbálták jóvátenni. A mezőgazdasági érdekképviseletről szóló 1920 : XVIII. tc. kimondja, hogy az érdekképviseletet a mezőgazdaság körébe vágó bármely gazdasági feladat keresztülvitelével meg lehet bizni. A törvény indokolása szerint: «Eddig számtalan oly dolgot intézett központilag a földmüvelésügyi minisztérium, ami igazában nem kormányzati hatóság ügykörébe való, inkább üzemi természetü részletintézkedés és a gazdálkodás egyes ágait segitő anyagi támogatás. Az ily természetü intézkedéseket a jövőben a mezőgazdasági kamarákra lehet bizni. «Kimondja a törvény indokolása azt is, hogy «a kamarák saját hatáskörükben a termelés helyes szervezésére és a gazdálkodás emelésére megfelelő intézményeket létesithetnek és tarthatnak fenn.»

A kamaráknak inkább az utóbbi irányu tevékenysége bontakozott ki. (Pl. zsizsiktelenitő kamarák, mintagyümölcsösök, kisérleti körzetek, stb.) Az előbbi irányu közfeladatok - vagyis a termelésszervezés - végrehajtásához egyrészt hiányzott a kamarák társadalmi-politikai alapja, másrészt pedig a specializálódás irányában haladó termelészervezéshez a kamarák tulságosan egyetemes jellegüek voltak.

A Földmüvelésügyi Minisztérium szivesebben folyamodott a különleges célu, szakirányu egyesületekhez (pl. a Gyümölcstermelők Országos Egyesületéhez, a Zöldmező Szövetséghez, stb.) mert ezeket jobban tudta irányitani, államsegélyük tőle függött, nem pedig - mint a kamaráknál a kamarai illeték - törvényben biztositott jövedelem volt, ezenfelül ezekben a különleges célu egyesületekben specializáltabb szakértelmet és szélesebbkörü gazdatársadalmi megalapozást, illetőleg kapcsolatot talált.

Ezeket a szakegyesületeket a Földmüvelésügyi Minisztérium az első világháboru után mind fokozottabb ütemben igyekezett életrehivni termelési és értékesitési érdekvédelem céljából, azért is különösen, mert a termelőkkel szemben is szervezett kereskedelmi, ipari érdekeltség állott. Nagy lépéseket tett az érdekvédelmi szervezetek megszilárditására - a háboru miatt alig végrehajtott - 1942 : XVI. tc. a mezőgazdaság fejlesztéséről. A kiállitások, termelési versenyek megrendezését érdekképviseletekre bizta, talajjavitó munkálatokra, rét-, legelőjavitásra, vetőmag-gépbeszerzésre, törzskönyvelésre stb. elsősorban az érdekeltek társulásának adott kedvezményt.

E fejlődés folyamán egyrészt az állam, másrészről a termelői szervezetek kapcsolata feladatok átruházása, pénzügyi támogatás, az ennek ellenében kikötött felügyelet révén egyre szorosabbá vált. Ez a folyamat jóval határozotabb jelleget öltött, mint a szövetkezetek esetében, mert az állam a különleges célu szakegyesületek jórészét jogszabállyal hivta életre, s azokat nyiltan vagy rejtetten állami támogatásban részesitette. Az ily természetü szervezés nem volt honi sajátosság, mert pl. az USA-ban a harmincas évek gazdasági válságának leküzdésére Roosevelt elnök az Agricultural Adjustment Act rendelkezéseit vidéki gazdatársadalmi bizottságok utján hajtotta végre.

Ugyanez volt a helyzet lényegében Angliában, ahol a háboru alatt a megyei mezőgazdasági bizottságok müködtek közre. Viszont a nyugati államoktól eltérően az értékesitésbiztositásra irányuló piactársulás (Marketing Board, Marktordnung) nálunk csak a tejtermelésben és értékesitésben valósult meg. (Tejtermelők Országos Szövetsége).

II. A FÖLDTULAJDONHOZ ILLETŐLEG FÖLDHASZNÁLATHOZ FŰZŐDŐ TERMELÉSI KÖZÖSSÉGEK

1. A nyomásos gazdálkodás

A nyomásos gazdálkodás mint olyan gazdálkodási közösség, amelynek alapja a nyomásba eső határrészben fekvő birtoktest és amely bizonyos müvelési kényszert jelent, sok helyen fennmaradt a mult század közepe után is. Az ilyen községhatárok viszonyait szabályozta a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894 : XII. tc. E törvény rendelkezése az volt, hogy ahol is gyakorlatban volt a nyomásrendszer, ott az érdekelt birtokosságnak birtokarány szerint számitott 2/3 többsége a nyomásos gazdálkodást az érdekelt birtokosságra kötelezőleg az illető törvényhatóság kisgyülésének jóváhagyásával továbbra is fenntarthatta, ha a külső birtok tagositatlan határokban vagy i határrészekben feküdt. A nyomásba bevont birtokoknál az érdekelt birtokosság közgyülése határozta meg a vetésforgókat, továbbá azokat a módozatokat, amelyek szerint a réteket használni, a tarlót, ugart és rétet legeltetni lehetett.

A nyomásos gazdálkodást tehát fenn lehetett tartani, de visszaállitani nem lehetett. A nyomásos gazdálkodás azonban a tagositással azonnal érvényét vesztette. Ha az érdekelt birtokosság birtokarány szerint számitott 1/10 része az első hatéves időszak elteltével a nyomásos gazdálkodás megszünését kérte, a birtokosság közgyülése birtokarány szerinti egyszerü többséggel határozott, hogy kivánja-e a nyomásos gazdálkodás fenntartását, vagy sem. A szavazati arány megállapitásánál a legelő, erdő, kert, szőlő és nádas figyelmen kivül maradt, mert ezekre a nyomásos gazdálkodás nem terjedt ki. Ha a nyomásos gazdálkodás fenntartását az érdekelt birtokosság birtokarány szerint számitott kétharmad többséggel elhatározta, ezt a határozatot 6 éven belül nem lehetett megváltoztatni.

A nyomásos gazdálkodás fenntartását kimondó határozat meghozatala után birtokarány szerinti többséggel azt döntötték el, hogy a nyomásos gazdálkodás ügyeinek vitelével a községi előljáróságot kivánják-e megbizni, vagy pedig külön végrehajtó szerveket választanak-e. Ez utóbbi esetben a birtokkossági tanácsot a közgyülés birtokarány szerint számitott szavazattöbbséggel választotta meg. A birtokosság csak akkor bizhatta ügyvitelét saját közegeire, ha a törvényhatóság kisgyülése által jóváhagyott szervezeti szabályai voltak. A szervezeti szabályzatot e jóváhagyás után a földmüvelésügyi miniszterhez kellett felterjeszteni.

A nyomásos gazdálkodás minden birtokosra kiterjedt, akinek a földbirtoka a nyomás alá eső határban feküdt. Az ilyen birtokos köteles volt alkalmazkodni a birtokossági közgyülésnek a vetésforgóra és a legeltetésre vonatkozó határozataihoz és viselnie kellett a közös gazdálkodásból eredő költségeknek reája kivetett részét. Joga volt viszont az ugar, tarló és legelő közös legeltetésre, joga volt továbbá részt venni a közös apaállattartás, pásztortartás előnyeiben, a közgyülésen szavazati jogot gyakorolhatott.

Az 1894 : XII. tc. értelmében nem lehetett a nyomásos gazdálkodás elfogadására kötelezni az önálló puszták, tagositott határokban az önálló tagok, továbbá az állandóan bekeritett vagy szőlővel beültetett területek tulajdonosait. Legelőket, erdőket, nádasokat sem lehetett a nyomásba bevonni. Azokat a birtokosokat sem lehetett a nyomásos gazdálkodás elfogadására kötelezni, akiknek földtulajdona egy dülőben feküdt. Indokolt esetben a birtokos kérhette birtokának a kibocsátását a nyomásból. A kérelem felett a birtokosság közgyülése határozott.

A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló 1942 : XVI. tc. értelmében a nyomásos gazdálkodást bármikor meg lehetett szüntetni, ha az érdekeltek birtokarány szerint számított egynegyede azt kívánta, és ha a gazdasági felügyelőség véleménye szerint erre közérdekből is szükség volt.

2. A hegyközség

A szőlősgazdák önkéntes társulással már a XVIII. század elején létesítettek hegyközségeket. A hegyközségi intézményt első ízben a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894 : XII. tc. szabályozta. Ez a törvény a hegyközségek megalakítására, szervezetére, működésére és pénzkezelésére vonatkozólag tartalmazott előírásokat, de hegyközségek alakítását nem tette kötelezővé.

Az 1929 : XVII. tc. már kimondotta a kényszertársulást. A hegyközség a község (város) határában fekvő szőlők és gyümölcsösök tulajdonosaiból mint tagokból a szőlő- és gyümölcsgazdálkodáshoz fűződő közös érdekek előmozdítására és védelmére a törvény alapján alakult köztestület. Az 1938 : XXXI. tc. mindazokban a községekben és városokban, amelyek határában 100 kat. hold összefüggő betelepített szőlőterület és gyümölcsös volt, kötelezően elrendelte a hegyközségek megalakítását. A törvény lehetőséget nyujtott oly községekben vagy városokban is hegyközségek alakítására, amelyek határában a beültetett szőlők és gyümölcsösök területe nem érte el a 100 kat. holdat. Lehetőséget nyujtott továbbá hegyközség alakítására akkor is, ha a szőlők a határ különböző részein szétszórtan feküdtek. Az 1938 : XXVI. tc. alapján 1140 községben, vagyis az összes községek 42 %-ában volt kötelező hegyközségek alakítása.

A hegyközségek alakuló közgyülésének összehivásáról az elsőfoku közigazgatási hatóság gondoskodott, s a hegyközség megalakulását az illetékes törvényhatóság első tisztviselője hagyta jóvá. A hegyközségek a földmüvelésügyi miniszter által megállapitott minta szerint rendtartásukat maguk állapitották meg. A hegyközségi közgyülésen 1 kat. holdig terjedő terület 1 szavazatot, minden további 1 hold további 1 szavazatot biztositott.

A hegyközség intéző szervei : a hegyközségi közgyülés, a hegyközségi választmány és a hegyközségi elöljáróság. A hegyközségi elöljáróság tagjai : a hegyközségi elnök és a hegybirók. A közgyülés és a választmány határozata ellen az illetékes közigazgatási bizottsághoz, innen pedig a földmüvelésügyi miniszterhez lehetett fellebbezni. A hegyközségi elnök, mint a hegyközség elöljárója végrehajtotta a választmány határozatait és képviselte a hegyközséget. 500 holdnál nagyobb hegyközségben hegybiró csak szakképzett szőlész vagy kertész lehetett. Költségeit a hegyközség a hegyközségi járulékból fedezte, amit a terület után vetett ki. A hegyközségek feladata volt : a szőlők és gyümölcsösök őrzése, egységes védekezés a növényi és állati kártevők ellen, az okszerü szőlőtelepités, az egységes minőségi termelés ellenőrzése, a borhamisitás leküzdése, hegyközségi utak karbantartása stb.

A termelés és az értékesités irányitása céljából már az 1929 : XVII. tc. életre hivta a vármegyei hegyközségi tanácsok intézményét. Az 1938 : XXXI. tc. szerint vármegyei hegyközségi tanácsot kellett alakitani Tokajhegyalja zárt területén és valamennyi vármegyében, ahol a szőlő és gyümölcsös területe elérte a 10 000 kat. holdat. A földmüvelésügyi miniszter a vármegyei hegyközségi tanácsok utján irányitotta a szőlőtermelést és a borértékesitést, ezek a tanácsok képviselték működésük területén a szőlőbirtokosság közös érdekeit, titkárjaik utján pedig a szőlősgazdáknak mind a termeléssel, mind a borok kezelésével és értékesitésével kapcsolatos ügyekben szaktanácsokkal szolgáltak.

A vármegyei hegyközségi tanácsba a vármegye területén működő minden hegyközség egy-egy tagot delegált. Hivatalból tagjai voltak a tanácsnak : az illetékes törvényhatóságok, valamint az ezek területén lévő járások és városok vezető tisztviselői (alispán, pilgármester, főszolgabiró), az

illetékes szőlészeti és borászati kerületi felügyelő, a mezőgazdasági kamara kiküldötte, valamint a vármegyei hegyközségi tanács működési területén lévő szőlészeti és borászati szakiskola és kertészeti tanintézet igazgatója. A vármegyei hegyközségi tanács szervei voltak: közgyülés, igazgatóválasztmány, tanácsi titkár, akinek szakembernek kellett lennie, s akit pályázat után a földmüvelésügyi miniszter által kijelölt négy pályázó közül a hegyközségi tanács választott. Alkalmazási jogviszonya azonos volt a gazdatisztével.

A hegyközségi szervezet egységes irányitására szolgált az Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanács, amely - a hivatalból résztvevő személyeken kivül - a vármegyei hegyközségi tanácsok kiküldötteiből alakult, mint igazgatási testület.

3. A legeltetési társulat

A mult század második felében a kedvező gabonaárak hatására megindult legelőfeltörés következményeképp az állatállomány csökkent. Ennek ellensulyozására, valamint az amerikai és orosz gabonadömping hatására a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894: XII. tc. kimondotta, hogy az osztatlan közös tulajdont képező legelők csak akkor oszthatók fel, ha felosztásukhoz a földmüvelési miniszter az engedélyt megadta. A földmüvelésügyi miniszter engedélye kellett nem csupán a volt urbéresek és nemesi közbirtokosságok közös legelőinek, hanem minden közös legelőnek a felosztásához, vagy más célu felhasználásához.

Az osztatlan közös legelőben részes birtokosság kétféle volt, szervezetlen vagy szervezett. Szervezetlen volt akkor, ha a közös legeltetés ügyeit a község intézte. Szervezett pedig, ha a birtokossági közgyülés ezeket a teendőket saját választott szerveire bizta. Az osztatlan közös legelőben érdekelt birtokosság közgyülése határozott a legelőrendtartás, a legeltetés és az apaállattartás ügyében. A határozatot aszerint, amint a birtokosság szervezve volt vagy nem, a birtokossági tanács, illetve a községi elöljáróság hajtotta végre. A szervezett birtokosságoknál a költségvetést és a zárószámadást a birtokossági tanács javaslatára évenként a birtokossági közgyülés határozta meg, mig a szervezetlen birtokosságoknál a költségelőirányzat és számadás felett a községi elöljáróság javaslatára a községi képviselőtestület határozott.

Az 1913: X. tc. előmozditani kivánta a közös legelők hasznositását és ezzel a közös legelőkben részes birtokosság állattenyésztési és gazdálkodási érdekeit. E cél érdekében kimondotta, hogy az osztatlan közös legelőben érdekelt birtokosságnak legeltetési társulattá kell alakulnia.

E törvény elsősorban a volt urbéresek és nemesi közbirtokosságok[1] közös legelőire, a tagositás során kihasitott, államsegéllyel létesitett, vagy fejlavitott közös legelőkre vonatkozott (1. §) Módot nyujtott azonban arra is, hogy a telepités, parcellázás vagy majorsági zselérségek megváltása alkalmával közös használat céljára kihasitott, (2. §) vagy másként közösen használt (3. §) legelőkre is ki lehessen terjeszteni a törvény hatályát.

A törvény 1. §-ában felsorolt közös legelőkben részes birtokosok már a törvény erejénél fogva, a 2. §-ában felsorolt legelőkben részes felek pedig a földmüvelésügyi miniszter rendeletére kötelesek voltak társulattá alakulni. A 3. § alá tartozó közös legelőkre nézve a földmüvelésügyi miniszter csak akkor rendelhette el a társulattá alakulást, ha azt az érdekelt tulajdonostársak illetőségeik szerint számitott legalább kétharmad többsége kérte.

A társulattá alakulás előkészitése céljából tájékoztató gyülést kellett összehivni, amely bizottságot választott, s ez állitotta össze a társulat névjegyzékét, készitette el az alapszabályok és le-

---

1. A nemesi birtokok öröklés folytán beálló osztódása során egyes legelőket a család közös tulajdonában, a részes birtokosok közös használatában tartottak meg.

gelőrendtartás tervezetét. Az alakuló közgyülés a névjegyzéket hitelesitette és megállapitotta az alapszabályokat és a legelőrendtartást. A megalakult legeltetési társulat alapszabályait és legelőrendtartását a földmüvelésügyi miniszter hagyta jóvá. Ha a közös legelőben részes felek a társulattá alakulást megtagadták, az alapszabályokat és a legelőrendtartást a vármegyei gazdasági albizottság javaslatára a földmüvelésügyi miniszter állapitotta meg.

A társulat megalakulásával a társulat kötelékébe tartozó közös legelő tulajdonjoga a társulatra szállott át azzal, hogy a társulat tulajdonába átment ingatlanokat a társulat tagjainak közös használati joga terhelte. A társulat rendelkezési jogát az 1913:X. tc. korlátozta, mert társulati ingatlant elidegeniteni, vagy megterheini csak felsőbb jóváhagyással lehetett.

A társulat tagjai használati illetőségüket élők közötti jogügylettel csak a társulat hozzájárulásával ruházhatták át. A társulat a hozzájárulást csak akkor tagadhatta meg, ha az átruházás az illetőségeknek egy kézbe halmozását vagy tulságos elaprózását mozditotta volna elő, vagy ha az átruházás más fontos gazdasági érdeket veszélyeztetett. Az illetőség átruházása esetében a társulat, a község, vagy az állam - ebben a sorrendben - elővásárlási joggal élhetett.

A társulat minden tagjának illetősége arányában joga volt a társulat kötelékébe tartozó legelő alapszabályszerü használatára és a felosztásra kerülő társulati jövedelem megfelelő hányadára. A társulati tag a legelő használatához való jog gyakorlását másnak átengedhette.

A társulat a tagoktól legeltetési vagy egyéb dijakat (fübéreket) szedhetett. A társulat kiadásait elsősorban a legeltetési és használati dijakból, valamint a társulat más ingatlanainak és vagyonának jövedelméből fedezte. Az esetleg hiányzó összeg fedezése végett a tagokra használati illetőségeik arányában tagsági járulékot vetettek ki. A járulékot közadók módjára hajtották be. A társulat elhatározhatta, hogy a közös munkával teljesithető tennivalókat természetben kell leróni. A természetben kirótt közös munkát a társulat tagjai használati illetőségük arányában teljesitették. A közös munkát a közgyülés által meghatározott pénzértékben is meg lehetett váltani.

A társulat testületi szervei a közgyülés és a választmány, végrehajtó közegei pedig a társulat elnöke, gazdája, pénztárosa és jegyzője voltak. A választmány tagjait, a társulat elnökét és a társulat egyéb közegeit a közgyülés - ha az alapszabályok mást nem rendeltek - a tagok sorából választotta. A közgyülésen a tagok a szavazati jogot illetőségeik arányában gyakorolták.

A társulat müködésének megakadása a társulat rossz gazdálkodása esetében a földmüvelésügyi miniszter a társulat ügyeinek vitelére - a társulat önkormányzatának felfüggesztésével - miniszteri biztost küldhetett ki.

1933-ban 833 legeltetési társulat müködött.

4. A vizi társulat

Széchenyi 1846-ban alakitotta meg a «Tiszavölgyi Társulat»-ot, amely a munkát még abban az évben megkezdte. A szabadságharc és a kiegyezés után az 1871:XXXIX. tc. és az azt módositó 1879:XXXIV. tc. intézkedett a vizszabályozási társulatokról, majd az 1884:XIV. tc. (az un. tiszai törvény) s végül a vizjogról szóló 1885:XXIII. tc. rendezte az ármentesitések és a vizi társulatok ügyeit.

Alig volt más ország, amelyben társulati alapon oly nagymérvü vizi munkálatokat hajtottak volna végre, mint nálunk. Más országokban az ily természetü munkálatok jó részét államilag végezték. A Széchenyi-Vásárhelyi féle örökségen alapuló társulati autonómia mellett csak az igen erős állami ellenőrzés és felügyelet tette lehetővé, hogy a társulatok a feladatokat ily mértékben oldották meg.

A vizi törvények értelmében nagyobb számu birtokost érintő, nagyobbterjedelmü vizimunkálat létesitése céljából az érdekeltek társulattá alakulhattak, sőt ha ily munkálat végrehajtását közérdek kivánta, a földmüvelésügyi miniszter az érdekelteket társulat alakitására kötelezhette. A vizitársulatok alakulhattak vizrendezésre (mederszabályozásra, partbiztositásra, árvédelemre és ezzel kapcsolatos vizlevezetésre) vagy vizhasználatra (öntözésre, lecsapolásra, sankolásra, mocsárkiszárításra stb.). A vizrendezésre és a vizhasználatra alakult társulatok egymástól abban különböztek, hogy a vizrendező társulatok célja elsősorban a viz kártételei elleni védekezés, a vizhasználati társulatok célja pedig talajjavitás vagy a vizhasznositás volt. Természetesen alakulhattak olyan társulatok is, amelyek e két feladatkört egyesitették. A vizrendező társulatok legfontosabb tevékenysége az árvédekezés volt. Az ármentesitett terület az ország mezőgazdasági területének 23,5 %-át ölelte fel.

A vizrendező társulatot az érdekeltek terület szerinti többsége a kisebbség ellenére is megalakithatta. A vizhasználati társulatok esetében - ha az érdekeltek közakarattal társulattá alakulni nem tudtak - a terület szerinti többség a társulatot megalakithatta ugyan, de lecsapoló társulatnál a többség a kisebbséget csak akkor vonhatta be, ha a kisebbség területének bevonása nélkül a tervezett munkálatot nem lehetett célszerüen megvalósitani; öntöző társulatnál a megalakuláshoz kétharmad többség kellett, az 1937:XX. tc. szerint azonban már elegendő volt az érdekeltek terület szerint számitott többsége; ipari vizhasználati társulat viszont csak az összes érdekeltek közakaratával alakulhatott meg.

Ha valamely ármentesitő társulat árterébe belviztől sujtott vagy emiatt mezőgazdaságilag nem müvelhető területek tartoztak, a belvizek levezetése az ármentesitő társulat feladata volt. Az ármentesitő társulatok kötelesek voltak a belviz levezetésére mindazokat a vizi müveket kiépiteni és fenntartani, amelyeknek létesitése által az elérhető évi átlagos gazdasági haszon arányban állott a müvek költségeivel. A társulatok kötelezettségét e tekintetben a társulat közgyülése, másodfokon a földmüvelésügyi miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértőleg állapitotta meg.

A vizitársulatok eredetileg önkéntes társulás utján keletkeztek. A társulatok önkormányzatát az 1885:XXIII. tc. is változatlanul hagyta, de a társulatok megalakulásával és müködésével összefüggő kérdéseket átfogóan szabályozta és gondoskodott a társulatok müködésének állami felügyeletéről. Ha pedig valamely társulat közérdekuségét a miniszter kimondotta, akkor kötelezhette társulati védmüvek kiépitésére és fenntartására. Az érdekeltekre háruló teher viszont nem haladhatta meg az ármentesitéssel előállott értékemelkedést.

A társulatok szervezetét, müködésének módját s a társulati tagoknak a társulathoz való jogviszonyát az alapszabályok állapitották meg. Az alapszabályokat a földmüvelésügyi miniszter hagyta jóvá. A szavazás joga a társulati tagokat érdekeltségük arányában illette. A társulatok ügyeit a választmány intézte. A társulatok müködését a földmüvelésügyi miniszter megbizottak utján ellenőrizte. Ha a társulatok alapszabályszerü kötelezettségeiket nem teljesitették, a miniszter az önkormányzatot felfüggeszthette és a társulat vezetésére miniszteri biztost küldhetett ki.

A társulatok igazgatására, a vizi müvek épitési és fenntartási költségeire, továbbá az árvédelemre szükséges összegeket a társulat évenként költségvetésben irányozta elő. A költségvetést a földmüvelésügyi miniszter hagyta jóvá. A társulatok fő bevételét a társulati tagokra arányosan kivetett társulati járulék képezte. A kivetés alapjául a társulati ártér szolgált. A hozzájárulási kulcsot megegyezéses alapon kellett megállapitani, ha ez nem sikerült, ugy azt a hatóság állapitotta meg. A vizrendező társulatok által kivetett járulék az illető birtokon fekvő oly terhet képezett, amelyet minden telekkönyvileg bejegyzett követelés előtt kellett kielégiteni. A társulati járulékokat a társulat kérésére közadók módjára hajtották be.

Az ármentesitő társulatok központi érdekképviselete - törvény szerint - a Budapesten székelő Tisza-Dunavölgyi Társulat volt. A Tisza-Dunavölgyi Társulat kötelékébe tartozó tagtársulatok nevezetesebb adatai 1941-ben:

árvédelmi társulat 73

belvizvédelmi » 71

vizhasznositási » 18

E társulatok ártéri területe 5.180.000 kat. hold, állandó alkalmazottainak száma 1675 volt. Az évben alkalmi munkásokkal ledolgozott munkanapok száma 1,875.000, ezért kifizetett bér 10.630.000 P.- A társulatok alakulása óta 1941-ig beruházott tőke: árvédelemre: 320 millió, belvizvédelemre: 158 millió, vizhasznositásra 1 millió P, összesen 479 millió, kat. holdanként átlag 94.5 P. Az ártéradó 12 millió, vagyis kat. holdanként átlag 2.4 P. volt. - Az államsegély 17.2 milliót, az egyéb bevétel 9 milliót tett ki. A Tisza-Dunavölgyi Társulat összes évi bevétele 42 millió volt.

5. A halászati társulat

Nyilt vizeken a halászatot az 1888: XIX. tc. értelmében csak társulat után lehetett gyakorolni. A társulat szervei: a közgyülés, a választmány, az elnök. A szavazati jog az érdekeltség arányához igazodott. A társulat költségeit a tagjaira kivetett járulékokból és államsegélyből fedezte. A halászati társulatok müködése felett a felügyeletet a földmüvelésügyi miniszter gyakorolta.

Ha az érdekeltek - vizterület szerinti - többsége a halászati társulat megalakulása ellen foglalt állást, a halászati jogot a hatóság hat évre bérbeadta. A bérjövedelem, vizterületeik arányában, a halászati jog tulajdonosait illette. Ha a társulat nem alakult meg, vagy a hatósági bérbeadás nem sikerült, a földmüvelésügyi miniszter a halászat gyakorlását az illető vizszakaszon felfüggeszthette.

A halászati társulatok a halállomány védelme és fejlesztése érdekében különböző akciókat (költőtelepek létesitését, ikrakihelyezést stb.) is bonyolitottak le, - sok esetben a Földmüvelésügyi Minisztérium támogatásával.

Olyan tavakban, vagy különálló holtágakban, melyeknek tulajdonosai halászati társulatokká alakultak, a földmüvelésügyi miniszter megengedhette, hogy a halászatot ugy gyakorolják, mint a zártvizekben. Ilyen módon halászható viz volt a Balaton és a Velencei tó. Ennek jelentősége az orvhalászat elleni küzdelem hatékonyabbá tételében rejlett, mert az ilyen zártviz módjára halászható vizből a jogosulatlan halfogást lopásként büntették.

A Balatoni Halászati Szövetség 1886-ban alakult a balatoni halászati jogtulajdonosok és bérlők részvételével, mint szabad társulás. Az 1888: XIX. tc. alapján, - amely a reáltagságon alapuló halászati társulatok megalakitását kötelezően előirta - az emlitett Szövetség - a bérlők kilépésével - 1890-ben Balatoni Halászati Társulattá alakult át.

6. Az erdőközösség

A közbirtokossági erdőknek az eredete az ősiség idejéből fennmaradt közös családi erdőkben volt, az urbéri erdőbirtokosságok pedig ugy létesültek, hogy azok erdeit a jobbágyfelszabaditás után az urbéri rendezéskor a volt földesurnak a birtokából kihasitották, azoknak a haszonvételeknek (tüzifaszedés, fükaszálás, legeltetés, makkoltatás gubacsszedés stb.) az ellenértékeképpen, amelyek a jobbágyokat a földesur erdeiben megillették. Ezekben az urbéri erdőkben tilos volt az arányositás, vagyis az egyéni illetőségek különválasztása. A közbirtokossági erdőkkel szemben ez volt az egyik különbség.

Az erdőközösségek közül legfontosabbak voltak az erdőbirtokossági társulatok. Ezek megalakítására kötelezve voltak: a) a közbirtokosságok, b) a volt urbéresek, c) a telepesek, akiknek közös erdőben tulajdoni vagy haszonilletőségük volt, d) a külön hatósági rendelkezéssel közös erdőhasználatra kötelezett jogközösségek.

A megalakulás alkalmával elsősorban a közös erdőben jogosultak névjegyzékét, azután pedig a társulati alapszabályokat kellett megalkotni. Az alapszabályokat a földmüvelésügyi miniszter hagyta jóvá.

A társulat megalakulásával a közös erdő és egyéb közös ingatlan tulajdonjoga a társulatra szállott át. A tulajdonjog bekebelezésével egyidejüleg a telekkönyvben fel kellett jegyezni, hogy az erdőt a társulati tagok használati joga terheli és hogy a társulat rendelkezési joga az erdőtörvény értelmében korlátozva volt. Társulati ingatlant csak felsőbb hozzájárulással lehetett elidegeníteni, kölcsönt is csak felsőbb hozzájárulással és csak erdőgazdasági célra lehetett felvenni. Az erdőkről szóló 1935: IV. tc. a közös erdő termékeinek értékesítésére is állított fel korlátozó rendszabályokat.

A társulat szervei voltak: az elnök, szükség esetén a választmány, a közgyülés. A társulat tagjai azok voltak, akiknek a társulati erdőben használati illetőségük volt. A használati illetőségnek élők között való átruházása esetén a társulat, a község (város) és az állam - ebben a sorrendben - elővásárlási jogokat gyakorolhatott. A tagok a társulat ügyeiben közgyülésen határoztak, amit minden évben legalább egyszer kellett tartani. A szavazatokat a használati illetőségek szerint számították. Fontosabb határozatok érvényességéhez a közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának, illetve a földmüvelésügyi miniszternek hozzájárulása kellett.

A társulat a tagoktól a társulati vagyon használata fejében használati díjakat szedhetett. Ha a használati díjak, valamint az egyéb bevételek a kiadásokat nem fedezték, a társulat tagsági járulékot vetett ki, amit közadók módjára lehetett behajtani. A társulat a gazdasági tennivalók közös munkával való végzését is elrendelhette.

A társulat működését közvetlenül az erdőfelügyelőség irányította és ellenőrizte.

Az egyenként 10 kat. holdnál nem nagyobb kiterjedésü, egymással határos vagy egymáshoz közel eső erdők tulajdonosai közös erdőgazdálkodás végett erdőgazdasági közösséget alakíthattak. Ha az erre irányuló kérelem alapján összehivott gyülésen az érdekelt erdőtulajdonosok területarány szerint számított háromnegyed része a megalakulás mellett szavazott, a megalakulást el kellett rendelni, s a közös használatba vont erdőket egységes erdőbirtokként államrendészeti kezelésbe kellett adni. Az ilyen módon egyesített erdő államrendészeti kezeléséért nem kellett járulékot fizetni. A létrejött erdőközösség szervezetére és működésére lényegileg az erdőbirtokossági társulatokra vonatkozó rendelkezéseket kellett alkalmazni.

III. ÉRDEKKÉPVISELETI SZERVEZETEK

1. A mezőgazdasági kamarák

Az 1920: XVIII. tc., illetőleg az 1937: XVII. tc. alapján a mezőgazdaság fejlesztésére, valamint a mezőgazdasági lakosság különleges érdekeinek előmozditására és képviseletére mezőgazdasági kamarák alakultak. Öt kerületi mezőgazdasági kamara létesült, éspedig: 1. Felsődunántuli Mezőgazdasági Kamara, Győr; 2. Alsódunántuli Mezőgazdasági Kamara, Kaposvár; 3. Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, Kecskemét; 4. Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara, Debrecen; 5. Tiszajobbparti Mezőgazdasági Kamara, Miskolc székhellyel. A kamarák alsóbb tagozatai a vármegyei - járási köz-

ségi mezőgazdasági bizottságok voltak, csucsszervük pedig az Országos Mezőgazdasági Kamara volt.

A kamarai intézmény a mezőgazdasággal foglalkozókat tulajdonukban, haszonélvezetükben vagy használatukban levő földbirtok nagysága szerint hat kuriába osztotta, a hetedik kuriába pedig - de csak a kerületi kamaráknál - a gazdatiszteket sorolta be. A mezőgazdasági munkások, cselédek és egyéb alkalmazottak mind az első kuriába tartoztak. Az első kuriába tartoztak még azok a birtokosok, haszonbérlők, akiknek a földterülete 3 kat. holdat meg nem haladt. A második kuriába tartoztak a 3-10, a harmadikba a 10-30, a negyedikbe a 30-100, az ötödikbe a 100-500, a hatodikba az 500 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkezők. Az egyes kuriák külön-külön választottak, éspedig ugyanannyi küldöttet. Valamely falu egész mezőgazdasági munkássága és cselédsége tehát ugyanannyi küldöttet választott, mint az egy-két nagybirtokos. A kamarai szervezet annyiban nyugodott a kötelező részvétel elvén, hogy a kamarai illetékeket mindenkinek be kellett fizetnie.

Az egész intézmény a közigazgatási keretekhez igazodva alulról épült fel. Választói jogosultsága annak volt, akinek a község határában mezőgazdasági müvelés alatt álló földbirtoka volt, vagy ilyen földbirtoknak haszonélvezője, vagy egy évnél hosszabb időre haszonbérlője volt, továbbá minden 24 évet betöltött magyar állampolgár férfi, ha a mezőgazdaságban állandóan volt alkalmazva, vagy akár mint gazdasági cseléd, akár mint mezőgazdasági munkás állandóan a mezőgazdaságban dolgozott, feltéve, hogy legalább 3 év óta lakott a község területén.

A községi mezőgazdasági bizottság ugy alakult meg, hogy az egyes választói kuriákba tartozó választók külön-külön a bizottsági tagok egyhatod részét választották, hogy «a mezőgazdálkodással foglalkozó lakosság minden rétege megfelelő képviselethez jusson». Ezenfelül további politikai fékként a községi mezőgazdasági bizottságok választását általában nyilt szavazással bonyolitották le.

A községi mezőgazdasági bizottságnak hivatalból tagjai voltak: a községi jegyző, a községi biró, és a községben lévő gazdasági iskolák vezetői, a vitézek őrmestere, a községi (kör) állatorvos. A városi mezőgazdasági bizottságnak hivatalból tagjai voltak: a városi tanács kiküldött tagja, a vármegyei vitézi szék kiküldöttje, a városi vezető állatorvos, a városban székelő és a földmüvelésügyi miniszter alá tartozó azoknak az állami hivataloknak vezetői, amelyeket a földmüvelésügyi miniszter kijelölt. Mind a községi, mind a városi mezőgazdasági bizottságnak hivatalból tagjai voltak a hegyközségnek, legeltetési társulatnak, továbbá a közbirtokosságnak vagy a birtokosok más hasonlóan szervezett közösségének az elnökei. Akik hivatali állásuknál fogva voltak tagjai a községi mezőgazdasági bizottságnak, azoknak nem volt szavazati joguk.

A járási mezőgazdasági bizottság választott tagjait a járáshoz tartozó községek mezőgazdasági bizottságai tagjaik sorából választották ugy, hogy az egyes kuriák egyenlő arányban voltak képviselve. A választott tagokon kivül szavazati jogosultság nélkül hivatalból tagja volt a járási mezőgazdasági bizottságnak a főszolgabiró, az illetékes gazdasági felügyelő és a járás székhelyén lévő és a földmüvelésügyi miniszter alá tartozó azoknak az állami hivataloknak vezetői, amelyeket a földmüvelésügyi miniszter kijelölt.

A vármegyei mezőgazdasági bizottság választott tagjait a vármegye területén lévő járások járási mezőgazdasági bizottságai és a megyei városok városi mezőgazdasági bizottságai tagjaik sorából választották. Minden kuriának egyenlő számu képviseletre volt joga.

A mezőgazdasági kamara rendes és kültagokból állott. A rendes tagok részben választással, részben hivatali tisztük alapján kerültek a kamarába. A választás alá eső rendes tagokat a kamarai kerülethez tartozó vármegyék és törvényhatósági joggal felruházott városok mezőgazdasági bizottságai tagjaik sorából választották olymódon, hogy minden egyes kuria egyenlő arányban volt képviselve. A választott tagok és póttagok számát az alapszabály állapitotta meg.

A tagokat titkos szavazással hat évre választották. Hivatalból rendes tagjai voltak a mezőgazdasági kamarának a területileg érdekelt törvényhatóság első tisztviselői, valamint a területileg érdekelt vitézi törzsszékek egy-egy kiküldöttje, továbbá a legalább is egy egész törvényhatóság területére kiterjedőleg alakult mezőgazdasági egyesületek és mezőgazdasági munkásegyletek által választott 2-2 kiküldött. Rendes tagja volt a mezőgazdasági kamaráknak azon gazdasági egyesületek által együttesen választott 2 tag, amelyeknek nem volt önálló tagküldési jogosultsága. Rendes tagja volt a kamarának a kamara területén működő mezőgazdasági szövetkezetek által választott 2 tag. A kamarák a közgazdaság, mezőgazdaság, és a mezőgazdasági munkásügyek körül érdemeket szerzett és a kamara területén lakó egyének sorából a választott rendes tagok számának egynegyed részéig kültagokat is választhattak. Ezek szavazati jogosultság nélkül vehettek részt a kamara munkájában.

A mezőgazdasági kamarák feladata volt egyfelől, hogy a mezőgazdaság fejlesztésében segítségére legyenek a kormányzatnak és a földmüvelésügyi igazgatásnak, másfelől pedig, hogy a gazdasági és társadalmi életben előmozditsák és képviseljék a mezőgazdaság, a birtokosok és mezőgazdasági munkások érdekeit. Kötelességük volt tehát állandóan figyelemmel kisérni, tanulmányozni, és feltárni területükön mindazokat a jelenségeket, amelyek az ottani mezőgazdasági termeléssel és az ott élő mezőgazdasági lakosság helyzetével összefüggöttek. Feladatuk volt továbbá, hogy megfigyeléseik alapján megjelöljék területükön a birtokmegoszlásnak azt az alakulását, a gazdálkodásnak azokat az irányait és módjait, amelyektől a termelésben legtöbb eredmény és a mezőgazdasági lakosság minden rétegére legkedvezőbb helyzet volt várható. Figyelemmel kellett kisérniök más közgazdasági ágak, nevezetesen az ipar, kereskedelem, közlekedés, pénzügy és vámpolitika fejlődését és ezeknek a kamara területéhez tartozó vidék termelésére és mezőgazdasági helyzetére gyakorolt kihatásait. A tapasztalatokhoz képest megfelelő társadalmi, közigazgatási, kormányzati és törvényhozási intézkedéseket javasolhattak vagy pedig saját hatáskörükben a termelés helyes szervezésére és a gazdálkodás eredményességének emelésére megfelelő intézményeket, berendezéseket létesithettek és tarthattak fenn. A mezőgazdasági kamara, mint a területén lévő vármegyei mezőgazdasági bizottságok közvetlen felügyelő hatósága, irányitotta az utóbbiak működését. A gazdasági egyesületekkel, gazdakörökkel, mezőgazdasági munkásegyletekkel szükség szerint lépett összeköttetésbe. A földmüvelésügyi miniszter a hatóságok törvényes jogköreinek sérelme nélkül a mezőgazdasági kamarát a mezőgazdaság körébe tartozó bármely gazdasági feladat keresztülvitelével is megbizhatta. Ilyen esetben a kamara közhivatali minőségben és közhivatali felelősséggel járt el.

A kamarák 3 éves időtartamra elnököt és alelnököt választottak. A választás csak a földmüvelésügyi miniszter megerősitésével volt érvényes.

A mezőgazdasági kamarák olyan kiadásaik fedezésére, amelyeket saját vagyonukból eredő bevételük vagy az állami hozzájárulás nem fedezett, a földmüvelésügyi miniszter hozzájárulásával mezőgazdasági kamarai illetékeket vethettek ki, amit közadók módjára kellett behajtani. A kamarai illetékeket a kamara kerületében földadó alá eső mezőgazdasági földbirtokok és az ilyen földbirtokok haszonbérlete után kellett fizetni. Ezt az illetéket a földbirtokosokra és más haszonélvezőkre az állami földadó, a haszonbérlőkre pedig a haszonbérlet utáni adójuk alapján kellett kivetni, de legfeljebb az említett állami adóknak 4%-áig terjedhető összegben. Az erdőmüvelési ágba felvett földbirtok után kamarai illetéket nem kellett fizetni.

A mezőgazdaságot érintő kérdések országos szintü tárgyalására, a kormányzatnak a mezőgazdaság irányitásában való támogatására, valamint az egyes kerületi kamarák működésének a felügyeletére létesült az Országos Mezőgazdasági Kamara. Az Országos Mezőgazdasági Kamara a mezőgazdasági kamarák által választott tagokból állott. Minden mezőgazdasági kamara tagjai sorából 28 rendes és 14 póttagot választott az Országos Mezőgazdasági Kamarába, éspedig olyképpen, hogy az egyes kuriákban minden csoport egyenlően volt képviselve. Az Országos Mezőgazdasági Kamarának rendes tagja volt még azoknak az országos mezőgazdasági és munkástestületeknek, mezőgazdasági szövetkezeteknek két-két kiküldöttje, amelyeket az Országos Mezőgazdasági Kamara javaslatára a földmüvelésügyi miniszter kijelölt. Az Országos Mezőgazdasági Kamara - a törvényben foglalt rendelkezések szerint - országos szempontból felülbirálta az egyes mezőgazdasági kamarák által előter-

jesztett véleményeket és javaslatokat, nyilatkozott a kormányzat részéről hozzáutalt kérdésekben, saját javaslataival és inditványaival törekedett a mezőgazdaság érdekeit előmozditani és képviselni. Az Országos Mezőgazdasági Kamara költségeit felerészben az egyes kamarák egymásközti arányban, felerészben pedig az állam képviselte.

Az egyes kamarák tevékenysége annyiban szerencsés volt, hogy nagyobb tájegységet fogtak át és tájadottságaik alapján igyekeztek kiépiteni tevékenységi körüket. Egyes nagyobb gazdasági vidékeken az ott megfelelő termelési irányt a mezőgazdasági kamaráknak kellett megjelölniök és támogatniok. Önkormányzatuk, valamint az a körülmény, hogy megfelelő szakemberek állandó alkalmazására is lehetőségük volt, lehetővé tette, hogy a mezőgazdaság érdekében különféle intézményeket, vállalkozásokat is létesitsenek. Ezek az intézmények lehettek olyanok, amelyek tudományos vagy technikai eszközzel szolgálták a kamara területének mezőgazdaságát és olyan vállalkozások, amelyek a termelvények értékesitésének az előmozditását szolgálták. Igy pl. a Duna-Tiszaközi Kamara foglalkozott a tanyakérdéssel, a homoki takarmánytermeléssel, gyümölcs-, szőlő- és zöldségtermeléssel, a Tiszántuli Kamara az ottani hatalmas legelőterületek folytán a legelőkérdéssel (az első rét- és legelőgazdálkodási kiállitást rendezte), a nyirségi homokterületek javitásával, (l. a nyiregyházai homokjavitó kisérleti gazdaságot, amely 1927-ben 82 kat. holdon létesült) baromfi és juhtenyésztéssel, stb.

Mindennek ellenére a kamarai intézmény nem tudott meggyökeresedni. Hiányzott széles népi megalapozottsága, alsó szervei tömegeket nem fogtak át, mert a nagybirtokosok, a nagygazdák, a kisárutermelő dolgozó parasztok és a mezőgazdasági munkások érdekeit egységesen akarták képviselni, ami nyilván lehetetlen. A földmüvelésügyi szakigazgatás féltékeny volt rá, a különleges célu termelési szervezetek pedig lefoglalták maguknak a mezőgazdaság egy-egy részterületének a fejlesztését és képviseletét. Igy a kamarai intézménynek valójában csak a csucsszervei éltek, a feladatokat a szükebb testületek, az elnöki tanács, valamint a kamara hivatali személyzete látták el. Nem lévén hatósági jogköre sem, tevékenysége jobb esetekben termeléstechnikai intézmények fenntartása felé tolódott el. Igy pl. a kecskeméti kamara mintagyümölcsösi és kertmunkásképző iskolát, állati bakteriologiai és kórdiagnosztikai intézetet tartott fenn, amely utóbbi a német Versuchsring nyomán szervezte a komárommegyei talajjavitási és növénytermesztési kisérleti körzeteket. Szerepet kapott - különösen az Országos Mezőgazdasági Kamara - a különböző felvásárlási és kiviteli szervezetekben is, mint a Futurában, a METESZ-ben, a MASzOBSz-ban, az OMTK-ban, a Lóértékesitő Szövetkezetben, stb.

A kamarák 2 %-os, majd 4 %-ra felemelt kamarai illetéke igen jelentős jövedelmet jelentett. A kecskeméti kamaránál pl. 1926-ban 214 000, 1941-ben 240 000 P-t tett ki. Igy érthető, hogy ugyanezen kamara «Nyugdijalapjának» a vagyona 1937-ben 430 000 P volt, a kamara tiszta vagyona pedig 218 000 P. Ugyanezek a számok 1941-ben: 520 000 P, illetőleg 490 000 P. E kamarának 1942-ben 44 alkalmazottja volt.

2. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet (OMGE) Széchenyi István alapitotta 1835-ben. Az 1828-ban alapitott «Lótenyésztő Társaság»-ból alakult át 1830-ban «Állattenyésztési Társaság»-gá, majd 1835-ben a «Magyar Gazdasági Egyesület» nevét vette fel. Ekkor 497 tagja volt. Első elnöke Széchenyi István. 1847-ben épült fel Üllői-uti székháza, a Köztelek.

Az egyesület célja eredetileg a mezőgazdaság érdekeinek országos képviselete, a szakértelem terjesztése, s a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének előmozditása volt. Egyik legfontosabb feladatát a magyar mezőgazdaság agrár- és vámpolitikai törekvéseinek az érvényesitése képezte. Állandóan figyelemmel kisérte a törvényhozás és a kormány gazdaságpolitikai működését, szakkérdésekben véleményt adott, javaslatokat tett, akciókat kezdeményezett, a mezőgazdaság szempontjából minden jelentős mozgalomban résztvett. Országos gazdagyüléseket, kiállitásokat rendezett, szaklapot adott ki. Munkája kiterjedt a mezőgazdaság minden ágára.

Mindebben azonban nem tudott elmozdulni arról az alapról, amit a nagybirtok, az ezzel járó érdekhálózat jelentett. Míg fennállásának első évtizedeiben működése fejlődést jelentett, addig a későbbiekben a feudalizmus maradi bástyájává lett és a demokratikusabb agrárpolitikai törekvések vele szemben csak más szervezeteken keresztül érvényesülhettek.

Az OMGE egyszersmind központja volt a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének (GEOSz), ezzel kapcsolta magához az ország általános célu vidéki gazdasági egyesületeit és szervezeteit.

Az OMGE-nek 1912-ben 5793 tagja volt, évi tagdijbevétele 122 000 korona, vagyona 1.350.000 korona. 1942-ben taglétszáma: 362 alapító, 7806 évdijas tag. A Köztelek c. közlönyét 1891-ben alapitotta.

Az OMGE-nek 7 szakosztálya és 14 szakbizottsága volt. Szakosztályok: 1. közgazdasági, 2. irodalmi- és tanügyi, 3. földmüvelési és növénytermelési, 4. állattenyésztési és állategészségügyi, 5. müszaki és gépészeti, 6. üzemi és számtartási, 7. mezőgazdasági-, ipari és kereskedelmi szakosztály. Szakbizottságai: 1. adó- és pénzügyi, 2. dohánytermelési, 3. épitészeti, 4. gazdasági és szociálpolitikai, 5. jogügyi, 6. lótenyésztési, 7. növénynemesitő, 8. tejgazdasági, 9. üzemstatisztikai, 10. juhászati, 11. Országos Törzskönyvelő Bizottság, 12. a Magyar Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ, 13. az Országos Mezőgazdasági Kiállitás rendezőbizottsága, 14. a Szántógéptulajdonosok Országos Szövetsége voltak.

A közgazdasági szakosztály egyik részlege volt az üzemstatisztikai bizottság, ez irányitotta a Földmüvelésügyi Minisztérium megbizásából az országos számtartási adatgyüjtést és országos érvénnyel dolgozta fel a gyüjtött adatokat. Az állattenyésztési és állategészségügyi szakosztály bizottsága volt az Országos Törzskönyvelő Bizottság, amely az ország valamennyi elismert állattenyésztő szervezetének legfőbb irányitója és a minisztériumnak törzskönyvelési ügyekben félhivatalos szerve volt. Az OMGR egyik bizottságaként müködött az Országos Mezőgazdasági Kiállitás és Tenyészállatvásár rendezőbizottsága. Az első kiállitást 1881-ben rendezte az OMGE, ezen 240 tenyészsertést, 157 tenyészlovat, 607 tenyészjuhot állitottak ki. Lovat 59 kistenyésztő és 40 nagytenyésztő, szarvasmarhát 395 kistenyésztő és 166 nagytenyésztő állitott ki.

Az OMGE létesitette 1899-ben a Gazdák Biztositó Szövetkezetét. 1891-ben pedig a nagy - és középbirtokok ellátására megalapitotta a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetét s azt fennállásáig irányitotta. A századforduló előtt résztvett az OMGE a pinceszövetkezetei és tejszövetkezetei mozgalom elindításában.

3. Vármegyei gazdasági egyesületek

Gazdasági egyesületek létesitését már Mária Terézia szorgalmazta 1766. évi leiratában. Egyes - németlakta - megyékben alakultak is, a magyar vármegyék azonban azzal háritották el, hogy a gazdálkodó magyar nemesség ugyis ott van a megyegyülésen és közügyekben határozhat. Az első magyar gazdakongresszuson 1868-ban az OMGE-n kivül azonban már 27 vidéki egyesület szerepel, (összesen 39 gazdasági egyesület volt) mert a vármegyei nemesség - az abszolutizmus idején - ezekben a gazdasági egyesületekben élte ki törekvéseit.

Az első világháboru előtt a gazdasági egyesületek müködési köre eléggé kiterebélyesedett, felölelte a következőket: népies gazdasági előadások, tanfolyamok, állatdijazások, kiállitások rendezése, háziipari tanfolyamok, szántóversenyek, udvarszemlék, határbejárások, női háztartási vándortanfolyamok a baromfitenyésztés, tejgazdaság, kertészet, sütés-főzés, szövés, fonás-varrás.

Pl. a Gömör-Kishontvármegyei Gazdasági Egyesület 1912-ben szarvasmarha-díjazást 4 helyen rendezett, tenyésztők jutalmazására 3000 K-t osztott ki. Az Egyesület tagjai részére Svájcból 50 tenyészállatot importált. A kisgazdák teheneinek tejelőképességét tejelőversenyekkel fejlesztette. 11 tejszövetkezetet hivott életre 77 000 korona forgalommal. Gépbemutatót rendezett, 600 kisgazda között 150 q arankamentes lóheremagot osztott ki, a gazdaközönségnek géppel, vetőmaggal, takarmánnyal való ellátására szövetkezeteket szervezett stb.

A gazdasági egyesületek bevétele 1912-ben tagdíjakból 240 000 államsegélyből 300 000, megyei segélyből 100 000, egyéb bevétel 740 000 korona. Taglétszámuk 75 000 volt.

1912-ben a gazdasági egyesületek a Földmüvelésügyi Minisztériumtól egyesületenként 2000--7000 korona évi államsegélyt kaptak. Ezt az összeget a minisztérium 10 évre előre biztositotta azzal a feltétellel, hogy a gazdasági egyesületek müködésüket lehetőleg egyöntetü elvek alapján ujjászervezik. Az 1896-ban létesitett Gazdasági Egyesületek Országos Szövetség (GEOSz) mintaalapszabály tervezetet is dolgozott ki erre a célra. A mintaalapszabály kötelességévé tette a vármegyei gazdasági egyesületeknek, hogy munkájukat a kisgazdatársadalom megszervezésére irányitsák s evégből nagy számban alakitsanak gazdaköröket. Sőt a mintalapszabály a vármegyei gazdasági egyesületek első céljaként irta elő a kisgazdák megszervezését, ezek gazdálkodásának a megjavitását, s a kisgazdatársadalom bevonását a vármegyei gazdasági egyesületek keretébe. A mintaalapszabály a gazdakörök alapszabályait is tartalmazta, hogy ne legyen szükség a gazdakörök alapszabályainak külön hatósági jóváhagyására. Mindezt azért vette fel a GEOSz a mintaalapszabályba, mert egyrészről igyekezett a kisgazdatársadalmat maga mellé sorakoztatni, másrészről pedig azért, mert a vármegyei gazdasági egyesületek alakitottak ugyan gazdaköröket, de megalakitásuk után azokat magukra hagyták, nem irányitották. A minisztérium az államsegély további feltételéül azt kötötte ki, hogy az egyesületek gazdasági képzettségü titkárt alkalmazzanak. Kikötötte végül azt is, hogy az egyesületek számadásaikat egységesen vezessék, és a GEOSz ellenőrzésének vessék alá magukat.

A gazdasági egyesületek országos szerve a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetsége (GEOSz) volt, ennek «központjaként» pedig az OMGE szerepelt. Az OMGE igazgatóválasztmánya volt a GEOSz végrehajtó bizottsága. A GEOSz közgyüléseit az OMGE közgyüléseivel együtt rendezte. A GEOSz kapcsolata a vidéki gazdasági egyesületekkel laza volt.

Foglalkozott a GEOSz adóügyekkel, kivándorlási kérdésekkel, a cselédtörvénnyel. (Ez utóbbival kapcsolatban megjegyzi az első világháboru előtt: «A cselédtörvény revizióra megfontolandó, mert a cselédeinknek a mai körülmények között elégtelen számát még inkább redukálhatja.» A gazdasági egyesületek tulnyomó többsége is ugy nyilatkozott, hogy «az esetleges revizió a mai romlott cselédviszonyoknak még további elfajulását idézné elő.») Foglalkozott a GEOSz a dohánybeváltással, a fogyasztási szövetkezetek fejlesztésével, hatósági szakértők kijelölésével, növénynemesitéssel (e célra 1913-ban külön bizottságot létesitett Székács Elemér és Kerpely Kálmán vezetésével). Számtartási osztálya 1913-ban 14 közép- és nagybirtokos gazdasági számtartását vezette. Kisérletet tett ekkor már a gazdasági egyesületek után a kisgazdaszámtartás meghonositására is.

A GEOSz 1912. költségvetése kereken 25 000 korona volt, amiből tagdijjárandóság 12 000, az OMGE tagsági dija 3000, államsegély 10 000 korona.

A GEOSz tagjai voltak: az OMGE, a Gazdák Biztositó Szövetkezete, a Hangya, a Magyar Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesülete, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, a Magyar Mezőg. Szeszstermelők Országos Egyesülete, a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesülete és 60 vármegyei gazdasági egyesület.

A vármegyei gazdasági egyesületek leginkább értékpapirokban fekvő lényeges vagyona az első világháboru utáni pénzromlásban szinte megsemmisült. Igy a háboru után már valójában

sohse tudtak lábra állni, annál kevésbé sem, mert a GEOSz-on keresztül az OMGE útját szegte a vármegyei gazdasági egyesületek bátrabb agrárpolitikai törekvéseinek s mert végül a kamarai intézmény és a gyorsan fejlődő szakegyesületek a vármegyei gazdasági egyesületek működési terét az első világháboru után gyors ütemben birtokba vették.

4. Országos Erdészeti Egyesület

1866-ban alakult 653 taggal, nagybirtokosok közremüködésével, azok érdekeinek képviseletére. Tárgyalt szakmai kérdéseket is, pl. a kopárlásitást, az erdészeti felsőoktatást, az erdészeti kisérletügyet, stb. Vagyona 1898-ban 728 000 aranykorona (jórészt értékpapirokban). 1940-ben 123 alapitó és 958 rendes tagja volt, költségvetése 92 000 P, amelyben a tagdij 28 000 P-t, az államsegély 15 000 P-t tett ki.

5. Magyar Földbérlők Országos Szövetsége

Az 1870 körüli válságos gazdasági évek után a nagybirtokosok mind szélesebb körben adták haszonbérbe földbirtokukat. A földbérlők száma igy évről-évre állandóan növekedett, a földbérlők a mezőgazdasági termelés terén mind nagyobb jelentőségre tette szert. Érdekeik védelmére szabad társulással érdekképviseleti szervet létesitettek, amely 1913-ban Országos Magyar Földbérlő Egyesület cimen kezdte meg működését. 1929-ben a Magyar Földbérlők Szövetsége néven egy uj bérlő érdekképviseleti szerv alakult. A két érdekképviseleti szerv 1934-ben a Magyar Földbérlők Országos Szövetsége keretében egyesült.

A földbérlők száma az első világháboru után is állandóan növekedett (1921-ben 98 160, 1930-ban 160.388). A Magyar Földbérlők Országos Szövetsége szükségesnek látta vidéki szerveinek kiépitését is, mert a harmincas évek földreformjai nyomán főleg a kisbérlők száma emelkedett) Az 1933. évi statisztika szerint az 50 holdon aluli bérlők száma 146 899 volt) s ezekhez közelebb akarta hozni az érdekképviseleti szervet. Ezenfelül egyes vidékek bérlői részére is meg akarta adni a lehetőséget saját helyi érdekeik védelmére. Ilyen fiókszövetségek működtek Győrött, Kaposvárott, Debrecenben és Kecskeméten.

Az Országos Szövetséget az elnök, az elnök tanács és az igazgatóválasztmány és az igazgató vezette. A tagsági dij kataszteri holdanként és évenként 4 fillér volt.

Foglalkozott a Szövetség a gazdavédelemnek a bérlőkre való kiterjesztésével, a bolettával, a haszonbérleti törvény reformjával (teljes bérleti szabadságot követelve), a bérlőhitel kérdéseivel, különösen pedig az állat- és állati termék-exporttal, mert az elsőrendü minőségü állatok főleg a bérlőktől (nagybérlőktől) kerültek ki.

6. Magyar Gazdaszövetség

Károlyi Sándor irányitásával a középbirtokosok alapitották 1896-ban. Céljaként «a magyar birtokos középosztály megmentését» tüzte ki. Első elnöke Károly Sándor, ügyvezetője Bernát István volt. Alapszabály szerinti célja a magyar gazdák tömöritése politikai pártoktól függetlenül, a mezőgazdasági kérdések megvilágitása «politikai oldalról», s erre egységes gazdasági közvélemény teremtése. «Mint el nem odázható kötelesség jelentkezett az, hogy az alsó rétegekkel, azoknak bajaival és törekvéseivel részletesebben foglalkozzunk, mint eddig történt, szóval a szociális

kérdést is vigyük be munkánk keretébe». Ugyanakkor azonban leszögezte a következőket is: «küzdelem a felforgató törekvésekkel szemben és a társadalmi béke biztosítása a jogos érdekek kielégítésével».

Tagjai először a birtokos elemekből kerültek ki. évi tagsági díja 12 korona volt. Felvette ezenfelül tagul a «mezőgazdasággal, gyakorlattal vagy elmélettel foglalkozó vagy a gazdaosztály érdekeiért buzgólkodó egyéneket». Igyekezett azonban működését ennél szélesebbre alapozni. Erre lehetőség nyílott, amikor 1898-ban életrehívta a Hangyát, közreműködött az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének a megalakításában (1904), s amikor 1902-ben a gazdakörök szervezésére vett irányt. Az elgondolás szerint a szövetkezeteknek - nyereségükből - a gazdaköröket kellett támogatniok, s a falusi szövetkezeteknek és gazdaköröknek - a Gazdaszövetség keretében, kötelékében és irányításával - át kellett fogniok a falu gazdasági és társadalmi életét. Mindezeknek a céloknak az elérésére a Gazdaszövetség szövetkezeti tanfolyamokat, jogi tanácsadó irodákat stb. szervezett.

A Gazdaszövetség tagjai 1908-ban általános szövetkezet 728, hitelszövetkezet 311, tejszövetkezet 9, gazdakör 446, gazdasági egyesület 37. Költségvetés ugyanebben az évben 85 000 korona. Bevételei közül tagdíj 24 000, adományok 26 000, földmüvelésügyi minisztériumi segély 10 000 korona. 1911-ben 3007 tagja volt.

Szervezete: közgyülés, igazgatóválasztmány, elnökség, igazgató. A Gazdaszövetség élén 60-100 tagból álló igazgatóválasztmány állott.

Az első világháboru után fejlődése megtorpant, taglétszáma megritkult. (1927-ben 115 gazdakör), befolyása mindjobban elhalványodott, mert alapitásai önállósultak, munkaterületének jó részét elvitték az akkor alakult mezőgazdasági kamarák és szakegyesületek. Próbálták a kamarák és a Gazdaszövetség feladatkörét oly formális ismervekkel elhatárolni, hogy az előbbi a mezőgazdaság érdekeit állandóan figyelemmel kiséri, az utóbbi pedig csak a korokként felmerülő kérdésekben igyekszik egységes gazdavéleményt teremteni. Ennek folytán munkaterülete szétesett, foglalkozott hitelkérdésekkel, vámpolitikával, a középosztály erősitésével, népmüvelési kérdésekkel, magyar gazdaiak németországi csereakciójával, stb. Megalakitotta 1921-ben a GAEA üzemi szövetkezetet, a Magyar Gazdaszövetség Üzemi Szövetkezeti Központját, amelynek nagy programja volt a mezőgazdaság iparositására. Mindebből néhány szeszfőzde és villamositó szövetkezet lett. Még legsikeresebb volt tudományos irodalmi működése, sikerült ennek sok kiváló szakembert megnyernie. 1934-ben beleolvadt a Faluszövetségbe.

7. Gazdakörök

A Gazdaszövetség 1902-ben gazdakörök alakitását kezdeményezte országszerte. Ettől függetlenül is alakultak azonban gazdakörök - különböző elnevezéssel - s ezek már a birtokos parasztság szervezetei voltak. Egymástól függetlenül működtek, sikeresen főképp ott, ahol - esetleg népház akcióval - saját otthont találtak. Működésük elsősorban kulturális irányu volt, mezőgazdaságfejlesztő munkát vagy érdekképviseleti tevékenységet kevésbé végeztek. A Földmüvelésügyi Minisztérium a harmincas években szókházak épitésére évi 185 000 P-t folyósitott kölcsönképp. Néhány sikeresebben működő gazdakör:

Balmazujvárosi Gazdálkodók Egyesülete,
Kalocsavidéki Gazdakör,
Csanyteleki Gazda- és Földmüveskör,
Békésmegyei Kisgazdák Egyesülete,
Alsódabasi Földmüveskör,
Csanádalberti Gazdaszövetség, stb.

8. Faluszövetség

A falu kulturális és gazdasági felemelésének előmozdítása, a falukérdés megismerése és az intézkedésre hivatott tényezők részére javaslatok tétele jelszavával alakították 1920-ban a Falu Országos Szövetséget, a Kisbirtokosok Országos Szövetségét és az Országos Földműves Szövetkezetet. Először az utóbbi két szövetség egyesült, majd egyesülésük után 1922-ben fuzionáltak a Faluszövetséggel, amely ekkor a Falu Országos Földműves Szövetség nevet vette fel. 1934-ben pedig a Gazdaszövetség olvadt bele, s elnevezése ekkor Falu-, magyar gazda - és földművesszövetségre változott. Az ország egyes részeiben fiókszövetségek voltak, különösen a falusi értelmiség megnyerésére és megszervezésére törekedett.

A Faluszövetség falusi népakadémiákat szervezett, népművelési és gazdasági kiállításokat rendezett, foglalkozott községfejlesztési, néprajzi kérdésekkel, szindarabokat, könyveket adott ki, igyekezett előmozdítani az anya- és csecsemővédelmet, az egyke elleni küzdelmet, stb. 1928-ban szervezte a községek első országos kongresszusát. Később gépakciókat is bonyolított le, gépbeszerző szövetkezeteket szervezett. Egészében persze a nagybirtokos - kapitalista rezsim védelmét szolgálta, s nem is tudott jelentős szervezetté fejlődni a dolgozó parasztság körében.

9. Magyar Mezőgazdasági Társaság

Létesült 1931-ben. Nagy része volt a Gyümölcstermelők Országos Egyesülete megalakításában. A Társaság különösen a gyümölcstermelés országos megszervezésével, a szövetkezeti népoktatással, a «kistermelési irányok» (baromfi, gyümölcs, vaj, tojás, toll, méz) fejlesztésével foglalkozott. Évkönyve szerint állítólag 70 000 tagja volt, 10 év alatt 78 előadást, 47 vidéki propagandagyülést szervezett.

10. A Magyar Gazdatisztek Országos Egyesülete

1880-ban alakult, 1912-ben vagyona 120 000 korona, taglétszáma 1144, tagdíjbevétele 6200 korona, évi összjövedelme 19 000 korona. Később a Magyar Gazdatisztek és Erdőtisztek Országos Egyesülete nevet vette fel. Bár a mezőgazdasági kamarákról szóló 1937 : XVII. tc. hetedik kuria gyanánt a gazdatiszteket a kamarákba sorolta be, az Egyesület megtartotta különállását.

(folytatjuk)

Erdei Ferenc - Pataky Ernő

NÉHÁNY SZÓ AZ ERDŐ- ÉS SZÁNTÓFÖLD VÁLTÓ GAZDÁLKODÁS MAGYARORSZÁGI FORMÁJÁRÓL

Az erdőváltó gazdálkodás és annak igen jellemző formája az égetéses rendszer a magyar történet- és néprajztudomány elhanyagolt kérdései közé tartozik. Kutatóink nem vizsgálták elég rendszeresen a föld feltörésének különféle módjait. Nem tettek különbséget a növénytakarók sajátos mezőgazdasági hasznosítása között sem, s így külön-külön nem vizsgálták az erdei és mezőségi földek uralkodó földművelési rendszerét.

Az alábbiakban megkísérlem az erdő- és szántóföld váltó gazdálkodásra vonatkozó adatainkat összeállítani és a maradványokból e rendszer történeti összefüggéseit rekonstruálni.

Amint az eddigi szórványos adatok mutatják, e földhasználati rendszer, ha nem is uralkodó jelleggel foltokban, az ország különböző erdős területein még a múlt század közepén is megtalálható volt. 1867-ből egy jelentés arról tudósít, hogy Magyarországnak igen jelentős részén a talaj és klímaviszonyok miatt a fiatal cserjék növekedése igen lassan halad előre, ami a kiöregedett erdők természetes megfiatalodását is erősen hátráltatja. Szükséges tehát, hogy valami módon az erdők mesterséges utánpótlásáról gondoskodjanak. Ez aképpen történik, hogy ősszel a kopár és az újabb hajtásokra már képtelen erdőrészeket teljesen letarolják, az értéktelen fahajtásokat kiirtják, majd felszántják. A tél folyamán a letarolt erdőrészeket a fatönköktől és gyökerektől gondosan megtisztítják. Majd a következő években vagy kapásnövényeket, vagy magról nevelt csemetéket kapásnövényekkel vegyesen termesztenek bennük. Az első évben burgonyát vagy kukoricát, a másodikban és harmadikban kukoricát, a negyedikben pedig leginkább rozsot termesztenek. A kukoricát nyáron legalább kétszer kapálják meg. Ezáltal a talaj is porhanyósodik. A negyedik év tavaszán az ültetésre szánt tölgymakkot mélyen beszántják, majd gabonát vetnek rá s az egészet tövisboronával vékonyan befedik. A következő év őszén a gabonát sarlóval magasan levágják. Az ültetéstől számított negyedik évben a facsemete már a másfél méter magasságot is eléri, így lassan lehetetlenné válik a közbeeső ültetvények termesztése.

Amint ez az ültetési rendszer is mutatja, az erdő- és szántóváltó gazdálkodás összekapcsolása igen hasznos. Az erdős felvidéken vannak olyan községek, melyeknek lakói évente többszáz mázsa burgonyát, kukoricát és rozsot termelnek meg ily módon. De nemcsak az erdőkben gazdag felvidéken, hanem igen gyakran a sűrű népességű sík vidékeken is, ahol nagy értéket képvisel a szántóművelés, nem ritkák az olyan községek, melyeknek szegény lakói nagyon szívesen fognak fel kis erődrészeket, hogy az irtás és újabb betelepítés fejében egyidőre kapás növényeket vagy bizonyos gabonafajtákat termesszenek rajtuk. A humuszképződés következtében az erdei talajban a kapásnövények és gabonaneműek több éven keresztül megszakítás nélkül is termeszthetők. Ugyanígy a kukoricavetemény közé ültetett facsemete is kitünően tenyészik még néhány évig az ilyen humuszban. Természetes azonban, hogy a kapás termesztést sem szabad túlzásba vinni, mert különben a talaj teljesen kimerül. Az elültetett facsemete természetes növekedése következtében ugyanis a negyedik évtől kezdve a közbeeső ültetvény termesztése évről-évre fogy, míg végül ismét az erdő válik urrá az irtáson.

Ebből a közleményből azt is megtudjuk, hogy e rendszer elszórtan megtalálható az egész ország területén. A felvidéki nagy erdővidéken kívül nyomai mutatkoznak Győr és Tolna megyék területén is.

Nagyjából e rendszerbe sorolható az erdő és mezőváltó gazdálkodás egyik igen jellemző formája, az égetéses irtás is. Amint az eddigi szórványos adatok mutatják, e rendszer – ha foltokban is – az ország különböző erdős területein egészen napjainkig nyomon követhető. Így szórványosan megmutatkozik pl. a Baranya megyei Ormánságban és a vas és zalai őrségben. De maradványai még ma is élnek a Mátra vidékén. Az erősen terméketlen helyeken, külső körülmények által meghatározott kényszerű mezőgazdasági eljárás ez, a talaj hasznosításának az

a módja, melynél az erdő egyes darabjait felváltva irtották, vágással vagy égetéssel téve fűtermő vagy szántásra alkalmas földekké; majd pár évi használat után, miután a föld termő ereje már fogyán volt, pihenni hagyták és más erdődarabot fogtak fel helyette, s az előbbi eljárás szerint kaszálóvá vagy szántóföldd6 alakitották át. Mialatt azt pár éven keresztül megszakitás nélkül használták, az előbbi pihent és lassan cserjésedni kezdett. A földhasználatnak ezt a rendszerét különösen a Felvidéken vagy az Őrség különben termékeilen területein találták hasznosnak, mert nemcsak a pihentetés által növelte a föld termőképességét, hanem azáltal is, hogy periódikusan a talajba juttatta a korhadt, elégett növényrostokat, mint értékes talajjavitó anyagot.

A föld égetés utján történő termővé tétele a középkorban az ország más részein is szokásos eljárás volt. E technika térhódításának vizsgálatát azonban igen megneheziti, hogy korabeli forrásaink csupán az elvégzett munkafolyamatok eredményeit tárják elénk. Igy a földek nagy többsége esetében csak nehezen állapitható meg a müvelés technikája. Csupán elnevezésük nyujt erre némi támpontot.[2] Igen nagy segitségünkre van középkori «telek» szavunk, mely «terra fimata» és «terra culta» értelmezésben bukkant fel már a legkorábbi oklevelekben is,[3] és mint «trágyázott föld» él legelő, vagy szántóföld vonatkozásában parasztságunk nyelvében mindmáig.[4] Középkori «telek» szavunk egyes összetételeinek vizsgálatából kiindulva megállapitottuk, hogy azoknál a határpontoknál, ahol valamilyen fanév is szerepel az összetételekben - pl. «nyirtelek»[5] «fatelek»[6] -, vagy ahol más növényi név bukkan fel, - mint «nádastelek»[7], «füvestelek»[8] -, a korabeli «terra fimata» értelmezése égetéses irtási eljárást sejtet. A tüz ugyanis e korban nemcsak a növényzet kiirtásának volt igen gazdaságos módja, hanem egyben talajjavitó eljárás is. «Telek» szavunk ilyen összetételben középkori nagy erdőterületeinken is felbukkan, pl. Veszprém és Zala vidékén[9], keletebbre pedig az ugocsai, bihari erdős és nádas részeken.[10] Az erdőirtásnak ez a módja a középkorban általános lehetett. Hatalmaskodások során a földesurak gyakran felgyujtják egymás erdejét,[11] vagy kisebb ligetes, bokros helyeit,[12] ha az eke alá kevés fáradsággal ujabb szántóföldet akarnak foglalni. Amint azt a későbbi adatok is mutatják, valószinüleg kétféle égetéses eljárásról van szó. Egyik a fa még álló korában történő felgyujtása és elégetése, másik pedig a levágott fa szétteregetése és helyben való elhamvasztása. Ezt az irtási módot ekkor még nem korlátozta az erdők későbbi megfogyatkozása, sőt egyenesen célszerüvé tette az, hogy más irtási eljárásoknál sokkal kevesebb munkát igényelt, s egyben a talajjavitás célját is szolgálta.

Az erdők égetése korábbi nagy erdővidékeinken még az ujabb századokban sem szünetelt. Somogyról olvassuk egy XVIII. század eleji leirásban: «Erdeje a sokszori irtások mellett most is igen számos s annyi, hogy sokszor nem is hordatik a levágott fa haza, hanem helyben összehordatván felégettetik, vagy még álló korában felgyujtatik. Szüntelen látni ilyen füstölgő, égő fákat».[13] Hasonlóan általános gyakorlatnak látszik az erdők szántóföld vagy rét alá égetése keleti nagy erdővidékeinken is: Pl. Szatmárban, Beregben, Ungban,[14] vagy az erdei havasok vidékén.[15] Ennek, az erdő megmaradására veszélyes gyakorlatnak elharapódzására mutat az, hogy az erdélyi országgyülés a XIX. sz. elején már törvénycikkben tiltja az erdő égetését, «mivel a tüznek erőre kapott lángját határok közé szoritani és abban megtartani nem lehet, többnyire a szélnek erre vagy amarra való fuvásától függ az, hogy éppen másfelé harapódzik, mintsem amerre terjedése intéztetett volna. Erre nézve senkinek is még a tulajdon erdejét meggyujtani sem szabad».[16]

Az erdei legeltetés és nem utolsó sorban az erdei szántóföldek foglalása olyan mértékben pusztította az erdőket, hogy a XVI. századtól kezdve már szigoru erdőrendszabályok védik biztonságos fennmaradásukat.[17] De e tilalmak sem tudnak gátat vetni azoknak az eseteknek, amikor a szegény jobbágy az élő fák kérgét lenyuzza, törzsét levágja, vagy az élő fába tüzet vet, hogy pusztulását mesterségesen előidézve, fához juthasson.

Az adatokból gyakran kitünik azonban az is, hogy az égetés valódi célja nem annyira a fák, mint inkább az alattuk lévő avar felgyujtása volt.[18] Ez, ha kellő tavaszi időben történt, a fűképződést segitette elő, tehát az erdei kaszálók szénahozamát növelte.

A kaszálók virágkorában ez volt a réteknek is a legelterjedtebb javitási módja. A hatalmas rétek minden részét nem tudták évenként lekaszálni. A jószág sem taposta le mindig. Különösen vonatkozik ez a nádas, kákás részekre, melyek kászálónak és legelőnek néha egyaránt alkalmatlanok voltak, ezért az ilyen részeket égetni szokták. A leégett fü, gaz hamuja erősen megtermékenyitette a felgyujtott helyet, a téli esők a hamut bemosták a talajba, igy a rét terméshozama a következő évben jelentősen megjavult. A réteket ősszel szokták felgyujtani, mert ilyenkor a legszárazabbak. A felégetésre szánt területeket «szél alá gyujtják». De égettek koratavasszal is, mikor az uj fü csak 1-2 cm magas s a tavaszi gaz könnyen leég felette. A vizenyős, hitvány szénát termő helyeknek az égetés volt az egyedüli javitási módja. Ezzel az eljárással találkozunk pl. a Körös és Berettyóvidéki rétgazdálkodásban.[19] de megtalálható a hortobágyi legelők vizes részein is.[20]

Amint az okleveles anyag és az élő emlékezet is mutatja, az irtásnak ez a módja országszerte[21] általános volt a nádasok, vizenyős zsombékos helyek kiszáritásánál is. A Bodrogköz,[22] Rétköz és a beregi Tóhát mocsári tölgyeseit, zsombékos helyeit még a mult század közepén is égetéssel tették szénatermővé, majd fokozatosan szántókká alakitották át. Ez az eljárás különösen hasznos volt, nemcsak azért, mert kiszáritotta e «hitvány» helyeket, hanem, mert a visszamaradó farönkök és nádcsörmök hamuja egyben meg is termékenyitette azokat.

A föld égetés által történő termővétele nemcsak a vizjárta rétségeken volt általános. Ezzel a gyakorlattal találkozhatunk még az első világháboru előtt is az Őrség termékeiben. Kisrákos helységből az erdőváltó gazdálkodás alábbi formáját közli az egyik helybeli gyüjtő: «Az erdőgazdálkodás leglényegesebb mozzanata az érett erdő levágása volt. Ilyenkor tarvágást végeztek, mert házépitéskor az ilyen erdő minden fáját fel lehetett használni. Amit nem volt érdemes elszállitani, azt a helyszinen elégették. Utána az első nyáron még gyenge fü nőtt a vágás helyén, de a másodikon már dus fü boritotta. Hiszen 60-100 évig a fenyőerdőben a lehullott fenyőlevél, gally és az ott nőtt moha maradványai annyi tevényt juttattak a talajnak, hogy az bőséges trágyázást biztositott számára. Ez a tevény adta a dus fü növekedéséhez a táplálék feltételeit. Nem kismértékben járult hozzá a talaj addigi egyoldalu kihasználása a fenyőfák részéről, melyek csak e fák részére szükséges tápanyagokat vonták el a talajból. A fü részére szükséges tápanyag hosszu évtizedeken át felhasználatlanul gyült. Igy nem csoda, hogy amikor megfelelő mennyiségü mag került az erdő helyére, hatalmas fütenyészet indult meg, és ez buján tenyészett évekig. 20-30 év után a folytonos fütermésben azonban annyira kimerült a föld, elsoványodott elannyira, hogy a napsugarak elől a fü nem tudta eltakarni a földet. A napsugarak elpusztitották a talaj felszinén a baktériumtenyészetet. 10 cm-nél mélyebben pedig az agyag tömöttsége nem engedte azt kifejlődni, a legelő elindult és igynem nőtt rajta táplálék az állatok számára. A kimerült agyagtalajnak jellegzetes növénye a csarab - 20-40 cm magasra növő cserje - verte fel az ilyen helyeket. Az állatok ezt nem szeretik, ezért nem is igen sietnek ide. Az erdei fenyőnek az a tulajdonsága, hogy árnyékban nem tenyészik, de csarabban igen. A csarab mondhatni védőnövénye az erdei fenyőnek. Tehát az elgazosodott legelőn a csarab közül szépen kezdett kibujni a fenyőcsemete. Mire 20-30 év után erre sor került, vágtak le ujabb erdőterületeket, melyen ismét dusan tenyészett a jó legelő fü, s igy sem az állatok, sem a pásztor nem törődött az elsoványodott csarabos legelővel. A fenyőnek pedig nem kellett más, minthogy békén hagyják. Igy hamarosan ugy benőtte a területet, hogy még a csarabot is kiirtotta árnyékával. Viszont a régi erdőterületből 20-30 évi átmeneti legelő után ismét erdőterület lett.[23] Bármennyire nagy károkat is okozott az őrségi erdőkben a legeltetés, kipusztitani mégsem tudta. E terület sajátos talaj- és klimatikus viszonyaival függ össze, hogy bárhol hagyják is abba a legeltetést, vagy szántást, néhány év alatt fenyőfákkal van tele. A szél viszi a fenyőmagot, és az kinő.

Az erdők fennmaradásában nagyrésze van azonban az Őrség sajátos gazdasági rendszerének is, mely e területen minden bizonnyal igen nagy multra tekint vissza. Az őriszentpéteriek XVIII. századvégi vallomásai szerint: «Minden egész helyes gazdának vagyon nyolc hold szántóföldje, az melyet trágyázhat és tizenkét hold középszerü, amelyeket öt vagy hat esztendőknek elfolyása alatt szánthatjuk és vethetjük, az soványabbakat pedig 10-12 esztendeig sem usuálhatjuk».[24]

A leírás arra a későbbi gyakorlatra enged következtetni, hogy ha a szántóföld már kimerült, felhagytak vele és legeltetni kezdték. Viszont, ha a szántóföldet 3-4 éven át nem szántották, hanem csak legeltették, a fenyő ismét benőtte. Így e soványabb földek az egymásutáni szántás és legeltetés folytán 10-12 év alatt annyira kimerültek, hogy művelésükkel teljesen fel kellett hagyni és erdővé változtak vissza. Hasonlóan jellemzi az őrségi földeket ekkortájból egy másik leírás is: «Az őrségi földeket szükséges minden harmadik esztendőbe megtrágyázni, mely trágyázás után először buzát, aztán rozsot, végre hajdinát szoktak belevetni. A földjeiknek nagyobb részét pedig részint a messzelételek, részint a vizmosások miatt trágyázni éppen nem lehet, minthogy az utóbbiakhoz még gyalog is alig lehet menni; ezeket csak minden 10-12 esztendőben, az idő alatt bennük termett fenyőágaknak megégetésével és leszántásával, minthogy egy kis trágya gyanánt szolgál, lehet vetni, s ekkor is csak hajdinával. Egyébiránt ezen utóbbiakat az eke az acélosságaik miatt igen nehezen járja, s mint ezen nehéz és fáradságos művelés után is a legjobb földben egy kéből után 3-4, az alábbvalóban 2-3 mag, a távolabb levőkben néha a magon kívül valami, a legtöbbször pedig a mag sem terem meg. Az ezen írott háromrendbeli földeken kívül pedig a többi, akár pedig parlagoltasson, avagy gánéjoztassék, a buzát semmi esetre meg nem termi».[25] Szalafőn az idősebb emberek még ma is emlékeznek arra, hogy a sokat használt termőföldet sokszor 2-3 évig, sőt néha 5-6 évig is parlagoltatták, miatt benőtte a fű vagy az erdő. Trágya helyett sokan falevelet használtak.

Az írásos emlékekből, de az öregek vallomásából is kiderül tehát, hogy az Őrségben a gazdálkodásnak olyan erdei parlagformája alakult ki, ahol a szántóföldeket pár éven keresztül megszakítás nélkül szántották, vetették, s körülbelül ugyaneddig, de a rosszabbaknál esetleg még tovább is, parlagon hevertették. A rossz és nehezen megközelíthető földeken a talajjavításnak az volt a legegyszerűbb formája, ha a friss fakinövéseket a helyszínen megégették.

A föld égetés utáni történő irtása és termővételele az Őrségben minden bizonnyal már a középkorban is szokásos eljárás volt. Lefolyását igen szemléltető módon jegyzi fel a vasmegyei vendekről egy XVIII. századi közlemény: «Hol a fa szép sudarasan felnő, ebből ítélni meg a föld milyenségét, nem soká hagyják azt állani, hanem egy szálig levagdalván, mezőt csinálnak a fenyvesből, amely foglalatosságuk abból áll, hogy kikeletkor a hasznavehető vastagabb fákat kiszemelvén, levagdalván, hazahordják, a többit pedig ledöngetvén szépen elegyengetik az egész táblán, hogy mindenhol elférjen, s ott hagyják egész őszig száradni. Ekkor nekimennek s néhány helyeken felgyujtják. Ez leégvén, a nagyját, ami még haszonra való összeszedik, hazaviszik kormosan, a földet pedig, amelyet így égetés után celinának neveznek, nagy keservesen felszántják».[26]

Az égetéses rendszerre a Dunántúl más erdős vidékéről is kapunk adatot. Az Ormánságban még a múlt század közepén is eléggé ismert eljárás volt, hogy ha erdőt akartak szántónak irtani, előbb a helyszínen elégették a vékony ágakat. De volt úgy, hogy nem szántó, hanem legelő lett belőle. Viszont ha már szük volt a fűtermés a kitört részeken, ismét az erdőt kezdték nevelni.[27]

Az eddigi szórványos gyűjtések arra mutatnak, hogy az erdei parlag a Felvidék sovány földjein napjainkig megtalálható. A mátravidéki Istenmezejéről az égetéses irtás alábbi formáját jegyezte fel Hoffmann Tamás egyik gyűjtőútján: «Az erdőirtás után a tőkék a földben maradnak. Az ölfát elhordják, a gallyfát szintén, a rózsét kupacokban elégetik, majd a hamut gereblyével széthuzzák. Első veteménynek kukorica jön belé. Ez alá nem szántanak, csak kapálnak. A második évben rozs kerül belé, ez alá már háromszor szántanak. A pihentetési idő változó. Leginkább 2-3 év, de a rosszabbaknál 5-6 év is lehet. Sőt vannak olyan földek, melyeket már vagy harminc éve pihentetnek. Ha a pihentetett földet ismét művelni kezdik, a cserjés parlagot tavasszal, csendes időben felgyujtják. Ilyenkor a vadszilva, galagonya bokrok égnek el. Néha a pásztor is elvégzi, mert a parlag földeken - akár kaszálónak is használják - a marha és disznócsorda legel. Az égetett parlagot előbb kaszálják, majd a következő évben szántják, utána ismét kaszálják». E leírásból kitünik, hogy az égetésre itt azért is szükség van, mert e sovány.

hegyvidéki földekre a trágyát nem tudják felhordani. Néha falevelekkel próbálják pótolni. A parlag hosszu fennmaradását leginkább az a körülmény magyarázza, hogy a rossz minőségü földeket hosszabb megszakitás nélkül müvelni nem lehet. Minthogy trágyázásuk meglehetős nehézségekbe ütközik, müvelhetőségüket azzal fokozzák, hogy hosszabb vagy rövidebb ideig pihentetik őket.

Az égetéses rendszernek mind dunántuli, mind felvidéki formája szépen mutatja, hogy azt - legalább is az ujkorban - a külső földeken használták. A belső földekkel kapcsolatban a trágyázás gyakorlata is azt sejteti, hogy ezeket a külső parlagolásával szemben évről-évre megszakitás nélkül müvelték. Hogy ez az égetéses rendszer korábban sokkal jelentősebb volt és nagyobb területen lehetett általános, nem szorul külön bizonyitásra. Tovább vizsgálandók volnának e szempontból a felvidéki erdős vidékek. Itt a belső földek használatára a két- és háromfordulós rendszer kialakulása előtt, mely egyes megyékben a XIV. század végén, a XV. század elején következik be, ugyancsak a földek megszakitás nélküli használata látszik jellemzőnek. Erre mutat az is, hogy az istállótrágya alkalmazása itt jelentkezik a legkorábban, már a XV. századból több adatunk van rá. Az égetéses rendszer a külső földeken azonban valószinüleg itt is sokkal jelentősebb lehetett. E külső földeken a hosszu parlagpihentetés ugyanis az erdőképződésnek igen kedvezett. A régi időkben mikor a szabad és erdős területek egymás közelében váltakoztak, még erősebben érvényesülhetett itt a szabad természetnek ez az adottsága. Th. v.d. Goltz: »A német mezőgazdaság történeté«-ben tehát jogosan hangoztatja, hogy nem szántó- és rétváltó gazdálkodásról, hanem sokkal inkább szántó- és erdőváltó rendszerről beszélhetünk e területekkel kapcsolatban.[28]

Amint az e rendszerre mutató szórványos adatok is sejtetik, alig van Közép- és Észak-Európának olyan foltja, ahol e rendszer nem lett volna használatban,[29] még a mult században is,[30] legalábbis a nehezen megközelitheto külső földeken. Hogy a régebbi korokban még általánosabb használatnak örvendhetett, aligha szorul külön bizonyitásra.[31] Az égetéses talajelőkészitésre vonatkozó legkorábbi adattal az Alpok vidékéről Crescentius Péter mezőgazdaságról irott könyvében találkozunk. Ebben olyan, több éven keresztül pihentetett és már erősen cserjésedő parlagföldekről szerzünk tudomást, ahol az ujabbkori eljárásoknak megfelelően a föld müvelésbe vétele ugy történik, hogy a kisebb cserjéket, bokrokat és kisebb haszonra való ágakat felégetik. Az igy feltört földbe elsőként rozsot vetnek, majd 7-8 évig tartó termés után a földet parlagon pihentetik.[32]

Amint a szórványos régebbi és ujabbkori hazai és külföldi adatok is elég egybehangzóan bizonyitják, e rendszer különös ismertető jele, hogy a növénytermesztésre szánt erdőt, vagy cserjésedő parlagot égetéssel teszik az uj müvelés számára alkalmassá,[33] mely egyben a talaj termőképességét is fokozza. Másik jellemzője, hogy a talaj termőerejének fogytán, müvelésével felhagynak s néhány évi használat után, pár éven keresztül parlagon hevertetik, amikor legfeljebb csak legelőül szolgál. Minthogy e terméketlen, legtöbbször lensikszerü részek megmunkálása - amilyenek nálunk pl. az Őrség vagy a Mátravidéke is - igen fáradságos munkát igényel - mert legtöbbször irtókapával történik, - e kevésbé produktiv müvelési forma csak szükös megélhetést tud használói számára biztositani.[34] Ezen gazdaságilag meghatározott tényezőknek tudható tehát be, hogy e területek a kulturális élet egyéb vonatkozásaiban is erősen archaikus arculatot mutatnak, s az általános fejlődéstől eltérően, a fejlődésnek számos régebbi elemét az ujkorban is megőrizték.

Az erdőváltó gazdálkodás és annak igen jellemző formája, az égetéses rendszer vizsgálata igy nemcsak e rendszer történeti kiterjedése szempontjából, hanem egyéb vonatkozásban is még számos problémát rejt magában. Igy pl. további kiegészitésre szorul e rendszer pontosabb rekonstrukciója, a vele kapcsolatos munkaeljárások, müvelési módok, munkaeszközök és kapcsolatos munkatársulási formák leirása. De a további kutatásoknak kell tisztázniuk e rendszer történeti összefüggéseit is. Földhasználati rendszereink vizsgálata ugyanis már az eddigi adatok alapján is azt mutatja, hogy mig a szántó- és rétváltó gazdálkodás igen termé-

szetes földhasználati rendszere a mezőségi területeknek, addig az erdőterületeken nem ez, hanem a szántó- és erdőváltó gazdálkodás az uralkodó.[35] A különbség az első müvelésbevétel technikájából és a föld terméshozamának megjavitásából adódik. Mig utóbbiakat fáradságos emberi erővel, irtással kell előkészíteni a feltörésre, - ezt szolgálja az égetés is, - addig előbbiek minden előzetes emberi beavatkozás nélkül, pusztán a legeltetés következtében azonnal szánthatók. De a föld terméshozamának növelésében is vannak különbségek. A jobb minőségü mezőségi földeket a pihenés évei alatt legfeljebb a rajta legelésző nyáj trágyája javitja, az erdei parlagot ezzel szemben sokkal intenzivebben szükséges javitani. Ezt szolgálja a legrégibb időktől kezdve a tüz, mert a fák, bokrok felgyujtása után visszamaradó hamu egyben értékes trágya is. Mindez arra is figyelmeztet, hogy mennyire gondosan kell ügyelnünk a terület talaj és növénytakaró adottságaira is, ha földhasználati rendszereink alakulását és elterjedését vizsgáljuk.

JEGYZETEK

1. Der Waldfeldbau im ungarischen Flachlande. (Allgemeine Forst und Jagdzeitung. 1867. 148–150.)

2. Középkori agrotechnikai kutatásainkhoz igen értékes anyagot szolgáltatnak a határjárásokban lerögzitett magyarnyelvü határpontok, melyek mögött gyakran valamilyen technikai eljárás neve rejlik. Egy-egy népnyelvi kifejezés sokszor évszázadokon keresztül is fennmarad s magyarázatul szolgál a különben szükszavu utalásokhoz. (Belényesy Márta: A földmüvelés fejlődésének alapvető kérdései a XIV. században. Ethnographia 1954. III–IV. 389 l.)

3. 1228: «culta terra que vulgo Teluc dicitur» és «in terra fimata que vulgariter Teluc vocatur». (Belényesy Márta: Adatok a tanyakialakulás kérdéseihez. A telek és a magyar tanya középkori gyökerei. Bp. 1948. 17 l.) Telekszavunknak ez a kettős jelentése arra vall, hogy kezdetben főként azokat a területeket vonták müvelésbe, melyek valamilyen természetes eljárás következtében önmaguktól is televénnyé, azaz trágyázottá váltak. Viznévvel összetett telkeink arra mutatnak, hogy ezt a célt szolgálták a vizhordalék által megporhanyositott földek is. De mint értékes televényföld jött számitásba egy-egy elhagyott legelődarab is.

4. A legelő egyes darabjainak «telek» elnevezése ma is gyakori az Alföldön, de «telek» a neve a tanyákon müvelés alatt lévő földeknek is

5. 1300: «Nyirtelek» elhagyott puszta Ugocsa megyében. A «telek» «terra fimata» vonatkozását a «telek» szó korabeli jelentésén kivül az is megerősiti, hogy a szomszédos Bereg Nyirtelekkel összefüggő része ekkor még a kiirtatlan Borsova azaz Brezova, Nyires föld nevet viseli. A telek televénnyel való azonositását alátmasztja az a tény is, hogy erdős vidékeinken egész a legujabb korig a hamu volt a földmüvelés első trágyája.

6. «Duo jugera in loco Harazteluk vocato». (Anjoukori Okmánytár III. 554.) Erdeukuz, Fatelek zarándmegyei possessiok.

7. 1400. «Nádastelek» terra. (Belényesy: i.m. 56 l.) 1422. «Attügissent quoddam stagnum Thelekayarew nominatum» (Lelesz. Met. Szabolcs 33.).

8. 1455: «duo prata Nemet Theleke et Hozzyzegely alio nomine Nemesemberethe» és 1486: «usque pratum vulgo Fuestelek vocatum» (Magyar Oklevélszótár, 975.) Azokon a rétségi területeken, ahol a legelő és kaszáló területeket időszakosan váltják egymással, egészen a legujabb időkig nem is találkozunk a réttrágyázás gyakorlatával. Pótolja azt a rétégetés, mert a visszamaradt hamu maga is trágya értékü.

9. 1351: «Erdeutelek vocatum in comitatu Wespremiensi» (Magyar Oklevélszótár 424.)

10. 1552-ben tünik fel Thelkesdh helynév. Valószinüleg a XVI. század első felében települt a Telegdhez tartozó erdőségben. (Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztitás előtt. Bp. 1940. 365.)

11. 1467: Pálóczi László panasza szerint Semsei László az ő Enzke-i erdeje nagyrészét felgyujttatta. (Szepesi káptalan, O.L. Scrintiz, Fasc. 1. R. No. 14.); 1471: Orbán fehérvári prépost bepanaszolja jobbágyait, hogy az ő győrmegyei Dyeneszapya birtokon lévő erdejét felgyujtották. (O.L. Dl. 18. 206.); 1504: Perényi Imre panaszt emel Losonczi Zsigmond, Kalanda-i Péter jobbágyai ellen, hogy az ő Nyitra birtokon lévő erdejét felgyujtották. (Garamszentbenedeki Konvent. O.L. Prot. A. Fol. 71-72.); 1510: Vas megye igaznak találta G. de Peren panaszát, hogy Szopolyai János acsádi jobbágyai az ő Sol-i erdejét felégették. (O.L. Dl. 22.060.)

12. 1377: Liget és bokros felégetés. (Vö. Ethn. 1954. III-IV. 397.).

13. Hrabovszky Dávid: Néhány levelek Balaton és Balatonmellékéről. (Tud. Gyüjt. 1819. III. 71.)

14. 1674: Kispeleske (Szatmár m) erdőrendtartása: «Valamelyek olyan erdőégetők, vágók és rontók találtatnak és tanu által megbizonyittatnak, azok 20-20 forinton convincáltassanak, azon irtvány pedig akár szántóföld, akár kaszáló inter dominos terrestres aequaliter dividáltassék». (Tagányi Károly: Magyar Erdészeti Oklevéltár. Budapest. 1896. I. 594); 1569: A csicseriek erdőrendtartása: «Mivel pediglen, hogy sok termőfát tüzzel is szoktak elégetni, és vargáknak mázgáért meghántani, avagy fáklyafáért levágni, avagy az fiatalnak a féloldalát annyira elfaragni, hogy aztán ugyan eldől, annak okáért, ha valaki effélét is mivel ... fogsággal avagy káron behajtással» büntettessék. (Tagányi Károly: i.m. I. 475.); 1647: Nagykázméri közbirtokosok (Zemplén megye) erdőrendtartása: «Az juhászok és kecskések az kik marhájok számára az erdőt vágnák, avagy valaki tüzet vetne valamely termőfába, azon szerint bünhedjenek». (Tagányi Károly: i.m. I. 464.).

15. 1639: Becslés a Fogaras vidéki Sinka-i erdőkben elkövetett károkról: «Midőn az bükkös erdőkre kimenvén, és télen, utak, vizek mellett és oldalakon levő bükkerdőket hasonlóképpen megjárván, és azokban az környül vagdalt, kiszáraztott, égetett és irtott bikkfákat megszemlélvén» a kárt 1000 magyar forintra becsülték. (Tagányi Károly: i.m. I. 434); 1699: Aranyosszék szabad erdejéről szabályrendelet: «Sok panaszos jövék a nemes szék eleiben, hogy a szabad erdőket mód nélkül vágják és irtják, szántóföldeknek akarván csinálni ... rendeljük, hogy senki, minden személy válogatás nélkül a nemes szék hire és engedelme nélkül az szabad erdőt irtani, ásni, égetni és vágni, olyvéggel, hogy szántóföld, rét, vagy mező legyen belőle, ne merészelje». (Tagányi Károly: i.m. I. 622).

16. Részlet az 1842-ben tartott erdélyi országgyülés 34. törvénycikkéből: (Tagányi Károly: i.m. III. 467).

17. 1546: Szász nemzetbeli szabályrendelet az erdőbeli hatalmaskodásokról: «quod silvarum ob conservationem, ubique inter dominos saxones sic observandum constitutum, ut quisque interviu aliquam silvam ingressus fuerit, indeque ligna secuerit, pennalis effectus sit... Minores vero sylvae furtive accesae: de quolibet plaustro unum florenum, quandocunque assequutus fuerit. Ligna autem crem abilia si quis abstulerit, si libere non deprehensus abierit, liber esse debet, sin autem deprehensus fuerit, debet puniri, quantum plaustrum unum vendi solet». (Tagányi Károly: i.m. I. 42-53.) és lásd a 13-14. jegyzetekben közölt erdőrendszabályokat.

18. 1814: Tolna megye szabályrendelete az avargyüjtés tilalmáról: «Sok károkkal tapasztalják a nemes vármegye tagjai közül némelyek tavaszfelé az avarok meggyujtásából származó

károkat, hol erdejeknek, cseréjeknek, hol mezőben vagy erdőben rakott szénájoknak elégésekkel». Az abból következett károkat megfizetni tartoznak. (Tagányi Károly: i.m. I. 631.); 1761: Az erdélyi főkormányszék körrendelete: «Az avar égetésből származható károknak eltávoztatására parancsolta vala annakelőtte is a gubernium, hogy az avargyüjtés és égetés minden helyeken keményen megtiltassék és a tilalom ellen cselekedők megbüntettessenek. Esett mindazáltal most is értésére a guberniumnak, hogy némelyek a tilalommal nem gondolván, az avargyujtástól és haraszégetéstől meg sem szünnek». (Tagányi Károly: i.m. II. 178.)

19. Szabó Mátyás: A Körös és Berettyó alsó folyása vidékének rétgazdálkodása. (Kéziratban.)

20. A Hortobágyon a vizenyős részeket, ahol szük a szénatermés, meggyujtják ősszel, hogy még a hó leeste előtt a birkát ráereszthessék. Az égetés szeptemberben, októberben történik. Novemberben megy rá a birka, addigra már friss füvet talál a perje alatt.

21. Bodrogközben a mocsári tölgyest, nádast égetéssel irtották. A fát kivágták, a rönköt pedig kiégették. Az irtás közös munka volt, ezt követte az első foglalás.

22. A Rétköz lecsapolása után néhány évtizeddel a kiszáradt nádcserjéket állatok járták, majd mikor a talaj megszilárdult, égetéssel nyerték a szántóföldet. Nagy Dezső: A rétközi dohányosság történetéhez. (Kéziratban.)

23. Imre Sándor: Erdő-, legelőgazdálkodás Kisrákoson.
(A Néprajzi Muzeum Adattárának Értesítője, 1955. 1–2. 71–73.)

24. Dömötör Sándor: Talajmüvelési és gazdálkodási sajátosságok az Őrségben. (Kéziratban.)

25. Dömötör Sándor: i.m.

26. Belényesy Márta: i.m. (Ethn. 1954. III–IV. 396.)

27. Hoffmann Tamás baranyai gyüjtése.

28. Th. v.d. Goltz: Geschichte der deutschen Landwirtschaft. Stuttgart. 1902. I. 51.

29. E rendszert ismerteti Werner Giere. Grundfragen der Siedlungsforschung von Nordosteuropa. (Altpreussische Forschungen. 15 Jg. 1938) és az őskorban Északeurópa uralkodó rendszerének állitja be.

30. Az égetéses irtás Stájerországban még a XIX. században is előfordul. Hlubek 1846-ból a következő fajtáját jegyezte fel: A talajt 12–15 darab dülőre osztják fel. Minden dülőt évente rosszal vetnek be, s igy müvelik több éven keresztül, majd 4–6 évig legelőül szolgál, csak minden 12–15 évben tér a müvelés az első turnusra vissza.) Hlubek: Die Landwirtschaft des Herzogtumes Steiermark. Graz. 1846. 52.)

31. Johannes Peisker véleménye szerint az égetéses irtás az Alpok vidékén a XIV. században is még uralkodó eljárás lehetett. (J. Peisker: Zur Sozialgeschichte Böhmens. (Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. 5: 1–2. 329–380.)

32. P. Crescentius: De Agricultura. Lib. 3. 133. l.

33. A mezőgazdaságról irott könyvében Crescentius sem irtásról, hanem égetéses talajelőkészitésről beszél az Alpok vidékén. Könyvében utal arra, hogy «ramusculi arborum»-ot gyujtanak fel. Ez az eljárás erősen hasonlit a Magyarország több vidékéről is feljegyzett parlag felégetéséhez.

34. Az égetéses rendszer stájerországi formájáról Hlubek azt jegyzi fel, hogy a kivágott fákat és bokrokat a helyszínen elégetik, majd a talajt kézierővel müvelik meg: Egy ilyen kiégetett parlag 30-40 év alatt csak 10 metzen rozsot, 24 mázsa árpát ad. Minthogy e magas fensikok megmunkálása irtókapával történik, e müvelés kevésbé produktiv és igen költséges. (Hlubek: i.m. 53.)

35. Georg Hanssen tört utat annak a gondolatnak, hogy az erdős északon nem a háromnyomásos, hanem a vad talajváltó (Feldgraswirtschaft) a legrégebb földhasználati rendszer. Albert Hömberl ezt nagyon is vitathatónak tartja. Szerinte Észak-Európa talaj- és éghajlati viszonyai mellett - minthogy a kiirtott területek a pihenés évei alatt könnyen erdővé változnának vissza - nem ez, hanem az állandó szántóföldi rendszer (Dauernfeldwirtschaft) a legöregebb földhasználati forma. Ehhez járul a külső földekkel kapcsolatban a szántó és erdőváltó rendszer (Feldwaldwirtschaft). (Albert Hömberg: Grundfragen der deutschen Siedlungsforschung. Berlin, 1938. 91-93.) Ennek egyik formája az általunk is vizsgált égetéses rendszer. Ujabban Axel Steensberg foglalkozott e rendszerrel és értékes tanulmányban állitotta össze a világ minden tájáról az e rendszerre vonatkozó adatokat. (Axel Steensberg: Med bragende flammer. Arbog for Jysk archaelogisk selskab. 1955.)

Belényesy Márta

=o=o=o=o=o=o=o=o=o=

A JOBBÁGYFELSZABADITÁS VÉGREHAJTÁSÁVAL FOGLALKOZÓ - - - 1849-ÉVI «OKTATÁS» A FÖLDNÉPÉHEZ»

A jobbágyság felszabaditásának, a hübéri viszonyok felszámolásának sorsdöntő kérdései körül zajló évtizedes viták Magyarországon nem zárultak le teljesen az 1848/49-i szabadságharc bukásával, bár olyan szakaszukhoz értek, amelyet a viták fórumának és a liberális szellemü megoldás lehetőségének sulyos összeszükülése jellemez. A viták fóruma az országgyülés termeiből és a napilapok hasábjairól áttevődött a császári kormányhivatalok hüvös szobáiba, ahová a konzervativ nagyurak szava eljutott, de a vitázók közül elnémultak a radikális értelmiség és a volt jobbágyi osztály képviselői, akik a legmeggyőzőbben hangoztatták a reform következetes, minden hübéri jellegü kötöttséget megszüntető megoldásának szükségességét.

Az utolsó rendi országgyülés - amelynek az eredményeit a császári kormányzat még érvényesnek ismerte el - a volt jobbágyok birtokaival kapcsolatban több fontos kérdést megoldatlanul hagyott. Az 1848 nyarán összehivott első népképviseleti országgyülés elő is vette e kérdések tárgyalását, de azokat bevégezni a közbejött katonai támadás következtében már nem tudta. Ezen az országgyülésen először Nyáry Pál, Táncsics Mihály és néhány más képviselő nyujtottak be törvényjavaslatokat a jobbágyrendszer maradványainak felszámolására, majd a kormány nevében Deák Ferenc igazságügyminiszter terjesztette elő javaslatát az 1848-i törvények kiegészitésére. E törvények egyik legnagyobb hiányossága az volt, hogy a majorsági zsellérek jogviszonyait érintetlenül hagyták. Deák tervezete ezzel kapcsolatban kimondta, hogy a majorsági zsellérektől házhelyeiket elvenni nem lehet, s ezeket ők a földesurtól megválthatják. Kimondta továbbá, hogy a majorsági jobbágyok örökös szerződéssel birt földjeiket is megválthatják, ha pedig a volt földesur nem tudná bizonyitani, hogy a jobbágyok kezén levő földek majorsági birtokából valók, azokat urbéresnek kell tekinteni, tehát kötelező állami megváltás alá esnek. A képviselőház végülis több lényeges kérdésben tulment a kormány javaslatán. Szeptemberben hozott határozata szerint a majorsági zsellérektől házaikat és házhelyeiket elvenni nem lehet, s azokat az állam fogja meg-

váltani, feltéve, hogy a házat nem a földesur épitette, amely esetben az a földesur tulajdona marad. A határozat egy másik fontos pontja eltörölte a szőlődézsmát, és kimondta, hogy a szegényebb szőlőbirtokosok szőlőjének megváltását is az állam vállalja magára. Később a kormány, miután a Szatmár megyéből nagy számban érkező urbéri panaszokat kivizsgáltatta, 1849 tavaszán hozott rendeletében, megállapitva a majorsági zsellérek kötelezettségét tartozásaik fizetésére, egyben azt is meghatározta, mely házak és telkek tekintendők majorságinak: azok, amelyek a földesur magánbirtokából vagy a közös birtokból (a földesur és jobbágyok közt közös legelőből) származtak, vagy amelyeket a jobbágyok kimendottan a visszaadás kötelezettségével birtokoltak.[1]

A szabadságharc megindulásával császári részről - különböző felelőtlen igérgetésekkel - megindult az agitáció, különösen nemzetiségi vidékeken, a parasztság megnyerésére. Jellachich, miközben a horvátokat felkelésre buzditotta Magyarország ellen, többhelyütt azt igérte a népnek, hogy jutalmul a földesurak javait osztja fel majd a fölkelők között, s agitációja a szomszédos dunántuli magyar megyék népére sem maradt hatástalan.[2] Hasonló agitáció folyt északon a szlovák szabadcsapatok szervezésével kapcsolatban, mig az északkeleti megyékben a galiciai példa hatására várta a parasztság a császártól, hogy felszabaditója legyen.

Maga a bécsi kormányzat hivatalos nyilatkozataiban a szabadságharc kezdetétől fogva arra törekedett, hogy egyrészt a parasztokat nyugtassa meg a dézsma és robot megszüntetéséről szóló törvény fenntartása felől, másrészt a földesurakat biztositsa arról, hogy urbéri jogaik megszünte fejében kárpótlást kapnak.[3] Ha a császári manifesztumokat és hadseregparancsnoki kiáltványokat nem is a tudatos megtévesztés céljával fogalmazták, hatásuk sokhelyütt a megtévesztéshez volt hasonló. igéreteiket a parasztok ugy értelmezték, hogy mindenfajta robot és dézsma megszünt.

Az összbirodalmi kormányzat a jobbágyfelszabaditást Magyarországon elvileg a többi tartomány módjára igyekezett megoldani. Az 1849 március 4-i birodalmi alkotmány minden, a jobbágyi kötelezettségből származó s a földet terhelő tartozás és szolgálat megválthatóságát deklarálta - ami ugyan még nem jelentette a kötelező örökváltságot, de nem is zárta el az utat olyan kibontakozás elől, amely nálunk a majorsági zsellérek felszabaditásához vezethetett volna. A parasztok mindenesetre a birodalmi alkotmányt is ugy értelmezték, hogy az minden jobbágykézen levő földet felszabaditott.

A birodalmi alkotmányban lefektetett elvek végrehajtását az egyes tartományokban császári pátensek szabályozták. A galiciai jobbágyfelszabaditás módjára vonatkozó, 1849. augusztus 15-én kiadott pátens minden paraszti birtok tehermentesitését rendelte el, s ez érthető módon visszhangot keltett a magyarországi parasztság körében is. Nálunk csak évek multán került sor az urbéri pátens kiadására, addig csupán részleges rendeletek pótolták a jobbágyfelszabaditás végrehajtásának általános szabályozását. Az «Oktatás a földnépéhez» volt az első részletesebb utasitás, amely, ha nem is konstituált uj jogszabályokat, világot kivánt vetni a kormánynak az urbéri kérdésekkel kapcsolatos jogi álláspontjára. Az «Oktatás» létrejöttének és a körülötte zajló vitáknak részletes bemutatása némileg megvilágitja az abszolutizmus urbéri politikáját Magyarországon a kezdeti időszakban, abban az időben, amikor az urbéri pátens előkészitése még nem jutott el a konkrét megszövegezés és az efölötti tárgyalások stádiumába.

x x x

Miután a Windischgrätz parancsnoksága alatti császári seregek benyomultak Magyarországra, a meghóditott területekre rendelt királyi biztosok rendszerint azzal kezdték müködésüket, hogy hirdetményeket tettek közzé kerületeikben, az urbéri kérdéssel kapcsolatban, s e hirdetmények szi-

goru büntetést helyeztek kilátásba ama községek számára, amelyek lakosai a volt földesuraknak járó és a márciusi törvény által el nem törölt tartozásokat tömegestől megtagadni merészelnék.[4] Ezeknek a hirdetményeknek - a császári manifesztumokkal ellentétben - nem a parasztok megnyugtatása, hanem kifejezetten korlátok közé szorításuk volt célja, a földesurak anyagi érdekeinek védelmében, ami annál is inkább érthető, mert közöttük olyan konzervatív magyar arisztokraták voltak, mint gr. Cziráky János, aki 1847 decemberében még a kötelező örökváltság kimondása ellen hadakozott az országgyülésen.[5] Ha e hirdetményeknek mindjárt kezdetben nem is volt nagyobb hatása, később, a represszáliák nyomán, mind mélyebb csalódottság vett erőt a parasztság széles rétegein. A parasztok ezek alapján tanulták meg, hogy urbéresnek nem számító telkeik után tovább kell robotolniok, s igy a császári nyilatkozatokhoz füzött vérmesebb reményeik nem teljesültek.

A Windischgrätz korszak után, amikor Bach polgári bürokrata kormányzata valamelyest csökkentette az ókonzervatívok befolyását, a bécsi kormány változatlanul a birodalmi alkotmány és az 1848-i szentesitett törvények kettős pillérén állva igyekezett a hazai jobbágykérdést megoldani, anélkül azonban, hogy egyelőre a 48-as törvényeken bármiben is tulment volna. Ez nyilvánult meg mindjárt 1849 őszén a bordézsma kérdésében is. A parasztság országszerte ellenállt azoknak a földesuri kisérleteknek, amelyek a bordézsma beszédésére irányultak: hiszen annak megszüntetését 1848 szeptemberében a magyar képviselőház kimondotta, bár az uralkodó e törvényt már nem szentesitette. A szabadságharc leverése után különböző helyekről jelentések érkeztek br. Geringer Károlyhoz, Magyarország teljhatalmu polgári biztosához, arról, hogy a parasztok azoknak a tartozásoknak a teljesitését is megtagadják, amelyek nem urbéri jellegüek: a birtokosok pedig a közelgő szüretre való tekintettel arra kérték a hatóságokat, hogy parasztjaikat a bordézsma beadására kötelezzék. Ennek következtében Geringer 1849. szeptember 19-én körlevelet intézett a kerületi főbiztosokhoz, melyben elrendelte, hogy tegyenek minden községben hirdetményt közzé, és világositsák fel a népet, arról, hogy változatlanul fennáll ugyan az urbéri szolgáltatások és a papi tized eltörlése, de érvényben maradnak azok a törvények is, amelyek a nem urbéri jellegü szőlők és más földek után járó tartozásokra, meg a kisebb királyi haszonvételekre vonatkoznak.[6]

E rendelet kézhezvétele után a nyitrai kerület[7] főbiztosa, gróf Forgách Antal, a pozsonyi kerület[8] főbiztosával, gróf Cziráky Jánossal, meg Nándory János nyitramegyei kormánybiztossal egyetértésben részletes instrukciót szerkesztett, abból a célból, hogy az oktatásul szolgáljon mind a volt jobbágyok, mind az egykori földesurak, mind pedig a közigazgatási hatóságok részére. Forgách ezt a tervezetet megtárgyalta kerületének több «jóérzelmü» földbirtokosával is, akik arra kérték őt, hogy az instrukciót nyomassa ki. A német nyelvü tervezetet Forgách 1849 október 12-én jóváhagyás végett Geringerhez terjesztette fel, s egyben azt javasolta, fordittassa le magyar és szlovák nyelvre, sokszorositttassa, és küldjön neki belőle megfelelő számu példányt.[9]

Geringer néhány kisebb változtatást eszközölt a tervezet szövegén, s gondos mérlegelés céljából az ujonnan megalakult adóügyi és urbéri bizottságnak adta át. Ezt a bizottságot Geringer október 31-én állitotta fel, azért, hogy az adóügyi provizórium bevezetésével és az urbéri viszonyok felszámolásával kapcsolatos kérdésekben javaslattevő és tanácsadó szervként álljon mellette.[10] A bizottság vezetésével Papp Gábort, a volt magyar kir. helytartótanács egyik előadó titkárát bizta meg, aki az urbéri kérdéseknek egyik ismert szakértője volt ebben az időben. A bizottság tagjai között foglalt helyet Korizmics László, a neves közgazdász is, a Gazdasági Lapok szerkesztője, s bekapcsolódott a munkába Sacher tanácsos is, akit Bach azért helyezett át külső tartományból Magyarországba, hogy az itteni viszonyoknak a kintiekhez való hasonitásában segédkezzék. A bizottság egyik tagja, de la Motte Antal gróf - később Geringer helyettese a polgári biztosság vezetésében - a volt földesuri osztály egyik jellegzetes képviselője, bár neki magának már nem volt birtoka, az urbéri kérdések tárgyalásánál mindig elsősorban a nemesi birtokososztály «anyagi megmentését» törekedett előmozditani, s azt a törekvését alig is leplezte.

Nem sokkal a pesti urbéri bizottság felállitása után Bécsben, a belügyminisztériumban is létesitettek urbéri bizottságot, azzal a céllal, hogy a magyarországi urbéri viszonyok rendezé-

sét előkészitse. E bizottság 1850 elején kezdte meg müködését, vezetője Torkos Mihály volt, korábban az országos tartományi biztosság vezetője, egyik tagja Privitzer István, a későbbi magyar másodkancellár. A belügyminiszter később Eckstein Rudolf székesfehérvári megyefőnököt az urbéri ügyek elismert szakértőjét is berendelte a minisztériumba, hogy az uj szabályozást végre tető alá hozzák. Az előkészitő munkálatok során a bizottság tagjainak át kellett tanulmányozniok nemcsak az utolsó rendi országgyülés, hanem a nemzetgyülés, meg a magyar minisztériumok megfelelő tárgyalási iratait is.[11]

A Geringer pesti bureau-jában müködő urbéri bizottság tehát tárgyalás alá vette a Forgách-féle tervezetet, s annak alapján uj szöveget készitett, amely részleteiben különbözött ugyan az eredetitől egy lényeges pontban azonban megegyezett vele: megszünt és érvényben levő tartozások között ugyanott vonta meg a határt. Az uj fogalmazás - amit végülis Geringer jóváhagyott - de la Motte gróf tollából származik, 1849 november 5-i keltet visel, és «Oktatás a földnépéhez» cimmel adták ki eredetileg német nyelven.

Az «Oktatás» abból indul ki, hogy a háboru véget érvén, eljött az ideje annak, hogy a sokféleképp sujtott ország végre a béke és a birodalmi alkotmány áldásait élvezhesse. «A birodalmi alkotmány jótékonysága - igy hangzik a szöveg - azáltal, hogy mindenkinek különbség nélkül szolgáltat igazságot s egyarányosan elosztja az ország terheit, az ország minden lakosaira határtalan előnyöket áraszt.» Minthogy a «pártütés zabolátlan korában» a rend ellenségei megzavarták a fogalmakat, az «Oktatás» igyekszik világosan meghatározni azt a jogviszonyt, amit a legujabb törvények a volt jobbágyokra és volt földesurakra nézve életbe léptettek.

Ezek szerint - az 1848. évi IX. tc.-nek és az 1849 március 4-i birodalmi alkotmánynak megfelelően - mindenekelőtt örökre megszüntek mindama tartozások és szolgálatok, «mellyek az előbbi földbirtokosok s előbbi jobbágyok urbéri viszonyaiból eredtek, mellyek urbéri birtok után szolgáltattak, mellyek végre az urbéri tabellákba bejegyezvék, és az 1836. évi VII. törvénycikkelyben megneveztetnek.» Minden egyéb szolgálat és tartozás, ami nem urbéri, hanem magánjogi viszonyból ered, a jövőre nézve is fenntartandó és teljesitendő. Végül az «Oktatás» meghatározza a büntetéseket is, amelyekkel a tartozásokat megtagadókat, vagy jogbitorlókat sujtják.

«Tisztelet tehát a tulajdon jog szentségének! - igy végződik a szöveg - Nem abban áll a szabadság, hogy más vagyonát el lehessen rabolni, hanem abban, hogy mindenki testi s lelki erejével a munka becsületes utján jobbithassa sorsát és fáradságának gyümölcse a kormány közös ótalma alatt biztositva legyen.»[12]

Az «Oktatás» megfogalmazása a leglényegesebb kérdésben félremagyarázásra adott alkalmat. Ez okból 1849 októberében való kiadása, majd később az Országos Kormánylapban történt közzététele után számos birálat érte. Az első ilyen, amely Geringerhez eljutott, az északkeleti megyék valamelyikében keletkezhetett, előttünk ismeretlen szerző tollából. Ezt a promemoriát másolatban Haynau juttatta el Geringerhez, 1850 január 12-én, felhasználás végett. Geringer az urbéri bizottságnak adta át, amely január 23-i ülésén behatóan foglalkozott vele.

A névtelen az «Oktatásnak» azt a kitételét birálja, amely szerint az «urbéri tabellákba bejegyzett» tartozások és szolgálatok szüntek meg. Ezt szerinte a földbirtokosok ugy értelmezik, és a többnyire birtokos nemes hivatalnokok ugy alkalmazzák, mintha egyszerüen mindama telkek, amelyeket az urbáriumba nem jegyeztek be, robotszolgáltatási kötelezettség alá esnének. Igy a föld tehermentesitésének egyetlen és kizárólagos alapja a régi urbárium, és mindazok zsellléreknek minősülnek, akiknek telke oda nincsen bejegyezve. (Ez persze ellentkezett a márciusi törvénnyel, amely az urbérpótló szerződéseket is figyelembe veszi.) A névtelen szerint százezrekre megy Magyarországon azoknak a parasztoknak a száma, akiknek telkét egyszerüen kihagyták az urbáriumból, anélkül, hogy valóságos helyzetükben változás történt volna, továbbra is adóztak, a megyének szolgáltak, és viszonyuk a földesurral szemben azonos volt az urbéresekével. Az «Oktatás» most e parasztokat a földesuri értelmezés szerint egyszerü bérlőkké változ-

tatná. Pedig a parasztok - ugy véli - nagyrészt császárhüek, mig a nemesekről ez éppen nem mondható el. A parasztokat a szabadságharc idején azzal ijesztgették, hogy, ha a császári fegyverek győznek, nekik megint robotolniok kell. Ezt ők nem hitték el, most azonban, ha a nemesi értelmezés diadalmaskodik, a Kossuth által minden tehertől megszabaditott lakosság egyharmada számára e fenyegetés valósággá válik ! A nép még mindig nem hiszi el, hogy ez a császár akarata. Most még a császári uniformist viselő férfiakhoz özönlik, a nemesi megyei hivatalnokok elkerülésével, s egész Galiciáig vonul, hogy meggyőződjék a való igazságról. Ha azonban végrehajtják a földesurak kivánságát, s ujabb «magyar mozgalom» törne ki, (ami a szerző szerint egyáltalában nem lehetetlen) akkor beláthatatlan szerencsétlenség szakadna az országra. Ezért azt javasolja, bocsássanak ki pótlólag az «Oktatáshoz» magyarázatot, s ebben nyugtassák meg a kedélyeket afelől, hogy annak szövege ugy értendő, illetőleg egészitendő ki, hogy a robot és más urbéri szolgálatok ama telkek után is megszüntek, amelyek emberemlékezet óta urbéri terheket viseltek.[11]

Az urbéri bizottságban a fenti promemoria tárgyalásakor az a nézet alakult ki, hogy a földtehermentesités kérdésében tovább kellene menni az 1848. évi márciusi törvénynél. Ezt a nézetet Geringer is magáévá tette, s 1850 február 5-én a belügyminiszterhez intézett felterjesztésében kifejtette, hogy a földtehermentesitésnek az 1848. évi márciusi törvény alapján való végrehajtása hiányos volna és nemelégitené ki a lakosságot, hiszen a földmüvesek körében meggyökerezett az a felfogás, miszerint a föld teljes tehermentesitésére van szükség.[13] Geringer ugy vélte, Magyarországon a föld tehermentesitése ugyanazok az elvek szerint történhetnék, mint a többi tartományban. Szerinte elérkezett az időpont egy ilyen kinyilatkoztatás számára, s ezért erre nézve javaslatot tesz a miniszternek, az urbéri bizottság meghallgatása után.

Geringer szerint Magyarországon a volt jobbágyok három osztályba, ill. csoportba sorolhatók. Az elsőbe tartoznak a volt urbéresek, azok, akik telkeik után urbéri szolgálatokat teljesitettek és adóztak, tekintet nélkül arra, hogy letelepitésük a Mária-Terézia-féle urbárium bevezetése előtt, vagy az után történt-e. Ez utóbbi telkek egy részét nem vezették be az urbáriumba, az ilyen telkek urbéri jellegét azonban aligha lehet kétségbe vonni, miután az 1836. évi törvény az urbéri tartozásokat pontosan meghatározza. A parasztok is föltékenyen őrködtek birtokuk fölött, és a megyehatóságoknál ezirányban általában elegendő védelmet találtak. - A második csoportba a szegődményesek tartoznak, akik majorsági földön települtek, örök időkre. Idővel ezek nagyrészét is bevonták az adózásba és a megyei terhek viselésébe, tartozásaikat azonban nem az urbárium, hanem szerződés határozza meg. - Végül a harmadik csoportba azok tartoznak, akik időről-időre béreltek uradalmi földeket, szerződés szerinti kötelezettségek ellenében.

Ami az urbéreseket illeti, ezek tartozásainak eltörlését az 1848. évi IX. tc. kimondotta. Rájuk nézve csupán annyit kell megjegyezni, hogy az «Oktatás» szövege a promemoria alapján megváltoztatandó, olyanformán, hogy minden, az urbéri viszonyból származó, és az 1836. évi VII. tc.-ben megnevezett tartozás és szolgálat, amely az urbéri tabellákba bejegyzett vagy korábban is urbéresként kezelt és ilyennek tekintett telkeket terheli, megszünt.

A szegődményesekre nézve a többi tartományban érvényes elvek alkalmazásával ki kellene mondani, hogy minden tartozásuk és szolgálatuk megváltandó, saját maguk által, ugyanoly kiszabatban, mint az az urbéres telkeknél fog történni. A megváltás megtörténtéig nekik teljesiteniök kellene szerződéses kötelezettségeiket, kivéve a természetbeni munkakötelezettséget, amit azonnal pénzbeli tartozássá kellene átváltoztatni.

Ami a harmadik csoportba tartozókat illeti, az ő időleges szerződéseiket ez a törvény egyáltalában nem érintené.[14]

Geringer javaslata egyelőre nem befolyásolta az «Oktatás» sorsát. az utóbbi változtatás nélkül jelent meg az 1850 április 12-i Kormánylapban. A belügyminiszter végre junius 4-én vá-

laszolt Geringer fenti javaslatára s elrendelte neki, hogy az «Oktatáshoz» haladék nélkül tegyen közzé függeléket, amely szerint megszüntnek kell tekinteni minden az 1836. évi VII. tc. által érintett urbéri tartozást, akár a Mária Terézia-féle urbárium, akár szerződési feltételek alapján teljesitették is azokat, nemcsak a Mária Terézia-féle urbéri tabellákban foglalt telkek és zsellérségek után, hanem azok után is amelyek oda bejegyezve nincsenek, de urbérileg kezeltettek.[15] A szegődményesek kötelező örökváltságára vonatkozó javaslatra ez a rendelet nem reflektál.

A belügyminiszternek e rendelete heves vitákra adott okot a Geringer-féle polgári biztosságon és annak urbéri bizottságában. Az utóbbiban az ügy előadója junius 6-án elkészitette a megfelelő kiadvány fogalmazványát, hogy azt majd a miniszteri biztosoknak és kerületi főispánoknak megküldjék, azonnali közhirré tétel és szigoru miheztartás végett, s utasitást fogalmazott meg arranézve is, hogy a rendeletet a Kormánylapban közzétegyék, továbbá minden hazai szokásos nyelvre lefordítsák és azokon kinyomassák. Papp Gábor azonban, az urébri bizottság elnöke, ugyanaznap készitett memorandumában utalt arra, hogy a rendelet törvényességéhez kétely fér és felhivta a figyelmet a végrehajtás nehézségeire: szerinte a vitás eseteket birőilag kellene eldönteni, s abból számtalan per keletkeznék, vagy pedig – ha mindazok a földek, amelyek után az 1836. évi VII. tc. szerinti terheket viselték, urbéresnek minősülnek – akkor ide értendő majd minden béres-, irtvány-, szőlő és maradványföld, sőt a majorsági földek legnagyobb része is.

Papp Gáborral szemben Sacher tanácsos, aki azelőtt Galiciában működött, örömmel fogadta a miniszteri rendeletet, annak a bizonyitékát látta benne, hogy a kormány a birodalmi alkotmány szellemében kivánja Ausztriát ujjáalakitani, és az ókonzervativok mesterkedéseivel szemben arra törekszik, hogy lehetőleg minden müvelhető földet tehermentesitsen. Ő a rendeletet ugy értelmezte, hogy az minden az 1836. évi VII. tc. szerinti urbéri tartozás megszüntetését irányozza elő, mindama telkek után, amelyek tartósan jobbágykézen voltak. Mások ugyanazon a véleményen voltak, hogy a rendelet csupán az «Oktatás» kiegészitését irja elő, s mert az utóbbi kifejezetten fenntartja a szőlők utáni kilencedet és a hegyvámot, azokat továbbra is fenn kell tartani. Sacher szerint azonban a vonatkozó passzust nem kellett volna belevenni az «Oktatásba». Azt javasolta, hogy a rendelet végéhez fűzzék még hozzá: csak azok után a szőlők után jár kilenced, ill. hegyvám, amelyek időről-időre adattak bérbe, nem pedig azok után, amelyek tartósan jobbágykézen voltak. Sacher ugyanakkor maga is elkészittette a rendelet tervezetét, egyelőre az általa javasolt hozzáadás nélkül; ez a tervezet csak fogalmazás tekintetében különbözött attól a másiktól, ami az urbéri bizottságban készült.

De la Motte grófnak a tervezet ellen nem lett volna kifogása. Sacher véleményével azonban nem értett egyet. Ugy vélte, hogy az általa javasolt hozzáadás a magántulajdonba való beavatkozást jelent, és igy sérti a birodalmi alkotmány 29. §-át. Kifejtette, hogy azok a telkek, amelyeket nem urbérileg kezeltek, hiába voltak tartósan jobbágykézen, a földesuri birtokhoz tartoztak, s a földesurnak meg is volt mindig a joga ahhoz, hogy azokat urbérrendezés, vagy tagositás kapcsán saját kezelésbe vegye. Ő csak azt tartotta megengedhetőnek, ha az ilyen majorsági földek megválthatók lesznek. A tartozásoknak egyszerü rendeleti uton, minden további magyarázat nélküli eltörlését azonban lehetetlennek tartotta, éppugy, mint ahogy szerinte nem volna lehetséges a kisebb királyi haszonvételeknek ilyen módon való megszüntetése sem. A megváltás módját annakidején gyakorlatilag ugy kellene szabályozni, hogy a nyertes fél kielégittessék, anélkül azonban, hogy a másik fele veszteség érné. De la Motte gróf kötelességének tartotta, hogy az amugyis szorongatott helyzetben lévő hazai volt föl esuri osztály érdekében emelje fel szavát, azt állitván, hogy annak érdeke a jelen esetben egybeesik a kormány érdekével, azzal ti. hogy a birodalmi alkotmányban lefektetett alapelveket sérelem ne érje.

Ezek után Geringer visszatartotta a rendelet expediálását, s ujból a belügyminiszterhez fordult, annak ellenére, hogy az rendeletének haladék nélküli közzétételére utasitotta őt. Arra hivatkozva, hogy a kérdéses ügyekben ugyis a bíróságoknak kell majd dönteniök, Geringer azt javasolta, hogy a rendelet az igazságügyminiszter után adassék ki a bíróságok részére. Még ebben

az esetben is aggályai voltak, hogy a parasztok és ügyvédeik félre fogják majd magyarázni a rendeletet, és számtalan jogigényt támasztanak. - Megjegyzendő, hogy Geringernek ezt a felterjesztését de la Motte fogalmazta.

Ilymódon a belügyminisztérium ismertetett rendelete nem került bele a Kormánylapba, és az «Oktatás» szövege módosítás nélkül maradt. A Tiszántúlról pedig továbbra is érkeztek a bírálatok és panaszok (különösen 1850 április 12, az «Oktatásnak» a Kormánylapban való közzététele után), hiszen urbéres és nem urbéres birtok közötti különbségtétel ott idézte elő a legéletesebb viszályokat.

Csorba János mérnök, helyettes kerületi előadó azt irta Geringernek Nagyváradról 1850. augusztus 14-én, hogy az «Oktatás», bármily célszerű volt is, bizonyos visszaéléseknek adott tápot. Ez ugyanis a földesurakat védelmezi a parasztok tulkapásai ellen, és igy az erősebb és tekintélyesebb fél számára biztositja a «tulajdon szentségét». Csorba ugy vélte, a szegény paraszt néhány holdja éppoly szent kellene, hogy legyen, mint a földesur nagybirtoka, mégsem tartalmaz az egész «Oktatás» egyetlen rendszabályt sem a parasztok védelmére, a volt földesurak általi elnyomás ellen. Hogy az arisztokrácia, amely nálunk a törvények végrehajtását kezében tartotta, milyen csalárd módon járt el az urbéri tabellák kiállitásánál, s mennyire megröviditette a parasztokat, arra Csorba a biharmegyei Ugra községet hozza fel példának. Ott már az urbárium bevezetésekor a jobbágyok kezén voltak mindazok a telkek, amelyeket most is birnak. Mégis, az urbárium csak 1 3/8 telket tüntet föl, mig az urbéri szabályozási perben hozott itélet 50 telket ismert el birtokuknak. Azokban a községekben, amelyekben a szabályozás megtörtént, az «Oktatás» nem okozott zavart, mert ott nem a Mária Terézia-féle urbáriumot, hanem a szabályozási perben készitett urbéri tabellát veszik alapul. Mi történjék azonban azokban a községekben, - s ezek sokkal számosabbak - ahol még nem volt szabályozás? A tapasztalat Csorba szerint azt mutatja, hogy Szatmár megyében - ahol az urbéri viszonyok szabályozatlan volta már a magyar kormány figyelmét magára vonta - de más megyékben is a lakosok nagyobb részét, akik magukat urbéreseknek tartják, minden birói itélet nélkül robotra hajtják, sőt testi fenyitéssel kényszeritik őket a szolgálatok teljesitésére, s egyes esetekben földjeiket el is rabolják.[16]

A fentiekhez hasonló értelemben nyilatkozott egy évvel később Dőry Gábor, a nagyváradi kerület[17] főispánja is, Geringerhez intézett julius 6-i felterjesztésében. Szerinte az «Oktatás» az urbér körüli nyugtalanság közepette «nem eszközölhetett csendet», mert nem adta a jobbágyi és majorsági birtok tiszta és tökéletes definicióját, s «mert akkor, midőn a földesur ugy, mint a volt jobbágy, teljes kibontakozást kivántak és reméltek az urbér fékeiből, sok kérdés egészen az 1848. év előtti állapotjában s illetőleg az akkori gyakorlat mellett hagyatott meg a többször emlitett oktatás által - sőt kilátás sem adatott a népnek, hogy azon kérdések rövid idő alatt elintéztetnek. És igy a patriarchális régibb kapcsolat leomlása után is, hogy ugy szóljak, egy tömlőbe maradtak szoritva azon különböző érdekek, mik okvetlenül surlódást, ingerültséget támasztanak, s e felett a miveltebb gazdászati elvek alkalmazását sem tévén lehetővé, az országnak ugy pénzügyi, mint erkölcsi érdekeivel ellenkeznek.»

«Szokott őszinteségemnél fogva - irja tovább Dőry - nem is titkolom Excellentiád előtt, miként a sokszor emlitett oktatás, mint a következés mutatá, éppen nem vezetett célhoz, sőt annak és a hozzá kapcsolt örködésnek ellenére is felujultak Szatmárban a rendetlenség és panaszok, mint erről annak idejében jelentések tétettek Excellentiádhoz; az emlitett megyéből áthatottak azok Szabolcsba, és némileg Biharban is mutatkozni kezdenek. És pedig minél többször, és minél nagyobb mértékben történik az urbéri kérdések ellátásába birósági beavatkozás, annál gyakrabban s annál erősebben tör ki az elégületlenség panasza is.»[18]

Dőry egyben javaslatot is tett az urbéri viszonyok rendezésére. Javaslatának lényege abban állt, hogy urbéri bíróságokat, és megyénként urbéri bizottságokat kell felállitani az urbérrendezési, összesitési és elkülönzési ügyek intézésére. Geringer e javaslatot 1851. julius 18-án a belügyminiszterhez terjesztette föl, «az urbéri kérdések küszöbön álló tárgyalásánál való felhasználás végett».[19]

A kassai katonai kerület[20] miniszteri biztosa, Swieceny Frigyes 1850 május 7-én tett Geringernek radikálisabb szellemű javaslatot az urbéri ügyek rendezésére. Swieceny Bordolo altábornaggyal, a kerület katonai parancsnokával együtt beutazta Zemplén megyét, hogy alaposan tájékozódjék a kerület e részének gazdasági és társadalmi viszonyairól. Hivatalos útjuk befejeztével közös jelentést tettek a tapasztaltakról. Ebben a kimerítő referátumban, amely a szabadságharc utáni állapotoknak jellemző rajzát adja Zemplén megyében, behatóan foglalkoznak az urbériség problémájával is. Megemlítik, hogy az urbáriumba való bejegyzések igen pontatlanul történtek, s amely telkek nem maradtak ki, azokat is igyekeztek a tabellákban minél kisebbnek feltüntetni. Másrészt szerintük később majorsági birtokon létesítettek urbéri telkeket, amelyek nem szerepelnek az urbáriumban, s a tagosításoknál, amelyeknél az urbáriumot vették alapul, ilymódon lényegesen megcsonkították az urbéri állományt. Mindabból a zürzavarból, ami szerintük mint lidércnyomás nehezedik az országra, úgy vélik, egyféleképpen lehet kiszabadulni: ha visszatérnek a jobbágyi viszony megszüntetésének alapeszméjéhez. Ennek megvalósításához a legjobb támpontot véleményük szerint a földtehermentesítést Galíciában szabályozó 1849 augusztus 15-i császári pátens nyujtja. Ez a pátens a teljes paraszti birtokállomány tehermentesítését irja elő. A jelentéstevők szerint jobbágynak tekintendő mindenki, aki jobbágyinak számító viszonyok között él, tekintet nélkül arra, hogy e viszonyokat szerződés, vagy urbárium, vagy félig egyik, félig a másik szabályozza. Igy kellene ezt Magyarországon is megvalósítani, s igy értelmezi a jobbágyfelszabadítást a nép, a maga egyszerű paraszti eszével. A jobbágyi viszony jellemzője szerintük a földnek örökös, meghatározott szolgálatok ellenében való birtoklása. A fogalom meghatározásához tartozónak lehet még venni a megyei szolgálatokat és az adófizetést. E jegyek alapján kellene a valódi jobbágyi állományt faluról-falura összeirni, s igy a tartozások megszüntetését az alapelvnek megfelelően megvalósítani. Szerintük ez a megoldás megfelelne az 1848. évi IX. tc.-nek is, tekintettel arra, hogy az nemcsak az urbáriumon, hanem az urbérpótló szerződéseken alapuló tartozásokra is vonatkozik. Fennmaradna még a kétség afelől, miként kezeljék azokat a tartozásokat, amelyek csak a szokáson alapulnak. Minthogy a szokás a szerződéseket pótolja, szerintük hallgatólagos szerződésnek lehet tekinteni. Ki kellene tehát nyilatkoztatni, hogy az urbéreseket megillető birtokjog azokra nézve is érvényes, akik a fogalomnak e kiterjesztése után valódi jobbágynak tekintendők, különben bekövetkeznék a parasztoknak a földtől való tömeges megfosztása. Lehetővé kellene tenni azt is, hogy azok, akik a tagosítások által magukat megrövidítve érzik, visszaszerezhessék (a fenti fogalommeghatározás mértékéig), amit tőlük elvettek. A földesurak az általános elvek szerinti kárpótlást kapnának.[21]

Ezt a jelentést Geringer nem terjesztette föl a belügyminiszterhez, nyilván a maga febr. 5-i javaslatára való tekintettel, amit a magyarországi viszonyokra nézve megfelelőbbnek tartott. - Swieceny nem maradt sokáig Kassán, Bach még májusban visszarendelte Bécsbe a minisztériumba, ahonnan az előző év utolsó napjaiban jött Magyarországra. Visszahivására azért került sor, mert ellene - aki kerületének szlávajku lakossága körében kedveltté tette magát - különféle vádak hangzottak el, különösen a magyar ókonzervatívok részéről.[22]

Az ország minden részéből hozzá özönlő panaszok s a paraszti ellenállásról érkező jelentések Geringert arra késztették, hogy a belügyminiszternél ismételten megsürgesse az urbéri kérdés rendezését. 1850. november 18-i jelentésében olyan törvénytelenségekről számolt be Bachnak, amelyek Szabolcs és Szatmár megyékben fordultak elő, s amelyek ügyében sürgős vizsgálatot rendelt. A vizsgálat eredménye az volt, hogy a ... megyében közigazgatási és igazságszolgáltatási vonalon egyaránt sulyos visszaélések és önkényeskedések történtek urbéri ügyek tárgyalásainál, s hogy ott urbériség és majorság fogalmát egyáltalában bünös módon összezavarják. Geringer ugy vélte, ezen sürgősen változtatni kell, mert ettől függ az egész ... szavidék nyugalma és jóléte. Ezért a birói eljárás szabályozásával az önkényeskedéseknek egyelőre véget vetett s a parasztok földtől való megfosztását megakadályozta. Rendelkezései azonban csak pillanatnyi segitséget jelentenek - irja -, a baj gyökerének orvoslásához az elvek meghatározása szükséges, amelyek alapján az urbéri ügyek eldöntendők. Megemliti, hogy a majorsági zsellérek megcsalatva érzik magukat a császári kormány által, minthogy a reményeket ébresztő manifesztumok ellenére tovább kell robotolniok és termésükből kilencedet adniok, ugyanakkor, amikor a többi koronatartományban kivétel nélkül minden földet tehermentesitenek és felszabaditanak, egyenlőtlen elbánás csak kedvetlenséget eredményezhet. Arra is emlékeztet, hogy a szabaddá

váló földek csökkentése érdekében egyesek az általa kiadott Oktatás egyik mondatára szoktak hivatkozni, nem nézvén az egésznek az értelmét, holott csak tudatlanság vagy rosszindulat állíthat olyat, hogy kizárólag a Mária Terézia-féle urbáriumba bejegyzett telkek tekintendők urbéresnek. Az urbárium - vitás esetekben - csak akkor tekinthető teljesnek, ha az urbéri szabályozási per jogérvényesen eldöntötte, mi való bele és mi nem. Geringer részletesen ismerteti a Mária Terézia-kori urbérrendezés módját a fentemlített megyékben, majd azokat a módozatokat, ahogyan a nemesi hivatalnokok az 1836. évi törvény rendelkezéseit kijátszották. A valódi urbéri állomány kideritése, vagyis annak a kipuhatolása, mely földek voltak az urbér behozatalakor paraszti kézen, 1848 előtt nem történt meg. A bajok orvoslását Geringer szerint nem lehet tovább halogatni. A kormányzatot szerinte nem kötik elavult előzmények, egyik legfontosabb s egyben legdicsőbb feladata, hogy a felszabadításra alkalmas földeket gyorsan és igazságosan felderitse, majd tehermentesitésük által a birodalmi alkotmány 32. §-át érvényre juttassa, s igy milliók boldogulását alapozza meg.[23]

Az önkényuralmi kormányzat azonban nem volt képes ezeket a sulyos és égető feladatokat gyorsan és radikálisan megoldani. Az urbéri constitutivum megállapitása s az «urbér fékeiből való kibontakozás» hosszu és fájdalmas folyamatot jelentett a parasztság számára, amelynek során még számos ujabb sérelem érte. Igaz ugyan, hogy az abszolutista rendszert nem korlátozták «elavult előzmények», de egyes liberálisak felfogásu hivatalnokok minden jószándéka sem tudta ellensulyozni a konzervativ erők döntő és egyre erőteljesebben érvényesülő befolyását.

El kell ismerni, Geringernek az a törekvése, hogy a Döry által erősen elfogultaknak jellemzett nemesi birákat másokkal cserélje fel, s a biráskodást polgári értelemben reformálja meg, eredményesnek mutatkozott. A szabadságharc utáni parasztmozgalmak lassan elcsendesültek. Ezen tul azonban az abszolutizmus kormánya persze nem ment, s az 1848-i törvények továbbfejlesztése csak igen vontatottan haladt előre. Igy történt ez a majorsági zsellérek esetében is. Geringer 1850 február 5-én - mint láttuk - még azt a hivatalos javaslatot terjesztette irásban a belügyminiszter elé, hogy rendeljék el a kurialistákra nézve is a kötelező örökváltságot. Nem egész három évvel később, amikor a birodalmi tanács az urbéri pátens tervezete fölött vitázik, ez a javaslat már szóba sem kerül komoly formában, a tanácsosok főképpen a majorsági telkek visszavételének joga fölött vitáznak![24] Igaz, hogy a tárgyalás alapjául szolgáló tervezetet a magyar konzervativok egyike, Zichy Ferenc gróf készitette.

Az 1853 március 2-i keltezéssel kiadott pátens, amely a jobbágybirtoknak a márciusi törvény által érintetlenül hagyott kérdéseit végre szabályozta, pontosabban igyekezett az urbéri birtokot definiálni, azonban a régi sérelmek orvoslására nem adott lehetőséget, csupán az urbér behozatala után létesitett urbéres telkek ilyen jellegét ismerte el. A majorsági zsellérekre nézve pedig az eddigi birtokjogi helyzetet tartotta fenn, s csak a szolgáltatások megválthatóságát mondotta ki. Elmondhatjuk tehát végeredményben, hogy a bécsi kormányzat, amikor letért az alkotmányosság útjáról, a magyarországi parasztság számára is lényegében kedvezőtlen helyzetet teremtett. A szabályozás, amellyel az 1848-i törvényeket kiegészitette, különösen a majorsági zsellérek számára hátrányosabb volt a képviselőház 1848 szeptemberi határozatánál, de nem felelt meg a többi Habsburg tartományban követett elveknek sem, amelyek követését pedig maga a magyarországi császári biztos javasolta. Az abszolutista kormányzat Magyarországon a nagybirtok befolyásának ujbóli megerősödését, a fennálló tulajdonviszonyoknak inkább a konzerválását, mintsem a felszámolását szolgálta.

JEGYZETEK

1. Az 1848/49-i jobbágyreformra, valamint a kérdés további fejlődésére ld.: az alább idézetteken kivül: Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951. 280 l.; Mérei Gyula: Mezőgazdasági és agrártársadalom Magyarországon 1790--1848. Bp. 1948.

215 l.; S. Sándor Pál - Szabad György - Vörös Antal: Parasztságunk a Habsburg-önkényuralom korszakában. 1849-1867. Bp. 1951. 319 l. és Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp. 1948. A jobbágybirtok problémái 1848/49-ben. 350-352., 395-396 l.

2. Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban. Bp., 1949. 272 l.

3. Így Ferdinánd 1848 nov. 8-i manifesztuma, ennek Ferenc József általi dec. 2-i megerősítése, hasonló módon Windischgrätz dec. 14-i hirdetménye, majd Ferenc József 1849 jul. 7-i pátense, továbbá Haynau jul. 9-i kiáltványa. Lásd: Gyüjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak ... Budán, 1849.

4. Így Rohonczy Ignác ideigl. kir. biztos 1849 jan. 8-án és márc. 20-án Sopron és Vas megye számára. Lásd: Országos Levéltár. Abszolutizmuskori levéltárak. Geringer (a továbbiakban G.) 1849. 1223. Rohonczyéhoz hasonló szövegü rendeletet bocsátott ki ápr. 5-én gr. Zichy Bódog kir. biztos Győr és Moson megye lakosai számára, ennek közzétételét azonban az előrenyomuló honvédseregek megakadályozták. G. 1849. 56/RG.

5. Szabó Ervin: i. m. 181 l.

6. G. 1849. 1826.

7. Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva és Liptó megyék.

8. Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyék.

9. G. 1849. 2769.

10. G. 1849. 6430.(2872.)

11. G. 1851. 12021.

12. A magyar szöveget lásd: Országos Kormánylap, Budán, 1850. 77-79 l.

13. A birtokviszonyok körül kialakult zürzavar, a paraszti ellenállás általános volta Forgách Antalt is arra késztette, hogy 1850 febr. 26-án minden, a földet terhelő tartozás eltörlését sürgesse. G. 1850. 3849.

14. G. 1850. 814.

15. G. 1850. 10269.

16. G. 1850. 15406.

17. Bihar, Szabolcs, Szatmár, Békés-Csanád és Arad megyék.

18. O.L. Absz. Nagyváradi ker. főisp. 1851. 1256. Az idézetet a németnyelvü felterjesztés eredeti magyarnyelvü fogalmazványából vettük.

19. G. 1851. 12344. (12003.)

20. Abauj-Torna, Sáros, Zemplén, Szepes, Gömör, Ung, Bereg-Ugocsa és Máramaros megyék.

21. G. 1850. 8802.

22. G. eln. 1850, 866.

23. G. 1850. 20919.

24. Bernát Gyula: Az abszolutizmus földtehermentesitése Magyarországon. Bp. 1935. 109--114 l.

Sashegyi Oszkár

A SZÁNTÓESZKÖZÖK MÜKÖDÉSÉNEK FEJLÖDÉSE ÉS MUNKÁJÁNAK SZABÁLYOZÁSA LENGYELORSZÁGBAN A 19. SZÁZADBAN[x1]

I. BEVEZETÉS

Lengyelországban a földmüvelő eszközök előállitása a 19. századig, részben maguknak a parasztoknak, részben a falusi kovácsoknak a kezében volt, ekkor azonban az előállitás gyári termeléssé alakult át. Amilyen lassu volt addig a haladás, a földmüvelő eszközök előállitása terén, olyan gyorssá és intenzivvé lett a 19. sz. folyamán. Ez a haladás egyrészt a falu gyakorlati embereinek, másrészt a gyári tervezők alkotó erőfeszitésének volt az eredménye.[2] és elsősorban az ekékre vonatkozott, amelyek a földmüvelésben a legfontosabb szerepet játszották. Az eke tökéletesedésének eredménye az volt, hogy mig bizonyos tipusuk fejlődése kiteljesedett, addig más tipusok eltünek.

A 19. század elején Lengyelországban szántásra elsősorban a közönséges ekét, egyes vidékeken villásekét használtak. Az eke munkáját illetőleg gyakran ekekapát is alkalmaztak. Ez utóbbiról is e tanulmány keretén belül kell megemlékezni, tekintettel arra, hogy munkája az alapmüveletet kiegészitette, másrészt konstrukciója az ekéével rokon volt.

A 19. században Lengyelországban a közönséges eke volt a szántás legfontosabb eszköze. A legnagyobb átalakuláson és tökéletesedésen is az eke ment át. Az ekék különböző müködő részei és azok felerősitési módja különböző talajok megmüvelése szempontjából, alkalmasabbá tették az ekéket, mint amilyenek a villásekék voltak. Emellett az ekék mint a szántás alapvető eszközei[3] alkalmasabbak voltak tömeges előállitásra, mint a villásekék. Igy az ekék fokozatosan kiszoritották a villásekét, ami a 19. század végére az utóbbi teljes eltünésére vezetett.

Az ekekapát a 19. században elsősorban a kemény rögök széttörésére használták. Kemény, rögös, kötött földet csak olyan erős eszközökkel lehetett szántani, mint amilyen az eke. Ezért az ekekapa a szántás segédeszközeként szerepel ebben a korban. Miután a villásekéket gyengébb konstrukciójukra való tekintettel csak olyan könnyü talajon lehetett használni, amelyen általában nem rögösödtek, az ilyen talajon a rög széttöréséhez nem volt annyira elengedhetetlenül szükséges az ekekapához hasonló nehéz eszköz, mint a kötöttebb talajon. Ott erre a célra más, könnyebb konstrukcióju eszközöket használtak. Az ekekapának, mint a rög széttörésére szolgáló eszköznek a fejlődése a 19. század második felében abban az irányban haladt, hogy a munkát végző részek számát emeljék. Létrejött az általános kifejezéssel kultivátornak nevezett eszköz. A régi

---

x E tanulmányt szerzője - a varsói Anyagi Kultura Intézet munkatársa folyóiratunk számára készitette.

egyes ekekapa ezzel szemben uj feladatot kapott, nevezetesen a barázda müvelését. Ebben az uj funkciójában, amely bizonyos konstrukciós változásokat is eredményezett, az ekekapa egészen a mai napig fennmaradt.

Valamennyi eke és ekekapa szántó és tartó részekből áll. A tulajdonképpeni munkát a szántó részek végzik. A munka végzése nem annyira ezeknek a részeknek alakjától és minőségétől, mint inkább az általuk végzett munka folyamatának szabályozásától függ. A szabályozás nélkül nem lett volna lehetséges a szántásnak, mint a földmüvelés fömüveletének technológiai fejlődése és a mezőgazdaság fejlődése sem.

Mivel merev szerkezetre volt szükség, a munkafolyamat szabályozása csak az eketest vagy néhány nem dolgozó rész segitségével volt lehetséges. Néhány ekénél a szerkezet a munkát szabályozó dolgozó rész segitségével változott meg éppen a 19. század végén.

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy miként alakultak az eke és az ekekapa müködésének szabályozási módjai Lengyelországban a 19. században, valamint hogy milyen hatást gyakoroltak ezek a módok az eszközök szerkezetére.

Ezek között a módok között két alapvető elvet kell megkülönböztetni. Az első a müködés szabályozásának az a módja, amely a talaj tipusától és a terep alakulásától függ a különböző vidékeken. A másik viszont a szántás, illetőleg az ekekapával végzett munka kivitelének módjától függ. Az előbbiek hosszu ideig tartó fejlődési folyamatok során alakultak ki különböző területeken és nagymértékben hozzájárultak az eke alapvető tipusainak kialakulásához és elterjedésük területének megállapodásához. A második mód a szántó eszközök müködésének munka közben történő szabályozását teszi lehetővé azzal kapcsolatban, hogy a különféle szántást ugyanazon ekével végezhessék el azonos területen.

II. A MUNKA SZABÁLYOZÁSÁNAK MÓDJA TEKINTETTEL A TEREPTIPUSOKRA ÉS A TEREP ALAKULÁSÁRA

Az ekék müködése[4] egy egész sor olyan ellenállás leküzdését teszi szükségessé, amelyek az eszköz müködő részei és a munka során a földdel érintkezésbe jutó passziv részek közt oszlanak meg. Ennek az ellenállásnak a nagysága függ az eszköz sulyától, a müködő részek és a munka során a földdel érintkezésbe jutó, passziv részek alakjától és nyersanyagától, a talaj minőségétől és felszinének alakulásától, egyben mindazoktól az akadályoktól, amelyeket az eszköznek a földben le kell győznie, továbbá a szántás mélységétől, szélességétől, valamint a haladás sebességétől. A nem szántó részek különféle szerkezeti változatai és az ekék müködésének szabályozási módja nemcsak ezeknek az ellenállási tényezőknek leküzdését teszi lehetővé, hanem csökkenti is az ellenállást, aminek következtében a munka gazdaságosabb lesz, lehetővé válik kisebb vonóerő alkalmazása, csökken a szántó erőkifejtése és meggyorsul a szántás munkája. A konstrukció fejlődését és a szántás müveletének szabályozását szolgáló részeket elsősorban ebből a szempontból kell vizsgálat alá venni.

Mivel az ekének nagy ellenállást kell legyőznie, a szerkezetnek erősnek és merevnek kell lennie. A 19. század második felében elterjedt forditó ekék egyes kis részeinek kivételével a müködő részek is merevitőkkel voltak megerősitve, ezért azok a konstrukciós részek, amelyek az eke müködésének szabályozásában döntő szerepet játszottak, elsősorban alátámasztott részek voltak.

A Lengyelországban a 19. században használt ekéken két vagy három ilyen alátámasztási pontot találhatunk. Az ekénél ilyen volt az ekefalp, a gerendely elülső vége és az eke szarva (l. a) ábra) a villásekénél a gerendely elülső vége és az eke szarva (l. b) ábra).

A szántóeszközöknek ekékre és villásekékre, tehát talpas és talp nélküli eszközökre való szétágazása a régebbi időszakban a konstrukció területén tapasztalható elszigetelt fejlődési irány, elsősorban a különféle talajokhoz való alkalmazkodás eredménye volt. Fejtegetéseinket a talpas szántóeszközök, azaz az ekék működése szabályozásának tárgyalásával kezdjük el. Az első alátámasztási pont, amely ennek az eszköznek működését meghatározza, az eketalp.

Eketalpnak az eke szerkezete azon régebben fából, később vasból készült részét nevezzük, amelyen az eszköz a földön előrehalad, amelynek alapvonala párhuzamos a barázdafenékkel és ugyanakkor párhuzamos a szántatlan földdel is. Az eketalp általaljal való párhuzamos voltának eredménye az, hogy az eke egyenletesen, ugyanabban a mélységben csuszik előre, a szántatlan földdel való párhuzamos voltának eredménye az, hogy a barázdát ugyanabban a szélességben vágja. Minél nagyobb az eketalp felülete, amellyel a barázdafenékre és a szántatlan földre támaszkodik, annál biztosabb az eke egyensulya. Feltéve, hogy a talaj mindenütt egyenletes, felülete azonos és a szántás nem talál különleges akadályra, a talp az eke működésének teljes egyenletességét biztositja, s a minimumra csökkenti a szántó munkáját, akinek csak az a feladata, hogy az ekét a földbe forditsa a szántás kezdetén és megakadályozza kiugrását a barázdából. Elméletileg a további munkát az ekének önműködően kell elvégeznie.

Azoknak az ellenállásoknak összehatása, amelyeket az eke működése során le kell győzni, azaz az ellenállás középpontja egy olyan pontban található, amelynek a szántó részen való elhelyezkedése függ az eketest alakjától, a talajtól és a szántás mélységétől, valamint a barázda szélességétől. Mivel a szántó részek asszimetrikusak, ezért ez a pont általában valahol az eke kormánylemezének, és az ekevasnak találkozásánál található. Az ekét működtető vonóerő viszont azon az egyenes vonalon hat, amely a vonóerő átviteli pontját az ellenállás középpontjával köti össze. (2. ábra). Mivel az eke elejének alátámasztási pontja és a vonóerő átviteli pontja magasabban van, mint az eke alsó alátámasztási pontja, amely a barázdában van, a vonóerő a föld felületére szög alatt hat, ezért az eke konstrukcióban a működő részeket az átviteli ponttal összekötő részének, a gerendelynek, az alátámasztó részekkel, az ekevassal és a kormánylemezzel együtt merevnek kell lennie.

A vonóerő vonalának elhalása következtében az előre mozgó talp hátsó része nagyobb surlódásnak van kitéve, mint az elülső rész és gyorsabban elhasználódik. (2. a) ábra). Ezért a régi fából készitett talpat is idővel vaslemezzel fedték, ami védte a gyors elhasználódástól.

Az eke mint aszimetrikus eszköz működés közben szükségszerüen törekszik arra, hogy jobbfelé forduljon. Ennek az eketalp áll ellen, amelynek oldala a szántatlan földhöz támaszkodik. Ennek következtében azonban az eketalp oldala elől nagyobb surlódást kell, hogy legyőzzön, mint hátul (2. b) ábra). Ezért a fából készült eketalpak felületének ezt a részét is gyakran vassal erősitették meg a gyors elhasználódással szemben, a surlódás erejének csökkentésére. Ezért régen, amikor az ekevasat még ferdén helyezték el a fából készült eketalpon, a vaslábat ugy tervezték, hogy az egyben az eketalp elülső részét is eltakarja.[5]

Már a 19. századi eketalpaknál is tekintetbe kell azonban vennünk, hogy nem egész hosszukban voltak teljesen párhuzamosak a barázdafenékkel. Elülső részük kissé felhajlott, s ebből kifolyólag az eketalp hátsó része és az ekevas éle még inkább ki volt téve a kopásnak.[6]

Az előremozgató vonóerő, a működés irányának az eketalp segitségével való kiegyensulyozása és a merev szerkezet volt az oka annak, hogy a vonóerő vonala az eke aszimetrikus volta ellenére is gyakorlatilag a szerkezet függőleges felületén, a gerendelyt átvágó eketesten, a talpon, gyakran a bal szarvon található és az ellenállás középpontja egybeesik sikjának konfigurációjával. Mivel az eke szerkezete merev, működését a továbbiakban a függőleges sikon kivül annak a háromszögnek szögnagysága és oldalainak hossza határozza meg (3, 4. és 5. ábra), amelynek oldalait a gerendely, a vonóerő vonala és a gerendely hátsó részét a vonóerő vonalával összekötő vonal alkotja, csucsait pedig a gerendely két vége, azaz a vonóerő átviteli helye

(a 3., 4. és 5. ábrán a «b» pont) a szarv felerősítése (a 3., 4. és 5. ábrán a «c» pont) és az eke ellenállási középpontjának konfigurációja a függőleges szerkezet síkján (a 3., 4. és 5. ábrán az «a» pont). Az eke további nehézség nélkül működik, az ellenállás középpontját és ezzel együtt a szántás mélységét már csak a háromszög két felnmaradó csucsának egyikével, azaz a gerendely két végével lehet megváltoztatni, ugy, hogy hosszát megrövidítik, vagy a földhöz viszonyitott hajlását megváltoztatják.[7] A szabályozásnak ez a módja a szántás mélységét és szélességét dönti el az azonos eszközzel végzett különféle szántás esetében. A szabályozás ebben az esetben az eszköz sulypontjának megváltoztatásában áll. A szabályozási módról e tanulmányban alább még lesz szó. Ha azonban az eke működése elé a talajban akadályok kerülnek, pl. kövek, vagy talaj egyenetlensége, akkor az eke ellenállási sulypontja automatikusan megváltozik, amennyiben a szabályozó háromszög felnmaradó két csucsára, a gerendely két végére helyeződik át, reakciót váltva ki az elülső rész alátámasztási pontján és megkivánja, hogy a szántó kezének nyomásával kiegyenlitést gyakoroljon a másik oldalon. Ebben az esetben a szabályozás az eke működése során automatikusan beálló sulypontváltozás ellenhatásán és az eszköz működésének utjába álló hatás csökkentésén alapszik.

A talajviszonyok nem mindenütt egyformák. Nincs helye itt annak, hogy a különféle talajokat ismertessük, elegendő példaképpen megemlitenünk olyanokat, mint a réti agyag, a köves föld, a szikesek, a homok. A különféle talajoknak ezek a végletei más-más követelményeket támasztanak az ekével szemben. A kötött fekete föld szántása különösen erős ellenállás leküzdését kivánja meg. Erre a célra Ukrajnában igen nehéz és massziv sabana-nak nevezett ekét használtak, amelyet nem egyszer több pár ökörrel huzattak. Az ellenállás általában az erősen kötött talajban sem egyenletes elosztásu. Tekintettel az eketalp kivételesen nagy surlódására a szántás mélységének és szélességének szabályozásakor fellépő minden pontatlanság sokkal nagyobb ellenhatást vált ki a gerendely két végén, mint a könnyü földet szántó ekénél. A hegyi földeken a kövek nagy száma az eke rázkódását és erőszakos visszatartását okozza. Ezek a nehézségek sokszorosan nagyobbak voltak a régebbi korokban, amikor a talajban lényegesen nagyobb volt a kövek száma, melyeket később kiszántottak, és vagy a földek közti részeken raktak prizmákba, vagy a házak alapjához használtak fel. Az ilyen talajon működő eke rázkódása ugyancsak erős ellenhatást vált ki a gerendely két végén. Egészen más az eke működésének előhaladása a könnyü talajban. Ezek a földek sokkal kisebb ellenállást fejtenek ki, s a kövek viszonylag kis száma az eke egyenletes működését biztositja. Ezért az ilyen talajon olyan könnyü szerkezetü eszközzel is dolgozhattak, mint amilyen a villáseke. Az ilyen talajon a munka sokkal kisebb vonóerőt igényel mintha ugyanazokkal az eszközökkel kötött talajon dolgoznak.

Különlegesen nehéz munkafeltételekkel jár az egyenetlen felületü talajok szántása. Ilyen esetben – még akkor is, ha a szántás a kiemelkedések mentén történik – az eke két alátámasztási pontjának, azaz a gerendely és a talp elülső részének magassági viszonya állandóan változik, mind a vonóerő, mind az eke állandóan változtatják egymáshoz való viszonyukat. Ez a működő eszköz ellenállási középpontjának állandó változásából következik.

Minél hosszabb az ekegerendely, azaz minél hosszabb az emelő, annál jobban reagál a rázkódásra, annál erőteljesebb ellenhatást fejt ki az eszköz felnmaradó alátámasztási pontjára, elsősorban a vonóerő átviteli helyén. Ha tehát tekintetbe vesszük az ekét szabályozó háromszög másik csucsát, amely a gerendely feltámasztási pontja és egyben a vonóerő átviteli pontja, akkor az emlitett időszakban a következő tipusokat különböztethetjük meg szerkezetük szerint: taliga nélküli hosszu gerendelyü lengő ekék, (3. ábra) taliga nélküli rövid gerendelyü lengő ekék, (4. ábra) és taligás ekék (5. ábra).[8]

A taliga nélküli hosszu gerendelyü lengő ekéket Nyugat- és Dél-Európában már a korai középkortól kezdve ismerték. Az ebből a korból származó ikonográfiai anyag elsősorban az ilyen konstrukciójú ekékre vonatkozik, nagyon valószinü azonban, hogy már ebben a korban is használtak egyes területeken taliga nélküli hosszugerendelyü lengő ekéket, más területeken viszont taligásokat.[9]

A 19. század elején a taliga nélküli hosszu gerendelyü ekéket, amelyeket az ethnografusok pluzicanak is neveznek,[10] Lengelorszagban néhány vidéken kizárólagosan szántóeszközként használtak és ugyanennek a századnak a végén tünnek el, alakulnak át taliga nélküli rövid gerednelyü ekékké, illetőleg adnak helyet a taligás ekéknek. Vonóerejük általában két állat, elsősorban egy pár ökör volt. A gerendely a két állat között helyezkedett el, s közülük a jobboldali a barázdában, a baloldali pedig a szántatlan földön haladt. A gerendely elérte a három méter hosszuságot, sőt gyakran még azt is tullépte. A hosszu gerendelyü ekét az állatok marján elhelyezett járomhoz erősitették hánccsal vagy zsineggel, felkötve a gerendelyt a járomgallér alatt, s megerősitve azt a gerendelyen furt lyukak valamelyikébe (6. a) ábra) beállitott csapon.

Az ilyen tipusu ekéknél minden rázkódásnak az állatok voltak szenvedő tárgyai. Tekintettel a gerendely emelőjének igen hosszu karjára és sulyára, a rázkódás különösen erősen nyomta a marjukat felfelé vagy lefelé.

Bizonyára a vonóerő kimélésének szándéka volt az oka annak, hogy a gerendelyt igy kapcsolták a járomhoz. Lényegesen előnyösebb lett volna a jármot a gerendelynek távolabb fekvő nyilásába alulról bekapcsolni. Az igy kapcsolt gerendely ellenállást fejtett volna ki a működésben lévő ekéknek azokkal a részeivel szemben, amelyek akadály hatására hajlamosak a felfelé való mozgásra. Az ilyenfajta kapcsolás azonban még nagyobbra növelte volna a gerendelynek a járomra gyakorolt nyomását. Amilyen indokolt volt hasonló kapcsolási mód alkalmazása a taligás ekéknél (6. c) és d) ábra), ahol a nyomást a taliga semlegesitette, olyan mértékben növelte volna meg ez az állatok igénybevételét a taligátlan hosszu gerendelyü ekéknél. Ezért alkalmazták a rövid gerendelyt, mely az ekének nagyobb mozgási szabadságot biztositott, csökkentette stabilitását és a szántó kezének nagyobb erőkifejtését kivánta meg, de kimélte az állatokat, megnövelve ugyanakkor a vonóerő hatását.[11]

A hosszu gerendelyü ekéknél a rázkódás nagyságát és erejét az eketalp felületének növelésével próbálták csökkenteni. Minél nagyobb ennek a résznek az a felülete, mely a barázdára és annak oldalára támaszkodik, annál nagyobb a lehetősége az eke egyensulyban tartásának. Ezért a régi hosszu gerendelyü faekék sokkal hosszabb és szélesebb, sokkal nagyobb felületü talpat követeltek meg, mint a rövid gerendelyü ekék és a taligás ekék.

Egy 1879-ből származó adatot ismertetünk, amely ugyan egy más tipusu, grignowinak nevezett, sokkal kisebb és vasból való talpat kivánó ekére vonatkozik, de annál hatásosabban mutatja be, hogy az eke müködésének milyen nagy része esik erre a szerkezeti elemre.[12] Ennek az 52.4 kg sulyu ekének müködése 233.3 kg erőt kivánt meg, amelyből a szélre 38.8 kg, az ekevasra 78.8 kg, a kormányra 16.5 kg, a talpra 78.4 kg és a talp oldalára 20.8 kg jutott.

Ebből a kimutatásból látható, hogy az eketalpra esik annak az ellenállásnak tulnyomó része, amelyet az ekének müködés közben le kell győznie. A pluzicanak nevezett ekéknek sokkal nagyobb felületü talpra van szükségük, mint a szóbanforgó ekéknek és mivel fából készültek, a leküzdendő ellenállásnak, különösen kötött talajon, arányosan még sokkal nagyobbnak kell lennie, mivel a faanyag, főképp ha az igénybevételtől már megrepedezett, nagy mértékben megnöveli a surlódási együtthatót. A nyersanyag, amelyből ezeknek a hosszu gerendelyü ekéknek talpait készitették, nagy sulyuk és az a nehézség, hogy több pár állatot nem foghattak eléjük, voltak a főokai annak, hogy vonóerejüket elsősorban a lovaknál erősebb ökrök szolgáltatták. Az ökrök azonban sokkal lassabban haladnak, nevezetesen 0.7 m/mp. körüli sebességgel, mig a lovaké 0.9-1.3 m/mp.[13] Az ökröknek mint kérődzőknek rövidebb a munkaidejük is, mint a lovaké. Igy annak ellenére, hogy az ökrök nagyobb vonóerőt szolgáltatnak, napi teljesitményük lényegesen kisebb, mint a lovak munkateljesitménye. Ez a szempont bizonyára alapvető fontosságu volt a kisebb teljesitő képességü ökröknek lovakkal történő helyettesitésénél a rövid gerendelyü ekék bevezetése után. Ezek ugyanis sokkal keskenyebb és rövidebb, sima vasból készült eketalpat követeltek meg, amelynek alkalmazása lényegesen csökkentette a surlódási együtthatót és amelynek

működése - különösen könnyű talajon - ugyanebből az okból kifolyólag kisebb vonóerőt igényelt.

Az egyik ok, ami miatt az ökrök a lovaknál alkalmasabbaknak bizonyultak az említett ekékkel való szántásra, az volt, hogy az ökrök a gerendely erős és kinzó rázásával szemben nagyobb ellenállóképességről tettek tanuságot. Az említett ekék rázása az emelő törvénye alapján az állatok marjára helyeződött át és rendkivül erősen kinozta és kimeritette a vonóállatokat, elsősorban a gerendely hosszának következtében. Ezért nem volt ez a tipusu eke alkalmazható a hegyes és köves talajon, ahol a rázkódás sürüsége, mely az ellenállás középpontja és a vonóerő átviteli pontja magassági viszonyának állandó változásából következett, továbbá a kövek formájában gyakran felmerülő akadályok tulságosan kinzóak voltak még olyan türelmes állatok számára is, mint az ökrök. Inkább felelt meg az ilyen tipusu eke a sik és kőmentes talajon.

A 19. század végén a paraszti földtulajdon felaprózódásának során az erős, de egyoldalu ökör végleg átadja helyét a paraszti gazdaságban a gyengébb, de sokkal sokoldalubb és gazdaságosabb lónak. A kis gazdaságok nem is rendelkeztek egy pár igavonó állattal. Ez a két szempont követelte meg, hogy a szántás eszközeit és főképpen a hosszu gerendelyü, taliga nélküli ekéket az uj helyzethez formálják. A hosszu gerendelyü eke egyes fogatolásra való átalakitásának érdekes kisérletét mutatja a 9. ábra ekéje. A gerendely itt egy hajlitott ág segitségével van az állat jobboldalára felerősitve. A gerendely kihajlitásának következtében az eke működő részei egy vonalban mozoghattak a barázdában haladó állattal. Ez az eke megtartotta könnyü konstrukcióját, ami kivétel volt az egyes vonóerő alkalmazásának területén.

Ez azonban csak félmegoldás volt a hosszu gerendelyü ekéknek a felaprózódott paraszti földön egyes vonóerővel való alkalmazásában. A taliga nélküli eke fejlődésének a gerendely megrövidítése irányában kellett továbbhaladnia, s ugyanekkor a vasból készült eketalpat kellett alkalmazni. (4. és 7. ábra)[14]

A taliga nélküli rövid gerendelyü lengő ekék a 19. század második felében részben a falusi ipar termékeként, részben gyári uton jöttek létre és Lengyelország egyes vidékein még ma is fő szántó-eszközül szolgálnak. Általában a hosszu gerendelyü ekéket szoritották ki.

Az ilyen ekék rövid gerendelyét istráng segitségével kötötték össze a vonóerővel. Az istrángot az egyik végén a ló nyakára és szügyére helyezett hámhoz, félhámhoz, vagy marhámhoz kapcsolták, másik végén pedig a gerendely végébe akasztott kisfához. A gerendely vége általában szabályozóval volt ellátva, amelynek funkciójáról alább lesz még szó. Annak következtében, hogy az eke vonóerejének vonala nem volt egyöntetüen merev konstrukció az egész vonal hosszában, az ekének nem kellett olyan hosszu utat megtennie és nem volt szüksége annyi helyre a szük parasztföldeken történő fordulásoknál. Mindez a munka meggyorsitásához és a szomszédos földek tiprásának csökkenéséhez vezetett. A vas alkalmazása a rövid gerendelyü eke szerkezeténél csökkentette az eketalp surlódását, lehetővé tette kisebb vonóerő alkalmazását, továbbá megengedte az eketalp felületének csökkentését, tekintettel a vasnak a fával szembeni kisebb elhasználódási fokára, megnövelte viszont az eke borulékonyságát.

A rövid gerendelyü ekék alkalmazása során megváltozott szerkezetük, elsősorban magának a gerendelynek az alakja. A vonóerő vonala a legrövidebb ut a vonóerő átviteli pontja és az ellenállás középpontja között, mely utóbbi a működő részek felületén található. Mivel az eke vonóerejét az ekével összekötő alkatrészt ebben az esetben a rugalmas istráng képviseli, az istráng a működés idején azonos a vonóerő vonalával. Mivel ebből kifolyólag a gerendely és az istráng csatlakozási pontja ennél a tipusnál sokkal lejjebb esik, mint a gerendelynek a járomhoz való kapcsolásánál, ezért a gerendelynek felfelé hajló alakot kellett felvennie (6. ábra), hátsó részének pedig felfelé kellett hajolnia, hogy a magas eketest megfelelő elhelyezését és felerősitését lehetővé tegye.

Egy 13. századi franciaországi rajz érdekesen mutatja, hogy - bár talán csak elszigetelten - már ezekben az időkben is alkalmazták a taliga nélküli, rövid gerendelyü ekét, amelyet egy istráng segitségével egy pár ökör vont.[15] Hogy itt rövid gerendelyü ekével van dolgunk, azt nemcsak a rajzon látható istráng bizonyitja, hanem a lefelé hajló genendely is. Ennek az ekének a gerendelye bizonyára lefelé hajló ágból készült. Az ilyen tipusu ekék rövid gerendelyét is kezdetben lefelé hajló egyeneseh levágott fadarabból készitették (4. ábra). A fagerendelyeket helyenként vasból készült gerendelyekkel helyettesitették.

A taliga nélküli, rövid gerendelyü lengő ekénél a szántás megkezdésénél a talaj felé szög alatt hajló müködő részeket, a vonóerő müködésének és a szántó kezének nyomása nyomta bele a földbe. Később azonban az eke ellenállási középpontjának stabilizálódása következtében egyenletesen halad előre a földben abban a mélységben, melyet a legyőzendő ellenállások leküzdése eredményez (12. ábra).

Elméletileg az eke a szántás mélységének és szélességének állandósulása után önmüködőleg kell, hogy dolgozzék a szántó kezének segitsége nélkül. Tekintettel azonban az ilyen tipusu eke kivételes bizonytalanságára, minden kisebb rázkódás a rövid gerendely ellenére is sokkal nagyobb mértékü ellenállást fejt ki müködésével szemben, mint a taliga nélküli hosszu gerendelyü lengő eke esetében.

Mivel ezeknek az ekéknek kapcsolása rugalmas, azért a velük való munka, a szántó kezének állandó ellenőrzése ellenére sem lehet mindig és mindenütt kielégitő. Minél nagyobb az akadály, pl. kő, vagy a talaj egyenetlensége, annál nehezebb ezekkel az ekékkel dolgozni, annál pontatlanabb a munka eredménye. Ezért ez a tipusu eke nem válhatott a szántás fő eszközévé a hegyi vagy köves talaju területeken. Ezzel szemben a sik és könnyü talajon megbizható eszközként alkalmazhatták, ezért ez az eketipus szoritotta ki a 19. század végén a homokos és könnyü talajon a villás ekét. De még ezeken a talajokon is nagyfoku gondosságot kivánt a szántótól az ilyen ekével való szántás. Lengyelországban ezért a földmivelés teoretikusai azt ajánlották, hogy taligás ekékkel helyettesitsék őket.[16]

A taligás eke két részből áll: az ekéből és a taligából (5. ábra). Elsősorban kétkerekes taligákat használtak, és használnak ma is. Egykerekü taligák sokkal ritkábban fordulnak elő. A vonóerő, amely lehetett egy-két állat, a taligához kapcsolódik, ehhez pedig az eke.

A kétkerekes taligás ekéhez egyszerü vagy olyan gerendelyre volt szükség, amelynek vége a taliga magasságának megfelelően felfelé hajlott és valamivel hosszabb volt, mint a taliga nélküli rövid gerendelyü ekéé. A gerendely müködés közben a taliga vánkosára támaszkodott. A kapcsolás egy csap segitségével történt, melyet a gerendely végén lévő függőlegesen kivájt lyukak valamelyikébe helyeztek, s melyet kötéllel, vagy lánccal kötöttek a taliga tengelyéhez (6. c) ábra). Később a kötelet vagy a láncot a gerendelyre felülről alkalmazott vasboritás fogainak valamelyikéhez erősitették. (6. d) ábra).

Az ikonográfiai források azt bizonyitják, hogy a taligás ekék Középeurópában már a korai középkortól kezdve ismertek voltak. Plinius[17] elbeszélése nyomán feltételezhetjük, hogy a taligás ekét Görögországban már a római császárság korában ismerték. Az ikonográfiai források alapján azt is fel kell tennünk, hogy maga a taliga és a segitségével végzett szántás munkája a korai középkortól kezdve a 19. századig nem sokat változott. A 19. század második felében kezdtek gyárilag előállitott taligákat alkalmazni. Régen falun a taligát fából készitették (7. és 9. ábra). Mindkét kerék egyforma nagy volt. Mivel az egyik kerék a szántatlan földön, a másik a barázdában haladt, a taliga munka közben állandóan jobbradőlt (9. a) ábra). A barázda legmélyebb pontja a föld kivetése után gyakorlatilag a szántatlan föld fala közelében található, ezért a taliga jobb kereke is ennek a falnak a mentén haladt előre. Ebből kifolyólag a taliga vánkosának nagyobbik része szükségképpen a szántatlan föld felett volt. Hogy az eke megfelelően széles barázdát vághasson, a gerendely alátámasztása általában nem a vánkos közepére, hanem a baloldali kerék közelébe

esett. Ezt bizonyitja a 12. ábrán bemutatott taliga is. A kép a vánkosnak a szántatlan földön haladó kerék felőli erős kiképzését bizonyitja. A gerendelynek aszimetrikus felerősitése volt az oka annak, hogy a taliga nem egyenletesen haladt előre, hanem az egyik oldala előbbre állt. A taligarud végére általában külön szabályozót is erősitettek, amelynek célja a működés kiegyenlitése volt. (8. ábra). A szabályozó működésének magyarázata cikkünk második részében található. A taliga kerekének talpát régen egy gőz felett hajlitott fadarabból készitették, vagy néhány darabból, amelyeket csapokkal és vasból készült abroncscsal fogtak össze. A kocsikerekeknél használt kerékagynál lényegesen kisebb agyat használtak. Elkészitése a 16. ábrán látható módhoz hasonlóan történt. Az ismertetett taligák esetében a küllőket a kerékagyban helyezték el, teljes szélességükben vagy csupán részben kivágva. Az agyat néha belülről erősitették kis korongok segitségével, melyeket egyenként toltak bele a küllők behelyezésével egyidejüleg (8. ábra).

A taligák gyári előállitása során a működésben lévő taliga vánkosának kiegyensulyozására törekedtek.[18] (9. b és c) ábra). Ez a baloldali kisebb kerék állitható felfüggesztésével volt elérhető. Függetlenül attól, hogy a baloldali kerék a jobboldalihoz viszonyitva lényegesen kisebb vagy ugyanolyan nagy volt-e, a két kerék alapvonalát könnyü volt kiegyenliteni a beloldali keréknek egy vizszintes szabályozó szerkezet mentén való eltolásával. A taliga tengelyének ez a szabályozása ma is alkalmazásban van. Az ekék falusi előállitása során is megkisérelték, hogy a taliga ferde tengelyének működés közbeni kiegyenlitésének kérdését megoldják. A bemutatott példa ennek a megoldásnak racionális módját mutatja. A két egyformán nagy kereket hajlitott tengelyre erősitették ugy, hogy a baloldali kerék lényegesen magasabban van, mint a jobboldali. Ennek következtében sekély szántásnál mindkét kerék vizszintes pozicióban haladhatott és mélyebb szántásnál is csökkent a hajlás. A gerendelyt itt is a baloldali kerékhez közelebb erősitették fel. A vonóerőnek a taliga közepén történő felfüggesztését az aszimetrikus szabályozó alkalmazása tette lehetővé.

Sokkal ritkábban alkalmaztak egykerekü mankós taligát az ekéknél. Ennek oka az ilyen taligák bizonytalanságában keresendő.

Azoknál az ekéknél, melyeknél a gerendely a taligára van függesztve, az összes rázások a taliga vánkosára tevődnek át, akár a földben lévő akadályok, akár a terephullámok okozzák a rázkódásokat. Hogy a gerendely rázkódását minél inkább a taligára vigyék át, a gerendelyt két helyen szokták a taligához erősiteni, mégpedig a régi, fából készült taligáknál láncskötéllel vagy karikával a gerendelynek a vánkosra való támaszkodása pontján, valamint attól jelentősebb távolságra, csapra vagy vasfogra erősitett hosszu zsinór vagy lánc segitségével (6 c) és d) ábra). Az első felerősités a gerendelynek a vánkos mentén oldalra történő elmozdulása ellen biztositott, a második pedig egyben a vonóerő kapcsolására szolgált. A gerendely második megerősitése következtében megszünt a lehetősége annak, hogy az eke a szántás alatt a földből kiugorjék. Ezt megakadályozza a zsinór vagy a lánc megfeszülése. Az akadályok legyőzése következtében keletkező egész erő ilyen módon a gerendely felerősitésének helyére, azaz a taliga vánkosára helyeződött át. Hasonló megoldást alkalmaztak a gerendely felerősitésére a gyári taligáknál is. Csakhogy itt a taliga vánkosát egy mozgó csukló helyettesitette, amelyhez a gerendely végét erősitették. A gerendelynek a taligával való szoros összekapcsolása a gerendely rázkódásának egész ellenállását a vánkoson összpontositotta. A taliga-kerekek működése bizonyos veszteségeket okoz a vonóerőben, de egyetlen viszonylatban sem meriti ki az állatokat ugy, mintha a gerendely minden rázkódása közvetlenül az állatok marjára helyeződnék át. A taliga felemelkedésének a taliga sulya áll ellen.

A taliga alkalmazása az eke működésének kiszolgálása közben bizonyos hátrányokkal jár. Járulékos eszköz a taliga, amely a szántó embernek figyelmet kell forditania és a vonóerő bizonyos részét is elnyeli. Bizonyos nehézséget is okoz a taliga nélküli rövid gerendelyü ekékkel szemben a fordulásoknál, nincs azonban olyan nagy helyre szüksége és nem kell olyan hosszu utat megtennie a forduláshoz, mint a hosszu gerendelyü ekéknek.

A taliga használatának minden hátrányát azonban bőségesen megtéritik előnyei, elsősorban azért, mert a taliga az eke működését szabályozza.[19] A taliga lehetőséget adott két vagy akár több pár állat befogására is. Különleges tulajdonságainál fogva segitséget jelentett a hullámos felületü talajok szántásánál, ahol a terep egyenetlensége állandóan változtatja az eke ellenállási középpontját, továbbá a köves talajoknál, ahol az eke állandó rázásnak van kitéve. Mindkét tulajdonság megtalálható a hegyes vidéken. Ezért a taligás ekéket a 19. században és ma is elsősorban hegyes vidékeken használják.

Az emlitett szempontok egészben véve megmagyarázzák és hitelesitik Pliniusnak azt a megjegyzését, hogy a taligás ekét az ő korában Görögországban használták,[20] bár ugyanakkor a római császárság más, sokszor sokkal magasabb fejlődési fokon álló vidékein az ilyen ekék még ismeretlenek voltak.

A fent elmondott technologiai feltételek figyelembevételével teljesen indokoltnak kell tartani a taligás ekék használatát nemcsak Görögországban, hanem ennek a tipusnak kialakulását az Alpok völgyeiben is. Ott tulajdonképpen kizárólag csak taligás ekék használata volt lehetséges, mert a taliga nélküli ekével történő szántás a hegyes és köves talaj feltételei közt lehetetlen volt.

Azok az eredmények, amelyek a taligás eke használatával jártak, szükségessé tették használatát a sik területek kötött földjein is. A kötött talaj szántása pl. sokkal nagyobb vonóerőt igényelt. Ezért az ilyen területeken használt ekéknek általában erős szerkezetüeknek kellett lenniök. Vonóerejük gyakran több pár állatból állott.[21] A taligás eke egyes befogást is lehetővé tett, de ugyanugy lehetővé tette több pár befogását is, ami a taliga nélküli ekék esetében sokkal bonyolultabb és nehézkesebb volt. Akármilyen nagy ellenállást fejt ki a kötött föld, a kövek hiánya folytán ez az ellenállás többé-kevésbé egyenletes. Azonban itt is találhatók kisebb vagy nagyobb rögök, amelyek ugyan látszólag nem okoznak nagy rázkódást, de a rázások az ilyen kötött talajon sokszorosan meghatványozódnak. A szántás mélységének és szélességének szabályozásánál mutatkozó minden pontatlanság, amelyről e munka későbbi folyamán még szó lesz, a nehéz talajon még nagyobb erővel lép fel. Miután az állatok marja ezt nem birta ki, ellensulyozója csak a taliga lehetett.

A régi taligás ekéknek sokkal kisebb eketalpra volt szükségük, mint a hosszu gerendelyü ekéknek. (7. ábra). Az eke stabilitása, amelyet még a taliga is növelt, nem követelte meg, hogy a talpnak, mint az eke működése fő szabályozójának felülete növelésére olyan nagy sulyt helyezzenek. A 19. század második felében ennél az eketipusnál lényegesen csökkentették a talp nagyságát, különösen amikor előállításához vasat kezdtek használni. A vas alkalmazásának volt köszönhető, hogy a surlódás is lényegesen csökkent, ami még inkább alkalmassá tette a taligás ekéket arra, hogy lovakkal dolgozzanak. Ez inditott kisebb vonóerő, és vonóerőként főleg lovak alkalmazására. Az ekének igy megnövekedett borulékonysága ebben az esetben nem játszott olyan nagy szerepet, mint a taliga nélküli ekéknél.

Az ekéknek taligás és taliga nélküli szerkezet szerinti fejlődése annak a kisebb vagy nagyobb szükségességnek volt következménye, hogy működésüket a második alátámasztási ponton, nevezetesen a gerendely végén, a vonóerő kapcsolódása helyén szabályozzák, különös tekintettel a különféle talajokra. Az eke alátámasztásának harmadik pontja a gerendely hátsó vége, amely a szarvak összeköttetésével a szántó kezében nyugszik (3 c), 4 c), 5 c) ábra). Elméletileg ezen a ponton az eke alátámasztására csak a működő részeknek a földbe eresztésekor és az ekének a felborulás elleni védelme szempontjából van szükség. A szántás során valamennyi emlitett eketipusnak a munka sulypontjának stabilizálódása után önmagában kell a munkát elvégeznie. Az alátámasztás harmadik pontja ezután feleslegessé válik. Az eke működésének utjába kerülő akadály az oka annak, hogy az ekék működése mégis állandó korrekciót kivánt a szántó kezétől, s ezzel együtt a gerendely hátsó része is állandó alátámasztást igényelt.

A taliga nélküli hosszu gerendelyü és a taligás ekék, amelyeknek gerendelye a járomhoz, vagy a taligához volt kapcsolva, kisebb munkát követeltek meg a szántó részéről. Ezzel szemben a rövid gerendelyü taliga nélküli ekéknél a vonóerőhöz való kapcsolás rugalmas volt és nem fejtett ki ellenállást a rázkódással szemben, ezért tehát nagyobb erőfeszitést fejtett ki a szántó kéz. Ennek megfelelően ezeknek az ekéknek a szerkezete a gerendely megrövidülése és végének lefelé történő meghajlitása után abban az irányban fejlődött, hogy az eke ellenállási középpontját a gerendely és a szarv találkozási pontjával összekötő vonalat meghosszabbitsák. Az igy szabályozott háromszög közeledett az egyenlőszáru háromszög alakjához és sokkal hosszabb emelőt adott a szántó kezébe, amely megkönnyitette az eke irányitását és csökkentette az erőkifejtést.

Mivel az eke működését nemcsak függőleges, hanem vizszintes irányban is szabályozni kellett, két szarvról gondoskodtak, melyek segitségével sokkal könnyebb volt ezt a többirányu szabályozást végrehajtani. Ezzel szemben a régi talpas ekekapáknál, melyeket a rög fel- és széttörésére használtak, s melyeknél csak a szántás mélységét lehetett szabályozni, általában csak egy szarv maradt meg. Ez az ekekapa szerkezetének függőleges sikjában helyezkedett el és teljesen elegendő volt ennek a követelménynek kielégitésére. Érdekes kivételt képez ezen a téren az a régi taligás faeke, amelyet Kasul vidéken használtak, s amelynek csak egy szarva volt. Ennek a vidéknek hullámos terepü talaján az ilyen ekék egy szarvát csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy eredetileg nem volt taligájuk.[22]

Összefoglalva a lengyel területen a 19. században használt eketipusok ismertetőjegyeit, a következőket állapithatjuk meg. A hosszu gerendelyü taliga nélküli ekéknél a stabilitást az eketalp felületének növelése után biztositották. Növelésének az szabott határt, hogy az ilyen tipusnál több mint egy pár igás állat befogása nehézségbe ütközött, továbbá az, hogy a fából készült talp megnövelte az ellenállást, melyet az ekének le kellett győznie. Ezért elsősorban olyan állatokat kellett használni, melyek a legnagyobb vonóerőt és a rázkódással szembeni elegendő ellenálló erőt tudták kifejteni, azaz ökröket, ezek azonban kevéssé eredményes munkát fejthettek ki. Az ilyen ekék nagy vonóerő szükséglete, a mindennek ellenére fennálló nem nagy stabilitás és mindenekelőtt maguknak az állatoknak gyors elhasználódása volt az oka annak, hogy az ilyen tipusu ekéket csak könnyebb talajon, sikságon és nem köves vidéken használhatták. Ezek az ekék nem voltak kifizetődők és nagy munkát kivántak meg a szántótól a fordulásoknál.

A taliga nélküli rövid gerendelyü ekék az eketalp és a vas alkalmazása következtében sokkal kisebb vonóerőt követeltek meg és egy ló munkájára is alkalmasak voltak. Ennek következtében a munka gazdaságossága megnőtt és csökkent az igásállatszükséglet.

Ezek az ekék igen alkalmasak voltak a szétaprózódott paraszti földek szántására. A stabilitás hiánya miatt azonban ezt az eketipust a hegyes és köves területeken nem lehetett alkalmazni. Az állatok munkájának könnyebbségét itt a szántó erőfeszitésének növelésével és a végzett munka tökéletlenségével kellett megfizetni.

A taligás ekék legkevésbé az igaerő szempontjából voltak kifizetődők. A taligák még a vasból készitett eketalp alkalmazása mellett is nagyobb vonóerőt kivántak meg, mint a taliga nélküli rövid gerendelyü ekék. A taliga alkalmazása azonban a nagyobb számu igásállat befogását tette lehetővé. Egyaránt alkalmazhatók voltak ökrök és lovak. A taligás eke minden, viszonylag kevés rossz oldalát pótolta a működés nagyfoku stabilitása és pontossága. Nem kinozta az állatokat a rázkódással, és a fordulások kivételével a szántók munkája is sokkal könnyebb volt. Ezek az ekék nyujtották a legjobb minőségü munkát a kötött, hegyes és köves földek megmüvelésében. A taligás eke jobb szántást biztositott a könnyü, sik talajokon is, mint amilyent az ott ma is használt taliga nélküli rövid gerendelyü ekékkel el lehetett érni. Ezért, mint már emlitettük, az egykoru mezőgazdasági technológusok erőfeszitése Lengyelországban arra irányult, hogy az egyénileg dolgozó parasztokat a rövid gerendelyü ekéknek taligás ekékkel való felszerelése birják rá, még a taliga megvételével járó kiadás és olyan hátrányok ellenére is, melyek kevésbé kifizetődő eszközök használatából származtak.[23] A földek tagositása és a legyel mező-

gazdaságnak egyéni gazdálkodásról közös gazdálkodásra való áttérése, ezáltal pedig a földtáblák nagyságának növelése rövid idő alatt bizonyára arra az eredményre fog vezetni, hogy a fogatos ekék közül a taligás eke a szántás egyetlen használt eszközévé fog válni. A rövid gerendelyü eke csak mint segédeszköz marad meg.

Teljesen másként ment végbe azon, eketalp nélküli szántóeszközök működésének szabályozása, amelyeknek a lengyel területen a 19. században a kétágu villáseke volt a képviselője. Ennek az eszköznek működő részei szög alatt érintették a föld felületét és állandó működés közben a talajba fordultak. A kétágu villásekének két alátámasztási pontra volt szüksége, az egyik a gerendely vége a jármon, a másik a szarv közvetitésével a szántó kezében volt. A szabályozó háromszög harmadik csucsának, azaz a működő résznek nem volt szüksége alátámasztásra. Ezért a villáseke sulyának jelentős része a szántó kezében, vagy az igásállat marján nyugodott. A villáseke előremozgásakor, amikor a vonóerő működésbe lépett, a villa sulya csökkent, mivel egy részét átvette a vonóerő, de megkezdődött az irányitás munkája, mert eketalp hiányában ezt az egész munkát a szántó kezének kellett elvégeznie.

Igen ügyes konstrukciós részt találtak fel a kétágu villásekékhez, az un. fafogót.[24] Ez egy rud volt, amelynek egyik végét a baloldali szarvhoz kapcsolták, ahol egyben fogóként szolgált, másik végét pedig ott kapcsolták a gerendelyhez, ahol a gerendely alatt a működő részek voltak. Járulékos emelő szerepét játszotta, a szarv mozgását vitte át a gerendelyre és megkönnyitette a szántás szükitését. Megkisérelték a kétágu villáseke egyes vonóerőre való átalakitását is. A 20. ábrán látható villásekéknél ezt ugy oldották meg, hogy a gerendely levágott végéhez keresztlécet és ahhoz két rudat illesztettek.

A villásekéket északkeleti lengyel területeken valószinüleg már a korai középkortól kezdve ismerték[25], azaz abban a korban, amikor a déli országokban már valószinüleg az ekét használtak. A villásekéknek az eke szomszédságában már oly régi kortól tapasztalható párhuzamos fejlődése, valamint Lengyelország északkeleti szélein a 19. század végéig egyetlen szántóeszközként való fennmaradása azt bizonyitja, hogy az ottani talajviszonyokra tekintettel a kétágu villásekének, mint szántóeszköznek nagy értéke volt.

A villáseke tulajdonságairól 19. századi vélemények[26] alapján a következő megállapitásokat vonhatjuk le. A kétágu villásekét sulya ellenére is kényes eszköznek tartották, amely mélyszántásra csak könnyü és nem köves talajon volt alkalmas, mig a kötött és köves talajon csupán sekély szántásra volt alkalmazható. Érthető, hogy a kötött és köves talajon a villáseke csak félig müvelhette meg a földet. A szántás szabályozásának szükségességét és jelentőségét felfogva megérthetjük, hogy a villáseke működése nem felelhetett meg ennek a követelménynek, noha nagy munkát követelt meg a szántótól. Ez a vélemény igazoltnak látszik a vasból készült villásekék mai időkben történő másodlagos alkalmazásánál. Podlasie egyes vidékein. A villásekék itt kiszoritják a gyári közönséges ekéket és az ekevas és kormány helyébe kovácsok által készitett olyan működő részekkel látják el őket, amilyeneket régen a villásekével használtak, de megtartják az eketalpat. A villásekék működő részeivel elért jobb szántási eredményeket ezen a talajon az eketalpas szántóeszközök szabályozás előnyei segitik elő.[27]

Az ekekapa feladata a 19. században elsősorban az ugar feltörése, tehát a gaz elpusztitása volt.[28] A kötött talajon szántás utáni segédeszközként alkalmazták. A villáseke elterjedési területén, ahol a talaj könnyebb volt és kevésbé kötött volt az ugar, ott ezt a feladatot fogas látta el.

Ezeknek az eszközöknek a funkcióját tévesen azonositották a boronával. Az ekekapa és a fogas alapvető célja a gaz elpusztitásán és a tarack irtásán kivül a rög feltörése, megforgatása és keverése volt a szántás után, tavasszal olvadás után, télen fagy után. A kötött hegyi és köves talajon, ahol szántásra ekét használtak, ott ezt a célt egyes ekekapa segitségével érték el. Ezek a 19. század végén fogas kultivátorrá alakultak át, melyek több ekekapát egyesitő eszköznek felelnek meg. A könnyü talajon, ahol az ugar feltörése nem kivánt meg olyan nehéz eszközöket, mint amilyen az ekekapa volt, és ahol szántásra villásekét alkalmaztak, ott ezt a funkciót olyan

fogasok töltötték be, amelyeken csak 5-7 vízszintesen elhelyezett fog volt. Mivel az ekekapa és a fogasok feladata csupán a feltörés és nem a talaj teljes fellazítása volt, ennek a funkciónak inkább megfelelt az ökrök, sőt a tehenek lassubb, semmint a lovak gyors munkája, melyet elsősorban a közönséges boronálásnál alkalmaztak.

A mélyen gyökerező gaz és gyom kihuzására a fogas hosszu fogai szolgáltak. Mind ez, mind az ekekapa lassu munkát igényelt, mert a gyors munkánál a gaz és gyom elszakadt és a földben maradt volna.

Az ekekapák és fogasok funkcióját átvevő kultivátorok és boronák fejlődése azonban elsősorban a gyom elleni küzdelem irányában haladt. Ennek a célnak érdekében a boronákra rugalmas fogakat szerelnek, melyek könnyen hátrahajlanak és könnyebben kihuzzák a földből a gyomot mint a merev fogak. A rugalmas fogak azonban tulságosan erősen törik a földet. Ezért találkozhatunk a régi fogasok működésére emlékező gazdászoknál azzal a véleménnyel, hogy az ekekapák és a fogasok sokkal megfelelőbb módon törték a földet, mint ma a boronák.[29]

Az ekekapa működésének szabályozása hasonló volt a szántóeszközök működésének szabályozásához. Különbségek csak abból adódtak, hogy a régebben alkalmazott ekekapa, melyet a rög törésére és a gaz irtására használtak, szimetrikus eszköz volt és mint ilyennek nem volt szüksége a működés szélességének szabályozására.

A szántóeszközökhöz hasonlóan az ekekapánál is megkülönböztethetünk olyan működésszabályozó módszereket, melyek a talaj minőségével és a terep alakulásával kapcsolatban fejlődtek ki különböző vidékeken, s eredményük az ekekapa alapvető szerkezeti tipusainak kialakulása volt, továbbá olyan módot, amely az eszköz működésének mélységét szabályozta, ugyanolyan minőségü föld megmüvelésénél. Ezekről a szabályozási módokról e munka második részében lesz szó.

A 19. században Lengyelországban használt ekekapának három vagy két alátámasztási pontja volt. Az eketalppal rendelkező ekekapáknál az alátámasztás pontjai az ekéhez hasonlóan a talp, a gerendely elülső vége és a szarv voltak, a vésős ekekapáknál a villásekékhez hasonlóan a gerendely vége és a szarv.

Az ekekapa működésének az a szabályozási módja, amely a különféle talajjal és a terep alakulásával függött össze, az ekékhez hasonlóan egyik legfőbb oka volt az ekekapa fő tipusai kialakulásának, mégpedig a taliga nélküli hosszu gerendelyü, a taliga nélküli rövid gerendelyü és a taligás tipus kialakulásának.

Miután az ekekapa szimetrikus volt, a keskeny eszközt a földben lévő akadály oldalról jövő ellenállása csak kis mértékben befolyásolta. Ezért a kerekes ekekapáknak a harmadik alátámasztási ponton általában csak egy szarvra volt szüksége, s ez teljesen elegendő volt a működés kiegyensulyozásához.

A vésős ekekapa működésének szabályozása hasonló volt a villáseke működésének szabályozásához. Csupán két alátámasztási pontra volt szükségük, és a szög alatt meghajlott kapa állandóan arra törekedett, hogy beleturja magát a földbe. Ezért ennek az ekekapa fajtának működését teljesen a szántó keze szabályozta, s emiatt ezek az eszközök gyakran két szarvat igényeltek.

Mint már mondottuk, az ekekapák, mint a rög feltörésére és széttörésére használt eszközök nagyjából a 19. század végén tüntek el ill. alakultak át kultivátorokká. A régi egyes talpas ekekapa ezzel szemben más alkalmazást talált: árok szántására használták. Ezzel kapcsolatban az ekekapát két oldalszárnnyal látták el, amelyek a földet oldalra tolták ki. A működő

részek megnövekedése a szimetria megtartása ellenére is az oldalról jövő rázkódások ellenállásának növelését eredményezte. Ezért az árkot szántó ekének is két szarva van, aminek következtében könnyebb a vezetése. A ma is használatos ekekapa gerendelyü és általában egy kerékkel van alátámasztva vagy közvetlenül az istránghoz kapcsolódik. Gyakran találkozunk kétkerekü faligára támaszkodó ekekapával is. Azokon a területeken, ahol régebben villásekét használtak, az ekekapát gyakran régi villásekéből alakitották át. Volt olyan ekekapa is, melyet villásekéből készitettek a gerendely levágásával, talp rászerelésével és kerék hozzáadásával. Itt azonban nem vették át a faiogót, amelynek a funkciója az ekekapánál felesleges.

III. A MÜKÖDÉSSZABÁLYOZÁS MÓDJA TEKINTETTEL A SZÁNTÁS FAJTÁJÁRA

A szántóeszközök müködése eddig ismertetett valamennyi szabályozási módjának célja a munka elé háruló akadályok leküzdése volt. Alkalmazásuk a különféle talajfajták és különféle földrajzi területek szerinti szántóeszközök alapvető tipusainak kialakulására gyakorolt hatást. A 19. században a szántóeszközök lehetővé tették, hogy a föld megmüvelésének igénye szerint különféle szántást végezzenek ugyanazokkal az eszközökkel. Ebben az esetben a szabályozással a müködés folyamatának megváltozását befolyásolták, hogy igy az elvégzendő szántás fajtájától függően a müködés mélyebbé, vagy sekélyebbé legyen.

Annak ellenére, hogy az ekék funkcióját részben uj eszközök vették át, mégis az ekék, amelyek a 19. sz. végére a villásekéket is kiszoritották, az egyedüli szántóeszközök maradtak Lengyelországban. Ezt egyrészt a müködő elemek fejlődése és differenciálódása, másrészt müködésük szabályozhatósága tette lehetővé.

Az eke munkája szabályozása pontosságának a legjobb fokmérője a szántó volt, mert minél tökéletesebb volt a szabályozás, annál kisebb erőkifejtésre volt szüksége ahhoz, hogy az eke müködését a kivánt mélységben és szélességben tartsa.

A taliga nélküli, hosszu gerendelyü ekék szántási mélységét kétféleképpen lehetett szabályozni: a gerendelynek a járom alatti felfüggesztési pontja és a gerendelynek a szarvhoz való csatlakozási pontja közti távolság növelésével vagy csökkentésével (10. b) ábra), vagy a gerendely és az eketalp által lezárt szög megváltoztatásával (11. ábra). Mindkét esetben az eke müködési sulypontjának áthelyezése következett be, ami ilyen módon stabilizálta a szántás kisebb vagy nagyobb mélységét.

Az eke vonóereje vonalának megröviditése vagy meghosszabbitása a gerendely felfüggesztésének előre vagy hátratolásával történik, közelebb hozva egymáshoz, vagy távolabb vive egymástól a müködő részeket és a vonóerő csatlakozási pontját. (10 b) ábra). A gerendely meghosszabbitása az ekevasnak a földbe való mélyebb behatolását engedte meg, röviditése pedig a szántás sekélyebb voltát eredményezte.

Az eke ellenállási középpontjának változására, azaz a szántás sekélyebbé tételére vagy mélyitésére vezetett a gerendely és az eketalp által bezárt szög változtatása, a müködő részek és a gerendely alátámasztási pontja közti távolság megtartása mellett. Ezt különböző nagyságu ékek alkalmazásával érték el, amelyeket a szántás megkezdése előtt a szükséghez képest a szarvba beleforgalt gerendely vége alá vagy fölé vertek be (11. ábra). Minél nagyobb volt a gerendelynek az eketalphoz mért szöge, annál mélyebb volt a szántás és viszont minél kisebb a szög, annál sekélyebb. A korabeli ekék gerendelyén több nyilás volt és emellett ékek használata tette lehetővé, hogy mindkét szabályozást egyidőben alkalmazzák, ebben az esetben az egyik kiegészitette a másikat. A nagyobb munkát követelő, ékek segitségével történő szabályozást rendszerint a munka megkezdése előtt végezték, attól függően, hogy milyen volt

a szántás fajtája s a talaj, amelyet szántottak; míg a gerendelynek a jármon való eltolásával történő szabályozás a szántás mélységének helyesbitését célozta munka közben.

Mivel a szabályozás főcélja a szántás különböző mélységének biztositása volt, a szántás szélessége rendszerint a mélység következménye volt. Néhány olyan esetben azonban, amikor a szántás mélysége nem követelt nagyfoku pontosságot, a szabályozás alapjául a szélességet vették. Ennek következtében a szükséges vonóerő birtokában lehetséges volt a barázda szélesitésével az egész munka gyors elvégzése.

A taliga nélküli rövid gerendelyü ekék szántásának mélységi és szélességi szabályozását különleges szabályozó készülékek alkalmazásával érték el. Szabályozónak nevezték azokat a különleges készülékeket, melyeket a gerendely végére szereltek s melyekbe a kisafa horgát a szabályozó különböző helyén lehetett beilleszteni, aminek következtében a szántás különböző mélységét és szélességét érthették el (12. és 13. ábra). A 19. sz. második felében, azaz a taliga nélküli rövid gerendelyü ekék fejlődésének kezdeti korszakában nagyon sok szabályozási típus alakult ki részben a gyári termelés fejlődése, részben a falusi ésszerüsités során.[30] Gyakran igen bonyolult és egyben nem praktikus szabályozó készülékek jöttek létre, amelyeknek nem volt eshetősége tartós alkalmazásra. Szabályozóként leggyakrabban egyszerü lapos, vagy hajlitott vas-pálcát alkalmaztak, amelynek egyik oldalán bizonyos számu fog volt. Ezek a fogak tették lehetővé, hogy a kisafa horgát különböző helyen kapcsolják be. A legpraktikusabbak a buzogány formáju szabályozók voltak, ezeket alkalmazták a leggyakrabban (30. ábra).

A buzogány formáju szabályozót általában ugy erősitették fel, hogy egyszerre szolgáljon a szántás mélységének és szélességének szabályozására. Ha a szabályozónak a szántás mélységét kellett meghatároznia, akkor a gerendely végét függőlegesen erősitették fel egy vizszintesen mozgó vaskarikára (13. ábra). A gerendely lapitott végén, vagy egy különleges keresztlécen alkalmazott függőleges nyilások lehetővé tették a szabályozónak vizszintes irányban különféle szög alatt történő mozgatását egy másik, függőlegesen bedugott kerékkel, amivel a barázdát szélesithették, vagy szükithették. Ha a buzogány alaku szabályozónak a szántás szélességét kellett szabályoznia, akkor vizszintesen erősitették fel, és függőleges irányban volt mozgatható. A gerendely végén lévő vizszintes nyilások ebben az esetben is lehetővé tették, hogy függőleges irányban különböző nagyságu szög alatt kapcsoljanak rá, aminek következtében az ekét alacsonyabbra vagy magasabbra állithatták a vonóerőhöz és igy a szántás különböző mélységét érték el.

Sekély szántást akkor végezhettek, ha a kisafa horgát alacsonyan kapcsolták fel (12 a ábra). Ha a szántás mélységét munka közben kellett megváltoztatni, akkor a vonóerő vonalának megtörése következett be. Az istráng alátámasztási pontja az állat két oldalán és a megállitott eke müködési sulypontja ugyanazon a helyen maradt, ezzel szemben a horog bekapcsolásának pontját a szabályozón magasabbra emelték. (12 b ábra). A szántás ujrakezdése és a müködő részek lefelé mozgásának megindulása után az eke vonóerejének vonala kiegyenlitődött, amikor is az eke ellenállási középpontja megváltozott, magasabbra került az eke nagyobbfoku földbesüllyedésének következtében (12 c ábra). A kapcsolódás helyének alacsonyabbra helyezésekor a vonóerő vonala, ideiglenes megtörés után, hasonlóképpen kiegyenesedett és az eke ellenállási középpontja mélyebbre került, az eke munkája kisebb mélységben stabilizálódott.

A szántás mélységének megváltoztatásakor szabályozó alkalmazása esetében a vonóerő vonalának hossza mindig ugyanaz maradt. Ebben az esetben a szántás mélységének megváltozását a vonóerő vonalának az eke talpához bezárt szöge megváltoztatásával, értek el, azaz ugyanazon elv alkalmazásával, mint a hosszu gerendelyü ekék müködésénél, amikor a gerendelynek a szarvnál lévő vége alá vagy fölé éket vertek.

A taliga nélküli rövid gerendelyü ekék szántási mélységét néha az istráng hosszának növelésével vagy rövidités̈ével is változtatták. Ez a módszer azonban lényegesen nagyobb erő-

kifejtést igényelt, mint a szabályozó használata. Az istráng hosszának szabályozását néha még ma is alkalmazzák. Minél hosszabb az istráng, annál mélyebb a szántás, minél rövidebb az istráng, annál sekélyebb a szántás. A szántás mélységének szabályozása tehát itt ugyanarra az elvre támaszkodik, mint amellyel a hosszu gerendelyü ekék müködését szabályozták a gerendely hosszának növelése vagy csökkentése után, a járom elejére vagy hátsó részére kapcsolva fel azt.

A szántási mélységnek az istráng hosszának segitségével történő szabályozása azonban a gerendely hosszával történő szabályozáshoz hasonlóan viszonylagosan korlátozott terjedelmü. A vonóerő rövid vonala egyrészt nagy nyomást gyakorol a vonóerő kapcsolási pontján, s ezzel kapcsolatban növeli a vonóerő veszteséget és az állatok igénybevételét, másrészt felfelé mozgatja az ekét, ami a szántó kezétől ellenhatást követel. A vonóerő vonalának nagy hossza megnöveli az amugy is kevéssé stabil eke borulékonyságát. Ezért a szántás mélységi szabályozásának legmegfelelőbb és legfőbb módja a taliga nélküli rövid gerendelyü ekénél továbbra is elsősorban a szabályozó használata volt.

A taligás ekéknél a szántás mélységét azzal szabályozták, hogy az eketestnek a gerendely végén lévő alátámasztási ponttól való távolságát (14 b ábra), vagy a gerendelynek az eketalppal alkotott szögét (15. ábra), vagy a gerendely feltámasztási pontjának a földhöz való távolságát változtatták meg (16. c ábra). Ebből a célból különböző vastagságu alátéteket használtak, amelyeket a taliga vánkosán helyeztek el és csapokkal rögzitettek. Ugyanezt az eredményt ugy is elérték, hogy a vánkost a két függőleges vezetőpálya mentén felfelé vagy lefelé mozgatták. A vánkost a vezetőpálya különböző magasságában lévő lyukakba bevert ékekkel erősitették meg. Minél magasabban volt a föld felett a gerendely alátámasztása, annál sekélyebb volt a szántás. A szabályozásnak ez a módja elsősorban a gyárilag előállitott taligáknál található meg, amelyeken a fából készült mozgatható vánkost vasból készült sinsaru szoritotta ki.

A taligás ekéknél a szántás szélességét ugy szabályozták, hogy az ekegerendelyt a taliga vánkosának széltében mozditották el és erősitették meg. Minél közelebb volt a gerendely a baloldali kerékhez, annál szélesebb a szántás.[31]

A kétágu villásekéknél a szántás szélességét és mélységét közvetlenül a szántó keze szabályozta. A régi villásekék gerendelyén azonban ugyancsak alkalmaztak a kapcsoló csap részére néhány nyilást. Ez tette lehetővé, hogy a gerendelyt előre vagy hátra mozditsák a jármon, s ilymódon a gerendelyt megröviditsék vagy meghosszabbitsák, ami a hosszu gerendelyü ekéknél tapasztalt elv alapján megkönnyitette a villáseke egyenletes előre haladását.

A talpas ekekapa müködésének mélységét az ekéknél tapasztalt elvekhez és módszerekhez hasonló módon szabályozták. A hosszu gerendelyü ekekapáknál a gerendely és a talp szögének változtatásával, ékek alkalmazásával, a gerendely hosszának változtatásával és a gerendely végének a jármon előre vagy hátra mozditásával, a rövid gerendelyü ekekapáknál pedig az ekéknél használatos szabályozók segitségével. A taligás ekekapáknál a gerendely hallási szögét változtatták ékek segitségével vagy a gerendely hosszát módositották a gerendely végének a taliga vánkosán történő mozgatásával vagy a gerendelynek a taligán lévő alátámasztási pontját emelték vagy süllyesztették.

A vésős szántás mélységét az ekekapáknál a szántó keze szabályozta. Néha azonban még itt is a gerendely és a véső által bezárt szög változtatásával vagy a gerendely meghosszabbitásának segitségével végezték a szabályozást. Az árok szántására szolgáló ekekapáknál ezen felül a szántás szélességét is szabályozták. Ebből a célból az oldalszárnyakat pántokra függesztették fel, ami lehetővé tette, hogy széthuzzák azokat és hátulról különböző nagyságu merevitőkkel a megfelelő szélességben erősitsék meg.

Valamennyi eddig tárgyalt eke aszimetrikus volt, egy oldalra dolgozott, müködő részei stabilan voltak felerősitve, szabályozásuk az eke egész testének vagy néhány passziv részé-

nek segitségével történt. Ha ki akarjuk meriteni a 19. századi ekék szabályozásának kérdését, akkor meg kell emlékeznünk az ekék müködése olyan szabályozásáról, melyet a fordítható müködő részek segitségével eszközöltek. A század második felében az ilyen szabályozás és egyes ekefajták szerkezetének ehhez való alkalmazása annak a törekvésnek volt az eredménye, hogy a szántóeszközöket a leggazdaságosabban használják ki.

A 19. sz. második felében a váltó és később az ikerváltó ekék feltünését, melyek a barázdát bármelyik oldalra fordithatják, az időmegtakaritásra való törekvéssel kell magyaráznunk. Ennek következtében sokkal kisebb volt az időveszteség a fordulásoknál.

Különféle váltó ekétipusokat alkalmaztak. Az egyik ilyen tipusnak mozgatható kormánydeszkája és ekevasa volt, melyet minden ut végén az eke másik oldalára fordítottak át különleges emelők segitségével. Ennek következtében az ilyen eke az előző ut végpontján kezdhette meg ellenkező rányban az utat. Ikerváltó ekéket is használtak, melyeken a müködő részekből két szimmetrikusan elhelyezett stabilan felerősitett teljes készlet volt található. A két készletet felváltva használták, átfordítva az ekét a gerendely tengelyén keresztül az oda-vissza mozgó müködés irányának megfelelően.

A mélyszántásra leginkább azok a váltóekék voltak alkalmasak, amelyekhez a müködő részek egymástól független két teljes készlete járult.

A fordítható ekékről szerzett értesülések[32] azt mutatják, hogy hegyes vidékről valók. A fentebb ismertetett, falun előállitott váltó ekék fellépése a hegyvidéken nem kivételes valami, hanem a munkatudatos megjavitása.

IV. EREDMÉNYEK

A szántóeszközök története Lengyelországban a 19. században a társadalomtudományokat, és bizonyos értelemben a müszaki tudományokat is érdekli. A társadalomtudományok közül ebben az irányban a mult század végén és a jelen század elején elsősorban a néprajz folytatott kutatást. Ez a tudomány azonban az akkori kor egész néprajzi kutatásához hasonlóan, kizárólag a falusi nép kulturájára korlátozta magát. A szántás eszközeinek kutatása terén csak azokkal foglalkoztak, amelyeket falun maguk a felhasználók vagy a falusi kovácsok állitottak elő, ezzel szemben nem érintették azokat a szántóeszközöket, amelyek teljesen vagy részben gyárilag készültek. Meg kell állapitanunk, hogy technológiai szempontból a néprajzi kutatás nem rendelkezett a szántóeszközök tárgyi emlékeinek teljes értékü dokumentációjával, nem alkalmazott megfelelő, a kor szinvonalán álló olyan kutatási módszert, amilyenre a szántóeszközök funkciójának teljes megismerése szempontjából szükség van. A néprajzi kutatás tehát megmaradt az eszközök általános osztályozásánál s eközben elsősorban külső szerkezeti ismérvekre támaszkodott. Ezt a módszert nagymértékben formalistának kell tekintenünk. A szántóeszközök funkciója elemzésének hiánya megakadályozta az eszközök, mint termelési eszközök hasznának és ebből következő társadalmi értékűknek megvilágitását.

A mezőgazdaság gépesitésével foglalkozó müszaki tudományok az uj, állandóan tökéletesedő, tömegesen gyártott szántóeszközökkel foglalkoznak. A ma gyártott és bizonyos mértékben a mult században gyári termeléssel előállitott szántóeszközök teljes dokumentációjával rendelkeznek és a kor szinvonalán álló technológiai kutatási módszert alkalmaznak, amely a további fejlődésre elsősorban a funkció szempontjából van tekintettel. Nem foglalkoznak azonban a szántóeszközök történetének általános kutatásával, és teljesen hiányzik kapcsolatuk a régi, falun előállitott szántóeszközöknek azzal az általános tipológiai osztályozásával, melyet a néprajzosok dolgoztak ki.

A 19. századi szántóeszközök történetét egységes egésznek kell tekintenünk, figyelembe véve mind a régi, falun előállított, mind a gyárilag termelt eszközöket. Nemcsak technológiai, hanem társadalmi szempontból is kell kutatni azt a kevésbé ismert és legérdekesebb időszakot a szántóeszközök fejlődésében, amikor azok előállítása a falusiból gyári termeléssé alakult át.

A parasztportákon, a falusi kovácsmühelyekben, a kisiparosok városi műhelyeiben tulajdonképpen ekkor, a 19. század második felében alakult ki az új, hajlított kormánylemezű eketípus, amely a különféle talajokon különféle szántásra volt használható, s amelynek alkalmazása olyan nagymértékben vitte előre a földmüvelés fejlődését különféle szabályozókkal, az ebből következő szerkezetekkel, stb.

Azt hisszük, hogy a 19. századi szántóeszközök működésének szabályozása alapvető okait és módjait, s az ezzel kapcsolatos szerkezetfajtákat megtárgyaló kísérletünk bebizonyította, hogy ennek a kérdésnek kutatása mind a technológiai, mind a társadalomtudományok kutatási módszerének teljes alkalmazását kívánja meg. Tanulmányunk megmutatta azt is, hogy a szántóeszközök történetét egységes egészként kell tárgyalni anélkül, hogy azt mesterségesen falusi vagy gyári termelésre osztanánk fel, továbbá azt, hogy a legfontosabb követelménynek teljes értékű technológiai dokumentáció megteremtését kell tekintenünk a régi eszközök még ma is meglévő darabjairól.

Megállapítható, hogy a szántóeszközök az ikonográfiai és írásos történeti források szerint nem nagyon változtak meg a középkortól a 19. sz. elejéig. Fel kell használni az egész néprajzi dokumentációs anyagot, kiaknázni azt a mai tudománynak megfelelően, és technológiai szempontból felül kell vizsgálni ahhoz, hogy az ikonográfiai anyag és a szövegek homályos részeit tisztázzuk. A szántóeszközök működésének szabályozása területéről itt bemutatott példák bizonyságait ennek. A néprajzi anyag sok esetben a régészeti leletek átvizsgálására és felkutatására indít. Ennek az anyagnak a régészek részéről történő kiaknázását a néprajzi emlékek általános technológiai dokumentációjának hiánya akadályozza meg.

A 19. századi szántóeszközök teljes dokumentációs anyaga a mai műszaki tudományok számára is hasznosítható az új eszközök tervezése szempontjából. A föld megmüvelése olyan bonyolult feladat, hogy nem vethetők meg azok a régi tapasztalatok, amelyek a fejlődésnek ebből a korszakából származnak.

Befejezésül a munka általános részéhez visszatérve hangsulyoznunk kell azt, hogy a szántóeszközöknek eketalpas és eketalp nélküli eszközökként, az ekének taligás és taliga nélküli ekeként való fejlődése egymástól függetlenül ment végbe, és mindenekelőtt a szántóeszközök működési szabályozását célzó különféle megoldások eredménye volt; függően a talaj minőségétől, ahol alkalmazták, valamint a különböző területek általános gazdasági és társadalmi viszonyaitól.

Nem beszélhetünk ezeknek az eszközöknek maradi vagy primitiv voltáról. A maga korában mindegyik különböző technológiai és társadalmi viszonyoknak felelt meg, hiszen másként ezeknek az eszközöknek fejlődési kapcsolatai már régen arra vezettek volna, hogy mindenütt egyetlen alapvető szántóeszköztipust fogadtak volna el.

JEGYZETEK

1. A Kwartalnik Historii Kultury Materialnej hasábjain (II. évf. 3. sz. Varsó 1954.) került közlésre »O czesciach pracujacych pługów i soch na ziemiach polskich w XIX. wieku.« (Az ekék és villásekék működő részei Lengyelországban a 19. században) c. cikkünk. Főcélja az volt, hogy ezeknek az eszközöknek szántó részeit technológiai szempontból ismertesse abban a korban,

amikor az ekék előállitása a falusiból gyári termeléssé alakult át, továbbá, hogy hangsulyozza a még ma is meglévő emlékek általános dokumentációja felfektetésének szükséges voltát. A jelen cikknek az a feladata, hogy hasonló szempontból ismertesse az ekék működésének szabályozási módját.

2. Néhány példát kell itt felsorolnunk, amelyek bizonyitják, hogy az ekék gyári előállitása milyen mértékben kapcsolódott össze a falusi iparral és hogy nem lehet közöttük kifejezett határt felállitani. Példa erre a 19. sz. első felében általános és elsősorban Krakkó környékén alkalmazott un. mogilani eke története. «Az un. Konopki eke a porosz Sziléziában használt Beil-féle ekétől származik. Krakkó környékén először Estreichen W. alkalmazta Trzebinben, aki a mintát Potocki Ádám gróf Krzeszowice-i birtokára továbbitotta. A birtok jószágigazgatója, Krzyszkowski Lajos mint elméleti és gyakorlati mezőgazdasági szakember az ekével tett kisérletek során sok tökéletlenséget talált rajta, néhány kisérlettel és az ő utasitására a helybeli mesterember által végzett tökéletesitéssel olyan alakot adott az ekének, amely minden követelménynek megfelel. Ezt követőleg az igy megjavitott eke mintájára Warchalski ur a birtokon több ilyen ekét készitett és ezek olyan praktikusnak bizonyultak, hogy nemcsak a parasztság, hanem a birtokosok körében is elterjedtek. Ilyen nagy keresletet Warchalski ur nem tudott kielégiteni, s ezért ezeket az ekéket a nagyobb gyárak fogják gyártani, mint Zieleniewski L. Krakkóban, Konopki J. Mogilanban és Branicki gróf gyára Sucha-ban.» (Gazeta Rolnicza, Varsó, 1862. 20. sz. 180. l.)

A második példa a Gazeta Warszawska mellékletében a «Korespondencja Handlowa, Przemysłowa és Rolnicza» (Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági levelezés) Varsó, 1852, 14. számában található Wolski J. «A belga eke. A mi földjeinkhez és birtokosaink felfogásához alkalmazva, javitva» c. cikkében. «Jakóbowski, az opoczyni területi Falkowa földesura sem költséget nem kimél a belga ekék beszerzésénél, sem fáradtságot, hogy azokat alkalmazásba vegyék. A csuszótalpon mozgó mankós belga ekének stabil gerendelye van, tulságosan magas alátámasztással, amelyhez a mi embereink nem tudnak hozzászokni. Alkalmatlannak bizonyult a mi földjeinken, mivel minden talajegyenlőtlenség esetén, minden könél másként dolgozott és nem szántott egyenletesen... Jakóbowski ur a belga ekét a következőképpen alakitotta át: az ekét rendes tengelyen mozgó kerékkel támasztotta alá, és ugy szabályozható mélyebb vagy sekélyebb szántásra, mint a régi fagerendely: faékek segitségével könnyen lejjebb vagy feljebb lehet tolni és a két ekeszarv olyan módon van megszerkesztve, hogy a szántó termetének nagysága szerint könnyen szabályozható ... A belga eke Varsóban 12 forintba kerül, mig a Jakóbowski ur által javitott 6 forintba ...»

Mindkét ismertetett példában kevéssé hangsulyozták a falusi kovácsok munkáját, akik ha nem is voltak fő szerkesztői a leirt szerkezeti változtatásoknak, minden esetben kétségtelenül döntő mértékben vettek részt a változtatásokban. Mindkét példából világosan látható, hogy a gyárilag előállitott ekék gyakran falusi termékké változtak, hogy a szerkezeti változtatások keresztülvitele után idővel továbbfejlődve a különféle talajok szükségletének megfelelően ismét gyári termékké változzanak vissza.

3. A 19. században, főképpen annak második felében sok eketipust szerkesztettek. Az itt használt «alapvető szántóeszköz» kifejezés alatt az ekét a szó legtágabb értelmében alkalmaztuk és nem az egyes differenciálódott tipusokra.

4. A szántóeszközök ismertetésénél, működésük szempontjából, többek közt az alábbi 19. és 20. századból származó munkákra támaszkodhatunk:

Biedrzycki St., Zarys mechanicznej uprawy roli (A gépi földmüvelés kompendiuma) Varsó 1912.

Cichowski R., Opis pługów i narzedzi rolniczych wedle wlasnego przemysłu wykonanych (A belföldi ipar által előállitott ekék és szántóeszközök leirása) Varsó 1875.

Encyklopedia rolnicza i rolniczo-przemysłowa (Földmüvelési és mezőgazdasági ipari encyklopédia) szerk. Strzelecki A., Kotłuba H., a «Rolnika i Hodowcy» kiadása. Varsó 1888-1900. III. 74-88. l.

Kanafojski C., Maszynoznawstwo rolnicze (A mezőgazdasági gépek) I. Varsó 1948.

Laurysiewicz M., Pug. Encyklopedia rolnictwa i wiadomości zwiazek z niem majacych (Az eke. A mezőgazdaság és a vele kapcsolatban álló tudományok enciklopédiája) szerk. Lubomirski J. T., Stawiski Ed., Przystanski St. Varsó 1873-1879. I-IV. k. V. k. 40-76. l.

Strzemski M., Wstep do gleboznasiwa (Bevezetés a talajismeretbe) Varsó 1952.

Swietochowski B., Mechaniczna uprawa roli (A talaj gépi müvelése) Varsó 1952.

Wiliams W., Gleboznastwo (Talajtan) Varsó 1950.

Wójcicki M. Maszyny i narzedzia rolnicze (A földmüvelés gépei és eszközei) Varsó 1951.

Wronski St., Plug. Encyklopedia rolnicza (Az eke. Mezőgazdasági enciklopédia) kiadja a Mezőgazdasági és ipari Muzeum. Varsó 1890-1902. I-XI. k., IX. 7-93. l.

5. Ezen a helyen kell megemliteni annak a dániai Tommerbyban talált eke talpának szerkezetét, amely a dán kutatók véleménye szerint i. e. 300-ból származik. Az eketalp baloldala gránit és kwarcdarabkákkal van boritva, mig a jobboldalon ezek teljesen hiányzanak. Ez a tény szolgált annak a helyes következtetésnek levonásához, hogy ez az eszköz eketalp, amelynek baloldalát kövekkel védték. (P. V. Glob, Ard og Plov i Norden Oldtid. Aarhus 1951. 71. l.)

Az eketalp erősitése bizonyitja, hogy már akkor tisztában voltak azzal, hogy ennek a résznek baloldala nagyobb surlódásnak és gyorsabb elhasználódásnak van kitéve, mint a jobboldal. A kövek egyenletes elhelyezése az egész felületen azonban azt bizonyitja, hogy vagy nem vették figyelembe azt, hogy az eketalp oldalának elülső része gyorsabban használódik el, vagy hogy a vasból való ekevas ez ellen biztonságot nyujtott, amely ekevas, sajnos, nem maradt meg.

6. Wójcicki, i. m. 230. l.

7. Nem véve tekintetbe természetesen a váltó- és lengő-ekéket.

8. Hasonlóan osztotta fel az ekéket néprajzi szempontból Moszynski K., Kultura Ludowa Słowian, Czesc I. Kultura Materialna (A szláv népi müveltség. I. Rész. Anyagi müveltség) Krakkó 1929. 178. l. Nem vette azonban tekintetbe a felosztásnál a rövid gerendelyü taliga nélküli ekéket, bizonyára azon az alapon, hogy ez a népi müveltségen kivüli területen jött létre.

9. Hensel W., Słowianszczyzna wczesnostreniowieczna (A koraközépkori szlávság) Poznan 1952. 31-32. l.

10. Moszynski, i. m. 168-169. l. A szerző a taliga nélküli hosszu gerendelyü lengőekét a keretes ekekapából vezeti le, s ezt is a pługica néprajzi kifejezéssel illeti.

11. A gerendelynek hasonló szabad felfüggesztési módja a jármon az 1023. körüli montecassinoi kodex miniatürjén látható. Agrikultura w pamiatnikach zapadnowo sredniewiekowja, Moszkva 1936. 9. t.

12. Laurysiewicz M., i. m. 53-54. l.

13. Wójcicki, i. m. 84. l. «három ökör munkája egy pár ló munkájával egyenlő, a teheneké az az ökrök munkájánál egyharmaddal kisebb. Az ökrök lassabban haladnak mint a lovak. Normális gyorsaságuk 0,7 m/mp. körül van. Ezzel szemben vonóerejük nagyobb mint a lovaké, normális átlagsuly mellett kb. 65 kg erővel rendelkeznek.»

Nagyon hangsulyozni kell, hogy a «vonóerő» és a «vonóérték» fogalmak egymástól világosan elhatárolandók, az utóbbi a vonóerő működésének tényleges eredményességét jelenti. Ezeknek a fogalmaknak összekeverése néhány történész munkájában homályossá teszi az értékek megértését.

14. A hosszu gerendelyü eke olcsó ára volt a főoka annak, hogy ez az eke olyan hosszu ideig fennmaradt Lengyelország területének nagy részén, sőt a gyári termelésbe is felvették, a taligás ekék komoly versenye ellenére. V. ö. a Lengyel Bank soleci gépgyára árjegyzékével, Varsó 1840.

Belföldi taligás eke fából készült kormánydeszkával	120 zl.
Járomra kapcsolható eke vasból	80 zl.

Tygodnik Rolniczo-technologiczny (Mezőgazdasági technológiai hetilap) Varsó 1840. 6. évf. 6. füzet 48. l. Egy 1858. évi mezőgazdasági jelentésben találkozunk az akkor falusi mintára gyárilag is termelt ekék dicséretével. Ebből világosan látható, hogy ebben az időben milyen általánosan használták ezt az eszközt. «A Czerniewből való mazóviai eke szokásos szerkezetü és az ugar felszántásánál könnyen és tökéletesen teljesiti feladatát. A talajt elég jól felforgatja annyira, hogy ennek a nálunk általánosan használt eszköznek minden előnye nyilvánvaló; tudnivaló, hogy csak a szántó gyakorlott keze szükséges hozzá.»

Sprawozdania Komitetu Pierwszej Wystawy Rolniczej w Królestwie Polskim odbyłej w Łowiczu we wrzesniu 1858 r. (A lengyel királyság Łowiczaban 1858 szeptemberében tartott első mezőgazdasági kiállitása bizottságának jelentése.) Varsó, 1858. 49. l.

Ez és az utána következő megjegyzés ugyanabban a jelentésben, ugyanazon alapon mutatja, hogy a pługica (kormánylemeze egyszerü deszkából vagy fémlemezből készültek) inkább az ugar szántására volt alkalmas, amelynek kötött, gyepes talaját könnyebben forgatta, mivel azt az ekevas levágta, annak ellenére, hogy a kormánylemez egyszerü fadeszka volt. Ezzel szemben a megmüvelt talaj szántására, ahol a barázdahasáb kiforgatása nagyobb követelményt támasztott, már inkább kezdtek rövid gerendelyü hengeralaku kormányu ekét használni. «A Ciegielski féle gyár kormánya a kötött talaj feltörésére készült. Erre a müveletre nem látszik alkalmasnak, de a már megmüvelt földön előnyösen használható, mert a rögöt jól töri.»

15. Lacroix P., Moeurs, usages et costumes au Moyen-Age, Paris 1874. 18. ábra.

16. Kanafojski, i. m. 41. l., Wójcicki, i. m. 237. l.

17. Plinius, Historia naturalis VIII. 172.

18. Kanafojski, i. m. 43, 44. l., Wójcicki, i. m. 238-239. l.

19. A taliga értékét nemcsak belföldi, hanem európai viszonylatban is megerősitik azok a kijelentések, amelyeket a sajtóban tettek, amikor 1840-ben a Hendley által gyártott ekéket minden szempontból kipróbálták Angliában.

«... Ennél a legnehezebb taligás ekénél kisebb vonóerőre van szükség, mint a fele sulyu ekéknél. Ezenkivül sokkal könnyebb ezzel szántani, mint a pługicával és pedig annyira, hogy a

kisparaszt, akinek napszámbére nem haladja meg a 10 pennyt, olyan jól szánt vele és még jobban szánthat vele, mint a pługica gyakorlott szántója, aki naponta 2 shillinget követel (4 lengyel zł.)»

Tygodnik rolniczo-technologiczny (Mezőgazdasági technológiai hetilap) Warsó 1840. 6. évf. 6. sz. 46. l., a cikket az angol sajtó nyomán írták.

20. L. a 17. sz. jegyzetben.

21. Wiliams W. i. m. 512, 514. l.

22. Frankowski E., Sochy radła, pługyce i pługi w Polsce (Villáseke, ekekapa, pługyca és eke Lengyelországban) Ziemia, Varsó 1929. 434. l. 262. ábra, a koscieri kerületi Wdzydze.

23. V. ö. 16. és 19. jegyzettel.

24. Fogantyu = «A villáseke irányítására szolgáló, megfelelően kialakított fa, amely fogóul szolgál». Karłowicz J., Krynski A., Niedzwiedzki W., Słownik języka polskiego (A lengyel nyelv szótára) Varsó 1902. II. k. Frankowski a mulica szó helyett a melica, medlica, poraczka vagy raczka szavakat használja. Frankowski E., i. m. 429. l.

25. Az eddig szláv területről származó legrégibb ismert villáseke a 7. vagy 8. századból való Stara Ładogaból. Hensel, i. m. 29–30. l.

26. A villáseke és működése régi leírásai közt ennek a szerszámnak különféle értékelésével találkozhatunk. Néhányat Falkowski munkájából, Narzędzia rolnicze typu rylcowego (A vésőtípusu mezőgazdasági eszközök) Lwów 1931, átvéve közlünk:

«Az amerikai eke használható eszköz lehet a sík és laza földön, de a mi kötött talajunkon (Mazuriáról és Warniáról van szó) és különösen a kiszáradt ugar feltörésénél a villáseke viszi el a győzelmi pálmát. Emellett az amerikai eke állandó figyelmet kíván a szántótól. A nálunk elterjedt villásekéről, mondhatnánk néhány száz éve tudjuk, hogy a föld művelésénél csak nyerhetünk vele, s ebből azt a következtetést vonták le, hogy a villáseke már mindenütt kiszorította az ekekapát.» Czasopismo Ziemianin (Gazda-folyóirat) VII. Falkowskinál 79. l.

«... Villásekékkel szántanak a Visztula mentén, mégpedig a legnehezebb anyagon, igaz hogy csak sekélyen, mert az anyag összetétele nem engedi meg, hogy a csoroszlya törés veszélye nélkül mélyebbre hatoljon.» Kasperowski, Rolnictwo (Mezőgazdaság) Lwów 1826. I. 242. Falkowskinál 85. l.

... «A villáseke felvágja a szántatlan földet, megforgatja és szétlöri azt, s ehhez kis vonóerőre van szüksége. Ha a villáseke mélyebben tudna szántani, akkor a használhatóság minden tulajdonságával rendelkezne.» Dybowski, Gospodarstwo postępowe w Litwie (A haladó gazdálkodás Litvániában) Vilno 1850. 43. l. Falkowskinál 85. l.

... «Podlasia nagykiterjedésü területe bőségesen el van látva jelentékeny nagyságu kövekkel, amely az egész müvelést megnehezíti. Az ilyen helyen, hacsak a földet meg nem tisztítják, a közönséges eke használatára nem lehet gondolni. A szántó által irányított villáseke könnyebben elkerüli a köveket, képes az ilyen nyomorult földek megmüvelésére.» Stępowski korespondencja gospod. Zawada pod Garwolinem w sierpniu 1857. Tygodnik rolniczo-przemysłowy, (Mezőgazdasági-ipari hetilap) Krakkó 1857. 269. l. Falkowskinál 85. l.

27. Az Állami Művészeti Muzeum által végzett területkutatással kapcsolatban állapították meg a ma használt szántóeszközöket, amelyek a villáseke és az eke keresztezései. Ez az eszköz

azokon a területeken keletkezett, ahol régebben kétágu villásekét használtak. Ezeken a területeken a 20. század elején a gyári rövid gerendelyü eke bevezetése után kiderült, hogy a régi villásekék működő részei jobban kiforgatták a barázdát az ottani könnyü talajon, mint az ekék. Mivel bebizonyosodott, hogy a villáseke működéséből előny származik, az eke működő részeit az ekevilla működő részeire változtatták át. A lakosság harmincötéves tapasztalata bebizonyitotta a kisérlet helyes voltát, amit a Technológiai Intézet kutatása is megerősit. Az értesülések Buchard P. és Dziegel J. munkájából valók, Socha zelazna na Podlasiu. Odkrycie nowego narzedzia do orki. (A vas villáseke Podlasiban. Uj szántóeszköz felfedezése. Lud XLI., Boroszló 1954. 746. l.

Hozzá kell tennünk azt, hogy Fehéroroszországban ugyancsak taligás villásekéket használtak, egy- és kétkerekü taligákkal. Ilyen ekevilla képét közölte Franczak J. Socha i jej odmiany (A villáseke és változatai) Ziemia, Varsó 1932. 270. l., 242. ábra, Socha dwupolicowa wspólczesna, hołoble z kołkiem (A mai kétágu, villásrudas, kerekes villásrudas, kerekes villáseke) Oszmiana B. S. S. R. 1931. (Fr. J. eredeti utáni rajza), 243. ábra. Socha dwupolicowa z przodkiem dwukołowym (A kétágu ekevilla, kétkerekes elsőrésszel) (Letkiewicz után).

28. Wiliams W, i.m. 514, 546., Biedrzycki St., i.m. 109., Swietochowski, i.m. 195.

29. A szerzőnek 1953-ban Podlasia északi részében, elsősorban Choroszczynka (Biała Podłaska kerület) és Łyniew (Włodawa kerület) falvakban szerzett értesülése.

30. Laurysiewicz, i.m. 50, 51, 52.

31. A gerendelynek a taligán történő jobb felerősitése végett a taliga vánkosán különleges bevágásokat csináltak. Frankowski, i.m. 434. l., 30. és 31. ábra, az opatowi kerületből való taligás eke.

32. Dr. Itmannak a boroszlói Szilézlai Muzeum néprajzi osztálya őrének tájékoztatása szerint a régi váltóekék, amelyek most a muzeumban találhatók, Délszilézia hegyes vidékein voltak használatban.

Tadeusz Dziekonski

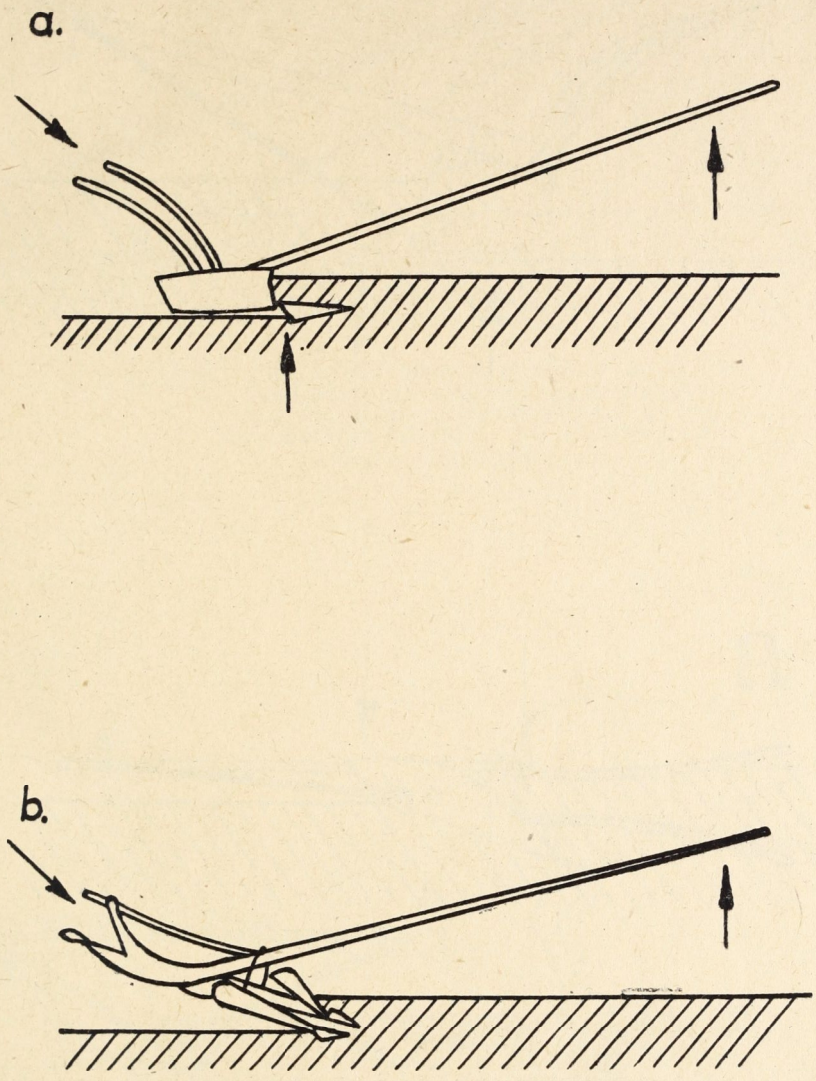

1. ábra. 1. a. Az eke -- 1. b. a kétágu villáseke vázlatos sematikus rajza, a működés közbeni alátámasztási pontok megjelölésével.

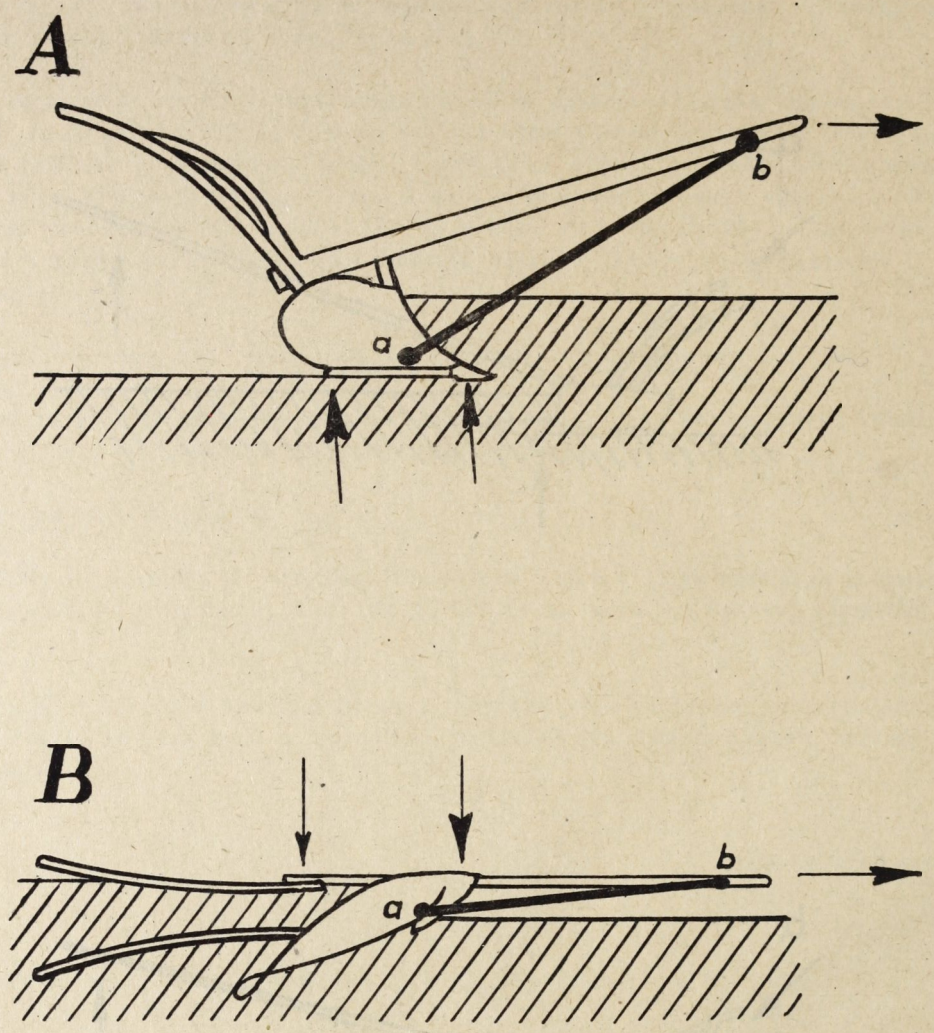

2. ábra

A. Az eke vázlatos rajza oldalról - B. felülről, az eketalp különböző helyén fellépő surlódás erejének megjelölésével. a. Az eke ellenállási középpontja b. a vonóerő átmeti pontja - a-b. a vonóerő vonala

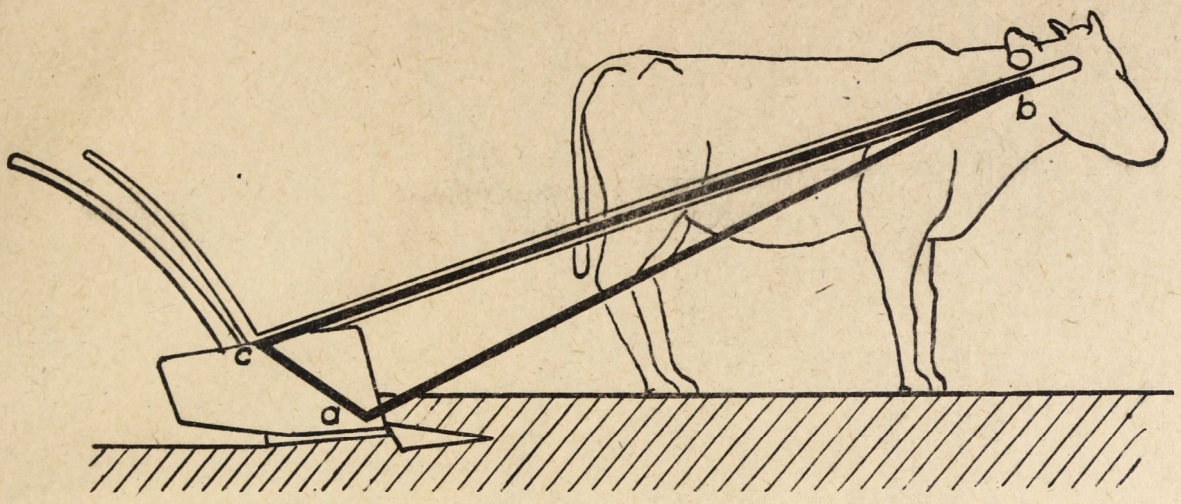

3. ábra. Taliga nélküli hosszu gerendelyü lengő eke szabályozási háromszögét bemutató vázlatos rajz. - a. az eke ellenállási középpontja - b. a vonóerő átviteli pontja. - c. a gerendely és a szarv csatlakozási pontja.

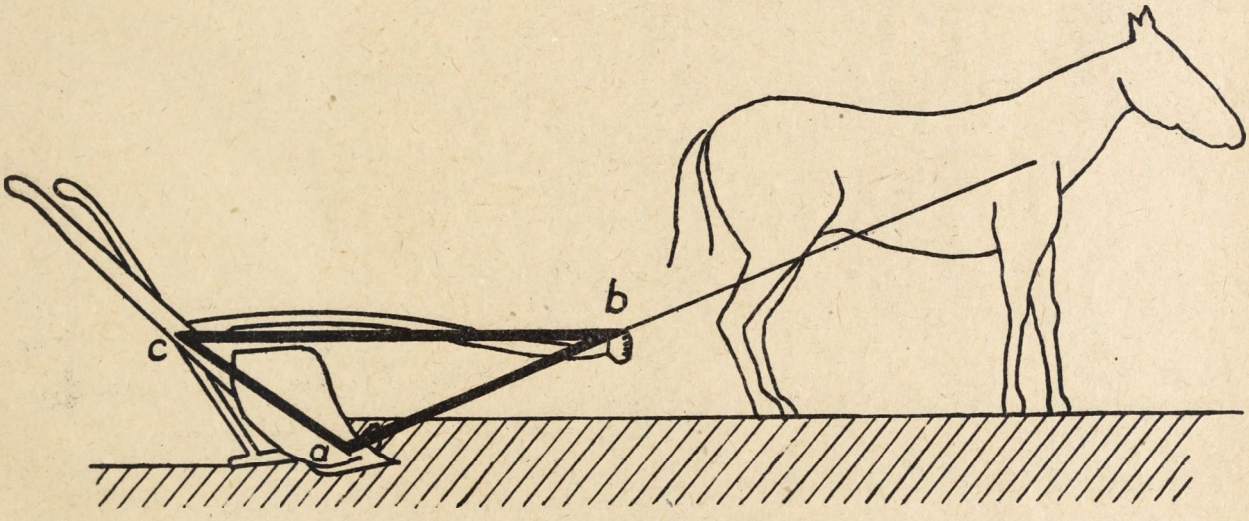

4. ábra. Taliga nélküli, rövid gerendelyü lengő fa-eke működési szabályozásának háromszögét ábrázoló vázlatos rajz. a. az eke ellenállási középpontja, - b. a vonóerő átviteli helye, - c. a gerendely és a szarv csatlakozásának helye.

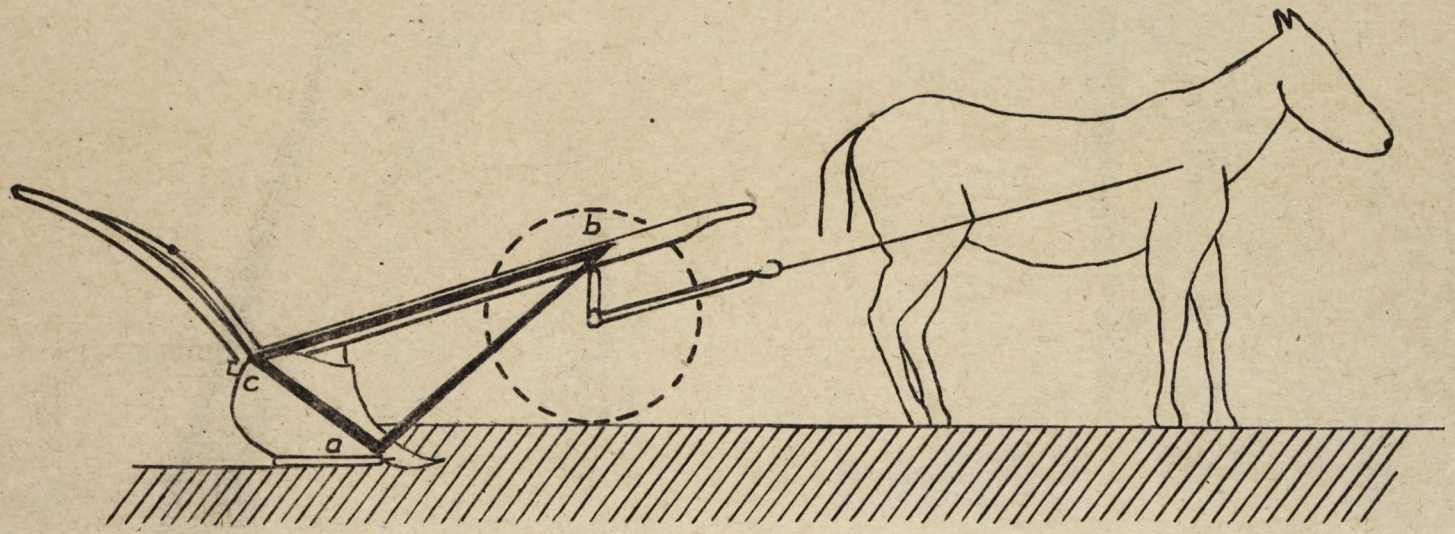

5. ábra: Taligás eke müködési szabályozásának háromszögét ábrázoló sematikus rajz. a/ az eke ellenállási középpontja, b/ a vonóerő átviteli pontja, c/ a gerendely és a szarv csatlakozási pontja.

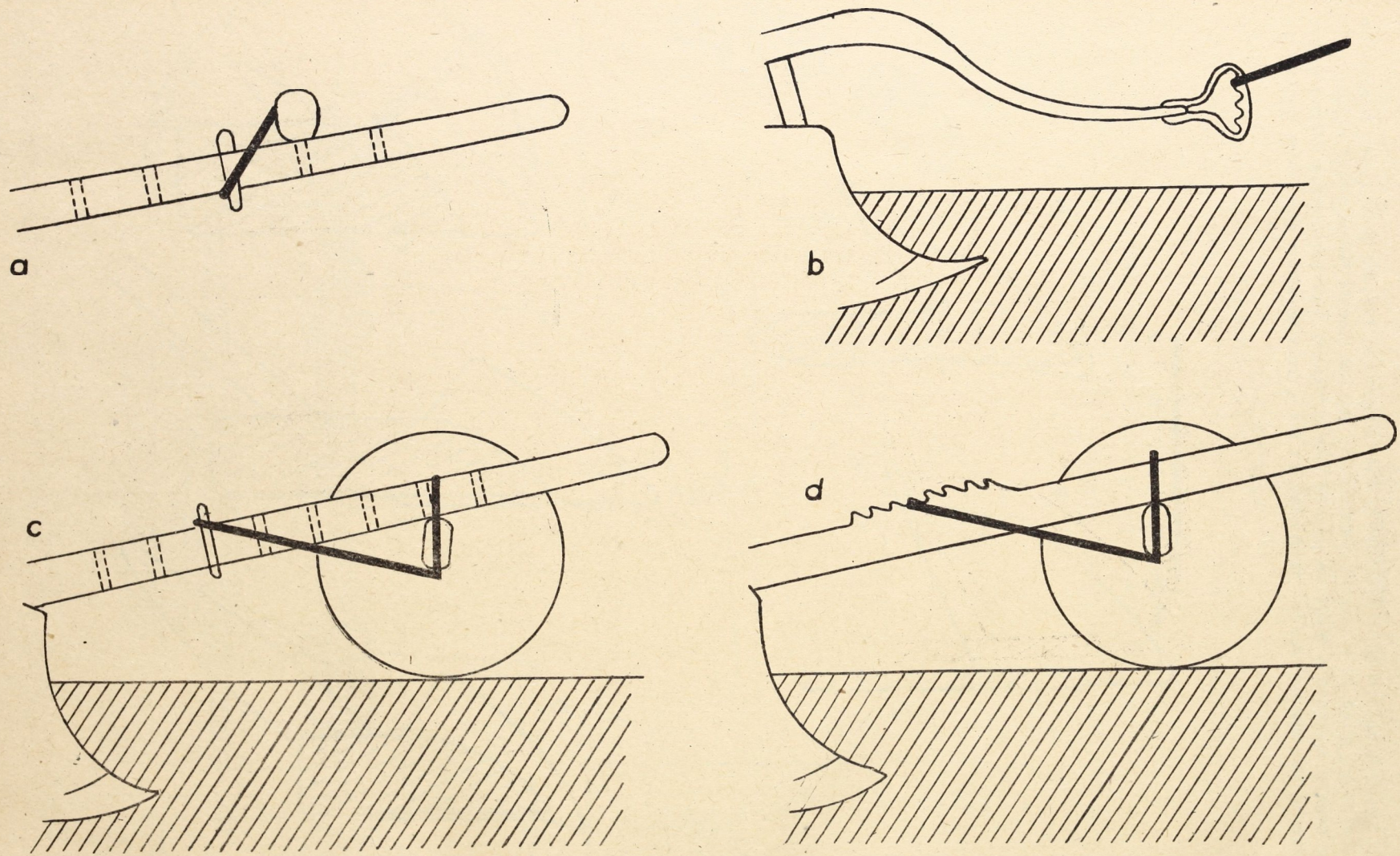

6. ábra: A vonóerő kapcsolódásának alapvető módját ábrázoló rajzok a különböző tipusu ekéknél. a/ taliga nélküli hosszu gerendelyü ekéknél - c/-d/ taligás ekéknél.

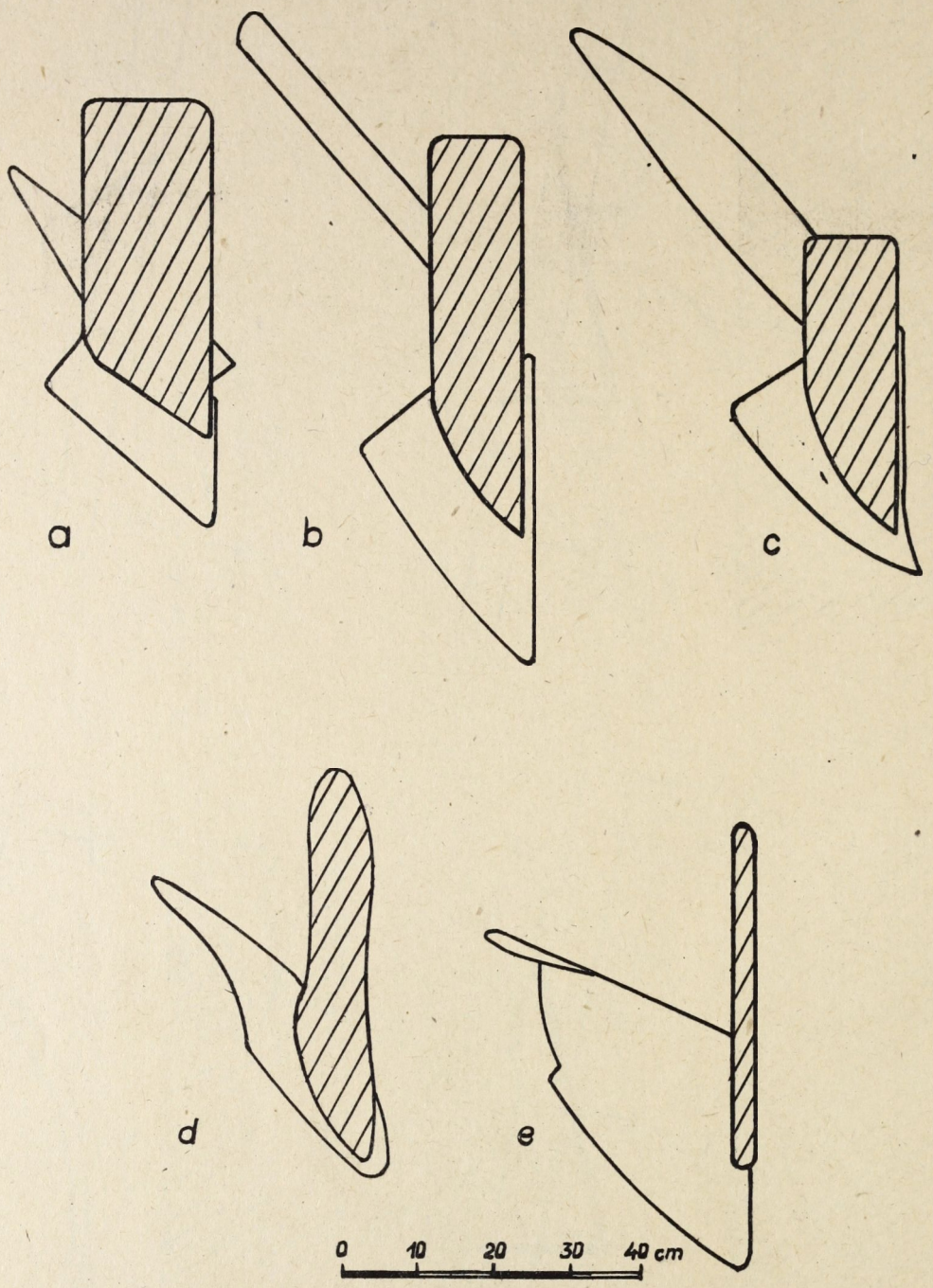

7. ábra

Az eketalp vizszintes metszete (rajz). a-d fa eketalpak, e. vas eketalp, a., b. taliga nélküli hosszu gerendelyü eke, Kobylin, Grójec kerület és Klice, Ciechanow kerület – c., d. taligás eke, Stodoly, Opatów kerület és Jaroslaw kerület – e. rövid gerendely taliga nélküli eke Varsói kerület. Valamennyi eke Biedrzycki gyüjteményéből, SGGW.

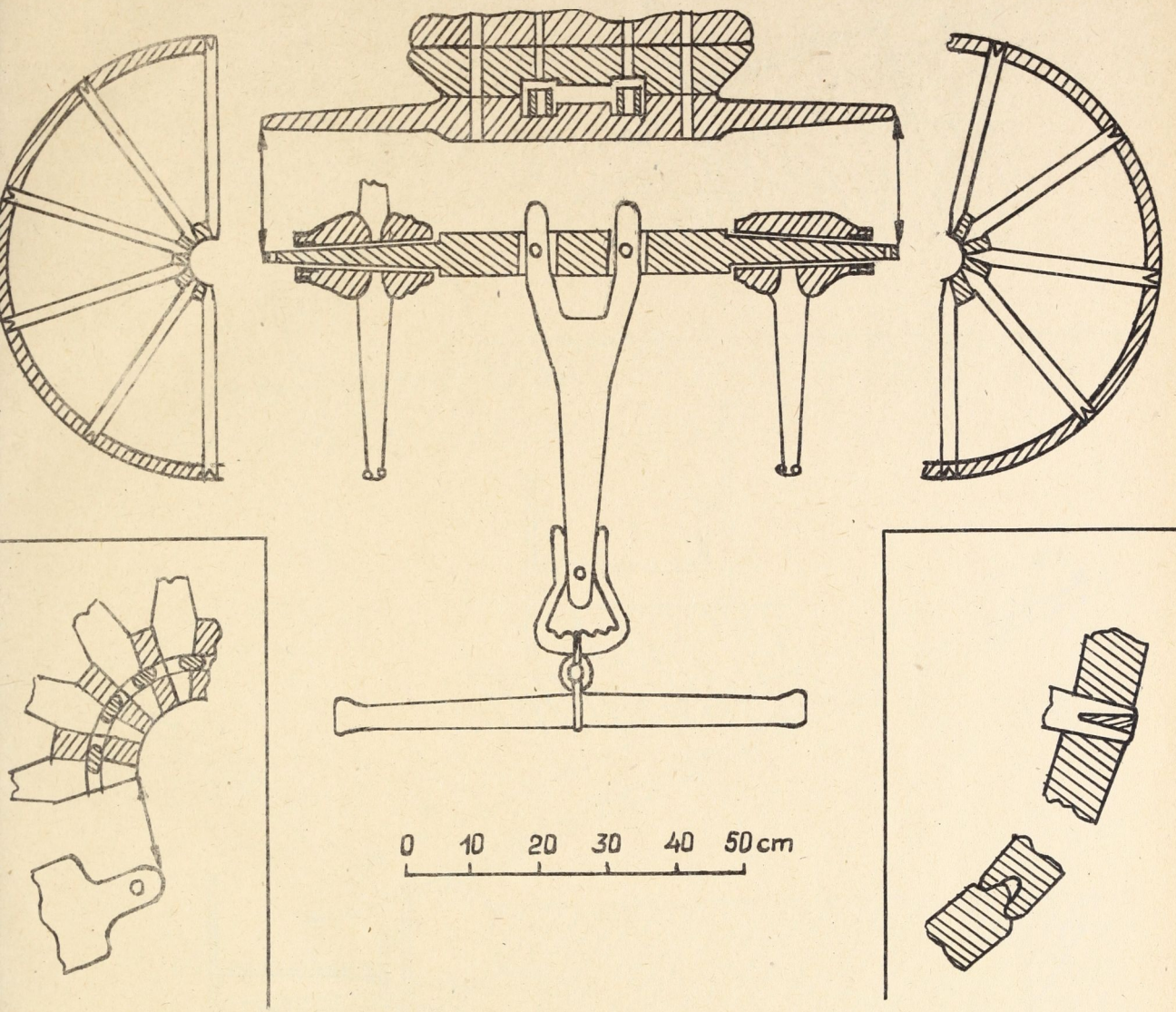

8. ábra

Eketaliga. Kielce kerület Biedrzycki gyüjtemény.
SGGW. Dziekonski rajza.

a

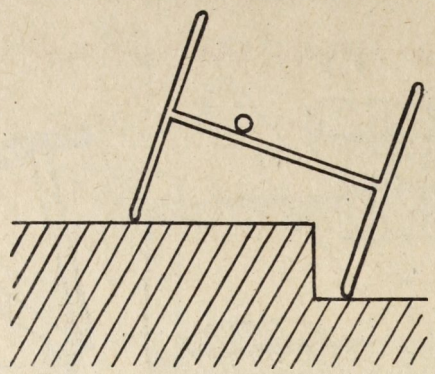

b

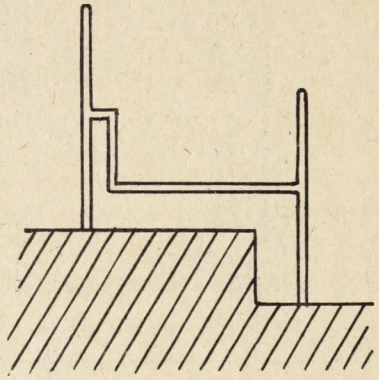

c

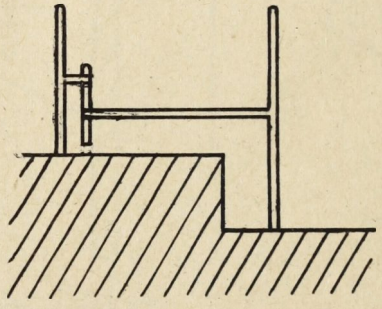

9. ábra. A különböző tipusu eketaligák helyzetét működés közben ábrázoló sematikus rajzok, a. régi falun előállitott fa taligák, b-c. gyárilag előállitott vastaligák, amelyeknek szerkezete lehetővé teszi, hogy a taliga vizszintes helyzetben maradjon működés közben az egyik kerék felemelése vagy leengedése révén, tekintettel különböző nagyságu kerekek alkalmazására.

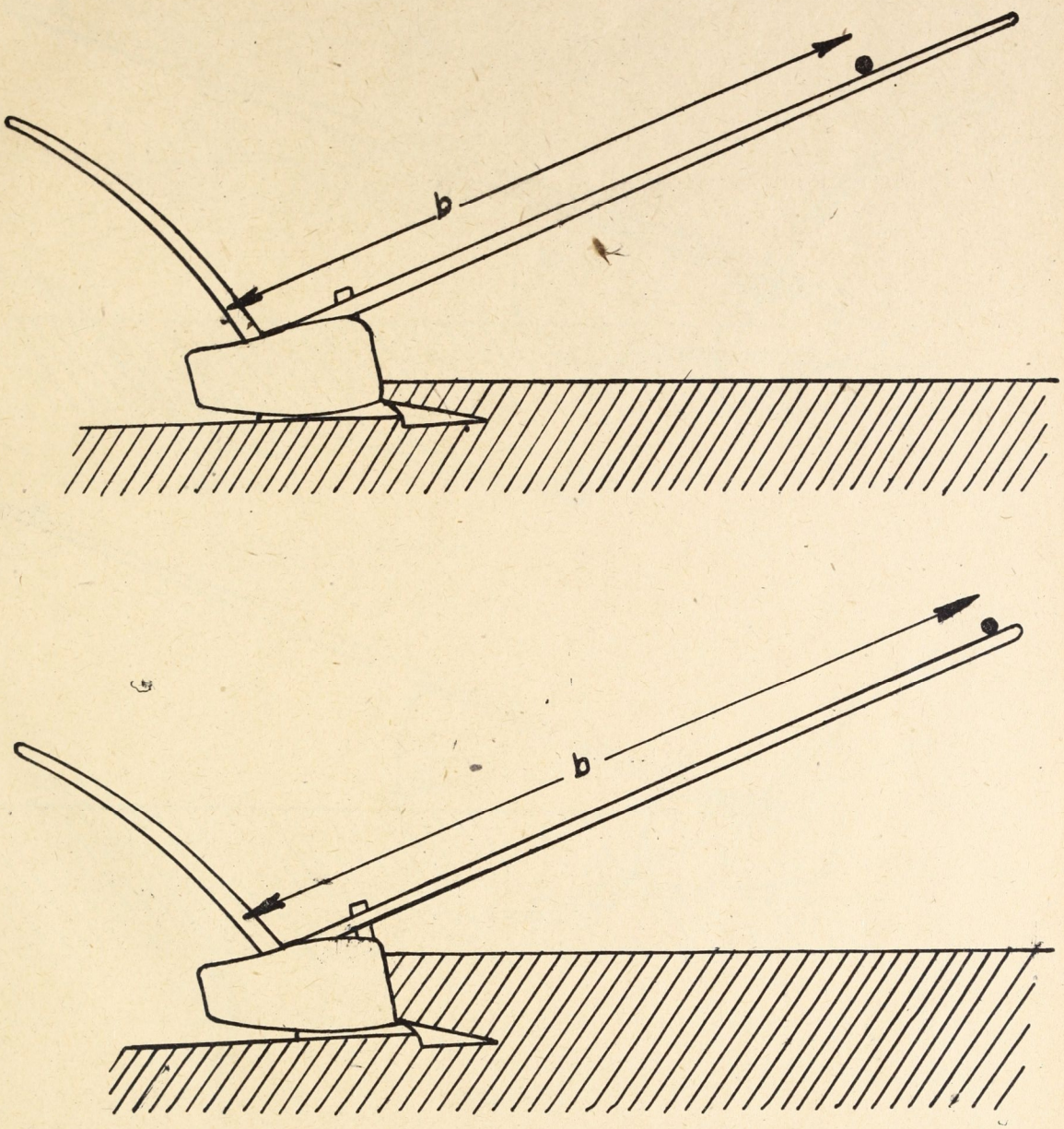

10. ábra

A hosszu gerendelyü, taliga nélküli ekék szántásának mélységét szabályozó módok rajzai. A szabályozást a gerendelynek a jármon való felfüggesztési pontja és a gerendelynek a szarvval való kapcsolási pontja közti távolság növelésével vagy csökkentésével érik el.

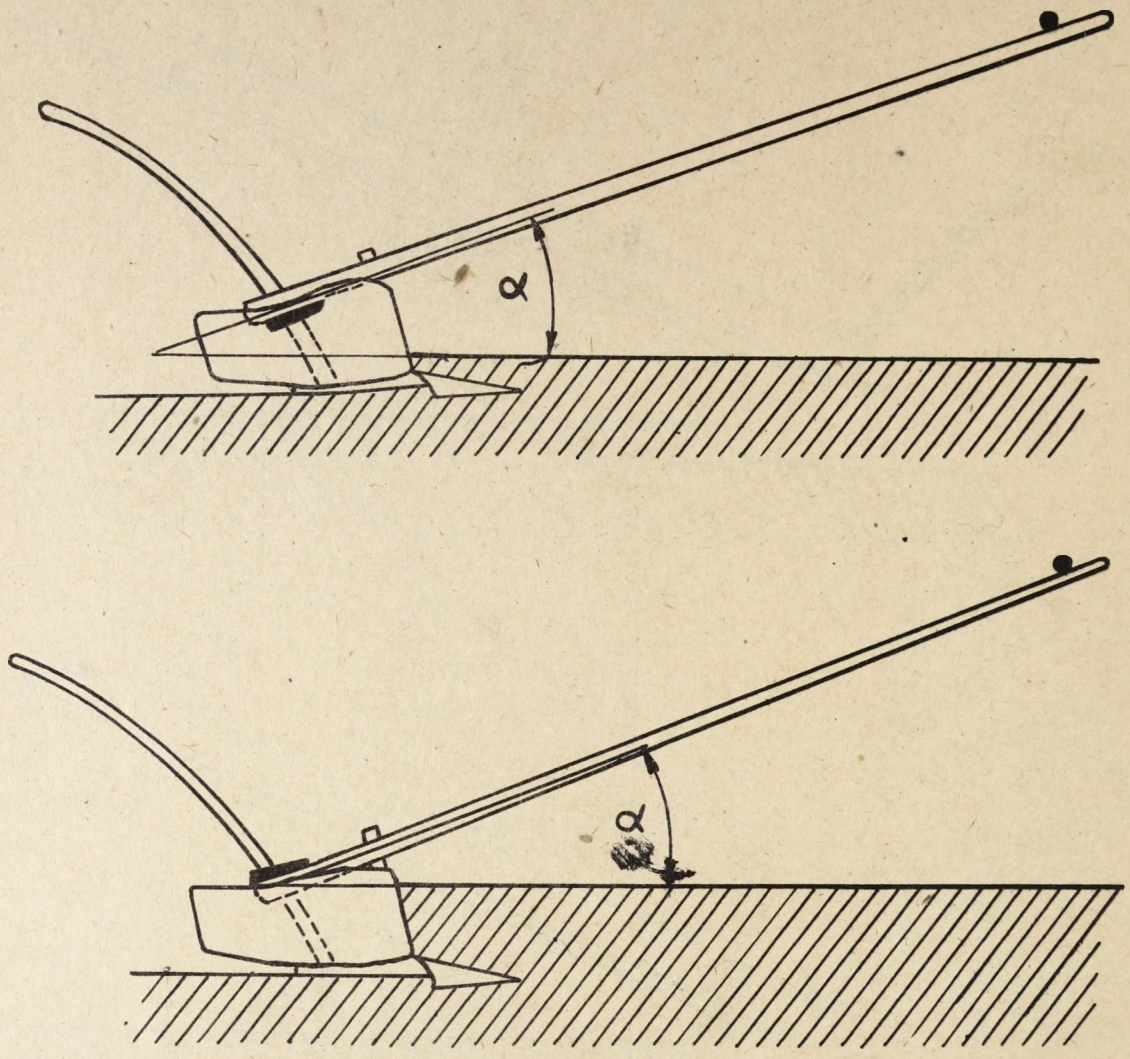

11. ábra

A taliga nélküli rövid gerendelyű ekék szántási mélységszabályozásának sematikus rajza, a szabályozást a gerendely és az ekefalp által bezárt szög változtatásával, különböző nagyságu ekéknek a gerendely szarvban lévő vége alá vagy fölé való beverésével érik el.

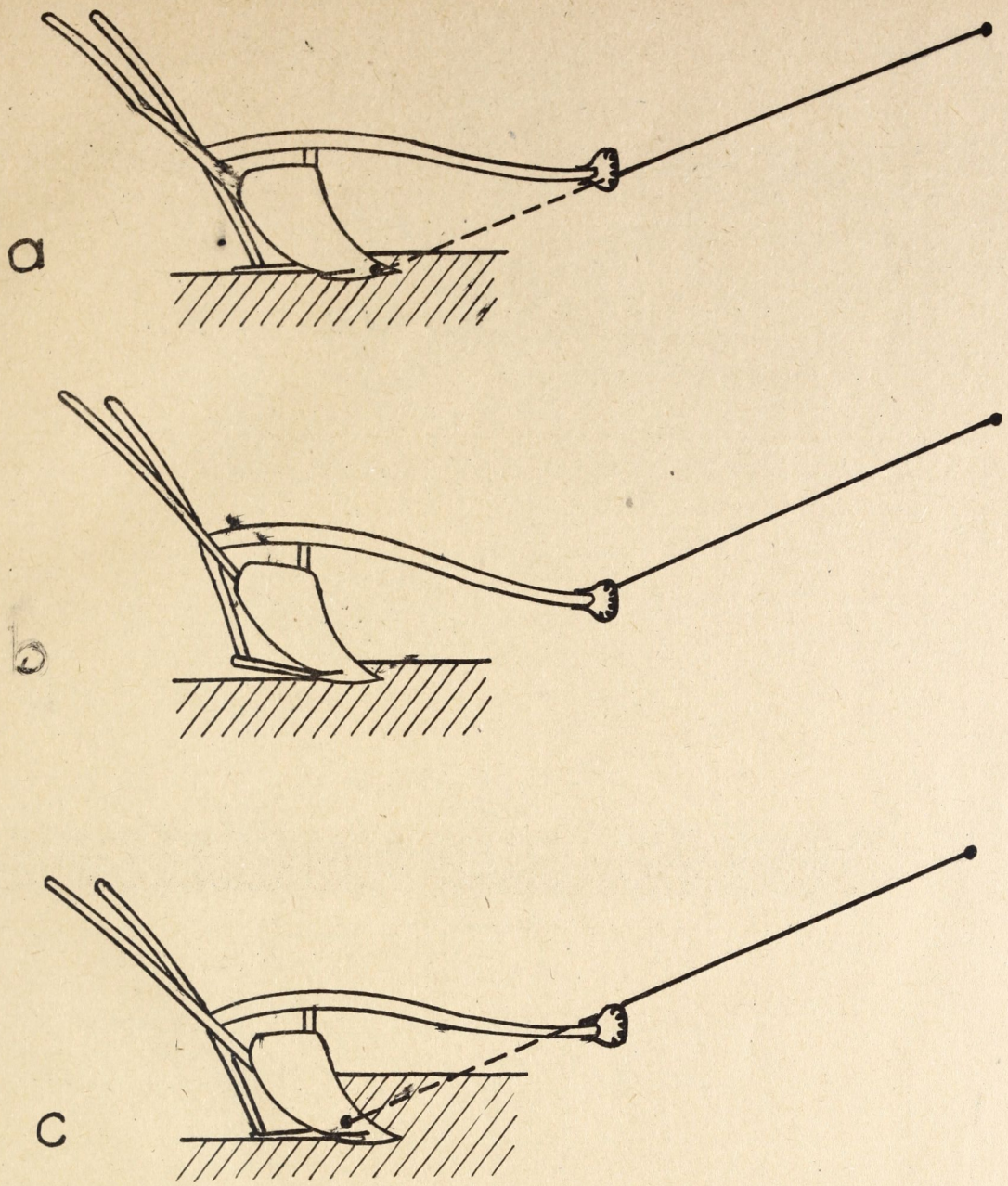

12. ábra

A taliga nélküli rövid gerendelyű ekék szántási mélység-szabályozásának vázlatos rajza. A szabályozást a szabályozókészülék segítségével érik el.

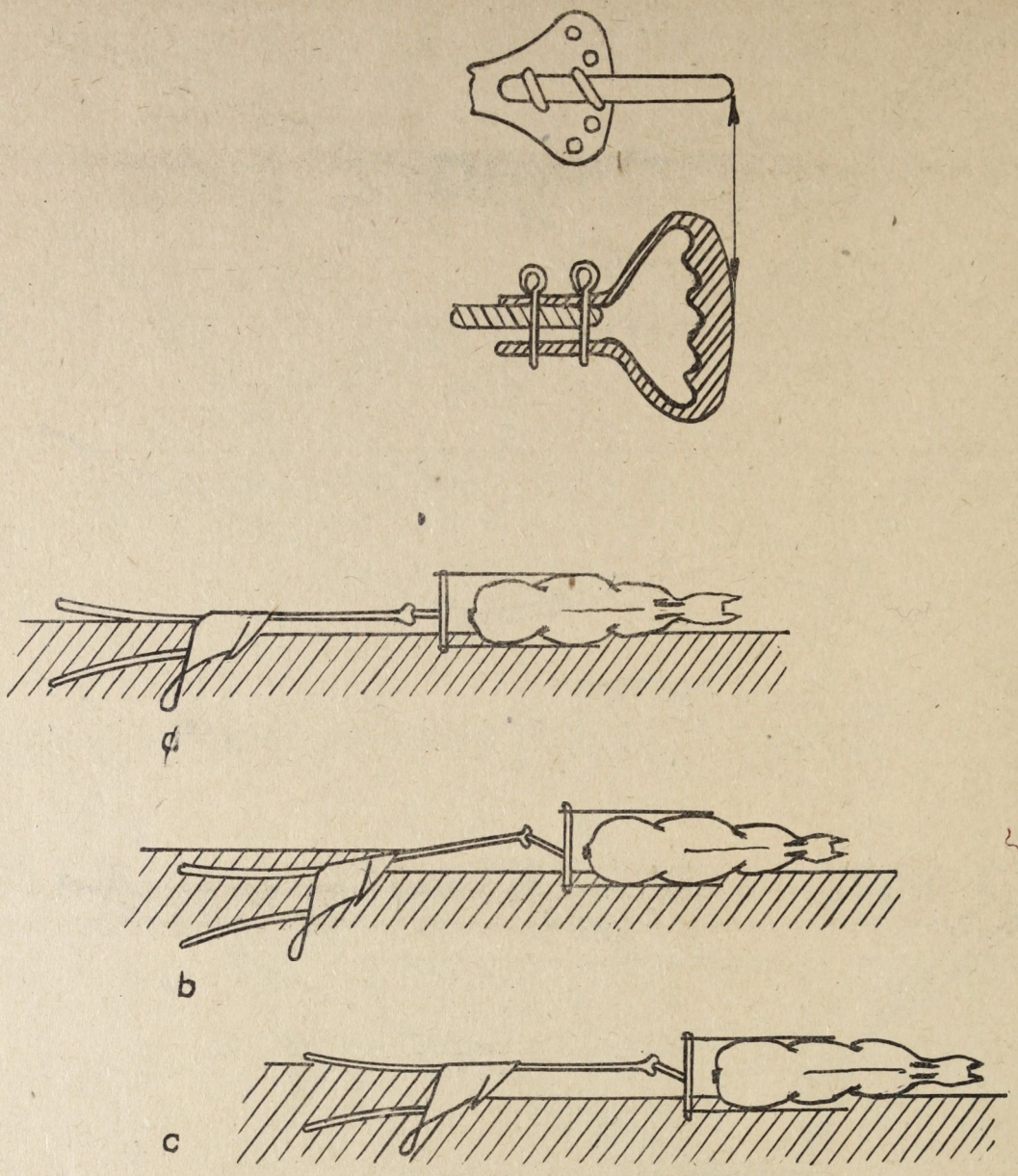

13. ábra

A taliga nélküli rövid gerendelyü ekék szántási szélessége szabályozásának vázlatos rajza. A szabályozást szabályozókészülék segitségével érik el.

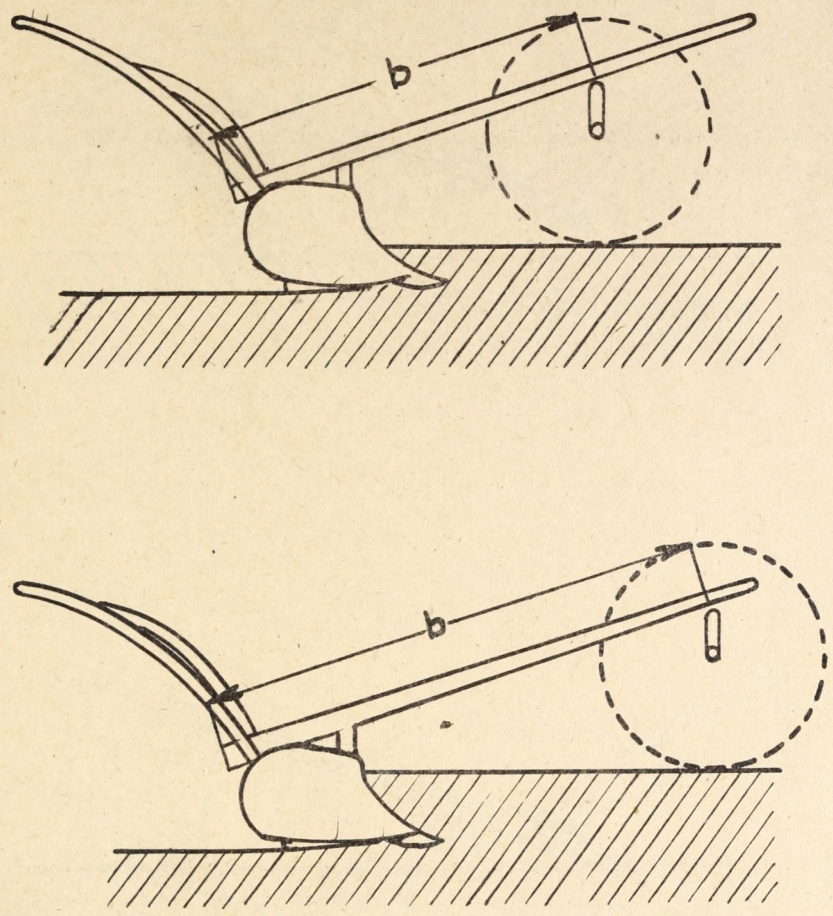

14. ábra

A taligás ekék szántási mélységének szabályozását szemléltető sematikus ábra, a szabályozást a vonóerő kapcsolási pontja és a szarv és gerendely találkozási pontja közötti távolság növelésével vagy csökkentésével érik el.

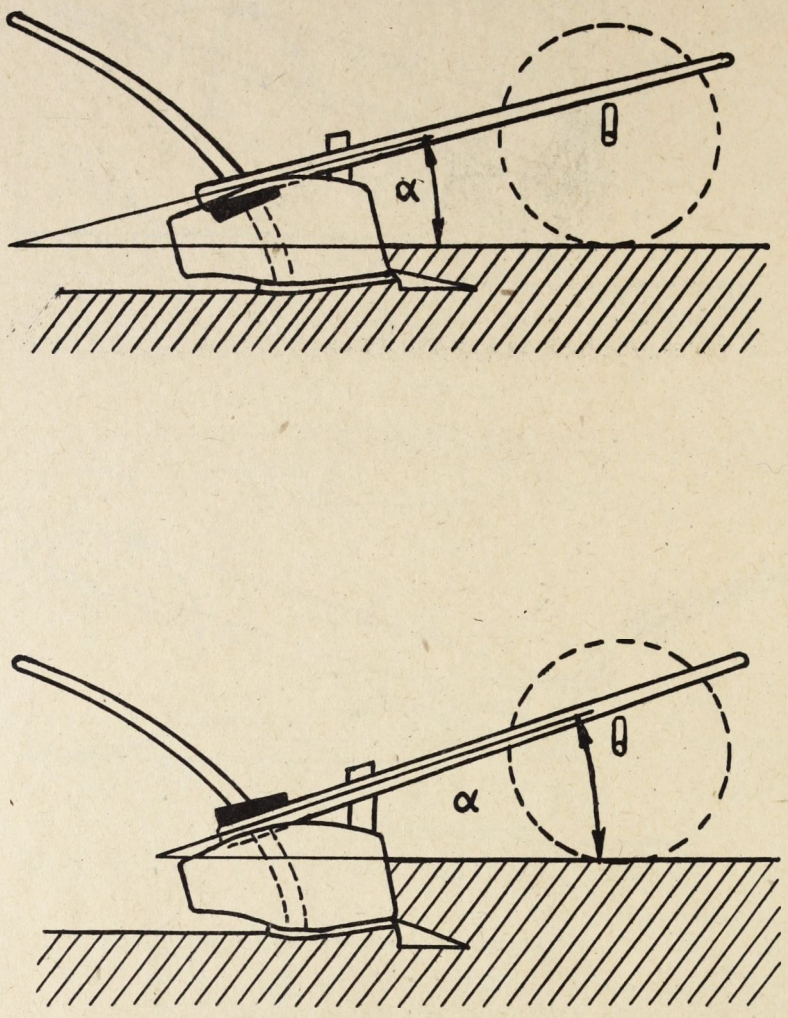

15. ábra

A taligás ekék szántási mélységét ábrázoló sematikus rajz. A szabályozást a gerendely és az eketalp által bezárt szög változtatásával érik el. A gerendelynek a szarvban lévő vége alá vagy fölé különböző nagyságu ékeket vernek.

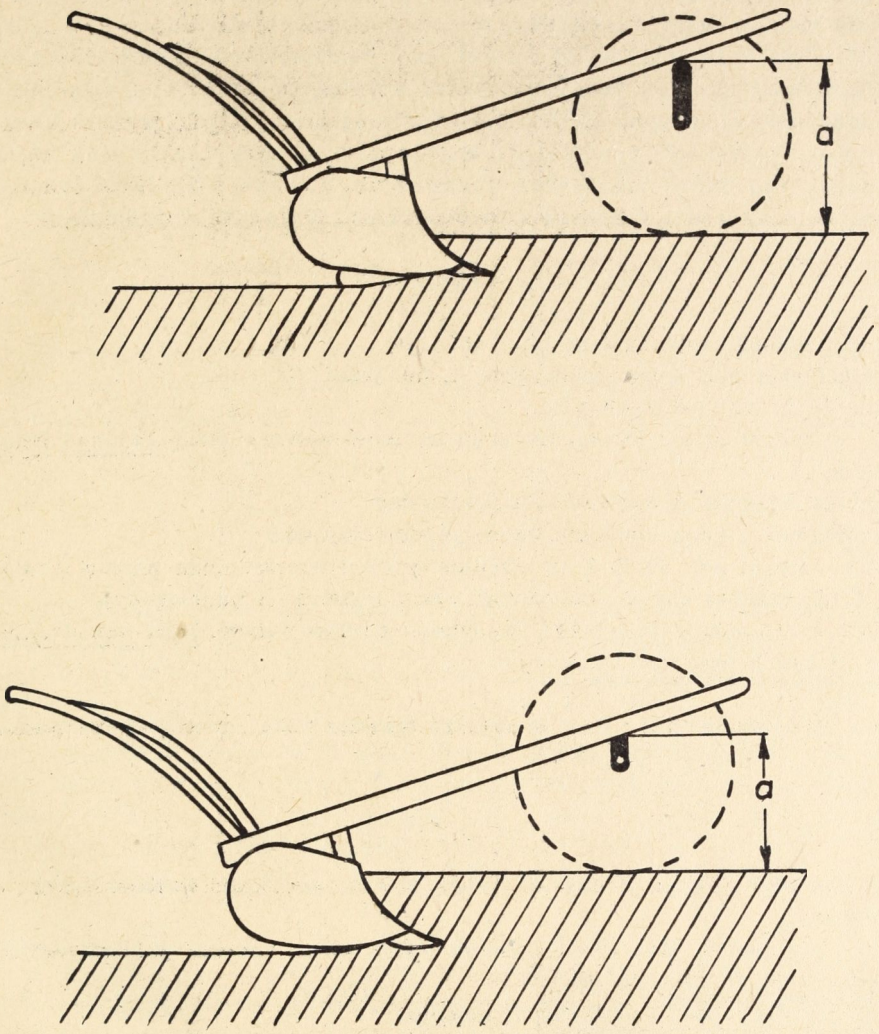

16. ábra

A taligás ekék szántási mélysége szabályozását ábrázoló sematikus rajz. A szabályozást a gerendelynek a taligán való feltámasztási pontjának a földtől való távolsága változtatásával érik el.

KÖZLEMÉNYEK

KILENC BARS- ÉS HONT-MEGYEI BIRTOK KORAI (XV. SZÁZADI) URBÁRIÁLIS ÖSSZEIRÁSA

Urbáriális összeirásaink egyik legrégebbike a Várdai majd Töttös tulajdonban lévő kilenc Bars- illetve Hont-megyei birtok szolgáltatás jegyzéke. Sajnos keletkezésének pontos ideje nem állapitható meg, a papir minemüsége és az irás jellege alapján azonban annyi kétségtelennek látszik, hogy a XV. század legelejéről való. Keletkezésének korai időszaka erősen rányomta bélyegét tartalmára is. Nem tartalmazza a jobbágyok névszerinti felsorolását, vagyonuk pontos megjelölését, csupán birtokonként összefoglalóan állapitja meg a jobbágyok vagyoni helyzetét és a szolgáltatások mennyiségét. Mind ennek ellenére nagy értékü adatokat tartalmaz a jobbágyok vagyoni rétegződésére vonatkozóan. Különösen figyelmet érdemelnek azok az utalások, melyek a földesuri majorság kibontakozására engednek következtetni.

Wezeken

Item primo qui censum solvunt sunt XV. (15 1/2)
Item quilibet ipsorum per anum dabit xl-nta VI denarios
Item in medio fundo qui est dabit XXIII
Item qui per se habet arare in tegrum aratrum tenet solvere duos sapones frugum, duos sapones pabuli.
Item qui medium aratrum habent solvunt medietatem
Item qui desertarum iugera seminant dabit medium saponem
Munera autem solvunt per anum tres circulos quilibet eorum unum pallium (valószinüleg pullum helyett - B. I.), quilibet eorum duo eorum unum caseum et quatuor ova
Item libertates sunt quatuor in eandem Wezeken; quilibet eorum dabit sex denarios et unum pullium. Sunt et aliy in eandem Wezeken

(egykoru, de utólagos beirás): Item Gregorius Magnus habet libertatem perpetuam.

Ago

Item in villa ago sunt quatuor decim. Et decim solvunt per anum quilibet eorum XXXII denarios, quatuor libertates
Munera autem per annum tres circulos duos pullos unum caseum quilibet eorum et sex ova
Et nonas autem solvunt sicut decem.
Fenum autem cumulare per medium diem tenentur.

Kerekwdwar

Item sunt sex. Per anum solvunt quinque eorum quatraginta denarios. Quilibet eorum sex circulos et duos pullos, unum caseum et sex ova. Item iugera desertarum qui seminant tenentur solvere medium saponem
Item aratra qui sunt arant uno die
Item de pratis domini quilibet eorum tenetur solvere unum saponem officialibus.

Minthzent

Item sunt duo. Ipsi sunt libertates
Nil primo solvunt

Registrum Zelyz

Item primo sunt in toto qui solvunt censum XXXVɨ (35 1/2) quilibet eorum per anicirculum tenetur dare unum florenum tribus vicibus et tres pullos et qui eorum habent medium fondum et arant tenentur solvere duos sapones avene. Et qui jugera desertarum arant tenentur de quolibet dare domino patrono ɨ (1/2) saponem.
Item pratum domini qui habent ipsi tenentur inportare tribus . . . vicibus fenum domino patrono de feno tumulato.
Item libertates in eandem Zelys sunt XVIII ipsi tenentur solvere
tres pullos per annum.
Item in perpetua libertate sunt tres qui non solvunt aliquod censum nisi seminant domino patrono.
Inquilini sunt IIII: Et unum molendinum et sunt due lapides in illo et tertium habent laniferos in eodem loco.

Baka

Item sunt XXV sessionati ipsi tenentur solvere per anum XXI florenos domino patrono. Et sunt duodecim molendini de quolibet solvunt unum-unum florenum per anum. Et eciam in eadem loco habent unum molendinum de illo tenentur solvere per anum XX florenos puri auri domino patrono.

Pezek

Sunt XXVI Ipsi autem solvunt per anum quilibet eorum LXV denarios et circulos lxxxx dabant et puellos triginta solvunt per annum. Et de frugibus tenentur nonas solvere. Et quatuor eorum tenentur in Nativitate domini I plastrum (plaustrum helyett -- B. I.) ligni portare patrono. Et qui arant ipsi tenentur domino arare.

De apibus tenentur solvere nonas. In tempore pascali quilibet eorum quator ova, duo homines unum caseum Et omnis quatuor eorum unum falcatorem congregant et inportant. Fruges domini tenentur metere et inportare. Et circa molendinum tenentur servire.
Item in jeiunio tenentur dare ɨ (1/2) sapone avene.

feregyhye

Sunt octo qui solvunt censum per anum XXXI denarios et unum pullum sunt liberi IIII ipsi solvunt quinque denarios unum pullum tres circulos quilibet eorum.
Item in pascha duo homines dant unum caseum, quilibet eorum quatuor ova omnis sessionarius qui arant medium saponem fruges ɨ (1/2) siligum ɨ (1/2) avenam. Qui autem non arant dabat medietatem. Quatuor homines dant unum falcatorem, congregant et inportant. Omnis eorum quotquot sunt qui arant tenentur domino patrono seminare unum iugera terrarum ɨ (1/2) saponem tenentur adseminandum de frugibus et medium de avena in jeiunio.
In nativitate domino quatuor eorum tenentur unum plaustrum ligni portare ad curiam domini.
De apibus tenentur nonas dare
Item Georgius Sellaho habet perpetuam libertatem in eandem villa

Kyssarllo

Sunt homines XXIII dant censum per anum quilibet eorum XXXXVI denarios duos pullos, duos circulos, tempore pascali unum unum caseum et quatuor ova quilibet eorum. Omnis qui arat ver-

nali tempore habet (in)tegrum aratrum dabat IIII sapones frugum Si in Jeiunio eciam arat similiter IIII sapones de aveniys. Qui vero medium aratrum habet medium solvet. omnis qui arant tenentur domino patrono I die arare, et metere et inportare In Jeiunio similiter arare, metere et inportare, et ł (1/2) saponem avene Omnis quatuor homo falcatorem tenetur dare congregare et inportare. Septem sunt per libertatem in Nativitate dant quinque denarios duos pullos duos circulos, et unum caseum quatuor ova quilibet eorum et uno sapone avene

Quatuor inquilini sunt ipsi tenentur dare duos circulos duos pullos, unum caseum quatuor ova quilibet eorum.

Item molendinatores tenentur munera solvere domino patrono, tempore paschali duos tortas et unum agnum. Item in esto Michaelis duos circulos duos capones. Circa festum Natalis domini duos tortas duos capones.

Item de proventibus januale fori in kyssarlo in festo Ladislai regis salis proventus debentes et etiam ad curiam domini patroni, quantum curriferi erunt tanti solvunt unum unum salem quilibet eorum.

Item si aliquis in pertinencys Zelyz aliqui eorum possent aprehendere cervos aut alias feras eciam concernit ad curiam domini patroni

Item carpentari qui laborant de nono vasa ipsi tenentur nonam vas dare domino patrono.

Item qui vero antiquitus laborant vel ligant ipsi tenentur ligare unum vas ad curiam patroni

Item curipar eciam tenetur parare currum ad curiam.»

Kivül ugyanattól a kéztől: «Centum floreni puri auri et XXXI floreni et lxvi denarii»

Három rétre hajtott papir mindkét oldalán hasábos irással. Jelzete: Országos Levéltár, DL. 89.251. Régi jelzet: Esztérházy család levéltára Rep 32 f F n 478.

Közli: Bersényi Iván

NEZSIDER (NEUSIDL) KÖZSÉG TÖRTÉNETI STATISZTIKÁJA

a 16-17. SZÁZADBAN

Nezsider Németujvártól nyugat-északnyugatra fekszik, a határhoz közel; északról Rohrbrunn, Rohr, délről Limpach, Kukmér, Gerersdorf (Sz. Grót) községekkel határos. Elnémetesedett, eredetileg magyar település lehetett, erre utal középkori Szerdahely neve. (Pl. 1475-ben Newsydel alio nomine Zerdahel megjelöléssel szerepel.) A falu a 16. században elveszti kettős nevét - utoljára 1539-ben fordul még igy elő - ettől kezdve Nezsidernek (Neusider, Nesider) hivják.

A középkorban a község Szalonak várához tartozott. Az 1371-ben a Csomaiak tulajdonából csere utján ismét királyi kézre került várat tartozékaival együtt már 1400 előtt ujra elzálogositja Zsigmond király Péceli Szarka Miklósnak és oroszvári Tompek Györgynek. A 15. század elején a Tompek örökösök tulajdonában találjuk Szalonakot, melyet 1438-ban három egyenlő részre osztanak Tompek György gyermekei: Katalin, Margit és János között. A vár a következő években Frigyes császár és osztrák herceg hatalma alá került, aki 1446-ban 500 aranyforintért elzálogositotta hivének, Paumkircher Andrásnak. Paumkircher azonban ténylegesen nem vette még birtokába a várat, erre mutat az is, hogy 1451-ben Tompek János eladta Paumkirchernek a maga 1/3-ad birtokrészét, ugyszintén 1456-ban Tompek Magdolna a saját 1/3-adát. Valószinüleg a harmadik harmadot is megszerezte Paumkircher (erről nem maradtak fenn adatok), mert 1463-ban - amikor Mátyás király is megerősiti Szalonak birtokában - már teljes egészében birtokolja a várat és tartozékait.

A 16. század elejéig a Paumkircher örökös kezén van Szalonak. 1526-ban Batthyány Ferenc kapta adományként, de birtokát csak a király csapatainak segítségével, valóságos ostrommal tudta elfoglalni. Az 1539-es ítéletlevél szerint az egész uradalom fele «iure haereditario» Magdolna asszonyt illeti, másik része pedig a királyi kincstárat, következésképpen az előzetes adományozás folytán Batthyány Ferencet. Minden egész falu összes jobbágytelkét fele-fele arányban kell megosztani. Kivételt képez azonban hat falu, közöttük Neusidl, avagy Szerdahely, - ezek osztatlanul kerülnek Batthyány birtokába. Neusidl nem tévesztendő össze a 16. században Kohónc tartozékaként szereplő, Kőszegtől délre fekvő másik Szerdahely nevű faluval, amelyet Batthyány Ferenc 1527-ben ugyancsak adományul kapott, de később peres uton Bozsókkal együtt el is vesztett.

Batthyány Ferenc Neusidl községet 1539 és 1541 között a már 1525-ben megszerzett Németujvár várához csatolta. Batthyány Ádám 1631-ben Kisfaludy Istvánnak zálogositotta el s többizben vett fel tőle kölcsönt, mig végül 1644-ben 4800 forintért három nemzedékre visszaválthatatlanul inscribálta a Kisfaludyaknak. Batthyány Ádám halála után fiai osztózkodtak az örökségen: Neusidl Pálé lesz, aki 1664-ben elzálogositotta Sárkány Jánosnak 8500 forintért, ez pedig a következő évben a másik testvérnek, Kristófnak juttatta. Adatok hiján nem tudjuk nyomon követni, mi lett a Kisfaludy örökösökkel, ugy látszik azonban, hogy csak a 18. században rendezték véglegesen a különböző zálogolások révén a község birtoklására támasztható igényeket.

Ezeket a birtoklás 15-16. századi történetére vonatkozó adatokat nagyrészt Szücs Jenő volt szives rendelkezésemre bocsátani, aki korábbi kutatásai során ezt a kérdést már tisztázta.

x x x

Az első táblázat a jobbágynépesség alakulását mutatja be 1515 és 1699 között.+ A Batthyány-birtokokon az urbáriumok 1643-tól olyan részletessé válnak, hogy a jobbágy családfőkön kivül az összeirt személy fiainak, leányainak, vele együtt lakó egyéb családtagjainak (szülők, testvérek, stb.) a számát is pontosan meg lehet állapitani. A kimutatáshoz a családfők számával azonosnak vettem a feleségeket, akik az összeirásban külön nem szerepelnek. Ha valamelyik felnőtt fiu vagy testvér megházasodott, de «egy kenyéren élt» az összeirt családfővel, ezt az önálló háztartásokon kivül, az «együttlakó család» rovatban tüntettem fel. De az összlnépesség kiszámitásánál ezen nem önálló háztartásoknak minden tagját, a gyerekeket is, figyelembe vettem s az «egyéb családtagok» között szerepeltettem.

+ A táblázatok az alábbi iratok alapján készültek:

1515: O.L. Mohácselőtti Gyüjtemény 104.638.
1576: O.L. Filmtár, 4315. doboz 2. sz. (Eredetije elégett.)
1599: O.L. Filmtár, 4315. doboz 6. sz. (Eredetije elégett.)
1634: O.L. Batthyány-lt. Urbáriumok, III. 21. sz.
1643: O.L. » » III. 32. sz.
1648: O.L. » » I. 4. sz.
1666: O.L. » » III. 40. sz.
1691: O.L. » » III. 42. sz.

I.

Év	Szolgáló jobbágyok: önálló háztartások száma	együttlakó család	fiú	leány	egyéb családtag	feleség	összesen	Zsellérek: családfő	együttlakó család	fiú	leány	egyéb családtag	feleség	összesen	jobbágy+zsellér önálló ház. összesen	a falu lakossága összesen
1515	16															
1576	13															
1599	20															
1634	26															
1643	39	5	47	40	15	39	182	8	2	7	1	5	8	29	47	211
1648	39	6	59	33	16	39	192	7		7	6		7	27	46	219
1666	46	5	57	48	24	46	221	14	1	15	14	4	14	61	60	287
1691	50	3	53	64	4	50	221	17		26	12		17	72	67	296

A táblázat szerint mind az önálló háztartások száma, mind pedig az összlélekszám egyenletesen emelkedik a 16. század közepétől.

A 17. századi urbáriumokból megkíséreltem az egy család átlagos lélekszámát kifejező szorzószámot megállapítani. Az a) rovatban a falu összlélekszámát az önálló háztartások számával osztottam el, a b) alatt pedig mind az önálló, mind az «egy kenyéren élő» családok együttes számával. Az igy nyert eredmények sehol sem érik el az 5 főnyi átlagot!

	a)	b)
1643:	4.59	4
1648:	4.76	4.21
1666:	4.78	4.35
1691:	4.42	4.23

A fenti táblázatból az is kitünik, hogy az összlakossághoz viszonyitva a zsellérek arányszáma is állandóan emelkedik.

1643-ban	14.55 %	zsellér
1648-ban	12.35 %	»
1666-ban	21.90 %	»
1691-ben	24.32 %	»

A II. táblázaton a telekmegoszlást figyelhetjük meg. A község telekállománya eléggé állandó, a jobbágyháztartások száma viszont folytonosan emelkedik. Ennek megfelelő arányu telekaprózódást tapasztalhatunk: a 17. század eleji fél telekről a század végén a negyed telekre csökken az átlag. A jobbágyság az egyre növekvő földhiányon ujabb földek irtásával igyekezett segiteni. (Ezt a következő táblázat mutatja be.) A puszta telkek a földhiány ellenére itt is végig megtalálhatók, bár számuk folyamatosan csökken. (Ez a jelenség nem általános, a Batthyány-birtokok sok más községében a 17. század végén hatalmas arányu pusztásodást tapasztalhatunk.)

II.

	Művelt telkek							Puszta telkek					
	házt. száma	1 1/2 sessio 18 köblös	1 sessio 12 köb.	1/2 sessio 6 köb.	1/4 sessio 3 köb.	1/8 sessio 1 1/2 köb	művelt telkek összesen	1	3/4	1/2	1/4	tesz összesen des sess-t	művelt+ puszta telek összesen
1515	16		14	2			15	8					23
1575	13	1	3	9			9	5		5		7 1/2	16 1/2
1599	20		4	16			12	2		6		5	17
1634	26			14	12		10	1		5	9	5 2/4	15 3/4
1643	39			9	30		12			3	5	2 3/4	14 3/4
1648	39			8	31		11 3/4			3	4	2 1/2	14 1/4
1666	46			5	41		12 3/4			3	2	2	14 3/4
1691	50			1	45	4	12 1/4		1		4	1 3/4	14

Az urbáriumok nemcsak azt tüntetik fel, hogy egy-egy összeirt jobbágyháztartásnak milyen telekhányad jutott, hanem községenként feljegyzik azt is, hogy az adott faluban hány köblös szántóföld és hány szekér szénát termő rét tartozott egy egész telekhez. Neusidlben a 17. századtól kezdve állandóan 12 (gráci) köblös szántóban jelölik meg az egész telekhez tartozó föld nagyságát. Mivel ez a megjelölés állandónak mutatkozik, talán nem térünk el nagyon a valóságtól, ha az egész telek nagyságát a 16. században is ilyen nagyságunak tételezzük fel. A rétek nagysága viszont már változott: 1643-ban és 1648-ban 8, 1666-ban és 1691-ben már csak 5 szekér szénát termő rét tartozott egy egész telekhez. Az utolsó két összeirásban már az is fel van tüntetve, hogy egy-egy családfőnek mennyi irtásföldje, irtásrétje és hány kapás szőlője van, ezt az egész falura összesítve hozom.

III.

	Szolgáló jobbágyok						Zsellérek			Jobbágyok + zsellérek		
	Szolgáló - sessió összesen	Szántóföld (köböl)	Rét (szekér széna)	Irtásföld (köböl)	Irtásföld (szekér széna)	Szőlő (kapás)	Zsellér háztartás	Irtásföld	Szőlő	Irtásföld	Irtásrét	Szőlő
1576	9	108										
1599	12	144										
1634	10	120										
1643	12	144	96									
1648	11 3/4	141	94									
1666	12 3/4	153	63 3/4	86	6	599	14	22	163	109 8	6	762
1691	12 1/4	147	61 1/4	152	4	402	17	53 1/2	107	205 1/2	4	509

Sajnos az urbáriumok csak 1666-tól kezdve tüntetik fel az irtásföldeket, a külön e célra készült összeírások pedig elégtek, igy ebben a vonatkozásban csak rövidebb időre nézve tudunk összehasonlításokat tenni. Az 1666 és 1691 közötti 25 év alatt az irtásföldek területe mint egy 75 %-kal növekedett és a század végére terjedelemben (152 köblös irtásföld) felülmulta a telki állományhoz tartozó föld mennyiségét (147 köblös szántó). A szőlőmüvelés viszont ugyanekkor ugy látszik, jelentősen hanyatlott.

A telekállományból kirekesztett, egyre növekvő számarányu népességnek, a zselléreknek a viszonyaira világit rá a IV. táblázat. (1643-tól találkozunk velük az összeírásokban.)

IV.	A faluban															A szőlőhegyen										
	a maga házánál								más házánál							maga házánál										
	családfő	fiu	lány	feleség	összlélekszám	szőlő	irtás (köb)	tehén	ökör	családfő	feleség	fiu	összlélekszám	szőlő	irtás (köb)	tehén	családfő	együtt lakó család	fiu	lány	feleség+egyéb családtag	összlélekszám	szőlő	irtás (köböl)	tehén	tulok	ökör	borju
1643	1	1	1	1	4			1	2	1	1	1	3	1		1	6	2	5		11	22			10	2	8	3
1648	1		1			1db											6		7	5	6	24	több db		9	4	6	2
1666																	14	1	15	14	18	61	163 kapás	22	23	10	12	12
1691	2	2		2	6	10 kap.	1	1		2	2	2	6	10	11		13		22	12	13	60	87 kapás	5½	8	8		

1666-ban egy-egy zsellér családfőre átlag 1 1/2, 1691-ben 3 1/2 köblös irtásföld esett, ami megfelelt a negyed telekkel rendelkező jobbágyok szántóföldjének. (E telkes jobbágyoknak viszont, mint láttuk, kb. mégegyszer ennyi irtásföldjük volt, ugy hogy végeredményben egy negyed telkes jobbágy is több földdel rendelkezett, mint az átlagos zsellér.) A fő megélhetési forrásuk azonban a szőlőmüvelés volt. 1666-ban 11 1/2, 1691-ben 6 1/2 kapás szőlő jutott átlagban egy-egy zsellérháztartásra. A szőlőmüvelés, miként a jobbágyoknál, náluk is csökken, egyelőre ismeretlen okból. A zsellérek zöme nem a faluban lakik saját házánál vagy másnál, hanem kiköltözik a hegyekbe és ott müveli szőlőjét. Érdekes adat található erre vonatkozóan a «Tiszttartókkal való levelezés» sorozatban. (55. sz., 1648. márc. 23. Jobbágy Jeremiás németujvári tiszttartó jelentése. Nem betühiv közlés.)

«A hegységben és erdőkben némelyek régtől fogvást szabad akaratjuk szerint maguknak szőlejük és irtásuk mellett oly állapotot és házakat szerezvén, mint egy szabad urak, ugy akarván élni, mely a szegény falubelieknek marhájukkal kárt tesznek és robotra a többivel nem ugy járnak mint a helységbeliek, ahol afféle találtatnak, a falukra kell őket szállitani, mert ha az megengedtetik nekik, hogy olyan helyre épüljenek és ott lakjanak, a faluk amiatt elpusztulnak, kiki mind az ilyetén helyre fogna sietni, hogy ottan szerezhetne magának hajlékot, aholott békességesen és minden szolgálat és adózás nélkül lakhatnék, aholott pediglen kár nélkül lakhatik. Érdeme szerint való cenzust irjanak reá érdeme szerint, mert némely az ilyetén ember között bir annyi földet, mint egy fél helyes polgár avagy fertályos.»

Ez a jelentés rámutat arra, hogy mi vonzotta a jobbágyokat a szőlőhegyi szabadabb élet felé. Anyagilag pedig sokan közülük jobb helyzetben voltak, mint a nagyobb földesuri terheket, főleg a robotot viselő telkes jobbágyok némelyike. Érthető a földesur törekvése, hogy a tehetősebb zsellérekre igyekezett telket iratni s ezáltal fokozott terhek viselésére kényszeriteni. Azonban e törekvés ellenére is a 17. század második felére több mint kétszeresére nő a szőlőhegyre kiköltöző jobbágyok száma.

Az 1643-as és későbbi urbáriumok arra is módot nyujtanak, hogy megvizsgáljuk a jobbágyok és zsellérek kezén lévő állatállományt. (V., VI. és VII. tábla.)

V.

év	Szolgáló jobbágyok								Zsellérek					Jobbágyok + zsellérek együtt							
	önálló háztartás	tehén	bika	borjú	tinó	tulok	ló	ökör	önálló háztartás	tehén	borjú	tulok	ökör	szolg.+zsellér háztart. összesen	tehén	bika	borjú	tinó	tulok	ló	ökör
1643	44	61		31		16	34	49	8	12	3	2	10	49	73		34		18	34	59
1648	39	43		18		10	36	24	7	9	2	4	6	46	52		20		14	36	30
1666	46	86	3	11	13	29	34	52	14	23	2	10	12	63	109	3	13	13	39	34	64
1691	50	53		4		18	17	14	17	10		8		67	63	4			26	17	14

Az állatállomány megoszlása:

VI.

	1643	1648	1666	1691
Jobbágyháztartások száma összesen	39	39	46	50
ebből marhátlan	1	6	1	11
csak tehene van	11	10	11	16
1 igása van	2	2	3	2
2 » »	7	7	9	18
3 » »	6	5	6	2
4 » »	5	7	6	
5 » »	2	1	1	
6 » »	3	1	1	
7 » »	1		1	
8 » »			1	
10 » »	1			
igások száma összesen	99	70	119	49
1 háztartásra jut igás átlag	2.54	1.79	2.59	0.98

Szőlőhegyi zsellérek:

VII.

	1643	1648	1666	1691
Zsellérháztartás összesen	6	6	14	18
marhátlan	1			5
csak tehene	1	3	5	4
2 igása	3	1	7	4
4 igása	1	2	2	

Eszerint a jobbágyság 1666-ban rendelkezik a legtöbb állattal, de a század végére állatállományuk mélyen alája süllyed a századeleji szintnek is. (Ez általános jelenség nemcsak a Batthyány-birtok többi községeiben, hanem az ország különböző vidékeinek szórványos adatai szerint is.) Ha a teljesen marhátlanok és a csak tehénnel, borjuval rendelkező jobbágyok arányát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy

1643-ban az önálló háztartások 30.77 %-ának nem volt igásállata,
1648-ban » » » 41 % » » » »
1666-ban » » » 26.1 %- » » » »
1691-ben » » » 54 %- » » » »

a század végére a jobbágyságnak több mint a fele igásállat nélkül maradt. (Az ökröt, tulkot és lovat számítottam igásállatnak, de lehetséges, hogy a lovat nem mindenütt használták ilyen célokra.) S a lakósság másik felének a kezén sem halmozódott fel tetemesebb állatállomány, sőt a tulnyomó többségnek mindössze két igása van. A jobbágyság egészét sujtó, hatalmas arányu elszegényedéssel állunk szemben!

Végezetül álljon itt egy kimutatás a jobbágyok terheiről.

Az 1576-os összeirás adatait vizsgálva kialakult szolgáltatási rendszert találunk, mely sok környező községével azonos és a 17. század végéig ugyszólván változatlan maradt. Eszerint minden egész telkes jobbágy tartozik évenként

VIII.

Év	Pombain pénz	Helyadó pénz		Karácsonyi virasztópénz	tyúk	tojás	fa (szekér)	borju (egészfalu)	
		Szt.György kor	Szt.Mihály kor						
	Ft	den	den	den	db	db			
1515		60	60	32	2	10	1	1	Zsellérek:
1576		15	15	8	2	10	1	1	
1599					1	10			
1634	5	15	15	8	1	10	1	1	1 Ft apropénz
1643	5	15	15	8	1	10	1	1	
1648	5	15	15	8	1	10	1	1	
1666	5	15	15	8	1	10	1	1	20 d. 2 Ft
1691	5	15	15	8	1	10	1	1	20 - 75 den. Annak előtte adtak quártélyt két lóra és egy szolgára, most adnak egy lóra és egy szolgára.

Magyarázatra szorul az 1634-ben feltünő «pombainpénz» kifejezés. Ezt másképpen száraz korcsmapénznek is nevezik, s a jobbágyok azért fizetik, hogy mentesüljenek a földesuri borkimérés kötelezettsége alól. A más házánál lakó zsellérek rendszerint semmit nem fizettek, s a saját házzal rendelkezők is évenként 20 denártól legfeljebb két forintig terjedő összeggel tartoztak földesuruknak.

A robotkötelezettség a Batthyány-birtokokon ritka esetben volt heti robotnapokban meghatározva, sokkal gyakoribb volt az, hogy egyes községekre megszabott munka elvégzését rótták ki. Ahogy nőtt a földesuri allodium területe, vagy ahogy csökkent egyes községek lakósságának a száma, vagy ahogy egyre több jobbágy váltotta meg magát a földesurnak fizetett egy-két száz forint összeggel a robot és egyéb szolgáltatások alól (az összeg nagyságától függően néhány évre, vagy egy-két generációra), ugy vált az elvégzendő munka a többiek számára egy-

re terhesebbé. Neusidlben csak 1691-ben találkozunk ilyen ideiglenesen mentesített, «szabados» jobbággyal. 11 ilyen személy fordul elő, ezek minden szempontból éppugy szerepelnek a táblázatokban, mint a többi. A közeli hegyen volt a Batthyányaknak majorsági szőlőjük, egy 60 és egy 40 kapásra való, ezt kellett a falu lakósainak gondozniuk a szomszédos Rohr községbeliekkel együtt, a trágyázástól a bujtatásig, kapálásig, szőlőszedésig s a bor elszállításáig. Természetesen sokszor sulyos alkalmi fuvarral és egyéb munkákkal is terhelték őket. Ennek a rövid áttekintésnek azonban nem lehet feladata, hogy mindezt részletesen nyomonkisérje.

Érdekes az 1643-as urbárium egyik feljegyzése: «Pázsiton egy majorja vagyon Kisfaludy Urnak, egy zsellér benne.» A várhoz tartozó szőlőt ekkor szintén Kisfaludy István birta, akinél egyébként az egész község zálogban volt. Ugy látszik, ő is meg akart próbálkozni a majorkodással, de azután felhagyott vele, (lehet, hogy a birtoklás megháborítása miatt) tény az, hogy 1666-ban már azt olvashatjuk: «Ezen falu közepén vagyon egy puszta major.»

Egy község adataiból nem vonhatunk le általános következtetéseket. De annyi ezekből is nyilvánvaló, hogy azonos terület különböző időből származó urbáriumai milyen bő anyagot szolgáltatnak statisztikai összehasonlitások végzéséhez.

Közli: Mráz Vera

ZÁKÁNY PÉTER MOSONMAGYARÓVÁRI TŐZSÉR BEVÉTELI ÉS KIADÁSI NAPLÓJA

1630--39-ből

XVII. századi tőzséreink virágzásáról és hanyatlásáról Takáts Sándor immár klasszikussá vált tanulmányokat irt. Annál kevesebb eredeti forrást közöltek eddig életükről. Az alábbi kiadási és bevételi napló tételei egy mosonmagyaróvári tőzsér, Zákány Péter négy évi vállalkozásairól tájékoztatnak. A naplóiró személyéről az alábbi szövegből kiderülő adatokon kivül semmit sem tudtam meg. A napló levéltári elhelyezése sem ad utbaigazitást, mivel a vele együtt előfekvő iratok más természetüek. Még azt sem lehet megállapitani, hogyan és miért került a kamarai iratok közé. A szöveg azonban magáért beszél. Megismerjük belőle egy XVII. századi magyar tőzsér üzletmenetét, társulásait, befektetését, rezsiköltségeit, jövedelmét, mindezeken tulmenően pedig megtudunk egyet-mást az egykoru állattenyésztés egyik fontos ágáról, a hizlalásról és a hajtásról, a legelőbérlésről, a hajtólegényekről, a «sózásról». Az előforduló helynevek alapján Zákány és társai felvásárlási területe Mosonmagyaróvár és Győr közé tehető, elvétve azonban a hódoltságból (Tolna, Ráckeve) is szereztek be marhát.

Laus Deo semper. Ann/o 163/6 28 die .....

Vettünk Sandor Jakabtul 128 Marhatt 5 rea adassal, 123 fizető, bokrat 32 talleron. 700 Leopoltus tallert igertünk az arraban, leszen mindenestől az arra 968 tall... Vari Biro uram Kaidaczi Gergelliel tartiak felett, Andor Istvan Alapi Balassal negied reszet, ...
..... negied reszet ..... 1 aranyat .....

Költöttem magunkra		.....	gr.
Az harminczadon attam	4 tall	9	gr.
Az Bakmesternek ital penzel edgiüt		2	
Az kapuban vamott		26	
Abdai vamon		24	
Mosoni fü bereseknek		24	
Nagy Mathe göböliösnek Ovarot		1	
Ovarott czedula penz		10	
Miklós nevü meczeri legeninek		5	
Geöri haito legennek föl haitastul föd birsaggal	1 tall	7	gr.
edgi eötö boczkort		3	gr.
	9 tall	4	gr.

Hogy a ..... melle ki haitották

vittem 3 kup soot	18	gr.
6 kenieret	12	gr.
8 die July attam Kaidaczi Gergely uramnak 2 kup soot	12	gr.
21 dito vettem Biro uram göböliössenek 3 kenieret	9	gr.

Az minemö marhat Sandor Jakabtol megh vettünk, adot Török Farkas 150 tallert közönségest bele

12 die Augusti haitattunk 148 marhat föl Beszben. Koczis es legenj beren kivul költöttunk 26 tall 22 gr

Laus Deo semper.

5 die July mentem Koidaczi Gergely Andor Istvanj uraimmal ala, vettünk Sandor Jakabtul vett baromhoz tolnai legentől 29 eökrött, bokrát 26 talleron, edgi rea adassal, 28 fizető, telere Leopoltus tallert, teszen az arra edgi summában 364 tallertt, az mellyben magam attam 100 közönséges tallert Allapj uram kezében, Sandor Jakabnakis 100 tallert. Ismet ugian azon tolnaj legennek vammal edgiüt adot Allapi Palis 11 tall

Költöttem az szallason maunkra és az kitől az marhat vettük		27	gr
az egik göböliösnek attam		2	gr
Az harminczadon Bak mesternek	1 tall	1	gr
az geörj kapuban vamot		6	gr
az abdai hidon hogy be nem mentek az göböliösok az vámoshoz, tsak ugy el menven birsagot fizettem 1 araniatt vámot,			
edgi pint bort ittunk, az lanczoknak 1 icze bor teszen edgiüt	2 tall	12	gr
az barát földetül attam		5	gr
az mosoni fü bereseknek attam		12	gr
Ovarott czedula penzt		1	gr
facit	tall 6	6	gr

Geori hayto legennek attam			20 gr
Masiknakis attam hogy az förtő melle haitott		1 tall	
Vittem ki az förtő melle 6 kenieret			12 gr
3 funt saitott			3 gr
3 kup soot			18 gr
3 icze bor			6 gr
Koczisnak			15 gr
2 eötö boczkortt, 1 párt Matenak, masikat Geörnek			10 gr
Koczi ber Geörre		1 tall	
21 July vittem az förtő mellé 9 kenieret			18 gr
3 kupsoot			18 gr
3 funt saitott			3 gr
3 icze bort			6 gr
Koczisnak			10 gr
Mate felesegenek Ovarott		2 tallert	
Bolicznak hogy Szenczre ment			15 gr
29 die July vittem 9 kenieret			18 gr
Koczisnak az ki kivitte			
	facit	9 tall	17 gr
4 dia Augusti 9 kenieret			18 gr
3 kup sott			18 gr
3 funt saitott			3 gr
koczisnak			15 gr
2 icze bor			6 gr
11 dito mentem ki, vittem 7 kenieret, 3 funt saitott			17 gr
3 icze bort			7 gr
koczisnak			25 gr
Fizettem meczéri legennek 3 hetre ket ket forintott		2 tall	
3 hetre 1 tallertt		3 tall	
az geöri haitastul			20 gr
4 legennek az kik ki mentenek mindenik 4 garas, facit			16 gr
2 legennek föl s ala haitástul		3 tall	
hogy az tajcz Ovarot volt költöttem rea		1 tall	
koczisnak ez ki föl vitt		2 tall	20 gr
21 Augusti 9 kenieret			18 gr
3 funt sait			3 gr
3 icze bor			7 gr
3 kup so			18 gr
koczisnak			20 gr
	facit	20 tall	20 gr
Pinter Janosnak Beczben			5 gr
Attam Pinter Janosnak		4 tall	
27 Augusti vittem 9 kenieret 3 funt saitot			21 gr
3 kup soot			18 gr
2 pint bor, 2 czipott, hogi az föd latni mentünk			11 gr
Matyasnak Beczben			
Matyas göböliösnek		1 tall	5 gr
Matenak Beczben			5 gr
2 die 7 tembris Mate göböliösnek		6 tallert	
3 dito vittem 9 kenieret 2 kup soot		1 tall	
koczisnak			14 gr

ugyan akkor küttünk föl prukki retre,			
attam mindeiknek saitra 2 garast, facit			6 gr
5 dito mentünk Rezli Geörgyel Prukban az föld			
követni, vittem az göböliösöknek 3 kenieret			6 gr
töltettem 3 icze bort nekik			6 gr
költöttünk magunkra czedula penzre		1 tall	
2/9 dito attam Mihaly göböliosnek az föl			
s ala haitastul			
1 ugian ott Prukban az fü beresnek attunk		1 tall	15 gr
ital penzt			18 gr
		19 tall	12 gr
4 7-bris attam az ovari vamosnak fü bert		4 tall	11 gr 2 d
14 dito 9 kenyerre valo penzt			18 gr
3 kup soot			18 gr
15 dito Pinter Janosnak		8 tall	
20 7 bris mentem Kaidaczi Gergelj, Andor			
Istvanj urainkkal Geörre, koczi berre magunkra		1 tall	5 gr
24 dito attam 9 kenyerre			18 gr
3 kup soott			18 gr
pint bort			4 gr
5 die 8-tobris Beczben attam az vendegh fogadó-			
nak megh az előbbeni es az mostani etelünktől		7 tall	20 gr
az harminczadon az aranira attam		6 tall	
Prukban az haczknehtnek, hogy Pandorfra			
haitotta volt az harom eökrott, attam			5 gr
6 die 8-tobris fizettem az jaro földön az kik			
voltanak 3 göböliös es az kik utolszor			
fel haitottak		33 tall	27 gr
Ittem töltettem 2 pint bort			5 gr
		62	29
In summa facit		157 tall	2 gr

/2 lapon áthuzott jegyzetek Andor Istvánnak és Kaidaczi Gergelynek kölcsönadott só, kenyér, vám-pénzekről, melyeket visszakapott./

Laus Deo semper, Anno 1637.

Allattunk tarsaságul öszve Andor Istvani uram Allapi Balasal, Kaidaczi Gergeli Kaidaczi Janossal. Enis Zakani Peter Geöröt lakozo Török Farkassal illyen okkal, ha mit vehetünk harom részre legyen mind veszteségh nyeresegh.

14 die Januari vettünk Kaidaczi Gergeli		
uramtol 4 eökröt		46 tall
Ea die Balont lakozo Hamar Janostol 12		
eökröt, bokrat 27 talleron, 4 tallert az arran fölliül, facit		166 tall
Ismet medvei embertől ugian akkor 6		
eökröt		84 tall
ugian akkor 3 tehenet		30 tall
Az 3 tehenet atta el Kaidaczi Janos Beczben		39 taleron.
Haitottak föl ez föllül megh nevezet 25 marhat		
Beczben, hogi el nem athattak, ala s föl valo		
költsegh		18 tall

25 Januari Hamar Janostol 26 eökröt. bokrat
28 taleron. 2 tallert az arabul, ki teszen 362 tall
Vit föl Kaidaczi Janos az allyaban 10 eökröt,
atta el bokrat 28 talleron, teszen 140 tall
Költöt reajok 6 tall 15 gr
4 1/2 eöl szenat vettünk 17 tall
attam az szena arraban 16 tall
4 die Februari attam Török Farkas kezeben
Mosont Hamar Janostol vet barom arraban
in specie 100 tall
14 dito Kaidaczi Gergeli uramnak attam
4 eöl szenara valot az melliet Stadlertől
vött eölit 5 talleron, teszen 20 tall
in specie

18 die Februari Kaidaczi Jánosnak, Török Farkasnak attam
szenara in specie 25 tall
3 Marty ovari hazamnal Kaidaczi Janosnak in specie 11 tall
13 dito vet Török Farkas Geörött 2 kü soot 1 tall
7 die Aprilis vettem Trombitas Geörtöl ket eöl
szenat eölit 7 talleron, teszen in specie 14 tall
Vettünk Kaidaczi Janostol 8 eökrott, bokrat
34 talleron, teszen az arra az 8 eökörnek 136 tallert
Attam Mesterhazi Istvannak, Kaidaczi Janosnak 10 gr
9 die Juny Kaidaczi Janos házánal attam
Hamar Janosnak in specie 100 tallert, felet
Leopoltust, felet közönsegest.

Maratt Allapi Balas uramnal 183 taller, ebben
vettem en föl Mészaros Paltul 33 tallert,
marad megh 150 taller

9 die Augusti Allapi Balas uramnak attam
Kaidaczi Janos házánal in specie 300 tallert
12 dito Andor Istvani Biro uramnak 50 tallert
Eösze summak az mindeneket az magam költsege 336 taller
Allapi Balas uram költségeis 68 taller
az 336 tallerbol esik ki 50 taller marad 286
24 Marty vetettem szamot Allapi Balas urammal
786 tallerbol, az melli magam penzi volt, ellen-
ben adot eő kegyelme 239 tall
Ittem 47 tallert es ig marad eö kelmi adossa.
500 tallert megh attam.

Anno 1637. 30. Juny.

Allapi Balas uramtol vettem az ovari vasarban
130 eökrött, 5 rea adassal, 125 fizeteő, bokrat
36 talleron, illjen okkal: ha Isten mit ad
Andor Istvani urammal eo kegyelmeke fele kö-
zepi, fele penigh enim. Teszen az árra edgi summaban 2250 tallert
ez die attam 4 kup soot per 7 gr 28 gr
6 die July 4 kup soot per 7 gr 28 gr
13 die 4 kup soot per 7 gr 28 gr

15 dito haitottuk föl Beczben, költöttem
föl menet reajok 10 tall
Allapi uramis költött ugyan akkor azon
baromra 18 tall 25 gr
23 dito 4 kup sot 1 per 32 den 25 gr 3 den
28 dito 4 kup soot 1 per 32 den 25 gr 3 den
4 die Augusti 3 soot 1 per 32 den 19 gr 1 den
11 die Augusti 8 kenyeret 16 gr
ca die 3 kup soot 1 per 32 den 19 gr 1 den
17 Augusti 10 heti szeker bert fizettem Sodos
Martonnak, ennek felet magamra tuttam 2 1/2 tall,
felet ezert ittem az kozös pénzre vetettem 2 1/2 tallerat
Mindenekrül szamot vetven, maradot naita 125 taller,
az melliből az fü ber esik megh ki, az fü ber 6 1/2 tall
Vettem fel az 125 tallerben 50 tall

1638. 9. die Aprilis szamot vetven Allapi urammal
az 500 tallerol az 21 eökörnek az arrat 244 1/2 tallert
haitott ide azon kivül adot kesz penzt 256 1/2 tall
es igi az eokrök arraval es kesz penzel ki van az
en 500 tallerom eppen.

Azon kivöl adot 200 tallert, hogi el valtsam az eő
maga kárával.
Biro uramis adot 50 tallert, az melleket el váltottam ...

Anno 1638. 30. Marty

Allattam Allapi Balas, Andor uramekkel eöszve
en Zakani Peter

Vettünk nagy szerdán 2 eökröt 44 taller
Ugian akkor 5 eökröt 86 talleron
Ismet 4 eökröt 64 talleron
3 marha arrat fizette Allapi Balas uram eppen
megh az maga házánál, 75 Leopoltus tallerat, közön
seges tall 119

Attam az harminczadon az melljet ki nem toghattam
az marhas embereknek penziből 12 gr
Bak mesternek ital penzel 1 gr 13 den
Az vasarban az vamon 4 gr 2 den
Abdai vamon 2 gr 1 den
Hayto legennek 16 gr
6 die Aprilis vettünk Ovarot Albert Istvantol
2 eökröt 27 talleron
Meczeri legentölis 1 eokröt 15 1/2 talleron
En tölemis 7 eökröt 108 talleron
az mellj 10 eökörnek eppen Allapi uram atta megh
az arrat az melliet mind magamra haitott az adossag ...

12 die Aprilis Balogh Mihalitol vettem 4 eökröt,
az mellinek magam attam megh az arrat 57 tallert
ea die Sz. Pali Bodo Ferencztől 4 eökröt 57 tal
13 dito Sz. Peteri Ferencztől 12 eökröt bokrat 35 tall

az aran fölliül 1 tallert, teszen — 211 tall
ea die Bodaki Vegh Paltol 4 eökröt — 66 tall
22 dito Andor Istvánj Biro uram adot köziben,
midön az füre ki haitottuk, 4 eökröt — 85 talleron
27 dito Bezi Kovach Miklostol 14 eökröt, bokrat
30 talleron, teszen az arra — 210 tall
az mellinek Biro uram atta megh az arrat
Albert Istvántolis 2 eökröt — 25 taller
az mellinek en magam attam megh az arrat
Török Farkastol vet Allapi Balas 27 eokröt, bokrát 34 1/2 talleron, teszen az arra az geöri
költsegel edgiüt — 577 tallert

11 die May Szerda helt vettünk 16 eökröt, bokrat
33 talleron, attam aszt az penzt bele az kit
Allapi uram nalam hagiot, 200 tallert ...
Biro uramis 50 az mellien Veszet Beczben
4 f 10 kraiczar, tet az barom arra — 264 tallert
Erdeli Martontol vettünk Ovár alat 30 eökrött,
bokrat 35 1/2 talleron, teszen az arra — 532 1/2 tallert
az mellinek Allapi uram atta megh az arrat
Ur napian Geöröt 2 eökröt vet Allapi uram — 32 1/2 talleron
Ugian akor az melli söre barmot föl vittünk
Beczben, veszet 34 1/2 taller raita. Az 3 eökör
az mellj ithon megh maradot, marat — 45 tallerben
Allapi uram penzi az baromban vagion — 1422 taller
20 Juny vettünk Kelemen Berta uramtol
94 eökröt, 4 rea adassal, 90 fizeteo, bokrat
28 talleron, teszen az arra — 1260 tallert
igertünk az arraban 100 Leopoltus tallerat
Allapi uram penczi az baromban, költségel
edgiüt teszen — 1445 tall
Marat az barmon föbérrel 138 tall

Az mit az marhara költöttem, igy következnek:

Az mellj szenat Kis uczan az szabotol vettem
volt 7 talleron, annak fele megh maradot — 3 tall 75 d
Vettem Vago Ferenczнek Lako Gergelitöl szenat — 2 tall
Ugian annak attam 2 heti szenazasaert — 2 tallert
Bakodinetolis 2 eöl szenat — 5 tall
Nagi Pálnak s az Borbeli fiának edgi hetre
hogi az mosoni földön jártanak — 2 tallert
Attam az so veto elöt az eokröknek 1 soot — 30 d
Ittem Fülöp Sz. Jakab napian az kert alat 1 soot — 30 d
Hogi az szenán voltanak, nialtanak 1 1/2 kü sot el — 1 tall 75 d
Az mellj marhát Allapi uram föl küldöt
jartanak az mosoni földön edgi hetigh, attam fü bert — 50 d

10 May vittem ennihani szemelieket ki az förtö
melle az kutat föl czinalni, attam nekik — 80 d
Az ki az agast es gemlát ki vitte, annakis attam — 60 d
Sodor Martonnak hogi ki vitt bennünket — 75 d
12 Mai vittem 2 kup soot — 60 d

Ithonnis attam Biro uramnak edgiet az melliet	
ithon az 2 eökrökre soozot	30 d
Attam az koczisnak	75 d
Szerda helyre hogi mentünk, költöttem az 2 reven	70 d
Magunkra ugian ot Szerda helt	35 d
Az vamon attam	80 d
2 haitó legennek	120 d
14 dito Libenre haitottanak volt 10 eökröt be,	
fizetem az Bironak, hogi az buzaban kar volt	1 taller.
3 göböliösnek attam 3 eötő boczkort	45 d
19 dito mentem ki, vittem 3 kup soot, 1 per 35 d	105 d
koczisnak	75 d
Az minemő 66 söret Allapi uram föl küldöt,	
attam tülök az mosoni fü bereseknek	66 d
2 kup soot	70 d
Az vasarhelitöl vet 30 eökörnekis 1 kup soot	35 d
Czedula valtsagtol Ovarot az 66 marhara	5 d
25 dito Förtő melle vittem 3 kup soot	105 d
3 icze bort	12 d
koczisnak	75 d
Az 30 marha mellet valo puszta somoriai	
legennek edgi eötő boczkort	15 d
Az 66 es 30 marhatol fü bert Mosont	96 d
Az 30 marhatol ketszeri fü bert	100 d
8 Juny fü bert 83 marhatol	83 d
Geöröt az lantzoknak ital penzt	10 d
Az ket eökröt az kik föl haitottak	20 d
Ovarot czedula penzt	5 d
4 soot Allapi uram hoszta	12 d
koczisnak	75 d
15. Juni 3 eötő boczkort	45 d
2 pint bort	20 d
koczisnak	75 d
Ur napian Geörre hogi mentem, koczisnak	100 d
20 Juni, hogi Kelemen Berta 94 eökret megh	
vettük, attam az koczisnak	75 d
23 dito mentem förtő melle, vittem 2 pint bort	15 d
koczisnak, attam	75 d
Vittem 4 soot	120 d

18 Juni az minemő marhat Geöröt megh vetem Kelemen Berta-	
tol, attam az alföldi legennek föl haitastol	1 tallert
Katona Balás apianak	100 d
26 dito mentem Geörre, attam koczisnak	100 d
hogi az söre barmot megh. vettük, költöttem	15 d
Attam az koczisnak, hogi förtő melle ment	75 d
1 Juli ittem az 16 sobol, az kit Allapi uramtol	
hosztam, 3 kultem ki.	

Ugian azon napon vittem Kelemen Bertatol vet
baromnak az 3 sot.

Ugian akor attam puszta somoriai legennek ket heti	
es edgi ki haitasi berit megh	2 tall 45 d

1 Juli attam az mosoni földön iaro 2
legennek 2 eötö boczkort 30 d
5 Juli attam ital penzt, hogi föl haitottak
az marhat 10 d
dito attam Bodicz Benedeknek szenczi utajert 1 tall 25 d
6 Juli Förtö melle koczisnak 50 d
5 die Juli az Kelemen Berta
edgi darab füvet 11 f 50 d, az mellinek Allapi
uram atta megh az arrat
Attam 1 horvat legennek 2 heti szolgalattiat es
Geörröl valo föl haitast 4 f 4 gr
Haromszor soot Allapi uram atta sobol
15 July attam az göböliösoknek 3 funt hust
edgi pint bort 4 gr
Az eperies szigetnel vett biro uram füvet 5 f
Enis attam edgi darabot 5 f
Ittem attam edgi darab füvert 12 f
2 göböliösnek, az kik föl haitottak Georrol 2 f 10 gr
koczisnak az ki ala vit akkor, hogi az
barmot megh vettük, attam 1 f
költöttem magamra, kocisra 5 gr
29 Juli hogi az barmot megh sosztam, vittem
3 icze bort 2 gr 2 d
24 Juli hogi Czifari Martonitol megh vettük
az barmot, költöttünk koczisra, magunkra 1 f 5 gr
Vamra, harminczadra Geöröt 3 f 8 gr
Geöri kapuban ital penzel 14 gr
Abdan 13 gr
Eöttevenien ital penz 4 gr
Mosoni fü bereseknek 13 gr
0 varot czedula valtsagh 1 gr
4 Juli 2 soot 14 gr
3 legennek, az kik föl haitottak Geörröl, attam 3 f 3 gr
ital penz

14 Auguszti küldött Allapi uram Görröl 10 soot,
haromszor attam az marhanak
Ultima Augusti vitt Allapi uram pint bort 1 gr 3d
13 7-bris hozott Allapi uram 10 soot, ketszer attam
az öregh baromnak es az söreknek
Az minemö 92 marhat föl vittünk 5 die 9-bris
Allapi urammal, tett az arra az mint el attuk
1227 tallert, költsegh rea 128 tallert 20 gr. az
meszarosoknak. Ebben marat hatra 372 taller Allapi
uramnalis, az melliet magához vött 726 1/2 tall. Ittem
en nalamis marad 7 1/2 taller.

Die 26. Juni, Anno 1638.

Mentem magam Geörre, vettük megh Kelemen Berta
uram barmat 94 eökröt, 4 rea adassal, bokrat 28
talleron, edgi akkor el veszet benne, tett az arra 1260 tallert

igertünk az arraban 100 Leopoltus tallerat
Attam 2 eökrött az mosoni meszarosnak 20 talleron

Allapi uramis adot Nagi Balasnak 9 tulkot.
bokrat 22 talleron, teszen az arra — 99 tallert
24 Juli mentem Geörre biro urammal, vettünk
Kevin lako Czifari Martonitol 65 eokröt, 3 rea adassal, 62 fizető, bokrat 28 1/2 talleron, teszen az arra 883 1/2 tallert, igertünk az arraban 200 Leopoltus tallerat, ismet minden eökörre 1 araniat.

Adot Allapi uram Kaidaczi Gergelinek 6 tallert
Ovaron, hogi ki allot az barom mellől.
8 7-bris vettenek Allapi uram komam urammal
Maczus Sandor Istvanitol 124 söret, 6 rea adassal, 118 fizető, bokrat 25 1/2 talleron, tet az arra — 1504 1/2 tall
20 7-bris attam az pomogi fü bereseknek, hogi az földökön járt az barom, az ovari hazamnal — 10 tall 10 gr

14 die Februari, Anno 1639. az menni derek penzem volt az tarsasagh között, 1177 taller, adot megh ebben Allapi uram 677 tall., restal eppen 400 talleral.
22 die Marty megh atta eppen Allapi uram az en derek penzemet azzal edgiüt, az mellj 200 tallert Torkos Peter sogornak adot.

Biro komam uramnakis adot megh az 343 tallerban
103 tallert, restal 180 tallera
Ittem ur nap előt 3 hettel 50 tall, rest. 130 tall
Az minemö söröket 1638. 8.8-bris ennihani izben föl haitottunk, mindeneket ki tudvan belö költseget, marad ithon 15 benne, az mellj 15 marha marad 65 tallerban
15 die Marty hogi föl mentem Beczbèn, költöttem — 3 tall

Soli Deo Laus et Gloria. 24 Juni, Anno 1639.

Az mellj barmokat ur napian megh vettünk,
költött Allapi uram rejajok 0 varigh fü berrel,
legeni berrel es egieb költsegel edgiüt — 28 f 75 d
Ittem 0 varigh az 85 marhara — 10 f
Az en költsegem Geöröt koczi berrel — 5 f 90 d
Vittem ur nap előt 3 hettel Allapi uramhoz magam penzit — 84 tall
Attam ugian akkor 3 araniat költsön — 6 tall

Az el mult esztendöi es ez idei nieresegh — 185 tall
13 Juli, hogi az 109 eökrött föl haitattuk, attam Ovarot az 5 legennek — 25 gr
Attam az barom köziben 13 eökröt, bokrát 31 talleron, facit — 202 1/2 tall

Allapi uram maga penzi ez költségre ki ki ment — 6 t 20 gr
Vettem enis magamhoz — 20 tall

Soli Deo laus et gloria, Anno 1639, 24. die Juni.

Vettünk Patan lakozo Szer Geörgitöl 66 eökröt, bokrat 20 tall 10 tallert az aran felül, facit — 670 tallert

Ugian akkor Kovats Páltól Patai vettünk 106 eökröt, bokrat 24 1/2 taller, 5 rea adassal, 101 fizető, facit 1237 1/4 tall

Ittem Tonan lakozo Koczis Geörgitől 137 eökröt, bokrat 29 tall. 5 rea adassal, 132 fizető, facit 1914 tall

Ittem 7 eökröt bokrat 15 tall, facit 52 1/2 tall

Az minemő 30 marha az förtő mellet vagion, teszen az arra legen beren kivül es fü beren 320 tall

Summa facit 4139 tallert

Attunk el ez fölliül megh nevezet baromban 85 eökrött, az mellinek edgi summaban tett az arra 978 tall. Az mi rea költ vamra, aufslagra, teszen 159 tall. Legeni ber, koczi ber s egieb költsegh teszen 19 t 10 gr
Ebben az föllül megh nevezet barom arraban ment Allapi uram kezehöz 445 tall

Soli Deo laus et gloria. Anno 1639.

13 die Juli vittunk föl Beczben 109 eökrött, az mint el attunk, lett az arra 1667 tall.
Allapi uram költsege Beczigh 8 tall 20 gr
Vam, harminczad, aufslagh az telivel edgiüt 259 1/2 tall
Beczben az gazdanak 2 t 20 gr
koczi ber 3 tall
Hogi Geörre alá ment, vitt el vele 438 1/2 tall
Ittem Antal falun edgi eökör arat vet föl 8 tall
Ittem vit el Allapi uram ugian ezen barom arraban ala 286 tall

Ittem az mellj penzt az Gaspar megh adot ugian ezen barom arraban, aszis kezehez ment 200 t
Ez fölliül megh nevezet barmoknak az arraban az mi Allapi uram kezehez ment, teszen 2297 1/2 t.
Ez fölliül megh nevezet 4 izbeli utunkban hogi föl haitogattuk harom izben 207 marhát, költ rea 487 1/2 tall az oda föl valo költségh.

16 Augusti hogi föl haitottuk az 149 eökröt, költött Alapi uram az maga penzit 17 t 15 gr
Ittem az mi ez vamra es egieb költsegre ment 25 t 7 gr
Ittem koczi ber 2 20 gr
28.7-bris hogi föl vittük az eöregh barmot es az 40 söret mellette, költ rea oda föl 35 t 23 gr
Ittem koczi ber 3 12 gr
Az ennihani izben az mi penzt föl vöttem, teszen 105 tall
14. die 8-tobris hogi az 147 söret fel vittük költ rea 340 t

Soli Deo laus et gloria. Anno 639. 24. Juli.

Vett Allapi uram 51 eökrött, bokrat 24 tall. 2 rea adassal,

49 fizető facit 588 tall

Attuk el bokrat 31 tall. 48 fizető facit 744 t
Allapi uram vitt el ez barom arrában 222 tall.
költségh rea 125 tall

3 die Juli szamvetesben leven nyeresegh 260 tall.

(Eredetije nyolcadrétű papirfüzet Országos Levéltár Kamarai Lymbus, sr. 3. f. a.)

Közli Makkai László

A BATTHYÁNYAK ROHONCI MAJORSÁGÁNAK GAZDASÁGI LELTÁRAI ÉS CSELÉDSÉGE

(1634 - 1687)

Az alábbiakban a Batthyányak rohonci majorságának több inventáriumát és néhány a major személyzetére, cselédségére vonatkozó adatot közlünk. Tekintettel arra, hogy a 17. század második felében elég kevés nyomtatásban megjelent adatunk van a nagybirtok állapotáról, kiindulásnak talán nem lesz egészen haszon nélkül való e források publikálása. Annyi mindenesetre megállapitható belőlük, hogy a 17. század folyamán - legalábbis e majorban - sem a cselédség létszámában sem a felszerelésben nem következett be döntő változás, nem tapasztalható jelentős arányu előretörés a bérmunkára való áttérés terén. A probléma ténykérdés sok, az ország különböző vidékein található major részletes elemzése fogja megadni rá a választ.

Az 1634. máj. 15-i inventárium[1]

Az Rohonczi Maiorban Vagyon az Paita melett Ros asztagok
1 Acer. cont. cap. Sil. N. 40
2 acer. Sil. cont. cap. N. 29
3 acer. Sil. cont. cap. N. 40 1/2
Az Rohonczi Maior Hazban Vagyon
kis asztal N. 1
Paraszt szek N. 2
Vas rostellos ablakok N. 2
Egy nyosolla
Egy fekete kalyhas kemencze
kis kar szek N. 1
egy rosz aito
kys tekenyo
Az kamoraban Uagyon
egy öregh hordo
Egy öregh fold fazek
Egy aito retezestul
Egy öregh rosz lada
Egy kis altalag
kett öregh feisze N. 2
Egy kis szita
Az udwaron
vagyon kett ekkere valo vas N. 1
egy lanczos vassas kutra valo vöder
egy vassas szeker vagion
Vagyon egy dirib darab ó uassal karekak szegek szekere való plehek
Egy vas villa
Egy kys fürész
Eöregh való domaszoknak (?) valo N. 4
egy való barmot itatnj valo
Vagyon Feyös Tehén N. 4
Vonyo öker N. 8
xEöregh Tulkok hatt
xxAzon kewul Tyulkok vannak kik meegh Nem vontak N. 7
Byal öker N. 4
Eöregh diszno N. 86
Ez idei malacz N. 15
Lud eöregh N. 32
Ludfi N. 74
Kett lud alat meegh kelnek a' ludfiak
Tyuk öregh N. 12
Tikfi N. 35
Eött Tyuk ülymeegh a' monyon
Ugyan ott vagyon Öregh Artanj N. 15

x Ez a sor át van huzva
xx Ebből a sorból több szó törölve van, a közölt szöveget hagyták meg.

Az Üreö Nagha kertben
x Vagyon méhdeszkas kepekbe es kassokba N. 23
üres kas mehnek valo N. 31
Egy kut chigastul, lanczostul kett vassas vedrestul
Az kertesz hazban Vagyon
egy paraszt szek
harom üwegh ablak
Egy kalhas kemencze
Padok kores környul
Egy köbbel
kett altalagh
kad N. 1
Vas rosta N. 1
Egy öregh hordo
Fa rosta N. 2
Egy asztal N. 1
Aito mindenestul N. 4
Az kertesz penczeben
Vagyon Kis altalagh N. 3
Egy rész Üregh kana öntenj valo
Ket plehes kana azokis öntenj valo
Vas szyles kapa N. 3
Egy Tsöt vas kapa
Vas asso N. 8
? ..... vas asso N. 9
Hat vas gerebra N. 6
Egy Sinor eölre N. 35
Mas Sinor eolre N. 10
Vas ollok N. 3
Egy kys kapa N. 1
Egy ajto retezestul es lakatostul
Mas Pinczeben
Eöregh hordo kaposztanak valo N.8
Egy kis Laitt
Laitoria N. 2
korchollya N. 1
Egy aito lanczostul N. 1

Az 1635. jun. 15-i inventárium[2]

Rohonczi Majorban vagyon,
az Paita melet Ross aztagh N. 1
Az Rohonczi Maiorban valo hazban vagion
4 szegleto Aztal N. 1
Agy N. 1
Hozu roz pad N. 1
Hozu paraztaztal, szék N. 2
Hozu Lada N. 1
Egies szék N. 1
Parazt kemencze kalyhas N. 1
Parazt ayto N. 1
Az kamoraban vagion
Füréz N. 1
Hozu rosz Lada N. 1
Roz Ayto N. 1
Saitar N. 4
Kys szita N. 1
Az Uduaron vaguon
Ket Ekere valo vas N. 4
Kuton vagion Lancz vodostül N. 1
Vasas szeker N. 4
xx Kowacznal vasas szeker N. 1
Dirib darab ovasak N. 20
Vas vella N. 1
Feize Eöregh N. 2
Feös Tehen N. 1
Vonnio Eökör N. 8
Tullok kik még nem vontak 10
Bial N. 1
Eöregh Diznok Artany es malaczozok N. 60
Eozi malacz N. 12
Ez idej malacz N. 24
Eöregh Lud N. 45
Ludfi N. 43
Eoreg Tik N. 20
Tikfi N. 70
Eöregh Poka Toio N. 3
Indiaj kakas N. 2
Poka ti N. 12
Eöregh Recze N. 5
Reczefi N. 29
Az Ur ẅ Naga kerteben vagyon
Méh Dezkas kopokben es kasokban N. 8
ẅres fa kopok es kasok N. 25
kapoztas hordo N. 2
Item kapoztas hordo N. 4
kutra valo Lancz Vodröstül N. 1
Kertezhazaban
ẅueg Ablak N. 3
kalyhas kemencze N. 1
Padok koros korniul
4 szegletre valo Asztal N. 1
Az haz hean vagion
kapoztas Hordo N. 3

---

x Ebben a sorban több szó át van huzva, a közölt szöveg érvényes.

xx Ezt a sort áthuzták.

kád N. 1
Uborka sozni valo hordoczka N. 6
Fa koboly N. 1
Meh kas N. 7
Vas rosta N. 1
Fa rosta N. 1
Haz Alat Valo Pinczeben Vagion
kapoztas hordo 1
Öntözni valo rez kana 2
Onas öntözö N. 3
Tollyo Taliczka N. 1
Vas aso N. 8
Vas grebra N. 6
Vasas grablia N. 6
Horuat kapa N. 1
Tott kappa szeles N. 3
Sinior Eölly N. 35
Ayto retezestül N. 1
Vas Czakany N. 1
Item egy Darda forma vasas Lapat viragot
asni valo N. 1
Vas olo N. 3
Kys kapaczka N. 1

Az 1650. máj. 17-i inventárium[3]

Az Maiort mostanaban Uyonan epitik
Az minemeö hazi eszköz volt az hazokban az maior ispan kezé alat vagyon mostan.
Az Ispan kezenell
Eöregh Lancz Nro. 2
Ketö Lancz Nro. 2
Rakoncza ketö Lancz Nro. 2
Tesulara valo Lancz Nro. 3
Vasas Szeker Nro. 1
0 Vasas Szeker Nro. 1
Szanto vas Nro. 3
Iga Nro. 3
Vasas Löch Nro. 1
Taliga Nro. 2
Taliga Nro. 2
Keregh agyra valo karika Nro. 4
Louakhoz valo vassas Szeker Nro 1
Feysze Nro 1
Kapura valo karikak Nro. 6
Vas Faszek Nro 1
Saitar Nro. 1
Seter Nro 1
Kis Szita Nro 1
Az Rohonczi Maiorban.
Ezt Maiort Uyonnan kübül epitetiek semi hazi ezköz ninez benne
Az Paita mindenestül jo es ép.

Az 1650. máj. 17-i inventarium[4]

Az Rohonczi Mayorban
Eöregh Bika Nro 1
Vonyo ökeör Nro. 4
Lo Nro. 4
4 Eztendös Tulyok Nro. 3
3 Eztendös Tullyok Nro. 1
Meddü tehen Nro. 4
3 Eztendös üszeö Nro. 2
Taualj Boriu Nro. 8
Sár mellól valo Tulliok. melj Lakodalomtul maradot Nro. 12
Feyos tehén Nro. 12
Ez Idej Boriu Nro. 12
Kan. Nro 3
Artánj Nro. 7
Fiazo Dizno Nro. 20
Südö Nro. 23
Böytj Malacz Nro 35
Ez Idej Malacz Nro 10
Lud Nro 44
Ludfy Nro. 62
Recze Nro. 19
Reczefy Nro. 35
Poka kakas Nro 6
Tolo póka Nro. 23
Pokafy Nro. 50
Kakas Nro. 4
Kappan Nro. 9
Tyk Nro. 46
Tykfy Nro. 100

Az 1660. évi inventarium[5.]

Az Rohonczy Maiorban az Udvaron
Fejeös-Tehén No. 9
Harom Esztendeös Tino No. 5
Két Esztendeös Tino No. 3
Két Esztendeös Tulok No. 2
Tavally Eöszü borju No. 1
Szekeres Ló minden hozaia tartozandó
szi Eözkeözekkel No. 4
Vehem No. 2
Lisz hordó szekér No. 1
Az apró Marha
Eöregh Kan No. 3
Eme Dizno No. 8
Tavally södeö malacz No. 17
Vereö Malacz No. 9
Az Maior hazban.
Eöveghes Rostellyos ablak No. 3
Paraszt Kemencze No. 1
Pad No. 1
Eöregh saytar uÿ No. 1
Viz meréteö veödeör No. 1
Plehes Aÿtó No. 1
Az masodik házban
Eöveghes Ablak No. 1
Item Tablas Ablak No. 1
Pléhes Aÿto No. 1
Fal melet valo Pad No. 1
Az Paitas Kerben
Egy kis Paita egy fiokal együt No. 1
1 Maiorsagh Buza Asztagh No. 1
Continet Cap: 50 M: 45
2. Maiorságh arpa Asztag No. 1
Continet Cap: 10 M 36
Item Dézma arpa Cap: 13 M: 65
Facit Cap: 24 M: 29
Szalma Kazal No. 1
Az Kertéz Házban

Az kertéz kezeinél léveö Eözkeözeöknek föl irasa
Asó Lapát No. 12
Ut Tisztogatny való lapat No. 5
Széles Kapá No. 5
Irtó Kapa No. 5
Jó öntöözny valo badogh Kana No. 2
Rosz badogh Kana No. 3
Réghy vas garablya No. 4
Mérö synior No. 2
Fa hegy nyreö vas olló ió No. 4
Rosz olló No. 1
Egyezzeö feisze No. 2
Lakat No. 3
Az ketey semmire való.
Uborkaknak valo hordoczka No. 7
Kosar Feöld és gane hordó No. 15
Agh méh Kassal No. 5
Eöres méh Kas No. 20.
Korchola No. 1
Retezes Aÿtó az Pinczében No. 1
Az kert Udvaran lanczos és Czigas kut No. 1
Az Kertéz hazban
Szegletes Asztal No. 1
Paraszt Kemencze No. 1
Rostellyos Eöveges ablak No. 2
Falhoz ragaztatot belet padok 2
Polcz No. 2
Ezen hazbol nylo Kamaraban Konyhaban Aytok
Plehestül és Retezetül No. 5
Az héra felmeneö gradiczon on Pantos
aytó No. 2
Az Kerben nyáry haz No. 1
Item romladozo löreö haz No. 1
A kis keövel keörnyül vetetet kerben
lanczos Czigas kút No. 1
Aytó Plehestól No. 2
Nyáry Haz No. 1

Az 1664. jan. 1-i inventárium[6.]

Az Rohonczi maiorban
Az Udvaron
Borius Tehén N. 11
Meddeö Tehen N. -
Eöregh Bika N. 1
Béres Ló minden hozzaiok tartozandó szerszámostúl N. 4
vasas szekér minden hozzáia tartozando szerszamostúl N. 1
Az maiorne és az ispán keze alat a' minemeö Eszkeözeök tavaly vóltak, azok mostanis mind megh vannak.

Az Paitás kertben
Uyonnan éppettett ép Paita N. 1
Asztagok száma
1. Asztagh Buza cont. Cap. 42 m. 46
Szalma Eöll N. 20
Az Paitaiaiban, és az Istalókon,
Széna, es Sariu, Szekérrel
N. 13

Az 1665. jan. 1-i inventárium[7]

Az Rohonczi Maiorban

Liszt hordo Lo minden hozaigh tartozando szerszámostúl Nro 5.
Tavaly vehem Nro 1.
Vasas szeker Nro 1.
Kőteő Láncz Nro 4.
Eőregh lancz Nro 1.
Eőregh Feisze Nro 2.
Ganai hamo velá Nro 1.

Az Udvaron

Bordp Tehen Nro 10.
Medeő Tehen Nro 1.
Eőregh Bika Nro 1.
3 Esztendős Tulok Nro 2.
Kákas Nro 3.
Tik Nro 22.

Az Maiorházbán.

Saitar Nro 3.
Séter Nro 1.
Vizhordo Káná Nro 1
Egyes támaszto szék Nro 2.
Uy Eővegh Ablák Nro 3.
Pantos Kélencses Aito Nro 1.

Az Paitás Kertben.

Paita Nro 1.

Az 1686. aug. 11-i inventárium[8]

Rohonczi majorban

vonyo ökör No. 4
3 Esztendős Bika No. 1
Feyős Tehén No. 12
Eőregh Tino No. 2
2 Esztendős Tino No 2
1 Esztendős Tino No. 2
Ez idei 1/2 Esztendős Tulok Boryu No. 4
Ez idei 1/2 Esztendős Tino Boryu No. 5
1 Esztendős Tulok No. 1.

facit szarvas marha No. 33.

Bial Ekör No. 2

Rohonczi majorban Eőregh Artán és emse No: 18
Esztendős Sudő No. 8
Ez idei malacz No. 18

facit No. 44

Rohonczi mayorban Eöregh Poka No. 6 } facit No. 8
Pokafi No. 2 }
Eőregh Lud és Ludfi No. 42
Eőregh Récze és Réczefi No. 41
Tyuk és Tyukfi No. 69
Kappan No. 16

A rohonci inventárium. 1702. jan. 14.[9]

Major beli Szarvasmarhák Száma.

Vonyó Eökör Nro. 6
Vonyós Tulok » 1
Eöreg Bika » 2
3 Esztendős Bika » 1
Tanétani való Tulok » 4
Tehen » 15
2 Esztendős Tulok » 2
2 Esztendős Tinó » 2
Tavali Tino Borju » 3

Summa facit Nro. 36

Majorbéli Szekeres Ló 3

Szárnyas majorságnak Szama, mely inventáltatot az Majorné Keze alá jövendő szaporétásra.

Him Póka Nro. 1
Tojo Póka » 6
Gunár Lud » 2
Tojó Lud » 16
Him Reczé » 1
Tojó Recze » 4
Kakas » 2

Tyuk	Nro.	14
Kappany	»	10

Majorbeli Eszközoknek Száma.

Vasas Ekör Szekér rosz[x]	Nro.	1
Hosszu Láncz	»	1
Kötö Láncz	»	2
Ganeihányo vasvélla	»	2
Rudazó Kötel	»	1
Szekercze	»	2. 1[xx]
Eöregh Teisze	»	2
Eke vasastul Taligástul	»	1
Lanczas Thésula	»	1
Iga	»	2. 3
Tél Bial Szekér	»	1

Az Paita Kapuján.

Pléh	Nro.	1
Vasas Köböl	»	1
Vasas Fertály	»	1
Szórró Lapát	»	1

Majorné Kezealat.

Vas Tazók	Nro.	1
Kopölö Kánna	»	1. 2
Feyö Séter	»	2
Saitár	»	2
üveg Lámpás	»	1
Repa derzaló	»	1
Pörgö Rokka	»	2
Sák	»	2

Major Házban.

Paraszt Aitó	Nro.	1
Vasrostélyos üveg Ablak	Nro.	2
Item üveg nélkül	»	1
Szegletes Asztal	»	1
Paraszt Kályha	»	1
Pad	»	2
Láda	»	1

Szarnyas majorságh tartó Házban.

Pléhes Aitó	Nro.	1
Vasrostelos puszta Abl.	»	2

Téy tartó Kamorában.

Vas Keléncses Aitó	»	1
Vas rostelyos ablak	»	1

Konyhán.

Pléhes Aitó	»	1

Gabona tartó Házban.

Paraszt Aitó	Nro.	1
Vas rostélos Ablak	»	1

Az Majorudvarán

Galamb Ház	Nro.	1
Kutt	»	1

Mellyen vagyon hoszu Láncz
Két vasas Vödörrel edgyütt.

Ezen majornál vagyon Istáló
Kettö. Az harmadik Puszta
födél nélkül.

Rohonczi Kertész Házában
Való álapotoknak Inventálása.

Pitvar Házban

Paraszt Aitó	Nro.	2

Kertész Házban

Paraszt Aitó	Nro.	1
Vasrostelyos üveg Ablak	»	2
Paraszt Kályha	»	1

Második Házban

Pléhes Aitó	Nro.	1
Paraszt Kályha	»	1
Paraszt Asztal	»	1
Támoszto Szék	»	3

Kamorában

Pléhes Aitó	»	1
üveg Ablak	»	1

Az Pinczén

Retezes Aitó	»	1
Lakat raita	»	1
Kaposzta tartani való Kád	»	4
Item Hordó	»	3

Méhe Házban

Méhe Kass üres	»	10

Gyümölcs Szárazétó[x] Házban.

Két felé nyiló Vas Pántos Aitó	»	1
Paraszt Kállyha	»	1

Az Kuton.

Hosszu Láncz	Nro.	1
Fölvonyó vasas Kerék	»	2
Item vasas vödör	»	2

[x] áthuzva

[x] A «rosz» szó más tintával irva, valószinüleg későbbi bejegyzés.

[xx] Itt és a következökben, ahol egymás mellett két szám található, a második számot más tintával, valószinüleg később irták.

Kertben Lévő Kuthoz			(Item ores[xxx]	Nro.	1/
Hoszu uy Kötél	Nro.	1	Gyumölcsfa tisztéto Olló	»	3
			Eöreg Feisze	»	1
Kertész Keze alat való Eszközök.			Oltanyi való fürész	»	1
Vass Assó	Nro.	7	Hokkony	»	4
Kaposzta porhaló Kapa	»	2. 3.	Talicska	»	3. 2
Item Gyomláló Kapa	»	10	Ganei hányó vas villa	»	1
Utt tisztító	»	6	Kapacs	»	1
Vasfogas fa Grablya (romlot)[xx]	»	2	Viragokhoz való ~~czifrasot~~[x]		
Spalerozó Olló	»	2. (1)	Fazék	»	50
Öntöző Kánna	»	2	Item Paraszt	»	20[xxx]

A rohonci major alkalmazottairól, cselédségéről és bérükről nyujtok az alábbiakban áttekintést néhány járadóság jegyzéke alapján.

1634. ápr. 8.[10.)]

	járandóság:
Ispán Péter	12 ft
	10 köböl gabona (fele buza, fele rozs)
	3 lábbeli
	1 szőrcsuha
	1 fodor só
	1 nadrág
Disznópásztor	8 ft.
	7 köböl gabona
Béres	12 ft.
	10 köböl gabona
	3 lábbeli
	1 fodor só
	1 saru
	1 nadrág
Béres	12 ft.
	10 köböl gabona
	3 lábbeli
	1 fodor só
	1 szőrcsuha
	1 nadrág
Majornénak, hogy tyukfiakhoz lát:	1 ködmön
	7 köböl gabona
	3 lábbeli

1644. máj. 17 - 1645. máj. 17.[11.)]

Majorispánnak	12 ft.
	10 köböl buza
	1 fudor só
	3 ft. 70 d. húspénz, feleségével együtt kapja.
	feleségével együtt napi 1 1/2 pint bor

[xx] a »romlott« szó későbbi beirás

Majorné	3 ft 7 köböl buza 1 fudor só
Disznópásztor	8 ft. 7 köböl gabona 1 fudor só 1/2 pint bor naponta
Disznópásztor szolgája	6 köböl rozs 1/2 fudor só
1. béres	12 ft. 7 köböl gabona 1 fudor só 2 ft. huspénz
2. béres	8 ft. 7 köböl gabona 1 fudor só 1 ft. 50 d. huspénz
3. béres	7 köböl gabona 1 fudor só
1 béres gyermek	7 köböl gabona 1/2 fudor só
hajtó gyermek	7 köböl gabona 1/2 fudor só
hajtó gyermek	7 köböl gabona 1/2 fudor só
szolgáló leány	4 ft. 7 köböl gabona 1/2 fudor só

Mosó Katlinak a házak tisztogatásáért 6 ft., napi 1/4 pint bor, 2 cipó.

Bojtár	1 fudor só

1650.[12.)]

(pénzbeli fizetés nincs feltüntetve)

Majorispán	10 köböl buza 1 fodor só 2 ft. huspénz feleségével együtt napi 1/2 pint bor
Majorné	7 köböl buza 1 fudor só 1 ft. 70 d. huspénz
Disznópásztor	8 ft. 7 köböl gabona

	1 fudor só
	3 ft. 12 d. huspénz
	napi 1/4 pint bor
Disznópásztor szolgája	6 köböl rozs
	1/2 fudor só
1. béres	12 ft.
	7 köböl gabona
	1 fudor só
	2 ft huspénz
	heti 1 1/2 pint bor
2. béres	8 ft.
	7 köböl gabona
	1 fudor só
	1 ft. 50 den. huspénz.
	heti 1 1/2 pint bor
Hajtó gyermek avagy tehénpásztor	9 ft.
	7 köböl rozs
	3 ft. 12 d. huspénz
Szolgálólány	4 ft.
	7 köböl gabona
	1/2 fudor só
	1 ft. 4 d. huspénz
Majorbeli kocsis	12 ft.
	7 köböl gabona
	1 fudor só
Kocsis gyermek	8 ft.
	7 köböl rozs
	1 fudor só

1658. máj. 17 - 1689. máj. 17.[13.)]

Majorispán	12 ft.
	10 köböl gabona
	1 db. kösö
	2 ft. huspénz
	1 csuha
	1 dolmányször
	napi 1/4 pint bor
Majorné	6 ft.
	7 köböl gabona
	1 db. kösö
	1 ft. 70 d. huspénz
	napi 1/4 pint bor,
	1 dolmányször
Disznópásztor	8 ft.
	7 köböl gabona

	1 db. kősó
	3 ft. 12 d. huspénz
	1 csuha
	napi 1/8 pint bor
Disznópásztor szolgája	6 köböl gabona
	1/2 db. kősó
	1 csuha
Régi béres	12 ft.
	7 köböl gabona
	1 db. kősó
	1 csuha
	heti 1 pint bor,
	2 ft húspénz
Régi béres	8 ft.
	7 köböl gabona
	1 db kősó
	1 csuha
	heti 1 pint bor,
	1 ft 50 d. húspénz
Uj béres	6 köböl gabona
	1 db. kősó
Uj béres	6 köböl gabona
	1 db. kősó
Tehénpásztor	9 ft.
	7 köböl gabona
	1 db. kősó
	3 ft. 12. d. húspénz
	1 csuha
Szolgálóleány	4 ft.
	7 köböl gabona
	1/2 db. kősó
	2 ft. 8 d. húspénz
	1 dolmányszőr
Szolgálóleány	4 ft.
	7 köböl gabona
	1/2 db. kősó
	2 ft. 8 d. húspénz
	1 dolmányszői
Majorbeli kocsis	12 ft.
	7 köböl gabona
	1 db. kősó
	2 csuha
Kocsis gyermek	8 ft.
	6 köböl rozs
	1 db. kősó

1662. jan. 1.[14.)]

Majorispán	12 ft. 8 köböl gabona 1 db. kösö 1 csuha naponta 1/4 pint bor
Majorné (ha leszen)	8 ft. 8 köböl gabona 1 db. kösö naponta 1/4 pint bor
Liszthordó kocsis	11 ft. 7 köböl gabona 1 db. kösö 1 csuha 1/8 pint bor napjában
Liszthordó Kocsis	11 ft. 7 köböl gabona 1 db. kösö 1 csuha 1/8 pint bor napjában
Disznópásztor	8 ft. 7 köböl gabona 1 db. kösö 1 csuha 1/8 pint bor napjában
Tehénpásztor (ha leszen)	9 ft. 7 köböl gabona 1 db. kösö 1 csuha
Szolgálóleány (ha leszen)	6 ft. 7 köböl gabona 1/2 kösö

1687.[15.)]

Majorispán	12 ft. 3 ft. csuhapénz 3 1/2 köböl buza 3 1/2 köböl rozs 18 lib. só 5 lib. bronza 1 pár saru 2 pár fejelés 1/4 pint bor napjában 1 ft. 50 d. huspénz
Majorné	10 ft. 3 1/2 köböl buza 3 1/2 köböl rozs

18 lib. só
5 lib. bronza
1 pár saru
2 pár fejelés
1/8 pint bor napjában
1 ft. 50 d. huspénz

Szolgáló
5 ft.
7 köböl gabona
9 lib. só
1 pár saru
2 pár fejelés
5 lib. bronza

Béres
8 ft. 50 d.
3 ft. csuhára
7 köböl gabona
18 lib. só
5 lib. bronza
1 pár saru
2 pár fejelés
1 ft. 50 d. huspénz

Béres
8 ft. 50 d.
3 ft. csuhára
7 köböl gabona
18 lib. só
5 lib. bronza
1 pár saru
2 pár fejelés
1 ft. 50 d. huspénz

Tehénpásztor
9 ft.
3 ft. csuhára
7 köböl gabona
18 lib. só
1 pár saru
2 pár fejelés
5 lib. bronza

Bivalybéres
8 ft. 50 d.
3 ft. csuhára
7 köböl gabona
18 lib. só
1 pár saru
2 pár fejelés
5 lib. bronza

Majorbeli kocsis és egy kis gyermek 20 ft.
7 köböl gabona
18 lib. só
5 lib. bronza
1/4 pint bor napjában
1 ft. 50 d. huspénz

Ezeknek közönségesen ártány N. 1.

JEGYZETEK

1. O.L. Batthyány csal. levt. Inventariumok 76. sz.
2. U. o. 77. sz.
3. U. o. 79. sz.
4. U. o. 80. sz.
5. U. o. 83. sz.
6. U. o. 84. sz.
7. U. o. 85. sz.
8. U. o. 86. sz.
9. U. o.
10. U. o. Személyzeti iratok. 336. sz.
11. U. o. 352. sz. 155 kk lap.
12. U. o. 352. sz. 307 kk lap.
13. U. o. 1338. sz.
14. U. o. 1350. sz.
15. U. o. 1411. sz.

Közli: Mráz Vera

KIMUTATÁSOK A RÁKÓCZI-BIRTOKOK TERMÉSEREDMÉNYEIRŐL ÉS ÁLLATÁLLOMÁNYÁRÓL (1650–1660)

Egyes uradalmak kimutatásai (un. extractusai) a XVII. századból nagy számban maradtak fenn, de viszonylag ritkák az olyan összesítő kimutatások, melyek nagyobb terület, több uradalom egyidejű adatait közlik, holott főleg ezek kínálnak statisztikailag is értékesíthető adatokat. A Rákóczi-birtokokról eddig kettőt ismertünk 1642-ből (megjelent a Történelmi Tár 1895. évfolyamában), ezeknek számát hivatott gyarapítani az alábbi három. Az első Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond erdélyi uradalmainak 1650. évi terméseredményéről, a második II. Rákóczi György kincstári uradalmainak 1655. évi állatállományáról, a harmadik pedig Báthori Zsófia magyarországi birtokainak 1660. évi szüretéről készült.

I.

Generalis extractus omnium leguminum ad arces curiasque in omnibus possessionibus in Transylvania existentibus in rationem illustrissimae ac celsissimae principissae senioris nec non illustrissimi ac celsissimi domini Sigismundi Rakoci de Felső Vadasz.

Buza szama

Fogaras. In anno 1649 vetetet el Buday Peter a fogarassy joszagban cubulos saxonicales 804 melyrül in hoc anno 1650 percipialtatot in summa gelimae 5240

Porumbak.	Maiorsagh buza leöt	gelimae	2900
	Dezma a joszagban leöt	gelimae	1498
	Tota ac universa summa facit		4398
Comana.	Maiorsagh buza leöt	gelimae	1823
	Dezma buza az joszagban	gelimae	271
	In summa facit	gelimas	2094
Eörmenyes.	In anno 1649 vetetek el az eörmenyesy hataron buzat cubulos saxonicales 1100 kirül let	gelimae	5507
	Summa est eadem		
Görgeny.	Maiorsagh buza leöt	gelimae	5074
	Dezma buzais leöt	gelimae	550
	In summa facit	gelimas	5665/7
Balasfalva.	Maiorsagh buza löt	gelimae	5978
	Dezma buza leöt	gelimae	3057
	In summa facit	gelimas	9035
Vingard.	Maiorsagh buza löt	gelimae	4153
	Dezma buza leöt	gelimae	372
	In summa facit	gelimas	4525

Generalis summa tritici facit gelimas 36464/7 az fogarassy dezma buzan küül, mivel megh arul az dezmasok nem adtanak extractust.

Fogaras.	Arpat vetetemek az fogarassy hataron cubulos 13, leöt rajta egy buglyaval. Az sarkany hataron is vetetenek arpat cubulos 11 leöt rajta	gelimae	59
	Summa est eadem		
Eörmenyes.	Maiorsagh arpa leöt	gelimae	384
	Summa est eadem		
Görgeny.	Az bany hataron arpa leöt ex cubulis saxonicalibus 6/2	gelimae	12
	Summa est eadem		
Balasfalva.	Arpa leöt in summa	gelimae	1456/15
Vingard.	Maiorsagh es dezma arpa percipialtatott in gelimis		826/7
	Summa est eadem		
Generalis summa hordei facit gelimas			2738/2

Ros szama

Porumbak.	Maiorsagh es dezma ros leöt	gelimae	486
	Summa est eadem		
Eörményes.	Maiorsagh ros leöt	gelimae	48
	Summa est eadem		
Görgeny.	Maiorsagh es dezma ros leöt	gelimae	33/19
	Summa est eadem		
Balasfalva.	Maiorsagh es dezma ros leöt	gelimae	124/1
	Summa est eadem		
Vingard.	Maiorsagh es dezma ros leöt	gelimae	146/12
	Summa es eadem		
Generalis summa siliginis facit		gelimas	838/12

Zab szama

Fogaras.	Tavaszkor vetetenek el zabot cubulos saxonicales 1613, kirül percipialtatot	gelimae	5064
	Summa est eadem		
Porumbak.	Maiorsagh es dezma zab leöt	gelimae	3628
	Summa est eadem		
Comana.	Maiorsagh es dezma zab leöt	gelimae	1081
	Summa est eadem		
Eörmenyes.	Maiorsagh zab leöt	gelimae	2055
Görgeny.	Maiorsagh es dezma zab leöt	gelimae	2805/18
	Summa est eadem		
Balasfalva.	Maiorsagh es dezma zab leöt	gelimae	1529/17
	Summa est eadem		
Vingard	Maiorsagh es dezma zab leöt	gelimae	767/7
Generalis summa avenae facit		gelimas	16331

Köles szama

Fogaras.	Kölest vetetenek el az fogarassy hataron cubulos 24/3, mellyen semi sem löt.		
Porumbak.	Maiorsagh es dezma köles löt	gelimae	770
Comana.	Dezma köles 6 faluban löt	gelimae	17/1/2
Eörmenyes.	Maiorsag köles löt	gelimae	200
Görgeny.	Bany hataron ex cubulis saxonicalibus 5/2 löt	gelimae	111
	Summa est eadem		
Balasfalva.	Maiorsagh es dezma köles löt	gelimae	227/18
Vingard.	Maiorsagh köles löt	gelimae	40
	Summa est eadem		
Generalis summa milii facit		gelimas	1365/19

Fogaras.	Az fogarassy es sarkany maiorsagh hariska	gelimae	726
	Summa est eadem		
Comana.	Dezma hariska löt	gelimae	3
Eörmenyes.	Maiorsagh hariska löt	gelimae	180
Görgeny.	Maiorsagh hariska löt	galimae	130
Generalis summa hariscae facit		gelimas	1039
Görgeny.	Ideczy es bany hataron löt alakor	gelimae	140
	Summa est eadem		
Balasfalva.	Maiorsagh alakor löt	gelimae	275
	Summa est eadem		
Generalis summa speltae facit		gelimas	415

Tönköly szama

Vingard.	Maiorsagh tönköly löt	gelimae	870/15
	Summa est eadem		

Borso szama

Fogaras.	Borsot az sarkany hataron vetetenek cubulos 7, löt rajta	curribus	8
Porumbak.	Maiorsagh borsot kiczepelven löt cubuli		3
Comana.	Maiorsagh borso löt egy örögh buglyaval	no.	1
Görgeny.	Maiorsagh borso löt buglyaval	no.	6
Vingard.	Maiorsagh borso löt	cubuli	2/2
	Tota summa facit cubulos 5		

Bab szama

Görgeny.	Maiorsagh es dezma bab löt	gelimae	241
	Summa est eadem		

Lencze szama

Comana.	Maiorsagh lencze egy örögh kalangya	no.	1
Vingard.	Maiorsagh lencze löt in granis cubuli		2/3
	Tota summa facit eadem		

Kender szama

Fogaras.	Kender magot vetetenek az fogarassy hataron cubulos 8/2, löt rajta		

	viragos kender	gelimae		108
	maggos kender löt rajta	gelimae		12
	In summa facit	gelimas		120
Porumbak.	Maiorsagh kender löt	gelimae		92
Görgeny.	Maiorsagh kender löt	gelimae		57/2
Vingard	Maiorsagh viragos kender	gelimae		4
	Maggos kender	gelimae		4
	Summa facit	gelimas		8
Generalis summa canabi facit		gelimas		247/2
Fogaras.	Az sarkany hataron vetetenek lenmagot cubulos 20. löt rajta	gelimae		288
Porumbak.	Maiorsagh es dezma len löt	gelimae		65
Görgeny.	Maiorsagh len löt ex cubulis saxonicalibus 7/1	gelimae		34
Vingard.	Maiorsagh len löt	gelimae		20
	Tota summa facit	gelimas		407

Szena szama

Fogaras.	Szena löt	orgiae		324
	Item örögh kalangyais vagyon		no.	27
Comana.	Szena löt	orgiae		110
Eörmenyes.	Szena löt	orgiae		560
	Az Fundatan tavaly szena vagion	orgiae		20
	Korod Szent Martonban tavaly buglya		no.	9
Görgeny.	Szena löt	orgiae		209
	Tavaly szenais vagyon	orgiae		155
	Kangyaban (!) is vagyon		no.	7
Vingard.	Szena vagyon kalangyajaban		no.	34
	Facit curros		no.	200
Az balasfalui szenat most rakjak össze.				
Porumbak.	Szena löt	orgiae		55
	Kalangyajaban vagyon kalangya	4	no.	4
	Tavally szena vagyon kalangya		no.	5
Generalis summa foeni facit orgias			no.	1393
	Bugly in summa			87

balasfalvi szenan küül mivel azt megh most rakiak össze.

Kivül: Fogarassy jedzessek.

(Eredetije papiron, Országos Levéltár, Kamarai lt., Rákóczi-levéltár I, B. 1607. Számadások 103-104. l.)

II.

A mi kegyelmes urunk ő nagysága fiscalis joszagiban levö majorsagh labas marhainak brevis extractussa, mellyet husvet utan küldettek be az udvarbirak, pro anno 1655.

Loca	Tehen barom promiscue no.	Menes promiscue no.	Juh promiscue no.	Bival promiscue no.	Diszno promiscue no.	Szamar promiscue. no.
Vincz Gyogy s.	78	73	1109	-	359	-
Babolna	87	-	230	-	177	-
Deva	121	30	263	16	304	-
Boros Jenő	-	-	119	-	177	-
Dés	43	-	101	-	-	-
Gyalu	548	97	?	-	216	7
Székelyhid	252	-	?	-	132	-
Elesd	142	-	?	-	154	-
Szamos Ujvar	381	-	933	-	283	-
Torda	20	-	424	-	-	-
Colos	14	-	262	-	39	-
Geörgeny	95	-	1204	-	357	
Tasnad	408	86	133	-	334	
Varad	130	-	617	-	257	
Udvarhely Radnoth Szek	20	-	-	-	70	-
	3					

x nincs kitöltve

(Eredetije papiron, 1 folio levél, a közepén - a kérdőjellel jelzett helyen - egy 3 cm átmérőjü köralaku szakadás. Országos Levéltár, Erdélyi Káptalan Lymbus XX/1.).

III.

Extractus super introitu novorum vinorum tam allodialium quam nonalium, decimalium, taxalicaliumque in rationem celsissimae dominae principissae dominae dominae Sophiae Bathori etc. dominae nostrae clementissimae etc. ex diversis allodiaturis, locis et bonis etc. arcium et curiarum nempe Patak, Munkacz, Regecz, Tokaj, Borsi, Mad, Zerencz, Helmecz, etc. accumulatorum. In Saros Patak die 25. Novembris anno 1660.

Vina allodialia

Saros Pataki joszághban
Nomina locorum
Series vinearum
vasa No.
vascula No.
Saros Pataki Somljod szőlőben termet 60
Mondolas szőlőben
Mondolas kertben

Summa per se

Innen szőlőül vagi egresul hordatot eo nagyságha szükségére

Tholczvai Cziaki szőlőben termet		6	
	Inancziban	9	
	Konya szőlőben	3	
	Summa facit	18	
	Peres szőlőben termet	64	
	Lőcze szőlőben	27	
	Dio kuti szőlőben	7	
	Verő mál szőlőben	1	
Benyei	Mondoha szőlőben	1	
	Szél szeőlőben	31	
	Talpas szeőlőben	10	
	Határ szőlőben	8	
	Eke szőlőben	6	
	Summa facit	155	
Kis Thoronyai majorsagh szőlőben termet		1	
Summa per se			
Tota summa vinorum allodialium in bonis Saros Patak facit vasa		No. 234	vascula -

Borsi Joszaghban

	Görghei szőlőkben	3	
	Kisztei szőlőkben	4	
	Rahoczi, es banyaczkai szőlőben	1	
	Sadanyi hegyen	1	1
Borsi joszagbeli majorsagh	Peter Deak szőlőben	11	
	Oremus szőlőben	50	
	Var oldali szőlőben	50	
	Ribniczei szőlőben	21	
	Baghljas szőlőben	7	
	Dersik szőlőben	10	
	Czelei szőlőben	36	
	Summa facit vasa	194	1
Tota summa vinorum allodialium in bonis Borsi facit per se			

Tokai Joszághban

	Palotai szőlőben termet	21	
	Barat szőlőben	25	2
	Nemet szőlőben	33	2
Thokai nagi curiahoz valo	Szeremi szőlőben	8	2
	Mesze lato szőlőben	8	2
	Hét szőlőben	57	3
	Klostrom feli szőlőben	4	
	Kis szőlőben	2	
	Summa facit vasa	158	11

Thokai Zelemeri curiahoz valo	majorsagh szőlőkben termet	134	-
	Summa per se		
Tarczali nagy curiahoz valo	Király Gal szőlőben termet	28	4
	Barat szőlőben	9	
	Kis elő hegyiben	2	
	Henye szőlőben	1	
	Nyulaszoban	14	
	Tar Balasban	24	
	Nagi Vatiban	18	5
	Baxo szőlőben	16	
	Nagi elő hegyiben	15	
	Remete szőlőben	9	
	Summa facit vasa	136	9
Tarczali Zelemeri curiahoz valo	Nagi szarvas szőlőben	208	7
	Ördögh szőlőben	15	
	Kis Vanyai szőlőben	8	
	Laytrom szőlőben	7	
	Magyoros	8	
	Mondolas szőlőben	11	
	Summa facit vasa	257	7
Kereszturi majorsag	Lajusi szőlőben	26	2
	Poklosi szőlőben	13	1
	Somosi szőlőben	8	-
	Köves szőlőben	15	1
	Zombori szőlőben	7	
	Summa facit vasa	69	4
Vamos Uy Falusi majorsag	majorsagh szőlőben termet	2	
	Summa facit per se		

Tota summa vinorum allodialium in bonis Thokay facit vasa 756, vascula 31

Regeczi Joszaghban

Regeczy Joszaghbeli majorsag	Nagi Bathori szőlőben termet	43	
	Palota szőlőben	49	
	Görbe szőlőben	20	
	Thokay mál szőlőben	25	
	Bor kut szőlőben	18	
	Czerepes szőlőben	9	
	Somsak szőlőben	15	
	Nyires szőlőben	6	
	Hasznos szőlőben	4	
	Heteni szőlőben	3	
	Padi hegiben	1	

	Szanthai agyak szőlőben	17	
	Ratkai szőlőkben	3	
	Fonyi szőlőkben	6	
	Vadaszi szőlőkben	1	
	Legjes Benyei szőlőkben	6	1

Summa vinorum allodialium in bonis
Regecz facit vasa 226, vasculum 1

Onodi joszaghban

Onodi joszaghoz valo majorsagh szőlőkben
termet 6
Summa facit per se

Tota summa vinorum allodialium in bonis
Onod facit per se.

Mad et Szerenczi joszaghban

	Szerenczy majorsag szőlőkben	41
	Zombori majorsag szőlőkben	155
	Madi majorsag szőlőkben	110
	Ondi majorsag szőlőkben	53
	Sz. Peteri majorsag szőlőkben	9
	Sapi majorsag szőlőkben	1
Tota summa vinorum allodialium in bonis Szerencz		369

Munkaczi joszaghban

Beregszaszi majorsag	Bozka szőlőben termet	64
	Hagczo szőlőkben termet	39
	Kalmár szőlőben	34
	Kerekhegyi szőlőben	70
	Felye szőlőben	35
	Summa facit vasa	242

Munkaczy majorsag	Halasto feli szőlőben	5
	Laskai szőlőbe	4
	Gallis hegyesi szőlőben	1
	Summa facit	10

Tota summa vinorum allodialium in bonis
Munkácz facit vasa 252, vascula -

Király Helmeczi joszaghban

	Nagi szőlőben termet	50
	Gyulai szőlőben	10
	Nagi Ibranyi szőlőben	10
	Kalmár szőlőben	8

K. Helmeczi majorsag	Pokol szőlőben	10	
	Kis Telegdi szőlőben	2	
	Kis Matyas szőlőben	2	
	Kert allya szőlőben	1	
	Vincze szőlőben	1	
	Nagi Telegdi szőlőben	2	
	Török szőlőben	2	
Tota summa vinorum allodialium in bonis K. Helmecz facit vasa		99	
Compendium vinorum allodialium			
	Pataki joszaghban majorsag bor	234	
	Borsi joszaghban majorsag bor	194	1
	Thokay joszagban majorsag bor	756	31
	Regheczi joszaghban majorsag bor	226	1
Compendium vinorum allodialium	Onodi joszaghban majorsag bor	6	
	Szerenczi joszaghban majorsag bor	369	-
	Munkaczi joszagban majorsag bor	252	
	Helmeczy joszaghban majors. bor	99	

Universa summa vinorum allodialium in diversis bonis facit no. 2136 vascula no. 33

Vina nonalia et decimalia

Pataki joszaghban

Consignatio locorum et vinorum	Vasa no.	Vascula no.
Pataki dezma bor	249	2
Tolczvai dezma bor	41	
Benyei dézma bor	108	
Kis Thoronyai dézma bor	144	
Czernahai dézma bor	17	
Ujhelyi dézma bor	154	
Telki Banyai dézma bor	10	
Tota summa vinorum nonalium et decimalium in bonis Patak facit vasa	723	2

Borsi joszaghban

Borsi dézma bor	47	
Summa vinorum per se		

Tokai joszaghban

Thokai dézma bor	70	
Tarczali dézma bor	112	3

Kereszturi dézma bor		69	
Vamos Ujfalusi dézma bor		13	
Summa facit vasa	no.	264	3

Regeczi Joszaghban

Tallyai dézma bor	166	
Ratkai dézma bor	44	
Szanthai dézma bor	70	
Vadaszi dézma bor	3	
Fonyi dézma bor	4	
Horvati dézma bor	24	
Summa facit	311	

Onodi Joszaghban

Zent peteri dezma bor	20	
Gyöngyösi dézma bor	1	
Summa facit vasa	21	

Mad et szerenczi Joszaghban

Szerenczi dézma bor	6	
Zombori dézma bor	10	
Madi dézma bor	67	
Ondi dézma bor	2	
Szent Peteri dezma bor	13	
Sapi, edeleni, sz. kiralyi dezma bor	3	
Medgyaszai dézma bor	1	
Summa facit vasa	102	

Munkaczi Joszaghban

Munkaczi dézma bor	22	
Berekszaszi dézma bor	94	
Bereghi dézma bor	21	
Bubulisztya videki dézma bor	52	
Vizniczei videki dézma bor	1	
Kendereskei dézma bor	1	
Kleczendi dézma bor		1
Czepeges bor azon Joszagban	6	
Summa facit vasa	197	1

Király Helmeczi Joszaghban

Kiraly Helmeczi dézma bor	56
Summa per se	

Compendium vinorum nonalium et decimalium in diversis bonis et locis

Pataki joszaghban dezma bor	723	2
Borsi joszaghban dezma bor	47	
Thokay joszaghban dezma bor	264	3
Regeczi joszaghban dezma bor	311	
Ondi joszagban dezma bor	21	
Szerenczi jogszagban dézma bor	102	
Munkaczi joszaghban dézma bor	197	1
Helmeczi joszaghban dezma bor	56	

Universa summa vinorum nonalium et decimalium in diversis bonis et locis facit vasa 1721 vascula 6

Vina taxalia

Thokay taxa bor	61	
Tarczali taxa bor	22	
Kereszturi taxa bor	42	3
Tallyai taxa bor	20	
Szanthai taxa bor	4	
Vadaszi taxa bor	3	1
Szerenczi taxa bor	22	4
Madi taxa bor	3	
Ondi taxa bor	2	
Szent Peteri taxa bor	24	
Medgyaszai taxa bor	1	1
Horvathi taxa bor	1	
Gyöngiösi taxa bor	4	1
Munkaczi taxa bor	4	
Kis Toronyan restantiaert obsignalt	3	
Uyhelyben restantiaert obsignalt	5	
szölö arraban obsignalt	2	
Tarczalon Sz. Marton adajaert obsignalt	1	
Szanton restantiaert obsignalt	18	
Fonyban restantiaert obsignalt	12	
Szent Andrason restantiaert obsignalt	9	
Szerenczi joszaghban restantiaert obsignalt	20	
ittem azon joszaghban penzen vetetet	23	
Summa vinorum taxalia vasa 213/10	305	13
Emptitia vasa 92/ 3		

Previssimus extractus	vasa No.	vascula No.
Vina allodialia	2136	33
Vina nonalia et decimalia	1721	6
Vina taxalia et emptitia	305	13

Generalis ac universa summa vinorum novorum facit vasa 4162 52

Actum in Saros Patak die et anno praenotatis
per me
Joannem Bajoni

(Vörös viaszpecsét, balra lépő, törökfejes kardot tartó oroszlán, körirat: • BAJONI • IANOS •)

Notandum. Mivel kelljeb specificalt joszagokbul az ó borrul, tavaszi vetesről és annak procreatiojarul, dézma buzarol, őszi vetesről etc. sertes marhak, juhok, oregh szarvas marhák, menesek, tyukok, tudak etc. szamarul, mehekről et zenarol valo consignatiok nem producaltattak, erre nezve ezen extractusban nemis inseraltathattak.

(Eredetije papiron. Országos Levéltár, Kamarai Lymbus, ser. 1, f. 10-17. fol. 432-439.)

Közli: Makkai László

A RÁDAY CSALÁD PELEJTEI TISZTTARTÓJÁNAK ADOTT GAZDASÁGI UTASITÁS

(1758)

Pelejte Zemplén megyében, az Alföld peremén fekszik, Gálszécs és Tőketerebes közt, a Helmec patak partján. Eredetileg Szentpétery birtok volt. Ráday I. Gedeon felesége, Szentpétery Kata örökölte két testvérével együtt. Az egész birtokon Ráday Gedeon gazdálkodott, csak a jövedelmet osztották háromfelé. Egy 1770 körüli összeirás szerint a birtokhoz a következők tartoztak: «1 kuria; 3 félhelyes jobbágy; 5 házas zsellér; majorsági föld egy-egy nyomásra (kivévén ami a zsellérekné vagyon) mintegy 82 köböl; majorsági kaszáló, circiter 15 szekérre való; korcsma: erdő, melynek kapacitása circiter 50 köblös vagy 50 hold.»[1]

INTERIMALIS INSTRUCTIO FINE FACILITANDAE ADMINISTRATIONIS OECONOMIAE PELEJTIENSIS ANNO 1758vo DIE 5ta MENSIS MARTII CONCINNATA

Ezen gazdaságnak dereka a szántás vetésbül álván, minden igyekezeti az légyen a tisztnek, hogy az mentül jobban folyhasson, és mint hogy jobbágyak által esik munkálkodtatása, azon kell lenni, hogy a jobbágyaknak feletteb való sanyargatások nélkül mentül többet vethethessen, s haszontalan föld semmi ne maradgyon. Melly közönséges fel tételnek hogy annál nagyob sikere lehessen, a szántás körül következendőkre kell vigyázni.

1° Hogy a munka a maga idejében tétessen s a mennyire az idő engedi alkalmatos időben essen, s mivel a jobbágy az úr dolgát nóminemű kéntelenségnek tartya, nem lehet eő rea tamaszkodni, hogy eő a földet meg szántsa, hanem a gazda kötelessége reá vigyázni, hogy jól szántsa.

2° Valamennyi föld találtatik arra alkalmatos, hogy a tiszta buzát meg teremje, mind annyit avval kell vettetni, ennek ára betsessebb lévén mindenkor egyéb életnél; az illyen betsessebb életnek munkájára való időt is méltó meg választani, mint hogy a közönséges tapasztalás bizonyittya, hogy a tiszta buza a lágyas szántást nem szereti; és hogy annyival inkább változás nélkül meg tartathasson a tiszta buza, méltó csak annyira valót is, a mennyit vetésre lehessen forditani, mind rostul mind konkolytul tisztitatni, a mellyet költség nélkül lehet jobbágyak asszony

népe s nagyobb szint penig gyalogut szolgáló sellérek által véghez vitetni. Melly vetni való buza, minekutánna gy meg tisztittatik, méltó az iránt gondoskodni, hogy az sem hordásba, sem nyomtatásba (:va tséplésbe:) egyéb gabonával meg ne zavarodjon, sőt a mikor már szóratik is a vetésre z legeleit kell el szakasztatni, az melly minden vadonytul s egyéb gaztul tisztán szokott radni. Sőt az el adni való tiszta buzát is nem kell soká lábon tartani, mind azért, hogy azt z szél hamarább ki veri, mind penig azért, hogy ha a tiszta buza lábon áll, szinességit el pkta veszteni, sőt még lisztyinek ereje is meg szokott fogyatkozni, a mellyet a buzát vásárl jól tudván, alkalmas garassal kevesbre szoktak betsülleni.

3° Azon fökben is, a mellyek a buzát meg nem termenék, jó munkálkodással rosot kell vettetni, és semi földet haszontalanul nem kell hagyni, egyébaránt is szükség lévén az rosra conventiok kizetésére, az szalmájára pedig épületek fedésére. Meg is kivántatik, hogy az conventiokra azgy tésztán, ahova jó buzán kivül semmi tiszta buza ne fordittasson, máskint ha ellenkező fog pasztaltatni, azt a tiszt maga kárával fogja tselekedni.

4° Háro calcaturára lévén a földek, bőven lehet tavaszt is vettetni, mivel mindenkor két calcatura v munkába, de ebben is illik helyes rendet tartani, és valamely föld az árpát meg termi, abba árpát kell vettetni, mind azért hogy az árpának szeme is betsessebb, mind pedig szalmája sokal jobb, azért is szükebb lévén Pelejtén az széna, árpa szalmával lehet a széna fogyatkozát pótolni s azt el távoztatni, hogy Csitsvárul az széna ne hurtzoltasson, hanem inkább pénz tétethessen, elég lévén borjuk s erőtlenebb marhák számára az pelejtei széna. Illik még azért is a jobb földeket az árpának ki szántani, s azokba vetni az mellyekbe tiszta buza szokott vetni, mivel közönségessebb értelem szerint a zab inkább soványittya a földet, mint egyéb tavasz vetés, az mi földek pedig az árpa vetéstül el maradnak, zabbal, pohánkával s egyéb tavaszsz ugy el kell foglalni, hogy minden föld haszonra szolgállyon. Tavaszbuzát, tavasz rosot is, ha kált a földgyit szereti, méltó vólna vettetni, mivel ezek is betsesb életkék, noha az zab sem me vetendő, azért mivel annak szalmája betsessebb s haszon vehetőbb, tsak hogy folytában ne adattasson soha egy végbe az marhának, hanem változtatva, egyeb aránt el vásván fogait haszontalanabb lesz az buza szalmánál.

5° Mindenféle szalmát, pollyvát, töreket szükséges jól meg takaritani, ugyanis az őszi szalmát (:kivál eleinten, az mig tart:) az fijatalabb marhák meg rágják, az mi izék marad pediglen, mind azért, hogy az marháknak alkalmatosb fekvések lehessen, mind pedig azért, hogy annyival több trágya tsinálodjon, alájok hányattasson. A polyvát és töreket is kérdés kivül az marhák teleltetésére lasznossan lehet forditani, tsak hogy ősszel jól eltakartasson s őszve ne ázzon, máskint minden haszon nélkül őszve pállik s haszon vehetetlen lészen.

6° Másik főbb haszon az marháknak jó gondviselésébül származván, mind azért hogy szaporodásokbul haszon jöhessen, mind penig hogy trágya bőven lehessen az földek javitására, főbb gondja légyen az jó gazdának, hogy azoknak illendő gondjok viseltethessen s többi között, hogy az tavaszi és őszi essőzések által okozott sár miatt el ne nyomordjanak, minden esztendőben tellyes sorgalmatossággal az akol ki tisztittasson s minden trágya ki hordattasson, ebből kettős haszon származván, először az marháknak alkalmatossabb helyek, s másodszor az földeknek gyakrabb s bővebb javitások.

7° Az marháknak szaporodása az kis borjuknak jó gondviselésében áll főképen, mert ha azok eleinten az majoros által el nyomorittatnak, alig lehet osztán nagyobb szorgalmatossággal is meg javitani, azért is tellyességgel meg ne engedtessen, hogy 4 hétig semmit is fejhessen meg borjazása után az tehentül, hanem az borju kénnyén szopja, két hetekig pedig tsak az fél tőlgyit fejje, a mellyből nem tsak az fog következni, hogy a borju meg erőssödik, s el nem vész, de azután az majorosné is jobban meg fejheti. Azon kivül az marhának illendő sóját meg nem kell vonni, szükséges pedig télben az erőtlenebbeket külön rekeszteni s azoknak jobban kedvezni. Az öreg teheneket nem kell várni, hogy egészen leroskadjanak, hanem annak előtte, midőn meg meddőlik magokat s megjavulnak, vagy el kell adni vagy néhánykor közzüllök szüretre is hajtatni, egyéb-

aránt, hanemha fatalitas által történt el veszéssét fogja a tiszt bizonyithatni, lömben nem fog acceptáltatni. Hogy tehát az marha körül forgó cseléd minden szorgalmatossot vigyen véghez, szükséges (egyébaránt is közel lévén az major:) mentül gyakrabban a majoan megfordulni, leg inkább ollyankor, a mikor télben ételésnek s itatásnak ideje vagyon, hogy azt mindenkor tudhassa minémü vigyázással vagyon az cseléd, s azt is jó idején észre vehes: ha valamelly akar betegség, akar étlenség miatt bádgyadozna, hogy az ollyanrul az többek lett illendő gondot viseltethessen.

8° Mivel pedig az uraknak ott meg fordullások kedviért szükség valamely romfinak is tartássa, ezeknek kedviért szükséges csépléskor az felezetet s rosta allyát meg karitani, az hizlalások kedviért pedig kukuritzát (: mellyet eddig éppen nem termesztett:) termeseni, az midőn azt jobbágyok és sellérek által lehet munkálódtatni.

9° Hogy se adósság ne gyüjtettessen, se az cseléd el ne kedvetlenedjen, azo angariatim[3] ki fizettessenek, de az el kerülhetetlen szükségen kivül, soha ne anticipaltassék, az i pedig kenyereknek valóját illeti, az buzábul ne adattasson, hanem rosbul, vagy vetni való éleek rosta allyábul.

10° Az minémü gabona isten kegyelmébül teremni fog, annak tsippel tsuppal va el adássát az mennyire lehet el kell távoztatni, s mihelyet penig valamelly része a gabonának el datik, arrul az t. uraságot illik tudósitani, hogy az ollyatén jövedelemről tettzése szerint való rendeléseket tehessen.

11° Az midőn maga idejében megesik az kaszállás, ollyas helyeken, az hol inkább meg marad az marhátul, igyekezni kell, hogy sarjut kaszáltathasson, az melly bátor tsak az bork, annyival inkább ha telne erőtelenebb marhák számára is fordittathasson. Mivel penig az szén ha alkalmatos időben takarittatik, kéttszer betsessebb mint ha renden essőzések érik, vagy báto tsak magában is kelletinel tovább áll, minden egyéb dólgot féllre tévén, kaszállásban a szénáb láttasson, s mentül előbb hellyes rakásban s kazalban rakattassa.

12° Az számadásnak tsupa neve is azt kivánnya, hogy az számadó az jövedelemnek annyi és ollyan vóltát, az mint számadásában ki tészi probállya, azért ennek utánna olly készüleel készüllyön az tiszt számadására, hogy minden positioit számadásának probálhassa hitelestestimoniumokkal. Ennek penig kőnnyebbitésére, mulhatatlanul őszve varrott vagy kötött diariumot artson, mellybe ugyan azon nap, valamelly nap valamit bé vészen vagy ki ad, fel jegyezze s albul ugyan olly nap, szám szerint az ratioiban tegye, idejét, helyét, minémüségit s alkalmatosságát az introitusnak ki tévén. Az ollyatén diariumnak pedig productiója minden számadásával meg fog kivántatni, de az illendő légyen s nem akkor őszve tóldozott fóldozott.

13° Az midőn isten az aratásnak végit engedi érni, előszőr is mingyárt szalmában, annak utánna pedig nyomtatás után szemül tett terméssit az tekintetes uraságnak tudtára adja. Minek előtte penig az csépléshez fogatna, mindenféle gabonábul probát tétessen jóbb s alább valón melly kevesset el tsépeltetvén, ugyanazon probát mindjárt az szalmabeli termés iránt való tudósitással meg küldje, hogy ebbül az cséplőknek is tartalékjok legyen. Mérésnek alkalmatosságával peng magának az gabonának mennyiségirül testimoniumot végyen s azt mindgyárt az cséplés után meg küldje. Hasonlóképen désmábul is, az mi jövedelmet vészen, ezekrül való tudósitás mingyárt az désmálás után el váratik.

Ezeken kivül penig addig is mig bővebb instructiot fog venni, ha maga szorgalmatosságával a tiszt még többet tészen, annyival inkább ki fog tünni hüsége, az melly minden tisztnek lelkiismeretiben áll, de ezeknek szentül való meg tartások meg kivántatik.

A fellyeb valókhoz járul még az is, hogy a census s egyeb kész pénzül a jobbágyaktul s arendásoktul esztendőnként jönni szokott jövedelem rendes idejében mindenkor ki szedettessen, s valamely restantia őszve ne gyüjtessen: ezt hozván az illendőség magával hogy a bizonyos jöve-

delmek magok idejében fordithathassanak az uraságnak hasznára, sőt ezt hozván magával a szegénységnek is conservatiója, mivel mindenkor könnyeb kevessebbet meg adni, mint többet, sőt utóllyára ez által könnyebbitetik az incassatiónak módgya is, mely hogy a fellyeb való esztendőkben véghez vitt urbarium szerént légyen meg kivántatik, azon urbarium mindenekben helyben maradván.

Utollyára penig a fellyeb irt móddal rendben szedett számadásival a tiszt minden uj esztendő napja előtt készszen légyen, hogy valamikor a vegett meg szollittatik, minden késséggel és késedelem nélkül egész készülettel maga hivatallyárul számot adhasson.

Signatum in Ludán,[4] occasione censurae rationum annorum praeteritorum, anno die ut supra.

JEGYZETEK

1. Az idézett összeirás, a fentebb közölt utasitás, valamint a birtokra vonatkozó számadások, tisztartói jelentések a Ráday Levéltárban találhatók Budapesten. Jelzetük: Ráday család II. Gazdasági iratok: Pelejte.

2. Csicsva, illetve helyesebben Csicsvaalja, az egykori vár romjai alatt elterülő puszta Zemplén megye északkeleti részében, az Ondava partján.

3. Negyedévenkint.

4. Ludányban (Nógrád m.) volt ekkor a Ráday birtokok központja.

Közli: Benda Kálmán

JOBBÁGY HAGYATÉKI LELTÁRAK ÉS BECSÜK A KESZTHELYI FESTETICS URADALOMBÓL

1785-1847

A hagyatéki leltárak, becsük és árverési jegyzékek egy-egy jobbágy vagy zsellér vagyonát, felszerelését vették számba. A leltárak tükrében igy más forrásokban alig föltalálható közvetlenséggel és részletességgel villan elő a mult korok parasztságának mindennapos élete. A hagyatéki leltárak ezért fontos forrásai az agrártörténetnek s az anyagi kultura történetének.

A leltárak és becsük rendszerint akkor jöttek létre, ha az öröklés általános, természetes rendjét különleges körülmények zavarták meg. Magvaszakadt jobbágy örökségét az uradalom árvereztette. Ha az örökösök még serdületlenek voltak, s a jobbágytelket, vagyont terheivel együtt nem vehették át, örökrészüket szintén sok esetben elárverezték és árát számukra letétbe helyezték. Más esetben az árvák jussát jegyzékek szerint adták át a gyámnak, vagy az idősebb testvérnek. (III. számu leltár. A továbbiakban a zárójelben megadott római számok a közölt szövegekre utalnak.) Özvegy emberek házassága után bonyolulttá tette az örökösödést, hogy a hagyatékban többféle vagyon keveredett (ősi örökség, az asszonyok hozománya, többféle közös szerzemény), melyekre a különböző házasságokból származó gyermekeknek eltérő joguk volt. Az ilyen hagyatéki leltárak eredetük szerint csoportositják, vagy különböző rovatokban értékelik a vagyontárgyakat.[1] Néha az uj házasságra lépett özvegy maga vétette leltárba vagyonát gyermekei jogának védelmére (VI). De előfordult, hogy az iratokból kitetszően különleges körülmények kényszere nélkül is a községi elöljárósághoz fordultak az örökösök vagyonuk megoszlá-

sáért - ami ismét hagyatéki leltár fölvételére vezetett (I., XV.). Ismét másutt a végrendelet s a törvények ütközése keltett zavart, vagy a hagyatékra nehezedő nagy adósság kívánt leltározást (IX.). Élő birtokos vagyonának elárverezésére egy példát találtunk: Slézinger Gáspár gyenesdiási árendás kocsmáros javait licitáltatta 1845-ben az uradalom (XII.).

A leltárakat, árverési jegyzékeket a községi előljáróságok vették fel - írásba foglalásuk a községi jegyző dolga volt. (A jegyzék megírásáért 1824-ben 2 Forint fizetség járt. VI.) Többször kivált árvák ügyeiben az uradalmi tisztség utasítására hivatkozik a leltárak bevezetése s maguk az iratok is az uradalmi levéltárba kerültek.

A körülményektől függően a hagyatékról fölvett jegyzékek néha csupán felsorolják a vagyontárgyakat - darabszámot, esetleg méretet, minőséget jelölve - máskor azonban a becsértéket is feltüntetik. Az árverési jegyzékekben az eladási árat és a vevők nevét találjuk. Egy-egy árverésen számos községbeli jobbágy és zsellér vásárolt néhány forint értékű kisebb tételekben, mint ez különösen kitünik a IV. számu, vevők szerint csoportositott árverési jegyzékből.) A becsüérték, és a még hitelesebb eladási ár az értékek viszonyitásával ujabb interpretálási lehetőségeket nyujt. Igen jellemző például, hogy a bemutatott, szőlőtermelő vidékekről származó leltárakban a szőlőbeli épitmények legtöbbször értékesebbek a lakóháznál. Szegény s gazdag hagyatékok összevetésénél a becsüérték mutatja meg, hogy azonos névvel nevezett hasonló tárgyak közt milyen minőségi eltérések lehettek.

A leltárak létrejöttének körülményei magyarázzák tartalmuk bizonyos ingadozását, hiányosságát. Vannak olyan becsük s leltárak, melyek csak a lakóházra és felszerelésére, csak a szőlőre, vagy csak az ingóságokra terjedtek ki. A régi leltárak részben a szegényesebb fölszerelés miatt rövidebbek, részben pedig azért, mert ekkoriban a jegyzékbe vétel még csak a hagyaték legbecsesebb darabjaira terjedt ki. Az 1820-as években alakult ki egy részletező leltáriró gyakorlat, mely még a sérült szerszámokat, törött vasakat, magános kályhaszemeket is számbavette. Egyes tárgycsoportok értéktelenségük miatt maradhattak ki a jegyzékekből. Egy olyan háztartásban, ahol kifejezetten gereblyefog beillesztéséhez szükséges furót tartottak[2] nyilván volt gereblye is, bár ezt a valószinüleg olcsó, s talán háznál készitett szerszámot egy hagyatékban sem találjuk meg. Bizonyára házi készitésü alacsony kisszékek is akadtak minden egykoru háztartásban, bár csak elvétve találjuk nyomukat a leltárakban (V.). Az állatállomány számbavételénél a baromfiak maradtak ki sokszor. Tanulságos a leltáraknak ezt[1] a most idézett «értéktelenségi határát» megvizsgálnunk. Általában vásárolt, piacról-mesterembertől származó felszerelési tárgyak szerepelnek a leltárakban (asztalosbutorok, de házi készitésü kisszék vagy dikó-tipusu ágy[3] csak elvétve, fazekas -edények, vas vagy vasalt szerszámok stb.). A vas értékéről tanuskodik, hogy még törött kocsivasalások, «dirib-darab vasak» is önálló tételként szerepelnek a jegyzékekben.

Más tárgycsoportok sorsát talán a jogszokás határozta meg olyan biztonsággal, hogy nem volt szükséges bevonásuk a hivatalos hagyatéki eljárásba. Feltünő például, hogy alig szerepelnek a leltárakban ruhadarabok, különösen vászonruhák. Az V/a számu jegyzék ad csupán kimeritőnek látszó ruhafelsorolást, ez a leltár azonban voltaképp a fiatalabb lánytestvért illető, de bátyja kezére adott női ruhák számbavétele. Az élelmiszer és terménykészletek számbavétele is sokszor elmaradt. Nem hihető például, hogy csak Slézinger Gáspár kocsmárosnak lett volna takarmánykészlete - bár egyetlen másik leltárban sem találunk említést róla.

A hagyatéki leltárak forrásjellegét vizsgálva gondolhatunk arra is, hogy a vagyon és felszerelés egyes részeit szándékkal eltitkolták. A XI. számu árverési jegyzékben például 28 tételt tesznek ki a becsü során eltagadott, de a licitálásnál megtalált tárgyak. Ha azonban a fölbecsült javak 2315 forintos értékét összehasonlitjuk az «el titkolt javak» alig 15 forintos eladási árával, ugy tünik, hogy ez esetben is inkább értéktelenségük miatt, vagy figyelmetlenségből kifelejtett holmikról van szó.

A hagyatéki leltárak minden esetre sokkal megbizhatóbbnak látszanak, mint az uradalmi, közigazgatási összeirások. Ha az 1828-as összeirást összehasonlitjuk a néhány év eltéréssel készült leltárakkal, szembeszökő eltérések mutatkoznak. Kultsár András zalaszántói féltelkes jobbágy után például 1830-ban négy jármosökör, két tehén, egy háromeves üsző, két borju, egy disznó, két süldő és két malac maradt. A két évvel korábbi összeirás azonban csak két ökröt s egy tehenet jegyzett fel nála, disznót pedig egyet sem (IX). Dents Györgynek 1824-ben két jármos ökre, három tehene, két üszőborjuja, s két öreg disznaja volt négy malaccal. 1828-ban viszont csak egy meddőtehenet, két növendék marhát és egy disznót vallott be az összeiróknak (VI.). Ez a valamennyi összevetésnél mindig egy irányban mutatkozó eltérés bizonyára jórészt az 1828-as adatok pontatlanságából ered, bár figyelembe kell vennünk azt is, hogy az összeirás a növendék-állatok egyes csoportjaira nem terjeszkedett ki.

Érdemes figyelemmel kisérnünk a leltárak tagoltságát, beosztását is. Ez néha birtokjogi szempontokat követ, különböző eredetü vagyontárgyakat különit el, máskor az árverési vásárlók személye szerint van csoportositva - sok esetben azonban természetes eszköz vagy berendezés csoportokat foglal össze. A leltárakban a kocsi vagy az eke sokszor részletezés nélkül, együtt szerepel a «hozzátartozó szerszámokkal», a prés «szürüjivel», vagyis a tiprókáddal, az asztalhoz sok esetben hozzá van kapcsolva a régi sarkos paraszti szobaberendezésben mellette álló sarokpad is. A szőlőhöz a ráépitett épület, pince, «hajlék» mellett szorosan hozzátartozott bizonyos alapvető felszerelés is, mely legtöbb esetben eladásnál - örökösödésnél sem szakadt el tőle. Tanusitják ezt egyes hegyközségek birtokkönyvei[4], - vagy például az V. számu szőlőárverés, ahol a szőlőt a hordókkal, káddal, bocskával, csöbörrel, 5 darab gyalogszékkel stb., stb. együtt, egy tételben adták el, bár egyébként néhány krajcár értékü tárgyakra is külön licitáltak. Ahol a jegyzéket helységek, épületek szerint vették fel, érzékletes képet kapunk az egyes helységek berendezéséről, ezen keresztül használatáról is, a paraszti vagyon és felszerelés raktározás, elhelyezés szerinti tagoltságáról. A tárgyak helyzetéből sok következtetést vonhatunk le szerepükre, értékelésükre vonatkozólag. Mennyire jellemző például, hogy a régies, ácsolt technikával készitett ládat, a szökrönyt - mely egy 1785-ös hagyatékban még egyedüli tároló butor volt - néhány évtized multán lefokozott szerepben a konyhában, kamrában látjuk viszont (VI.IX.).

A hagyatéki leltárak bővebb vagy szükösebb felsorolása egy-egy parasztgazdaságról vall. Azért kell ezt kiemelnünk, mert épp részletességük és hitelességük révén a leltárak erősen tükrözhetik az egyéni sajátságokat is a tipikus vonások mellett. Az alább idézett becsük és jegyzékek azt mutatják, hogy a féltelkes jobbágyok vagy a zsellérek rétegén belül is nagy vagyoni különbségek lehettek. A hagyatéki iratok sokszor beszélnek szerző emberekről, akik kimagasló vagyonra tettek szert, megemlékeznek másokról, akiket rossz gazdálkodás, természeti csapás, vagy iszákosság szegényitett. Az alábbi példák közül idézhetjük a zalaszántói Adorján Benedeket, aki «alig evezett a világban», mig két fia menyet nem hozott a házhoz, azután kezdett vagyonosodni a menyek hozomány-szarvasmarháinak, s azok szaporulatának segitségével (XIII.). Az általánositott kép kialakitásához tehát több hagyatéki leltár összevetésével juthatunk.

+

A bemutatott hagyatéki leltárak a keszthelyi uradalomból valók. E vidék paraszti termelésében a mult század elején a szőlőmüvelés volt a legjelentősebb. Cserszegtomaj, Gyenesdiás, Vanyarcvashegy Keszthely város szőlőhegye volt. A szőlőkbe kiköltöző lakosság épp a vizsgált évtizedekben szerzett önálló községi igazgatást, e szórványosan betelepült szőlőhegyeknek. Rezi, Zalaszántó, Meszesgyörk, ugyancsak «nemes boráról» volt hires ekkoriban. Fényes Elek szerint (1836) a Keszthely környéki paraszti bortermést «a soproni és Vas vármegyei németek vagyis hienzek vásárolják fel» s közvetitik Ausztria felé.[5] Jelentős borkivitele mellett ez a vidék gabonából behozatalra szorult.[6] Fellett, szőlőmüvelésre specializált árutermelő paraszti mezőgazdaság áll előttünk. A háztartások felszerelésének elemzése azt mutatja, hogy a kisipari, sőt gyáripari termékek már feltünően nagy teret hóditottak a házi készitésü textilanyagok, butorok stb. rovására, már a mult század első éveiben is.

Közlésünk e vidékre vonatkozó néprajzi és történeti munkálatokhoz kapcsolódhat. A leltárak a mult század első feléről szólnak, - a paraszti anyagi kultura további alakulásáról, a század második feléről Jankó János nagy monográfiája ad képet.[7] Vajkai Aurél tanulmányai a szőlőhegyközségek sajátos néprajzi arculatát elemzik, s megvilágitják a szőlőhegyek 18. századi multját.[8] Vajkai Aurél már idézett kivonatosan néhány 18. századi hagyatéki leltárt is - Dornyay Béla pedig egy teljes szöveget tett közzé Vanyarcról.[9] Történetileg Szántó Imre könyve ad vázlatot a keszthelyi uradalomról.[10]

+

Az alábbiakban - korántsem érintve az elemzés összes lehetőségét - a leltárakból megismert paraszti tárgyi fölszerelésről teszünk néhány észrevételt.

A leltárakból képet kapunk a paraszti portákról. Az épületek általában már kőből épültek, s külön feltüntették, ha egyes falak még sövényből voltak (VIII). A Jankó s Vajkai leirásaiból is ismert háromosztásu háztipussal találkozunk leggyakrabban: szoba, konyha, kamra. Sokszor az istálló és a kocsiszin is a házzal egy fedél alatt volt (IX., XI.). Egy szegény zsellér háza ad példát a kétsejtü lakásra: konyhája mellé szoba csatlakozott, másfelől az istálló következett (XI.).[11] A zalaszántói Kultsár András 1830-as hagyatékában jelentkezik először - az átnézett anyagban egyedül - a tisztaszoba rendszere. Az is külön fölljegyzésre méltó volt, hogy ez a szoba már »ki volt pallatozva» (IX.). Jankó megjegyzése szerint a tisztaszoba rendszere még a mult század végén sem jutott tulsulyra.[12] Az udvaron külön-külön vagy más-más módon összeépitve állt az istálló, szekérszin, pajta, a disznók számára a fa hidas (VI, IX.), vagy a kő ól (VI., XI.) és a krumplisverem (XI.).

A gazdasági épületek elhelyezését szemlélve feltünők a 6. számu leltár megjegyzése, mely szerint a gazda pajtája nem az udvaron, hanem a szántóföldek közt áll. Vajon ez az egyetlen adat a déldunántuli külső pajták Balaton melletti előfordulásáról szólna?[13] (Eszünkbe juthat, hogy például Tihanyban is voltak a falun kivül kerített szérüskertek.[1])

Érdekes kérdések merülnek föl a szőlőkben leirt épületekkel kapcsolatban is. Keszthely szőlőhegyei ugyanis a 18-19. században sajátos átalakuláson mentek át. Cserszeg, Tomaj, Gyenes, Diás, Vanyarc, Vashegy - bár több közülük elpusztult középkori falu, egykori zárt település nevét viselte - kezdetben szőlőhegy volt, egyes külső birtokosok mellett főleg keszthelyi polgárok kezén. A diási és vanyarci hegyközség törvénye a 17. században még semmi jelét sem mutatta a szőlőhegybe való kiköltözésnek, - a hegyközség előljáról mind a környéken, Faludon (Felsőgyenes helyén állott, hódoltság alatt elpusztult községben) illetve Keszthelyen laktak.[15] A 18. század vége felé azonban már jelentős mértékben folyhatott, főleg a szegényebb zsellérség kiköltözése a szőlőhegyekbe. A folyamatról tanuskodnak a 19. század első felében hatástalanul ismételt tilalmak is.[16] A folyamat eredményeként 1838-ban Cserszeg és Tomaj önálló községgé egyesül, 1840-ben Gyenes és vele együtt Diás kapott önállóságot, 1850-ben Vanyarc társult Vasheggyel önálló faluvá.[17] Ezek a szőlőhegyből keletkezett községek ma sem hasonlitanak a környező zárt parasztfalukra: házaik a szőlőbeli pincék szokásos elhelyezésének megfelelően az egyes szőlő és szántó-kaszáló parcellákon a szőlő dülőutjai mellett szétszórtan állnak. E községek társaséletében is sok vonás ellér a zárt faluktól.[18] Az önálló községgé alakult keszthelyi szőlőhegyek mellett folyt a kiköltözés a többi környező falu szőlőhegyébe is.

Az átalakulás időszakából való hagyatéki leltárak különböző fokozatokat, a szőlőhegy és a lakótelep viszonyának különböző tipusait mutatják. A legkorábbi, Reziből származó osztózkodási ügyben már pincén kivül konyha és istálló is szerepel a szőlőben - a háztartási felszerelést azonban kizárólag a falubeli háznál emlitik (I.). Emellett azonban a falusi szőlőhegyekben általában olyan pincéket s présházakat találunk, ahol csak a szőlőmunka szerszámai voltak kint (II. Meszesgyörök 1804, VI. Rezi 1824, VIII. Rezi 1827, IX. Zalaszántó 1830.). Az idézett leltárak között akad példa az állandó szőlőhegyben lakásra is (Páli Horváth Ferenc, Tomaj 1805, V.). A leltárból ugy tünik, mintha a la-

kás felszerelése csupán járulékos lenne a gazdasági szerszámok, pincefölszerelés mellett.[19]

Sok esetben nehéz meghatározni, hogy a szőlőbeli hajlék és istálló állandó, vagy csak ideiglenes, a szőlőmunkáktól függő használatra készült-e. (Pl. III/b., XIII.). Ujszerű adattal szolgál néhány olyan leltár, amely a szőlőbeli épületeknek a szőlőmunkán tulmenő jelentős gazdasági funkciójáról tanuskodik. Cseh Jánosné tomaji szőlőjében például - bár állandó kintlakásra utaló lakásberendezés nincs említve - a szőlőmunkához szükséges eszközök mellett ott találjuk az állatállományt (két ökör, két tehén, egy borju), a szekeret, igát, ekét, boronát, kaszákat (négy darab), sarlókat (négy darab), törekrostát stb. (XIV. 1846-ból). Ennek a szőlőnek az épületei a következők voltak: »kis Szoba, Pintze, Présház, benne lévő Préssel és hozzá Kapcsolt fészer forma Pajtával, még is különös egy istállóval, Pajtával.« A szőlőhöz kaszáló és szántóföld is tartozott. Ez a szőlőbirtok nem állhatott egyedül jószágtartó szerepével. A tomaji hegyen Tóth Pálné szőlőjében 1811-ben a következő épületek álltak: »Puszta Pajta, egy présház pintzével együtt, sövén és állitás falakkal, rázott szalma födellel, melyben is többnyire Marhák és S.V. Sertvések állottak.« (Lakóhelységről nincs említés).[20] Még korábban Banicz Pál cserszegi szőlőjénél találtak ökröt, lovat, szekeret, hidast a disznókkal, malacokkal - butort azonban semmit, illetve csak egy szekrényt.[21] Özvegy Nagy Józseine Magyar Katalin hagyatékában Rezin (1831) összehasonlithatjuk a háznál és a szőlőben elhelyezett fölszerelést. Ez esetben a két tehén a háznál volt leltárba véve, de a jegyzék a szőlőnél emlit istállót, ott volt a vasas borona, tézsla, igák, szórólapát stb. is. (X/a,b.). Néha ugyan használaton kivüli lomként is kerülhettek szerszámok a szőlőbe, mint egy meszesgyöröki zsellérnél, akinél a szétszedett szekér értékes vasalt kerekei a háznál voltak, hitványabb alkatrészei pedig a szőlőnél. Azonban ez esetben sem lehet véletlen, hogy a kasza, csép, cséphadarófuró stb. szintén a szőlőben állt (XI. 1834-ből). Néhol talán kint tartották gabonáshordókban a különlegesen biztonságosra épitett pincében a gabonát is, - legalább is erre mutathat a szőlőkben leltárba vett gabonáshordó állomány (IX. Zalaszántó 1830, XI. Meszesgyörök 1834).

Vajon ezek az esetek a gazdasági berendezések későbbi teljes kiköltözésének előfutárai voltak? Vajon cselédek, vagy árendások dolgoztak ezekben a szőlőkben? Vagy talán a már egyszer emlitett déldunántuli megosztott településmód párhuzamaival van dolgunk?[22] E kérdésekre további elemzés adhat majd megnyugtató választ. - Némely hagyatéki ügyben közvetlen adatokat találunk a kiköltözésre. Igen jellemző például, hogy egy cserszegtomaji szőlőbecsüben ostól maradott jószágnak minősitik a pincét, présházat és szerzeménynek tehát ujabb keletünek a szobát, konyhát, kamrát.[23] 1837-ben egy egregyi hagyatéki ügyben irják: »Marha a mely volt azt is ell vitte véle Tisli Pali apjok a midőn az Hegyben vette Lakasat« - Ferenc fiának csak a puszta ház maradt a faluban.[24] Ugy an ebben az évben egy vanyarci folyamodványban is azt olvassuk, hogy az apa »a szőlő hegyben jobb szeretett lakni«.[25] Azokat a pillanatokat láthatjuk ezekben az adatokban, amikor az ideiglenesen használt szőlőbeli hajlék állandó lakóhellyé alakult.

+

Lakóházak szobájában, zsellér és jobbágy házakban egyaránt ugynevezett »sarkos berendezést« találunk.[26] Tanuskodik erről az asztal és a hozzátartozó sarokpad szinte valamennyi leltárban ismétlődő együttese. Néhol ugy tünik, hogy az asztalt három oldalról vette körül a pad. (VII. IX. - Ez a megoldás nem volt ismeretlen a Nyugat-Dunántulon sem). Az adatok értelmezésénél nehézséget jelent az ingadozó szóhasználat: nem mindig tudjuk határozottan eldönteni, hogy támlás padról, vagy egyes székről van-e szó. Régen ugyanis a szék fogalmába beletartoztak a padok, »hosszu székek«, sőt másfajta állványok is (a keszthelyi leltárokból találkozunk például disznóbontó-székkel, dagasztószékkel, vagyis teknőállvánnyal stb.[27]) A leltárakban az asztalok mellett emlitett »karszékek«, sok esetben kétségtelenül padot jelentettek. Például: »Divó fából egy betsületes asztal mellyette két felül fenyőfa deszkákból tsinaltatott karszékek meg föstve« (VI). A »pad« szó általában hitványabb támla nélküli alkalmatosságokat jelentett - a most idézett hagyatékban pél-

dául egy »sajtáros pad« kerül említésre. A »hátas szék« egyes esetekben padot, más esetekben faragott- festett támlájú, dúlt múzeumi darabokról is jólismert egyes széket jelenthetett. (Például a X/a. leltárban).

A tároló butorok között már említettük az ácsolt láda, a szökrény háttérbe szorulását, a szobából konyhába- kamrába kerülését (VI. IX.), a folyamat azonban nem volt egységes és általános, mert még 1831-ben is pontosan egyformán értékeltek »egy jó ládát fenyő fából« és egy »jó szökrényt« (XI.). E vidéken a festett asztalos butor multja is bizonyára visszanyúlik a 18. századig. Meszesgyörkön 1804-ben »rozzant Tornyos Fekete ágy«-at említenek (II.), Cserszegtomajon 1819-ben »Avult Ládát« (V.). Bizonyára több évtizedes használat után rokkantak meg ezek a butorok.

A múlt század elején a ládák szolgáltak a ruhanemű tartására. A 7. számú leltár fel is sorolja egy láda ruhanemüből álló tartalmát - egyes testámentumokban a »ládabeli ruha« egyértelmü a viselő ruhával.[28]

Néhány adat említi a butorok színét. A 8-as számu leltárban például kékre festett karszékek, sárgára festett láda és feketére festett tálas szerepel. Azok a festett, virágos butorok tölthették meg a vizsgált időszakban a Keszthely környéki parasztszobákat, melyeknek utolsó darabjait a 90-es években már alig tudta megtalálni Jankó János.[29] Az ő korára már a fiókos sublót, almáriom, sifonér volt jellemző. A leltárak egyik adatával talán hozzá járulhatunk e polgári eredetü darabok elterjedésének megvilágításához. Slézinger Gáspár gyenesdiási kocsmáros butorai közt ugyanis 1845-ben már fölbukkan egy »három fiókos sublót«, más polgárias darabok mellett (»gömbölü asztal«, tükör stb.). Az árak mutatják, milyen fényüzést jelentett ekkor a sublót: értéke három ágy árának felelt meg. A polgári jellegü butorok előfordulására egészen egyedül álló adat egyelőre a IX. leltárban említett kanapé. (A kanapé nem vált a sublóthoz hasonlóan általános berendezési darabbá ezen a vidéken.)

A berendezésnek kisméretü és eléggé jelentéktelen elemei voltak a skatulyák, iskátulák. Azért érdemes megemlékeznünk róluk, mert szintjelzők lehetnek. Ezekben a hasított falamezből hajlított, sokszor festett dobozokban ugyanis külföldi rövidáru érkezett a kereskedőkhöz. A dobozok némely vidéken szorosan beilleszkedtek a hagyományos tárgyi fölszerelésbe, így a fényüzően öltözködő, sok gyári pántlikát használó Sárközben ezek az iskátulyák váltak »tekerőző« dobozzá, amiben az asszonyi fejviselet fölkészítéséhez, a tekerőzéshez szükséges fökötőket, szalagokat, tüket tartották. A Keszthely vidékén korán említett iskátulyák valószinüleg szintén a gyári pántlikák kelendőségéről tanuskodnak.

A leltárak alapján a parasztházak berendezésében differenciálódási, gazdagodási folyamatot ismerhetünk meg. A mindennapos használatra rendelt felszerelés mellett szembetünik az ünnepi, cifra darabok nagyszáma. A 20-as, 30-as évektől jelentkeznek például a szobákban fogasra, tálasra fölaggatott fehér mázas korsók, »tziffra tányérok«, tálak (például VI. IX/a XIII. leltár összefoglalva említ tizenhét fehér edényt és nyolc korsót a szobában). A leltárak a mindig fehérnek jellemzett, bizonyára ónmázas rangosabb edényekkel szemben említik a mindennapos használatra való, ugyancsak mázas (valószinüleg ólommázas) »paraszt« edényeket is. Kulcsár Andráséknál például tizenegy »Fehér Mázos tziffra tányér« mellett volt kilenc darab olcsó zöldmázas »Paraszt Tányér« is (IX.). Ezekkel a jobbágy- adatokkal szemben ugy látszik a zsellérháztartásokban csak a mindennapos használati edényekre telt. A XI. zsellér hagyatékban mindössze »három hitván Cserép Tányér« és »két hitván Cserép tál« került elő.

Talán a falra aggatott cserépedények divatja mellett, vagy elődjeként élhetett e vidéken a lakás szőttes kendőkkel való diszitése is. Egyetlen közvetlen adat szól erről: az V. cserszegtomaji leltárban említenek két szegre való kendőt (1819).

Kendők, cserepek mellett a falakat még képek diszitették. A sokszor előbukkanó »üveges képek« valószinüleg népies üvegfestmények (Hinterglasmalerei) voltak.[30] 1831-ben Vashegyen egy özvegyasszony szobájában hat kisebb-nagyobb üvegkép, két törött üvegkép, hét papiroskép és egy fekete faleszület volt a falon.[31]

A lakáskultura differenciálódásával, részben gyári készitésü cifra darabok jelentkezésével találkozunk az ágyi ruhákról szóló adatok közt is. Némelyik adatból a magasra fölvetett ágy divatjára következtethető. Major János meszesgyörki kocsmáros szobájában volt egy szegényes, bizonyára naponta használt ágy egy derékaljjal és három vánkossal, de állt a szobában egy másik, diszesen fölvetett ágy is három derékaljjal és hat vánkossal (VII.). Föltünő, hogy már a korai leltárakban nagyszámban bukkannak föl a tarka karton ágyiruhák. Bontó Pálné hagyatékában (1806) két »Vásári Kék Tarka Vánkos«, két »Vörös Karton Vánkos« és egy »Karton Lepödő« található (III/a). Páll Horváth Ferencnél (1819) pedig két »Kék tarka Vánkos«, egy »Tarko vánkos fekete« és egy »Kék tarka Dunyha« (V.). Sokszor olvashatunk festett vagy karton ágyteritőkről.

Az ágyi ruha cifra darabjai közé tartoztaka tót himes lepedők, vánkosok. Bontó Pálné idézett hagyatékában két »Tóth himes vánkos« és egy »Tóth Himes Gyolcs Lepedő« szerepel, sőt a hagyatékban találunk önmagában is két »Tóth Him«-et (III/a). A »tót him« vagdalásos- laposöltéses technikával készitett sávokat, lepedővégeket jelentett, melyeket szlovák vándorkereskedők árultak s terjesztettek el az egész országban.[32]

Az ágyi ruhán lehetett még szőttes diszités (feltehetően szedettes himre utal például az V. leltárban »Kék vesszős párna« emlitése). Az egyszerü darabok gyakran parasztpárnának, parasztvánkosnak minősültek. (III. V.). A vászon minőségéről tett megjegyzések szintén tanulságosak. Bontó Pálné hagyatékában már 1806-ban pamutos vászonról esik szó. A sokszor előforduló »kittölös« jelző négynyüstös szövéssel (Köpper-Bindung) készült vásznat jelölt.[33]

Több leltár az ágyi ruhák után ismerteti a »viselő ruhákat«. A leltárak öltözet-adatai az ágyi ruhákról szólókkal együtt a gyári kelmék korai felbukkanását bizonyitják. Ismét Bontó Pálné különösen gazdag hagyatéka szolgál a legszembeötlőbb adatsorozattal. 1806-ban öt kartonszoknya, két karton,- két gyolcs és egy »tátyolvirágos« kötény, két karton rékli, egy »anganét« és egy selyem pruszlik, két pamut fejrevaló és két selyemkendő maradt utána. (III/a). A többi hagyatékban is fel-fel bukkannak a gyári anyagból, »matériából« készitett ruhadarabok. Gondolnunk kell azonban arra, hogy a hagyatékok nyilván az értékes ünneplő ruhadarabokat vették számba, s a leltárak alapján ezért mosódik el a vászonból varrt »fehér ruha« jelentősége. A viseletben mutatkozó arányokat közvetett adatok sejttetik, igy a VII. leltár kimutatása egy ruhás láda tartalmáról: negyvenhat darab különféle fehér ruha volt benne, emellett három szoknya, három kötény, egy rékli és egy fejkendő.

A ruhadarabok közül két régieset emelünk ki. Egyik a nők alsó testét is boritó hosszu ing. Volt köznaplő és ünneplő, »uj asszonynak való« változata. A Dunántul régi női viseletében általános volt s a leltárak szerint Keszthely környékén is általánosan viselték, Jankó János azonban már nem találta meg emlékét.[34] A másik régies darab a női mente. Meszesgyörök előljárósága 1803-ban még bizonyitványt adott arról, hogy e faluban »a Leány egyébb Just nem is nyer mind a midőn férhez adatott, és akor kitül mi mód ki telhetett, vagy egy mentét a vagy ez helyett egy vagy két, a vagy ha három Esztendős is egy üsző Tinót«.[35] A nagyértékü mente azonban csak ritkán mutatkozik az átnézett hagyatékokban, végrendeletekben. A gyenesdiási Pap Mihály 1818-ban kelt végrendeletében feleségének egy »üst gombos mentét« is hagyott.[36] Az idézett szövegek között csak a II. emlit mentét. A 19. század eleje volt az ország nagy részén a menteviselet elmulásának időszaka.[37] Vashegyen azonban még 1831-ben is szerepelt egy uj »Asszonyi fekete prémes Mente.«[38]

A gyári textíliák térhódítása már sejtteti, hogy Keszthely környékén a házi szövés-fonás szünőfélben lehetett. Feltünő, hogy a közölt leltárakban egyetlen egy szövőszéket sem találunk. Az átnézett anyagban is csak egy szövőszék szerepel, 1843-ban Rezin Nagy Takáts János hagyatékában,[39] – nem lehetünk azonban biztosak, hogy Nagy Takáts János nevének megfelelően nem mesterség szerüen használta-e ezt a szerszámot. A fonásra már több adat mutatkozik a leltárakban. A század első éveiben a rokka még hozzátartozott a lány hozományához. »Őrzse bötsületessen férhez adattatott, minden a mi illendő volt, ugymint Borjut, ládát, rokkát, ágyi és viselő ruhát ki kapta, Anna hasonlóképpen a ládán, rokkán kivül ki nyerte a ruházatot« – olvassuk egy Rezin 1812-ben kiállitott okmányban.[40] Az idézett leltárak kendermunka – fonásra vonatkozó adatai a következők: 1804-ben Meszesgyörkön Mikola András hagyatékában volt nyolc marok kender (II.), 1806-ban Egregyen Bontó Pálnénál három darab fonál, egy gereben, egy rokka (III/a), 1831-ben Rezin özv. Nagy Józsefnénál két rokkát, nyálas fonalat (vagyis fonás után még ki nem mosott fonalat), szőlőjében két kendervágót találtak (X/a–b), Meszesgyörkön Varga Ádám Józsefnél 1834-ben két kötés kender (XI.), Cseh Jánosné szőlőjében Cserszegen 1846-ban kendertilóés kettős kendervágó (XIV.) volt. A gyér és ingadozó adatokból fontosságában csökkenő kendermunkára következtethetünk. A fonalat minden bizonnyal takácsokkal szövették meg. Gyenesdiáson például 1847-ben Pipe vagy Csiszár Ferenc hagyatékának rendelkezésénél kiderült, hogy tartozott Gombkötő József takácsmesternek is vászon szövésért. Az adósságot kifizették, »megjegyzendő« – irja az okmány, – »hogy ezen vászon Takáts Antalnénak kinél az árva vagyon által adatott a végre, hogy abból az árvának fehér ruhát szabjon és varrjon«.[41] A század végén Jankó Jánosnak is feltünt, hogy milyen gyér hagyománya van a Balaton mellett a paraszti szövésnek. Szerinte: »a vásznat... már vagy száz év óta czéhes takácsok szötték.«[42]

A házi felszerelés, konyhaeszközök csoportjai között figyelemre méltóak a régi füstös konyhák, szabadtüzhelyek szerszámai: a tüzikutya, illetve helyi nevén vasmacska (X/b.), a vasnyársak (V, VII.), rostélyok (VII.) vagy rostok,[43] a parázs kiemelő csipővasak (XII.), vaslábak (IV, VI, VII, X/b, XV) és vasbogrács (VII).

A konyhai főzőedény-állományban szintén a felszerelés differenciáltsága, gazdagsága a szembetünő. Példaképpen idézzük a Reziben lakó Nagy Antal hagyatékában (1824) talált 61 db. cserépedény megoszlását: 19 nagyobb és kisebb főzőfazék, 5 kisebb–nagyobb födő, 6 kisebb-nagyobb lábas (ezek valóban lábbal ellátott, szabadüzhelyre való cseréplábasok lehettek), 13 nagyobb–kisebb tál, 9 zöldmázas tányér, 2 tepsi, 5 falra való mázos korsó, 2 vizeskorsó (bizonyára mázatlan, vizet hüvösen tartó cserépedények).[44] Fölfigyelhetünk arra is, hogy a cserépedények mellett a meszesgyörki kocsmáros felszerelésében már milyen nagyszámban voltak üvegedények: itcés és meszölős üvegek, klázlik (VII, 1824). Az üvegedények használata egyébként a Balaton környéki parasztságnál a század derekán, második felében lett általánossá.[45] Kimagasló értékkel és elvétve mutatkoznak vasfazekak. A konyhafelszerelés egyik állandó, nagyértékü darabja volt viszont a mosásnál használt párló, pálló, vagy szapuló fazék, sajtár. A ruhanemü gondozását szolgálták még a mángorlólapickák (IV, X.) és a vasalók (»téglázóvas« X/a.), ruhaszáritó kötelek.

Valamennyi részletesebb leltárban megtaláljuk a vizhordóedényeket, a vizhordó sajtárt, vizhordó csöbröt (a csöbör dézsa szerü dongás edény volt, amit a hozzátartozó ruddal két ember vállon vihetett). A vizhordás fontos feladat volt Keszthely környékén, mert a talajviszonyok miatt igen kevés helyen áshattak kutat, sokan messziről hordták a vizet.[46]

A kamrákban gabonáshordó (VI, IV, XI.), néha zsákok (II, IX, X/b, XI.) szolgáltak a gabona tárolására – egy esetben pedig uj és hosszu »életes ládát« emlit a leltár, mely négy festett ládával ért fel értékben (IX.). A kamrák felszerelése közt olvasható a »káposztás tung« kifejezés: a káposztáshordó régi helyi neve volt ez.[47] Sokszor tettek feljegyzést liszt- vagy zsirtartó dongás véndelekről is.[48] A faedényekhez szalmakasok, szalmavékák, vesszőkosarak csatlakoztak. (A rostákat, szitákat, mozsarakat, mértékeket, sütőteknőket stb-t ezuttal nem soroljuk föl.)

Az evőeszközök terén kicsiny keresztmetszetben a fa evőkanalak eltünése és a fém evőeszközök térhódítása tükrözi a paraszti kultura változását. A IV. hagyatékban (1818) 9 »evő fa kalány« mellett 3 pléh kanalat és egy főzőkanalat vettek számba, az V. hagyatékban pedig (1819) 5 fakanál mellett 2 plehkanalat találtak. A későbbi hagyatékok legtöbbjében nincs szó kanalakról, de a VII. X/b. XI. hagyaték csak bádogkanalakról tud már. Sokat emlitik később a páros késeket, pár-késeket, melyek kést és villát egyesitettek - ezektől való megkülönböztetésül kellett a magános villák mellé kiirni, hogy kés nélkül értendők (VII.). Egy-két emlités tanuskodik az eltünőben lévő fatányérokról (IX.), ugyan igy az óntányérokról (IX.), melyek azonban még Jankó János idejében is használatban voltak ünnepélyes alkalmakkor, lakodalomban.[49]

+

A leltárakban szereplő gazdasági eszközanyag hézagos: az egyszerübb, házi készitésü szerszámok legtöbbször hiányzanak. Mégis a leltárak alapján bizonyos vázlatot kapunk a korszak s vidék földmüvelő technikájáról.

A legértékesebb földmüves szerszám az eke volt. A leltárak szövegezésében legtöbbször az »eke a hozzá tartozó szerszámokkal« együttesében szerepel. »Két szekerek és azokhoz tartozandó eszközök, két ekéjek és ezekhez való szerszámok« (I. Rezi 1785). Későbbi leltárak részletezik az eke tartozékait: »egy eke Taligával hozzája való Tézsolával Csorozla és eke Vasával együtt« (XIII. Cserszegtomaj 1846). Az eke tipusában a leltárak által felölelt öt-hat évtizedben bizonyára történtek változások, a hagyatéki jegyzékekben azonban ez legfőljebb abban tükröződik, hogy egy 1830-as leltár »vas és fa ekét« emlit egymás mellett (IX.). Az eke mellett legtöbb leltárban szerepel a talajmüvelés másik fontos szerszáma: a borona. Váza fa volt, fogai vasból készültek (»Vas baránna, törött a fája« IX. - vö. VI. X. XIV. stb.).

Az aratás-kaszálás szerszámai közül a legtöbb leltárban egymás mellett találjuk a sarlót és kaszát (pl. Rezi 1831: 5 Sarló, 1 kasza nyelestül, X/d. - Cserszegtomaj 1846: »Két Kasza nyelestül, Két Tokmánnyal, és Két Kasza Kővel együtt. Két hitván kasza, Négy Sarlóval együtt« XV.). A IV. leltárban csak három sarló, az V. hagyatékban csak 1 kasza volt található. A szemnyerésről, a szem tisztitásának módjairól csépek és cséphadaró furók (V. XI.), szórólapátok (X. XI.) szürü sziták, törekrosták (V. XIV.) tanuskodnak. Nyomtatásra mutató szerszám, igy szérügereblye, nem került följegyzésre (de a többi gereblyeféle is kimaradt a leltárakból.).

A szekér, illetve kocsi a leltárakban az ekéhez hasonlóan állandó tartozékaival együtt szerepel: »Egy ökör szekér, igával, hátulsó sráglával, egy kötő egy hosszu lántzal, két rövid és két hitván vasass hoszu oldalal és egy rudaló kötélel együtt« (XIV. Cserszegtomaj 1846). Talán akkor is egymást kiegészitve a rakott szekér tetejére helyezett nyomórud lekötésére használták a hosszu láncot és a rudallókötelet - mint néhány évtizede ugyanezen a vidéken.[50] A szekér felépitéséről jó tájékoztatást ad a XI. leltár, ahol egy szétszedett szekér vasalásai vannak fölsorolva. (»Ött vas Kerék Szeg, Egy förhétz szeg, négy vas Löts káva, Egy avétt hátusó Tengöl rajta lévő vasakkal és kétt sikett pengöllel, kétt vass rakontza« stb.) A leltárak az ökörszekértől megkülönböztetik a »lo Kotsi«-t (VIII) és egy esetben szánt is említenek (VIII.).

A jószágtartásnak kevés eszközét mutatják be a hagyatéki jegyzékek. 1824-ben Reziben egy istállóról mindössze annyi volt följegyzésre érdemes: »Istálóban 2 Jármos ökör Három Tehén Két egy esztendős üsző borgyuk egy vasvella egy hitván Kapats egy csöbör rudastul« (VI.). Ugyan akkor egy másik istálló alig különböző fölszerelése: »Két águ vas kapats, 2 itató csöbör, 1 vödör, Attyok után hátra hagyott 2 jármos ökör és 1 tehén«, és több borju, növendékmarha.[51] A vas kapacs mivoltát nem tudjuk pontosan meghatározni, egy leltári adat szerint a trágyával kapcsolatban használták, talán egy trágyázó villa-tipus volt. (»három águ ganaj vágó vass kapats« XIII.). Más jószágtartással kapcsolatos eszköz nem is került följegyzésre, legfőljebb ökör fejre való láncok (IX.), abrakos ládák (X.). Egy, a katonaság elszálásolása szempontjából tett zalaszántói istálló-szemle adataiból fatörzsből kivájt bodonjászlakra következtethetünk.[52]

A gabonatermesztésnél állattartásnál jóval nagyobb számu eszköz tartozik a szőlőmüvelés-hez az idézett leltárakban.[53] A munkák sorrendjében haladva először a különféle, használatban egymást kiegészitő széles és keskeny, »lapos« és »hegyes« (III.) vagy »nagy hegyes« és »tehén száju« (XIV.) kapákat említhetjük. 1825-ben egy meszesgyöröki szőlősgazdának következő kapái voltak: »Egy bujtó kapa, Egy avétt kissebb széles kapa, egy avétt nagyobb széles kapa, egy törött foku hasonló széles kapa.«[54] Egy vashegyi szőlőben pedig a következő kapákat találták 1830-ban: »Egy jó és egy törött bujtó kapa, egy széles kapa, egy palánta kapa.«[55] A tavaszi munkák szerszámai voltak még a korózó vasak és metszőkések.

Szüretkor a szőlőt - a leltárak szerint - nagy csöbrökbe gyüjtötték, ezeket a csöbörrud segélyével vitték a présházhoz. (Ezen a vidéken a puttony csak az utóbbi évtizedekben terjedt el.[56]) A présházakban - a fennmaradt régi darabok tanusága szerint is - ekkoriban »regős« szerkezetü, nyomógerendás prések állhattak.[57] Beléjük bizonyára a már kitiprott szőlő került. A leltárak tételei közt nagy kádak vagy a prés »szürüjének« (VI.) említése vonatkozhat a tiprókádakra. A X. leltárban a szőlőben említett »szürő zsák« talán a zsákban tiprás paraszti előfordulását igazolja. A kádból, présből a must bőcskákba folyt. A must hordóba töltésére meritőedények (»káforka«) és a tőtike szolgált. Ezzel jutunk el az egyes pincék nagy értéket jelentő hordóállományához. Tulnyomó többségük faabroncsos lehetett, bár a leltárak általában csak vasalt hordóknál határozzák meg az abroncs minőségét. Cserszegen Kultsár Józsefné szőlőjében még 1846-ban is mind a 26 hordó faabroncsos volt, csak a tőtike vasabroncsos.[58] A hordókhoz kiegészitő fölszerelés tartozott, a bormennyiség megállapitására szolgáló akoló pálca (V.), a hordók szállitására- csusztatására használt korcsolya (IX. XIV.), a tisztogatáshoz szükséges »bort korbátsoló Lántz«[59]. A hordók gondozásához abroncshuzó vas (X.), a gyékényező vas (V. IX.) és más szerszámok. A bor vagy a pálinka hazaszállitására szolgált a lapos, dongás fa csobolyó, régi dunántuli nevén vatalé.[60] A felszerelés egyes darabjaiból - a szőlőkben említett boroskancsókból, csutorákból a nagyszámu kisszékből - a pincék, szőlőhegyek társaséletére következtethetünk.[61]

Nagyértékü s elég gyakran előforduló berendezés volt a szőlőkben a pálinkafőző - más leltárakban söprüfőző vagy törkölyfőző névvel nevezett - kazán (V. IX. XIV.). A XIV. leltár mintegy szerkezetét is jelzi: »kis réz jó pálinkás kazán pupjával és csévőjével«. A pálinkafőző kazánokról az uradalom jegyzéket vezetett[62] s 1815 óta adót szedett utánnuk.[63]

A mezőgazdasági szerszámok mellett minden részletezőbb leltár sorol még famunkához, favágáshoz, eszközök készitéséhez - javitásához szükséges szerszámokat is: fejszéket, baltákat, fürészeket, furókat, gyalukat stb...

Feltünő, hogy a Balaton parti községekben az egyes háztartások tárgyi fölszerelésében milyen kevés halász-eszköz akad. Varga Ádám József meszesgyöröki zsellérnek volt egy szigonya (XI.). Néhány évvel korábban egyik falujabelinél vejsze lerakásához szükséges szerszámot leltároztak.[64] (A vejsze vizben fölállitott nádfalakból alakitott halcsapda.) Vashegyen özv. Szép Jánosné szőlőjében kétféle szigony is volt, nagyobb és kisebb, valamint egy »Hal főző bográts«.[65] Ebben az ztolsó leltárban egy »toló kasza« jelzi a balatoni nád hasznositását.

+

A fönti rövid kisérlet a jobbágy hagyatéki leltárak egyik interpretálási lehetőségével élve a tárgyi kulturáról s félévszázadnyi időszak változásairól kivánt vázlatot adni. A változás, mint differenciálódás, gazdagodás, gyári és kisipari készitmények növekvő arányu beáramlása mutatkozik. Egyes esetekben megfigyelhető, hogy a régiesebb eszközök félreszorulnak, vagy a szegényebb zsellérháztartásokban élnek tovább. Igen jellemzőnek tünik (a töredékes leltárak és az ugyancsak töredékes későbbi leirások alapján), hogy a változás sodrában lévő, a lakószobában, vagy az első szobában elhelyezett cifra berendezési tárgyakat az elmulás is hamarabb elérte.

mint az egyszerűbb, régies használati eszközöket. Janko János már hosszas nyomozással sem talált lehér korsót a Balaton mellett, bár a század derekán a leltárak még tucatjával említik őket, - s a színes, festett butornak is alig volt már ekkor hírmondója. Ezzel szemben több eszköz, ami már a leltárakban is peremre szorultan, kis számban bukkant elő, még föltalálható volt (így a szabadtűzhelyek szerszámai, az óntányér, sövényfalas építkezés stb. A szőlőmunka felszerelésében is alig volt változás.).

A tárgyi kultúra társadalmi kötöttségére csak néhol tettünk megjegyzést, jobbágy és zsellér háztartások összevetésével. A kor társadalmi rétegződéséről Szántó Imre adatai alapján tudjuk, hogy igen előrehaladott zselléresedés volt rá jellemző. A keszthelyi uradalomban a jobbágy-felszabadítás előtti években átlagosan 46 jobbágyra 65 zsellér - nagyobb részt házas zsellér - jutott. Úgy látszik, hogy a differenciálódás a nagyobb arányban szőlőt művelő helységekben hamarabb s nagyobb arányokban bontakozott ki. Az 1828-as összeírás szerint Meszesgyörök lakosságának 26,2 %-a (21 családfő) volt jobbágy, 37,5 %-a (30 családfő) házas zsellér, 36,2 %-a (29 családfő) házatlan zsellér. A jobbágyok az egész uradalomban 92-95 %-ban féltelkesek voltak. Az uradalom a sessiók további osztását nem engedte meg.[66] Éltek az uradalom faluiban jobbágytelekre szállt nemesek is. Jobbágyokkal egyező - sőt talán szegényesebb - életmódjukról két hagyatéki leltár is tanuskodik (IV. VIII.).

Az egykori jobbágy és zsellér hagyatékokban könnyű a sokszor igen éles vagyoni különbségeket kimutatni (pl. a IX. és a XI. hagyaték összevetésével). Ha a szobaberendezés elve hasonló volt is, a zsellérnek csak »Két deszka Pad« volt az asztala mellett, 18 krajcár értékben, míg a tehetős jobbágynál »Kék föstékes Kar Székek« álltak az asztalnál, 3 forint értékelésel. Vagy: a zsellérnek 10 akónyi gabonás hordója volt (XI.), a jobbágynak viszont 42 akó (IX.). De jelentős vagyoni különbségek lehettek a féltelkes jobbágyok, vagy a házas zsellérek csoportján belül is. (Összevethető például a II. és a III. vagy a VIII. IX. és X. hagyaték). Vagyoni eltérésekre vezethettek az urbéres földektől független szőlőbirtokok. Varga Ádám József meszesgyörki zsellérnek például 2000 forint értékű szőlője volt (XI.), a Reziben lakó Cserép Györgynek viszont semmi (XV.). E találomra tett összevetéseken túl azonban az segítené a társadalmi viszonyok megértését, ha a hagyatéki leltárak és egyéb adatok alapján az egyes gazdaság- és háztartás-típusok jellegét, szerkezeti eltéréseit tudnánk meghatározni. Ehhez szükségesek lennének a teljesvagyonra, a terméseredményekre, az itt nem értékelt állatállományra, termény készletekre vagy kölcsön adott összegekre és tartozásokra vonatkozó adatok (pl. I. VI. IX.) értelmezése is.[67] Bizonyára a jobbágyok és zsellérek közötti társadalmi különbségek tükröződnek abban is, hogy a lélekszám szerinti aránynál jóval kisebb számban maradtak fenn zsellér hagyatéki leltárak.

=o=o=o=o=o=o=o=o=o=o=

=o=o=o=o=o=o=

=o=o=

I.

Nagy Takáts István féltelkes jobbágy
hagyatékának felosztása három fia között. Rezi. 1785 febr.25.

Alább irattak Rezin ezen Te[kin]t[e]tes Nemes Zala V[á]r [me]gyei Helységben lakozó Birák és Esküttek adgyuk tudtára az kik[ne]k illik hogy a most folyó 1785 [ik] Esztendőben itt lakozott néhai Nagy Takáts István három fijok ugy mint Márton[na]k Antalnak requisitiojokra ki mentünk javaik[na]k közöttük egyenlő osztására és jó Lélek ismerettel a következendő móddal vittük véghez tudni illik.

Elsőben is Az minemü Szőlejek voltt itt a Peri Hegyen Rigos nevü Diverticulumban fel szélrül Dents István all Szélrül néhai Pék Máttyás Successori Szőleinek szomszédságiban azon Szőlőt két sorban vettük azért hogy a felső fele rövidebb az alsónál tehát a Dents Mihály szőleje állánál által szolgáló megye következtül a tón keresztül mingyárt alá eseta. Mártonnak az utánn a mellet Józsefnek, ezentul pedig Antalnak a Pék Máttyás Successorinak szőllejéig. Az alsó felébül ahol rövidebb volt Dents István Szőleje vagy pintzéje felül imét az része esett Mártonnak az utánn Antalnak a hol a pintze vagy on, azontul pedig Józsefnek része a mellyen konyha és Istáló vagyon az emlétett Dents Mihály Szőlleje mellet le szolgáló megye kövekig. És utan

Másodszor a pintze az emlétett szőlőnél betsültetet általunk negyven ött forintra idest	fl: 45
Mege mellet lévő kónyha és istáló tizennégy forintokra idest	fl: 14
Ugyan ezek után a faluban lévő házok egy hidassal betsültetett negyven négy forintokra idest	fl: 44
S[umm]a	103

Ugyan ezen Summabul kinek kinek eset három fele fl 34 Xr 20. Mivel pedig a betsü szerént az Antalnak a pintzét, Józef a konyhát és Istálót, a faluban lévő házat pedig Márton választotta. ugy tehát proportio szerént az Antal tartozik fizetni fl. 10 Xr 40 az Józefnek a Márton pedig fizetni fog a most nevezet Józefnek fl. 9 Xr 40 még ezek után –

Harmadszor Négy ökreik lévén, mellyek el adatattak százhatvan egy forintokon és öttven pénzeken idest fl. 161 denar. 50 A mely pénzekbül egyikének egyikének háromfelé fl. 53 d. 83 1/2

Negyedszer volt két szekerek és azokhoz tartozandó eszközök két ekéjek és ezekhez való szerszámok mellyek rendszerént megbetsültettek mellyekis summában vévén teszen fl. 53 d 90 mindenikének esik a megnevendő szerszámokbul fl. 18 d 63 1/3.

Ötödször a szőlőnél Boros hordaik voltak huszon egy darabbul allók ugy mint 139 Akó mellyekbül esik háromfelé mindenikk 46 1/4 akó még

Hatodszor a háznál házi eszközök illenek találttottak ugy mint párló sajtár, kaposztástung kettő, labos serpenyő kettő, Szökrény kettő, mozsár, mosogató sajtár, Sütő teknő kettő, köz szita, ritka szita, három sütő szita, Fejő kánna, köpülő, lisztesvéndel, Vas fazék, vasrosta, vatalé. Ezen eszközökbül Antalnak jutott egy káposztástung, Serpenyő Szökrény, mosogató Sajtár Sütő teknyő, köpülő, vas rosta, sütő teknyő, Szürő szita ezeken kivül a többi mind a Mártonnak és Józefnek maradtak.

Hetedszer S.v. Simona 43 font a melyből mindenik/ne/k	19 1/3 font
Item S.v.Pisznó hus 30 ft ebből esett egynek egynek	10 »
Item háj 12 font ebből pedig jutott	4 »
Item Sóó 48 font volt abbul kinek kinek	16 »
Nyoltzadszor Az alább nevezendőknél vagyon pénzik interessel együtt	
60 forént és 56 és 8/12 pénz a melyből jutt mindenikk	20 f 18 10/12d
Német Ferentznél tiz forint és hatvan pénz idest	fl 15 d 60
Nagy Pál Jósef fiánális tiz forint és hatvan pénz i	fl 10 d 60
Ezen nevezetteknél lévő pénz Antalnak tartozik fizetni	
Söveges Ferentznél két forint és negyven pénz idest	fl 2 d 40
Sárosdi Ferentznél két forént és negyven pénz -d -	fl 2 d 40
Horvát Lőrintznél nyoltz forint és öttven pénz d -	d 8 d 50
Andor Józefinél nyoltz forint és negyven pénz idest	d 8 d 40
Ezen restatiariusok pedig Józefinek	
Mig Pintér Mihálnál két forint idest	fl 2 -
Héder Lőrintznél hat forint idest	fl 6 -
Pap Mihálnál négy forint - d -	d 4 -
Péter Andrásnál három forint hatvanhat 8/12 pénz idest	d 3 d 66 8/12
Ezen utolsók pedig Mártonnak mivel ennek kevesebb vagyon a most nevezett restantiarusoktul még az Antal tartozik fizetni	fl 1 d 1 1/12
Józef pedig porportio szerént hogy több pénzt a restantiariusoktul eset néki fizet ezis a Mártonnak	fl 1 d 51 1/2
Ezen kivül az boraikért adtak nyoltzvan egy forintokat idest	fl 81
ezen Summábul egynek egynek esik	fl 27

Ammint fönt specifice ki vagyon téve a szerint jó Lélek ismerettel véghez vittük. Melynek elhitelére és bizonságára adgyuk ezen saját keresztvonyásával és Helységünk szokott elő Petsétyével erősétett osztálos Levelünket Sig. Keri die 25 Febr. Anno utsupr.

Cserepes Benedek Falu Birája		x
Dents Mihály Hegy Biró		x
Rajkai Márton esküttt		x
Nagy Pál	d	x
Bodis Mihály	d	x
Szabó Gergel	d	x
Martzali Józef	d	x
Vajda Lukács	d	x
Vajda Józef	d	x
Ribi István	d	x
Kováts Józef Hegy Biró		x

Coram me Joanne Panpetritz ejusdem Loci Nota/rius/

-o-o-

II.

Özvegy Mikola Andrásné Tóth Anna (féltelkes jobbágy özvegye) hagyatékának összeirása
Meszesgyörök 1804. febr. 12.[69]

Mi alább irottak Györki Helségnek Birái, és Esküttyei vallok ezen Levelönknek rendiben hogy Mikola András Öszvegyének Tóth Annának minémü ingo és ingatlan javoi maradtak, azok általonk e képpen conscribaltattak ugy mint!

N°

1° 2 Derekaly, 2 Vánkos, egy Dunyha, és egy also Lepedő, egy rozzant Tornyos Fekete ágy.
2° 5 darab hoszu ümög, egy zsák, egy rozant szökrény
3° 1 1/2 akos avét hordo és 2 akos káposztás hordo, a mely félig van káposztávaly
4° 5 fertály Tiszta Buza
5° 13 Réff szálla vászony 16-os 32 Réff 14-es magos szálla vász[ony] és 8 marok kender
6° Szalona 8 ft egy mente, és egy avét Láda
7° Kész pénz az mi Mikola József házánál találtatott ide zárt Lajstrombul Sub. Sig A. ki tetzik, és a kint levő adóságis, Kotsis Jánosnál pedig kész pénz 100 f

A Szőllenél

8° 4 Teli hordok Borral edgyüt 25 2/8 Akó és egy öt akó félig
9° Üres boros fák 4 ako, 5 akó, 4 akó
10° Törköly van egy 5 akób[an], és egy 2 akóban
11° Kád vagyon, és egy Tsöbör, Sajtár 1
12° Karózó vass 1, Irtó kapa, Balaska 1. Gyékényező 1. vónyo vass is 1.
13. Fél mercze Fejér Borsó, és egy Palinkás vatalé ezen kivül a szőllő Pinczévely és Préssel edgyütt.

A mely általonk eképpen lett meg, kirül is adjuk ezen Öszve irás Levelünket Kezünk Xt vonyasaval megh erősitve Sig Györök die 12° die 12° Febr 804

Varga Ádám ör Biró X
I. Varga Joseff X
Toth Ferentz X
Hermán András notarius

Esküttek

III/a

Özvegy Bontó Pálné Tik Örzse (féltelkes jobbágy özvegye) hagyatékának jegyzéke
Egregy, 1806. ápr. 7.[70]

Anno 1806, die 7a Aprilli Istenben boldogult Bonto Páll öszvegyének Tik Örsének meg maradott Jovai Mellyet Bonto Ferentznek az Keze alá attak által illy rendel specificáltotnak Ugy mint

		No
1°	Egy aranyu Pamukkal Szövetett kittölös Párno	2
2°	Ismit 3. Jóbb Paraszt parno	3
3°	Ugy alább való Futos párno négy - - - - - - - -	4
4°	Tóth Himes vánkos kettő	2
5°	Vásári Kék Tarka Vánkos tötött kett - - - - - - - -	2
6°	Paraszt Vánkos Kettő	2

No

6 Paraszt Vánkos Kettő 2
7 Egy tóth Hímes Gyolcs Lepödö ------ ------ - 1
8 Egy Karton Lepödö 1
9 Abrosz Egy Aranyu jobb négy ------ ------ - 4
10 Ugyan Abrosz alább való négy 4
11 Uij Aszonynak való Hosszi Ümög ------ ------ - 6
12 Alább való Hosszi Ümög 3
13 Egy vörös Karton Szoknya ..... ------ ----- 1
14 Egy avit Karton Szoknya vörös 1
15 Fekete Karton Szoknya Török ------ ------ ---- 1
16 Hasonló Rékli egy 1
17 Ujabb Török Karton Szoknya ------ ------ ----- 1
18 Hasonlo Rékli egy 1
19 Egy Fejér Karton Szoknya ------ ------ ----- 1
20 Egy Fátyol virágos elekötő 1
21 Egy Gyolcs Kötény ----- ------ ------ ----- 1
22 Egy vörös Karton Kötény 1
23 Fekete Karton Kötény -- ------ ------ ----- 1
24 Ismit egy Gyolcs Kötény 1
25 Egy Angenét Pruszli -- ------ ------ ----- 1
26 Egy láng Szinü Selem Puroszli 1
27 Egy Ször atlacz Pruszli ------ ------ ----- 1
28 Kétt vörös Karton vánkos 2
29 Kétt Pamuk Fejre való ------ ------ ----- 2
30 Kétt Selem Keszkenyő 2
31 Négy Fejér Hímes szakaszto ruha ------ ----- 4
32 Tóth Him Kettő 2
33 Egy Kendőző Ruha ------ ------ ------ 1
34 Kétt Pamukos alá való Szakasztó Ruha 2
35 Tellyes vászon 86 réff ----- ------ ------ 86
36 Kétt jobb Ládo 2
37 Egy alább való Ládo ------ ------ ------ 1
38 3 darabb Fonál 3
39 Egy Ággy ----- ------ ------ ------ 1
40 Egy Gereben 1
41 Kétt lapos kapa ------ ------ ------ 2
42 Egy Ruha Szároszto Kötél ----- ----- ------- 1
43 Kétt Hegyes Kapa -------- -------- ------ 2
44 Egy Avit Rosz vas Fazék 1
45 Egy öreg véka -------- -------- ------ 1
46 Egy Szakasztó véka 1
47 Egy Sütő Tekenyő --------- -------- ------ 1
48 Egy Rokka 1
49 Találotott Ross 5 1/2 Köböl Buza 10 köböl
50 Egy Asztal egy karos Szék 2
51 Szalonna 40 Funt S.V. Disznohus 24 Funt. -
52 Lud vagyon 4. Egy öreg S.V. Diszno 3 malcz.
53 Egy Tehén, egy 2 Esztendös ökör Tino
54 Egy Kétt Esztendös üsző Tino, Tik 8. Kakas egy.
55 Egy Tojos Récze, egy Him Récze Haj 5 Funt
56 5 Kiss Öveg Képp. Item Barát Hegyi nevezetü Szölönél 45 ako Hordo
Egy prés ala való Boczka. Kész pénz találtotott 7 Forint
57 Mihályházi Hegyen vagyon 9. Hordo mely tészen 48. Akot

58° Egy Eceles Hordo 1 1/2 Ako Kétt Kádd. 16 ako egy 9, másik 7 ako,
Egy párlo Sajtár egy Boczka.
59° Egy Csöbör, Egy Szekér Hoszi. és rövid odallal lánczol együtt, és Eke Taligával.
60° Borso 2. mercze, Öczös Hajdina 1 1/2 Köböl, egy Szekercze.
61° Bor vagyon 10 Ako. 2. Furo, 4 köböl Zabb.

Az mellyeket én Sz. Andráson lakozó Bonto Ferencz Kezemhéz vettem Gond Viselésre, és meg tartásro, jövendőbéli Osztálunk ideieig tulajdon Kezem Kereszt vonyásával Erősitem és bizonyitom Anno utt supra

Bonto Ferencz x

Jelen létünkben Sz. Andrási Biro Paksi Josefl x Esküttek

Torma István x
Budai Josefl x

Én előttem Egregi és Sz. Andrási notarius Kötsky Páll

III./b

Bontó Pál féltelkes jobbágy cserszegtomaji szőllő-hagyatékának becsüje
Keszthely, 1811. márc. 14.[71]

Néhai Egregi Bonto Páll után Maradot, és a T. Keszthelyi Uradalomhoz tartozandó Tomai Hegységben, Borát-Gödri Diverticulumban lévő Szőlők és Hajlikok Bötsüji 14^{a} Mar.1811

N^{o}		Bötsü I.	Ára x.
1.	Fölső Szőlő Anyai Successio, állával együtt, abban mostansági őszi vetéssel öszvösen	1810	
2.	otton livő Pintze, présház, Istálo, Szekér Szin	340	
3.	abban livő Prés	60	
4.	Alsó Szőlő, állával együt, Hajlik nékünt való	1460	
	in Summa	3640	-

Az az Három ezer hat száz Negyven Ftra általunk találtattak légyen meg esmérjük, melynek nagyobb Bizonyságára adjuk rész szerint Saját Subscriptionkat, rész szerint irást nem tudván Kezünk Kereszt vonyásával meg erősitett Bötsü Levelünk. Sign. Keszthely 14^{a} Mar. 1811

Laskay György Tomaj Biró
Deső János x
Fonyat Benedek x azon Hegység Esküttei
Szabó Mátyás x által

Pados Josef Tomai Hegység Jegyzőjö előtt.

IV.

Nemes Simon István és felesége Kotsis Ilona hagyatékának árverése. Rezi. 1818. márc. 23[72]

A^{o} 818 Esztendőben Böjt más havának 23^{ik} napján Rezi ezen T Ns Zala V[á]r[me]gyei Helységben néhai Ns. Simon Istvány 's Hitvese néhai Kotsis Ilona Javaik[na]k a' T. Keszthelyi Fiscalatus Hivatal által rendelt licitáltatása általunk meg lévén a mint alább következik ugy mint.

	f	x
Bodis György egy fekete ágyot	2	
egy ár egy hitván korsót	-	6
egy sarlót	-	90
egy ritka szitát	-	12
3 fazokat	-	3
egy szakasztó véka	-	3
egy kis zatskó	-	9
egy kis butsér	-	1
Csisma patkók	-	9
mint egy másfél köböl krumpli	-	24
Kiss Héder István		
egy rongyos vánkos	-	39
ehez hasonló "	-	39
egy lepödő	2	15
vánkos hejj	-	9
ör. Bodis László		
egy korpás hordót	-	9
egy vánkost	-	54
egy hitván derék alt	1	9
egy jobb " "	2	9
egy hoszszu üng	-	27
egy konyha kötény	-	12
Dents István		
egy derék alt	1	54
egy köszörü követ	-	27
zabot	-	18
egy tálot	-	9
3 poharat	-	4
Latus	16	5
	fr	x
Latus	1 16	5
Dents István		
egy zsákot	-	54
3 2/4 köböl krumplit	3	54
Ihász János		
sütö tekenyöt	-	54
Kiss Lantz István		
egy vasrostá	1	54
3 pohár	-	6
Budai Josef		
egy sarló	-	32
2 hitván türödző ruhá	-	4
Nagy Antalné		
egy szekertze	1	30
Horváth László		
gyékényező vas	1	3
abrénts huzó vas	-	45
egy fazokat	-	9
lábos	-	3
egy kalányos	-	8
Nagy Imre		
3 tsomó dohány	-	22
egy sürü szitá	-	45
egy keszkenyö	1	30
egy láda	6	

	fr	x
Ifj: Andor János		
egy tsomó dohány	-	6
egy sütö fazék	-	13
Latus	36	55
	f	xr
Latus	36	55
If: Hatos György vas láb	-	36
Cserép Lukáts György		
egy kümives kalány	-	15
türödző kendö	-	6
kék ele kötö	-	39
Ör: Andor József		
egy hitván fenyö sajtér	-	12
9 evö fa kalány	-	5
kálfa fiok	-	2
Dents Mihály egy fenyö sajtér	-	45
paprika	-	24
széna hordó kötél	-	10
disznó fej	-	54
" orgya	-	27
2 disznó láb	1	9
Lantz Imre Josef		
egy pálló sajtér	1	48
4 szakosztó ruha	1	12
egy hidas	6	9
Csuk Josef		
egy hitvány káposztás hordó	1	2
borsót	-	45
két tál	-	13
Áts József borsót	-	39
fogasra való 2 fehér korsó	-	20
egy zsák	1	15
egy fésü tasok	-	9
Raikai László egy Iskátula	-	13
Ör. Söveges György		
kender magot	-	39
türödző ruha	-	12
3 pléh kalány	-	10
Latus	357	22
	f	x
Latus	57	22
Nagy Takáts István		
egy zöld korsó	-	21
6 tserép tányér	-	36
két tál	-	2
ör: Lantz István		
egy tserép tányér	-	2
egy viselt hosszu üng	-	24
hoszszu üng	-	48
föző kalány	-	9
4 fejes fazék	-	4
Bognár Josef 3 pohár	-	6
Héder György egy lapitzka	-	6
I. Endrödi Josefi abréntsot	-	3
Hentzi Josefi szalonnát	5	-
Kotsis Kata egy laibli	1	-
Simon János egy abrosz	-	54
Lakner Josefi egy sarlót	-	27

	f	x
Riba Márton		
egy szökrény	2	
fehér varrás	—	7
Kiss Nagy István		
két héber	—	3
egy gyalog szék	—	3
Bodis István		
egy gyalog szék	—	3
egy gombolittó	—	2
Suma	69	36
Ehhez járul melly a láda fiába találtatott	71	28
Mind öszvessen	141	4

V.

Páll Horváth Ferenc tomaji hegybeli hagyatékának árverési jegyzéke Cserszegtomaj, 1819. máj. 2.[73]

Néhai Istenben bold›gult Páll Horváth Ferentz Halála után maradott Tomai Hegyi helységben lévő Javainak, mellyek die 2a Maji 1819. Licitatione mediante el adattak, öszve irása.

Folyó szám	Nous conscrip	Az Javaknak meg nevezése	Darab	Az vevőknek nevei	Licitationalis érték F	x	Le fizetett F	x
1.	56.	Borjas Tehén	2	Czako Andreas	42		42	
2.	4.	Kazány tsévéssel együtt	1	Szeles György Ifju	20		20	
3.	5.	Fa abrintsos Vindöl	1	Szibernik Jósef		33		33
4.	7.	Gyümölts tarto Szalma Kasok	2	Csalló Péter		39		39
5.	10.	Szalma vekák	7	Borovits Jósef		39		39
6.	9.	Szalma véka	1	Lakij István Ifju		9		9
7.	8.	Fa rosta	1	Lákij István Öreg		18		18
8.	11.	Szita	1	Kultsár Mihály		18		18
9.	11.	Szürő Szita	1	Giber János		15		15
10.	13.	Kasza nyelestül és tokmányal	1	Csalló Jósef	1	45	1	45
11.	14.	Répa Gyalu	1	Bodai Horváth Mihály		21		21
12.	15.	Vonyó Kés	1	Molnár János		21		21
13.	15.	» »	1	Pap Antal Molnár		35		35
14.	16.	Vész, ráspó	2	Szalay Antal		12		12
15.	17.	Furó nagyobb	1	Gyuris János		25		25
16.	17.	» »	1	Kovatsits Jósef		21		21
17.	18.	Furó Kissebb	2	Ifju Varga András		16		16
18.	21.	Szőlő mettsző kés	1	Szibernik Jósef	1	3	1	3
19.	22.	Gyékényező vas	1	Kotsis Ferentz		35		35
20.	20.	Bujto Kapa	1	Csalló Jósef	1	21	1	21
21.	19.	Hegyes Kapa	1	Öreg Lakij István	2		2	
22.	28.	Szekrény	1	Öreg Szeles György	4	3	4	3
23.	27.	Csöbör	1	Bentze Jósef		24		24

Folyó szám	Nous conscrip.		Darab		Licitationalis érték		Lefizetett	
					F	X	F	X
24.	25.	Pálló Sajtár	1	Pap Antal		45		45
25.	30.	Burító	1	Csalló Péter	1		1	
26.	29.	Két águ vas villa	1	Csalló József		30		30
27.	sine	Gyertya tartok	2	Rátz Jánosné		10		10
28.	32.	Öreg Fejsze	1	Rátz Ferentz Ifju	1	6	1	6
29.	sine	Akó pátca	1	Papp József		21		21
30.	~	Vonyogó és Csép	2	Szita Ferentz		9		9
31.	~	Köpülő	1	Pap Antalné		10		10
32.	~	Séfül vagy Fejőke	1	Vasvári György		6		6
33.	55.	Vödör fenyő fa	1	Pap Antal		26		26
34.	sine	Zöld cserép Korsó	1	Szalay Antal		14		14
35.	~	Tőtsér	1	Szita Ferentz		15		15
36.	~	Bor tsap hitván	1	Szalay Antal		6		6
37.	54.	Vizhordó Sajtár	1	Pap Antal		13		13
38.	52.	Vas Nyárs	1	Molnár János		15		15
39.	37.	Olló	1	Horváth József		7		7
40.	~	Tejes fazokak	3	Bentze József		4		4
41.	35.	Avult ponyva	1	Kenesei Boldizsár	3	9	3	9
42.	49.	Bunda	1.	Öreg Kamondi József	5		5	
43.	48.	Öreg szür és tarisznya	2.	Horváth József	2	30	2	30
44.	53.	Vas fazék	1.	Csalló Péter		36		36
45.	34.	Tarko vánkos fekete	1.	Kamondi Józsefné		33		33
46.	33.	Kék tarka vánkos	1.	Lakits Antal	2	9	2	9
47.	~	» » »	1.	» »	2	9	2	9
48.	36.	Parna kiktölös 3 vékony veszőre	1.	Pados Józsefné	5	39	5	39
49.	42.	Párna paraszt vászony	1	Szalay Antal	2	30	2	30
50.	~	» » »	1	Kamondi Józsefné	2		2	
51.	41.	Kék tarka Dunyha	1	Szalay Antal	5	6	5	6
52.	40.	Kék veszszős párna	1	Horváth Anna Árva Leányny	1	30		
53.	44.	Ágy teritő avult	1	Kamandi Józsefné		51		51
54.	~	Rongyos lepedő	1	Szalay Antal		11		11
55.	43.	Tóth himes lepedő	1	» »	3		3	
56.	46.	Vánkos héj	2	Giber Pálné	2	3	2	3
57.	45.	Szegre való kendő	2	Kamandi Józsefné	1	15	1	15
58.	47.	Két szakasztó ruha	2	Bodri Mihály		43		43
59.	~	Pléh kalán	2	Vörös Ferentz		12		12
60.	~	Kis iskátula	1	Szeles László		9		9
61.	~	Ikátula	1	Bodri Mihály		2		2
62.	39.	Avult Láda	1	Vasvári György	2	36	2	36
63.	~	Egy iskátula	1	Hegedüs		3		3
64.	38	Két rosz Ágy	2	Rátz Jánosné	3	15	3	15
65.	50.	Két fülü fazék	1					
		Tál	3					
		Tányér	3	Vörös Ferentz		40		40
		Lábos	4					
66.	51.	Fa tányér	2	Molnár János		10		10

Folyó szám	Nous conscrip.		Darab		Licitationális értek. F	x	Le fizetett F	x
67.	-	Lámpás	1	Borovits György		30		30
68.	-	Fa kanalak	5	Szalay Antal		5		5
69.	-	Vonyó szék	1	Kotsis Ferentz		16.		16
70.		Az Szőlő pedig préssel együtt és hajlékkal						
		1. Üres hordó $9^{2}/4$. $9^{1}/4$ 9.10.6.4 akos	7					
		3. Hordó $^{1}/2$ akos	1					
		6. Töltike	1					
		12. Lopó tök	1					
		23. 10 akos Kád	1					
		24. Botska	1					
		26. Csöbör vasas ruddal	1					
			1					
		31. 6 darab gyalog szék	6	Giber Ferentz	1882	Fl		300 l.
70.	-	Egy $5^{1}/4$ akos hordóban 1818 Esztendei bor 5 Fl 36 xr	1	Kamandi Jósef	29	24	29	24
				Summa	2044.	46.	461.	16

Sig. Tomaj 3ik Május 1819.

Előttem Hegedüs Jósef Pristaldus előtt.

VI.

Jegyzék azokról a javakról, amiket özvegy Keller Józsefné Török Borbála apjától örökölt, illetve első férjével szerzett s amiket magával vitt Dents Györggyel kötött második házasságába. Rezi. 1824. febr. 5.74

1824ik esztendei Februárius hónapnak 5k napján Néhai Istenben boldogult Keller Josefnek volt mostanság pedig Dents Györgynek Házastársa Török Borbállya aszony önnön és előre gondolt szándékából kivánván mind azon Ingo 's ingatlan javakat mellyeket első Házasságában együtt Keller Jóseffel szereztek 's épétettek; - ugy szinte Török Ferentz édes attya utánn maradott javakat - Az első Házosságából született Keller Ferentz árvának részére jelenlétünkben az alább következendőket rend szerént föl iratni, 's azokrul Dents György nevelő attya számadolni, s akkor amidőn az árva föl nevelkedik törvényes esztendeit eléri mindezen minémüségeket által adni köteleztetik

folyó szám

Mi félék

1o Egy szoba. Konyha Kamara Szekér sziny Kőből Istállónak falai Kőből és mórból egészlen ujra Keller Josef által épittették, hanem Dents György kivülről ami látszotik az épületeken a vakolás maga tette még a szekér szinyben is a tüzfalat rakatta.

Szobában

Divó fából egy betsületes asztal mellyette két felül fenyőfa deszkákból tsináltatott karszékek meg föstve voltak. Falon függő fekete föstékü fogason Fehér mázos Tányérak és Tá

lak szegekre föl akasztva Fehér mázsos tziffra Korsók 8 darabb mégis a Falon 4 öveges Képek, egy avult fekete föstékü ágy fenyőfából, egy hátos szék divófából jó.

Konyhában

2° Egy régi sajtáros pad 2. vizes sajtár, egy rigi szökrön, egy hitván párló vasfazok rosz, egy forós serpenyő 2 hitván öreg fejszék, nagyobb kissebb cserépedények, egy vas láb.

Kamorában

3° 4,6,5 akós Gabonás hordók 4 1/4 akós káposztás hordó 14 itzés vatali, egy kis fürész egy szénvyonyó 1 Létzező furok és egy kissebb furó 2 nyeletlen véső, egy kupás véső, 2 avult Láda egy gereben egy hoszu Lantz egy rövid Lantz, egy rudalló Kötél egy hegyes kapa egy bojtó kapa egy sürü vas rosta, egy sütő Tekenyő egy sürü szita egy párlo sajtár avult egy szekertze, egy vonyó kés hitványok.

Szekérszinyben

4° Egy vasas szekér. Eke taliga mindenestül egy avult Baránna 5 ft-os

Istálóban

5° 2 jarmas ökör Három Tehén Két egy esztendős üszü borgyuk egy vasvella egy hitván Kapats egy csöbör rudastul

6° Egy Hidas középszerü

7° Kőből s.v. Disznóólak Két öreg disznó 4 malacz

8° Az ugy /ne/vezett Disznó gödriben ifju Vajda József és több sessios földek szomszédságiban levő Pajta épittetett Keller Józseffel s ezen pajtát Dents György is ujitotta hanem a fundus Török Ferentz által szereztetett az arról szólló Levélnek bébizonyittasa szerint.

9° Czomai düllőben föl szélrül ör Söveges György all szélrül Söveges István szomszédságiben levő 10 des Szőlő joszág Keserü Örsétül mint Török Borbállya édes Annyátul való örökösödés ugy a rajta fekvő épület Külső és belső Pintze.

Boros hordók száma

10° 10 . 9 . 9 2/4 . 9 2/4 . 9 2/4 . 6 1/4 . 5 2/4 . 2 . 1 1/4 . 7 . 7 . az Hetvenhat akó jó botska egy 3 akós egy Tötike fa abrontsos egy vágó kés egy metző kés egy 8 akós kád Prősnek szürüit és talpát Dents György tsinálta egy kasza ülővel kalapatsal 2 sarló

11° Fehér szőlők dülleiben all szélrül Karmatsi Borbas Ferentz föl szélrül Handa József szomszédságiban levő 9 des szőlő jószág Török Ferentz, és Keserü Örse édes atyáik által szereztetett, hanem a rojta lévő épületnek egészlen lett meg tsinálását Dents György hajtotta végre.

12° Keller József Török Borbállyával együtt interesre pénzt az alább irattaknak általok ki adott obligatorialis Levelek bé bizonyittások mellyet vagyon

Karmatsi Borbás Ferencznél	...	200 f
Rezi Varga Máttyásnál	.....	400 f
d ifju Cserép Józseínél	...	100 f
d Kiss Héder Istvánnál	...	100 f
d Pap Mihálynál	.....	60 f
d Bognár Józseínél	...	50 f
d ör Cserép Ferentznél	...	40 f

d Kováts Mihálynál ... 10 f
d Simon Pál Imrénél 19 f 30

Öszvössen 979 f 30 Xr

Mind hogy ezen kint lévő summának járandó interessét Esztendőnként az árvának föl nevelésire ruházottyára Dents György mint nevelő atya veszi arról az árvának számot adni nemis köteles amipedig a Tőke pénzt illeti most kelendő Váltó Levélben teszen Kilentzszázhetven kilentz forintokat, és harmintz Krajczarokat. Utóbb még az árva föl nevelkedik és pénzének hasznát veheti változása miat pénze is megkevesedhetik, és annyiban mint határozva lészen föl venni köteles lészen.

Melly eképpen lett minéműségeknek jelenlétünkben való hitelyes fölirásokrul adjuk ezen bizonyság tevő Levelünket irást nem tudván, nevünk után húzott Kezünk Keresztvonásával megerősitvén Reziben Februárius hónapnak 5ik napján 1824ik esztendőben Láncz József x Helység Birója előtt Handa József x Hegység Birója előtt Vajda József x Héder György x Cserép József x Itatos György x Esküttek

Iratott fölolvastatott Németh György m p. hites Jegyző által
Levél irás tészen 2 f VI-ben

NB. Hogy ezen másolat az eredeti levélnek minden pontjaival szórul szóra meg egyez bizonyittom
Keltt Reziben junius 4én 844.

Bella Mihály mp. Rezi Jegyző

VII.

Major János meszesgyörki kocsmáros javainak összeirása Vashegy, 1824. máj.21[75]

Az 1824ik Esztendőben Majus holdnapnak 21ikén a T: Keszthely Uradalmi Ügyészi hivatal irásbéli engedelme mellett, Major János Györki Kortsmárosnak találandó Javai öszve irattattak a melly igy következik.

Szám alatt — Szobában

1o Egy Ágy, mellyben vagyon 3. derékall és 6 vánkos.
2. Ismét egy másik Ágy, mellyb(en) vagyon 1. derék all. 3. Vánkos
3. Egy Asztal.
4. Három hátos szék.
5. Egy Láda, mellyb(en) vagyon 46. darab többféle Fehér Ruha, 3 Szoknya, 3. Kötény, 1. Takarétto és 1 Rékli
6. Tizenkét Bádog kanál.
7. Négy Tzin Kanál.
8. Hét pár Kés
9. Négy vella Kés nélkül
10. Két öreg kés.
11. Egy hitván Láda.
12. Egy Fekete Fogas, mellyen vagyon 10 tserép Tányér, 1 Tál és 6. fehér korsó.
13. Ismét egy másik fekete fogas mellett vagyon 7. tserép 2 Tányér és egy Tál
14. Két Lámpás.
15. három Szita
16. Egy köpönyeg
17. Egy Sánbedli
18. Egy Lovagló nadrág.
19. Egy Fehérnép Rékli.

Konyhában

20. három vett nyárs.
21. Egy vass Láboss Serpenyő.
22. Egy vass Bográts.
23. Két Likas vass kanál.
24. Egy vass Rostél.
25. Tizenhét Tserép Táll.
26. Két likas Lábos.
27. Kilentz méllébb lábos.
28. Tizenhat Fazék.
29. két tserép Tányér
30. Ismét Négy Fazék.
31. Két tserép Tepsi.
32. három Melentze.
33. Két vizes Sajtár.
34. Egy edén tartó pad.

Kamarában

35. Két sütő Teknyő.
36. Egy Szapulló Sajtár.
37. Egy Szapulló vass Fazék, hozzá való vass Lábbal.
38. Egy Káposztás hordó.
39. Két véndöl.
40. három Ferslag
41. Öt Szakasztó véka.
42. Négy Zsák.
43. Egy hitvány kiss Teknyő.
44. Egy jó Köpüllő Kánna.
45. Egy fél akós pálinkás hordó.
46. Egy Tertálos d d
47. Tizenöt Tejes Fazék.
48. Két szál. Fenő Deszka.
49. Két ruhaszározló Kötél.
50. Két széles Kapa.
51. Két Fejsze.
52. Nyolcz Itzés öveg.
53. Négy meszölös öveg.
54. Egy vizes sajtár.
55. két klázli.
56. Egy egy verdungos öveg.
57. Egy vass Vella.
58. Egy füles kosár.
59. Tiz Üreg Tyuk.
60. Egy Kokas.

Költ Vass hegyb/en/. Mint fellebb. Előttünk Kiss Biró általam

Nyers István x
Turupoli Ferentz x
Szabó Ferentz x
Ns Borda János

esküttek

hites Jegyző által

VIII.

Nemes Simon László hagyatékának becsüje. Rezi. 1827. márc. 1.[76]

Alatt is meg nevezettek Rezi Helység meg hatalmazott Hütös Birái és Esküttyei adjuk értésül mindeneknek kiknek illik: hogy Rezi Néhai Istenben el hunt Nemes Simon Lászlónak hátra hagyott ősi Ingo s Ingatlan Javait igaz lélek ismeretünk szerént meg betsültük mellynek kötelező pontjai e következendők u.m.

		f	x
1ör	Derék Hegyben lévő Szőlejét betsültük	1020	–
2or	Rajta lévő kőbül épétett Pintze	150	–
3o	Benne lévő Présss	20	–
4o	Fintai dülőben egy kis szőlő Jószág Kaszállóval	130	–
5o	A Ház rész szerént kőbül, rész szerént sövénybül	110	–
6o	Egy féll Pajta, egy kis Istállóval egy födel alatt	55	–
7o	Egy Rongyos eke, rosz Taligával együtt	2	–
8o	Egy lo Kotsi hoszu oldalakal Lántzokal együtt	20	–
9o	Egy Ló szánny betsültetett	2	–
10o	Egy hitvány hidas ollal együtt	5	–
11o	Egy párr sovány Ló betsültetett	30	–
12o	Egy szökrönny	1	15
13o	Egy Asztall két paddal együtt	4	–
	Summa ..	1549	15

Melly betsü általunk végre hajtatott nevünk alá iratása után tett saját kezünk kereszt vonyásinkal meg erősséttyük. Die 1a Martii 1827.

Pékk Antal x Öreg Biró
Cserép Jósefi x Hegy Biró
Áts György x
Nagy Imre x
Hatos György x
Nagy László x
Lantz Jósefi x
Bódis Mihály x
Nagy György x
Takáts György x
Soponyai Jósefi x

Georgius Balog juratus Notarius Loci

IX.

Kultsár András féltelkes jobbágy hagyatékának becsüje. Zalaszántó. 1830. dec.11.[77]

1830 December hónapnak 11ik napján a Tekéntetes Keszthelyi Fiscalatus Comissioja mellet. Néhai Kultsár András, Borsok Borbálla maradékát Kultsár Mihály Árvát a Testamentomnak 6ik és 7ik pontjai szerint illető Ingo és ingatlan Apai ősi, és szerzemény Javak, – alább irottak által bötsüben fel vetettek.

Folyó szám	Darabb.	Mi féle	Millen	Bötsü árak	
				f	Xr
1°		A Ház Apai ősi, Kőből Zsup födélre 2 szoba konyha nagy Istáló és Sziny	alkalmatos	555	
		első Szobában melly ki van pallotozva			
	1	Asztal Kemény fából fiókokra	derik uj	16	
	1	Kanapé vánkosokkal együtt	viselt	8	
	2	Kék föstékes Kar Székek	avultak	3	
	1	Hátos szék Kemény fábul	avult	1	
	1	Falon függő fogas	avult		30
	3	Nagyobb és kissebb öveg képek	meg lehetősök	1	30
		A Hátulsó Szobában			
2°	1	Asztal Kemény fábul	rigi	2	
	2	deszka padok mellette	erős fa		30
	1	Fogas, falon függő	bötsös	4	
	4	Hátos Székek kemény fábul	avultak	2	
	1	Láda sárga föstékes	jó	2	
	1	Fekete föstékü Tálos	régi	-	30
	8	Fehér mázos tziffra Itzés Korsók 6 ép 2 törött	jók	1	12
	1	Zöld mázos korsó	jó	-	12
	11	Fehér Mázos tziffra tányérak	ujjak	1	21
	1	Fehér mázos leveses Tál	uj		15
	1	Czin tányér	vásot		18
	1	Torma reszelő	viselt		6
	2	Itzés övegek	jók		18
	1	Réz gyertya tartó	vásot		30
	9	Paraszt Tányér 8 egy eltörött	zöldek		27
	2	Fa tányér egy a másik eltörött	mocskos		12
	2	Paraszt tál	nagyok		14
	2	Fa tányér egy a másik el törött	mocskos		12
	2	Paraszt tál	nagyok		14
	2	Ágy puha fábul fekete föstékü	ócskák	4	
		Konyhában			
3°	1	Fazokas pad	rigi		15
	2	Viz hordó Sajtárok	meg lehetősök		30
	10	Nagyobb, kissebb főző fazokak	használhatók	1	12
	1	Moslikos sajtár	jó		45
		Kamarában			
4°	1	Párló sajtár	uj	5	
	1	Párló vas fazok kitsiny	rosz	-	30

Folyó szám	Darabb.	Mi féle	Millen	Bötsü árak	
				Ft	Xr
	1	Sütő Tekenyő	uj	3	-
	2	Mosogató Tekenyők kitsinyek	uj és avult		30
	2	Szita, közép és ritka	meg avultak		12
	1	Életes láda hoszu	uj	8	
	2	Hegyes Kapa	vásottak	1	
	1	Kerékre való Sing	lehet használni	1	
	2	nyel nélkül való véső, egy furó	roszak		33
	2	Kitsiny furók egyik el veszet	roszak		4
	3	egy öreg fejsze, két baloska	viseltek	2	
	1	Ficzkó gyalu	vásot		15
	1	Szekercze	nem jó		45
	1	Szökrön	hitván		18
	1	Káposztás hordó 3 akós	avult		36
	1	Puszta hordó 3 akós	hitván		18
	7	Zsák nagyobb kissebb	viseltek	1	45
	1	Kis Kosár	jó		12
	1	Répa Gyalu	nem jó		3
	6	Zsombor, vagy is szakasztó vékák	ujjak		36

Uj vászonybul esett

12ös Vászonybul egy darabban 19 1/2 réf
» » » 15
» » » 15
» » » 43
20as vászonybul 86

öszvössen az uj vászonytészen 178 réfet

Ágyi ruhákbul

4	Paraszt viselt tollas párna		23
2	Paraszt viselt tollas vánkos		3
1	Uj himes kéktölös párna		8
1	Fölső lepödő		4
1	Paraszt lepödő		3
1	Paraszt uj lepödő		2
1	Avult lepödő		1
1	Ócska lepödő		1
1	Másik ocska lepödő		1

Asztali ruhák

1	Uj pamukos abrosz	2	
1	viselt veszős abrosz	2	
1	avult abrosz	1	

Folyo szám	Darabb.	Mi féle	Millen	Bötsü árak f	Xr
	6	Szakasztó ruhák, pamukos és paraszt			54
	1	Ponyva		3	
	1	Szál vas	nem derekas		51
	2	Kamonják		60	
	1	Hidas	jó	16	
5-o	2	Vas és fa Ekék Taligák	jó formában	14	
	2	Szekér, rövid és hoszu oldalakkal, lánczokkal	jók	56	
	1	Rudas Tengöl vas nélkül	uj	1	30
	1	Vas baránna törött a fája	fogai jók	10	
	2	Csöbör, vödör a viz hordó ruddal	avultak	1	15
	1	Köszörü Kő válujával	jó	1	30
	1	Ferslag 2 akós hordó és egy akós	puszták	1	15
		Két jármos ökör	nagyok	340	
		Két jármos ökör	kitsinyek	140	
		Két Tehén		80	
		Egy Üsző Tinő 3 esztendős		30	
		Két ökör borjuk más fél esztendősök		40	
		Egy Kan disznó		12	
		Két südő egy esztendősök		10	
		Két malacz		6	
		Négy ökör fejre való lánczok Iga szegekkel		6	
		Szőlő hegyen a Pinczében			
		8, 9, 6, $7^{1}/4$, $7^{2}/4$, 8, 5^{3}/ per 6 ftyával $51^{1}/4$ akó		307	30
		Üres boros hordók 3, 4, 1p. 30 xárjával	lehet használni	4	
		Gabonás hordók 9, 4, 7, 3, 7, 5, 7 per 12 xjával	gabonát tartó	8	24
		Egy öreg fejsze, 1 fürész, 1 vas kapots	jók	2	45
		egy botska, egy 9 akó törkölös hordó 2 Kasza kalapáts	meglehetösek	5	15
		egy vas láb, egy falapát, egy Gyékényező vas, kortsolya		1	51
		Mecző kés 3, Széles kapa 1, Sajtár kettő	viseltek	1	30
		Söprő főző karán, csévéssel	használni való	20	
		Vas Kalapáts kettő			30
		Apai ősi szőlő péncze nélkül		300	
			Öszvössen	2167	24
			Kint lévő adósság tészen	2002	

Melly eképpen lett, s általunk végben vitt betsünek nagyob valóságára adtuk ezen bizonyság tevő levelünket, irást nem tudván, nevünk után huzott kezünk kereszt vonásával meg erősitve. Költ Szántón December hónak 11-ik napján 1830

Adorján Benedek x Helység Birája

Orbán János x Hegység Birája

Ifju Nagy Ferencz x
Vass László x
öreg Nagy Ferencz x
Horváth János x
Pusztai István x Esküttek
alsó Cziber Benedek x
Tóth János x
alsó Adorgyán Ferencz x
Németh György Jegyző

X/a

Özvegy Nagy Józseſné Magyar Katalin Rezi helységben lévő hagyatékának becsüje Rezi. 1831. márc. 1.[78]

Boldogult Magyar Katalinnak Nagy Józeſf özvegyének a Rezi Helységben holta után találandó minden nemü – Ingó és Ingatatlan Javai általunk rész szerint föll irattattak rész szerint pedig igaz Lélek ismeretünk szerint e képpen meg is Bötsültettek ugy mint

Nro	Minémüségének Bötsüje Foltatása	Darabszám	Summa	
			f	x
1°	Tehén általunk bötsültetvén	1	40	
2	Másik Tehén d	1	50	
3	Hidas d d	1	10	
4	Asztal d d	1	10	
5	Hátas székek	3	6	
6.	Ágy d d	1	4	
7.	Kittel Párno	2.		
8.	Karton Ujj Czihás vánkos	3.		
9.	Vánkoss Rongyos	2.		
10.	Vaszon avét vánkos	3.		
11.	Avét Tarka Lepedő	1.		
12.	Kitteles avét Párno	1.		
13.	Pohár szék	1.	10.	
14.	Hatas szék	2.	1	30
15.	Töll fa Láda	1.	5	
16.	Avét Láda	1.	1	
17.	Öszve dült hitván Láda	1.		15
18.	Fenőfa Ágy	1.	4	
19.	Másik avét ágy	1.	4	
20.	Avéti szita	3.	1	
21.	Lisztes Vindöl	1		30
22.	Vizhordó sajtár	1		15
23.	Egy hitván Funt	1	1	3
24.	Téglázó Réz kétt vasakkal együtt	1.	3	
25.	Tükör	1.	24	
26.	Páros kések	12.		49
27.	Konyha kések	3		45
28.	Egy Borvállu Cséve	1		15
29.	Ónn és Paraszt Gyertya Tartó	2		20

Nro	Minémüségének Bötsüje Foltatása	Darabszám	Summa	
			f	x
N-o 30.	Olaj égető Öveg Lámpo	1		8
31.	Olló	1		6
32.	Kétt Rokka	2		30
33.	Kétt mángoló Lapitzka és egy sodró fa	3		15
34.	Ágy Teréttő Föstött	2		
35.	Fehér Ágy terettő	3		
36.	Abrosz Piross Hímes	1		
37.	Törülköző Kendő	1		
38.	Fehérnép Hoszu Ümög	1		
39.	Férfü ümög	3		
40.	Igen rosz Párno	4		
41.	Jobb Párno	2		
42.	Kétt Jó vánkos	2		
43.	hittván vánkos	5		
44.	Nyálos Fonál	9		
45.	Hittván Asztal	1		30
46.	Födeles Köpülő Kánno	1		30
47.	Rosz d d	1		6
48.	Vánkos Vejz	2		
49.	Öreg Fejsze	1	1	
		Bötsünk summaja	157	41

Melly bötsülésünk Általunk eképpen véghöz vitetődöt ennek valóságárul adjuk ezen Bötsü levelünket Nevünk Után Kezünk xt Vonyásunkal meg erösitve Reziben Már 1-o napján 1831.

Hegy Biró Rajkai Mihály x
Ás Jóseff x
Lantz Joseff x
Söveges György x
Pintér János x
Horváth László x
Cserép Joseff x
} Esküttek

Bothy Jegyző által

X/b

Özvegy Nagy Józseſné Magyar Katalin Rezi szöllőhegyen talált hagyatékának becsüje Rezi. 1831. márc. 7.[79]

Néhai Istenben boldogult Magyar Katalinnak Ugy mint Nagy Jóseff Öszvegyének a Rezi Promontoriumban Fekvő Szöllei hajléki és a Hajlekban találtatott minden némü vagyonjai Általunk igaz Lélek Isméret szerint e következendő módon föll irattattak és meg botsültettek

N-o	Foltatása	Suma	
		f	Xr
1.	Egy Boros Hordó 5 Akós általunk bötsültetett	2	30
2.	Az Alsó szöllő Pintzével együtt bötsültetett	550	

Nro	Foltátása	Suma	
		f	Xr
3.	A Fölsö szöllö egy Istállóval együtt	230.	
4.	A Gyepül kivül lévö Kiss Kaszálló	20.	
5.	Egy Boros Hordó 2 2/4 Akós a Pintzénél	1.	
6.	Egy d d 5 3/4 Akós d	3.	
7.	Egy d d 5 1/4 Akós d	3.	30
8.	Egy d d 3 1/4 Akós d	1.	
9.	Egy d d 6 2/4 Akó d d	3.	
10.	Egy Puszta d 4 /4 Akó d d		45.
11.	Egy d d 2 3/4 Akós d d		15.
12.	Egy d d 3/4 Akós d d		15.
13.	Egy d d /4 Akós d d		15.
14.	Egy Etzetes Hordó 2/4 Akós Kevés Etzettel		24.
15.	Egy d d 1 1/4 Akó d Etzettel	1.	30.
16.	Egy Botska		30.
17.	Egy vasas Csöbör	1.	
18.	Egy Itató vasas Sajtár		45.
19.	Egy Párló Sajtár	2.	
20.	Egy hitván Pálinkás vatalé		9.
21.	Egy kis Vendel		15.
22.	Egy nagyobb Véndel		30.
23.	Egy Fenöfa vödör		12.
24.	Három Fejö Kánno		24.
25.	Egy Itato Pittling		4.
26.	Egy köböl		24.
27	Egy Föll Öntö		12.
28.	Egy Bor vállu		30.
29.	Egy Lantzos Tézsla	1.	4.
30.	Három Hátas szék		30.
31.	Egy must merö Káforka		3.
32.	Egy vasas Borona	5.	
33.	Hétt Vass Rosta	3.	
34.	Egy Karrózó vass	1	30
35.	Egy Bádog Lámpás		4
36.	4 vass Iga szeg	1	15
37.	Egy Nyak szeg		15
38.	Kett Fürész		30
39.	Egy vass Matska		30
40.	Egy vass nyárs		6
41.	Egy vonyogo		3
42.	Két Hegyes Kapa	1	30
43.	5 Sarro		24
44.	2 Bádog Kalán		4
45.	Egy Fa mozsár		3
46.	Egy Vass Fazék		15
47.	Egy Vass Lább		15
48.	Egy Kapats		15
49.	Egy Ásó		30
50.	Egy öreg Fejsze		45
51.	Egy Hoszu Fa Vella		9
52.	Egy Turo nyomtato Prüös		9

N°	Foltatása	Suma	
		f	Xr
53.	Egy Fenő fa Pad		15
54.	Egy szóró Lapát		3
55.	Egy Kiss Kánno		7
56.	Egy Ruha szárosztó Kötél		6
57.	Egy Kasza Nyelestül		12
58.	2 Kender Vágo		30
59.	Egy Abrakos Ládo		6
60.	Egy Üreg véka		3
61.	9 Zsák	1	15
62.	Egy Bötsö		15
63.	Egy Ponyva és egy szürö Zsák		15
64.	Egy Ládo benne lévő aprólékos vasakkal	1	15
65.	Egy Ékk Vésü		15
66.	Egy másik Füles Vésü		16
67.	3 vonyó késs		30
68.	2 szekertze		24
69.	5 Darabb Furu		36
70.	Egy nyeletlen hegyes Kapa		15
71.	Egy vass Kalapáts		6
72.	Egy kötö Lántz		24
73.	Egy Vass Kalán		9
74.	Egy Gerén fogó vass		15
75.	Egy Csutora		4
76.	Egy Abrints huzó vass		9
77.	Egy Tálos		15
78.	Egy Fogas (nem lehetet leveni szölönél marad)		7
	A Bötsü sumájo öszvössen teszen	850	37.

A melly bötsülésünk e képpen Általunk igaz Lélek ismeretünk szerént véghez vitetet légyen, ennek valóságárul Adjuk neveink Utan huzot Kezünk xt vonyásunkal meg erösittett bötsü Levelünket Reziben már h/ónapna/k 7ik napján 831.

Hegy Biró Rajkai Mihály x
Üreg Biró Cserép Joseff x
Németh Joseff x
Lantz Joseff x
Pékk Antal x
Söveges György x
Pintér János x
Söveges Mihály x
Áts Joseff x

} Esküttek

Általam Nemes Botki István hites Jegyző

Varga Ádám József házas zsellér hagyatékának árverése. Meszesgyörök, 1834. febr.1.[80]

Meszes Györekü hellsegben el halt Varga Adám Joseff után maradott Ingo és Ingatlan Javaknak betsü öszve irása.

Javaknak

Foló szám	Nemei	Betsü áro		Vásárlok nevei	Litzitált áro	
		f	Xr		fr	Xr
1.	A Ház az az Egy jó Szoba egy hitvány konyha és Istállo	100		Örg. Varga János	185.	
2.	Egy Asztal	4		Móritz Antal	3	
3.	Két Deszka Pad		18	Varga Ferentz Ifj		27
4.	Egy karszék	1		Kiss Joseff	1	21
5.	Egy jó láda Fenyő Fábul	2	30	Tóth István	2	33
6.	Egy Fekete Föstött Ágy fönyő fábul	2	30	Bándi Joseff	3	18
7.	Egy fekete föstött fogas falra való		45	Tóth János	1	-
8.	Egy jo Szökröny	2	30	Ifju: Szabó István	2	27
9.	Egy sütő Teknő Lapáttal	1		Örg Major Joseff	-	48
10.	Egy vas Rosta		15	Varga Ferentz Ifj.	-	16
11.	Két águ vasvella hitvány		21	Ifj: Major László	-	24
12.	Két első kerek vasas		6	Tsizmazia Joseff	6	
13.	Egy hátulsó kerék vasas hitvány	2		d d	2	
14.	Egy öreg Fejsze	1		Bödör Josefné	1	9
15.	Egy balaska		15	Dám Josefné		18
16.	Egy Szekertze	1		Bótsi László		48
17.	Egy vas Fazék Lábbal edjütt	1	30	Ifj: Major László	2	
18.	Egy nagyobb S: V Süüdö	16		Ifj: Varga István	20	36
19.	Egy kissebb » » Süüdo	14		Mikolya Ferentz	20	30
	Szöllö Hegyen					
20.	Alsó csetényi Szöllö külső belső Pintzével Pressel alatta levő kis darab Kaszálloyal és Szán Földel	2000		Varga György gazda	2021	-
21.	Egy 4 3/4 Akó Bortarto hordó avétt 18 xval	1	16 3/4	Dám Josefné	2	34
22.	Egy 5 akos hordo	1	30	Bándi Joseff	3	27
23.	Egy 7 akos bortartó hodo avétt 18 xval	2	6	Nemes Péter	3	40
24.	Egy 6 2/4 akos hordó d	1	57	Varga György gazda	1	59
25.	Egy 9 akos Törkölös hordoáltaljában hitvá/n/	1	6	Dám István	2	24
26.	Egy 8 ako d d d	1		Varga György gazda	2	8

Folo szám	Nemei	Javaknak Betsü áro		Vásárlok nevei	Litzitált	
		f	Xr		fr	Xr
27.	Egy vasas csöbör Rud		12	Tsizmazia Jóseff	-	19
28.	Egy 4 akos kaposztás hordo hitvány		30	Belevári István	1	-

Az az kétt ezer Egy Száz nyoltzvannégy Forént negyvenhat és fól x ár váltóban

Kelt M Györögben Maj 30. 1833 Helség Birajjo Dánn István x hegy Biró Detsi László x ör. Szabo Feretz x ör. Szabo István x Mikolya István x Födrös Joseff x Mikolya Feretz x Moritz Antaly x ör. Major László x Kiss Joseff x eskütte/k/ Előttem Ns. Borda János m.k. hites Jegyző előtt.

árvák nevei 1 ször Varga László 22 Esztendős
2. Varga Joseff 16 d d
3. d Vintze 8 d d
4. d Ferenz 6 d d
5. d Margit 10 d d
6. d Trézsi 3 d d

Betsükor el titkolt. Lititatiókor elől hozattatott Javak

Foló szám	nemei	Javaknak	Vásárlók Nevei	Licitált ára	
				fr	Xr
55.	Egy hitván Hidas		Tóth István	4	3
56.	Egy Üveg Kép		Csabi Imre	-	27
57.	Egy hitván Botska		Varga György	1	45
58.	Egy hitván vödör		Tsizmazia Joseff	-	6
59.	Egy hitván derék Szeg		Tsizmazia Jóseff	-	12
60.	Egy Toló Kasza		d d	-	45
61.	Egy hitván Fürész		d d	1	3
62.	Két hitván Sarló		d d	-	14
63.	Hitván Aprólék Vass		d d	-	24
64.	Egy hitván köszörü Kő		Veisz Ábrahám Zsidó	-	5
65.	Egy Czigon		Szabó János	-	27
66.	Más hitván aprólék vass		Dánn Józseffné	-	8
67.	Két Kötés Kender		Tóth Mihály	2	18
68.	Öt Bádog Kalán		Tóth Antal	-	18
69.	három hitván Cserép Tányér		Tóth Mihály	-	3
70.	Két hitván Cserép Tál		d d	-	9
71.	Egy kis Tiker		d d	-	9
72.	1. hitván Tál, 1 Kosár és 1. Szürő Szita		Moritz Józseffné	-	16
73.	Egy jobb véka, egy hitván butsérral		Tóth Joseff	-	12
74.	Egy répa Gyalu		d d	-	4
75.	3 hitván kiss véka és 1 kanál tartó		d d	-	7

Foló szám	nemei	Javaknak	Vásárlók Nevei	Licitált ára fr	Xr
76.	Egy hitván Zsák és egy viselt hátos Tariszna		Tóth Jóseff	-	23
77.	Egy vizhordó Sajtár		Belevári István	-	27
78.	Egy hitván Moslékos Sajtár		d d	-	16
79.	Egy Szóró Lapát		Kiss Jóseff	-	15
80.	Egy Tőtike		Varga György gazda	-	45
81.	Találtatott Kész Pénz				51
			2 ik oldal	9	45
			1 ső d	6	24
			A tulsó Lapi öszveség	2345	19
				3315	25

Az az a' Litzitált ára mind öszve Három ezer háromszáz Tizenöt Forént és huszonöt xár váltób/an/

Előttünk Detsi László x Hegy Biró
Kiss Jóseff x helység
birája
Ns Borda János a not/arius/ előtt

XII.

Slezinger Gáspár csapláros vagyonának becsüje Gyenesdiás 1845.[84]

Slezinger Gáspár Diási csapláros mindennémü találtatott vagyoninak összeirása és azoknak megbecsülése.

Folyó szám		for	vcz xr	f szám		f	x
1.	Egy gömbölyü asztal	4		12.	Egy tükör	2	30
2.	egy kiss asztal	1	20	13.	Ött leveses vinzsa	1	
3.	Egy három fiókos sublát	18		14.	mindenféle fehéredény	2	
4.	Három ágy	18		15.	Ött dar. képek.	1	30
5.	Három szék	4		16.	Tiz dar: vánkos fölső, és		
6.	nagy láda	4			alsó borito	25	
7.	egy keményfa asztal	2		17.	Két alsó párna	13	
8.	egy láda	1		18.	Két felső párna	18	
9.	két táttza	4		19.	Három alsó lepedő	6	
10.	Egy gyertyatartó	3		20.	három felső lepedő	8	30
11.	egy öveg tányér	1		21.	Egy réz lábos	3	
12.	Egy tükör	1	30	22.	Egy konyha asztal	1	
13.	Ött leveses vinzsa	1		23.	Két gyuró tábla	2	45
14.	mindenféle fehéredény	2		24.	Egy mozsár törővel	3	
15.	Ött dar. képek.	1	30	25.	Egy reszelő		18
16.	Tiz dar: vánkos fölső, és			26.	Egy csipő vas		15
	alsó borito	25		27.	Két teknyő	33	
17.	Két alsó párna	13		28.	Egy ásó	1	15

folyó szám		for	vcz xr	l. szám		f	x
29.	Egy buborkás hordó	1		41.	Egy káposztás hordó	1	
30.	Egy pakrócz	1	30	42.	Két bárdok	2	30
31.	Egy szalma ágy		15	43.	Egy tapló	1	15
32.	Egy lepedő		50	44.	Két aczél	1	
33.	Egy gyerek szék		24	45.	Egy réz táblás font	10	30
34.	Négy különbféle saitár	3	51	46.	7. dar. funtoló vas		
35.	Egy kelner asztal és fogas	3		47.	6. vasas horog		
36.	Két fejsze	3	15	48.	Két szekér széna	12	
37.	Három boros korsó	2	5	49.	Két szekér szalma	3	
38.	7 darab mindenféle mérő edények	3	15	50.	Két kávés kalány		25
				51.	19 1/2 rét vászon	9	15
39.	Két rudazó kötély	2	15	52.	Egy kutya	5	
40.	Egy véka		13		Öszvessen	221	51

XIII.

Adorján Benedek féltelkes jobbágy hagyatékának becsüje Zalaszántó.
Zalaszántó, 1845. junius 23.[82]

Mi Szántói T. N. Zala Megyei Helységbéli Előljárók Urodalmi rendelés mellett elholt Adorján Benedek utáni, és menyei hozományaik után szaporodott, 's fenn álló gazdaságbéli ingó, és ingatlan javakat lelki esmeretünkre megbetsültük ugyan, de bátran állitjuk azt, hogy Adorján Benedek mig a két fiai Jósef és Márton nem nevelkedtek, csak ugyan alig evezett a' világban, ugyan azért ezeknek iparkodásaik tekintetbe venni méltók.

No	Betsültettek válto Levélben	Apáról való és Apávali szerzett Javak f	Xr	Fiak Feleségeik Marháik után szaporodtak f	Xr
1	A ház fiak és leányok segittségével épült 5 derék ökör	500			
2	A féltelki Állomány	500			
3	Három darab fiatal ökör 75 fval darabja	225			
4	Egy tehén	75			
5	Egy bika bornyu 25 for egy üsző bornyu pedig 15 for. öszvessen	40			
6	Öt öreg Sörtvés 10 ftal 5 malatz 3 ftal számlálva	65			
	Negyedik ökör, Márton Felesége tehene szaporasága			75	
	Egyik Tehén Márton felesége hozománya			60	
	Másik » Josef » »			55	
	Egy ökör, és egy üsző bornyu a két tehén szaporasága			25	
	Két ökör Tinó » » »			100	
	A' Szekérnek hátulja Menyetskék pénzin szereztetett			20	
7	A szekérnek eleje pedig	8			
8	2 hosszu oldal 1 for - kis fa eke, vasa a' mit ér, 5 for öszvessen	6			
9	Egy asztal két karpaddal	6			
10	Falon álló fogas 1 for. két kép 4 for. öszvessen	5			
11	Első Ágy 3 f. hátulsó ágy 2 for öszvessen	5			
12	Egy láda 2 for. - Két hátos szék 30 xal 1 for öszvessen	3			

13	Egy tálas 30 xr egy hosszu láncz 2 for egy rövid 15 xr öszvessen		2	45
14	Három fejsze 2f két kasza 1 f 30 x öszvessen		3	30
15	egy rudalló kötél 15 x, két kapa 2 for öszvessen		2	15
16	Külső hegyi szőllő épület nélkül		450	
17	Nádkuti szőllő alá való préssel, épülettel A' pajta Konyha, Istálló pedig	450 300	750	
18	7.6. akós üres boros sovány hordó 18 xral, 6.6.6 akójok 15 xal akaja ösz.		8	24
19	Egy borona 5 for. – egy tőtike 12 x egy csép 18 x öszvessen		5	30
	A háznál 17 darab fehér edény, és 8 darab korsó ára nem tétetett ki			
		Summa	660	24 335

Az egész Jószág betsüje 2995 f 24 xr

1ő Jegyzés: Jósef Felesége Vig Katalin vitt a'házhoz Capitalissából, és interesseiből idáig 249 ftkat v. mellyeket a'maga és gyermekei ruházatjára elkeltek, miután az Ipar soha se ruházta 14 esztendőktől fogva.

2ik Jegyzés Az Apa ideje alatt egy pár ökör ára Vitán az adó hiányba fizettetett, még is 30 akó bor ára 4 fval 120 forint, valamint 1844ben is 200 forint a' Biroi buktiba, és még is fenn van még 500 forint fizetni való szántoi Helység Cassájába járandó. Hogy a'tul leirtt Betsü általunk vitetett végbe, annak nagyobb valóságáról adtuk ezen hiteles Betsü levélben Neveink alá irása után Helységünk petsétje reá nyomását, s'kezünk xeszt vonyásaival erősitve. Szántón Junius 23án 1845

Öreghbiró Farkas László x
Hegybiró Manz János x
Sári Jósef x
Horváth János x
Farkas Mihály x
Sári Ferencz x
Tót János x
Vajda Jósef x

Gedó Ferentz mk. Jegyző

XIV.

Cseh Jánosné féltelkes jobbágy szőllőjének becsüje Cserszegtomaj 1846. márc. 9.[83.]

Böcsü Levél

Melly szerint Mi alul irottak adjuk tuttára Mindeneknek a kiknek illik: hogy Mai alul irtt napon, és Esztendőben Ttes Keszthelyi Uradalmi Fiscalatus rendelésébül kimentünk Tomai Hegyben az Ugy Nevezett Bottyánháti Területben Fél Telkes Jobbágy Cseh Jánosnénak Szőlleje megbötsülésére, melly is általunk ott találtatott Ingó 's ingatlan Javakkal együtt e' Következendőképpen vitetett Végh-hez u. m:

No	Ingatlan Javak	ft	xr
1	Szász huszon Négy Utakbol álló Szőllő rajta Fekvő kis Szoba, Pintze Présház, benne lévő Préssel és hozzá Kapcsolt fészer forma Paitá-		

val. Kaszáló Réttel és Szántóföldel benne lévő Vetéssel, még is A' Szőllő lábjánál lévő Két határ Ganéjal együtt 1265

A Pinczébe

2	4 akós üres jó boros hordó, akaja 30 xjával	2	
3	2 » » » » » 15 x		30
4	3/4 » » » » öszvössen		50
5	7 1/2 » » » akaja 36 xrjával	4	30
6	10 » » » » 36 xrjával	6	
7	7 » » » » 25 »	2	55
8	5 akós borral teli a hordónak akaja 36 xrjával	3	
9	9 akós » » a hordó másé		
10	8 1/4 » » a hordónak akaja 36 xrjával	4	57
11	10 1/2 » » a hordó Másé		
12	Egy Csöbör rudastul	1	15
13	Viz hordó Sajtár		24
14	Egy Lántzos Tézsola		50
15	Két Kötő és egy hosszu Lántz	2	45
16	Egy hitván rudaló Kötél		15
17	Egy Uj Kerék Két Vásott Singel ismét egy vásott első Kerék Vassal együtt	4	
18	Négy Ócska Igák		30
19	Három Águ Ganéj Vágó Vass Kapats	1	15
20	Négy hegyes, és egy Tehén Száju Kapa	2	
21	Két Fejsze, és egy balaska	2	15
22	Két Kasza Nyelestül Két Tokmánnyal, és két Kasza Kővel együtt	1	40
23	Egy Köszörü Kő Tengelestől Vállostul		30
24	Két hitván Kasza, Négy Sarlóval együtt	1	
25	Kerékre való 10 Agy Karika	1	30
26	Egy Kis darabb Kötő Lántz		15
27	Eg Kis Ferschlagba Találtatott Minden féle diribb darabb Vasak	2	
28	Egy Fürész ócska		15
29	Egy Török Rosta		30
30	Egy Kender Tiló		50
31	Egy Kőrisfából Csinált jó Korcsola	1	30
32	Egy Kis rész jó Pálinkás Kazán Pupjával és Csévőjével együtt	5	
33	Egy Tekero Furó Gyékénező Vassal együtt		15
34	Egy 2 ei akós Botska öszvössen	1	15
35	Két Viz hordó Sajtár		18
36	Fejő Kánna		6
37	Egy Küpülő Kánna		15
38	Egy Pálló Sajtár ócska	1	
39	Egy Káposztás Tung	2	
40	Egy hitván Törkölös hordó	1	
41	Ismét egy Törkölös hitván hordó		50
42	Kettős Kender Vágó	1	30
43	Egy Tertálos Kis hordó		50

Az Istállóban

44	Két ökör	270	
45	Egy szölke Vellás Szarvu Tehén borju van benne	75	

46	Egy szölke Fenn álló szarvu ör Tehén	45
47	Egy éves ökör borju	30
48	Egy ökör Szekér, Igával hátulsó Sráglával egy Kötö egy hoszszu Lántzal, Két rövid, és két hitván Vasass hoszszu Oldallal, és egy rudaló Kötéllel együtt	27
49	Egy Bránna Vass Fogakkal	2
50	Egy eke Taligával hozzája való Tézsolával Csorozla és eke Vasával együtt	3
51	A Bor 32 Akó és 3/4, Akaját 4 foréntyával öszvössen	131
	Summa Summárum 1912	30

Mellynek nagyobb erejére, és valóságos elhitelére nézve Adtuk ezen Böcsü Levelünket Nevünk után tett Ker Vonyásunkal meg erősitve Kelt Tomai Hegyben Martius Hónak 9kén 1846ba

Bollán Jósef X Tomai Hegység ör Birája
Szeles István X Tomai Hegység Esküttye
Szeles Feretz X » » »
Parrag Jósef X » » »
Karziba György X » » »

Előttem s'általam Tóth Jósef Tomai Hegység hites Jegyzője előtt

XV.

Cserép György házas zsellér hagyatékának becsüje Rezi, 1847. ápr. 8.[84)]

Böcsü levél

Alulirottak Rezi Helységnek hites elöljárói adjuk tudtára mindeneknek akiknek illik, és valjuk ezen levelünk soraiban azt hogy Helységünkben el hunyt Cserép György után hátra hagyott ingó, 's ingatlan javakat az örökösök akaratjából, 's az illető Uradalmi Ftes ügyészi hivatalnak rendeléséből mint Isten tudnunk adta megbötsültük e következendő módon;

Folyó szám	Név szerint	Váltó f	cze x
1	Andor Ferentz, és Czinderi Jósef házaik szomszédságában lévő 18 napos házat és kerti telket	400	-
2	Istállot, vermet, és óllat száz azaz	100	
3	pajtát tizenöt forint	15	
4	Egy pár tinót egyszáz ötven forint az az	150	
5	Szekercze hossz, és rövid lánczal	20	
6	Egy hosszu lánczat	2	30
7	Szányat		45
8	Asztalt	6	
9	Ágyat kétforint, ládát három forint	5	
10	Két széket		15
11	Egy párnát	2	
12	d d	2	30
13	d d	2	
14	d d	1	
15	d d	2	
16	Egy vánkost, és másikba a tollat	1	
17	d d	1	15

18	Tót himü lepedőt	1	45
19	Ponyvát	2	24
20	Tót himü lepedőt	1	15
21	Szakasztó ruhakat		12
22	Györgynél lévő ágyat		50
23	Ruha szárittó kötelet		45
24	Ács vésüt		24
25	Ék veső		15
26	Egy furó		9
27	Egy vas fazék	4	
28	Káposztás hordó	1	15
29	sütőteknő 45 xr fejsze 50 xr	1	35
30	Rosta 15 xr szita 5 xr		20
31	Másik szita		15
32	Egy hidas	4	
33	Kishegyi szőlő, kaszáló és szántó föld	250	
34	Fehér Szőlő Héder György és Cserép Mihály szomszédságában	200	
35	Kápolnai dülőben kissebb szőlő	110	
36	Ugyanazon düllőben szőlő kaszáló, és gesztenyés	330	
37	pincze	140	
38	prés	35	
39	Eketaliga	4	
40	Bránna	1	4
41	Tizenegy akós hordó	6	36
42	9 akós	5	24
43	8 akós	4	48
44	5 3/4 akós	1	24
45	eczetes hordó		18
46	Hat akós hordó	1	48
47	Rossz hordó		50
48	Hat akós hordó	1	48
49	8 akós		48
50	3 akó bocska	1	30
51	Egy csöbör		30
52	Hegyes kapa		30
52	d d		24
53	Egy kasza		45
54	gyékénező vas		15
55	Kis vas kapats és tüztakaró		9
56	Fürész		15
57	Vas láb		6
	Mindőszve tesz a megböcsültetettek ára	1829	21

Az az egyezer nyolcszáz huszonkilencz forint, huszon egy krajczárt váltó czedulában

Mellynek vallóságos elhiteléről adjuk ezen böcsü levelünket Keziben Április 8án 1847.

Héder Ferencz X Biró Pék György X hegybiró
Czinderi József X Német Péter X Vajda József X
Esküttek
Irta Bella Mihály Jegyző

JEGYZETEK

1. Vashegyen özvegy Szép Jánosné hagyatékában például a következő kategóriák szerepelnek: «Javak neme: Atyai ősi, Első Aszontul ősi, Első Aszontul szerzemény, Második Aszontul ősi, Második Aszontul szerzemény.» OL A Festetich család keszthelyi ágának levéltára -- a továbbiakban FL -- D. IV. 13(a. 5-7). A Keszthely környéki hagyatéki leltárak öröklésre, kiházasitásra, móringra vonatkozó adatait más alkalommal szeretném ismertetni.
2. FL D.IV. 4/b. 68 (Egregy, 1847.)
3. FL D.IV. 11/a. 19 (Meszesgyörök, 1825) «Egy hitvány szalmaágy»
4. Vajkai-Wagenhuber Aurél: A paraszt szőlőmüvelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. A Néprajzi Muzeum Értesitője 1938, 179. l.
5. Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. I. Pest, 1836. 474-480. l.
6. Fényes Elek: i.m. 481. l.
7. Jankó János: A balatonmelléki lakosság néprajza. Budapest 1902.
8. Vajkai Aurél: Cserszegtomaj. Egy hegyközség élete. A Néprajzi Muzeum Értesitője, 1939. 170-204. l.
   Uő: Élet a cserszegtomaji házban. Ethnographia 1948. 54-72.
   Uő: Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Ethnographia 1956. 57-90. l.
9. Dornyay Béla: A keszthelyvidéki szőlőhegyek multjából. Vasi Szemle 1939. 301-305. l.
10. Szántó Imre: A parasztság kisajátitása és mozgalmai a dunántuli Festetics birtokokon 1711-1850. Budapest 1954.
11. Vö. Vajkai: i.m. (1939) 174-175. l.
12. Jankó: i.m.: 190-205. l.
13. Takáts Gyula: Az utolsó talpas pajta Somogyjádon. Ethnographia 1953. 293-299. l.
    Hofer Tamás: Déldunántul településformáinak történetéhez. Ethnographia, 1955. 125-186. l.
14. Viski Károly néprajzi följegyzései Tihanyból. Néprajzi Muzeum Ethnologiai Adattára 000.006. sz.
15. Diási és Vonyarci hegyközség törvénye. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1894. 30. l. Van néhány elszórt adat arról is, hogy a Dunántulon a hódoltság alatt a menekülő lakosság a szőlőhegyekben huzta meg magát. Ságváron a hódoltság utáni években «Némely Gazdák ... Ságvári Szőlő Hegyek közé Lakásokat vévén föld likakban laktak» (Hofer: i.m. 142. l). Szántó Imre a Balaton mellékéről szintén emlit hódoltság alatt szőlőhegyekben földlikakban lappangó lakósokat (Szántó Imre i.m. 21. l). Iharosberény lakósai a község elpusztulása után a szőlőbeli pincékbe huzódtak, utóbb ott épitették föl a községet (Pesty Frigyes helynévgyüjteménye, Somogy megye I. 278. l).
16. Dornyay: i.m. 310-312 l., Szántó: i.m. 120-121 l.
17. Bontz József: Keszthely város monográfiája. Keszthely 1896. 158, 164, 166. l.
18. Elemzését lásd Vajkai idézett tanulmányaiban (vö. 9. jegyzettel).
19. Már emlitettük, hogy a vastag falu, gondosan, biztonságosan épitett pince épületek általában értékesebbek voltak a lakóháznál. Néhány számszerü példa ehhez: 1785-ben Rezin a pince 45 Forint, a lakóház egy hidassal együtt 44 Forint (1.), Rezin 1810-ben pince a préssel 150 Forint, a lakóház 95 Forint (Fl D. IV. 6/a.36), Rezin 1827-ben «Kőbül épitett» pince 150 Forint, lakóház «rész szerint kőbül, rész szerint sövénybül» 110 Forint (8). Bár ellenkező példa is akad, pl. a 13. számu leltár.
20. FL D.IV.3/a.9.
21. FL D.IV.3/a.8. «Szekrény». «Szökröny»: ácsolt technikával, tehát nem deszkából készitett régies ládatipus.
22. A Déldunántulon is nem egy esetben a szőlőkben helyezkedtek el a szőlővel nem kapcsolatos gazdasági berendezések is. A Zselicségben például általánosan a szőlőkben épültek a gabonáspajták, itt nyomtattak, szórtak, a présházhoz gyakran kis istállót ragasztottak, részben épp azért, hogy hordás és nyomtatás idején rendelkezésre álljon (Ébner Sándor: A mezei gabonás és szénáspajta ujabbkori bevándorlása a faluba a Zselicségben. A Néprajzi Muzeum Értesitője 1929. 10. l) Az ország más területein, igy az Alföldön is előfordult különböző gazda-

sági berendezéseknek a szőlőbe települése, illetve a kiköltözés (vö. Mendöl Tibor: Szarvas földrajza. Debrecen, 1928. 47–48. l. Balogh István: A jószág teleltetése Debrecen környékén. A Debreceni Déri Muzeum Évkönyve 1937, 179. l. stb.)

23. FL D.IV.3/a. 144 (1846).
24. FL D.IV.4/b. 65.
25. FL D.IV.14/a. 7.
26. Jankó: i.m. 207–208. l.
27. FL D.IV.6/a. 190 (Rezi 1824). FL IV.D.13/a. (Vashegy 1831) «Sütő teknyő dagasztó székkel». Jankó említi a «pálló széket». Jankó: i.m. 213.l.
28. FL D.IV.14/a. 7. (Vanyarc, 1821). «Aminemü Ládobeli és Ágyi ruháim találtatnak»
29. Jankó: i.m. 209. l.
30. Vö. Csatkai Endre: A népies üvegfestmény. Ethnographia 1949, 88–98. l.
31. FL D.IV.13/a. 5–7.
32. Vö. Palotay Gertrud: Tót csipke, tót himzés a XVIII. századi Erdélyben. Kolozsvár, 1947.
33. Jankó: i.m. 225.l. – Vö.: Magyar Tájszótár I. 1139. l.; Kiss Géza – Keresztes Kálmán: Ormánysági Szótár. Budapest, 1952. 337. l.
34. Jankó: i.m. 228. l.
35. FL D.IV.14/a. 4.
36. FL D.IV.10/a. 14.
37. Kresz Mária: Magyar parasztviselet 1820–1867. Budapest, 1956. 53–54. l.
38. FL D.IV.13/a. 12.
39. FL D.IV.6/a. 172.
40. FL D.IV.6/a. 26.
41. FL D.IV.10/a. 100.
42. Jankó: i.m. 231. l. – Legutóbb Tolnai György hívta fel a figyelmet vitacikkében a paraszti szövés-fonás vizsgálatára a parasztipar átalakulása szempontjából. (Tolnai György: A parasztipar kialakulása és tőkés iparrá fejlődése Magyarországon 1842–1849. Századok 1956, 709–735. l)
43. FL D.IV.6/a. 187 (1845, Rezi)
44. FL D.IV.6/a. 92.
45. Jankó: i.m. 208. l.
46. Vajkai Aurél: A gyüjtögető gazdálkodás Cserszegtomajon. A Néprajzi Muzeum Értesitője, 1941. 250–251. l.
47. Jankó: i.m. 213. l. – Magyar Nyelvtörténeti Szótár, III. 806. l.; Oklevél Szótár, 1018. l.; Magyar Tájszótár, II. 816. l.
48. Az 5. leltár (Cserszegtomaj 1819) két gyümölcstartó szalmakast és nyolc szalmavékát említ. (vö. 4. 9.). Egy másik hagyatékban (Vashegy 1831 ?) nagyobb és kisebb ebédhordó kosár, egy félkéz kosár és 5 szakasztó véka szerepel (FL D.IV.13/a. 5–7).
49. Jankó: i.m. 213. l.
50. Vajkai: i.m. (254–255 l.
51. FL D.IV.6/a. 92 (Rezi 1824).
52. FL D.IV.15/e. (1827) – Vö. Vajkai: i.m. (1956) 84.
53. A leltárak értelmezéséhez szőlészeti vonatkozásban segitséget nyujtott Vajkai Aurél dolgozata a Balaton-Felvidék szőlőmüveléséről. (Vajkai–Wagenhuber Aurél: A paraszt-szőlőmüvelés és bortermelés Veszprém vármegye déli részén. A Néprajzi Muzeum Értesitője 1938, 15–46 és 172–202 l).
54. FL D.IV.14/a. 19.
55. FL D.IV.13/a. 27.
56. Vajkai: i.m. 174. l.
57. Jankó: i.m. 269–271 l. Vajkai: i.m. 175–176 l.
58. FL D. IV.3/a. 144.
59. FL D.IV.13/a. 5–7. (Vashegy)
60. Magyar Tájszótár II. 816. – Magyar Nyelvtörténeti Szótár III. 1031. – Oklevél Szótár 1072. – Melich János: Vatalé. Magyar Nyelvőr 1896, 116–120. l. – Vajkai: i.m. 186. l.

61. Vö. Jankó: i.m. 272. l.
62. A «Meszes Györki Pálinka égetők 1839» című összeírás például 19 nevet sorol föl. (FL D.IV.11/d.)
63. Szántó: i.m. 420. l.
64. FL D.IV.11/a. 19 (1828) «Egy nyirő, mellel Veitz helyet nyirnek».
65. FL D.IV.13/a. 5–7. «Czigon három Águ, jó Nagy – Czigon négy Águ, jó, kitsin.»
66. Szántó i.m. 123–126. l.
67. Az egyes jobbágycsaládok vagyonának, gazdaságának, terméseredményeinek alapos vizsgálata bizonyára igen finom értelmezési lehetőségeket nyitnak. E sorok írója ilyen alapos vizsgálatra nem vállalkozott, a szerkesztőség véleménye szerint azonban az is segítséget jelenthet a leltárak megítélésében, ha – a lábjegyzetekben – még legalább néhány töredékes adatot közöl a idézett hagyatéki leltárak közreadóiról.
68. D.IV. 6. a. 5.(Másolat) A három osztozkodó Nagy Takáts testvér Rezi 1783-as összeírásában valószínüleg Márton neve alatt található meg. Az összeírás szerint Nagy Takáts Márton szabados jobbágy két testvérével lakott együtt, fél jobbágytelket használt, állatállománya négy ökör, négy tehén, két rideg marha, két öreg disznó és két malac volt. E szerint az apjuk halála után nagycsaládban továbbra is közösen gazdálkodó testvérek osztozásáról szól az idézett szöveg. V.ö.: Formula Conscriptionis Domesticae Possessionis Rezi 1783. FL D. IV. 6/d.
69. D.IV. 11/a. 8. Egy címmel el nem látott, 1783-ból datált összeírás (FL D. IV. 11/d.) szerint Mikola András félhelyes örökös jobbágy volt, gyermektelen, jószágállománya két ökör, egy tehén, egy ridegmarha és két disznó. A szántóföldek és rétek egyik 18. század végére tehető összeírása (Agror. et prator. Conscriptionis Extract. Poss. M. Györk. FL D. IV. 11/d.) szerint 18.518 négyszögöl szántóföldje és 6.333 négyszögöl rétje volt.
70. D. IV. 4/b. 13. Egy, a 18. század végéről (1783?) származó összeírás (Conscriptio Possessionis Egregy FL D. IV. 4/d.) szerint Bontó Pál szabados jobbágy fél jobbágytelket használ, egy kétesztendős lia van, jószágállománya két ökör, három tehén, három ridegmarha, két disznó és egy malac.
71. D.IV. 4/b. 10.
72. D.IV. 6/a. 40. Egy, a 18–19. század fordulójára tehető cím nélküli összeírásban (FL D.IV. 15/e, vö. a 8. ponttal.) öreg Simon István, mint féltelkes jobbágy szerepel.
73. D.IV. 3/a. 24–25. Páll Horváth Ferenc egy 1815-ös összeírás szerint kint lakott Tomajon a Sajka utcában. Harminchárom akó és tizenhat icce bora termett, fűbéres marhája nem volt. (Tomaji Hegybéli Szőlő Lajstroma Anno 1815. FL D.IV. 3/c.)
74. D.IV.b/a. 72. Az 1828-as országos összeírás szerint Dents György jobbágy családjában két munkaképes családtag volt, 10 8/10 pozsonyi mérő vetése és 4 kaszás rétje, 6/8 pozsonyi mérő szőlője volt. Jószágállománya: 1 meddő tehén, 2 növendék marha és 1 egyéves süldő. A hagyatéki leltár melletti iratokból kitünik, hogy Dents György egyszerü molnárlegényként vette el özvegyasszony feleségét. «Helybeli Dents György ki Molnár legén lévén Helybeli Néhai Keller József özvegyét Török Borbálát feleségül el vévén, és oda be házasodott» (FL D.IV. 6/a. 80).
75. D.IV. 11/a. 6. Majos János személyét nehéz azonositanunk a Festetics birtokok összeírásaiban. Egy pontosan nem datált, a 19. század elejére tehető összeírás két Major János nevü örökös zsellért említ (D.IV. 11/d.)
76. D.IV. 6/a. 101. Simon László személye is nehezen azonositható. Egy, a 19. század elejéről származó összeírásban három Simon László is szerepel, mindegyik féltelkes jobbágy, hozzávetőleg azonos szántóföld és rét állománnyal. (FL D.IV. 6/d.)

Az 1828-as összeírás Rezi községénél megjegyzi? Nobiles tenent 3 sessiones colonicales.

77. D.IV. 15/a. 8. A «szántói Helység authenticalt Fundualis Könyve de Anno 1807» Kulcsár Mátyást, mint egészhelyes jobbágyot mutatja be, $17^{6/8}$ hold szántóval, $8^{1/8}$ hold réttel, 1^{6-8} hold belsőséggel. Későbbi bejegyzés szerint «Andrásra és Joselre 1/2 – 1/2 jutott.» Az adózási lajstromok szerint Kultsár András Zalaszántó legtöbb adót fizető jobbágyai közé tartozott, akit csak ketten–hárman multak felöl. V.ö: FL D. IV. 15/e. Az 1828-as összeírás szerint Kultság András jobbágynak 10 pozsonyi mérő vetése, 4 kaszás rétje, 3/8 pozsonyi mérő szőlője, 2 ökre és egy tehene volt.

78. D.IV. 6/a. 145-146.
79. D.IV. 6/a. 147-149. A Festetics Levéltárban Rezi községről fennmaradt kevés összeirásban nem szerepel Nagy József, nevét az 1828-as összeirás sem tünteti föl. Talán azonos lehet az 1828-as összeirásban Karmacsról bebirtokló «Josep Nagy»-gyal, akinek akkor 1/8 pozsonyi mérő szőlője volt Reziben.
80. D.IV. 11/a. 31. Az 1828-as összeirás szerint Josephus Vargha Ádám házas zsellér, két adózókoru családtaggal, 8/16 pozsonyi mérős szőlővel.
81. D.IV. 10/a. 86.
82. D.IV. 15.a. 294. «Szántói helység authenticalt fundualis könyve de Anno 1807» szerint Adorján Benedek félhelyes jobbágy, belső telke 7/8, szántója 95/7, rétje 4 1/8 hold terjedelmü volt. Az adófizetési lajtsromok szerint Adorján Benedek is a község legtöbb adót fizető jobbágyai közé tartozott. V.ö.: FL D.IV. 15/e.
83. D.IV. 3/a. 139.
84. D.IV. 6/a. 211. Az 1828-as összeirás emlit egy Georgius nevü zsellért, akinek 2/8 pozsonyi mérő szőlője volt.

Közli: Hofer Tamás

PETHE FERENC ÉS A GEORGIKON I.

Százhatvan éve annak, hogy a keszthelyi Georgikon megalakult. Szakirodalmunk gyakran felidézi e nevezetes intézmény emlékét. A Georgikon közelebbi viszonyairól, s főleg első éveinek történetéről azonban ma sem elég részletesek, pontosak, kielégitőek még ismereteink. Ugyanez áll Pethe Ferencnek gr. Festetics György szolgálatában, Keszthelyen töltött éveit (1797-1804) illetően is.

Az alábbiakban éppen ezért olyan, eddig feltáratlan adatokat közlünk, melyek a Georgikon kialakulására és Pethe keszthelyi szerepére vetnek némi fényt. Az adatok az Országos Levéltárban őrzött Festetics-levéltár iratanyagából (direktorátusi jegyzőkönyvek, levelek, levélmásolatok, stb.) származnak.

Első adatunk Festetics és Tessedik kapcsolatáról tanuskodik. A direktorátusi jegyzőkönyvben 1796 április 11 körül e bejegyzés olvasható:

«A Méltóságos Gróf Eő Nagysága által Keszthelyen fel álitandó Gazdaságbéli Institutum eránt készitett Planum a Protocollumhoz vétetik».

A jegyzőkönyv jobbszélére kivetitve pedig a következőket olvassuk:

«Ezen Planum mássa Tiszt. Tessedik Urnak meg küldetett. A másik mássa pedig Rausch Apátur urnak meg küldessen, hogy addig is miglen Eő Nagysága Pestre menend majusba Mitterpacher és Kiteibl Urakkal közölje».[1]

A tervezet szövegének másolata sajnos hiányzik a szükszavu bejegyzés mellől, a nevek felsorolása azonban mindenképpen figyelmet érdemel. A válasz pedig nem késett soká: április 24-én már Keszthelyen volt a lelkes értesités Szarvasról:

«Tiszt Thessedik Samuel Ur tudositja Eő Ngát hogy az által küldetett Planumot gyönyörködve vette, mely eránt való Jegyzéseit papirosra fogja tenni és a szabott Terminusra való el-jövetelekor bé mutatni, ki váltképpen örvendene ha Feő Tiszt. Rausch Apátur Urral, ki is nagy tudománya szerént ezenn Planum tökélletessitéséhez sokat segithetne, Keszthelyen együtt lehetne és ez eránt tanáttsával élhetne.»[2]

Ennek a levélnek a megjegyzés rovatában értesülünk arról, hogy Tessedik fiát Sebestyén keszthelyi uradalmi inzsellér mellé osztották be praktikánsi minőségben, azzal a fizetéssel, amellyel Kis András volt nála alkalmazásban. Hogy ki volt Kis, milyen szerepe volt, nem tudjuk.

A Tessedikhez küldött levéllel egyidőben, vagy még előbb kérhették Beckmannak, az agrárszakirodalom nagy német művelőjének is a tanácsát. Tőle erdészískola tervezetét kapták. 1796 április 22-én Albrecht Károly így értesíti Festetícset: «Bekmann Professor Ur Opinioját az Erdőszés Institutuma eránt ide alá mellékezve meg küldi.»[3]

A jegyzőkönyv tanusága szerint Tessediknek a Georgikon tervével kapcsolatos megjegyzései rövidesen (1796 május 26 és Junius 3 között) el is készültek:

«Thessedik Sámuel Ur véleménye az fel állittandó Majorkodásbéli Institutum Planumja felől a Protocollumhoz vétetik.» (4) «Thessedik Sámuel Ur jegyzései az Keszthelyen állittandó Gazdaságbéli Institutum szerkeztetése körül a Protocollumhoz vétetik.»(5) «Thessedik Sámuel Ur Szarvasi Institutumában oktatandó Tárgyak elől számlállása és le irása a Protocollumhoz vétetik.» (6)

De nemcsak a szervezendő iskola volt levelezésük tárgya. A jegyzőkönyv szerint «Gyapjubul készittendő Rázsa materia szövése modja le irása ugyan Tiszt. Thessedik Urnak a Protocollumhoz vétetik.»(7) Festetics olykor valóságos levélsorozatot eresztett meg az uj és a gyakorlatban hasznositható különlegességek, akkor még hazánkban ismeretlen dolgok felderitésére. Egyik ismeretlen szerzőtől való levél például erről értekezik: «A Szappany készittése módja le irása és arrul való Projectum, hogy lehetne az Eő Nga Birodalmaibéli materiálékat leg jutalmassabban használni.»(8) Másutt «Valamellyes Fabrika fel állitása módjárul»(9) «Rendes helység Telepedtetése modjárul iratott Planum»-ról(10) olvashatunk.

1796 áprilisában már készen állott a Georgikon tervezete. Nemcsak a tanmenet, hanem a személyzet épületek, lakóhelyek plánuma is. Mindez alapossságra, széleskörü szervezőkészségre is vall. Április 12 és május 8 közötti időből a következő bejegyzést találjuk:

«Eő Nga a M. Gróff által Keszthelyen fel-állitandó Gazdaságbeli Institutumba meg kivántato Tanittok száma és foglalatosságai felől tétetett jegyzés fragmentuma a lakó helyek és egész épület fel osztodósárul irt planummal együtt a Protocollumhoz vétetnek 3 darabokban.»(11)

Tessedik augusztusban irt levelében már személy szerint is megnevezi, hogy kit ajánl professzorságra. Nagyon érdekes Festeticsék válasza:

«Thessedik Urnak válaszoltatott: hogy Nagy Sámuel Ur Levelébül által látta Eő Nga annak nagy Talentomát, ditséretes azonn czélja hogy a Seniorságot a Collegiumban meg várja, mivel az Eő Nga Industriális Oskolája ugy is még a jövő esztendőben fel nem állhat; a mi pedig a külső országokon való tapasztalását illeti, két esztendő sok, mivel éppen azon idő tájban fogja az Institutum eredetét kezdeni. Nagy Sámuel Ur pedig majd annyi talentummal jönne viszsza, hogy esze tárgyához kevés lenne az ide való hivatal...»(12)

A nevezett ifju még tanult. Tessedik azt akarta, hogy Festetics két évi külföldi tanulmányutra küldje. Fizetését pedig évi 600 forintra javasolta, tehát magasabbra, mint amennyit Pethe már kész emberként a Georgikonban kapott: Festetitcs sokallta a két év külföldi tapasztalatgyüjtést, mert már azzal «esze tárgya» tulnőne a Georgikonban megkivánható a tudáson, és nem is vette fel a Tessedik által ajánlott Nagy Sámuelt.(13) Viszont már Pethe Ferenc első lapjáról, a Magyar Ujságról tudomást szerzett, meg is rendelte.(14, 15)

Festetics a Georgikon megalapitása előtt valóban küldött ifjakat külföldre, hogy ott tudásukat megalapozzák, hazatértük után pedig uradalmaiban hasznositsák. Erre utal az előbb a következő jegyzőkönyvi bejegyzés is:

«Werner Ur válaszképpen irja Eő Ngának, hogy a Magyarok eránt mindenkor tiszta indulattal viseltetett, annyival igazabb, hogy az Eő eleji is magyarok voltak, de hogy Eő Nga az ő Gazdaságbéli tudományához bizodalommal vagyon köszöni, és ő nyereségének fogná tartani, ha a küldendő ifjat Eő Nga tettzése szerént tanithatná és nem fogja el mulatni minden tudását vélle közleni; mely végett jó vólna hogy az ifju még a hajdina virágzásakorra által küldődhetne, mivel ekkor a méhek körül sok tapasztalhatások fordulnak elől: a Kosztja és quártélya eránt könnyen meg egyezne, csak kedve légyen a Gazdaság tanulásához, az ifjunak.»(16)

A megjegyzés rovatban ez áll.

«Nagyváthy Director Urnak deferáltatott: hogy Kovantsek Professor által comendált Varga nevezetü Tanuló Ifjat Ő Nghoz álittsa, kit is Werner Urhoz kiván praxisra küldeni Ő Nga.»

Hogy a fenti Varga nevezetü tanulóval mi lett, nem tudni. A későbbiek során a georgikoni iratokban nem szerepel a neve. Nyilvánvaló azonban, hogy az uj gazdálkodási, birtokkezelési feladatokkal megbirkózó agrárszakemberek rendszeres képzését ilyen küldetések utján nem, hanem csak hazai intézmény alapitásával lehetett biztositani. Ennek puszta kigondolása sem volt kis feladat egy évvel a vérmezői lövételek után, és akkor, midőn külföldön is csak utóbb 1802-ben létesült első gazdasági intézet. Erre csakis kellő anyagi fedezettel és befolyással rendelkező egyéniség vállalkozhatott. Aligha foganhatott volna meg másban e gondolat Festetics személyén kivül az akkori Magyarországon. Természetesen az sem felejtendő el, hogy Festetics saját gazdasága jövedelmén kivánta hatalmas befektetését kamatoztatni.

Igy érkezett el az 1797-ik esztendő, amikor a terv ha nem is egyszerre és zökkenő nélkül, de valósággá vált. Első tanára Bulla Károly nevét alig emlitik, holott a Georgikon vezetésében igen nagy szerepe volt. Az első évek tapogatózásának idején ő fogta a kormányrudat.

Hiányzott még egy helyettes. Ezt a hiányt töltötte ki a gróf, amikor Schönfeld József ajánlására meghivta az intézetébe Kisszántói Pethe Ferencet. Ez a meghivás azonban nem ment oly magától értetődően, mint irodalmunk sejtetni engedi. Pethe ujságja csődbejutott, valami megélhetés után kellett néznie, hiszen gyermeke is növekedőben volt. Hányan járták végig az elesettségnek ezt az utját nagyrahivatottjaink!

A Directorátusi Jegyzőkönyv pontos indexében a «Hivatalért Esedezők levelei» cimü fejezetben Pethe Ferenc nevét egyik évben sem találjuk. 1797 január 5-i dátummal érkezik az első Pethe-levél. Az eredeti hiányzik, igy csak kivonatra támaszkodhatunk, viszont a tények ebből is kiderülnek.

«Pethe Ferentz Ur elől számolván a tudományokban és számos utazás által szerzett tapasztalásait s tehettségeit esedezik Öngánál, hogy a Keszthelyen fel állittandó Industrialis oskolának második tanitójává tenni méltoztassék, ki-is Feleségével együt a ki rendelt 400 f bérből, bérből, hogy takarékossan el-élhet jelenti.»

A megjegyzés rovatban:

«Pete Ferentz Urnak iratott, hogy Önga Bétsbe meg fordulván ötet fel fogja keresni mivel bé vett szokása a magához fogadandó individuumokat, mivel előtte igéretett tenne személyessen meg látni. Addig tehát magát patientálni ne terheltessen, ugy is még most ad Industriale Institutumhoz csak elől járo Planumok fognak dolgoztatni.»(17)

Tehát még mindég a tervezésnél tartottak, holott majdnem egy évvel ezelőtt is ugy látszott, hogy már a megvalósitás következik. Január 25-én érkezett Schönfeld levelek, amelyből már jóval többet tudunk meg. Festetics valószinüleg Pethe január 5-i levele után irt Schönfeldnek és véleményét kérte a Magyar Ujság szerkesztőjéről. Kiderül itt, hogy leendő iskola tanulóit is kezdték már toborozni.

A jegyzőkönyvi kivonat a következőket tartalmazza:

«Schönfeld Ur tudositja Öngát, hogy a mi a föl állitando Industriális Oskolának Systhematisatiojára szükséges mind azokat papirosra tette, és egy preliminaris Systhemáját ezennel meg küldi.

2. Pete Ferentz mostani Magyar Ujság iróját az Institutumhoz recomendálja a ki Önga tzéljára tökélletessen meg-felel, és az Ö itélete szerént a dolognak tökélletesittésére szükséges.

3. Mostan Prágára menvén nehány napokra a Ternovai szántó, és gazdaságbéli eszközöket semenariumot, és planta Collectioját el-fogja hozni a mint-is várja Öngának el-tökéllet meg-határozását melly időben Jöjjön le Keszthelyre Bullával eggyütt, a ki már Bétsben vagyon és a Tanittás módját rendbeszedi.

4. Több ifju emberek jelentették magokat nála, kik ezen tudományba akarnak lépni, ugy látja még több e féle ajánlások fognak elől jönni.

5. Eleintén ugyan költségbe kerül jól áll érette, hogy rövid idő alatt azok vissza téritteti-nek ...»(18)

A továbbiak során az is kiderül, hogy Festetics addig nem kérte fel Pethét, amig nem beszélt vele személyesen.

«Schönfeld Urnak nagyon köszöni Önga az fel állittando Industrialis Oskolárol elöljáro képpen ki dolgozott és le küldött Systhemajat, melly az Ő szép Talenmtuminak ékességét nyilván ki mutatja, hogy pedig a még most magát Keszthelyre le-fárasza, azt Önga nem kivánja söt kérj, hogy minél előbb magát Bulla Uramat küldje le és a midőn itt való Climát, környülállásokat, embereket, jószágok fekvését, gazdaság mivoltát, gazdálkodás folyamotját valamennyire meg-isméri, s mind ezekről Schönfeld Urnak jobb tudosittást, magyarázatott adhat mint sem azt Önga most eleinten tehetné, akkor mint egy Junius vagy Julius Honapokban Önga maga kivánja Schönfeld Urat az lejevetelre meg kérni.

A mi Pete Uramat illeti szép tehettségeit, és itt lehető szükségét Önga által látja, de minek előtte igéretet tenne fel fogadása eránt, kivánja ötet Bétsben személlyesen meg látni.»(19)

Az a szépen ható megállapitás tehát, miszerint Festetits Pethét munkássága elismeréséül hivta meg professzornak, nem fogadható el.

Február 28-án már abban a stádiumban van Pethe keszthelyi ügye, hogy Takáts Józsefet, az ifju gróf irodalmárkodó bácsi nevelőjét utasitják, adjon 40 forintot előlegként Pethének, hogy leutazhasson.

«Pete Ferentz Urnak iratik, hogy idő közben Bulla Károl Uram el-érkezvén a kit Önga Schönfeld Ur ajánlására a Keszthelyi Georgiconnál első Tanittonak applicálni fog, minek utánna jó volna ha Pete Uram is mind Bulla Urammal mind az itt levő környülállásokkal meg-ismérkedni, és a dolog mivoltát előre által láthatná, és annak utánna, ha kedve volna magát idé resolválná, tehát ne terheltessen előre ide le-jönni, Önga által uti költségének megtérittése assecuráltatván, ezek fejébe Takáts Urtul Bétsbe 40 fkat vegyen fel és Györig ugyan Delisántzon, onnan pedig Pápának, Sömegnek Keszthelyre vegye valamelly fogadandó alkalmatossággal utját.»(20)

Takáts József március 7-én a következőkről értesiti Urát.

«Pethe Uramnak szólló levelet kézhez adtam. Feleletül, kevés idő multva, az ide zárt levelet küldötte hozzánk. Bővebben nem értekezhettem még eddig senkivel felőle; de, a mennyire észre lehet venni beszédéből, szép tapasztalásu, s magát nem hányó vető ember. Az uti költséget Nagyságod rendelése szerint annak idejében által adom néki. ...»(21)

Schönfeldtől március 13-án ujabb véleményezés érkezik Pethéről.

«... Pethe Uramban valójában azt az embert fogja Önga találni, a kinek Hazafiui tüze, és tudománya vagyon. Ezek pedig szükségesek a fel-tett dolognál; ha olly szerentsés, hogy ez is Önga tetszésére fog lenni, akkor ujjonnan meggyőzettetik, hogy az Ő Lelke, Öngáéval harmonizál. ...»(22)

Takáts Józsefet március 14-én már árra utasitják, hogy «Pethét nógassa a lejövetelre, ha még ott vólna.» Ezzel egyidőtájt – a pontos dátum nem derithető ki – »...

«Pethe Ferentz jelenti, hogy kegyelmes parantsolatjára Öngának kész, és köteles: a napokban mihelyt t.i. a dolgait itt jó rendbe szedi, le is indul.»(23)

Március 23-án Takáts még egy levélben ir a leendő professzorról.

«Pethe Ur, mint a levélkéje meg mutatja, az uti költségre rendelt 40 forintokhoz még 20-at kért fel tőlem dolgainak rendbeszedése miatt. Egyébbirát, vagy két ismerősével beszélgetvén felőle, a Moralis Caracterét nagyon ditsérték. Elmebeli tehetségét ki mutatni lészen alkalmatossága Nagyságod előtt. ...»(24)

Az eddigi Pethe életrajzoknak, amelyek elég jelentős szerepet tulajdonitanak neki a Georgikon megindulásánál, ellentmondanak az alábbi adatok, amelyek szerint nem Keszthelyen, hanem Bécsben április 5-én kezdte el Festetics szolgálatát és nem könyvelőként, hanem afféle házi szakiró szerepében. A félreértésre nyilván az adott okot, hogy ebben az időben volt Keszthelyen egy Pethe József nevü könyvelő. Ennek azonban semmi köze névrokonához.

«..., 7. Aprilis 1797.

Pethe Ferentz tudósétya ő Nagyságát, hogy Aprilis 5-dikén kezdette el azon Comptoir béli Hivatalos Planzker Ur Ut-mutatása alatt ezen ki-szabott kötelességét, nem tsak magyarázat szerint, hanem minden napi irogatás, és szám-vetegetés által feküdett néki, hogy a gyakorlás által annak hasznosabb graditsara érhessen az abban-való tökéletességnek. Egy Esztendei számvető Könyvet a Prothocollt kezealá vévén visgálgatott, gyakorlása vagyon a kéz-alátforgó ujj munkákkal-is.

A Comptoir 4 szobábul-áll, a jószágok tekvése szerint, Hivatalossok vagynak 15, ott a kettős Buch-haltungnak semmi hasznát sem veszik, minden dolog az egyessen fordul-meg, Ő Nagysága Sisthemája amaz a szélessebben kiterjed a Hertzegénél.

Hazájába-való menetelkor a Repetitióval s olvassással fogja idejét hasznosra fordétani, mellyre nézve, holmi Copiák és formulák mellyek néki által-engedtettek bizonyoss Könyveket kivanná meg-szerezni.

Egy akár melly Esztendei Szám-tartó könyvet, vagy puszta példázatot kiván magának a praxisra nézve engedtetni.»

«Válaszul iratott: hogy minekutánna a Háboru miatt volt veszedelmes idők már meg-tsendesedettek, tehát kéretett Pethe Ur, hogy tudósétsa meg Ő Ngát, ha Bétsbe vagyon e vagy talán még a Hazájába tartózkodik, hogy a jövő Julius Hónapnak elején fel-menvén Exactor Ur Bétsbe a ki rendelt Honorariumot fel-vihesse, ha pediglen még Bétsbe nem tért vólna, tehát ugyis tudósétson, hová, mi módon küldetessen-el a Honoráriuma.

2. Az specificaltt Könyveknek Ő Nagysága részére-való meg-vevése, és haszon vételére activizáltatott.»(25)

Április 20-a körül még Bécsben van, iróasztalánál azonban alig töltött három napot, mert Napoleon seregei Bécset fenyegették és Pethének is félbe kellett szakitania megkezdett munkáját.

«Pethe Ferentz Ur jelenti, hogy a környül-állás ötet-is kéntelenitetett Bétset el-hagyni, és mivelhogy a tudva lévő Comptoirt, harmad nappal azután, hogy az ott való dolgához hozzá fogott, kezdették pakolni, sőt azután egynehány Nappal, Utnak-is inditották, tehát ő Néki-is félbe kellett hagyni el-kezdet dolgait; mindazonáltal némelly irássokat mellyekk hasznát vehetti ma-

gaval el-hozta, és mihelyest a Pénzt, a mellyet Pestről a Napokban várja hozzá érkezik. Tudósétja, hogy

2. A Sáfrányról irott Könyvnek az Ára 30 xr nyomtato papirosson, irón pedig 40 xr. ...»(26)

Hogy Pestről milyen pénzt várt, nem tudjuk. Egyáltalán arról is alig van adatunk, hogy milyen kapcsolata volt hazájával.

Következő levelét Erdélyből küldi Tordáról, ahová családi látogatását megszakitva utazott el. A Junius 7-én irt levelében ez áll:

«Nagy Méltóságu Gróf,
Nagyságos Uram!

E folyó hónapnak utólsó napján szándékozom Bétsben lenni, s kötelességem szerént való dolgaimat, mellyeket most is ujjaimon hordozok, szorgalmatosan folytatni. - Nem gondoltam, hogy e mostani utam alkalmatosságával is, mellyet kedves Familiám látogatása végett kivántam tenni, kedves Nemzetünknek jó formán, magamnak pedig valamennyiben használhassak. - Az utamban érkezett hozzám egy Nagy érdemü Hazafinak Báró Nalátzi Jósef Ur ÖNagyságának, Zaránd Vármegye Fő Ispánjának egy Haza Javát tzélozó levele, melyben ÖNagys. engem kér, hogy ide Tordára, a hol most személy szerént vagyok, jönnék-el, s ezenn, a tüzelő nélkül szükölködő Mezőség nevü környéken, tsekély tapasztalásom szerént segitenék. - Ő Nagyságával szinte fél esztendeig tartó sürü levelezésem után sem vehettem volt réá magamat, a Bétsben folytatott dolgaim meg-tsonkulások nélkül, hogy kivánságának eleget tegyek: sőt, minekutánna Nagyságod leveleire méltóztatott, egy általjában ugy gondolkodtam, hogy a Ngod engem tzélozó kegyelmes levelezéseit tsak egy nap sem mellőzhetem-el, érezvén magamban, hogy én Nagyságodhoz szivem szerént vonattatom. Most már, midőn Nagyságod engem a Magáéi közzé számlálni, s azután édes Atyám látogatására tett utamat megengedni méltóztatott: haza-fiui kötelességemnek tartottam a Bárónak utolsó levelére hajlani, annyival is inkább, hogy a Báró e mostani egész utazásomra tett s tejendő költségemet vissza forditotta.

Kedves Feleségemet s ártatlan fiatskámat hagytam Debretzenben jó állapotban, ez előtt 2 héttel. Itten vagyok már tized napja, mely idő alatt a tőzek-készitéshez (ez a tzélunk) meg-kivántató minden szerszámokat tökélletesen el-készittettem, a mesterség fundamentomát (egy szó olvashatatlan s.s.) kimértem, a Mettzenzeifereket reá állitottam, más emberekkel pedig, két tőzek-aknát, a kivánt successussal Hollándiáson el-kezdettem, s az első torfot 3-a hujus magam fel-vettem, a munkásokat a manipulatióra meg-tanitottam, és ezt a szükséges mesterséget harmad nap alatt, az utamra és a vizet ki-szivó tsatornára tett költségen kivül 6 arany költséggel tökélletesen utba inditottam, - mely mesterséget a Bétsiek 80—90 ezer forintba keritettek.

Minekutánna mindent a Bárónak egész meg-elégedésére itten el-végeztem, 4-5 nap mulva innen vissza indulok Debretzen felé: 20-adik Juniusig Debretzenben és Tokajban maradunk, a honnan utunkat minden haladék nélkül folytatjuk Bétsnek. - Az asszu-szőlő bor-készités mesterségét, Nagyságod hagyásából jól ki-tanultam, az ahhoz jól értő Hegy-alljaiaktól. Viszek, ha tsak szerit tehetem Virginiai dohány mag fajtát Püspök Ladányból. Szerzettem egy eggyügyü vizi-malom ideát is, mely nyóltzad nap alatt, az én viz-beli igazgatásom alatt el-készült, és tsak tsupán egy kereke s a két köve vagyon. - a Bárónak Törötzkén való vas-hámora vizén is 3 nap alatt segitettem, a torf-tsináló vas-szerszámok készitését is a Hámorosoknak meg-tanitottam.

Nagyságos Uram! Ez a nyughatatlan Báró a maga Hazájában éppen olyan az industriában en detaille, mint Nagyságod a Magáéban en gros. A jövedelme tsak circa 20 ezer forint; de többet tselekszik némely 100 ezer jövedelmünél, a Hazája s a maga hasznára: - igen óhajtja a Nagyságoddal való correspondentiát.

Bétsből eddig tett utamban többnyire a Nagyságod példa nélkül való industriale szándéka volt a discursusunk tárgya minden nevezetes Házaknál, a hol meg-fordultam: a többek közt Pesten Gróf Teleki József Árváinál, a Váradi Terdőben a Gubernátornénál, Bethlen Farkasnál, Telegden Haller Péterné (Orczy leány), Almáson a Csáky Udvarban, Kolosváron Prof. Szathmári Pap Mihály, Tordán Gróf Mikó, Báró Nalátzi, Poéta Gyöngyösi, satb. Uraságoknál, vagy barátimnál. - A Bárónak egy 9 esztendős jeles fia vagyon, a ki már Keszthely felé speculál planumával. - Ha mit méltóztatik parantsolni Nagyságod, nagy érdemü Levelét méltóztasson Debretzenbe Phil. Sárvári Urhoz utasitani.

Magamat s kedveseimet Grófi favorába ajánlom Nagy Méltóságu Gróf! Nagyságodnak

Tordán, 7. Junij, 797.

leikötelezett hiv szolgája
s tisztelő hivatalossa
Pethe Ferentz.

- Nagyságod szolgálatjára lett le-köteleztetésemnek ideje előtt esett szerentséimről nem emlékezem; csak egy mostan történtet emlitek alázatos bátorsággal, tellyességgel nem más tzélból, hanem csak egyedül Nagyságodhoz vonszó szivbeli hajlandóságomnak valamennyiben lehető meg-bizonyitására. - Báró Radák Ádám Ur Ónagys. invitált szivesen 2 fiai mellé, illyen conditiora: Mig az Urfiakat fel-nevelem (az első már a phphát kezdi), ád 100 aranyat esztendőnként; a N. Enyeden való házát egésszen, s a szerént, a szüléktől való külön lakást: magamnak és minden tselédemnek kosztot, s szolgálatot az Urfiakkal: a felnevelés el-végzése után 300 Rftot pensiót az én és Feleségem életünk végéig. - De

Nagyságos Uram! multos arma juvant, etc. - - - me gelidum nemus - Keszthelyiense -.» (27)

A fenti sorok azt is igazolják, hogy Pethe ekkor már készen állott sokoldalu elképzeléseivel, amikből ahol csak lehetett két kézzel vitt át mindent a gyakorlatba. Nyilván neve is ismert volt, hiszen a főispán másként nem kérte volna fel a munkára. Kapcsolatuk már régebbi, hisz fél éve leveleznek a levélben irt tőzegkészitési mesterkedésről. Feltünő az, hogy Pethe nem egy sikon volt Festetics-csel a Georgikon tanulóifjuságának összetételét illetően. A Georgikon nem birtokos ifjakat volt hivatott nevelni, hanem uradalmi tiszteket. Pethe viszont mintha valamiféle nemesi gárdát szeretett volna összeverbuválni hazai utjai során. Legalábbis a felsorolt nevek is erre engednek következtetni. Persze a döntő szót Festetics mondta ki.

Báró Radák meghivásának említése mögött, - tiltakozása ellenére is, - mintha üzleti szellem érződnék, hiszen a felajánlott fizetése lényegesen kedvezőbb, mint a keszthelyi.

Legközelebbi levelét ismét Bécsből irta Julius 11-én, beszámolva utazásának eredményeiről.

«Nagy Méltóságu Gróf,
Nagyságos Uram!

Utamból lett vissza érkezésemkor meg-fordulván az Ifju Grófnál, meg-értettem Takáts Uramtól, hogy egy engem kereső levele Nagyságodnak, Nád-udvarra utasittatott. Mi lett légyen azon levélben, óhajtom tudni, gondolom, majd vissza küldik. - Én az utamat szerentsésen végeztem-el, mind kedves Hazámra, mind pedig magamra nézve, fő-képpen pedig Erdélyre nézve; a mint ezt Juniusnak az elején, Nagyságodnak, egy Tordáról küldött levelemben bővebben meg is irtam. Jöttömben, Tokajon létemben, voltam abban a pintzében, a melynél előbb való nintsen a Hegy-alján jó asszu-szőlő borokat szerzeni. Ex curiositate hoztam a tulajdonossától három féle bor-mustrát á 36, 16, 8. arany plántalak, mely három üvegetskét, ma, az Exactor Urtól Keszthelyre el-küldöttem. Virginia dohány magra adtam commissiót, és posta-pénzt a levelére, a melyben hozzám dohány-magot küldenek Püspök-Ladányból, mely Helység az utamtól egy kevéssé távol esett.

Nagyon szeretném, Nagyságos Uram !, ha Titts Bulla Ur közölne velem olykor-olykor némely dolgokat, a mellyek az Institutumot illetik; ha hozzá nem szólhatok jobbitás végett a dologhoz, leg-alább tanulok belőle, s szokom a dologhoz - a közönség, s magam hasznára. - Én itten a reám bizott dolgaim után szorgalmatosan járok: mindazonáltal minél gyakrabban lehet, Nagyságodtól kegyelmes informatiokat instálok.

Instálom eddig hozzám mutatott Grófi favorát Nagy Méltóságu Gróf! Nagyságodnak

Béts, 11 Julij - 797. kész kötelességü hiv szolgája

Adresse: in der Pethe Ferentz» (28)

Alstervorstadt, No. 41

Közben a keszthelyi Georgikonban, egyelőre igen szerény keretek közt megindult az élet. Az első tanuló már a nyáron megérkezett. Bulla Károly a Georgikon első professzora augusztus 3-án nyujtotta be első relációját a Direktorátushoz, ami olyan főhatóságféle szerepet töltött be az intézet felett. Ebben juliusi eredményeikről számol be.

«1. Meg-küldvén a Georgiconnak fundamentális Instructóját, és annak bővebb ki-dolgozását két Exemplárban, egy párt Ő Nagyságával subscribáltatni, és magának vissza-adni kéri

2. Bé-adja a kivánt, és a Szederfáknak plántálásárul szolló Könyvnek első Részét, a hátra lévő két Részek még-ki fognak dolgoztatni, és ugy nyomtatás alá adatni.

3. Ide-zárja a Georgicon számára Mezei Gazdaság Tanitó Könyvnek skeletonnyát, és arra nézve a Méltóságos Grófnak Reflexióit magának ki-kéri, hogy a munkához hozzá foghasson.

4. Herenkovits nevendék gyermeknek Julius Hónapi foglalatosságirul referállya: hogy a Hónapnak elején a sipra és szemre való oltás első foglalatossága vala, azután a gazdaságnak némelly kézi munkáiban-is oktattatott, s egyszer s mind a földnek némü nemü tulajdonságira-is figyelmeztetésse tétetett, néha néha a Gazdaságot tzélzó Természet tudománnyára tanittatott és a Minaralék felül. Az Arithmeticának első Fundamentomai vele repetáltattak, és némelly gazdaságbéli számazásokra fordittattak. A szép irásban-is gyakoroltatott, a mint az ide mellékelt példázatokbul szép kéz irásra lehet számot tartani.

Továbbá a Georgicon számára általa némelly Magok szedettek, a Szeder mag el-vettetett, és szüntelen való gondja alá-adatott; végre az el-vadult Szederfák oskoláját ki-tisztogatta. A többi idejét a Kertben töltötte-el, és magát ott elő forduló külömbféle Munkákra készitette.

A Georgiconnak belsőbb tzélja, és annak el-intézése még tudva nem lévén; azért ezen Nevendékkel a jövő Augusztus Hónapban-is a kezdett után fog a Tanitás folytattatni.»(29)

Ezalatt Pethe Bécsben tevékenykedett. Augusztus 4-én küldött levelének kivonata a következő:

«Pethe Ferentz Ur két rendbéli leveleire Ő Nagyságának ezeket feleli

1. A tudva lévő két német Könyvet meg-vette eggyütt 6 f. 30 xr. mellyekrül annak idejében felelni fog.

2. Báró Radák Urfiak felül való dologrul irtt Erdélybe - az arra jövendő feleletrül tudósitani fogja Ő Nagyságát.

3. A Sálrány termesztés módja ki-tanulása végett el-fog menni Ravelsbachba, melly Bétshez 10 mérföld; az eránt már előre Petrak Ulrik Urnál tudakozódott.

4. Ő Nagyságának Takáts Urhoz utasitott utazást tzélzó Levele eránt tartozó kötelességét el fogja végezni, s holmi szükséges ut-mutatásokkal szolgálni. Gróff Teleky Sámuel Ő Exjának Nagy-Váradrul 18-ik Juniusban lett el-indulásától fogva három hónapig vagyon a Bétsbül való kin maradásra ideje.»(30)

Néhány héttel utóbb írott levelében - szeptember 1-én - már előleget kér, hogy lakásához a legszükségesebb holmikat megvásárolhassa. Ez félévi fizetésének az összege. 200 forint. Közlik vele, hogy rövidesen megküldik, és 100 forint utiköltséget is toldanak hozzá, de az a kikötésük, hogy legkésőbb november 10-ig Bécsből útnak induljon Keszthely felé. (31)

Pethe 1797 novemberének első napjaiban érkezett meg Keszthelyre. Ez alkalomból a Direktorátus a következő intézkedést tette.

«Keszthelyi számtartónak iratott: Pethe Urnak 400 f. kész pénz, s az ide mellékelt Tabella szerint 102 ftig ejectált Deputatumbéli fizetése a 1-a Decembr. 797. a Keszthelyi Gazdaság Cassájára rendes kifizetés végett, miglen a Georgicon felveheti magát assignáltatik. Most mig rendbe szedheti magát, hozzá tartozandóival együtt, a Számtartónál legyen mint Intervenicus Kosztba.»(32)

Szeptember 25-én megérkezett a Georgikon második tanulója is. Az első Herenkovits János volt, a másik egy Prinner nevü fiatalember. Szeptemberben már gyorsabb ütemben megindult a Georgikon elkülönítése, önállósítása. Kijelölik földjét, a két tanuló elméleti oktatását párhuzamosan végzik a gyakorlati bemutatókkal, december 11-re már kitüzték az első vizsgát is. Pethe Ferenc is kapott egy szobát, ahol tanulóival foglalkozhat. Bulla Károly október 6-án benyujtott jelentése a következő.

«1. Ezen Hónapnak 2-ikán a Georgicon institutumhoz adandó és Szántó földeknek, Réteknek, Kertnek, s Épületeknek való Fundus a Fő-inzsenér Ur által kiméretvén kis tzövekeltetett.

2. Ezen Fundusoknak szélei a Tisztartó jelenlétébe felbarázdoltattak . . .»

«. . . 9. A Tanitásban ezen mult Hónapban a Mezei Gazdaság első Részének 3-ik szakaszáig mentünk a hol-is a föld mivelés Materiája fordul-e elő, ugy hogy Octoberben a Takarmányi Füvekről fog tractáltatni. Valamint az előbbi Hónapban ugy Septemberben-is mind a heti, mind hónapi Repetitiok megtartattak. Ezen Tanitások annyiban folytattattak, a mennyiben a külső Munkák azt megengedték, és mivel a föld mivelés materiája éppen ezen őszi vető időben esett, ezen környül állás használtatott, és a Theoria a Mezőn Praxisban-is megmutogattatott.

10. Prinner Practicans 25-ikben bé-állott, de mivel Herenkovits mind Theoriában mind praxisban jóval-is előre vagyon, ugy rendelte Fő-Oeconomus Ur, hogy Prinner az már elő-adott Materiáknak Magyarázattyát magának le-irja, és azon fog lenni, hogy Prinner azokat rész szerint különös Tanitásokbul, rész szerint Herenkovitsnak Correpetitiojábul meg-tanulhassa.

11. A szép-irás módja folytattatott, és mivel Director Ur az Institutumnak elő-mettét buzgón kivánván, egy Magyar irás Formulárissát-is igért, a Magyar irás Javitása-is munkába fog-vétetni.

12. Deák nyelven is néha elől-adatnak a gazdaságbéli Materiák: nehogy az Deák iskolákbul magokkal hozott Jövendőre hasznos Tudományok feledékenységbe mennyenek a Practicánsoknál . . .»

A Direktorátus a fenti jelentésre a következőket válaszolta:

«10. Decembernek 11-ikére rendeltetett Examenre számot tartván Ő Nga, a szorgalmatosságot recommendállya. Azért-is

11. A Vasárnap, és innep napokon kivül mindennap el-mulhatatlanul egy oráig Iskolát tartson.

12. Pethe Urnak ide-jövetelével egy különös szoba fog-rendeltetni a Pralectióknak, a hol a Tanitóknak Tanitványaikkal eggyütt bizonyos órákban meg-kelletik jelenni, s ahová másoknak-is szabad be-menetel fog engedtetni.»(33)

Pethe Ferenc igy fokozatosan kapcsolódott be a georkikoni oktatómunkába. 1798 január 1-re elkészitette és jóváhagyásra a Directióhoz a «. . . Mathematika és ezekhez tartozó Tudomá-

nyoknak három Esztendőre való fel-osztását.»(34) Ugyanezekben a napokban egy régi hollandiai könyvet ajándékozott az Institutum könyvtárának. A könyv: «Borazzio Vognola Jakabnak Regulái az Architecturának ött Rendjeiben. Bonarotti Mihály Kiadása szerint Nyomtatt. Amsterdamban 1617. olasz, frantzia, hollandus, és németh nyelven.»(35)

Juhistálló melleti lakószobája helyett Festetics György utasitására a városban vettek neki egy házat. Ekörül elég sok huzavona volt. Egyébként a Georgikonból Pethével adódott a legtöbb ügye a Directiónak. Nyilván azért, mert az az embertipus volt, akinek kevés maradt a szive mélyén, mert egykettőre kimondta a maga baját, véleményét. Végleges megtelepedésének körülményeit az alábbiak szemléltetik.

1798 április 7-én Gyöngy József tiszttartó a következő tudósitást küldte be a Directiohoz:

«... 2. Baro Zsidonénak Arendába volt Ház a Balha Uttzában Pethe Ur lakására lévén rendelve, hogy a Zsidónénak 50 fr Arenda fizetése is meg-ne szünnyön, ennek számára az Öreg Utzában nap-nyugotrul lévő Özvegy Kiss Istvánné Házát 650 frban meg-alkudta...» (36)

A Directio az alábbi utasitást küldte Gyöngynek:

«Pethe Ur lakására rendelt Háznak reparatioját ugy sürgesse a Tisztt, hogy utolsó Áprilisig tökélletessen el-készüljön, és nevezett Ur által hordozóskodhasson.»(37)

A rend azonban csak soká állt helyre. Augusztus 14-éről való a következő kivonat.

«Pethe Ferentz Ur jelentést tesz a Directiónál: hogy az uj Kvártéllyánál szükséges Fundus instructuson kivül, - a hová az ő itélete szerint a Kömives és Áts munkán kivül a maga Szobáinak alsó padolása, a Tselédek Szobáinak ki-téglázása, az Ablakok, az Ajtók meg-igazittatása, két vak Ablaknak immobile meg-deszkázása, még-is egy disznó - tyuk - Lud - és annak idejében egy közönséges Tehén Istállónak készittése tartozik, - a maga tulajdon költségén még ezeket kivánná épittetni, mellyre a Directio engedelmét ki kéri, ugy mint: 6 közönséges és 4 ki Sállut (Vállut? s.s.) a második Szoba falán a Tselédek Szobájába egy Ajtót olly fel-tétellel, hogy azt annak idejében (ha hasznosnak találtatna, ismét bórakatni tartozzon; az eleség szobának eggyik részét a másiktul deszkával el-szakasztani, és végre a Ház héjján a Kert felül egy deszka szobát fel-állitani.»

Ugyanitt a felelet rovatban ez olvasható:

«Director Urnak deferáltatik: hogy Pethe Urat el-hiván magához é következendőket adja eleibe hogy 1.) Ne nyugtalankodjék, mert a M. Uraság a maga bé-vett Cynosuráitul el-nem áll azért, mivel consequentiát huzna maga után másoknál-is. 2.) A Ház betsületessen el-készülvén, lakásul fog néki assignáltatni, és csak mennyen abba lakni, és gazdálkodjon előbb magának, s ne költsön illyenekre a mellyek nélkül el-lehet. 3.) Tehén Istálló igen-is fog a Jövő Esztendőben épittetni.» (38)

Szeptember 16-án pedig a következő levél érkezett a Directiohoz:

«Pethe Ferentz Ur a Szállásának hatulsó részéhez a szomszéd Udvarában ragasztatott Árnyék széktül származott alkalmatosságot, melly szerint hátulsó szobának fala belül csupa nedves és utálatos kezd lenni, és minden órában terjed, éppen ollyan helyen pedig, a hová egy nyoszolyát szándékozik tenni fővel, a Directio eleibe terjeszti, olly kéréssel, hogy ezt a hirtelen fel-épült fél lábnyi vastagságu épületet leg-alább egy lábbal a faltul félrébb épittesse, hoggy a szél a ház falához férhessen.»

Levelének jegyzőkönyvi kivonatához a következőket irták:

«Meg-fog nézetni, ha igaz-é Pethe Urnak állitása, és ha a szükség ugy kivánná, meg-orvosoltatni.» (39)

Valószinü, hogy hazánkban először Keszthelyen vezették be az olyan természetü gazdálkodást, ahol a gazdatisztek jutalmazása az elért eredménytől függött. Amennyiben a gazdálkodás ráfizetéssel végződnék, a rendszeres többletjavadalmazás megszünik. Bulla Károly 1798 május 17-én benyujtott referátumára a Directio a következő választ adta:

«... 7. Mind Fő Oeconomus Urnak, mind Pethe Urnak Deputatuma Ő Nga Grátziájából a meg-igért kész pénzbeli fizetésen Felül tsak addig lévén rezolválva mig a Georgikon a maga terméséből valamelly hasznot mutathat; erre nézve még bizonytalan, ha a Jövő Esztendőre mind kettőjöknek meg fog-é járni a Deputatumjok. Igy tehát önnön magok haszna az Institutum Fundusainak szorgalmatos, serény illendő meg-munkáltatása után mutatandó minél nagyobb haszonnal olly szorossan öszve-kötve lévén, nem kételkedhetik azon a Directio, hogy mind ketten egész tehetségeket, erejeket s iparkodásokat reá ne szánnyák, annyival-is inkább, hogy magok-is jól tudhattyák, melly figyelmetes a Publikum a Georgikon elő meneteleire, s termesztvényeire. ...»(40)

A következő szemelvények a Georgikon oktató munkájába adnak betekintést. Bulla Károly 1798 március 3-án a Directióhoz benyujtott jelentésében a januárban végzett munkásságukat ismerteti:

«A) A Tanitásra nézve

1. Január 2-ikán a Tanitások egy németh és magyar nyelven tartatott Beszéddel el-kezdetett, melly Beszédek a Directióhoz be-adattak.

2. A ki-dolgozott Planum szerint a Gazdaságbeli és mathesisi Tanitások ugy az Al-practicansoké-is ezen egész hónapban folytattattak.

3. A Szombati Repetitiokra az Alpracticansok-is be-rendeltettek, hogy iparkodásukrul bizonyságot tegyenek, a midőn tapasztaltatott, hogy a syllabizálásban már alkalmasint jártasak.

4. Hogy unalmas ne legyen ezeknek egy órában egy dolgot tanulni, ugy intéztetett-el a dolog, hogy eggy fertály óráig a Számvetésben oktattassanak.

5. Ezeknek oktatások az felsőbb Practicánsok által hetenként változtatva esett.

6. A Gazdaságbeli Tanitásban ezen hónapban a Gabonabeli Vetésnek principiumai fordultak elől, a Számvetésben a tört számokig mentek, e mellett meg-határoztatott: hogy hetenként 3 óra ugy mint Kedden, Csötörtökön és Szombaton dél után az Inzsenéri Rajzolás tanitására fordittasson.

7. A Practicánsokat lassanként a practica számvetés, és számadás manipulatiojába-is bé-vezetni szükség lévén, jónak itéltetett azoknak 4 irtbul álló summát olly kötelezéssel kezekhez adni, hogy jövendőben aprólékos Költségeiket számadás formájában fel-jegyezzék.»(41)

Az áprilisi munkákról ugyancsak Bulla számolt be május 17-én kelt referátumában:

«1. Az Examenig a télen által elő fordult Tárgyak reperáltattak; utánna pedig a Gyümöltsfák nevelése, és Algebra kezdődött tanittatni, mellette a földmérésbeli gyakorlások folytattattak.

2. Minthogy reménség vagyon, hogy a Gyümöltsfák nevelése tudománya a jövő hónap elején el-fog végződni, jobbnak ítéli az Erdőkkel való bánás tudományát továbbra halasztani, és mindjárt a Marhák neveléséről kezdeni a Tanitást azon okbul, mivel a projectált tsekély Marha tartás alkalmatosságot fog-nyujtani, hogy az oktatás Prasixxal öszve kaptsoltasson, és a Praktikánsok a Marhákkal való bánás módjához szoktattathassanak, a nélkül, hogy az uralkodó szokással meg-esmerkedjenek.

3. Az ujjonnan be-fogadott 3-ik Al-Praktikáns tudatlan lévén, s a miatt a nélkül, hogy a másik kettőnek tanittatása ne hátráltasson, azokkal egy rangban nem tétethetvén, olly Rendelés tétetett hogy emezek üres óráikban amazt a már meg-tanult Materiakban oktassák.

4. Az Institutum Fundusainak felmérésében a Fő-Practicansok folyvást applicaltattak, megmagyaráztatván nékik a Munka, mellyhez nagy kedvet, és alkalmatos serénységet mutattak.

5. Április 21-ikén 1 lath selyem hernyó tojás rakatott ki, és már 26-ikban nagy része ki-kelt. Az ekkor bé-következett hidegek, s ezek által okoztatott eperlák gyenge Leveleinek meg-sanyargatása miatt ezen hernyók ugyan valamellyest szenvedtek, de teles kár a szorgalmatos gondviselés által el-háritatott, most ezen hernyók harmadszor vetköznek le bőreikből.

6. Bé-adja a Georgikon Területének Rajzolatját, melly nagy securatioval készittetett, s a mellyen a Calculus is ki-tétetett. . . .» (42)

A fenti referátumra a Directio a következő utasitásokat küldte.

«1. Hogy a Gazdaság rendessebben s jobban folytatódjon ez után mindennap estve a Munka után Pethe Urral öszve-gyülekezvén, a Praktikánsokat, s a Kertészt, vagy ennek betegeskedése alatt az Institutum Kertjének mivelésére fogadott napszámosokat-is bé-hivatván, az egész Gazdaságra nézve a következő napra szükséges Rendeléseket meg-tegyék, kinek-kinek kötelességét, s munkáját a holnapi napra eleibe adják, s meg parantsolják.

2. Szükségesnek találtatván, hogy Fő Oeconomus Ur és Pethe Ur egymást kontrolerizálják, s ennek számadási Fő Oeconomus Ur által is gyakrabban meg-nézettessenek; Erre nézve mindennémü Relatiok, s ezekkel bé-adandó Tabellák Pethe Ur által is alá-irassanak, valamint a hónapi Extractusok előbb magának meg-magyaráztatván Fő Oeconomus ur által-is subscribáltassanak, következésképpen mind kettőjektül alá-iratván a Directiohoz bé-adassanak.

3. A külső Munkák már többszeri Rendelések szerint akkép intéztessenek, hogy azok miatt a tanitásnak órái napjában leg-alább kettő-is el ne mulasztassanak, s a Praktikánsoknak tanitása egyszerre félbe ne szakasztasson. . .»

«. . . 5. Ezen felül az Instructionak 3-ik részét a Számadás vezetésérül az ahoz tartozó Tabellákkal a Directio rövid időn le-fogja irattatni, és az Institutum számára ki-adni, mellybül azután Pethe Ur Herenkovitsot oktassa és a számadás vezetése módjában bé-vezesse; Fő Oeconomus Ur pedig a maga számára azt németh nyelvre le-fordittassa, hogy magát a szerint tarthassa, és subordinatussaival essectualtathassa, a kész pénzrül való számadás továbbra-is Pethe Urnál hagyattatván. . .» (43)

A szeptemberi referátumra a Directio válaszképpen a következő utasitásokat adta ki:

«. . . Az Intravallus Fundus Rajzolatja már bé-nem adatott, ezennel sürgettetik olly meghagyással, hogy 8 nap alatt Pethe Ur által bé-küldessen.

Ezen September és ober hónapjai az előre való készületre hagyattak; már pedig el-közelitvén az Oskolai esztendő, ujra recommendaltatik, hogy készüljenek, és Pethe Ur a szükséges mathematica Figurákat szorgalmatossan készitse, hogy ismét ugy mint a mult esztendőben meg-ne akadjon, minthogy a tanitással nem ér azoknak el-készitésében.

Már egyszer meg-parantsoltatván egy Tag-Ordnungnak, vagy-is az órák fel-osztásinak bé-adása, de még ekkorálig nem tellyesittetvén, ezennel ujra meg-hagyatik, hogy mind Fő Oeconomus Ur, mind Pethe Ur 8 nap alatt okvetlen bé-adja. . .» (44)

Tehát igen határozott formában megindult a következő tanévre való előkészület. S ez nemcsak az intézet falain belül történt. Több helyre leveleket küldhettek azt kérve, hogy uj praktikánsokat javasoljanak a Georgikonba. Álljon itt az egyik, Sopronban, 1798. aug. 23-án kelt válaszlevél kivonata:

«Tisztelendő Tóth Farkas Sopronyi Director Ur válaszképpen jelenti Ő Nagyságának: hogy mennyivel nagyobbra betsüli a Keszthelyi Georgikonnak bölts és hasznos intézetét, annyival nagyobb vigyázással kivánt Ő Ngának szolgálni, azért a kivántt Ifjaknak válosztását a második fél esztendőbeli Examenek elejére halasztván, a Rhetorikában kettőt talált: az eggyik Kozina György Vas Vgyei Alsó Patyi 19 esztendős, egész Esztendőben emi-

nens volt. jó erköltsü, s a magyar és a német nyelvet tudja, a másik Sziznikopf János ...» (45)

A Georgikonból a következő választ irták Tóth Farkas igazgatónak:

«... Kedvessen vette Ő Nga ebbéli tudósitását s ajánlását Director Urnak; de mivel esztendőnként tsak 2 Praktikáns vétetődhetik-bé az Institutumba, és a kezelébbi Cursusra már a Nitrai Gymnasiumbul egy ifju afridálva vagyon, azért az ajánlott Ifjakbul most tsak eggyet, ugy mint Kozina Györgyöt fogadhatja-bé Ő Nga, kit az Examenek végeztével szivessen fog itt Keszthelyen látni. ...» (46)

A Georgikon igazi arculata tulajdonképpen csak 1798 végén kezd kialakulni. Állandósul rendtartása, a praktikánsok száma is fokozatosan növekszik, akik október 21-i kérelmükben már egyenruha engedélyezését kérték a Directiótól. A mutatós öltözetet valószinü maguk tervezhették.

«Kováts Ignátz és Kozina György uj Praktikánsok könyörögnek Ő Nagyságának, hogy az Institutumbeli Praktikánsok számára meg-rendelt forma ruha helyébe esztendei fizetésekbül egyféle szinü, ugy mint setét tobák szinü posztóbul hasonló sinorra méltóztasson Ruhát meg-engedni, a Mentére fekete bárány prémet, és atzél gombot, és ezt ugyan innep napi Ruhának, mindennapra bé-fogják érni a magok tulajdon ruhájokkal, valamint mostani köpönyekjei-is a 3 esztendő alatt el-fognak tartani, kalapra és tsizmára sem lészen szükségek, azért ezek helyett inkább más szükségesebb ruhadarabokra s készületekre fordittatik a költség p.o. Fejér ruhára. ...» (47)

Jellemző a rohamos fejlődésre a gazdaságtól való végleges és teljes elkülönülés, önállósodás, a tanulók számának növekedése. Érdekesség hogy angora nyulat és baromfiakat is kaptak. Bulla november 2-án a következő jelentést küldte a Directióhoz:

«... 6. Az Angoriai tengeri Nyulak számára az Istálló el-készülvén ki-flastromoztatott, tsak még a szükséges fel-osztásokat, és fészkeknek való helyet kelletik meg-készitteni.

7. Tizenhat darab Tyukok és 1 Kakas által-vétetvén, megjeleltettek, s az e végre készitett padlásra bé-helyeztettek. ...»

«... 9. Oktober hónapban 1 Fő és 3 All-Praktikánsok érkeztek, s mivel még egy Fő Praktikáns váratik, a Koszt azért mind a 4 Fő Praktikánsok számára közel az Institutumhoz 200 Irtban fogadtatott.

10. A jövő héten a tanitás minden részeiben fog kezdődni. ...» (48)

1798 őszén a tanulók száma négyre szaporodott. Érdemes egy pillantást vetni szobájuk leltárára. Volt egy fehér, - valószinü festetlen - asztaluk és ezen két fiók zárral, négy szék, négy nyoszolya és négy láda, ugyancsak zárral biztositva. A fehér szin mellett mindenütt azt is megjegyezték, hogy ezek puhafából készültek. Találunk még két pokrócot, két matracot és két vánkost, meg két lepedőt. Világításhoz egy gyertyatartót koppantóval, azonkivül egy keményfa vonalzót és kalamáristot porzóval, egy pennacsináló kést. A konyhájuk berendezése még spártaibb volt: a leltárban csak egy rézüstöt, meg egy tüzmerő vaslapátot tüntettek fel. (49)

Ez az egyszerűség a későbbiek során is jellemző a Georgikon berendezésére.

... o ...

JEGYZETEK

1. Festetits Levéltár Direktorátus Protocollum 1796. No. 626. A Kitaibel Pál és Mitterpacher Lajos mellett megemlített Rausch Ferenc (1743–1816) pesti egyetemi tanár volt, akinek mérnöki (matematikai, geometriai) tankönyvei mellett egy gazdasági építészeti munkája is megjelent 1779-ben.
2. Fest. Lvt. Gen. Bonorum Dir. 1796. Csomószám 600. No. 710.
3. Fest. Lvt. Dir. Prot. 1796. No. 732.
4. U. o. No. 846.
5. » 847.
6. » 848.
7. » 852.
8. » 853.
9. » 854.
10. » 855.
11. » 784.
12. » 1206.
13. » 1469.
14. » 24.
15. » 103.
16. » 1171.
17. » 1797. No. 155.
18. » 156.
19. » 156.
20. » 204.
21. » 279.
22. U. o. 1797. No. 316.
23. » 281.
24. » 313.
25. » 397.
26. » 431.
27. » 597.
28. » 654.
29. » 708.
30. » 714.
31. » 815.
32. » 1043.
33. » 905.
34. U. o. 1798. No. 40.
35. » 39.
36. » 395.
37. » 395.
38. » 816.
39. » 945.
40. » 458.
41. » 255.
42. » 458.
43. » 458.
44. » 1019.
45. » 871.
46. » 871.
47. » 1074.
48. » 1107.
49. Fest. Lvt. Georgica XI. A/1 2726.

(Folytatjuk)

Süle Sándor

JUHORVOSLÁS A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

A tüdőfergesség orvoslására irányuló törekvésekkel -- írja Kotlán professzor 1937-ben megjelent tanulmányában (Kotlán Sándor–Vajda Tódor: A juhok tüdőfergességéről és annak orvoslásáról. Magyar Állatorvosok Lapja. 1937. XIV. sz.) – először a XIX. század első évtizedeiben találkozunk. Első orvoslási kísérletként Gohier francia szerző eljárását említi. Ebben az időben féregölőszerek tracheális befecskendezésével, majd valamivel később inhalációs módszerrel próbálkoztak. Az alábbi dispositio állategészségügyi intézkedései tehát elsősorban azért érdekesek, mert nemcsak az állatállomány gondos felügyeletére vallanak, hanem azt is mutatják, hogy gyakorlati állattenyésztőink a külföldi kísérletek ismerete nélkül is már 150 évvel ezelőtt helyes irányban indultak el. A Dispositio az Orczy család levéltár anyagában található (Orsz. Levéltár), az iratok XIX. századvégi rendezéskor a Missiles összeírására felhasznált régi ívek egyikének a hátlapján.

Nemzetes Ragány György Urnak Migos Báró Orczy Familia Kasznárjának Parádon

Dispositio

Praefectus urnak hozzám bocsájtott Levelében tett rendelései az egész Tisztségnek általam megküldetvén, a' végre, hogy minden Tiszt Ur ezen rendelésnek effectusát szoros felelet alatt procurálni el ne mulaszsza. A' mostani Jószágoknak Visitatiojába észre vévén Praefectus Ur, hogy a' Bárányok némely Majorokban köhögnek, melly köhögés a' Tüdőben nyilvánosságosan lévő hibától származik; mellynek és abbul nagyobb döglést okozó Kárnak eltávoztatására való nézve, az rendeltetik parancsoltatik, hogy a Bárányok sóval kevert büdöskö virággal, amint Dispositioja semel pro semper kivánnyák, sózassanak, hogy ha pedig némely majorokban a'köhögés nagyobb hatalmat venne, vagy már vett volna is, 's azért a'következő betegségről, melly a' szőr téregnek tüdőben való szaporodásábul származik, tartani és félni kell, ottan a Bárányok a' fent irta sózáson felül, következő módon orvosoltassanak:

Az uj Sült Kenyérnek bele melegen gyurasson apróra, tört és megszitált kékkővel (Vitriollal) öszve, 's ha már megkeményedik, erős veres bor etzettel öntessen, 's nedvesittessen meg, hogy a'Gyurás közben a Kenyérbél Kékkővel egészben saturáltasson, de mégis a'massának consistentiája legyen; ezen Massából tsináltassanak azután pilulák egy gömbölü Borsó nagyságuak, 's a' Bárányokkal regvel éh-gyomra, a' satnyább Kosokkal tudniillik, kik jobban köhögnek, 's azért több a' szőrtéreg bennek, kettőt, az egészségesebbeknek pedig eggyet adatván, azon pilulákbúl. – A' beadás ezen szerint 4-ed napra ismét repetáltasson, ha egy hét múlva a' köhögés meg nem szünne, ismét kell a beadást repetalni – A' hol pedig Juh akfyok vannak, ottan Nagy büntetés alatt a Juhok az essőtül, és Nedvességtül őriztessenek, 's oltalmaztassanak, hogy meg ne ázzanak.–

Kompolton 8ber 30 kán 814.

PS. Az 1813diki bor 36 Krval az 1812diki pedig 48 Krval mérettessen a Kortsmákban.

Klampaczky Josef
Exactor

Közli: Tordayné Páter Erzsébet

V I T A

KÖZÉPKORI MEZŐGAZDASÁGTÖRTÉNETÜNK KUTATÁSI MÓDSZEREIRŐL+

Belényessy Márta szóbanforgó tudománytörténeti és módszertani kérdéseket tárgyaló füzete uj kisérletek összegezése. A szerző kutatómunkája, korábbi dolgozatai önmagukban tészik lezárttá a középkori magyar mezőgazdaság, főként okleveles adatokra épülő kutatásának eleddig adódó tanulságait egy olyan tudományterületen, melyen egész Európában aligha lehet eredmények ben gazdag multra visszatekinteni. A mezőgazdaság történetének ugyan minden ország történetirásában vannak hagyományai, e hagyományok azonban nagyon különböző természetüek. Az angol például - kezdeményezései a századforduló magyar agrártörténetirói számára sokszor példaként voltak ismertek - praktikus igények eredménye, s mindmáig megtartotta kapcsolatait különféle irányzataiban a gyakorló mezőgazdászattal. Ez az irodalom az adott tudományos munkamegosztásnak megfelelően aligha zárkózhatott el a politikai gazdaságtan polgári iskoláitól, ha azoknak többnyire csak határmezsgyéit is érintette. Éppen ezért általánosságban a mezőgazdaság és az agrotechnika kapitalizmuskori fejlődésének felderitésére törekedett. Amennyire a földről, a való életből emelkedtek fel az angolok, ugy érkeztek vissza többnyire a speciális német jogtörténet kategóriáiból a - soha vissza nem térő - mult gyakorlatához a németek.

E két példát csupán azért emeltük ki, mert a mezőgazdaságtörténet e módszertani különbözősége különös érvényességgel bir, s jelentőségében a két nemzet tudományos köreiben kialakult társadalomszemlélet eltérő jellegének általános határain éppen azáltal lép tul, hogy minden nemzeti történetirás alapkérdését nemcsak ideológiailag veti fel, hanem vele tematikailag is azonosul, mikor a nép társadalmat épitő hétköznapjai termelő munkájának fejlődéstörténetét rajzolja meg.

Mindez egészen nagy vonásokban azt is jelenti, hogy - most csak erről a két fejlődésvonalról szólva - itt egészen más összefüggésekben, az adott körülményeknek megfelelő és igy egymástól eltérő módszertani kisérletekben kell majd keresni a történelmi objektivitásra törekvés mértékét és lépéseit. Ezen tulmenően jelenti azt is, hogy a nemzeti történetirás más területeitől elütően az agrártörténet terén csak jóval bonyolultabb megoldásokkal érvényesülhet a mult objektivitásának megközelitően hü bemutatása. Mig ugyanis a politikai történetirásban mindig nyilik lehetőség bizonyos progresszivebb álláspontról a jelen előfolyamatának körvonalazására, addig a mezőgazdaság-történetben ez a körülmény nem aknázható ki. Ezért azután az agrártörténetirás inkább torzók sorozata minden nemzeti történetirás multjában, mintsem szerves egymásbaépülés és folyamatosan gazdagodó gondolatépitmény. Ezzel magyarázható, hogy a történész az előzmények vonatkozásában inkább negativumokra szokott hivatkozni; s az is, hogy a téma iránti érdeklődés még napjainkban sem mondható általános érvényünek. Azokban az országokban, ahol a nemzeti történetirásnak már évszázados tradiciói, jelentős ideológiai szerepe és igy a társadalomszemlélet kialakitásában nyomós sulya van, ott egy differenciáltabb tudományos munkamegosztás századunkbeli fokán általában már elvontabb logikai sikon jelentkezik a mezőgazdaságtörténetirás. Többnyire a polgári politikai gazdaságtan, a szociológiai, illetve a statisztika tényanyagára és metodikájára támaszkodva illeszkedik a köztörténet ismeretkörébe. A tendenciák általános vonalu ábrázolása a főcél, ahol a mozzanatok, a részletek rajza elmosódik s ezzel együtt eltünik a tipikus jelenségek konkrét elemzésének lehetősége is.

Ezeket az általános körülményeket a magyar viszonyok speciálisan bonyolitják, amiben nem kis szerep jutott a magyar mezőgazdaság utolsó 100 éves fejlődésének. Mig ugyanis Nyugat-Európában és Közép-Európa jórészén a mezőgazdaság kapitalizálódása folyamatosan változtatta meg a parasztok életfeltételeit, és alakitotta át, modernizálta életformáikat, addig Közép-Európa egyes részein és Kelet-Európában - mint ismeretes - igen tartósan, a jobbágyfelszaba-

---

+ Belényessy Márta, Középkori mezőgazdaságtörténetünk kutatási módszereiről. Agrártörténeti tanulmányok 1. Budapest-Gödöllő. 1957. 37. l.

dítás utáni második, helyenkint a harmadik generáció életében sem tette mindezt meg. «A falu» ilyesfajta «megrekedése», «a jobbágyviszonyok konzerválódása» általánosságban századunk szociológiai és agrárpolitikai témája maradt, s mint ilyen, általuk vált közismertté.

A mezőgazdaságtörténet területén ezek a problémák korántsem bontakoztak ki ilyen nyiltan, de hatásuk már a mult század végén felmérhető volt.

E korszak kimagasló agrártörténészeként Tagányi Károlyt, ezt a széleskoncepciójú kutatót szokás emlegetni, kinek sokoldalu tájékozottságát a kor tudománypolitikája könyvismertetésekbe zsugorította. Aligha tekinthető véletlennek, hogy a hasonló társadalmi problémákkal küszködő orosz fejlődés által kiváltott agrártörténeti és vulgarszociológiai reflexiók elsősorban az ő működését termékenyitették meg.

Az említett helyzet elemzése, pontosabban : történelmi előfolyamatainak feltárása nem volt idegen a magyar mezőgazdaságtörténet két háboruközti művelőitől sem, miként ez programszerüen ki is derül Domanovszky Sándornak a «Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez» cimü sorozat első kötetében megjelentetett előszavából.[1] A sorozat azonban az akkori történetkoncepció követelményeinek megfelelően elsősorban nagybirtoktörténetek szériájává szükült le. A «tanulmányok» alapkoncepciójától - előnyére - csupán Majláth Jolán kötete hajlott el, hiszen más témakörben, más - és mindmáig frissen maradó - módszertani eljárásokkal lépett elő. Igy azután nem annyira hozzáidomult, mint inkább élütött a sorozat más darabjaitól. E kezdeményezésekkel párhuzamosan a demográfia-történet, bár nem minden esetben objektiven, mégis hasznosan gyarapitotta a falu történetéről felhalmozódó ismereteket. Evvel egyidőben ujabb összefoglalásokká szélesedett a népi mezőgazdaság multja felderitésén munkálkodó néptudomány problematikája is. Számos, a századfordulóig elevenen tanulmányozható mezőgazdasági munkatipus, gazdálkodási rendszer, települési formáció alapproblémái kezdtek körvonalazódni. Ugyanekkor tette meg első lépéseit a középkori falurégészet is.

Ha csak erről a három tudományágról emlékezünk is meg, és nem foglalkozunk a nyelvtörténet, az irodalomtörténet stb. idevágó termékeivel, akkor is látnunk kell, hogy ezek az irányzatok egymástól elszigetelve működtek, s nem annyira a manapság megkivánta komplex kutatási módszer, hanem az elméleti meggondolások szerteágazósága, vagy éppen hija jellemezte tevékenységüket. Az életformakutatás, melyet mezőgazdaságtörténetünk szóbanforgó uj irányzatában elméleti alapproblématikaként velünk sejteni, mindmáig nem tisztázódott rendszerré még az idevágó kérdéseket leginkább megközelitő néptudományon belül sem, amit elég jól illusztrálhat az a terminológiai tarkaság is - az elméletileg körvonalazott programadó irások teljes hiányát itt meg sem említve! - amely az ilyen természetü irásmüvekben eluralkodik.

A szakterületeken jelentkező visszás helyzet valószinüleg annak eredménye, hogy a társadalom multjának materialista történetfelfogása - főként a marxizmus széleskörü irodalmi működése nyomán - olyan időpontban követelt - és egyre sürgetőbben követelt! - választ a termelőtevékenység miként jére vonatkozólag, amikor a legtöbb tudományterületen elsősorban ideológiai természetü kérdések megalapozása vagy ujraértékelése vált elodázhatatlanná. Ilyen körülmények között még az élő társadalom szociális jelenségeinek megfigyelése, a társadalom mozgástörvényei egyes társadalmi rétegek életviszonyaiban való megnyilatkozásainak leirása és értékelése, vagyis szociográfiai magyarázata is háttérbe szorult. Ez az ellentmondás azt eredményezte, hogy a történetirás a mult konkrét és sokoldalu elemzésére törekedve, az emberek anyagi termelőtevékenységét nem életmódjuk megváltozásában fedte fel, hanem osztályviszonyaik által szabályozott igényeik kielégitésének módját csupán declarative érintve, az egészen átfogó, általános politikai gazdaságtani törvények érvényesülését állapitotta meg. Ez avval a módszertani helyzettel járt együtt, hogy az agrárfejlődés sajátos feltételei - akár földrajziak, akár demográfiai természetüek, vagy éppen ethnikailag konzerválódottak - problémaként érdemileg nem kerültek előtérbe, s ennek megfelelően a magyarországi mezőgazdaság szerkezete sajátos profiljának geneziséről is olyan vélemények alakultak ki, melyek - első lépésként - regisztrálhatták az európai fejlődés általános menetének hazai meglétét.

Az igy kialakult helyzetnek nemcsak uj színnel gazdagitására, de átformálására is a szóbanforgó középkori mezőgazdaságtörténeti irányzat ajánlkozott. Ezek után objektive érthető, hogy

komplex munkamódszerének igénye praktice forrásanyagának sokféleségével és szétszórtságával indokolódott. És ennek megfelelően csak elmosódva körvonalazódott a módszer komplex voltának elméleti megokolása. Így a szóbanforgó dolgozatban még nem is eshetett arról elvi síkon - kérdésfeltevésként - szó, hogy a munkamegosztás bizonyos fokán milyen mértékű komplexitást jelent az emberek társadalmi tevékenységének teljességében, életformájuk sokoldalu megnyilatkozásaiban azoknak domináns mozzanata : a termelő munka?

Céljának elérését alig mozdították elő az utóbbi évtizedben a rokontudományok. A tematikájában legtöbb közös kérdést feldolgozó néptudomány agrárethnográfiai publikációi terén eszmeileg megrekedt, s irodalmi termelésében - a település néhány tájproblémájának korszerű felderítésén kívül - a magyarországi mezőgazdasági termelőkultura multjáról mintegy 20-30 éve kialakult vélemények állandósultak. Mivel pedig a rokontudományok területén megindult az az érjedési folyamat, mely napjainkban elérkezett már az érés fokához, éppen a középkori mezőgazdaságtörténeti kutatás - a ma és a közelmult agrárproblémáitól legtávolabb álló studium - lépett szükségszerűen előtérbe, s törekedett adatszerű teljességre először módszertani komplexitásával. Egyelőre még nem nyerhettek kimerítő és részletes elemzést a kor sajátos viszonyaiban a paraszti munka jellegzetességei. A komplexitás, a gondolati reprodukció logikai értelmében ezideig még csak néhány strukturális kategória - a müvelési rendszerek, tulajdonviszonyok bizonyos általános szkémái és esetenként az ebből eredő munkakooperációk - felderítésére terjedhetett ki. És mert a tudományban az igazság akkor igazság, amikor bizonyitva van, e sorok irója éppen e bizonyitás komplex voltának elősegitését kivánná a maga részéről támogatni.

Nyilvánvaló, hogy a komplexitásra törekvés nemcsak egyszerű módszertani kérdés. A módszer mindig tükörképe azoknak az általános meggondolásoknak, amelyek az anyag törvényszerüségeinek felelnek meg. Vagyis azok a rendező elvek jelentik a módszert, amelyek segitségével az anyag törvényszerüségei a legvilágosabban bizonyithatók. Különféle problémák, különféle anyagok más és más törvényszerüségei mindig az azoknak leginkább megfelelő kutatási formákat, megjelenitési módszereket igénylik. Ha pedig a kérdéses problémával foglalkozó irodalomban ilyen általános törvényszerüségek feltárását keresnénk, akkor nemcsak a hazai, de az európai irodalom viszonylatában is majdhogynem az ismeretlen fogalmával kellene találkoznunk. A társadalom szerkezetę törvényszerüségeit ugyanis csak a kapitalizmus és a kapitalizmus felbomlása viszonylatában dolgozta még ki egész általánosságban a marxista szemléletü történettudomány, illetve a kérdés speciális tudományága : a politikai gazdaságtan. És ezt tette az igazság jóval viszonylagosabb megértésével, olykor tendenciózus elferditésével, az egész polgári tudomány is. A kapitalizmust megelőző tulajdonformák társadalmi mozgástörvényei azonban egyáltalában nem kerültek oly sokszor a gondolkodás homlokterébe, s materialista értelmezésük is igen gyakran a különféle revizionista elméletek megnyilatkozási forumává vált. Ez a helyzet végső fokon azt eredményezhette, hogy a legfontosabb elméleti kérdések csak nagyon homályosan, szinte árnyékszerüen jelennek meg.

Természetesen ennek az állapotnak meghaladása aligha lehet csakis és kizárólag a középkori mezőgazdaságtörténet feladata. Amit azonban e tudományág itt feloldhat, azt az eddiginél élesebb fogalmazásban tegye meg, és törekedjék határozottan e módszerek rugalmasabb és konkrétabb kezelésére!

Mert ennek a módszertani kérdésnek ezekben az összefüggésekben az eddiginél majd jóval nagyobb jelentőséget és szerepet tulajdonithatunk. A komplexitás ilyen értelemben konkrétan jelentheti a termelő rétegek társadalomalkotó, a társadalmi viszonyokat anyagi javaik előállitásával átalakitó tevékenységét. Fogalmi általánositásával pedig lehetővé teszi a társadalmi osztályok és rétegek tényleges termelőtevékenységének lemérését, ami gyakorlatilag a középkori magyar társadalom osztályszerkezetének átalakulását világitja meg, mégpedig a tipikus életformák egymásbanövésében és összeötvözödésében. Nem látszik valószinütlennek az a feltevés, hogy az európai fejlödés általános jellemzésén tulmenően éppen a sajátos magyar összefüggések szinképlete bontakozik majd igy ki. Ahogyan egy régi festményen is a restaurátor ecsetvonásai nyomán uj harmónia ötlik szembe, mely az alkotás esztétikai értékét jelentősen módositja. E módosulásban - akár a restaurálás során - az anyag, az alkotás egésze megmarad azonos töme-

gében, s részleteinek értékei sem vesztik el jelentőségüket, mégis e részletek kölcsönös viszonylatai uj, magasabb értékü rendszert képeznek.

A felkutatható adatok mennyiségi gyarapodása - véleményünk szerint - aligha várható már, s aligha hihető olyan archiválís tényanyagbővülés vagy felfedezés, amely döntően változtatna mondanivalójának sulyával az eddig kialakitott szisztémán. Azonban megváltozhatnak az egyes termelőágak összefüggéseiről és értékhatározó szerepéről kialakitott vélemények, amelyek azért fontosak, mert tudvalevően a kor termelő strukturájának, s ebből következően a termelő rétegek életnivójának értékét reprodukálják. Ilyen összefüggésben a komplex munkamódszer olyan jelenségek gyakori figyelembevételét is megkivánja, amelyek jelentősége és szerepe az összkép megalkotásához elengedhetetlenül szükséges, még akkor is, ha meglétüket csak nagyon halvány nyomok sejtetik. Lássunk egy ilyen példát!

A természeti környezet felélésének egyik módja a zsákmányolás, a szóbanforgó korszakban általában : növényi, állati és valamelyes ásványi javak gyüjtögetése vagy vadászata. Figyelembevételük nemcsak az itt alkalmazott kezdetleges - a legtöbb esetben évezredes multu - eljárások továbbélése miatt elengedhetetlen, hanem a termelő struktura összetevőinek felmérése szempontjából sem mellőzhetők el. A táplálékok vagy a ruházati cikkek alapanyagainak előállításakor számottevő sulyuk van, elsősorban az ujratermelő mezőgazdasági ágak szerepével és jelentőségével hasonlitva őket össze. Ezek a termelési eljárások éppen kezdetleges technikai megoldásuk miatt sokszor hosszantartóan töltik ki a dolgozó ember munkaidejét. A »szántó-vető« paraszt természetismeretének, termelési tapasztalatai összességének egész rendszerét még közeli, szoros kapcsolatban tartják a természettel. A munkamegosztás a paraszt termelő tevékenységét itt még nem differenciálja. Ennek a ténynek egyáltalán nem mond ellent az a gyakorlat, hogy kialakulnak bizonyos ilyen természetü speciális foglalkozási ágak - például a vadászoké - ezek csak megerősitik a kor termelő strukturájáról alkotott feltevéseinket. A mezőgazdaság eme ágainak effajta megelevenitése a tárgyalás során sajnálatosan szük terjedelemben valósult meg ezideig. És ugy tudjuk : az ételek édesitésére használt méz előállításának módja szerepel mindössze a gazdag tematikáju publikációk sorozatában.[2]

De ezen tulmenően a komplexitás emlitett értelmezése megengedné most már az eddigi munkahipotézisként felállitott szkémák feloldását, illetve lazább kezelését is. Erre csak néhány példa kapcsán legyen szabad utalni.

Ismeretesek a szóbanforgó kutatásokból azok a munkakooperációk, amelyeket általában az »ekeközösség« nevével szokás illetni. Az eddigi interpretációk nyomában azonban - részben a rendkivül gyér számu tényleges adat miatt - olyan kép is támad az olvasóban, mintha a nevezett korszakban minden egyes esetben, kizárólag sógor, koma, szomszéd összefogott ökreivel vagy lovaival bonyolódott volna le a szántás és a hazai termelésben már igen korán jelentkező nehéz ekék csakis ezt a fogatolási módot, illetve társulási formát irták volna normative elő. Ez a kép azonban - minden valószinüség szerint - csak az egészen általános átfogó tendenciának lehet a megjelenitése, de nem érzékeltetheti konkréten a tényleges folyamatok tarkaságát. Jelesen : nagyon valószinü, - éppen ujkori és XIX. század második feléből származó analóg esetek figyelembevételével - hogy sokszor a nehéz kerülő ekéket nem az emlitett kooperációs normáknak megfelelően fogatolták, hanem egy-egy paraszt kisebb számu vonójószággal is elvégeztę ezeket a munkákat. Itt nem is annyira a különböző talajnemek szerinti esetlegesen valószinüsithető területi megoszlást tartjuk szem előtt, hanem lehetségesnek tartjuk az emlitett termelési módszerek általános falvankénti előfordulását. Ugyancsak ezt a nézetünket támogatják a Kecskemét, Debrecen stb. határában ásott késő középkori - tehát még a XVI. században is alkalmazott - szimmetrikus ekepapucsok előfordulásai, melyek minden esetben - még homokos talajon is! - könnyü Arl-tipusu turóekék meglétét tanusitják. Az utóbbiakat - mint ismeretes - legfeljebb egy pár vonójószág huzta. Természetesen az is nyilvánvaló, hogy a termelési módszerek ilyesfajta megjelenitése nem annyira kizárólag adatszerü ismeretekre támaszkodva lehetséges, hanem a meglévő adatok és velük kapcsolatba hozható ismereteink hipotézisszerü, logikai uton történő összekapcsolásával is. Vagyis olyan módszerek általánosabb érvényrejuttatására és továbbfejlesztésére gondolunk itt, amilyeneket már az oklevélformulák, illetve ezek etimológiái utján, bizonyos müvelésrendszerek meglétének és fejlődésvonalának igazolása során a középkori mezőgazdaságtörténet nevezett irányzata kipróbált.

S hogy mindjárt a témánál maradjunk, meg kell említenünk, hogy a szóbanforgó módszertani eljárások rugalmasabb és helyesebb fogalmi kezelésével például a statisztikai számarányában kétségtelenül gyér adattal rendelkező művelésrendszerek elterjedéséről és táji arányainak mértékéről eddig kialakított véleményünk is jelentősen módosulhat. E mezőgazdasági művelésrendszerek fejlődéstörténetének ujabb vizsgálatai még pontosabban körvonalaznák azt az úttörő szerepet, amelyet Bélényessy Márta az idevágó magyar szakirodalomban e téma bevezetésével kezdeményezőként vállalt. A mezőgazdasági rendszereket ugyanis általában az össz termelő kapacitás fokmérőjeként foghatjuk fel, mint különféle, a földmüvelésben alkalmazott technikai eljárások összességét, valamint egy-egy település viszonylatában kifejlődött mezőgazdasági termelőágak kölcsönös korrelációit, ilymódon azokat a terminus technikusokat, amelyek okleveleinkben e mezőgazdasági rendszerek előfordulásának eseteit jelzik, egészen általánosságban a gazdálkodás fejlődéstendenciájának szintjelző kategóriáiként kell kezelnünk. A nehézség nem is értékük meghatározásában, hanem e kategóriák egymásbanövésének érzékeltetésében, vagyis fejlődésrajzuk bemutatásában van. Magától értetődik, hogy ebben a vonatkozásban elsősorban a szóbanforgó adatok tipusjellegének ábrázolásáról van szó. Ettől a kérdéstől egyáltalában nem választható el az adatok földrajzi lokalizálása, illetve táji általánositása, említett termelés szintjelző értékük konkretizálása. Mármost itt a nehézség abban van, hogy e munka során nem kecsegtet kielégitő eredménnyel az adatok kartografikus ábrázolása ; pontosabban : ma megtévesztő képet is kaphatunk, ha a szóbanforgó kategóriák földrajzi elterjedési térképét a valósághoz hü, igaz logikai alakként fogadjuk el.

Tudott dolog, hogy pl. a XIV. századi magyar mezőgazdaság eddigi vizsgálatai megyénkint általában 1 usque 16 ilyen természetü adatot deritettek fel.[3] Ezek az adatok rendszerint birtokadományozások, illetve perelt birtoktesteken végrehajtott határmegvonások alkalmából megszerkesztett okleveleken fordulnak elő. Tudott dolog az is, hogy az ilyen birtoktestek a legtöbb esetben több egymás mellett található település földterületeit, vagy legalábbis ezeknek egy részét jelentik, mindenesetre aligha töltenek ki egy megyényi területet. Ez az egyik figyelembeveendő szempont. A másik a későbbi, közelebbről a XVII., XVIII., XIX. századi vizsgálatok tanulságaiból adódik. A XVIII. század országos méretü összeirásai például majd minden település esetében feltüntetik, hogy milyen mezőgazdasági rendszerrel müvelik lakosai a határt. Ezekből a megjegyzésekből az a tanulság vonható le, hogy nemcsak egy-egy megyén belül, szinte azt mondhatni járásonként - különösen az eltérő arculatu földrajzi viszonyok közepette - különféle mezőgazdasági rendszerek tarka szövevénye létezik, amely bizonyos a települések esetében olykor egy másfél évszázadon át is állandósult. Ha például ebben az időszakban kiszemelnénk néhány pontot és az ott található mezőgazdasági rendszerek adatai alapján mérnénk fel az országos helyzetet, nemcsak hogy rendkivül elnagyolt, de teljesen torz képet is kapnánk. Ezeknek az állapotoknak - a források bősége következtében - alaposabb ismerete arra serkenthet bennünket, hogy középkori mezőgazdaságunk viszonylatában is e termelési rendszerek összképét, tehát bizonyos mértékben a termelési táji jellegének mibenlétét ne véljük olyan határozottan felderithetőnek a direkte idevágó okleveles forrásaink formuláinak elemzéséből.

Természetes dolog, hogy az emlitett kategóriák számbavétele és rendszerezése a korabeli mezőgazdaság termelő profilja felderitésének érdekében történik, illetve történt az idevágó értekezésekben. De nagyon fél az eddigi módszerek változatlan megtartása, mert - mint az köztudomásu - az országos termelés az egyenlőtlenül fejlődő és különféle karakterü kisebb tájegységek termelési eredményeként jön létre, és ez utóbbiaknak specifikus volta - tehát az egész termelési kép milyensége - az emlitett módszerekkel csak nagyon halványan és bizonyos fokig mechanikusan irható körül. Igy történt ez a néprajzi irodalomban korábban mereven és elnagyoltan megfogalmazott alföldi és hegyvidéki gazdálkodás, tehát a termelő kultura jellegének különbségét feloldani kivánó értekezésekben is. Aligha valószinüsithető az a koncepció, mely szerint az emlitett területek termelési kulturájában mutatkozó sajátos különbségek csakis és kizárólag bizonyos termelőeljárások tájilag megoszló fejlődésvonalának fáziseltolódásaiból adódnak. Kétségtelenül nagyon nehéz, de egyáltalában nem mellőzhető el a középkor mezőgazdaságának és igy benne a termelő kultura specifikus vonásainak együttes vizsgálata éspedig az államalapitást megelőző periódus illetve az ujkor viszonylatáiban is. E törekvés az illető korszakokat vizsgáló studiumkörök, igy nem különben a középkori mezőgazdaságtörténeti kutatás jelen

irányzatának helyzetét és sajátos alkatát tekintve egyelőre még az igény fokán mozoghat, s az említett speciális vizsgálatok alaposabb kimunkálásáig a középkori mezőgazdaság történetének kutatását - az alapvető kategóriák eddigi feltárása és rendszerezése után - optimálisan a táji vizsgálatok után a termelési kultura tipikus jelenségeinek konkrét tanulmányozására és interpretálására is készítheti.

A fentebb elmondottak egyáltalában nem választhatók el a komplex módszer fogalmának említett kitágításától illetve átalakításától. A termelő kultura írásos emlékei, vagy képi ábrázolásai - mert ezek alkotják a forrásanyag zömét - általábanvéve a termelési tapasztalatok reflexiói, tehát az adott korszak társadalmi viszonyainak megfelelő társadalmi rétegekben mozgó emberek anyagi tevékenységének közvetlen gondolati reprodukciói. A termelő kultura archeológiailag feltárt produktumai pedig a termelő tevékenység tényleges maradványai. Ezeknek fogalmi egységét a tudomány éppen azért állapithatja meg, mert a valóságos folyamatok egységét - a dolog lényegét tekintve - jól tudja, még akkor is, ha ezeknek emlékei ma már a legkülönfélébb tudományterületek ismeretanyagát képezik.

JEGYZETEK

1. Vö. Domanovszky Sándor. Előszó. In.: Jármay Edith - Bakács István. A regéczi uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Budapest, 1930. 3. 1.

2. Vö. Belényessy Márta. A halászat a XIV. században. Ethnográfia. LXIV. 1953. 148. 1. - A halászat és a tavi halgazdaságok haltenyésztése - éppen az utóbbi eljárás, valószinü eltarjedettsége miatt - kivül eshet az az említett kategórián.

3. Belényessy Márta. A földmüvelés fejlődésének alapvető kérdései Magyarországon a XIV. században. Ethnográfia. LXV. 1954. 43. 1.

Hoffmann Tamás

=o=o=

SZEMLE

Szabad György: A TATAI ÉS GESZTESI ESZTERHÁZY-URADALOM ÁTTÉRÉSE A ROBOTRENDSZERRŐL A TŐKÉS GAZDÁLKODÁSRA

Budapest. Akadémiai Kiadó, 1957. 592 l.

Legujabb agrártörténeti monográfiánk már témájával is ujat vet fel elődeihez képest: immár nem a majorsági árutermelés kialakulását vizsgálja, hanem azt, hogy miként vált át az árutermelő feudális nagybirtok a tőkés termelésre. A történet időszaka immár nem a XVIII. hanem a XIX. század, szinhelye pedig az Esterházy grófok tata-gesztesi uradalma, ahol a robotrendszerről a tőkés termelésre való áttérés döntő szakaszának (központjában a 48-as forradalommal) az a félévszázad tekinthető, mely a huszas évektől (a nagyüzemi majorsági árutermelés kezdetétől) a hetvenes évekig terjed, midőn az urbéri perek és a belőlük következő birtokrendezések lezárulnak és nagy arányokban kibontakozik a tőkés bérletrendszer. Három mezővárost, 33 községet és 28 pusztát magába foglaló s meghozzá az utak, a Duna és a főváros közelsége miatt igen kedvező fekvésü uradalom volt ez, melynek 1841-ben (midőn Esterházy Miklós alatt egy kézbe került) csak majországi (illetve annak tekintett) területe tulhaladta a 110 000 holdat. Bő megfigyelési anyagot nyujtó birtokkomplexum tehát, melynek viszonyairól, fejlődéséről a szerző főleg az uradalmi levéltári anyag és az urbéri periratok igen alapos feldolgozásával ad sokoldalu képet, a függelékekben külön részletes adatokkal a majorsági birtokok terjedelmét, az uradalmi bevételek megoszlását, a többszáz főnyi állandó személyzetet, a hitelügyleteket, az urbéres parasztgazdaságok községenkénti megoszlását és a bérleti állományt illetően. A könyv az elején rövid visszapillantást ad az uradalom és parasztsága multjára a XVIII. században, majd részletes képet az uradalom reformkori szervezetéről (a tényleges gazdasági igazgatást, persze a rendszerint Bécsben pompázó uraság «haszna» érdekében, és akaratának alárendelve, az uradalmi tisztikar intézte), azután a majorsági gazdálkodásról, a reformkori nagybérlőkről (főleg birkásgazdák), a kurtanemesekről, végül az uradalom parasztságának társadalmi szerkezetéről (igy a fokozódó zselléresedés kérdéséről) és a földesur-jobbágy viszonyról a reformkorban. Egyetlen más egykoru nagybirtokról sem rendelkezünk ilyen részletes (és tegyük mindjárt hozzá: minden lényeges mozzanatában jól sikerült) képpel, melyből itt, az Agrártörténeti Szemle hasábjain, emeljük ki mindjárt a tényleges mezőgazdasági termelést az agrotechnikát és az állattenyésztést ábrázoló részeket. Az uradalmi puszták egy részén a negyvenes években már váltórendszert kezdtek meghonositani, más részén négynyomásu gazdálkodás folyt (vagy legalábbis bevezették az ugar részbeni vetését), de a majorsági gabonavetésnek még 1841-ben is 42 %-a a jobbágyföldek közt fekvő és igy a községi nyomásrendszerbe tartozó majorsági földekbe került. E földeket szinte maradéktalanul robottal müvelték, de a jobbágyok «faekéje, elcsigázott ökre, lova megjelent még a nagy uradalmi üzemegységek szántóin is». Mégis kimutatható a fejlődés a talajmunka, a munkaeszközök, a trágyázás, a takarmánytermelés, az uradalmi gépállomány terén, valamint ujitó törekvések tekintetében: gyomirtással, vetőmagtisztitással próbálkoztak (főleg a gabona-dekonjunktura hatására), valamint már a harmincas években Ghyczy Ignác «uradalmi praefectus» idején, növénytermesztési «próbákkal», kisérletekkel. Az uradalom gabonabevételéből mintegy 50 % származott majorsági földekről, 42-44 % jobbágyszolgáltatásból, átlagban 6-8 % pedig malmi vámgabonából; az egésznek mintegy 20-35 %-a került piacra, eladásra. Az állattenyésztés terén a juhtartás vált a legjelentősebbé, ami nem meglepő, ha tudjuk, hogy itt a nagyüzemi majorsági termelésre való áttérésben nagy szerepe volt a gyapjukonjunktura ösztönző hatásának.

A témát s vele a könyvet is a nagy forduló: a 48-as forradalom osztja ketté. A jobbágyfelszabaditást követően a tata-gesztesi uradalom mikrokozmoszában (ha e szó egy ekkora nagybirtokra egyáltalán alkalmazható) mindazon mozzanatok együtt merültek fel, melyeket a 48-as parasztmozgalmakkal foglalkozó eddigi irodalmunk, innen vagy onnan már jelzett: a parasztok küzdenek a szőlődézsma és a haszonvételek maradványai ellen, a legelők ügyében, igyekeznek a még kezükön lévő telkenkivüli szerződéses stb. földeket polgári tulajdonként biztositani, de eljutnak a földosztás követeléséig, a földfoglalásig is. Az uradalom e törekvésekkel szemben a császári kato-

naság fegyvereit is kész volt igénybe venni. Az ellenforradalom győzelme után pedig, a birtokrendezések, a volt urbéres és majorsági kategóriák végleges szétválasztása alkalmából igyekezett az utóbbi kategóriát a parasztság rovására minél nagyobbra növelni, amiben egyébként saját reformkori hagyományait követte fokozott erővel. Tóváros és hét volt szerződéses község másfél évtizedes per után tudott csak kisiklani az őket majorságának nyilvánító uradalom torkából, mely azonban mégis sokezer hold paraszti (sőt részben kurtanemesi) földet nyelt el. Ugyanakkor az Eszterházyak a majorsági területeket nem tartották meg saját kezelésben, hanem 1850-től kezdve két üzemegység kivételével valamennyi majorságukat bérbeadták. A saját kezelésben maradt szántókon viszont a korábbinál fejlettebb termelési technikát vezettek be s igyekeztek a terjedelmes uradalmi erdőkből, valamint egyes uradalmi iparágakból is minél nagyobb jövedelmet biztosítani. Ilyen módon nemcsak átmentették majorsági birtokaikat a forradalmi átmenet válságain, hanem meg is növelték azokat s pénzügyi helyzetüket megszilárditották. A hetvenes években pedig a testvérek közt háromfelé osztott uradalom egész területét királyi megerősítéssel «örök időre» hitbizományokká alakitották, hogy a nagybirtok szoritásában fuldokló parasztság ne is álmodozzék soha e földek megszerzéséről. «De álmodott» - fejezi be könyvét a szerző. - «És megrablott, elgyötört parasztnemzedékek álmait, félénken sóhajtott vagy hangos szóval kimondott vágyait váltotta valóra 1945 földosztása, parasztok és Eszterházy grófok második és végső elszámolása.»

Mint végső kicsengésével, egész előadásával is arról tanuskodott a könyv, hogy a szerző az elnyomottak és nem a kizsákmányolók, a nép és nem az arisztokrata földesurak ügyével érez együtt, történeti küzdelmük ábrázolása közben. S a nagy történelmi folyamat ilyen értékelését, ezt a lényeges állásfoglalást, nem utolsó sorban éppen azért tudja ilyen meggyőzően képviselni olvasói előtt, mert helyesen, jó eszközökkel képviseli. Jó történeti érzékre valló megfontoltsággal kerül ki olyan buktatókat, mint az értékelés szempontjából nem elsőrendű tények lebecsülése, alárendelt kezelése, meg az a tévhit, hogy áz igazság a jelzők számától vagy attól lesz erősebb, hogy a szükségesnél nagyobb hangerővel mondjuk ki. A szerző nem ilyen hamar csorbuló és főleg forgatójukra veszedelmes pléh kardokkal száll sikra a paraszti osztályharc történelmi igazságáért. Könyve a tekintetben is az utolsó évtized magyar gazdaságtörténeti irodalmának legjobb darabjai közé tartozik, hogy forrásainak objektiv tényanyagát mélyrehatóan tárja fel és módszeresen használja, gondosan óvakodva elsietett általánositásoktól, tul gyors következtetésektől. A mértéktartásra és arányérzékre való törekvés jelentkezik előadási módjában is : állitásai ezáltal csak nyernek meggyőző erőben, hangsulyban. Eszterházy József s bennő a barokk magyar fenkölt legendáját erőlködés nélkül, egyszerű mozdulattal teszi lomtárba, rámutatva, hogy az Eszterházyak tatai uralmának kezdeteiből nem egészen az ellenforradalmi korszak irodalmának dicséretét kiváltó «magasabb, kulturált életformák» közvetitése áradt a magyar nép felé : «az épités, a gazdasági fejlesztés, a benépesités hasznos munkája a jobbágyság tulterhelésével, németesitéssel, vallásüldözéssel sokszor békés parasztotthonok feldulásával összekapcsolódott össze». Emlitsük meg végül, hogy a szerző, ha nem is riad vissza a bonyolultabb mondatoktól, lényegében véve sikerrel kisérelte meg gazdaságtörténeti témáját jól olvasható, világos, sőt nem egy helyen szines, megelevenitő erejű stilussal megirnia. Legyen szabad az ismertetőnek egyebek közt ezt is pozitivumként kiemelnie.

Kosáry Domokos

A TÖRTÉNETI STATISZTIKA FORRÁSAI Szerkesztette Kovacsics József

Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957. 462 l.

A magyarországi statisztika és történettudomány már több mint félszázada közeledik egymáshoz, keresi az együttmüködés lehetőségeit és módszereit. E közeledésnek és keresésnek eredménye a történeti statisztikának - mint a statisztika egyik ágának és a történettudomány egyik módszerének - a kifejlődése. A statisztikust mindenkori statisztikai tevékenysége kiváncsivá tette tudományának multja, korábbi módszerei, s összehasonlitásképpen, a fejlődés pontosabb megállapitása céljából, a korábbi statisztikai adatok iránt. A történettudomány müvelői, az egyes részstudományok kialakulásával egyidejüleg, a tömegjelenségek vizsgálata során, egyre inkább segitségét érezték a számokban rejlő bizonyitó erőnek. Thirring Gusztáv, akit a magyarországi történeti statisztika

megalapítójának tekintenek, szinte egész életét ennek a munkának szentelte. A Magyar Statisztikai Szemle az 1930-as évektől kezdve bőségesen teret biztosított a történeti statisztikai tanulmányoknak. A történészek közül Acsády Ignác a számok tömegét tárta fel a történettudomány számára, s a Magyar Statisztikai Közlemények uj folyamában megjelent nagy munkája (Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában, 1720-21) máig is a történeti statisztika egyetlen reprezentativ müve.

A Thirring Gusztáv és Acsády Ignác által megkezdett uton statisztikusok és történészek törekvései szerencsés és hasznothajtó módon találkozhatnak abban az elismerésre méltó vállalkozásban, melyet a Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár részéről Kovacsics József és Ila Bálint hozott létre, a történeti statisztika müvelésére, s amelynek első gyümölcse a »Történeti statisztika forrásai« c. kötet. Arra vállalkoztak, mint á bevezetésben mondják, hogy »átfogó ismertetést adjunk a történeti statisztika forrásairól, hogy kritikai szemmel ismertessük a fontosabb forráscsoportokat, egyuttal módszert adjunk az adatok felhasználásához, a további feldolgozásokhoz és kutatásokhoz«(14).

A kötet gerincét a történeti statisztika főbb - legnagyobbrészt országos jellegü - forrásait ismertető tanulmánysorozat alkotja. Az ismertetett források egyrésze történeti forrás, mely statisztikai szempontból is hasznositható, statisztikai módszerrel is feldolgozható. Másik része statisztikai forrás, melynek értékelésénél és feldolgozásánál a statisztika tudományának elsődleges szempontjai és igényei mellett a történettudomány szempontjai és igényei is érvényesithetők.

Bakács István a dicalis összeirásokat, Ila Bálint a dézsmajegyzékeket, Maksay Ferenc az urbáriumokat, Dávid Zoltán az 1715-20. évi összeirást, Felhő Ibolya a Mária Terézia-féle urbérrendezés során készült adatfelvételeket, Acsádi György az 1784-85. évi népszámlálást és az ezen alapuló népességnyilvántartásokat, Bottló Béla az 1828. évi országos összeirást, Trócsányi Zsolt pedig az erdélyi összeirásokat (az 1750. évi erdélyi országos összeirást és az 1819-20. évi urbéri összeirást, a Conscriptio Czirakyanat) ismerteti. Közli a kötet Thirring Gusztáv posthumus, nem teljesen befejezett tanulmányát a városok népességének 1848. évi összeirásáról a soproni »népszámlálás« és főbb eredményei tükrében is.

A tanulmányok legnagyobb része kiadatlan - csak részleteiben, vagy csak összesitésében ismeretes - forráscsoportokat tárgyal. Kettő kivételével. Az egyik Dávid Zoltán tanulmánya, mely az 1715-20. évi összeirás előzményeinek, keletkezésének és sorsának ismertetése után nagy felkészültséggel megkisérli az Acsády által teljes egészében feldolgozott és kiadott összeirás kritikáját. Bár a XVIII. századi történeti statisztikai részlettanulmányok hiánya miatt igen sokszor kénytelen volt feltevésekre szoritkozni, tanulmánya további kutatások elmemozditójául szolgálhat. A másik tanulmány, Acsádi Györgyé, Thirring Gusztáv megjelent müvei alapján foglalta össze a II. József-féle népösszeirásokra vonatkozó alapvető ismereteket. Ezzel kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy nem lett volna e helyes, ebben az országos jellegü történeti statisztikai forrásokat ismertető kötetben, az 1804-5. évi népösszeirást - a bevezetésben röviden közölteken kivül - részletesen ismertetni, annak ellenére, hogy Thirring Gusztáv 1903-ban már ismertette és feldolgozta azt. Ugyanez a helyzet az 1850-51. évi és az 1857. évi osztrák népszámlálások anyagával is, jóllehet már ezek is napvilágot láttak nyomtatásban.

A kötet tanulmányai általában tárgyalják az összeirások, adatfelvételek létrejöttének körülményeit, jellegüket, tipusaikat, vizsgálva a bennük rejlő adatok forrásértékét, példákkal bőségesen illusztrálva a történeti statisztika területén való felhasználhatóságukkal kapcsolatos kérdéseket. Maksay Ferenc az urbáriumokból főleg népesedési és mezőgazdasági történeti statisztikai adatokat közöl (fenntartva a lehetőségét még több szempont érvényesitésének). Ila Bálint tanulmánya : a dézsmajegyzékek, mint a történeti statisztika forrásai a következő felhasználási területekre utal : Magyarország népesedésének története, társadalmi rétegeződés, termelőerők, mezőgazdasági termelvények, azok fajtái és hozama, állatállomány statisztikája, árak, értékesités, kereset, munkabérek, történeti földrajzi adatok. Mindezek mellett alkalom és lehetőség nyilt arra is, hogy rövid összefoglalásban ismertessenek olyan fontos kérdéseket, amelyeknek a statisztikai források megértetésén tul, általános történeti jelentőségük is van : mint például a XVI-XVIII. századi adózási rendszer kérdése, a dézsma mint jobbágyi teher stb.

Ezek a tanulmányok tehát, jóllehet elsősorban a történeti statisztika céljainak szolgálatában állanak, - mint levéltári anyagismertetések jóval tulmutatnak kitüzött céljaikon, s tanulmányozásuk nyomán felvetődik az a kérdés, hogy a történettudomány a történeti statisztikai módszerrel nyert adatok publikálása terén megelégedhet-e pusztán számsorok, grafikonok vagy térképek közlésével. A kérdést aktuálissá teszik a kötetben a 368-416. lapokon közölt történeti statisztikai táblázatok, melyeket Thirring Lajos segitségével Acsádi György és a kötet munkatársai készitettek. A táblázatok azt a célt szolgálják, hogy »mintegy a történeti statisztikai kutatások bevezetése képpen szemléltessék a történeti statisztikai táblázatok tartalmát, értékét, egyben készitésük módjait és lehetőségeit is«. (368 l.) Bár Acsádi ismételten figyelmeztet a közölt táblázatok tájékoztató és bevezető jellegére, hasznosabbnak vélnénk, ha a történeti statisztikai módszerrel feldolgozott problémák a puszta adatközléseken tulmenőleg monografikus feldolgozást nyernének.

A kötet a történeti statisztika forrásai közül, mint már emlitettük, főként az országos jellegüeket tárgyalja. A bevezetés szerint terjedelmük miatt nem voltak a kötet anyagába beszorithatók a megyei és városi összeirások, valamint az egyházi összeirások ismertetései (14 l.). Véleményünk szerint ezeken kivül, s még a bevezetésben a történeti statisztika egyéb forrásai között felsoroltakon kivül - egy esetleges következő kötetben - hasznos volna még a következő forráscsoportok ismertetése is: anyakönyvek, céhkönyvek, adókönyvek, számadáskönyvek, telekkönyvek, nemesi összeirások stb. A történeti statisztika egyéb forrásainak csak a bevezetésben, illetve a Bibliográfia A) pontjában (levéltári források) közölt egy kissé kezdetleges felsorolása és értékelése a feltáró munka kezdeti stádiumában elkerülhetetlen lehetett. A feudális kori összeirások jegyzékének a levéltárakban megindult elkészitése ezen a téren nagy segitséget jelent, majd mind a következő kötet forrásismertetői, mind a készitendő monográfiák szerzői számára.

Ez az ismertetés nem térhet ki az egyes tanulmányok részletes ismertetésére, s nem foglalkozhat a történeti statisztika számos olyan elvi kérdésével sem, mely a kötet s a régebbi történeti statisztikai irodalom tanulmányozása során felmerül. Remélhetőleg a közelmultban megjelent Történeti Statisztikai Közlemények lapjain az adatközlések és monografikus feldolgozások mellett ezek az elvi kérdések is megtárgyalásra kerülnek majd.

Nagy Lajos

Mérey Klára: A MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSSÁG MOZGALMAI A DUNÁNTULON 1905-1907-BEN

A Magyar Történelmi Társulat, Szikra, Budapest, 1956, 198 oldal.

E kötet egy fiatal tudományos kutató első munkája. Benne a kezdő minden akadályt legyőzni akaró lelkesedése, de egyuttal bizonytalankodása, tapogatódzó utkeresése is.

A könyv helytörténeti kutatás gyümölcse. Anyagával hézagpótló helyet tölt be a magyar munkásmozgalom történetének felkutatásában. Csak helyeselhetjük a témaválasztást.

Mit tartalmaz Mérey Klára könyve? A dunántuli parasztság 1905-1907-es harcainak gondos, aprólékos leirását. De választ keresve arra a felvetett kérdésre, hogy »1905-ben miért vált egyi időre éppen a Dunántul a szegényparaszti és agrárproletár megmozdulások központjává« értékes anyagot közöl a dunántuli mezőgazdaság és a mezőgazdasági munkásság helyzetéről is a századforduló idejéből.

Vázolja a Dunántul lakosságának foglalkozás szerinti megoszlását, a földbirtok megoszlást - ezenbelül részletesen foglalkozik a korlátolt forgalmu, különösen a hitbizományi nagybirtokok kérdésével; röviden leirja a dunántuli gazdálkodás módját, ezzel kapcsolatban igyekszik érzékeltetni a mezőgazdaság kapitali zálódásának előrehaladását. Kár, hogy nem foglalkozik részletesebben a birtokos kis és középparasztság helyzetével, s csak egy-két adattal illusztrálja a parasztság elnyomorodását.

A könyvnek ebben a - bevezető - részében legértékesebb a mezőgazdasági munkásság helyzetével foglalkozó alfejezet. Sok adat közlésével szemlélteti a munkabérek, munkaviszonyok terén uralkodó viszonyokat bemutatja, hogy a hübéri-maradvány robotnak milyen formái sujtották még a

XX. század elején is a Dunántul parasztságát. Nem lehet megindultság nélkül olvasni egy eredeti okmányt, a címe: «Föly jelentés a Dunaföldvári és az összes hazai munkás osz.a Sérelme iránt», amelyben Vörös István és társai elpanaszolják, hogy «a rész ki adásai vagy is a napszám szolgálat díja anyira le Van Vonva azon munka megtevő osztála nem képes a monkája után meg élni. Vagy is Családját fentartani és házbérét fizetni és ruházkodni...»

Ebben - a mozgalmak gazdasági okait kutató - részben sok értékes adat kapott helyet. Meg kell azonban mondani, hogy ezeknek az adatoknak kezelésében, feldolgozásában a szerző nem mutatott elegendő bátorságot, kezdeményezést. Nem dolgozza fel kellően a közölt adatokat, nem hasonlítja azokat össze és más területek megfelelő adataival s így ezek nem válnak az olvasó számára eléggé plasztikusakká, meggyőzőkké.

A mezőgazdasági munkásság helyzetének ismertetése után tér rá a mozgalmak ismertetésére. Évenként részletezi őket; legtöbbet a legerőteljesebb, legtömegesebb 1905-ös mozgalmakkal foglalkozik. Sajnos, éppen ezekkel kapcsolatban nem tér ki a hatalmas méretű sztrájkharcok eredményeinek, vívmányainak tárgyalására, hanem megelégszik a mozgalom résztvevőinek, területi kiterjedésének, a hatósági megtorlásoknak összegezésével. Mégis, érénye a könyvnek, hogy szerzője a leírt események napjainkban élő résztvevőit is felkutatja és megszólaltatja.

Mérey könyvének fő pozitívuma, hogy a szerző által nagy szorgalommal felkutatott helyi, vármegyei stb. levéltári és más forrásanyagok és kiadványok nagy tömegére támaszkodik. Tagadhatatlan, hogy közölt anyagával jelentősen gazdagította a magyar mezőgazdasági munkásság helyzetéről, mozgalmairól meglévő ismereteinket. Másrészt azonban kifogásolható, hogy a szerző a felhozott anyagot általában nem összegezi kellőképpen és nem a nagy mennyiségben közölt anyagából igyekszik elvi következtetéseket levonni. Ezeket kívülről veszi, szaktekintélyek által - sokszor talán nem is elegendő mennyiségű történelmi tényanyag alapján - kimondott általános tételeket alkalmaz a dunántúli helyzetre. Így a Földmunkások Országos Szövetsége és különösen helyi csoportjainak az 1906-os sztrájkokkal kapcsolatos szerepéről nem von le önálló értékelést, hanem átveszi azt az általános és egyoldalú megállapítást, hogy «a Földmunkások Országos Szövetsége vagy a Munkásvédő Szövetség opportunista politikája folytán nem is lehetett az agrár proletariátus mozgalmának sem előkészítője, sem vezetője, sem irányítója». Igaz, elismeri, hogy «a helyi csoportok valóban segítették a mezőgazdasági munkások harcát». Ez azonban nyilván kevés, hiszen a könyv maga és a megszólaltatott résztvevők nyilatkozatai is azt mutatják, hogy itt többről van szó, mint egyszerű segítésről.

Az utószóban felveti a kérdést: «mi volt az alapvető oka annak, hogy az a nagy lendület, amely az 1905-ös kelet-dunántúli, majd az 1906-os országos aratósztrájkokban felszínre került, megtorpant és nem fejlődött tovább?» A kérdésre Andics Erzsébettől vett idézettel felel: «a szociáldemokrata vezetők... szembefordultak a legelemibb nemzeti törekvésekkel, lepaktáltak a gyűlölt Habsburg-dinasztiával». Ezt az egyetlen okot hozza fel, bár óvatosan olyan fogalmazásban, hogy «ez az egyik alapvető ok volt». De miután a többi «alapvető» okkal adós marad, lényegében kizárólag «a nemzeti törekvésekkel szembeforduló szociáldemokrata vezetők» nyakába varrja a felelősséget azért, hogy 1905-1907 Magyarországon nem vált olyan «főpróbává» mint Oroszországban (173-4. oldal). Ez pedig, figyelembe véve a szerző helyes törekvését, hogy a mozgalmak kirobbanását gazdasági okokban kutassa fel, nemcsak helytelen, hanem következetlenség is.

Mérey hasznos könyve két fő tanulsággal szolgálhat a helytörténettel foglalkozók számára: 1. Pozitív tanulsága a nagy szorgalommal felkutatott történeti forrásanyagok sokaságának felvonultatása. 2. Negatív tanulságként azt vonhatjuk le, hogy több bátorsággal és önállósággal kell a felkutatott anyag alapján a helyi adatokból - persze nem hagyva figyelmen kívül az országos eseményeket - megfelelő következtetéseket levonni.

Kővágó László

S. Szabó Ferenc: A HATVANÉVES MEZŐGAZDASÁGI MUZEUM (1896–1956)

A Mezőgazdasági Muzeum kiadása. Budapest, 1956. 244 l.

Igen szép kiállításban, számos illusztrációval jelent meg ez a kötet S. Szabó Ferencnek, a Mezőgazdasági Muzeum főigazgatójának neve alatt. Igaz ugyan, hogy ha a Gazdasági Muzeumot elődnek tekintjük, akkor tavaly már a muzeum fennállásának 85. évfordulóját ünnepeltük. A jelenlegi muzeumot azonban kétségtelenül hatvan évvel ezelőtt, 1896-ban alapították. Méltán nevezhetjük a milleneumi korszak egyik legjelentősebb és legmaradandóbb kulturális alkotásának. A kötet átfogó és alapos képet kíván nyujtani belföldi és külföldi érdeklődők számára a muzeum hatvanéves történetéről, jelenlegi állapotáról, és jövő feladatairól. A történeti rész, mely a kötetnek mintegy a felét foglalja el, hat oldalas összefoglalással kezdődik gazdasági, társadalmi és nevelésügyi helyzetünk alakulásáról az Árpádháztól a XX. század elejéig. A könyv egyetlen alapvető hibája, hogy ez az összefoglalás belekerült. Hat oldalon ekkora korszakot ilyen témafelvetéssel tárgyalni, szinte lehetetlen is másként, mint elnagyolt, felületes és helyenként hibás ítéletekkel. Az olvasó az egészet fölöslegesnek érzi, hiszen nem szükséges egy ilyen jól körülhatárolt téma esetében szinte Ádám-Évánál kezdeni a történetet. Ez a bevezetés méltatlan a kötet szinvonalához. A török hódoltság és a Habsburg-függés (s különösen ez utóbbi) hatását a magyar gazdasági és társadalmi fejlődésre erősen tulozva festi. Az elmaradottság ellenére is észrevehető pozitiv fejlődésről többet kellett volna szólnia, hiszen a Mezőgazdasági Muzeum alapitása 1896-ban éppen a magyar mezőgazdaság ősi, nagy multjának akart történeti emléket állitani és ezeket a hagyományokat kivánta a modern tudomány segitségével továbbfejleszteni.

A muzeum történetét tárgyaló fejezetek, pontos adatokkal és világosan beszélik el e hányatott fejlődés egy-egy szakaszát. A muzeumnak kezdettől fogva legfontosabb feladata a mezőgazdaság állapotának tárgyi és adatszerü szemléltetése volt, az agrártörténeti fejlődés bemutatása. Két világháboru pusztitása vetette vissza e világhirü intézmény munkáját. Különösen a második világháboru okozott sok anyagi kárt. A magyar mezőgazdaságnak a földreform után nyiló uj távlati szükségessé tették a muzeum alapos ujjáépitését és ujjászervezését. Ez a munka 1950-ben indult meg és még ma is folyik.

A muzeum ismeretterjesztő munkáját egyre fejlettebb módszerekkel végzi. Ezekről a kötet szemléletes képet nyujt. E jubileumi kötet megjelentetése is a muzeum népszerüsitését kivánja szolgálni, azt hiszem, jó eredménnyel. Bizonyára felkelti a fiatal magyar agrártörténészek fokozott figyelmét az az örvendetes tény is, hogy a muzeum mai célkitüzései között első helyen szerepel az agrártörténeti kutatás előmozditása. «Agrártörténeti kutatásainak tengelyébe egy összefoglaló nagy magyar agrártörténeti mü megteremtését és kiadását helyezi.» (167 l.) A Mezőgazdasági Muzeum gyüjtő és feltáró munkássága valóban nélkülözhetetlen segitséget nyujthat ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság történeti fejlődését kutatóink egy uj, modern összefoglaló müben ábrázolhassák majd.

Ennek a kötetnek a megjelenése azzal a tanulsággal is szolgálhat, hogy nagymultu tudományos intézményeink történetére érdemes gondot forditani, mert az ilyen kiadványok nagyban hozzájárulnak értékeink közkincsé tételéhez.

Rosdy Pál

TANULMÁNYOK AZ ERDÉLYI KAPITALIZMUS KEZDETEIRŐL

A Román Népköztársaság állami közgazdasági és jogi könyvkiadója igen tanulságos és figyelemreméltó sorozatot indított el 1956-ban: a «Gazdaságtörténeti tanulmányok» sorozat szerzői az erdélyi kapitalizmus kialakulását vizsgálják. Ez első tanulmányi Imreh István irta Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején cimmel. A második füzet Jakó Zsigmond: A magyarpataki és a kalini hamuzsirhuta története cimü tanulmányát tartalmazza. A sorozat harmadik darabja három kisebb tanulmányt közöl: Csetri Elek: Gépek és korszerü mezőgazdasági eszközök meghonositása a zsibói Wesselényi uradalomban; Imreh István: Az erdélyi manufakturaipar munkásairól a a XIX. század első felében; Benkő Samu: Az erdélyi müszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről.

A címek már önmagukban is mutatják a sorozat szerkesztőinek szándékát. Olyan részletkutatásokat végeztek el, amelyek a továbbiakban majd alapul szolgálhatnak a szélesebbkörű, általános törvényszerűségek levonására vállalkozó összefoglalásnak. Kiindulópontul szolgáló történeti tanulmányokat néhány egyéni kezdeményezéstől eltekintve alig hagyott hátra a polgári történetírás s így az erdélyi kapitalizmus történetéről nagyon kevés a közölt forrás, a szilárd ismeretanyag. Ezenkívül az a tény is szükségessé tette az alapos részletkutatásokat, hogy Erdélynek számos olyan területe van, amely a kapitalizmus kialakulásának idején egészen sajátos viszonyokat, nem egy esetben még külön jogállást is megőrzött, így a különböző területek gazdasági fejlődése fontos eltéréseket mutat egymástól. Amint az első füzet szerzője, Imreh István hangsúlyozza, a sajátos egységek legfőbb jellemvonásainak feltárásán át vezet az út az általános fejlődési tendenciák megállapításáig.

1.

Imreh István tanulmánya a székelyföldi majorsági gazdálkodásról a Mikó család birtokainak vizsgálatát állítja központba, kiegészítve a Nemes család uradalmára és több kisebb birtokra vonatkozó adatokkal. A szerzőnek ezáltal alkalma nyílt arra, hogy a családi levéltárak részletes adataira építse fel egy egész tájegység gazdasági fejlődésének rajzát. Már előljáróban meg lehet állapítani, hogy ez a vállalkozás kiválóan sikerült. A tanulmány meglepő gazdagságban tárja fel egy családi birtok fejlődési adatait az egész Székelyföld gazdasági fejlődésének fő irányait. Az ilyenfajta birtokfejlődési analíziseket nálunk is érdemes volna jobban szorgalmazni: gazdaságtörténeti összefoglaló munkáink hitelét, pontosságát, gazdagságát növekedne ezáltal.

Imreh nyolcvenes tanulmánya bevezetőben a székelyföldi feudális rétegeződés néhány sajátos vonásáról ad képet. Rámutat arra, hogy a feudalizmus bomlásának idején a XVIII. század végétől kezdve a székelyföldi birtokok területi szétszórtságuk következtében nem olvadhatnak egybe nagy, egy-egy majorsági központ köré tömörülő uradalmi falvak rendszerévé. Adatokkal bizonyítja, hogy a primipilusok, pixidariusok, a határőrkatona huszár- és gyalog-székelyek nagy száma szintén milyen fontos sajátosságot kölcsönzött a Székelyföld társadalmi szerkezetének, noha a birtokos nemesek és a jobbágyok között elhelyezkedő középrétegek Erdély más részeiben sem hiányoztak. A népes határőrkatonaság miatt a birtokos nemesek kevesebb hatalommal rendelkeztek egy egész szék népe felett, terjeszkedésük, birtok-, erdő-, legelő-foglalási szándékuk korlátokba ütközött. Az adatokból kiderül az is, hogy míg a megyei területeken a jobbágy és a zsellér a lakosság 80 %-át tette ki, addig a Székelyföldön még a 40 %-ot sem érte el s lazábbak voltak azok a kötelékek is, amelyek a használatában lévő földhöz és ugyanakkor urához fűzték. A szerző részletesen elemzi a falu és földközösségek szerepét, a falusi önkormányzat antifeudális harcát s ennek azt a sajátosságát, hogy a jobbágy-katona faluközösség a megyei jellegű faluközösségnél hatékonyabban tudta korlátozni a földesúri kisajátítási törekvést.

Noha majorsági földfoglalásokkal már a XVII. század folyamán is találkozunk, a XVIII. század elejéig Erdély agrárviszonyait döntően meghatározta az a körülmény, hogy a termelés súlypontja még nem esett a földesúri majorságbirtokra, az allodiumra. A jobbágytelken és jobbágyszolgáltatásokon alapuló földesúri gazdaságot még nem váltotta fel a majorsági üzemre alapozó és piacra termelő földesúri gazdaság. A feudalizmus bomlásának idején is úgy találjuk, hogy a földesurak főleg a jobbágyszolgáltatások növelésével próbálták fokozni bevételeiket. Imreh adatokkal bizonyítja, hogy a Székelyföldön még a XVIII. század végén is a paraszt földdel való ellátása, nem pedig földtől való megfosztása volt az a kizsákmányolás alapja. Parasztföld csonkítására, irtásföld visszavételére, foglalásra inkább csak a XIX. század elején kerül sor. A szerző azonban - igen helyesen - hangsúlyozza, hogy a parasztságnak állandóan fokozódó kisajátítása, ha ez nem is a szántóterület tekintetében történt, a későbbiek során úgyancsak elvezetett bizonyos paraszti tömegek elproletarizálódásához.

Az erdélyi tőkefelhalmozás viszonylagos elmaradottsága következtében a földesuraknak nem volt elegendő tőkéjük ahhoz, hogy a gyatra robotot megfelelőbb bérmunkával pótolják. Ez korlátozta őket a jobbágyi szántók elrablásában, kisajátításában. Majorsági üzemhez szükséges földterületet meg lehetett szerezni anélkül is, hogy a jobbágybirtokot erősen meg kellett volna csonkítani. Így

hát a kisajátitás erőteljesebben folyik a közlegelők, közkaszálók, területén, a közös erdők tulajdonáért és használáért, a több falu birtokában lévő közföldekért. Ezáltal a földesur - mutat rá Imreh - bővitheti allódiumát, anélkül, hogy a jobbágyait a szántóról kellene elzavarnia s igy a munkaerő mennyiségét csappantaná meg.

Az uj feltételek megérése a Székelyföldön még a lassu kelet-európai fejlődéshez képest is akadozóbban halad előre. Imreh részletesen kimutatja, hogy milyen változásokat és sokszinüek voltak a feudalizmus bomlásának idején a munkaerő igénybevételének formái, hogy milyen lassan és szórványosan terjedt el a bérmunka. A földesuri allódiumokon az időben a robot mennyiségi növelése, a különböző cimeken szerzett, zsarolt többletmunka szolgáltatása révén igyekeztek elkerülni a bérmunkát. Imreh a részletes jobbágystatisztikák egész sorával mutatja ki, honnan rekrutálódtak az elégtelen robotmunka felváltására hivatott bérmunka vállalói, a mezőgazdasági proletárok. A földesuraknak azonban csak igen csekély mértékben volt tőkéjük a szabad munkaerő megvásárlásához s ezért szivesebben nyultak a feudális munkarendszer szolgáltatta eszközökhöz (a ledolgozási rendszer fokozásához stb.).

Imreh, megvilágitva a majorsági termelés folyamatát, a majorsági termékek eladásának módját, megvizsgálva a földesuri pénzbevételek különböző forrásait, végül arra a következtetésre jut, hogy a székelyföldi eredeti tőkefelhalmozás folyamata igen lassu volt és sok vonatkozásban alatta maradt még az átlagos erdélyi szinvonalnak is. A parasztság kisajátitása kisebb méretü volt, mint másutt, sőt még a XIX. század első évtizedeiben sem volt ritka a parasztok telekbe helyezése. A kisajátitás nem lökésszerü roham okban ment végbe, hanem hosszasabb, lassubb és a parasztság számára igen terhes korlátozások, jogfosztások, életlehetőség-szükitések közepette haladt előre a munkaerejüket eladni kész termelők rétegének kialakulása. A székelyföldi társadalomban a hagyományos feudális viszonyok átmeneti formákkal és a kapitalista termelőmód születésére utaló jelenségekkel keveredve sokáig fennmaradtak. A feudális viszonyokkal még az 1848-as forradalom sem számolt le teljes egészükben.

2.

Jakó Zsigmond 5 ives tanulmánya is az erdélyi kapitalizmus kezdeteinek egy részletproblémáját vizsgálja: a magyarpataki és a kalini hamuzsir-huta történetét vázolja fel. Stilusában, sőt szinte müfajában, mást alkotott, mint Imreh István. Amig a fent ismertetett tanulmány szorosan a gazdaságtörténeti adatok néhol kissé nehézkes, mindig szigoruan tárgyilagos e l e m z é s é t adja, addig Jakó Zsigmond cikke az adatok gondos elemzése mellett, szines l e i r á s s a l, történeti szereplőinek eleven jellemzésével, vonzó stilussal tünik ki. Tény, hogy az ilyen megoldás a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetőbbé teszi ezt a gazdaságtörténeti értekezést. Mindenesetre Jakó tanulmánya kiemelkedik nemcsak a romániai magyar, hanem az egész magyar erdőtörténeti kutatás irodalmából.

Jakó is bőven merit a családi levéltárak eddig jórészt feldolgozatlan kincseiből, az ő tanulmánya főleg a Bánffy család iratanyagára épül. Előljáróban felvázolja azokat a körülményeket, amelyek közt a XIX. század kezdetén az erdélyi földesurak igyekeznek hatékonyabban felhasználni a birtokaikon heverő nyersanyagokat. A századfordulóra "az erdők hasznositásának kérdése került a pénz után futkosó nemesség érdeklődésének előterébe". Jakónak ez a megállapitása összhangban van Imreh tanulmányával is, amely részletesen kimutatja, hogy a földesurak a jobbágyszántók kisajátitása helyett miért fordultak inkább a közlegelők és erdők megszerzése felé. Az erdők kisajátitása - hangsulyozza Jakó - Erdély hegyvidékein az allodizálási folyamatot kisérő földrablások egyik változatának tekinthető. A tanulmánynak éppen az a célja, hogy a szilágysági hamuzsir huták életének vizsgálatával konkrét anyagot szolgáltasson annak felméréséhez, hogy a XIX. század elejéig mennyire haladt előre a feudalizmus bomlása az erdőgazdálkodás területén.

Jakó előljáróban megrajzolja a szilágysági hutákat épitő Bánffyak két tipikus figuráját s rajtuk keresztül az egész nemesi familiát, amely e tőkés vállalkozással akarta alátámasztani a család meg-meg ingó gazdasági alapjait. Leninnek az orosz kapitalizmus fejlődését elemző nagy müve alapján a hutát megalapitó Bánffy Pált is azoknak a kereskedelmi és technikai ismeretek nélküli nemesi ábrándozóknak a sorában emliti, akiknek t i p u s á t Oblomov alakja testesiti meg leghiveb-

ben. Az ilyen emberek be akarnak kapcsolódni az uj gazdasági viszonyokba, de tellességgel régi, földesuri szemléletüket és szokásaikat érvényesitik, illetve érvényesitenek üzleti ügyeikben. Már-már regénybe illik az a szemléletes leirás, amellyel Jákó kitünően érzékelteti, hogy az uj üzleti tevékenység hogyan bontja alkotóelemeire ezt a feudális évszázadok viharaiban egységesnek maradt nemesi familiát. Ebben az élősdi társaságban csak egy élelmes és tehetséges üzletember akad, Bánffy Ádám, aki Pált felváltja a hutaigazgatói székben. Az ő alakjában Jákó azt a tipust mutatja meg, mely a magyar nemesség között sohasem vált uralkodó figurává s amelynek a jelentkezése a XIX. század első harmadában még különösen ritka.

A továbbiakban a szerző felvázolja az erdélyi hamuzsirgyártás és kereskedelem azon előzményeit, melyekhez a Bánffy-féle kezdeményezés kapcsolódott. A hamuzsirgyártásnak már nagy multja volt Európában, amikor a Bánffy-ak bevezették szilágysági erdőgazdálkodásukba, de a magyarországi majd erdélyi hamuzsir megjelenése után hamar előkelő helyet foglalt el a világpiacon. Főként Angliában volt keresett áru, azt tartották, hogy az angol üvegek a magyarországi hamuzsirnak köszönhetik átlátszó tisztaságukat, igen kedvelték ezt a portékát a vászonfehéritők is. A magyar hamuzsir világmárka volt.

Bánffy Pál 1815-ben kezdte épittetni a rézhegységi hamuzsurhutákat. Igen jellemző az a mód, ahogyan a főispán-vállalkozó állami tekintélyét és hatalmát családi összeköttetéseit felhasználva, lényegében még feudális eszközökkel lét rehozta ezt az árutermelő, már a kapitalizmus csiráit képviselő üzemet. Erőszakkal foglalta el a vitás tulajdonu erdőket, mozsárágyukkal védte az épitkezést a lenyegető szomszédi foglalások ellen, az üstkészitő mestert a börtön rémével serkentette gyorsabb munkára, jobbágyok közmunkájával épitette a Kalinba vezető utat stb. ... A két mérföldnyi ugyanakkor a helyszinre kiszállott megyei bizottság urainak a traktája 143 Ft-ot emésztett fel - a nagy országos éhinség idején!. Mindenesetre a kalini huta az akkori viszonyokhoz képest, igen rövid idő alatt elkészült: 1816-ban már piacra szállitották a hamuzsirt. Ugyanezen év tavaszán nekifogtak a Magyarokpataka-i filialis huta épitésének is, amelynek termékei őszre már szintén megjelentek a piacon.

Jákó részletesen leirja az üzem munkaviszonyait, vezetési apparátusát és módszereit, munkásainak különböző csoportjait és életmódját, szenvedélyesen ecsetelve azt a keserű nyomort, melybe a korai kapitalizmusnak ez az első kisérlete döntötte a huta munkásait. »Már esztendeje és egy néhány hónapja - idézi egy hutatiszt levelét - hogy ezen hutánál lévő hamuégetők tellességgel csak kenyeret vagy málét és lisztből készült valami habarcát esznek minden nap egymásután, anélkül, hogy valami vetemény vagy zsir vagy pedig hus járult volna közben mégcsak az ünnepi napokban is ...«

Ilyen körülmények között mutatkoznak meg a hutamunkások, e szerencsétlen sorsu előproletárok szerveződésének első jelei. Az 1830-as évektől fogva több adat maradt fenn a hutai szegények fundusáról, amelynek feladata az elaggott vagy megszorult munkások kisegitése volt!

A huták és a termelés leirása közben a szerző adatokkal bizonyitja, hogy milyen mértéktelen pusztitást végzett az erdők értékes anyagában a kapitalista erdőgazdálkodásnak ez az első kezdetleges intézménye: 1830-ra már kimerültek a közös erdők.

A vállalkozás 1840-re azután teljesen csődöt is mondott. A mérleg igen tanulságos: a vállalkozás által megforgatott több mint 200 000 Ft az erdélyi kereskedelem akkori viszonyai között tekintélyes összeg volt s ami sokkal fontosabb, a két huta lényegesen megváltoztatta a környék lakosainak életét. A születő kapitalizmus elpusztitott a Réz-hegységben mintegy 30-40 000 holdnyi erdőt, a bomló feudális rendszer nincstelenjei nek nyomoruságos életét adott, de mégis ujjá ja életet, amely már egy másik társadalmi rend felé mutatott utat. A szilágysági hamuzsirgyártás jellemző példa arra, hogy a válságba jutott feudális vezetőosztály, milyen módon keresi a kiutat a rendszer bomlásából állandóvá vált pénztelenségből, ... célja a bomladozó feudalizmus alátámasztása volt fejlettebb gazdasági módszerekkel, ...« - a valóságban azonban egy uj társadalmi rend, uj vezető osztály uralma felé tett kezdő lépés volt.

3.

A sorozat harmadik füzetének kisebb tanulmányait Csetri Elek írása vezeti be: «Gépek és korszerű mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsibói Wesselényi uradalomban 1848 előtt.»

Csetri tanulmánya Wesselényi levelezésének és sajnos jórészt elveszett gazdasági iratainak, feljegyzéseinek s más munkáinak alapján visszautasítja azt az - egy 1861-es tudósítás által elterjesztett - nézetet, mely szerint a zsibói uradalomban nem használtak gépeket. Csetri kimutatja, hogy 1848 előtt ifj. Wesselényi Miklós, híven reform törekvéseihez, Erdély egyik legkorszerűbb mezőgazdasági nagyüzemét építette ki.

1817-ig a zsibói uradalom is a legteljesebb elhanyagoltság képét mutatta, a gépek bevezetésének legkisebb jelét sem találhatni ott. Változás akkor történt, amikor Wesselényinek sikerült uradalmi igazgatóul megnyernie Kelemen Benjámint, kora egyik legjobb elméleti és gyakorlati mezőgazdászát. Kelemen ujításai, Wesselényi külföldről hozott tervei s az ezek révén a gyarapodó különböző hazai kisérletek nyomán a fiatal birtokos egymásután vezeti be uradalmába a korszerű ekéket, cséplőgépeket, vető- és kapálógépeket, aszalószerkezetet, sőt kiépíti a vizvezetéket és vizilecskendőket is felszerel a gyujtogatások okozta károk megfékezésére. A hallatlanul elmaradott viszonyok között persze roppant nagy nehézségekbe ütközött ez a gazdaságfejlesztő tevékenység. Csetri érdekesen irja le például azt a harcot, amelyet Wesselényi a cséplőgép meghonosításáért vivott. «Ime Erdély valóságos reform kori képe» - irja a cséplőgép-história végére: «egy földesur cséplőgépet vásárol, de az a rossz utakon elakad a sárban, majd amikor megérkezik, nem akad erdélyi mesterember, aki fel tudná állitani... mikor aztán a gép végül működésbe lép, a felkelő parasztok teszik használhatatlanná...»

A lényeg persze mégis csak az, hogy a Wesselényi uradalom gépei megkezdték hódító utjukat és a születő ujat jelentették, a gépesitett tőkés mezőgazdaság uttörői lettek a mult század első felének Erdélyében. Ennek megfelelően az uradalom termelékenyebben termelt, mint a szomszédos uri birtokok vagy a jobbágygazdaságok. Zsibó gazdasága nem érte el a legfejlettebb magyarországi uradalmak szinvonalát, de az akkori Erdélyben a tetőpontot jelentette. Zsibó példája is bizonyitja, hogyan vált a piacra termelés a technikai haladás ösztönzőjévé a mezőgazdaságban is.

A harmadik füzetben is ir Imreh István, ezuttal az erdélyi manufakturai parmunkásairól a XIX. század első felében. Adatokban gazdag képet rajzol az erdélyi manufakturaiparról, amely a fentebb más ismertetett viszonyok következtében természetesen csak meglehetősen kezdetleges állapotban fejlődött ki. A manufakturaipar munkásairól szólva, mindenekelőtt azt vizsgálja meg, hogy honnan rekrutálódtak, milyen forrásokból, honnan szivta fel őket a kibontakozó ipar. Igy mutat rá a termelőeszközeiktől megfosztott, koldulásból, csavargással élő nincstelenek gyarapodó tömegére, a parasztiélet lehetőség megszükitése következtében napszámosmunkára kényszerülő jobbágyokra, a céhipar bomlási folyamata révén önálló mesterré válni sohsem tudó céhlegények rétegére, továbbá a szakértelmük végett nélkülözhetetlen, külföldről beinvott munkásokra. Számuk nem volt sok, alig több mint ezer, de a manufaktura közvetett módon sokkal szélesebb rétegeket érintett (házimunkások stb.).

Kellő adatok hiányában teljes pontossággal nem lehet még megválaszolni, hogy ezekben a manufakturában milyen méretü volt a bérmunka elterjedettsége, de a szerző az eddigi anyag alapján ugy látja, hogy a különböző átmeneti formák mellett egyre inkább a bérmunka vált meghatározóvá, már 1848 előtt is. Igen érdekes, hogy még az állandóan foglalkoztatott jobbágyokat is pénzbérért dolgoztatták, ezzel is tanusitva, hogy mennyire nyilvánvalóvá vált már 1848 előtt is a kényszeritett munka elégtelensége.

A szerző részletesen elemzi a munka és bérformák egész sorát, majd a manufaktura munkások életkörülményeit elemezve, megállapitja, hogy általában igen sulyos körülmények között tengődtek. Különösen elrettentő volt az a manufakturák által előszeretettel dolgoztatott gyermekmunkások sorsa, igy érthető, hogy az erdélyi manufaktura munkások között is hamar megkezdődött az ellenállás, a harc a jobb életkörülményekért. Ennek a küzdelemnek az adatai azonban még további kutatást igényelnek.

Igen érdekes tényanyagában gazdag és megirásában eleven Benkő Samu tanulmánya az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről. Benkő Samu a rövidre szabott tárgyalás során is tartalmasan elemzi az erdélyi bányászértelmiség lassu, ezer akadályon áttörő fejlődését, majd a bányászértelmiséggel együtt megjelenő első szakképzett erdésznemzedék kibontakozását az általános mérnöki kar kialakulását s a mezőgazdasági szakemberek képzésének akkor oly tekervényes és nehéz útjait. Meglepő, hogy ez a friss gazdasági-műszaki értelmiség milyen tisztán látta az ország gazdasági fejlődésének és saját érvényesülésének összefüggését. Benkő idézi például Anwander Antal uradalmi gazdatiszt «memorandumát», amelyben ez a lelkes mezőgazda megállapítja, hogy a dézsma és robot eltörlése nélkül nincs modern mezőgazdaság s egyebek közt ezt irja: «Az erdélyi termesztő gazdaság és állattenyésztésnek csak ugy lesz jövendője: Ha hogy a Birtokok az összesités által szabadakká tétetnek; ... biztos piatz eszközöltetik ... ha a robot és dézma megszüntetik - ha azoknak kik magokat a gazdasági pályára szánják alkalmok lesz gazdai képzésre». Nem kevésbé érdekes, hogy a gyarmatositó uralkodó osztály is mennyire tudatában volt annak a veszélynek, amelyet a kialakuló uj értelmiség jelentett reá nézve mind gazdasági lag, mind politikailag. Benkő hivatkozik Sándor Lipót nádor 1795-ös memorandumára, amelyben a főherceg a Habsburg házra katasztrófálisnak tartotta az értelmiség gyarapodását Magyarországon és Erdélyben.

Éppen ezért Benkő teljes joggal állapitja meg, hogy a kialakuló erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség viszonylag csekély (mintegy 40 000-re tehető) száma ellenére is fontos szerepet játszott a nemzet gazdasági és politikai fejlődésében, az 1848-as forradalom előkészitésében. Kár, hogy a tanulmánynak ez a része adatokban nem gazdagabb, bár igy is igen tanulságos és elgondolkodtató.

A fenti rövid összefoglalás alapján is megállapitható, hogy a «Gazdaságtörténeti tanulmányok» sorozat eléri azt a célt, amelyet szerzői és szerkesztői maguk elé tüztek. Az ilyen sikeres részletkutatások valóban közelebb visznek ahhoz, hogy e korszak általános összefoglaló gazdaságtörténete megoldható legyen.

Fekete Sándor

K o v á c s József. ADATOK AZ 1848 UTÁNI ERDÉLYI TŐKÉS MEZŐGAZDASÁGRÓL

Bukarest, 1957 Tudományos Könyvkiadó, 248 l.

Örvendetes jelenség, hogy a szomszédos országokban is fellendülőben van az ujkori agrártörténet iránti érdeklődés, s egyre inkább érlelődnek ez érdeklődés kutatás könyvekben, tanulmányokban termő gyümölcsei is. Ezt tapasztaljuk a romániai történettudományban is, melyben - szerencsés módon - önálló vizsgálódási kört jelentenek az erdélyi terület problémái.

Kovács József figyelemreméltó könyvében arra vállalkozott, hogy Erdély mezőgazdasági fejlődésének egyik legfontosabb és legnehezebb szakaszát, a tőkés termelés, gazdálkodás kialakulásának feltételeit és első időszakát vizsgálja, a 48-as forradalom utáni két-három évtizedben. A cim is figyelmeztet s az előszó is hangsulyozza, hogy a szerző nem törekszik a kérdés kimerítő tárgyalására s végleges következtetések levonására. «Csupán arra törekszünk - irja - hogy általános képet adjunk, vázlatosan, az 1848 utáni mezőgazdasági fejlődésnek s elősegitsük a további kutatást néhány fontosabb kérdés felvetésével.» Azt is jelzi Kovács, hogy figyelmét elsősorban a nagybirtokra fordította, a parasztgazdaságok kérdését csupán a tőkés fejlődés útjára lépő nagybirtokhoz való viszonyában elemzi.

A könyv négyötödét kitevő három első fejezetben szerző megvizsgálja az erdélyi jobbágy felszabaditás két fontos okmányát, az 1848. évi IV. te-et s az 1854. junius 21-i császári nyilt parancsot, majd a tőkés gazdálkodás lehetősége, folytatása szempontjából alapvető két feltételt: a munkaerő és a pénztőke, a hitelviszonyok állapotát és ez utóbbival összefüggésben az erdélyi nagybirtokok modern munkaeszközökkel való ellátottságát; végül a harmadik fejezetben a nagybirtokon folyó gazdálkodást mutatja be. A könyv végén három kis fejezetben a parasztság felbomlásáról, a kivándorlásról s antifeudális harcairól olvashatunk néhány megjegyzést.

Az erdélyi mezőgazdaság fejlődését meghatározó tényezők közül Kovács elsőnek az osztrák birodalmi-gyarmati gazdaságpolitikát emeli ki. Rámutat arra, hogy ez a gazdaságpolitika milyen erősen akadályozta az erdélyi mezőgazdaság belső piacának fejlődését, s bizonyítja azt is, hogy Erdély a magyarországi mezőgazdaságnál is rosszabb helyzetben volt az ausztriai piaci viszonyok kihasználása szempontjából is. Ausztria Magyarországot tekintette elsőrendű mezőgazdasági nyersanyagforrásának, mert az olcsóbban szállíthatott. Erdély így nehezebben tudta mezőgazdaságának elmaradottságát felszámolni. Igaz, az abszolutizmus második évtizedében javultak valamelyest a piaci viszonyok - a belső piac némi növekedésével, de a helyzet továbbra is aggasztó maradt. Ez az évtized némi engedményeket hozott Erdély gazdasági életének s uralkodó osztályának is. A nagybirtokosok és középnemesek hiteligényeit az osztrák bankok kezdik némileg kielégíteni, megindul a kármentesítési összegek fokozottabb folyósítása s az erdélyi birtokosok politikai szerepe is növekszik az állami, közigazgatási életben. Ez az engedményesebb politika azt célozta elsősorban, hogy a 67-es kiegyezés számára Erdély uralkodó osztályát is megnyerje.

A továbbiakban - a tulajdonképpeni első fejezetben - sor kerül az 1848. IV. tc. és az 1854. június 21. császári nyílt parancs elemzésére és értékelésére. Az előbbivel kapcsolatban a szerző rámutat arra, hogy Erdélyben az említett törvény a korábbi fejlődés eltérő vonásai, az urbárium hiánya stb. következtében az egész jobbágyságot felszabadította, mert nem volt tisztázva az urbéri és majorsági föld kérdése. Ennek tisztázását a törvény a később felállítandó urbéri bíróságokra bízta, addig viszont a telkek használata a parasztoknál maradt, természetesen minden ellenszolgáltatás nélkül. A forradalom bukása miatt a jobbágyfelszabadítás és birtokrendezés végleges feladata a bécsi hatalom kezébe került. A bécsi kormány idevonatkozó rendelete 1854-ben jelent meg, többek között éppen azzal a céllal, hogy véget vessen a birtokviszonyok tisztázatlansága miatt a parasztok és a volt földesurak között támadt, sokszor igen éles harcoknak s a paraszti földfoglalásoknak. A pátensnek a 48-as törvénynél alaposabb tárgyalása kapcsán Kovács hangsúlyozza azt, hogy helytelen az a korábban elterjedt álláspont, mely 1854-től számította az erdélyi jobbágyfelszabadítást. Arra int, hogy ez a pátens nem volt más, mint az 1848. évi jobbágyfelszabadítási törvény addig még meg nem oldott kérdéseinek végrehajtási utasítása, a jobbágyfelszabadítás jogi következményeinek végleges rendszerét előíró kormányintézkedés. A pátens legfontosabb rendelkezései közé tartozott az urbéri és majorsági földek elvi elhatárolása. Szerinte a pátens a parasztság vonatkozásában nem intézkedett hátrányosabban, mint a 48-as törvény. Bár a pátens alapján működő urbéri bíróságok a volt földesúr érdekeit védelmezték, mégis a parasztok határozott fellépése és elszántsága következtében, a birtokosok képtelenek voltak a parasztok által elfoglalt majorsági földeket, erdőket mind visszaperelni. A Székelyföld bonyolult birtokviszonyai következtében a pátens nem tudta véglegesen rendezni a paraszti és földesúri birtokok szétválasztását s az tette indokolttá újabb törvények, rendeletek alkotását. Ezek közül említi a szerző az 1868. évi március 11-én és augusztus 12-én hozott minisztériumi rendeleteket, melyek alapján a XX. századra is átnyúló pereskedés után sikerült nyugvópontot teremteni a székely birtokviszonyok vonatkozásában. A polgári földtulajdonviszonyok hosszú ideig tartó rendezetlensége kétségtelen szerepet játszott a modern gazdálkodás előrehaladásának lassúságában.

Sokkal fontosabb kérdésként merült fel a földbirtokosok és a gazdálkodás szempontjából, vajon milyen mértékben tudják a tulajdonosok a modern bérmunkát s a szükséges pénztőkét biztosítani. 1848-ban Erdélyben Kovács szerint a földesurak csak 40-50 %-át vesztették el az ingyenmunkának, de ez is igen komoly mennyiség a gazdálkodás vitele szempontjából. Az 50-es évek közepéig jelentős munkaerőhiánnyal s ebből kifolyólag magas munkabérekkel találkozunk a nagybirtokokon. A birtokosok a robottartozások behajtásával, a hatóság támogatásával kiállított napszámosokkal igyekeztek munkájukat elvégeztetni. Volt ugyan nincstelen, bérmunkára szoruló elem Erdélyben, de ezeket egyrészt a magyarországi folyamszabályozási munkák szívták el, másrészt a parasztok még a sok robotvisszaváltási kísérlet miatt sem vállaltak a földbirtokosoknál munkát. Éveken keresztül nagy akadálya volt a modern gazdálkodásra való áttérésnek a földbirtokosok pénzhiánya is. A földesurak ezen is akartak segíteni önkényes kártérítési követelések behajtásával, de mindez nyilván siker esetén sem elégíthette volna ki az igényeket. A törvényes urbéri kárpótlás az erdélyi földbirtokosok számára igen előnyös volt - mintegy 70 millió koronát, valamint 10 évi adósságfizetési moratóriumot is kaptak. A kormány másfél milliós kamatmentes állami kölcsönt is biztosított számukra. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a tárgyalt időszakban, részben az

igen rossz piacviszonyok miatt, részben mert az erdélyi önálló hitelintézeti szervezkedést a kormány megakadályozta, a tőkehiány volt a tőkés termelés alapvető akadálya. Ilyen körülmények között érthető, hogy az erdélyi nagybirtokok modern gazdasági eszközökkel való ellátottsága igen szegényes volt. De ebben szerepet játszott a birtokosok egy részének konzervativizmusa is, ami oda vezetett, hogy meglévő pénztőkéjüket sem fektették be gazdaságuk modernizálásába. Voltak persze olyan birtokosok is, akik szorgalmazták a modern technikai felszerelést, s hirdették a sajtóban is annak előnyeit. A gyér gépesítés azokon a területeken indult meg elsősorban, melyek az erdélyi vagy a magyarországi gépgyártás központjai hoz közel estek. (Bánság, Bihar, Kolozsvár környéke). A modern gépesítés s a mezőgazdasági gépek szakszerű használatának elsajátításában igen nagy szerepe volt az Erdélyi Gazdasági Egyesületnek. A modern technika és termelés szervezése terén kifejtett társadalmi tevékenység ábrázolása Kovács könyvének egyik legértékesebb része, azokkal az adatokkal együtt, melyeken az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás terén tapasztalható egyéni fáradozásokról szólnak (Rajka Péter és mások tevékenysége stb.). Szívesen írja le a szerző a korabeli gépek egyes típusait is, azok elterjedtségének mértékét s a velük végezhető talajművelési és egyéb munkálatokat is.

A nagybirtokon folyó gazdálkodás kapcsán foglalkozik röviden a cselédkérdéssel is Kovács könyve; bemutatja a cselédség számának növekedését, kereseti viszonyaikat, a cselédtartás feudális vonásait is az Erdélyre vonatkozó 1857-es ideiglenes cselédrendszabállyal együtt. (A Magyarországon érvényben lévő 1856. évi rendszabályt is érdemes lett volna összevetni az erdélyivel.) A napszámbérek vázlatos bemutatása után a feldolgozási rendszer erdélyi formáival foglalkozva rámutat arra, hogy az Erdélyben sokkal elterjedtebb volt, mint nálunk, az uradalmi földek jelentős hányadát részes, főleg felés bérlet formájában művelették tulajdonosaik. Kár, hogy ezeket a problémákat túlságosan is röviden elemzi a szerző s ezért tűnnek szinte hihetetlennek egyes megállapításai (pl. a házi kezelésben lévő kapás növényekkel bevetett területek felesbe adása). Nem találjuk elég bizonyítottnak és tisztázottnak az erdélyi bérletrendszerrel kapcsolatos megállapításokat sem. Kovács szerint az erdélyi nagybirtokok jelentős része bérleti kezelésben volt, de csak sejteti a szerző, hogy ezek nem korszerű, modern tőkés bérletek, hanem az erdélyi fejletlen, tőkeszegény viszonyokból logikusan következő elmaradott kisbérletszerű gazdálkodás. A többnyire idegen kereskedők, mint bérlők parasztoknak adták tovább az általuk bérelt birtokot. A parasztokat a bérlők, ők pedig a birtokot igyekezték alaposan kiszipolyozni. Az erdélyi birtokosság tőkeszegénységét bizonyítja az a jelenség is, hogy a bérlővállalkozók igen gyakran szerezték meg tulajdonuknak a bérelt birtokrészeket.

A modern tőkés nagyüzemi gazdálkodás fontos feltételei közé tartozik a tagosítás s az összes feudális kori közös tulajdon felszámolása. Az 1854-es pátens, s a nagybirtokosok maguk is erőteljesen igyekeztek ennek érvényt szerezni, de az nagyon sok esetben lehetetlen volt a parasztság ellenállása miatt. A parasztok magatartása nagyon sokszor indokolt volt a tagosítási ugyanis a nagybirtokosok igyekeztek kihasználni, de az is kétségtelen, hogy része volt benne a parasztság elmaradottabb gondolkozás módjának is. A tagosítás ügye szorosan kapcsolódik a gazdálkodási, művelési rendszer megváltozásához. 1848 után komoly törekvéseket látunk Erdélyben is a modern váltógazdálkodás elterjesztésére, de itt is hihetetlenül erős paraszti ellenállásba ütköztek. Az EGE e tekintetben is, valamint a modern mezőgazdasági növénytermesztési eljárások elterjesztésében, s így növénykultúrák meghonosításában igen sokat fáradozott, bevonva ebbe a munkába olykor a parasztokat is. Kétségtelen, hogy e folyamat gyökerei visszanyúlnak már 48 előttre is, de a döntő lökést a forradalom adta ezen a területen is. Ismeretes, hogy nálunk pl. az illetékes szakminisztérium 50 aranynyal jutalmazandó pályadíjat tűzött ki olyan javaslatra, mely a hármas ugyomású gazdasági rendszer helyét pótló legcélszerűbb vetésforgást kidolgozza (esetleg vidékenként).

Az erdélyi fejlődés ebben a tekintetben is rendkívül lassan haladt előre.

A könyv három utolsó fejezetével kapcsolatban csupán azt jegyezzük meg, hogy a parasztság differenciálódása nem elég megbízható adatokra épül (tüzetesebb Keleti statisztikáját is a szerző), sem ez a fejezet, sem a kivándorlás vizsgálata nem épül hozzá szervesen a könyv mondanivalójának lényegéhez.

A munka egészéről igen nehéz egyértelmű véleményt kialakítani. A szerző is tudatában volt annak, hogy a felvetett kérdések alapos vizsgálatához a kutatás még igen kevés anyagot tárt fel. De kétségtelen, az anyag feltárása közben is hasznos lehet elvi, rendszerező értékelő írásoknak a

megjelentetése. Fogadhatatlan, hogy sok kérdésben valóban ad ösztönzést, irányt, sok ötletet a kutatáshoz ez a munka is. Sőt egy-két ponttól eltekintve a könyv szemlélete igen egészséges módon a mezőgazdaság történetének, kérdéseinek differenciált, sokrétű vizsgálatát sugalmazza. Hasznos s értékes tehát Kovács könyve s tanulmányozása kapcsán csak megerősödik bennünk a tudat: a minél gazdagabb anyagfeltáráson alapuló részlettanulmányok sorozata szükséges ahhoz, hogy a jövőben valóban megbízható, összefoglaló képet adhassunk az erdélyi mezőgazdaság 48 utáni és más korszakbeli állapotáról, fejlődéséről.

Hársfalvi Péter

M. A. Rubacs : OCSERKI PO ISZTORII REVOLJUCIONNOGO PREOBRAZOVANYIJA AGRARNÜH OTNOSENYIJ NA UKRAINYE V PERIOD PROVEGYENYIJA OKTJABRSZKOJ REVOLJUCII. IZD. AKADEMII NAUK UKRAINSZKOJ SZSZR KIEV, 1956. 457 l. TANULMÁNYOK AZ UKRAJNAI AGRÁRVISZONYOK FORRADALMI ÁTALAKÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETÉBŐL AZ OKTÓBERI FORRADALOM IDŐSZAKÁBAN

Az ukrajnai forradalom történetével eddig számos szovjet és nyugati polgári történész foglalkozott, de még a marxista kutatók írásaiban is háttérben maradt a forradalom előtti ukrán falu gazdasági helyzetének feltérképezése és az események alatt beállott változások számbavétele. Munkáikból megismertük a politikai harcok szereplőit, azonban mindig azzal a lényegében válaszolatlanul maradt kérdéssel csuktuk be írásaikat: vajon milyen nagy gazdasági eruptiv erők dobták a történelem felszínére ezt a háborgó embertömeget? Hogy élt közben az egyszerű ukrajnai parasztember? Hogyan lázadt a régi gazdasági rendszer ellen, ha lázadt, és miképpen igyekezett a saját falujában, a házatáján uj életet teremteni?

A szükebb értelemben vett Oroszország agrárforradalmáról már tudtunk egyet-mást. (Vö. Kocsetkovszaja L. E.: Nacionalizacija zemli v SZSZSZR Moszkva, 1952. Agrarnaja politika szovjetszkoj vlasztyi. 1917.) 1918. Dokumenti i matyerjali. Otv. redakt. T. A. Remizova. Moszkva, 1954. Krajev M. A. Pobeda kolhoznogo sztroja v SZSZR Moszkva, 1954), igy az ukrajnai események megitélését önkénytelenül is a nagyorosz faluról kialakított képünk befolyásolta, bár gyanitottuk, hogy a kettő között lényeges különbség mutatkozott.

Rubacs Mihail Abramovics bátran nekivágott a feltáratlan területnek és ebben az első összefoglaló jellegü munkájában fontos törvényszerüségekre derit fényt. Az ukrán állami levéltár, a párttörténeti levéltár és a helyi levéltárak, valamint a korabeli sajtó felhasználásával anyag-gazdag, életszerü történetet ir.

Témája: az ukrán falu vajudása az Októberi Forradalomtól a német megszállásig terjedő öthónapos időszakban. Még mielőtt erről szólna, visszanyul az 1861-es parasztreformig és egy tömör fejezetben világos, jó áttekintést ad az ukrán agrárviszonyok fejlődéséről. Bemutatja a nemesi földbirtok felbomlását, szétaprózódását és e folyamat másik oldalát, a paraszti kulákbirtokos osztály gyors kifejlődését. A kulákság gazdasági hatalmának megállapitásánál természetesen figyelembe veszi az általuk bérbevett területeket is, s igy arra a következtetésre jut, hogy az ukrajnai gazdagparasztok a földhasználat tekintetében már a XX. század elején megelőzték a nemesi birtokosokat (3 millió gyeszjatyinát béreltek, s igy összesen 8,1 millió gyeszjatyina vetőterülettel rendelkeztek, a nemesi birtokosok 3,7 milliójával szemben). A szegényparasztok földéhsége ezzel szemben óriási méreteket öltött. A szerző nem elégszik meg azzal, hogy általában jellemzi az ukrán falu osztályviszonyait és a paraszti rétegeződés alakulását, hanem vázolja a tapasztalható területi különbségeket is. A nemesi földbirtok a Dnyeper jobbpartján elterülő vidéken vetette meg lábát és itt megőrizte uralkodó szerepét. Az un. balparti Ukrajna azonban már a zsiros parasztok klasszikus hazája. Itt a régi feudális eredetü birtokok szinte teljesen felőrlődtek. A harmadik sajátos arculatu terület a sztyeppés Ükrajna, ahol szintén nagy hatalomra tettek szert a kulákok, de gazdaságaik átlagterjedelme jelentősen kisebb volt, mint a balparti Ukrajnában. Az itt elterülő nemesi nagybirtokok és kulákbirtokok javarészt nem

odavaló, másvidékről átmenetileg odakerülő munkásokkal dolgoztattak. A szegényparasztság aránylag sokkal szűkebb réteget alkotott. Az alapos területekszerinti gazdasági felmérés egyszerűben világosabbá teszi a politikai események történetét is. Megértjük, miért éppen a jobbparti vidéken zajlott le a legtöbb nagybirtok elleni felkelés, miért kellett a szovjethatalomnak a balparti Ukrajnában olyan keményen birkózni a kulákok ellenállásával és végül, miért maradt viszonylag passzív a nagy osztályharcos összecsapások idején a sztyeppés Ukrajna. - figyelemreméltó Rubacs fejtegetése az ukrán földbirtok eladósodásáról. A magántulajdonban lévő 20,6 millió gyeszjatyinából 14 464 000-re jelentős bankterhek tábláztak be. A megterhelt föld értékét 2176 millió rubelre becsülték, a kiadott kölcsönök összege viszont 1347 millióra rugott. Az eladósodás aránya Ukrajnában nagyobb volt, mint általában az orosz birodalom területén. - A finánctőke tehát közvetlenül érdekelve volt az ukrajnai földek sorsában. A parasztságnak, ha a nagybirtokra emelte a kezét, szembe kellett találkoznia a nagytőkével.

A továbbiakban a szerző a szovjethatalom létrejöttének sajátosságaival foglalkozik, s arra az érdekes következtetésre jut, hogy a falvakban még azokon a területeken is a paraszti bizottságok kezébe ment át a hatalom 1917 végén és 1918 elején, ahol a városokban a központi Rada kormányzott. A földbirtokosok panaszai egyöntetűen arról szóltak, hogy bolsevikok (javarészt hazáért katonák) állottak a földért folyó paraszti harc élén. A polgári-nacionalista kormány a földkérdéssel kapcsolatban ígéretekkel állatta a parasztokat. A szerző ismerteti a Rada november 7-i körirat át, amelyben az kijelenti, hogy a «nem-dolgozó magántulajdont» fel akarja számolni. Néhány nap mulva, november 14-én megjelent a körirat hivatalos magyarázata, mely hangoztatta, hogy itt még nem törvényről, hanem csak egy álláspont hirdetéséről van szó, a földről majd az alkotmányozó gyülés dönt. A magyarázat kijelenti, hogy «dolgozó földbirtok» alatt az 50 gyeszjatyináig terjedő birtokokat kell érteni. Tehát menteni kívánták a kulákbirtokok igen jelentős részét. Egy másik megszorításában a városi, városkörnyéki és ipari célokra használt földterületeket vonták ki a tervezett reform érvénye alól. A Rada huzavonája és ellenállása szomoru következményekhez vezetett. A türelmüket vesztett parasztok, főleg a jobbparti Ukrajnában megrohanták a nagybirtokok egy részét és hatalmas pusztitást vittek végbez. Többhelyütt a földdel tették egyenlővé az uradalmakat. A felszerelést szétverték, az erdőket felgyujtották stb. A szerző levéltári kutatásai alapján csupán a kijevi kormányzóságban 52 sulyosabban érintett és 396 jelentősen megrongált birtokról ad számot a Rada háromhónapos uralmának korszakából. Kimutatja, hogy a népi elégedetlenség ilyen ösztönös pusztító kitörését el lehetett volna kerülni a helyes földbirtokpolitikával. Ott, ahol a szovjethatalom annyira megerősödött, hogy hozzákezdjék a földről szóló lenini dekrétum megvalósitásához, elmaradt a céltalan, bosszuálló pusztitás. A források egybehangzó tanusága szerint a pusztitásokat leggyakrabban a gazdag-parasztok vezették. A katasztrófális rombolástól, valamint a Kijev alatt álló Vörös Hadseregtől megrémülve a Rada 1918. január 18-án végre a magyarázathoz hasonló feltételekkel elfogadta a földről szóló «törvényt», de jellemző, hogy ugyanazon éjszakán behivták a császári német csapatokat, s igy ez a propagandafogás is papiron maradt.

Azokon a területeken, ahol a bolsevikok befolyása erősebben érvényesült, ahol a közelben nagyobb ipari központ volt, a nagybirtokok kisajátitása szervezetten folyt. 1917 végén és 1918 elején létrejött a nagybirtokok paraszti ellenőrzése, a nagyüzemek munkásellenőrzésének mintájára. A tulajdonképpeni kisajátitáshoz csak december végén, s méginkább 1918 januárjában kezdtek hozzá. A szovjet földtörvény szerint, a nagybirtokok ingóságait stb. térités nélkül kellett volna szétosztani a szegény lakosság között. Az ukrajnai parasztság legnagyobb része azonban a maga módján hajtotta végre a kisajátitást: az egyes vagyontárgyakat a paraszti bizottságok előre megállapitott árakon, vagy anélkül piacon bocsátották áruba. A kisajátitásnak az a módja sértette a szegényparasztok érdekeit. Ezért 1918 februárjában megkezdték az egyszer már piaci uton szétosztott javak ismételt elosztását. A szerző gondosan részletezi a paraszti osztozkodás bonyolult formáit és rámutat arra, hogy az elosztás a nagy munkásközpontok környékén közelitette meg legjobban a szocialista előirásokat. Végül a kollektiv gazdaságok első lépéseivel foglalkozik. Számukat 1918 elején 30-ra teszi.

A munka egészében tartalmas, uj gondolatokat felvető és szines. Kifogásképpen csupán a következőket emlithetjük. Előfordul, hogy mások által felhasznált forrást hivatkozás nélkül átvesz (pl. a Manchester Guardian 1918. január 29-i számát, amely Liholat szovjet történész monográfiájának 55. lapján szerepel), néha pedig tul hosszu idézeteket alkalmaz (96-97 l.). Hiányoljuk a szerző véle-

ményét az ukrán szocialista forradalom történetével foglalkozó irodalomról, s szívesen használtunk volna a munka végén tárgymutatót is.

Összbenyomásként: Rubacs munkája újólag bizonyítja, hogy az Októberi Forradalom rossz értelemben vett publicisztikai feldolgozásának, a levéltárakat és a történelmi források egyéb lelőhelyeit mellőző irodalomnak kora lejárt és megkezdődött a nagy világesemény részletes, tudományos feltárása.

Dolmányos István

J. Groszul: KRESZTYANYE BESSZARABII (1812–1861 gg.)

Kisinyov 1956, Goszizdat Moldavii, 396 l.

(A BESSZARÁBIAI PARASZTSÁG)

A Moldvai SZSZK megalakulása óta a moldvai történetírás nagy lendülettel kutatja fel e terület múltját és különösen a parasztság történetére vonatkozólag produkált már eddig is jó néhány alapvető monografikus feldolgozást. Ezek sorába tartozik J. Groszul moldvai szovjet történész itt ismertetett munkája, mely tárgyát igen szélesen értelmezi és a korszak gazdasági, ezenbelül persze elsősorban mezőgazdasági fejlődéséről alapos képet nyújt az olvasónak. Groszul munkája imponálóan nagy levéltári forrásanyag, valamint orosz, román és kisebb részben egyéb irodalom felhasználásával készült.

Bevezetőjében a szerző hasznos áttekintést nyújt a Besszarábia XIX. századi történetére, főképpen gazdaságtörténetére vonatkozó eddigi irodalomról, kezdve az 1812. tehát Besszarábiának Oroszországhoz való csatolása után már az első években megindúló statisztikai, gazdasági vagy egyéb leíró munkákkal. Részletesen elemzi ezeket a munkákat és megállapítja, hogy adataik menynyiben hasznosíthatók a modern marxista szemlélet szempontjából.

Tárgyalásának első fejezetében a szerző Besszarábia gazdasági fejlődését ismerteti. A terület egészen sajátos, az általános oroszországi fejlődéstől eltérő arculatot mutat. Amikor Oroszországhoz került, a lakosság jelentős része, elsősorban az un. Budzsakban, tehát a déli részen megtelepült tatárok elköltöztek. Ennek megfelelően nagyon gyéren települt táj került az orosz kormányzat kezére. A kormány a földesurakkal karöltve jelentős erőfeszítéseket tett a terület benépesítése és gazdasági életének fejlesztése érdekében. Ez persze szükségessé tette azt, hogy az idetelepítendő lakosságnak bizonyos kedvezményeket nyújtsanak. Különösen a más országokból idetelepülő parasztoknak, bolgároknak, gagauzoknak, sőt németeknek biztosított a kormányzat bizonyos kiváltságos helyzetet és ezáltal lehetővé tette - különösen a déli területeken - egy amerikai típusú farmer-gazdálkodás kialakulását. A külföldi telepesek jól berendezett, piacra termelő gazdaságokat hoztak létre, általában hamarosan gazdag szabadparaszti kategóriává nőtték ki magukat. A jobbágyság intézménye jogilag ismeretlen volt ezen a területen. A XVIII. századi moldvai törvényeket, amelyek a parasztok egyéni szabadságát és szabad költözködését biztosították, az orosz kormányzat több izben is megújította. Földesuri jobbágyok persze akadtak elvétve olyan nagybirtokokon, amelyek orosz kézbe kerültek és tulajdonosaik Oroszországból telepítették ide saját jobbágyaik egy részét. A külföldi telepesek kivételével azonban a föld zöme nemesek, vagy kolostorok tulajdonában volt.

Abban az időpontban, amikor a terület Oroszországhoz került, az egész gazdasági élet általában a hanyatlás állapotában volt. A termelés súlypontját kitevő mezőgazdasági ágak, az állattenyésztés és a szőlőművelés siralmas helyzetben voltak, a gabonatermelés pedig viszonylag csekély volt. Az 1812 után kialakuló kedvező helyzet, a tengeri kikötők közelsége, a szállítás előnyei, a külföldi felvevőpiacok közelsége azonban az 1840-50-es évekre már igen nagyarányu gabonatermelést és gabonakivitelt tett lehetővé. Az árugabona termelésében a földesurak játszottak vezető szerepet. Az 1840-es évek második felében az árugabona 62 %-át, az 1850-es évek második felében pedig 71,7 %-át ők szolgáltatták. Az 1840-es évektől kezdve azonban már komoly arányokat ölt a parasztság árutermelése is, a fennmaradó 38, illetve 28,3 % árugabonát a paraszti gazda-

ságok földjéről származott, elsősorban a külföldről jövő telepesekéről, akik a többi paraszti kategóriákhoz képest, jóval nagyobb mértékben voltak földdel ellátva. A földesuri majorsági birtokok termése általában valamivel magasabb volt, mint a paraszti gazdaságoké. A szerző részletes táblázatokat közöl a gabonatermelés és a burgonyatermelés fejlődéséről az egész tárgyalt korszak alatt, 1814 és 1869 között a gabonatermelés pl. több mint négyszeresére nőtt meg.

A gabonatermelés mellett ebben a korszakban újabb lendületet vesz az állattenyésztés is. A legkifizetődőbb a juhtenyésztés volt, az 1820-as évektől kezdve tenyésztett merino juhok a földesuri birtokok egyik fontos jövedelmévé váltak, nagyobb birtokokon tízezrével tenyésztették őket. A juhok mellett a fajlovak tartása volt a másik fontos ág. Az 1830-40-es években 70 nagyobb ménesben mintegy 15-20 000 lovat tenyésztettek, ezeket főképpen Ausztriába és más külföldi országokba szállították. Az állattenyésztés az 1850-es években érte el tetőpontját, attól kezdve némileg ismét háttérbe szorult, mert a gabonakonjunktura miatt a földesurak egyre több területet alakítottak át legelőből szántóvá. A nagybirtokosok mellett megint csak a telepesek voltak azok, akik jelentős állattenyésztéssel foglalkoztak. Mind a gabonatermelés, mind az állattenyésztés az egész korszakon keresztül külterjes módon folyt. De mellettük komoly fejlődést mutatott a belterjesen művelt kert- és szőlőgazdálkodás is. A moldvai borok és szárított gyümölcsök egész Oroszországban közkedveltekké váltak, különösen az 1840-50-es években, amikor a gyümölcs szárítása és feldolgozása már nagyipari méretekben kezdett kibontakozni. Évente mintegy 20 000 pud (1 pud = 16.38 kg) gyümölcsöt szállítottak Oroszországba és más területekre. A művelés technikája viszont még alacsony színvonalon mozgott.

Jelentős mezőgazdasági ággá alakult a burgonyatermelés és a dohánytermesztés. A dohányt az 1840-es évekig csak személyes fogyasztásra termelték, a dohányföldek kiterjedése nem haladta meg a 60 gyeszjatyinát. A század derekán viszont a dohánytermesztés gyors ütemben növekedett, az 1860-as években már 10 000 gyeszjatyina területen folyt. Ennek megfelelően az 1840-es évek átlagos 20 000 pudnyi termelése az 1860-as évekre 500 000 pudra nőtt meg.

Az agrotechnika igen alacsony volt. A megművelt területen több mint 90 %-án gabonát, elsősorban buzát és kukoricát termesztettek. A gabonatermelés növelését nem a gazdasági módszerek tökéletesítésével, trágyázással és fejlettebb technikával érték el, hanem új területeknek a művelésbe való bevonásával és a parlagi telkek csökkentésével. A gabonatermelés módszere elmaradt a nem feketeföldes oroszországi kormányzóságoktól, ahol ekkor a háromnyomásos gazdálkodás már általános volt. Itt viszont a földeket néhány évi termés után parlagon hagyták, a gyengén betelepült déli területen 10-15 évig is. A gabonakivitel növelése érdekében azonban a parlagon hagyott terület kiterjedése egyre csökkent és a korszak vége felé egyes területeken már áttértek a háromnyomásos rendszerre.

Eleinte az évszázadokon keresztül változatlan szerszámokat alkalmazták. A legelterjedtebb a 3-5 pár ökörrel vontatott kisoroszországi ekе és a fahorona volt. Az 1840-es években azonban - elsősorban a német telepesek - meghonosították a szászekét, az 1860-as években pedig egyes földbirtokosok már gőzekéket is alkalmaztak. Vetőgépeket először az 1850-60-as években alkalmaztak néhány földesuri és telepes-gazdaságban. Az aratást sarlóval és kaszával végezték, a kaszát inkább a déli területeken használták. A cséplés csépháadarókkal történt. Az aratás idején érződött minden évben a leginkább a munkaerő hiánya, ezért néhány földesuri gazdaságban és egyes telepes-gazdaságok is fejlettebb szerszámokat, sőt gépeket kezdtek alkalmazni. A telepesek már 36 fogu boronákat és cséplőgépeket is alkalmaztak. Egyes nagybirtokokon a termelékenység növelése érdekében már bérmunkát is igénybe vettek. A technika általában primitív színvonala miatt azonban a termések a föld gazdasága ellenére többnyire alacsony színvonalon mozogtak, gyakori volt az igen rossz termésű év.

Az ipari termelés az egész korszakon keresztül alacsony színvonalon maradt és főképp a mezőgazdasági termények feldolgozására szorítkozott. A legelterjedtebb ipari vállalatok, a malmok és szeszfőzdék voltak ezekben a vállalkozó földesurak kezdetben robotmunkát alkalmaztak, idővel azonban áttértek a bérmunkára. A kereskedők vagy parasztok manufakturái viszont elevе bérmunkásokkal dolgoztak.

Mint már említettük, 1812 után a belső és a külső kereskedelem egyaránt nagy fejlődésnek indult. Ebben nagy szerepet játszott az a tény, hogy Besszarábia bekapcsolódott egész Oroszország gazdasági életébe. E mellett a Fekete tengeri kikötők, különösen Odessza közelsége, a vízi szállítás lehetőségei is nagymértékben hatottak a kereskedelem fellendülésére. A terület viszonylag gyors benépesedése a belső piac fejlesztésében is komoly tényező volt. Az árutermelés nagyarányú fejlődése természetesen aláásta a régi zárt naturális gazdálkodás rendszerét.

A terület legnagyobb része földesúri birtok volt. 1861-ben a termőterület mintegy 72 %-a a lakosság 3.3 %-át kitevő nemesség és papság tulajdonában volt, de egyes területeken a földesúri föld aránya a 99 % körül mozgott. A parasztság legnagyobb része un. táran volt. Ez a paraszti kategória a moldvai fejedelemségben alakult ki. Groszul részletesen ismerteti a táranok helyzetére vonatkozó irodalmat és megállapítja, hogy a táranok földnélküli szabad parasztok voltak, akik a földesúrtól állatállományukhoz mért földterületet kaptak, aminek fejében tulajdonképpen jobbágyi szolgáltatásokkal, elsősorban robottal, jóval kisebb mértékben pénz- és terményszolgáltatásokkal tartoztak. Személyes szabadságukat és költözködési jogukat a törvény ellenére a földesurak rendszeresen csorbították és korlátozták. A gabonakonjunktúra miatt a nagybirtokosok a táranoknak adott telkeket is egyre csökkentették. A XIX. század elején a földesúri földnek még mintegy 80 %-a volt a táranok kezén, 1861-ben viszont legfeljebb, ha 65 %-a, sőt a sűrűbben lakott területeken még kevesebb. Itt a paraszti telek néhány évtized alatt majdnem a felére csökkent. A földesurak a legkülönfélébb jogcímeken állandóan fokozták a táranok robotmunkáját. A szerző számos példát hoz arra is, milyen erőszakosságokat és önkényeskedéseket alkalmaztak a parasztokkal szemben.

A parasztság másik jelentős kategóriáját az un. răzeşek tették ki. A polgári irodalom ennek a közbirtokosságban élő szabad paraszti rétegnek az eredetét úgy képzelte el, hogy egy-egy régi feudális nagybirtok az öröklődés során egyre több ember kezébe került, tehát ez a szervezet amolyan köznemesi közbirtokosság lett volna. Az elnevezést magát nem egy régebbi történész a magyar részes szóból eredeztette. A szerző az elnevezést helyi eredetűnek tartja, a közbirtokosságot pedig a régi földközösség maradványának. A tárgyalt időszakban a răzeşek is már több kategóriára oszlottak. A továbbra is földközösségben élő parmakok mellett voltak olyan răzeşek, akik már a földközösségből kihasított egyéni telkeken gazdálkodtak, és olyanok is, akik már elvesztették földjüket és földesúri földön gazdálkodtak a szokásos feudális szolgáltatások ellenében. A földesurak az egész időszakon keresztül arra törekedtek, hogy a răzeşek földjét megszerezzék maguknak. Nyílt erőszak mellett ez többnyire úgy történt, hogy beférkőztek a răzeşi közösségbe és így jogot szereztek arra, hogy más răzeşek földjét megvásárolják. Ez a magyarázata annak, hogy a răzeşek egyik csoportja elvesztette földjét.

A parasztok harmadik csoportját az állami parasztok tették ki, az a kategória, amelyik Oroszországban is széltében elterjedt volt. Ezek az állam feudális tulajdonában voltak, állami földből kapott telkeik után bizonyos szolgáltatásokkal főképpen pénzjáradékkal tartoztak az államnak. Groszul korábbi szerzők álláspontját megcáfolva kimutatja azt, hogy ez a kategória Besszarábiában csak 1812 után alakult ki, egyrészt úgy, hogy az orosz kormányzat Oroszországból telepített át állami parasztokat erre a területre, másrészt az állami földekre menekült oroszországi egykori parasztok, vagy a moldvai fejedelemségből ide költözött táranok kénytelenek voltak az állami földek használata fejében a szokásos szolgáltatásokat elvállalni. Az állami parasztok itt viszonylag kedvezőbb helyzetben voltak, mint Oroszország egyéb területein. Az orosz kormányzat ugyanis a balkáni lakosság megnyerése érdekében több engedményt tett, hogy ezáltal balkáni befolyását növelje, a balkáni népek szemében az oroszországi állapotokat a balkániakhoz képest kívánatosaknak tüntesse fel. A besszarábiai állami parasztok helyzetét ugyanazok a rendeletek szabályozták, mint az orosz kormányzóságokban, többek között erre a területre is kiterjesztették az un. Kiszeljov-féle reformot. Helyzetük a besszarábiai parasztság egyéb csoportjaihoz képest kedvezőbb volt.

Groszul a továbbiakban igen részletesen ismerteti a besszarábiai parasztság különböző mozgalmait. A mozgalmak általában a földesurak elleni panaszokkal kezdődtek, vagy azt kérvényezték a parasztok, hogy állami földekre költözhessenek át. A szabadköltözködési jog ellenére a hatóságok ezt a legtöbb esetben megtagadták. A mozgalom további formája az volt, hogy a parasztok vagy állami földekre Oroszország távolabbi vidékeire szöktek, vagy megtagadták a szolgáltatásokat. E mozgalmak nem egyszer nyílt ellenállássá és felkeléssé fejlődtek.

Az Oroszországhoz való csatolás után a tăranok kötelezettségeit továbbra is a moldvai fejedelmek különböző rendeletei szabályozták, lényegében azonosak voltak ezek a moldvai és havasalföldi parasztok kötelezettségeivel. A paraszti ellenállás viszont arra késztette az orosz hatóságokat, hogy megpróbálkozzanak a paraszti kötelezettségek ujabb rendezésével. Több javaslat után 1834-ben hozták meg a tăranokról szóló uj rendeletet. Ennek értelmében a földesurak és a tăranok között önkéntes megállapodást kellett kötni a szolgáltatásokra vonatkozólag. A földesurak szeszmonopóliumát a rendelet továbbra is fenntartotta. A szabadköltözködés jogát ujból megerősitette, de továbbra is erősen korlátozta azzal, hogy a tărannak telkén emelt épitményeit ott kellett hagynia és a földesurral szemben minden tartozását rendeznie kellett. Ezen kivül szabályozta a választott falusi közigazgatási szervek müködését. A rendelet nagy elégedetlenséget keltett a parasztok körében. A tăranok tulnyomó többsége nem volt hajlandó szerződést kötni.

A fokozódó paraszti ellenállás miatt 1846-ban a hatóságok ujabb rendeletet hoztak, az un. «Normális kontraktust». Ez ismét önkéntes szerződéseket mondott kivánatosaknak, abban az esetben pedig, ha a tăranok nem hajlandók a szerződést megkötni, a földesur kénytelen földet adni nekik, a parasztok viszont kötelesek a rendeletben megszabott szolgáltatások teljesitésére. A parasztoknak juttatandó telkek nagyságát a tăranok igásállományától függően a rendelet 3 falce (kb. 48 hold) és 10 falce 14 prăjina (kb. 24 1/2 hold) földterület között szabta meg. A robotnapok számát hivatalos kimutatás szerint 24 napban állapitotta meg, ez azonban még hivatalos vélemények szerint is legkevesebb 52 napnak felelt meg, az egyes robotnapokra ugyanis pontosan előirták az elvégzendő munka mennyiségét, ami azonban legalább 2 munkanapot tett ki. Az 1846-os rendelet még inkább sulyosbitotta a tăranok helyzetét és ennek megfelelően ismét igen nagy ellenállást váltott ki, a parasztmozgalmak ujult erővel lángoltak fel. Igaz, hogy Groszul számitásai szerint a besszarábiai tăranok helyzete még mindig jobb volt, mint a moldvai és havasalföldi parasztok helyzete a «Regulamentul organic» behozatala után, mely valamivel kisebb teleknagyságokat és nagyobb szolgáltatásokat állapitott meg. A besszarábiai parasztság mozgalmai 1858 és 1860 között érték el tetőpontjukat, részei voltak annak az egész Oroszországra kiterjedő nagy hullámnak, amely a cári kormányzatot 1861-ben a jobbágyreform megvalósitására kényszeritette.

A könyv mellékletben az 1834-es és 1846-os rendeletek teljes szövegét, valamint azokról a falvakról közöl kimutatást, amelyekben parasztmozgalmak törtek ki. A könyvet még 3 térképmelléklet egészíti ki, az egyik eléggé áttekinthető formában képet ad Besszarábia gazdasági életéről. Jól kivehető belőle, milyen gazdasági tájegységek alakultak ki a területen belül. A másik Besszarábia közigazgatási térképe, annak feltüntetésével, hogy az egyes falvakban állami parasztok, telepesek, răzesek vagy tăranok települtek-e. A harmadik térkép azt ábrázolja, hogy hol törtek ki parasztfelkelések. Ez a térkép igen világosan mutatja azt, hogy a legtöbb felkelés a sürübben települt északi részeken tört ki, ahol a feudális kizsákmányolás a legerősebb volt, mig a lazán benépesedett déli területeken igen kevés volt a felkelések száma.

A hatalmas anyagot világosan, áttekinthetően feldolgozó könyv adós marad azzal a kérdéssel, hogy témáját miért zárta le az 1861-es évvel. Igaz, hogy ez volt a jobbágyreform éve Oroszországban, de ezt a jobbágyreformot Besszarábia területére nem terjesztették ki és csak 1868-ban hajtottak végre ezen a területen a tăranokat földhöz juttató rendezést. Sokkal logikusabb lett volna tehát 1868-ig tárgyalni a parasztság helyzetét, hiszen a gazdasági életről szóló fejezet amugy is figyelembe veszi az 1860-as évek helyzetét, és egy-két utalást tartalmaz arra vonatkozólag is, hogy az egész gazdasági fejlődésben éppen 1868 után, tehát az itteni parasztreform után történtek lényegesebb változások.

Az Oroszországhoz való csatolás kérdésében a könyv ingadozó, változó értékelést ad. Hol arra utal ismételten, hogy ez a tény mennyire fellendítette Besszarábia gazdasági életét, hol pedig arra, hogy a cárizmus gyarmati politikája milyen káros hatással volt a parasztság hely-

zetének alakulására. A két ellentétes előjelü megállapitás között Groszul nem tud választani és mintegy a két megállapitás közötti kompromisszummal szeretné a problémát lezárni. Holott egészen világos, hogy a hozzácsatolás nem értékelhető egyértelmüen; gazdasági szempontból és bizonyos kérdésekben a társadalmi fejlődés szempontjából is pozitiv kihatása volt, de bizonyos szempontból a parasztság részére nem volt kedvező. Ennek a kettős jellegnek a megállapitásától viszont a szerző, ugy látszik, visszariadt. A következtetés azonban az olvasó számára kézenfekvő és nem változtathatja meg azt a véleményt, hogy a munka jó képet ad a kapitalista viszonyok kifejlődéséről ezen a területen. A feudális Oroszországon belül itt az amerikai utas mezőgazdasági fejlődés sajátos példáival találkozunk, ilyenek különben Déloroszország egyéb, a XVIII. század során szerzett területein is megmutatkoznak és szinesebbé teszik az oroszországi kapitalizmus kezdeteiről a szovjet történészek alapos kutatásai nyomán kialakuló képet.

Niederhauser Emil

Korenyevszkaja N. N.: BJUDZSETNIJE OBSZLEDOVANYIJA KRESZTYANSZKIH HOZJAJSZTV V DOREVOLJUCIONNOJ ROSSZII MOSZKVA. GOSZSZTATIZDAT, 1954, 154 l. PARASZTGAZDASÁGOK KÖLTSÉGVETÉSEINEK VIZSGÁLATA A FORRADALOM ELŐTTI OROSZORSZÁGBAN.

Lenin «A kapitalizmus fejlődése Oroszországban» cimü munkájának megjelenése óta ismeretes, milyen fontosak voltak az un. zemsztvo-statisztikák, milyen gondos és megbizható anyagot szolgáltattak, még ha feldolgozásuk módja nem is volt tudományos jellegü. Az egyes zemsztvo-statisztikák általában gyakorlati szükségletekből jöttek létre, a legtöbb esetben az adóztatási alapokat kellett kideriteniök. A zemsztvo-önkormányzatok liberális és még inkább narodnyik beállitottságu emberei ezekkel a statisztikákkal is bizonyitani kivánták az Oroszország sajátos fejlődéséről és a parasztság különleges hivatásáról vallott nézeteiket. Ez a feldolgozások során számos tudománytalan eredményre vezetett, de ennek köszönhető az adatgyüjtés lelkiismeretes alapossága is.

Korenyevszkaja azt a feladatot tüzte maga elé, hogy teljes képet adjon a zemsztvo-statisztikák egyik fajtájáról, a paraszti háztartások vizsgálatát célzó adatgyüjtésekről. Feladatául csak azt tüzte ki, hogy az anyaggyüjtés szempontjairól, alapelveiről és a feldolgozás módszereiről adjon számot, nem pedig azt, hogy magát az eredményt ismertesse. Erre vonatkozólag csak munkája utolsó fejezetében ad valamelyes izelitőt, mint arra még rátérünk. Első fejezetében az 1878-1917 közt folytatott vizsgálatok módszertani kérdéseivel foglalkozik. Három lényeges módszert különböztet meg. Az első az egyedi vagy ankét-szerü vizsgálat, amelynek során általában 1-20 paraszti gazdaságot vizsgáltak meg. Ilyen vizsgálatok elég szép számban folytak. Közülük a legtöbb az általa megvizsgált paraszti gazdaságokat a szántóterület nagysága, az igaállomány vagy az évi jövedelem alapján 4-5 kategóriába sorozta. Számszerüleg sokkal nagyobb eredményeket értek el az un. alapvető költségvetési vizsgálatokkal, amelyek során egyes tipikusnak tekintett paraszti gazdaságokat vettek vizsgálat alá. Azt persze, hogy melyik gazdaság a tipikus, az összeállitók egyéni, szubjektiv szempontjai alapján állapitották meg. Ezzel a módszerrel kormányzóságonkint 230-1000 paraszti gazdaságot vizsgáltak meg. Ezek a vizsgálatok már valamivel jobban tükrözték a három alapvető paraszti kategória sajátosságait, mint az előbbi módszer. Egyes kormányzóságokban nemcsak a vagyoni kategóriák szerint tipikusnak tartott gazdaságokat vizsgáltak meg, hanem (pl. a kazanyi kormányzóságban 1899-1900-ban) a földmüvelő, vagy főképpen iparüző tipusu falvak gazdaságait is. Ezekre a vizsgálatokra általában az a jellemző, hogy a kevés vetőterülettel rendelkező vagy földnélküli parasztok gazdaságait viszonylag sokkal kevésbé vizsgálták meg, mint a gazdagparasztokéit.

1896-1897-ben a kalugai kormányzóságban alkalmazták először a harmadik módszert, a leirt gazdaságok mechanikus kiválasztását. Mindenfajta szubjektiv kiválasztást megelőzendő az elv az volt, hogy minden tizedik gazdaságot kell megvizsgálni, kellő számu vizsgálat igy is megmutatja

majd a tipusokat. A teljesen mechanikus kiválasztást a parasztok bizalmatlansága miatt nem sikerült egészen megtartani, ezért néha az önként ajánlkozó vagy értelmesebb falusiakat választották ki. Összesen 2417 gazdaságot, az összeseknek 5,15 %-át sikerült ezzel a módszerrel megvizsgálni. De a végső összegezésnél itt is az előbbi módszernél megmutatkozó hiba bukkant fel - a gazdagparaszti háztartások arányszámuknál magasabban voltak képviselve, a szegényparasztiak vagy földnélküliek jóval azon alul.

A következő fejezetben Korenyevszkaja arról ad számot, milyen adatokra terjedt ki a statisztikai anyaggyüjtés, a paraszti háztartás, gazdálkodás milyen tételeit vonták be a vizsgálódások körébe. Ebből a szempontból különböző tipusokat állapit meg és ezek szerint csoportositja az egyes feldolgozásokat. Előljáróban leszögezi, hogy a második tipusu anyaggyüjtés volt minden esetben a legrészletesebb. Persze azt is meg kellett állapitania ugyancsak bevezetőben, hogy a narodnyik szempontokat érvényesitő anyaggyüjtések egy esetben sem azt kutatták, hogyan fejlődik a kapitalizmus az orosz faluban, milyen arányu a bérmunka elterjedése, milyen a parasztság differenciálódása. Ezért azután nem egyszer másod- vagy harmadrendü adatokat igen részletesen kutattak, lényeges szempontok viszont kimaradtak a kérdőivekből.

A szerző munkája harmadik fejezetében azt veszi vizsgálat alá, hogy egyes felmérések adatait milyen módszerekkel dolgozták fel. Ebben a fejezetben erősen támaszkodik Lenin munkáira. Lenin ugyanis ismételten foglalkozott a különböző zemsztvo statisztikákkal és igen alaposan és élesen birálta azokat a módszereket, amelyekkel a kapott részletes és jó anyagból hamis, a valóságot eltorzitó következtetéseket vontak le. Az összes feldolgozások alapvető baja az volt, hogy az egyes parasztgazdaságok adatait közös nevezőre hozták és átlagos eredményeket vontak le belőlük, ezzel természetesen elmosták az egyes paraszti kategóriák közt éppen ebben a korban egyre élesebben kidomborodó különbségeket. Az egyes összeirások narodnyik feldolgozói éppen az átlagszámokkal igyekeztek bebizonyitani a parasztság egységes voltáról vallott felfogásukat, a parasztgazdaságok «munkás» jellegét. Az összegyüjtött adatok marxista elemzését Lenin hajtotta végre «A kapitalizmus fejlődése Oroszországban» cimü munkájában.

A negyedik fejezetben Korenyevszkaja utal arra, hogy az összesen 11555 paraszti költségvetésből, amelynek tulnyomó többsége az európai Oroszország területére esik, milyen következtetéseket lehet levonni, hivatkozik itt elsősorban Lenin példájára. Azután a voronyezsi és vologdai kormányzóság anyaga alapján végez néhány uj számitást. Az igásállatállomány szerint hat csoportra sorolja a 230 feldolgozott voronyezsi parasztgazdaságot és részletes táblázatban (120 l.) mutatja a bevételek és kiadások megoszlását az egyes kategóriákon belül, párhuzamosan közli Lenin 66 parasztgazdaság anyaga alapján kiszámitott adatait. A jövedelmek abszolut számaiban igen nagy eltérések mutatkoznak az egyes kategóriák között, bár az egyes gazdaságokban élők számában nincs lényeges különbség. Lenin adataival egyezően Korenyevszkaja számitásaiból is kiderül, hogy minél csekélyebb vagyonu valamely gazdaság, annál nagyobb a költségvetés pénzbeli része (70 %-on felül), a középparaszti kategóriánál a legalacsonyabb (nem egészen 40 %-on felül), a vagyonosabb paraszti kategóriáknál pedig ismét emelkedik, a leggazdagabb rétegnél 45 %-on felül van valamivel. Részletes táblázatot közöl Korenyevszkaja arról is (122-124 l.), hogy a 6 kategóriába szétosztott gazdaságok milyen jövedelmi forrásokból (földmüvelés, állattenyésztés, kertgazdálkodás, méhészkedés, föld bérbeadása, mellékfoglalkozások, fuvarozás, ipari vállalatok, adósságok visszafizetése, kölcsön stb.) milyen bevételekhez jutottak abszolut számokban (összesen és ebből mennyihez pénzben) és ezek a számok hogyan viszonylanak egymáshoz százalékosan, ill. milyen kiadásaik voltak (étkezésre, egyéb személyi szükségletekre, gazdasági szükségletekre, kölcsönbe, adósságok fizetésére, adókra) és ezek hogyan viszonylanak egymáshoz százalékosan. Az igaállomány nélküli gazdaságoknál a jövedelmek főforrása az egyéni mellékkereset 47,8 %, a földmüvelésből eredő csak 20.12 %, az állattenyésztésből pedig 10.73 %, az igaállomány növekedtével párhuzamosan emelkedik a földmüvelésből és állattenyésztésből származó jövedelem. A 4 igásállattal dolgozó gazdaságoknál a földmüvelésből származó jövedelem 50.67 %, az állattenyésztésből 18.10 %. A kiadások abszolut számokban állandóan növekvő tendenciát mu-

tatnak, de az igaállomány nélküli gazdaságoknál viszonylagosan az étkezésre fordított összeg a legnagyobb (45, 31 %) és a gazdasági szükségletekre fordított összeg a 20 %-ot sem éri el, míg a nagyobb állatállományú csoportokban az étkezésre fordított összeg (bár abszolut számokban persze sokkal nagyobb) csak 30 % körül mozog, a gazdasági kiadások viszont meghaladják a 45 %-ot. Az ilyesfajta számitások megmutatják a lényeges különbségeket az egyes paraszti kategóriák közt, míg az eredeti feldolgozás átlagos számaival éppen ezeket a különbségeket mosta el.

A vologdai kormányzóság egyik járásában 243 gazdaság adatai alapján Korenyevszkaja a paraszti gazdaságokat a vetésterület alapján 7 kategóriába osztja; a legalsó a vetésterület nélküli, a legfelső a több mint 6 gyeszjatyina vetésterülettel rendelkező. A szerző kiszámitja a különböző személyi és gazdasági jellegü vagyontárgyak értékét. Az egész vagyon értéke erősen növekszik, a legmagasabb kategóriák vagyonának értéke kb. 7,5-szerese a legalsó kategória vagyonának (128. l.). A személyi jellegü vagyontárgyak számaránya a növekvő vetésterülettel fogy, míg a gazdasági jellegü vagyontárgyak arányszáma nő. A legfelső kategóriában a gazdasági jellegü vagyontárgyak értéke tizszer akkora, mint a vetésterület nélküli gazdaságokban, és ötször akkora, mint a legfeljebb 1 gyeszjatyina vetésterülettel rendelkező gazdaságoknál. A vagyontárgyak értéke közt megmutatkozó éles különbségek igen szembeötlően igazolják a parasztság differenciálódását. Ugyancsak ennek a 243 gazdaságnak az adatai alapján Korenyevszkaja kiszámitja a jövedelem szerint öt csoportra osztott gazdaságnál az egy gazdaságra eső különböző jövedelmi források értékét (129. l.). A legalsó kategóriában a jövedelem 154 rubel, a legfelsőnél 1164 rubel, tehát majdnem a nyolcszorosa, ugyanakkor a személyi természetü kiadások 116, ill. 621 rubelt tesznek ki. A gazdasági természetü kiadások (tehát a földmüvelésre, állattartásra stb. forditott összegek) még nagyobb különbségeket mutatnak fel; az emlitett két kategóriánál 28, ill. ennek 21-szeresét, 595 rubelt tesznek ki. A legalacsonyabb kategória kivételével a fő jövedelem mindenütt a földmüvelésből és az állattenyésztésből adódik, míg a legalacsonyabb kategóriánál a jövedelemnek 58,4 %-át a mellékfoglalkozások nyujtják. A legfelső kategóriánál is elég nagy a mellékfoglalkozásból eredő jövedelem, 20,6 %, ezt a kulák-gazdaságok kereskedelmi és ipari vállalkozásai szolgáltatják. A kiadásokat tekintve azt látjuk, hogy az abszolut számokban való állandó növekvés mellett a magasabb jövedelmü kategóriák felé haladva csökken a személyi kiadások számaránya és nő a gazdasági kiadásoké. A legalsó kategóriánál a személyi jellegü kiadások 80,6 %-ot tesznek ki, a gazdasági jellegüek 19,4 %-ot, a legfelsőnél 51, ill. 49 %-ot.

A vologdai kormányzóság egy másik kerületének adatai alapján Korenyevszkaja kiszámitja az egy férfi munkaerőre fejenkint eső tápanyagfogyasztást (a fiatalok, nők, stb. fogyasztását megfelelő kulcsszámmal átszámitották a feldolgozásnál férfi fogyasztóra) és ezt a vetésterület nagysága szerint csoportositott kategóriákon belül mutatja ki (132. l.). Az adatok a szegényparasztság csekély hus- és hallogyasztását mutatják; a legfeljebb 1 gyeszjatyina vetésterülettel rendelkező kategóriánál az évi fogyasztás egy férfira kiszámitva 1,42 pud (1 pud = 16,38 kg), a legfeljebb 2 gyeszjatyina vetésterülettel rendelkező gazdaságoknál 1,58 pud, mig a több mint 4 gyeszjatyina vetésterülettel rendelkezőknél 2,45 pud, - továbbá azt, hogy általában milyen különbségek voltak egyéb ételnemüek fogyasztásában is. A különbség pedig még élesebbé válik, ha meggondoljuk, hogy a gazdagabb parasztság számos olyan ételnemüt fogyaszthatott, amelyhez a szegényebb rétegek hozzá sem tértek, amelyeket ennek megfelelően a kérdőiv fel sem tüntetett. A vetésterülettel nem rendelkező gazdaságokat nem is vizsgálták meg ebből a szempontból, nyilvánvaló, hogy itt a fogyasztás még alacsonyabb szinten mozgott. Azt is számitásba kell venni, hogy az adatok magasabbak, mint a tényleges fogyasztás, és igy jelentős mértékben elmossák az egyes csoportok közt ténylegesen fennállott különbségeket.

A munkához külön mellékletként adott táblázatok a voronyezsi kormányzóság adatgyüjtésénél használt kérdőivet és a hozzáadott általános utasitásokat tartalmazzák. A könyvön belül adott második melléklet a kalugai kormányzóság egyik kerületében végrehajtott összeirás teljes kérdőivét tartalmazza. Igen hasznos a harmadik melléklet, amely (külön az európai és külön az ázsiai

Oroszországon belül) a kormányzóságok, ill. területek betűrendjében feltünteti az összes költségvetési felmérések évét, a feldolgozott költségvetések számát (és ezen belül részletezi, vajon egyedi, ankétszerű, alapvető vagy mechanikus kiválasztású adatgyüjtésről volt-e szó) és felsorolja azt a munkát, amelyben az összeirás adatai megjelentek, vagy amely az összeirás alapján készült.

Ez a munka rendkivül hasznos tájékoztató azok számára, akik a forradalomelőtti Oroszország mezőgazdaságának történetét kutatják és erre vonatkozólag statisztikai adatokat kivánnak gyüjteni. Korenyevszkaja könyve megismerteti őket a statisztikai felvételek egyik fajtájának módszereivel, felhivja a figyelmet az egyes összeirások pozitivumaira és gyengéire, néhány konkrét példát is ad az adatok marxista elemzésére. Aki tehát hozzá tud férni az eredeti statisztikai munkákhoz, annak számára ez a könyv bibliográfiai és módszertani tájékoztató, megmutatja az első lépéseket, azután magára hagyja a kutatót az anyaggal. A külföldi olvasónak természetesen a legtöbb esetben nem állanak rendelkezésére a különböző orosz statisztikai kiadványok, nem gondolhat arra, hogy ezek alapján önálló számitásokat végezzen. Számára igy Korenyevszkaja könyvének utolsó fejezete a legértékesebb, amely nemcsak az egyes statisztikák puszta vázával, hanem a vázat élettel kitöltő adatokkal is foglalkozik, megcsillant valamit a száraz adatok alapján rekonstruálható élet gazdagságából. Ha a szerző több ilyen példát hozott volna fel, még sokkal hasznosabb lehetett volna könyve a külföldi olvasó számára is. Módszertani pontosságával és exaktságával, a feldolgozott anyagról nyujtott első tájékoztatásával még igy is érdemes tanulmányoznia a könyvet annak, aki hazai statisztikák másfajta anyagába próbál hasonló módszerekkel életet lehelni.

Niederhauser Emil

Brežgo B.R.: OCSERKI PO ISZTORII KRESZTYANSZKIH DVIZSENYIJ V LATGALII 1577–1907. RIGA, IZD. AKAGYEMII NAUK LATVIJSZKOJ SZSZR, 1956, 169. l.
VÁZLATOK A LATGALIAI PARASZTMOZGALMAK TÖRTÉNETÉBŐL 1577–1907.

A parasztmozgalmak történetének vizsgálata a szovjet történetirás egyik kedvelt témája. Különösen a bomló feudalizmus korának parasztmozgalmaival foglalkozott az utóbbi időben számos szovjet történész. Ezek a munkák természetesen elsősorban magával a mozgalmak lefolyásával foglalkoznak. Vagy nagyobb korszakokat és nagyobb területeket foglalnak össze, vagy egy-egy kisebb terület részletes és monografikus vizsgálata után. Emellett azonban a parasztság helyzetére és ennek révén a mezőgazdaság fejlődésére vonatkozólag is több-kevesebb részletességgel hoznak adalékokat.

Ezeknek a munkáknak a sorába tartozik B.L. Brežgo lett történész itt ismertetett munkája is. Brežgo egy viszonylag kis terület parasztmozgalmait tárja fel gondos levéltári kutatások, a legapróbb részleteket is feljegyző tanulmányok alapján. A tárgyalt terület a mai Lett SzSzK néhány nyugati kerületét foglalja magában, kb. olyan nagyságu területet, mint a mai Kárpátukrajna. Latgalia meglehetősen tarka multra tekint vissza, gyakran cserélt gazdát a Német Lovagrend, Svédország és Lengyelország közt. 1772 óta pedig Oroszországhoz tartozott. Eredeti lett lakossága a 17. századtól orosszal, fehérorosszal és litvánnal keveredett, földesurai lengyelek vagy ellengyelesedett németek voltak. Minthogy a terület már az első lengyel felosztás alkalmából Oroszországhoz került, s a vigyebszki kormányzóságba kebelezték be, nem kezelték külön, mint a később megszerzett balti területeket. Ez az oka annak is, hogy a jobbágyfelszabaditás itt csak 1861-ben történt meg. Az oroszországi rendeletek voltak itt is érvényben. A balti területeken az 1810-es évek során végrehajtott jobbágyreformok nem érintették Latgaliát, holott fejlődésében ehhez a balti egységekhez tartozott.

Brežgo könyvében egész röviden kitér Latgalia történetére a 16. századtól kezdve, azután valamivel részletesebben ismerteti a parasztság helyzetét. A terület földesurai a nyugat-

európai piacokon mutakozó, egyre növekvő kereslet miatt már a 16. században rátérnek a majorsági gazdálkodásra. Ennek megfelelően egyrészt állandóan növelik a majorsági területet, másrészt a robotnapok számát. A 18. század második felében ez a két folyamat ujabb ösztönzést kap. A szerző igen tanulságos adatokat közöl arra vonatkozólag, milyen magas volt a robotkötelezettség (1765-ben egy paraszti szolgáltatási egység, un. szluzsba után évi 156-312 robotnap közt ingadozott, kerületenkint váltakozva). Ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a parasztságnak egyre nagyobb hányada élt egészen kis földterületen (31-60 %-ának a földje 1/4 szluzsbánál kisebb, átlagban 1/12-1/24 szluzsba közt mozgott. 1861-ig a fő szolgáltatás a robot maradt, de mellette nem volt csekély a parasztok terménykötelezettsége sem (főképp állatokat és nem gabonanemü növényeket kellett természetben beszolgáltatniok), s a kettő mértékétől függően még bizonyos pénzszolgáltatásokkal is tartoztak.

Az Oroszországhoz való csatolás 1772-ben a katolikus egyházi uradalmak parasztjainak helyzetében némi javulást hozott magával, ezek ugyanis a birtokok elkobzása után az állami parasztok soraiba kerültek és igy helyzetük jobb lett, mint a földesuri parasztoké. Az a több izben felbukkanó állitás viszont, hogy a latgaliai parasztok az orosz csapatokat felszabaditóknak tekintették és tőlük várták a lengyel földesurak uralmának megszüntét, talán tulzásnak tekintendő, a szerző ezt a megállapitását konkrét adatokkal nem támasztja alá.

A 16-18. századi parasztmozgalmakat a szerző mindössze három lapon tárgyalja, annál többet foglalkozik a 19. század első felének mozgalmaival. Ezeket egyenkint és részletesen mutatja be. Általában az egykori lengyel kincstári uradalmak parasztjai tiltakoztak az uradalmakat életfogytiglan bérletbe kapott lengyel földesurak kizsákmányolása ellen, követelték szolgáltatásaik csökkentését; a magánföldesuri parasztok pedig azt kivánták, hogy tegyék őket állami parasztokká. A kormányzat nem egyszer volt kénytelen katonaságot is bevetni e mozgalmak ellen. A század derekán a latgaliai parasztság már bekapcsolódott az egész Oroszországban felbukkanó parasztmozgalmakba, amelyek különösen a krimi háboru tájékán jelentkeztek egyre nagyobb számban. Ebben a korszakban a latgaliai parasztmozgalmak már nem különböztek lényegesen az oroszországiaktól. Ugyanezt állapithatjuk meg Brežgo adatai alapján az 1861-es jobbágyreform körüli parasztmozgalmakkal kapcsolatban is. Ezeket a szerző könyve második részében tárgyalja. Mindazok a jelenségek, amelyek országosan ismertek voltak akkoriban (a csalódottság a minimális engedmények miatt, az ellenállás, a továbbra is fennálló szolgáltatások megtagadása stb.), ezen a területen is megmutatkoznak. Az egyező vonásokat csak az 1863-as lengyel felkelés eseményei szinezik, a felkelők ellen az orosz kormányzat a parasztok segitségét is igénybevette, a lett és orosz parasztok pedig szivesen is adták ezt a segitséget a lengyel földesurak ellen. Amikor azonban kiderült, hogy a parasztok elsősorban földesurak és nem lengyelek ellen indulnak harcba, a kormány közbelépett; egyes, fegyverek után kutató parasztokat számüzetésre vagy katonai büntetőszázadokba való besorozásra itéltek. Az 1860-as évek végeztével a nagyobb mozgalmak elülnek. Csak az 1890-es években lesznek majd ismét nagyobb megmozdulások a paraszti és a földesuri földek tagositásával kapcsolatban.

A harmadik részben Brežgo az 1905-7-es orosz forradalom idején lejátszódó parasztmozgalmakat tárgyalja. Előljáróban itt is röviden elemzi Latgalia gazdasági helyzetét, de a parasztságra vonatkozólag csak a birtokmegoszlásra hoz adatokat. Kimutatja a nagybirtok változatlan uralmát (a föld 53,75 %-a van nagybirtokosok kezén), a parasztságon belül pedig utal az erős differenciálódásra) a parasztok 23,5 %-át kitevő kulákgazdaságok kezén van a paraszti föld 45,2 %, mig a 22,4 %-nyi szegényparaszti gazdaságoké a paraszti földnek csak 10,7 %-a). A nagybirtok uralma magyarázza azt, hogy a forradalom egész ideje alatt voltak parasztmozgalmak. Ezeknek fő formája a földesuri erdőkben történő faizás volt. Nagyobb mozgalmakra nem került sor, mert hiányzott a jelentősebb mezőgazdasági proletariátus. A parasztságnak a Dumába vetett hite is meggátolta a nagyobbarányu forradalmi megmozdulásokat. Csak a forradalom veresége után kezdtek erőteljesebben kiépülni a kapcsolatok a parasztság és a még csekély számu városi munkásság közt.

Sajnálatos, hogy a lett szerző munkája, amely az egyes parasztmozgalmakat oly nagy gonddal regisztrálja, a parasztság helyzetére és a mezőgazdaság fejlődésére vonatkozólag aránylag

igen kevés anyagot mutat be, következtetései egészen általános jellegüek. Nagyon kívánatos és igen tanulságos volna, ha egy-egy szükebb terület speciális agrárfejlődését ilyen aprólékos pontossággal lehetne nyomon követni. Nem kétséges, hogy a szovjet történészek megfelelnek majd ennek a várakozásnak.

Niederhauser Emil

A. Ja. Panchava: K VOPROSZU O RAZVITYII AGRARNÜH OTNOSENYII V DOREFORMENNOJ VOSZTOCSNOJ GRUZII. MOSZKVA 1957. 285 l.
A KELET-GRUZIAI AGRÁRVISZONYOK FEJLŐDÉSE A REFORM ELŐTTI KORSZAKBAN.

Panchava[1] könyve Kelet-Gruzia XVIII. századvégi agrárviszonyainak elemzéséből indul ki, amely a terjedelmes, mintegy 40 oldalnyi előszót ki is tölti. Ez az elemzés sztatikusan ábrázolja az ország mezőgazdasági helyzetét, számos fontos kérdést válaszolva meg, hogy az olvasó előtt világossá legyen: milyen viszonyok uralkodtak ebben a kaukázusvidéki országban, mikor a XIX. század fordulóján az Orosz Birodalom részévé lett.

Tekintettel arra, hogy maga a tárgy meglehetősen távolesik a magyar olvasót közvetlenül érdeklő kérdések körétől, nem tekinthetjük feladatunknak azt, hogy a könyv tulajdonképpeni tartalmát részletesen ismertessük. Ehhez a rendelkezésre álló terjedelem sem lenne elegendő. Inkább arra törekszünk, hogy a szerző által felvetett kérdéseket ismertessük, mert ez módszertanilag igen hasznos a magyar gazdaságtörténész szempontjából is.

Az említett előszóban vázolja Kelet-Gruzia természeti és emberföldrajzi képét, a térszint, az éghajlatot, az ország politikai tagolódását, a település és a gazdálkodás formáit, a népsűrüséget. Olyen kérdések felvetését sem hanyagolja el, mint hogy miképpen alakult a vetésforgó rendszere, milyen növényeket termeltek, milyen háziállatokat tartottak, a földek mesterséges öntözésének milyen módszereit alkalmazták. Céhstatutumok felhasználásával képet ad az ipar helyzetéről is, a társadalmi munkamegosztás alakulásáról, a bérmunka első nyomairól. Nagy jelentősége volt Gruziában a kereskedelemnek, ekkor már használják a híres Gruz Hadiutat mint az ázsiai emporiumokkal való közlekedés egyik legfőbb szintérét.

A XVIII. század végén Gruziában is feudális társadalmi rend volt, amelyben azonban bőven akadhatunk a korábbi társadalmi formációk csökevényeire, köztük az ősközösségből ottmaradt falusi obscsinára, és a törzsi szervezetre. A szerző megvizsgálja az egyházi és világi kiváltságos rétegek hierarchiáját, a nemesek és jobbágyok jogviszonyait, a kereskedők és iparűzők helyzetét a gruz társadalom rendszerében. A földesuri kizsákmányolás mértékére jellemző az a tény, hogy ebben a korszakban eléggé általános a földnélküli jobbágyok eladása, sőt gyakran gyermekeké is, akiket főleg mohamedán országok rabszolgapiacain bocsátanak áruba.

Ezután elemzi a szerző az utolsó gruz császárok parasztpolitikáját, amelyet alapvetően az jellemez, hogy a kiváltságosak, az egyházi és világi birtokosok érdekeit képviselik a parasztsággal szemben. A kiváltságosak közt is állandóak a küzdelmek a hatalomért: a feudális ranglétra magasabb fokain álló seniorok és az alájuk vetett vazallusok, az egyházi és a világi birtokosok szinte szünet nélkül hadakoznak egymás ellen.

Az osztályerőviszonyok alakulása a szerző szerint szükségszerűen vezetett el a gruz császárság XVIII. századvégi súlyos válságához. Panchava kifejti: nem volt más megoldás, mint az orosz birodalomhoz csatlakozni, ami annak ellenére, hogy a cári birodalom a társadalmi haladás ellensége volt, Gruzia szempontjából progresszív jelentőségű ténynek tekinthető.

---

[1] A szerző neve Panczhavának olvasandó.

Az eddigiekről a bevezetőben volt szó. A tulajdonképpeni tárgyalás genetikusan ábrázolja a cárizmus gruziai agrárpolitikáját és ennek valóságos eredményeit. Mindenekelőtt számos rendelkezés, szabályozás született meg, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy mielőbb összhangba hozzák az eddig önálló és így Oroszországtól természetszerűleg berendezéseiben is különböző ország belső viszonyait az orosz birodalméival. Megindult a gruziai jobbágyság helyzetének szabályozása, az egyházi birtokok szekularizációja. A cári kincstár több nagy összeírást végeztetett a XIX. század első felében (1804, 1818-21, 1826, 1842), amelyeknek a levéltárakban őrzött anyaga igen értékes forrásul szolgál a gruz parasztság társadalmi-gazdasági rétegződésére. Panchava könyvének több fejezetében foglalkozik ezeknek az összeírási adatoknak értékelésével és táblázatosan közli az összesítő adatokat.

Az összeírások és egyéb korabeli levéltári források alapján rávilágít a gruz falusi ipar és kereskedelem fejlődésére, a bérmunka terjedésére, a falusi szegénység helyzetére, a kulákság kialakulására, végül az árutermelés kibontakozására. A csatlakozás után a falusi obscsina, az ősi gruz társadalomnak ez a maradványa a magánföldbirtokkal folytatott harcban alulmarad és elhal. Mindnagyobb teret kap - már a XIX. század első felében - az uj, a kialakuló gazdasági-társadalmi formáció, a kapitalizmus.

A földjáradék, amely a csatlakozás előtt még szinte kizárólagosan termény formájában jelentkezik, mindjobban pénzzé alakul át. Megjelennek - persze főleg az Oroszországból odaszármazott nagybirtokosok földjén - a modern, racionálisan gazdálkodó földbirtok-nagyüzemek, de még ezeken is és különösen a konzervativ módszerekkel dolgozó régi gruz nagybirtokosok földjén sokáig tovább élnek a feudális jellegü szolgáltatások - némileg hasonlóan a XIX. század második felében nálunk is viruló ledolgozási rendszerekhez. Az ősi gruz hercegi és egyéb nagybirtokos nemzetségek közös földbirtokai feldarabolódnak a nemzetségi tagok közt, győz a magánbirtok, mint korszerübb forma. Egyes modernül gazdálkodó birtokosok rátérnek a specializált termelésre, egyes birtokokon csak gyümölcsöt, elsősorban szőlőt termelnek, másutt selyemtenyésztéssel foglalkoznak nagyobb arányban.

Az 1861. évi jobbágyreform felszabaditja az orosz birodalomban, igy az immár 63 éve odatartozó Keletgruziában is a jobbágyságot, de azért gazdasági-társadalmi helyzetén döntően még sem változtat. A földesurnak, aki érzi az állam teljes támogatását, számtalan lehetősége maradt a jobbágyreform után is jövedelmének a parasztság rovására való növelésére. Bár a forrásokból ugy tünik, hogy a gruziai parasztság helyzete valamivel kedvezőbb az oroszországinál, teljesen tarthatatlan az az idilli kép, amelyet a polgári történetirók festettek a gruz parasztok állapotáról. Az egyházi, világi és kincstári birtokokon kitört számos parasztmozgalom ékes bizonyitéka annak, hogy a gruz parasztság éppoly terhesnek érezte sorsát, mint az orosz, vagy ukrán és éppenugy szabadulni akart sulyos terheitől, mint ezek.

Bélay Vilmos

UJABB LENGYEL IRODALOM A KÖZÉPKORI AGROTECHNIKA KÖRÉBŐL

A második világháboru után Lengyelországban is a nép multjának, anyagi léte körülményeinek megismerése került a történettudomány kutatásának előterébe. Az irott források értékelésén alapuló szükebb értelemben vett történettudomány és a tárgyi emlékeket gyüjtő és feldolgozó régészet és néprajz egyaránt ennek a feladatnak a megoldását tüzte ki célul maga elé. Mig azonban a háboru előtt a történettudomány, a régészet és a néprajz egymástól függetlenül dolgoztak és nem nagyon törekedtek arra, hogy egymás eredményeit rendszeresen megismerjék, a kutatási témákat összeegyeztessék, és a határterületeken keletkező hiányokat kitöltsék, addig a háboru után ezen a téren Lengyelországban gyökeres változás állott be. 1952-ben a Lengyel Tudományos Akadémia az anyagi kultura történetének kidolgozására külön intézetet, az »Anyagi kultura történeté-

nek intézetét» állitotta fel. Ez az intézet egyesiti azokat a régészeket, történészeket és néprajzosokat, akik a mult életének anyagi körülményeit vizsgálják, valamint szoros kapcsolatot tart fenn nemcsak az egyetemek megfelelő (történeti, régészeti, néprajzi stb.) tanszékeivel, és a tárgyi emlékeket gyüjtő és feldolgozó muzeumokkal és gyüjteményekkel, hanem mindazokkal az egyéb intézményekkel is, melyek munkásságuk során az anyagi kultura multjának egy-egy szakaszával érintkezésbe kerülnek. Az intézet ezeknek a szerveknek és külső munkatársainak segitségével oldja meg nagyjelentőségü konkrét feladatait, mint amilyen a két nagy atlasz, a lengyel régészeti és a lengyel néprajzi atlasz elkészitése, a tárgyi emlékekről katalógus felfektetése, a technika egyes ágairól történeti szótárak (pl. a bányászat-történeti szótára) szerkesztése, vagy a tudományos ismeretterjesztő munka. Ezek a konkrét feladatok egy-egy kutató egész életének munkájával sem lennének megoldhatók, a kollektiv munka viszont megfelelő vezetés mellett, amelyet az akadémia által az intézet élére állitott tanács összetétele és müködése szavatol, néhány év alatt komoly eredményt érhet el. Ha kezdetben a gyermekbetegségek ennek az intézetnek az életében sem maradtak el, és pl. a nagy munkák elkészitésének határidejét először tulságosan is szükre szabták, egészben véve az intézet müködése ma már sok olyan eredményt mutat fel, amely a lengyel történettudományt nem egy szempontból a mi történettudományunk fölé emeli.

Az intézet kiadványai közül nálunk a Kwartalnik Historii Kultury Materialnej (=KHKM) cimü negyedévenként megjelenő folyóirat a legismertebb. Ez a kiadvány cikkeken és tanulmányokon, valamint elsődleges forrásfeldolgozáson kivül ismertetéseket és tudományos hiradót közöl. A folyóirat szerkesztése elsőrangu. Ismertetési rovata aprólékos gonddal terjeszti ki figyelmét nemcsak a szomszédos országok irodalmára, hanem figyelemmel kiséri egész Európa hasonló tudományos szakterületét és irodalmát. A tudományos élettel foglalkozó hiradó az intézet müködésén kivül beszámol az intézettel kapcsolatban álló egyetemi tanszékek, muzeumok és intézmények müködéséről, s igy a folyóirat lehetővé teszi, hogy a szakember bármikor megfelelő tájékozódást szerezhessen egy-egy részletkérdésre vagy általában az egész szakterületre vonatkozóan.

A lengyelül nem tudó olvasót a folyóirat végén, a megjelent tanulmányokból orosz és angol nyelven készült kivonatok tájékoztatják. Sajnálatos, hogy a magyar tudományos közvélemény csak most, ötödik évfolyamának megjelenésekor kezd felfigyelni erre a magas tudományos szinvonalat képviselő folyóiratra.

A lengyel akadémia határozatával az anyagi kultura történetének mint tudománynak pontos meghatározása, feladatának és módszerének kidolgozása természetesen még nem oldódott meg. A KHKM hasábjain még ma is elvi vita folyik ezekről a kérdésekről, de a vitában résztvevő valamennyi szakértő megegyezik abban, hogy a termelés folyamatának minden oldalról történő megvilágitása ennek az uj tudományágnak feladata kell, hogy legyen. Ha ezt a megállapitást a középkor történetének kérdéseire akarjuk alkalmazni, akkor elsősorban arra kell gondolnunk, hogy néhány egészen kis, ipari jellegü területtől eltekintve, a feudális Európa népességének tulnyomó része (még a városok népességének tekintélyes része is) földmüveléssel foglalkozott, ennélfogva termelési viszonyait és a termelési eszközöket is elsősorban az agrártörténet szempontjából kell vizsgálat alá venni. A földmüvelés technikájának és a földmüvelés eszközeinek kérdését már a multban is többször megvizsgálták, főképpen a tárgyi emlékekkel foglalkozó régészek és néprajzosok, s a gazdasági élet és a társadalmi fejlődés szempontjából már a pozitivista történettudomány is igyekezett ezeket az eredményeket - az irott forrásokból levonható következtetésekkel kiegészitve - felhasználni és értékesiteni. Különösen áll ez a megállapitás Lengyelországra, ahol a két világháboru közti időszakban a polgári gazdaság- és társadalomtörténet aránylag igen magas szinvonalat ért el, kiemelkedő teljesitményeket mutatott fel. A soviniszta német történettudomány ellen vivott harcban a lengyel gazdaság- és társadalomtörténet müvelői kénytelenek voltak a források aprólékos feldolgozásával bebizonyitani, hogy Lengyelországban már a nagyarányu német betelepités és a még nagyobb «német jog» szerinti (földbéren alapuló) átalakulás előtt is volt önálló lengyel fejlődés, s hogy a középkor második felében a lengyel gazdasági élet nem volt kizárólagos függvénye a német birodalom fejlődésének. Az adatok gondos összegyüjtése és pontos kiértékelése jellemzi pl. Buják-nak, a két háboru közti lengyel gazdaságtörténészek legnagyobbjának Kislengyelor-

ság településéről írott munkáját, amelyet a KHKM hasábjain még ma is sokszor idéznek. E régebbi irodalom azonban a termelés folyamatát, a termelési eszközök fejlődését bizonyos korlátok között és szinte kizárólag csak írott források alapján vizsgálta. A termelési eszközök megjelenésének és fejlődésének kronológiájára, földrajzi elterjedésére, a társadalmi és gazdasági fejlődésben játszott szerepére fektette a fősulyt, s majdnem teljesen figyelmen kivül hagyta a termelési eszközök technológiájának jelentős szerepét. Nem volt sokkal előbbre ezen a téren a régészet és a néprajz sem. Mindkét tudományban a tárgyak morfológiáján alapuló tipológiát dolgozták ki, de a tipologizálás közben a kérdéses eszköz funkciójának vizsgálatára már itt is ritkábban került sor, használatának technológiáját pedig már csak a legritkább esetben vették figyelembe. Az anyagi kultura története szempontjából azonban éppen ezek: a technológia, az eszközök funkciója adják a döntő kérdéseket. Ezeket a kérdéseket igyekszenek most a lengyel kutatók tisztázni, miközben természetesen az írott forrásokból levonható következtetéseket sem hanyagolják el. Mindez az agrártörténet keretén belül annyit jelent, hogy a mai lengyel kutatás a földmüvelési eszközök történetét technológiai és funkcionális oldaláról igyekszik tisztázni. Célja ezzel az, hogy a középkori feudális lengyel társadalom legszámosabb osztályának, a parasztságnak munkáját világitsa meg, s ezen a módon a tényleges helyzethez közelebb jutva rajzolhassa meg a középkor gazdasági életének átfogó képét.

+

A koraközépkori földmüvelő eszközök általános fejlődését vizsgálja meg Podwinska Z., problémafelvetésnek nevezett tanulmányában (Narzedzia uprawy roli w Polsce w okresie wczesno-sredniowiecznym; Koraközépkori földmüvelési eszközök Lengyelországban. KHKM. 1954). Bevezetésként a szerző részletesen foglalkozik a források értékelésével. A 12.–13. századra vonatkozólag igen gyér a felhasználható források száma és terjedelme, s ezért a 14.–15. századi forrásanyagot, elsősorban a birtokleltárakat és a birói könyveket, sőt a 16. századi földmüvelésről szóló irodalmat is meg kellett vizsgálnia, hogy ebből az anyagból a megelőző korszakra levonható következtetéseket felhasználhassa. Annak ellenére azonban, hogy az írott források gyérek és felhasználásuk sok esetben komoly nehézségek leküzdését teszi szükségessé, a szerző mégis kiemeli előnyüket. Ezek a források ugyanis amellett, hogy ennek vagy annak az eszköznek a használatát megemlitik, olyan felvilágositásokat is tartalmaznak, az eszközök használatának módjáról, és a teljesitmény nagyságáról, amilyeneket a régészet anyagától teljesen hiába várnánk. A régészeti források ezzel szemben az eszköz funkciójára vonatkozóan mondhatnak sokat, s a néprajzi gyüjteményekben megőrzött tárgyak révén az eszköz technológiájának minden részlete felderithető. A régészeti leleteket az ikonográfiai források is megvilágithatják. Ezeknek felhasználásánál azonban előzetesen mindig el kell dönteni azt, hogy a képen látható ábrázolás milyen mértékben hü a valósághoz, és milyen mértékben volt a müvész fantáziájának alkotása. A lengyel anyag egyébként mind régészeti leletekben, mind ikonográfiai emlékekben szegény, s ezt a hiányt még tetézi az a nehézség, hogy a régészeti leletanyag datálása Podwinska szerint nem egészen megbizható.

A források értékelése után a szerző a földmüvelési eszközökre vonatkozólag három problémát vet fel: 1. a tipusok megállapitása, keletkezésük és fejlődésük korának meghatározása; 2. a földmüvelési eszközök szerepe az agrotechnika fejlődésében; 3. a földmüvelési eszközök fejlődésének következtében a termelés intenzitásában beálló változások kérdése. – A tipusok megállapitásának elsősorban a szántás eszközeinél van jelentősége. Podwinska három szántóeszközt különböztet meg egymástól: az ekevillát, az ekekapát és magát az ekét. Az ekevilla olyan igásállatok általvont korai szántóeszköz, amely egy vagy két többágu villás vasrésszel rendelkezik. A szimetrikus ekevassal felszerelt ekekapa a földet csak felvágja, és kissé oldalra tólja. Az ekén viszont olyan szántóeszközt értünk, amelynek szimetrikus ekevasa és kormánydeszkája van, s ezek nemcsak a föld vágását, hanem felemelését és forgatását is lehetővé teszik. A különbség az ekekapa és az eke között tehát abban rejlik, hogy az ekekapa a földet csak felvágja, az eke viszont az aszimetrikus ekevas segitségével meg is forgatja azt. – A második és harmadik kérdéscsoport Lengyelország speciális fejlődésével függ össze. A szláv népek kezdetleges földmüvelése az ége-

téses rendszer volt, amelyben az erdőt vagy más növényzetet egy darabon felégették, s az így nyert területet mezőgazdasági termelésre használták, majd kimerülése után újabb területet égettek fel. A 8. században ezt a rendszert az igásállatokkal való földmüvelés váltotta fel, s ez Lengyelországban is a két ill. háromnyomásos rendszer alkalmazásával fejlődött tovább. Ennek a fejlődésnek arányait a legjobban Lowianski számításai mutatják, amelyek szerint egy család eltartásához az égetéses két- és háromnyomásos rendszerben 9,0 - 2,2, ill. 1,6 hektárra volt szükség. Podwinska szerint az égetéses rendszer felhagyásában és a tökéletesebb szántóeszközök alkalmazásában nagy szerepet játszott a nagybirtok, amely a 12. századig a haladást segítette elő. Az igásállatok által vont szántóeszközök közül Sziléziában elsőnek az ekekapa jelent meg, amelyet azonban a szerző szerint a régészek tulságosan későre, a 8. századra datálták. Podwinska szerint az ekekapa a 8-9. században már Lengyelországban is elterjedt. Sziléziában tehát már korábban általánossá kellett válnia. Ez a régészektől eltérő datálás egybeesne az égetéses gazdálkodás felhagyásával, amint az eke 12. századi elterjedése is egybeesik a háromnyomásos rendszerelterjedésével.

Podwinska részletesen foglalkozik a többi földmüvelő eszközzel is. Az ásót és a kapát a földmüvelés szempontjából nem tartja lényegesnek, szerinte ezeket a korai középkorban is csak kertek müvelésére használták. A kapa csak a 7-8. században kapott olyan vaspapucsot, amilyent azután az egész középkor folyamán használtak. A cséplést állatokkal, tehát nyomtatással végeztették, de igen korán találkozunk a cséphadaró használatával is.

Összefoglalva ugy látszik, hogy Podwinska hajlamos egyenesvonalu fejlődés feltételezésére, különösen a szántóeszközök területén, ahol az ekekapát az eke váltotta fel, és az ekekapa elterjedése az égetéses rendszer felhagyásának megfelelő időpontban következett be, bár maga is megjegyzi, hogy az északi területeken az égetéses gazdálkodás még akkor is fennmaradt, amikor Lengyelország déli részein már felhagytak alkalmazásával. Akár elfogadjuk, akár elvetjük ezt a felfogást, ez semmiesetre sem csökkenti cikkének érdemeit. A forrásanyag rendszeres értékelése, a szomszédos cseh és orosz fejlődés figyelembevétele és az eszközök funkcionális alapon álló meghatározása jelentik tanulmányának uttörő jelentőségét, mig birálói elsősorban a hazai és szomszédos ikonográfiai anyag figyelmen kivül hagyását vetik szemére módszertani szempontból. Birálói közül tárgyi szempontból Chmielewski S. véleménye látszik a legfontosabbnak. Chmielewski cikkében (Uwagi a narzedziach rolniczych w Polsce w poczatkach gospodarki czynszowej; A mezőgazdasági eszközök Lengyelországban a pénzjáradék kezdetén. KHKM 1955.) a 13. századot, Lengyelország történetének azt a korszakát vizsgálja meg, amelynek folyamán a német telepités és a német jog szerinti átalakitás megindult, amikor a pénzjáradék lépett a terményjáradék helyébe, amely korszakot éppen ezért a pénzgazdálkodás korának nevezünk. Chmielewski ennek a korszaknak egész gazdasági-társadalmi strukturájáról készit nagyobb terjedelmü munkát, s ennek egy részét hozta a KHKM-ben nyilvánosságra.

Chmielewski először is arra mutat rá, hogy a koraközépkori lengyel nagybirtok nem minősithető haladó tényezőnek, a földmüvelés fejlődése szempontjából sem. Az agrotechnika fejlesztése a parasztság érdeme volt, amit az is bizonyit, hogy a telepitő oklevelek nem egy alkalommal kikötik: a parasztok az ur részére történő szántást olyan gondosan tartoznak elvégezni, mintha saját maguk részére dolgoznának. A 13. században a szántóeszközök szerepét már a háromnyomásos rendszer keretében kell vizsgálni. Háromnyomásos gazdálkodás esetében még a 14. században is 2-3 alkalommal szántották fel a földet a rendes tavaszi szántáson kivül, s az első szántásnál, tehát az ugar feltörésénél az ekekapát használták. Ez volt még a 13. század elején is a fő szántóeszköz. Ha tehát az ekekapa és az eke közötti arány a régészeti leletek tanulsága szerint meg is változott a század folyamán az eke javára, a könnyü földeken az ekekapa továbbra is a főszerepet játszotta, s másutt is megmaradt kiegészitő szántóeszközként az eke mellett. Chmielewski szerint továbbá ekevassal csak az eke rendelkeztek, az ekekapáknak szimmetrikus ekevasa sem volt. Nem hanyagolható el a pluzica-nak nevezett faeke kérdése sem, amely könnyü talajon

nagy szerepet játszott. Podwinska véleményével egyezően Chmielewski is azt bizonyítja, hogy a boronát már használták, de nem annak nyugati ikonográfiai emlékekből ismert fejlett formáját, hanem egyszerűbb fogakkal ellátott alakját. Nem a középkori földmüvelési eszközöket, hanem a 19. század eke technológiáját tárgyalja Dziekonski (KHKM 1955. 424), tanulmányából azonban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ekevilla, ekekapa és eke használata még a 19. században is részben a talajtól függött, s igy egyenesvonalu fejlődést nem tételezhetünk fel a középkorban sem.

+

Az ekékkel kapcsolatban vetette fel egyszerre két kutató is, Matuszewski és Zak a modern lószerszám elterjedésének kérdését. Bevezetőül itt talán annyit kell elmondanunk, hogy a lószerszám fejlődésében két tipus különböztethető meg. Az egyik, az ókori (a l'antique) szerszámzat a lovak nyakán egy sálszerü bőr- vagy textildarabot vetett át, és ezt kapcsolta a rudon lévő járomszerü részhez. Ez a technikai megoldás nem ismerte fel a ló testalkatának sajátságát, és azt eredményezte, hogy a lovak fejüket hátravetve, természetellenes tartásban húzták a kocsit, hogy a nyakukra nehezedő sálszerü hám fullasztó nyomását elkerüljék. Ilyen szerszámzattal nem is lehetett kettőnél több lovat befogni, s ha az ókorban meg is kisérelték három vagy négy ló befogását, a teher mindig a rud két oldalán közvetlenül elhelyezkedő két ló között oszlott meg, mig a többi ló a teher továbbításának munkájában nem vett részt; ugyanakkor két lónál kevesebbet sem lehetett befogni, mert különben a rud egyik oldalára helyeződött volna a teljes nyomás. Ha mindehhez még hozzávesszük azt, hogy az ókor a lovak patkolását sem ismerte, akkor előttünk áll az ókori szerszám mindhárom jellegzetes vonása. Ezek a jellegzetességek nem csupán tipológiai jelenségek, nem is önkényesen kiválasztott technológiai ismérvek, mert a három jellemző együttes hatásának eredménye az volt, hogy az ókori szerszámzattal befogott két ló összesen 480-500 kg sulyt tudott elhuzni. A modern szerszámnak két fajtáját ismerjük, a szügyhámot, amelynél az istráng a ló szügyén fekszik fel és a magyarul közhasználatu szóval komótnak nevezett, fából készült köralaku szerszámrészt, amelyet a ló nyakára huznak, de amely ugyancsak a ló szügyére és vállára fekszik fel. Mindkét fajta modern szerszám az antiktól lényegében abban különbözik, hogy a sulyt a nyakról a szügyre és a vállra helyezi át. Ezzel lehetővé teszi, hogy a lovak erejét teljesen kihasználják, és hogy kettő helyett többet is befogjanak és ezzel a továbbitandó sulyt lényegesen növeljék. A 19. századra a lovak által vont suly felső határa 40.000 kg-ra emelkedett fel. Mig a lószerszám fejlődésének kérdése a nyugati irodalomból — amelyet Matuszewski cikkének első részében részletesen ismertet — világosan áll a kutatók előtt, addig homály fedi az egyik legfontosabb kérdést, az eredet kérdését. Ma már a nyugati irodalom is elismeri, hogy az ujkori lószerszámot nem a frank birodalomban találták fel, hanem minden valószinüség szerint ázsiai származásu lovasnomádok hozták magukkal s adták át az európai népeknek. Részletesen azonban az átvétel kérdését a nyugati irodalom sem oldotta meg, s ezen a ponton tört ki a vita a két lengyel kutató, Matuzsewski és Zak között is.

Zak 1952-ben a Slavia Antiqua c. régészeti kiadványban egy T alaku, csontból készült, lukakkal ellátott tárgyat ismertetett, amelyet a modern lószerszám egyik fajtájának a komót egy részének minősitett, s arra következtetett, hogy lengyel területen a modern lószerszám a 10-11. században magyar hatásra terjedt el. Megállapitásai részben László Gyulának az avar lószerszámról irt tanulmányára támaszkodnak.

Matuszewski a modern lószerszám elterjedéséről irt nagy tanulmányában (Paczatki nowozytnego zaprzegu konnego; A modern lószerszám kezdete. KHKM 1953 és 1954.) azon az alapon vonta kétségbe Zak megállapitását, hogy ilyen pontos megállapitást a régészet nem tehet. Matuszewski szerint ilyen régészeti rekonstrukció előfeltétele az, hogy kétséget kizáróan bizonyitható legyen, egyrészt a kérdéses tárgy valóban modern lószerszám része volt, másrészt az, hogy ilyen alkatrész egyedül csak a modern lószerszámnál fordulhat elő, antik lószerszámnál semmiképpen. Zak válaszában (O genezie uprezzy kon akiej na zemiach polskich; lószerszám származása Lengyelországban. KHKM 1954.) hangsulyozza, hogy ha a tárgy rendszeres ásatás

során kerül elő, ha a leletcsoport zárt egységet alkot és végül ha a lelet állapota a rekonstrukciót megengedi, — akkor a régészet is képes egy-egy tárgy esetében pontos meghatározás készítésére. A kérdéses T alaku leletre vonatkozólag Zak azt hangsulyozza, hogy ez a csontból való tárgy nem lehet más mint egy lószerszám része. Ezt bizonyitja a steppei népek régészeti anyaga (elsősorban László Gyula avar szerszámrekonstrukciója), mert az ökörjárom mindig fából készült. Zak Matuszewski második kérdését is pozitiv értelemben válaszolja meg, szerinte a T alaku tárgy nem lehet más, mint a kezdetleges komót része. Ezeknek az érveknek alapján Zak fenntartja álláspontját, hogy a modern lószerszámot a szláv törzsek a Középeurópába behatoló steppei népektől vették át. «Részben a magyaroktól, részben a visszamaradt finnugor népektől veszik át a modern lószerszámot az orosz törzsek a 9—10. században (általánossá a 12. században válik), az avaroktól a 7—8. században a balkáni törzsek és az ócsehek, a magyaroktól a 10—11. században a lengyel törzsek. A balkáni szlávoktól származik át a modern lószerszám a dunai és rajnamenti germán törzsekhez, az Ibér félszigeten ezzel szemben az ökörjárom önálló uton alakul át komóttá.»

Matuszewski vizsgálata elsősorban a nyugati szakirodalom eredményeinek felhasználására és az irott lengyel források, ill. a régebbi lengyel gazdaságtörténet megállapitásaira támaszkodik. A tanulmány első részében Matuszewski áttekinti a francia stb. irodalom, elsősorban Lefevre des Noettes munkásságának eddigi eredményeit, kiemelve belőlük a lószerszám funkcionális ismérveit és kiegészitve azokat a Lefevre halála utáni irodalommal. Ezt az áttekintést követi a modern lószerszám lengyelországi elterjedésének kérdése, amelyet Matuszewski két szempontból vizsgált meg, egyrészt a földmüvelés, tehát a szántás, másrészt a kereskedelem, tehát a szállitás szempontjából bennünket most közelebbről csak az első szempont érdekel. Eszerint, miután a lovat az antik szerszámmal szántásra nem használhatták, mert ehhez két ló együttes teljesitőképessége sem volt elegendő, s ezért az ókori kulturák csak az ökröt használták szántásra, s mivel a modern lószerszám lehetővé tette a lóval való szántást, a késői középkorban pedig az ekét általában lóval vontatták, felmerül a kérdés, hogy mikor kezdték Lengyelországban a lovat szántásra használni? — Kétségtelen, hogy a szlávok igásállata kezdetben — az ókori népekhez hasonlóan — az ökör volt. A lótenyésztés a 10—11. században általában alacsony szinvonalon állt. A keleti arab források külön kiemelik, hogy Csehországban csak az uralkodónak voltak ménesei. Hasonló volt a helyzet Lengyelországban is, ahol az előkelők által tenyésztett vagy vásárolt lovak katonai célt szolgáltak, de nem voltak igásállatok. Mégis a nagy, német jog szerinti átalakulás és a német telepités előtt, tehát a 12. században is találkozunk a gazdaságok leltáraiban lovakkal, bár ezek általában ökrökkel együtt fordulnak elő, s a köztük tapasztalható arány 6 ökör, 1 ló, amint azt Bujak már megállapitotta. Ebből az arányból is következik, hogy magát a szántást még mindig ökrökkel végezték, s a lóval boronáltak. Igy magyarázva a forrásanyagot Matuszewski megoldottnak látja a második kérdést is, mert ha egy lovat fogtak be, akkor csak modern lószerszámot alkalmazhattak, hiszen az antik szerszámmal mindig csak két lovat lehetett egyszerre befogni, egyedül egyet soha. Oroszország Matuszewski szerint is korábban ismerte a szántásnál befogott lovat, mint akár a lengyel területek, akár Európa nyugati része (ahol a 10—13. században vált általánossá), ami végső fokon Zak megállapitásának helyességét támasztja alá.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy Lengyelországban a modern, a ló fizikai erejének teljes kihasználását lehetővé tevő szerszám a 12. században terjedt el, s elterjedésében a lovas pásztornépek hatása is szerepet játszhatott. Helyesen mutat rá Matuszewski tanulmánya végén arra, hogy ezt a kérdést még a történeti néprajznak is meg kell vizsgálnia abból a szempontból, hogy egyrészt a lengyel területen belül egységes fejlődéssel kell-e számolnunk, vagy az egyes területi egységek különféle fejlődésével, másrészt abból a szempontból is, hogy a komót vagy a szügyhám elterjedése volt-e a korábbi.

+

Befejezésül még egy fontos tanulmányra kell felhívnunk a figyelmet. Kiersnowski R. cikkében (Rosling uprawcze i pozywienie roslinne w Polsce wczesnofeudalnej. Növénytermesztés és a növények felhasználása a korai feudális Lengyelországban. KHKM 1954.) az ásatások folyamán előkerült és a lengyel régészek által gondosan megvizsgáltatott növényi maradványok alapján megkísérelte a növények termesztésének és felhasználásának vizsgálatát. Céljának megfelelően négy táblázatba foglalta össze az ásatásoknál előkerült és minősített növényi maradványokat, s ezeknek a táblázatoknak adatait hasonlította össze az írott források adataival, amelyek elsősorban a terményjáradék lerovásánál előforduló növények nevét tartalmazzák. 34 ásatás közül 17-17 esetben fordul elő a buza, az árpa. Az előbbinek különösen két fajtáját (triticum vulgare és triticum compactum) termelték és fogyasztották. Az árpa sűrű előfordulását az magyarázza meg, hogy emberi táplálkozás mellett (amiről már az 5. században írott források szólnak), a 9. századtól kezdve sörfőzésre és takarmányozásra is használták. A köles fő táplálkozási cikke volt valamennyi szláv törzsnek, de a 12. és 13. században háttérbe szorult, ami Kiersnowski szerint az égetéses gazdálkodás felhagyásának volt tulajdonítható. Háttérbeszorulása azonban nem egyszerre történt, az északi részeken még a 11. és 12. században is ez volt a főtáplálék. A rozs a régészeti leletek mellett már igen korán, a zab későn fordul elő, de az írott források mindkettőt csupán a 12. században említik a terményjáradékok sorában. Az egyéb növények közül a bab és borsó játszott nagyobb szerepet a táplálkozásban.

Kiernowski tanulmánya szép példája a régészeti és az írott források adatai összekapcsolásának és együttes értékelésének. Eredményei jól egészítik ki a már ismertetett tanulmányok megállapításait.

+

Ennek a középkori lengyel agrotechnika körébe vágó, a KHKM hasábjain megjelent öt tanulmánynak ismertetése is bizonyos fogalmat adhat az új marxista lengyel történettudomány figyelemreméltó fejlődéséről. Igaz, hogy a lengyel szakemberek olyan korábbi előnyökkel is rendelkeznek magyar társaikkal szemben, mint amilyen a századfordulón végzett rendszeres forrásfeltárás és forráspublikáció, vagy az ásatások anyagát gyorsan nyilvánosságra hozó régészeti feldolgozások sorozata. De még az itt említett cikkekkel majdnem egyidőben, egy 1953-ban a középkori magyar parasztság történetét tárgyaló munkából is éppen az anyagi kulturára vonatkozó fejezet maradt ki. És ezért érdemes még e kissé hosszura nyuló ismertetés végén összefoglalóan megismertetni a magyar olvasót ezeknek a tanulmányoknak főbb módszertani vonásaival is.

Első jellemzőként talán azt kell kiemelnünk, hogy ezek a tanulmányok az európai szakirodalom teljes felhasználásán alapszanak. A szovjet szakirodalomtól kezdve az angol cikkekig és az északi államok tekintetbe jövő kutatásától a spanyolig minden számbajöhető munka és tanulmány szerepel a hatalmas jegyzetapparátusban. Itt termi meg gyümölcsét az az ismertetési rovat, amelybe sokszor kis német történelmi társulatok lapjaiban megjelenő eldugott cikkek és a lengyel fejlődéssel látszólag semmiféle összefüggésben nem lévő részletkérdések is tárgyalásra kerülnek. A szláv nyelveken megjelenő irodalom szemmeltartása és bármely munka elolvasása ugyan nyilván nem jelent különösebb problémát egyetlen lengyel anyanyelvű kutató számára sem, de az angol, francia, német stb. nyelven megjelenő irodalom figyelemmel kíséréséhez ott is nyelvtudásra és ami még fontosabb, ennek az irodalomnak megszerzéséhez jól szervezett figyelőrendszerre és megfelelő könyvtári adminisztrációra van szükség.

Az európai irodalomban való jártassághoz hasonlóan meglepő az anyagi kultura történetének kidolgozásában érintett tudományágak pontos együttműködése. Valamennyi ismertetett cikk az írott források mellett felhasználja a régészet és az etnográfia tekintetbe jövő adatait, s eredményeik nem egyszer éppen ennek az együttműködésnek, az egyes tudományágak kutatómunkájában megnyilvánuló tervszerűségnek következtében voltak elérhetők. Ebből az egyik összmunkából, ugy látszik egyelőre csak az ikonográfiai adatokat publikáló művészettörténet maradt el, s ez az oka, hogy a képanyagban a nyugati kiadványok ismert illusztrációi túlsúlyban vannak a lengyel és a szomszédos anyaggal szemben.

A legnagyobb értéket azonban ezekben a dolgozatokban a problémafelvetés képviseli. Valamennyi dolgozat bevezető része a vizsgált kérdés pontos megfogalmazását tartalmazza. A problémát meghatározó szempontok közül első helyen a termelés fejlődése áll, akár a termelőeszközök fejlődésének, akár a technológia szempontjainak felvetéséről van szó. A lengyel tudomány igen nagy gondot fordít arra, hogy vizsgálatai egy-egy kor gazdasági és társadalmi viszonyainak megvilágítását szolgálják, s ezt a törekvést a tanulmányok szerzői még akkor is érvényesítik, ha első pillanatra teljesen elvont, technológiai részletkérdés képezi is a cikk tárgyát. A világos kérdésfelvetés, az összefüggések szem előtt tartása és valamennyi eszköz rendelkezésre bocsátása és felhasználása (irodalom és források terén) ez jellemzi az új marxista lengyel szakirodalmat az agrotechnika, és általában az anyagi kultura történetének egész területén.

Fügedi Erik

INWENTARZE DÓBR ZIEMSKICH WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO 1575-1700. WYBÓR Z KSIĄG RELACYJ GRODU KRAKOWSKIEGO. DO DRUKU PRZYGOTOWALI ADAM KAMIŃSKI, ANJELA KIEŁBICKA, STANISŁAWA PANKÓW (WYD.) NACZELNA DYREKCJA ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH. WARSZAWA, PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1956. 538,(2) p. (ZRÓDŁA HISTORYCZNE, TOM 1.)
A KRAKKÓI VAJDASÁG BIRTOKLELTÁRAI 1576-1700.

A történelem forrásanyaga korszakonként alapvető változásokon megy keresztül, mert minden történelmi korszak kialakítja jellegzetes, sajátos történelmi forrásanyagát. A XVI. században a korábbi, XV. századi helyzethez viszonyítva egyrészt hihetetlen mértékben növekszik meg a forrásanyag mennyisége, másrészt a korábbi időszak forrásanyagának egyes fajtái megszűnnek és a társadalmi szükségletek igényeinek megfelelően egészen új forrásanyagfajták alakulnak ki. A forrásanyag nagymértékű növekedésének következménye az is, hogy a XVI. századtól kezdve a történelmi forrásanyagnak aránylag csak kis része kerülhetett kiadásra.

E korszak forrásanyagának, különösen a falu történetére és a gazdaságtörténetre vonatkozó forrásanyagnak legnagyobb részét a feudális osztályok alkották, az ő érdekükben készült és ezért értékelésüknél, forrásanyagként való felhasználásuknál ezt is figyelembe kell venni.

E korszak gazdaságtörténetének a feudális földesurak által létrehozott legjelentősebb forrásanyagai a következők:

Legelsőként az egyházi (XV. század végétől), a királyi (a XVI. század elejétől), majd a nemesi és városi birtokleltárakat lehetne megemlíteni. E birtokleltárak a későbbi korszakokban mind gyakrabban fordulnak elő. A XVIII. században már nagy tömegben jelennek meg és a feudális járadék növekedésének arányában mind részletesebbekké válnak. E leltárak elsődleges célja a földesuri birtok állagának, valamint a parasztgazdaságokból kiszedhető jövedelmeknek számbavétele. A földesur járandóságait nagyon részletesen vették számba, mert a földesur számára ezek alapján szedték be a jövedelmeket. E leltárakat általában a földesuri birtokok tisztviselői . e birtokok tulajdonosának vagy birtokosának rendeletére legtöbbször birtokigazgatási célból készítették. E leltárak, melyeket Lengyelország legnagyobb részében inventáriumoknak hívnak és csak a szilézial vidéken neveznek urbáriumoknak, e korszak ilyen jellegű leghitelesebb forrásanyagai közé tartoznak.

A következő csoportba az egyházi birtokokon vezetett «Liber beneficiorum»-ok tartoznak. Ezek az egyházi beneficiumok számbavételére és ellenőrzésére készült összeírások, melyek nemcsak az egyházi birtokokra vonatkozólag adnak értékes társadalmi-gazdasági adatokat, hanem mivel az egyházi tizedjövedelmek is megtalálhatók bennük, az egyházi és világi birtokok megoszlására, a majorsági gazdálkodás kialakulására is bőséges anyagok nyújtanak.

Az inventáriumoktól tartalmilag alig megkülönböztethetők az egyházi birtokok vizitációs összeírásai (visitationes et revisiones), amelyek a püspöki és káptalani birtokok jövedelmeinek nyilvántartása és ellenőrzése céljából készültek. E forrásanyag különösen a XVI. század mezőgazdaságtörténetére vonatkozólag bir nagy jelentőséggel.

Az eddig említett forrásanyagot értékesen egészítik ki a különféle gazdasági számadások, amelyek a birtokjövedelmek állandó változásai megrajzolásához nyújtanak bő adatokat, mert megtalálhatók bennük mind a birtokok különféle jövedelmei, mind pedig kiadásai. Ebből az értékes forrásanyagból, melynek jelentős részét a családi levéltárak őrizték meg, mivel viszonylag csak kevés került el a pusztulást, e forrásanyag gyakorlati jelentőségét hamar elveszítette. A XVI. század első negyedétől kezdve új forrásanyagfajtaként jelennek meg a jobbágyok kötelességeit rögzítő «ordinatiok». Ezek először az egyházi és királyi birtokokon élő jobbágyok számára készültek, a magánbirtokosok csak jóval később foglalták írásba ilyen irányú rendelkezéseiket.

A földesurak jobbágyok feletti hatalmuknak kiterjesztésével lehetőséget nyernek arra, hogy falvaik számára igazgatási, büntető, rendészeti, falusi önkormányzati stb. vonatkozású utasításokat adjanak ki. A gazdaság vezetését a földesurak gazdasági instrukciókkal irányítják. Ez utóbbiak tartalma megegyezik a magyarországi gazdasági instrukciókkal.

Egészen új fajta forrásanyagot alkotnak a nálunk uriszékeknek nevezett patrimoniális bíróságok ítéletei. Az uriszékeknek a jobbágyok peres ügyeiben hozott ítéleteit könyvekbe vezették be. Ezek azonban nemcsak uriszéki ítéleteket tartalmaznak, hanem a pörös anyagon kívül végrendeleteket, adás-vételi szerződéseket, stb. is. Míg az előbb említett forrásanyag-fajtákból a lengyel történetírás számára kisebb-nagyobb kiadványok rendelkezésre állanak, addig az értékes uriszéki anyagból készült kiadvánnyal eddig a lengyel történetírás is adós maradt.

Az eddig említett forrásanyag-fajták általában a jobbágynak a földesurhoz való viszonya szabályozására készültek. Jelentős forrásanyagot alkotnak azonban mindezeken kívül a földesurak magánjogi vonatkozású iratai: végrendeletek, örökösödési iratok, adás-vételi és ajándékozási szerződések, stb.

A történetírás csak most, a nagy társadalmi átalakulás után fordult teljes figyelemmel az agrártörténet új, módszeres és sokoldalú feldolgozása során a mezőgazdaság és ezzel kapcsolatban a társadalomtörténet előbb említett forrásanyagfajtái felé.

A Lengyel Tudományos Akadémia kezdeményezésére megindított, a falutörténetre vonatkozó kutatások során — mint értékes mezőgazdaságtörténeti forrásbázist — átvizsgálták a lengyelországi levéltárakban a vajdaságok tartományi és grodi bíróságain vezetett könyveket is. A tartományokban és grodokban működő bíróságok elsőfolyamodású bíróságok voltak, amelyekben az ítéleteket a sztaroszta tisztviselői, a burggraf, illetve a helyettes sztaroszta és a grodi bíró hoztak. E bíróságokon vezették az un. tartományi és grodi könyveket, amelyekbe a bíróságok ítéleteit vezették be, de bemásoltak ezeken kívül más, egyrészt magánjogi vonatkozású, másrészt közirat jellegű iratokat is. A tartományi bíróságok működésének a XVIII. században történt megromlása következtében e bíróságok feladatát a grodi bíróságok vették át, aminek következtében ez utóbbiak szerepe, valamint a működésük során keletkezett iratanyag is jelentős mértékben megnövekedett. E könyvek anyagának mezőgazdaságtörténeti szempontból végzett átvizsgálása során számbavették a belejük másolt gazdasági leltárakat is.

A Lengyel Állami Levéltárak Főigazgatósága 1953 óta két sorozatban jelentet meg levéltári forrásanyagot. A kisebb terjedelműeket az évnegyedes «Teki Archiwalne» (Levéltári Tékák) című sorozatban, amelyeknek egyes füzetei vegyes, Miscellanea jellegű anyagot tartalmaznak. A nagyobb mennyiségű — egy, esetleg több kötetet kitevő — levéltári forrásanyag publikálása a «Zródła Archiwalne» (Levéltári források) című sorozatban jelenik meg. E sorozat első kötetében a Lengyel Állami Levéltárak Főigazgatósága a Krakkói Vajdasági Levéltárban őrzött krakkói grodi könyvekben található és a Krakkói Vajdaság területén fekvő birtokokra vonatkozó 1576–1700 közötti válogatott inventáriumokat tette közzé.

Mint fent már említettük, az egyházi és királyi birtokokról már a XV. század végéről maradtak fenn inventáriumok. Számuk a következő századokban jelentősen megszaporodik. A lengyel történetírás kis mértékben már mintegy egy évszázada használja ezt az értékes forrásanyagot.

A leltárak anyagából készült kiadványok azonban ma már nincsenek arányban a megnövekedett igényekkel. A korábbi lengyel történetirás sulypontját ugyanis inkább a politikai történetirás alkotta, ma pedig az érdeklődés a társadalmi-gazdasági problémák felé fordul. J. T. Lubomirski, J. T. Baranowski és J. Rutkowski munkássága már a gazdasági leltárak anyagára is támaszkodik. Nagyobb arányu forráskiadvány azonban e leltárak anyagából csak terv maradt. E terv megvalósitására csak a lengyel levéltárak falutörténetre vonatkozó anyagának számbavétele után kerülhetett sor. E munkálatok keretében csak a judicium terrestre-k és a grodi birságok könyveiből mintegy 28.000 birtok leltárát jegyeztek ki.

A birtokleltárak általában három részből állanak. Az első rész az udvar, a majorság épületeinek élő- és holtleltára leirását adja. A második rész magának a településnek a gazdasági népesség rétegeződése szerinti leirását, vagyonát és a földesurral szemben fennálló kötelezettségeit tartalmazza. A harmadik rész pedig a gromada-nak, a falunak mint közösségnek a kötelezettségeit, földesura iránti szolgálatait és a falu szervezetét foglalja magában.

Vannak azonban töredékes leltárak is. A teljes leltárak a XVI. században, különösen a nemesi birtokokra vonatkozólag, még nagyon ritkák.

Minthogy a judicium terrestre-k és a grodi birságok könyveibe bevezetett birtokleltárak általában adás-vételi szerződésekkel kapcsolatban készültek, a vagyonleltárnál, a bevételeknek és a parasztok kötelezettségeinek felsorolásánál elvileg bizonyos ellenőrzést kell már feltételezni az érdekelt felek részéről. A levéltári forrásanyagnál ugyanis az a cél, amelynek kielégitésére készült a forrásanyag, határozza meg a forrásértéket és egyben felhasználhatóságát. Igy pl. a birtok tulajdonosának érdeke a birtok jövedelmezőségének előnyösebb feltüntetése volt, a jobbágy azonban csökkentve jelentette be nemcsak terheit, kötelezettségeit, szolgáltatáskötelés vagyonát és jövedelmét, hanem még gyermekeinek számát is. A forrásanyag felhasználásánál mindig figyelembe kell venni az időbeli, személyi és helyi különbözőségek által okozott terminológiai bizonytalanságot is, ami a jelen esetben többek között nemcsak az egyes parasztrétegek elnevezésében mutat ingadozást, - az egyes elnevezések ugyanis nem jelentik feltétlenül az ugyanolyan paraszti réteghez való tartozást és az azonos anyagi helyzetet. A földterület mértékegységei is különféle helyeken és időben különféle értékkel birnak.

A birtokleltárak a lakóház leirásánál részletesen felsorolják az épületek és a háztető anyagát. Az egymásutáni fekvés rendjében minden egyes helyiségét, leirják az ajtók és ablakkeretek anyagát, vasalását és zárát, az állandó (kályha, kémény, kandalló, tüzhely, stb.) és az ingó (butorzat, stb.) berendezését. Felsorolják az itt levő háztartási felszerelést (tálak, tányérok, edények, vizescsebrek, kondérok, serpenyők, teknők, köpük, tejeskannák, vajasköcsögök, létrák, stb.) és megemlitik mindezek uj, használt, rongált vagy rossz állapotát. Leirják a gazdasági épületeket, elhelyezésüket, anyagukat, egyes részeiket, a bennük őrzött lovak, szarvasmarhák, birkák, juhok, disznók, bárányok számának megjelölésével. Felsorolják a gazdasági épületekben elhelyezett gazdasági eszközöket (ekék, boronák, villák, stb.) is, továbbá a majorság mühelyeit berendezéseikkel, a majorsághoz tartozó sör- és pálinkafőző, fürészmalom, malom, méhesek és kocsmaépületek elhelyezését és berendezéseit.

A majorság épületeinek ilyen leirása után a majorsághoz tartozó népességet, gazdasági erejét, földjét és állatállományát, valamint kötelezettségeit irja le. Ez a rész nem annyira a népesség anyagi helyzetére, mint inkább a földesurhoz való viszonyára tartalmaz értékes anyagot. Egyes leltárak mindezeken felül feltüntetik még a különféle gabonafajtákból elvetett mennyiséget is.

Az itt közölt 115 birtokleltár értékes forrásbázisa a Krakkói Vajdaság XVI-XVII. századi társadalmi-gazdasági történetének. A birtokleltárak nagy mennyisége és a rendelkezésre álló terjedelem kötött volta miatt a szerzők az anyag közlése alkalmával a gyakran ismétlődő szövegrészeknél szövegkihagyásokra kényszerültek. Mintául azonban meghagytak egyes teljes inventáriumpéldányokat. E kötettel a szerzők a hasonló jellegü kiadványok számára mintául kivántak szolgálni és kiadványukkal alapot akartak nyujtani több kérdés megvitatására. Ilyen kérdések többek között a

leltárak kiválasztásának szempontjai, a szöveg modernizálásának módja és a szövegek megrövidítése, az egységes helyesírás, stb. A következő kötetek kiadásával kapcsolatban támogatást szeretnének kapni arra vonatkozólag is, miként lehetne a birtokleltárak adatait táblázatos formában közzétenni. Szeretnék, ha a következő kötetek megjelenése előtt résztvennének a vitában az anyagi kultura, különösen a falu építéstörténetének művelői is és véleményt nyilvánítanának arra vonatkozólag, hogy e leltárak tipusos szövegreszeiből milyen adatok hagyhatók ki, illetőleg jellemző voltuk miatt melyek kihagyása mellőzendő.

A kötetet három értékes és fontos segédlet egészíti ki. A tájszók és a ritkán használt kifejezések magyarázata, a személy- és helynév mutató, továbbá a tárgymutató.

A közölt leltárak anyagában sok magyar vonatkozás is található. Igy többek között a gazdasági életben előforduló szakkifejezések, mértékegységek hasonló elnevezése. Külön kell megemlíteni azt, hogy a közölt anyagban két magyar birtokosnak, gr. Illésházy Gáborné, sz. gr. Tarnowski Zsófiának, valamint gr. Wesselényi Lászlónak birtokleltárai is szerepelnek.

A közölt anyag önmagában, a többi fent említett forrásanyag felhasználása nélkül is értékes forrásbázisa a XVI-XVII. századi Lengyelország agrártörténetének. Kielemezhető az anyagból a paraszti és majorsági termelés szétválásának a menete, az allódiális termelésnek különösen robotszolgáltatás emelésében mutatkozó növekedése, a termelés átalakulása, az állattenyésztés és a földmüvelés arányainak eltolódása, az allodiális gazdálkodással kapcsolatos iparágak, malmok, fürészmalmok, sör- és pálinkafőzés stb. fejlődése és elterjedése, mindezek alapján pedig a majorságokban a fokozottabb árutermelésre való törekvés. A termelés végzéséhez szükséges eszközök leirásában az iparés az anyagi kultura kutatója talál jól felhasználható adatokat.

Bottló Béla

UJ FORRÁSKIADVÁNY A CSEH PARASZTSÁG 17. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ[x]

A feudális Európa legnagyobb és legvéresebb háboruja, a harmincéves háboru a cseh rendek császárellenes felkelésével indult. Mire 1648-ban a westfáliai béke végetvetett a háborunak, Csehország politikai függetlensége elveszett és gazdasági élete sulyos válságban volt. A hadmüveletek során a különféle pártállásu és vallási csoportokhoz tartozó hadseregek átvonuló területnek használták az országot. A jobbágygazdaságok tömegesen mentek tönkre. A birtokos nemesség nagy számban esett áldozatul a Habsburgok bosszujának, vérpadra került, vagy földönfutóvá vált. A háboru utáni leromlott gazdasági állapotokat rögzitette az 1654-ben a cseh rendek által elkészitett nagy adójegyzék, az un. «berní rula».

Az adót a feudális Csehországban is a jobbágyságnak kellett megfizetni, az általa müvelt un. rusticalis földek után, mig a birtokos nemesség majorságai, az un. dominicalis földek adómentesek voltak. A rendek által megajánlott adót ugyancsak a rendek osztották fel az egyes kerületek birtokai között. Az elosztás alapja közvetlenül a harmincéves háboru után a birtokosok által irásban

---

[x] Berní rula (Adójegyzék) szerk. O. Bauer, Fr. Beneš, K. Doskočil. Praha, Archiv Země České 1949 - 1. K edici berní ruly (A berní rula kiadásáról) 1950, 130, 1. + 1., 2. K. Dockočil: Popis Čech r. 1654 (Csehország leirása 1654.) 1953, 486. l., V. Liva, Pražské město (Prága városa) 1949, 200. 1. + t., 12. V. Pešák, Kraj Hradecký Díl I. (Hradecko kerület, 1. rész) 1951, 366 l. + 1 t., 18. M Haasová-Jelínková, Kraj Kouřimský Díl I. (Kouřimsko kerület, I. rész. 1952, 480 l. + 1. t., 19. M. Haasová-Jelínková, Kraj Kouřimsky Díl II.(Kouřimsko kerület 2. rész) 1952, 481-878. l. + tábla + 1 tkp., 23. D. Doskočilová Kraj Plzeňský (Plzeňsko kerület) 1952, 442. l + 1 tkp., 26. Hradecký, Kraj Podbrský (Podbrsko kerület) 1952, 382 l. + 2 tkp., 27. Haas, Kraj Prachenský (Prachensko kerület) 1954, 444 l. + 1 t. + 1 tkp., 31. L. Eva, Kraj Vltavský (Vltavsko kerület) 1951, 360 l. + 1 t. + 2 tkp. 32. M. Liškova, Kraj Žatecký (Žatecko kerület) 1954, 342 l. + 1 t.

készitett adóbevallás volt. Az akkori gazdasági helyzetben különösen nem csodálkozhatunk azon, hogy óriási uradalmak főuri birtokosai és a kisnemesek egyaránt igyekeztek ténylegesen lakott jobbágytelkeik számát eltitkolni. A rendi gyülés tárgyalásai azonban csak az 1652/53 telén tartott országgyülésen jutottak el odáig, hogy az adóbevallások felülvizsgálatára külön bizottságot küldhettek ki, amely összesen négy összeiró bizottság között osztotta fel az országot. Ezeknek a bizottságoknak feladata az volt, hogy az uradalmak által bemutatott urbáriumok, földkönyvek és más források, nem utolsó sorban pedig saját személyes tapasztalatuk alapján az adóbevallásokat felülvizsgálva a jobbágygazdaságok számát és állapotát megállapitsák, és eljárásuk eredményét irásba foglalják. A munka meglepő gyorsasággal 1655 elejére elkészült, de lényegében már 1654-ben befejezést nyert, s igy ezt a hatalmas, 24 folio kötetre terjedő adójegyzéket a cseh történeti irodalom az «1654. évi berni rula» megnevezése alatt tartja nyilván.

A bizottságok nemcsak hatalmas, de alapos munkát is végeztek. Összeirták a jobbágygazdaságokat, részletezve azokat a megmüvelt föld nagysága, az állatállomány és egyéb gazdasági szempontok szerint. A 24 kötet hozzávetőleg 9000 falu és telep adatait süriti össze, nem kevesebb mint 12.928 lapon, s ha ehhez még hozzávesszük az 1655. évet követő kiegészitéseket és revizíókat is, akkor fogalmat alkothatunk magunknak arról, mekkora anyaggal van itt dolguk a cseh történészeknek és levéltárosoknak. Ezek mellett a méretek mellett nem csodálatos, hogy a kiadást ugyan már a berni rula levéltári kezelésbe vétele óta mindenki szükségesnek tartja, de a most megjelent kötetek kiadásáig mégis nem kevesebb mint félszázad telt el. A gazdaságtörténet iránti fokozódó érdeklődés hatására eredetileg nem is forráskiadást, hanem statisztikai feldolgozást vett tervbe a cseh országos levéltár. Örülhetünk annak, hogy ezt a megoldást az illetékesek elvetették és mégis a teljes anyag kiadása mellett foglaltak állást.

A jelenlegi kiadás elsősorban a jobbágygazdaságok állapotának pontos rajzát teszi lehetővé. Az adójegyzék a telkes jobbágyok, zsellérek, házatlan zsellérek kategóriájának keretein belül részletesen feltünteti a jobbágy-, illetőleg a zsellérgazdaságokhoz tartozó megmüvelt föld nagyságát és amellett azt is, hogy ebből a müvelés alá vett területből mennyi esik az őszi és mennyi a tavaszi vetésterületre. Ugyanilyen részletességgel vették fel az összeirók a jobbágyok állatállományát, megkülönböztetve egymástól az igásállatokat és a többi háziállatot (tehenet, borjut, disznót és juhot). Nem egy kerületben a föld termékeny voltára vonatkozó megjegyzéseket is találunk, a falusi iparosokat pedig mindenütt pontosan, foglalkozásuk megjelölésével tüntették fel. Az alapvető adatok egyöntetüsége a kor felkészültségéhez viszonyitva egyenesen meglepő. A telkekhez tartozó földek nagyságát elvileg mindenütt prágai mérőben állapitották meg, aminek következtében nemcsak az egyes jobbágygazdaságok egymáshoz való viszonya foglalható számsorokba, hanem bizonyos gazdasági jelenségek országos viszonylatban is megvizsgálhatók. Igy vette vizsgálat alá M. Haasová - Jelinková - a berni rula egyik legalaposabb ismerője - az általa kiadott anyag alapján a kourimi kerületben a jobbágytelkek nagyságát. Ugyanő állapitotta meg, hogy ebben a kerületben a háromnyomásos rendszer keretében az őszi vetésterület általában a jobbágytelek földjének egyharmadát tette ki.

A jobbágygazdaságok állapota rámutat a háboru okozta pusztásodás arányára is, mert az összeirást azokra a telkekre nézve is elvégezték, amelyeknek tulajdonosa elvándorolt, vagy meghalt.

A jobbágygazdaságok állapotának rajza mellett fontos adatokat szolgáltat a berni rula a birtokmegoszlásra is. Csehország birtokmegoszlásában a harmincéves háboru hatalmas törést jelentett. A régi cseh eredetü és nemzetiségü nemesi családok tagjait kivégezték, emigrációba kényszeritették, vagy megfosztották birtokaiktól. A császári kamara nem is egy, hanem több hullámban hatalmas birtokelkobzásokat hajtott végre és az elkobzott birtokokat a császárhü idegenek a hadigazdagok és a spekulánsok kapták meg. Ezért a birtokmegoszlás a világi nagybirtok és a császári birtokok javára hihetetlen mértékben eltolódott, mig a nemesi (lovagi) birtokok aránya összezsugorodott. A berni rula minden egyes nemesi jogon birt birtokra kiterjed, igy a birtokváltozások számszerüleg pontosan nyomon követhetők.

A cseh levéltári dolgozók, akik az adójegyzék kiadásához a második világháboru befejezése után fogtak hozzá, hatalmas munkát végeztek. Kiadásuk nemcsak a legjobb elvi és gyakorlati megoldás, hanem a legszebb és legpraktikusabb tipográfiai kiadvány is. A két oldalra terjedő adójegyzéket magát részben az eredeti rovatok reprodukálásával, részben más nyomdatechnikai megol

dással, de hüen, valamennyi adat feltüntetésével, kerületenként külön kötetben közlik, s az egész sorozathoz két bevezető kötetet csatoltak. Az első a berni rula keletkezését, a kiadás elveit és egy, az uradalmakat tartalmazó jegyzéket foglal magában. A második kötetben Dockocil K. - aki a kiadás munkájának legfontosabb részét végezte falvanként részletezve foglalta össze az egész adójegyzék legfőbb adatait, s azok 17. sz. végéig terjedő kiegészítéseit gondosan kiegészítve azt a berni rulában szereplő falvak mai nevének megállapításával.

A mezőgazdaság történetével foglalkozó magyar kutató számára ez a kiadvány azzal a tanulsággal szolgál, hogy ilyen, látszólag szinte megoldhatatlan kiadási feladatok előtt sem szabad megtorpanni, mert a befektetett hatalmas munka olyan forrást ad a történettudomány kezébe, amelyből a mezőgazdaság egy részének teljes képe rajzolható meg.

Fügedi Erik

DEUTSCHES JAHRBUCH FÜR VOLKSKUNDE. - I. Band, Heft 1/2, Jahrgang 1955. 499 p. és XII tábla. - II. Band, Jahrgang 1956, 488. p. és XII tábla. - Akademie-Verlag Berlin.

A háboru után ujjászülető német néprajztudomány helyzetét, elméleti és módszertani utkereséseinek különféle irányzatait aligha lehetne plasztikusabban «összeszerkeszteni», mint ahogyan az említett kötetekben megtörtént.

Tekintettel arra, hogy egy-egy ilyentermészetü tanulmánykötetben a legkülönfélébb témakörbe vágó irások jelenhetnek meg, most csupán néhány, speciálisan agrárethnográfiai munka megemlitésére szoritkozunk. Mint ilyent ki kell emelnünk Hermann Gleisberg jól áttekinthető, sajnálatosan rövidre szabott, a német müvelődéstörténet hagyományos módszertani törekvéseit megőrző malomtörténeti tanulmányát: Beiträge zu einer Volkskunde des Müllers und der Mühle (I. Bd. 157-168. p.). Jó leiró anyagot közöl, s igy nemcsak a szász paraszthéz alaptipusának, de a gazdasági udvar, illetve ennek a villa rustica archetipusba sorolható épitményeinek összefoglalását adja Karl Baumgartner. (Probleme mecklenburgischer Niedersachsenhausforschung. I. Bd. 169-182. p.) Az évkönyv szerkesztőjének, Wilhelm Fraenger-nek cikke kiváló ikonográfiai és jogszokástörténeti elemzéseivel gyarapitja a XVI. századi német társadalom egyes jellegzetes rétegeinek életformáira vonatkozó ismereteinket. (Der Teppich von Michelfeld. I. Bd. 183-211. p.). Tematikájától is indokoltan főként a skandináv irodalom módszertani törekvéseire emlékeztet Hans-Friedrich Rosenfeld tanulmánya, amelyben bizonyos mértékben a régi hagyományokra visszatekinthető un. «Wörter und Sachen» kulturtörténeti irányzat reminiszcenciái is megőrződtek. S a dolgozatnak csak előnyére válik, hogy e meggondolások ötvöződése a - megitélésünk szerint - széleskörü tájékozódásra épülő anyaggyüjtés szerkesztési vázává változott (Urtümliche Holzbearbeitung noch Wort, Sache und Brauchtum diesseits und jenseits der Ostsee. II. Bd. 147-178. p.)

A kötetek nagyobb részét a néptudomány néhány speciális elméleti kérdését fejtegető irás, valamint több igen jelentős folklorisztikai tanulmány tölti ki. Számottevő a kötetek hiranyagdokumentációs és recenziós fejezete is. Itt igen gazdag bibliográfiai összefoglalások kalauzolják az olvasót a különféle európai országok utóbbi 10 évben lezajló néprajzi tevékenységének megismerésében.

Hoffmann Tamás

Julius Lips: DIE ERNTEVÖLKER. EINE WICHTIGE PHASE IN DER ENTWICKLUNG DER MENSCHLICHEN WIRTSCHAFT. AKADEMIE VERLAG, BERLIN 1953. 18. old.

Julius Lips tanulmányát a lipcsei egyetemen tartott rektori székfoglalójának keretében mondotta el 1949 október 31-én. A dolgozatot a Szász Tudományos Akadémia füzetsorozatában adták ki.

A szerző bevezetőben rámutat arra, hogy az elmult években Németországban nagymértékben elhanyagolták az etnográfia müvelését. 1933 után nagyszámu német etnográfus távozott kül-

földre és foglalkozott az ősi népek kulturájával és gazdaságával. A szerző az északamerikai népek etnográfiáját tanulmányozta és különösen az állattenyésztés és a földmüvelés keletkezésének feltételeit kutatta.

Az ógörögök véleménye szerint az emberi fejlődés során kronologiai sorrendben három gazdasági fokozatot különböztetünk meg: kezdetben a gyüjtögetés és vadászás korszakát (az un. «aranykor»), később a nomád állattenyésztés korát, végül pedig a földmüvelés korát. Utóbbi korszakba számitották az ógörögök saját magukat is. Ezt a felosztást vette át a 18. században Rousseau és Adam Smith, a 19. században Friedrich List és mások. E korszakolás hibája a merev időrendiség, amennyiben eltekintettek attól, hogy a különböző gazdálkodási formák egymás mellett is léteztek és léteznek. Nagy lépést jelentett előre Morgan alapvető müve (1877.) (Ancient Society), amelynek korszakolását Marx és Engels is átvették. (Engels: A család, az állam ...1884.)

A tudomány ma megegyezik abban, hogy a legkorábbi kimutatható korszak a gyüjtögetés és vadászat korszaka, bár kétségtelen, hogy ez előtt is létezett már, ennél is kezdetlegesebb gazdálkodási forma, ami azonban - források hiján - nem tanulmányozható. Sz. P. Tolsztoj szovjet kutató rámutatott arra, hogy Morgan korszakait nem kell szentirásnak fogadni, mert müvének megjelenése óta számos alapvető felfedezést tett a tudomány. (Ezt támasztotta alá Sztálin is «A dialektikus és történelmi materializmus» c. müvében a vadságról szóló részben.)

A föld számos területén még ma is élnek gyüjtögető és vadászó népek. (A pigmeusok Afrikában, a vedák Ceylonban, a szemangok és szenciok a Malakka-félszigeten, a kubuk Szumatrában, a gézek Délamerikában, a busmannok Délafrikában, továbbá Dél-Ázsiában, Ausztráliában és a Tüzföldön.) Ezeknek a napeknek a földrajzi különbözőségek ellenére is van néhány hasonló vonásuk: nagy élelemhiánnyal küzdenek, nem ismerik a tartalékolást és rendkivül nagy területeken élnek. Néhány család 4 - 10 000 négyzetmérföldnyi területet is ural. A közösségi tulajdon az uralkodó, de már ismerik a legegyszerübb munkamegosztást: a nők foglalkoznak a növénygyüjtögetéssel, a férfiak vadásznak. Szerszámuk a primitiv fa-bot, illetve a buzogány és a lándzsa. Nagy szakértelemre tesznek szert az ehető és mérges növények megkülönböztetésében.

A szerző nem ért egyet azzal a felfogással, amely szerint a primitiv népeket - bizonyos fejlődési fokok kihagyásával - gyorsan meg lehet tanitani a földmüvelésre. (Ezzel kapcsolatban leirja az idevonatkozó braziliai kisérletek kudarcát.) Helytelen az a felfogás, hogy a földmüvelés a letelepedés feltétele. A szerző szerint a földmüvelés megindításához feltétlenül szükséges már valamilyen viszonylagos megtelepedettség. Ebből vonja le következtetését a vadászó-halászó népek és a rendszeres termelő munkát végző népek között közöttes csoportnak kell léteznie. Ezt a csoportot aratónépnek (Erntevolk) nevezi. Az aratónépek még nem foglalkoznak rendszeresen állattenyésztéssel vagy növénytermesztéssel, de már tuljutottak az alkalmi gyüjtögetés stádiumán. Fő jellemvonásuk, hogy a vadnövényeket tervszerüen, rendszeresen takaritják be. Már Herodotosz leirta, hogy a régi Egyiptomban rendszeresen learatták a lotuszliliomot, lisztjéből kenyeret is sütöttek. A tanulmány felsorolja azokat a vadon növő trópusi növényeket, amelyeket a különböző aratónépek rendszeresen betakaritanak.

Megállapitásait Lips saját tapasztalataira építi. 1947-ben az északamerikai (az USA és Kanada határán élő) ojibva-indiánok között végzett kutatásai alapján tanulmányozta ennek a vad vizirizst (zizancia aquatica) betakaritó népcsoportnak életét. A 600 lelket számláló csoportot a 18. század óta a nagy járványveszély miatt senki sem tanulmányozta. A csoport életének legfontosabb eseménye a vizirizs aratása. Aratás előtt gyülésen ősi táncok mellett megválasztják az un. rizsfőnököt és a rizs-tanácsot. Előbbi teljhatalommal rendelkezik a betakaritás idején és a legtapasztaltabb öregekből álló tanácsból naponta néhány megfigyelőt küld ki a tóra, hogy azok jelentsék a rizs beérés fokát. A beérés előtt 10-14 nappal lezárják a tavat s oda csak a tanács tagjai mehetnek. Szeptemberben reggel 7 órakor a rizsfőnök az ősi előirás szerint megállapitott szavakkal engedélyezi az aratás megkezdését. Egy indiáncsónakban (kenu) egy házaspár vagy család végzi az aratást. A férfi evez, a nő az érett kalászokból üti ki a magokat. A vizbe hulló nagymennyiségü maggal nem törődnek, mert ez helyettesiti a vetést: a jövő évi termést munka nélkül készitik elő. A munkát minden nap 12 órakor be kell fejezni és a közösségből való kitiltás terhe mellett haza kell térni. Ez alatt a faluban az öregek és a gyerekek előkészitik a rizs feldolgozá-

sát. Először megszárítják, majd megtisztítják a rizst a gyomnövénytől. Ezt követi a fehér emberektől beszerzett vaskatlanokban történő pirítás, végül a lábbal való cséplés fejezi be a feldolgozást. Az évi tartalékot cédruskosarakban tárolják és a lakó-kunyhóknál jobb állapotban lévő külön házakban helyezik el. Az özvegyek és betegek a tanácstól kapják meg a rájuk eső részt.

Az aratónépek tehát magasabbrendü gazdálkodást folytatnak mint a gyüjtögetők. Viszonylagos letelepedettségük és a tartalékolás bizonyitja ezt. Az állatokat már nem tekintik ellenségüknek és nem kizárólag a husellátás miatt tartják. Az aratónépek az emberiség fejlődésében megelőzik a földmüvelő és állattenyésztő népeket.

Hegedüs András

Ernst Goldenbaum: DIE DEUTSCHEN BAUERN IN VERGANGENHEIT UND GEGENWART -- DEUTSCHER BAUERNVERLAG, BERLIN, 1952, 206 l.

A könyv a Német Demokratikus Köztársaság parasztságának iródott s népszerüen foglalja össze a német parasztság, illetve a mezőgazdaság fejlődéstörténetét a feudalizmus kialakulásától kezdve a kapitalizmus különböző szakaszain keresztül (jobbágyfelszabaditás, weimari Németország, fasizmus) a jelenkori helyzetig.

A szerző témáját tizenegy fejezetre osztja. Ebből négy a kapitalizmus előtti kort, három a kapitalizmus korát, kettő az NDK parasztpolitikáját, egy pedig a Német Szövetségi Köztársaság parasztságának helyzetét mutatja be, az utolsó fejezet összefoglalásszerü. A modern kapitalizmusról szóló történeti rész (weimari ill. hitleri Németország) a könyv többi fejezetéhez képest feltünően rövid, csak általános megállapitásokat tartalmaz.

Bevezetőben a könyv röviden utal a németországi parasztság szabad elődeire, a földközösségben élő szabadokra és vázlatosan bemutatja a Mark-rendszer gazdaságát és társadalmát. E szabad társadalom bomlása már a 8. században megindul, amikor a még választott fejedelem a háborukban érdemeket szerzett harcosoknak jutalomképpen nagyobb, addig még nem müvelt földterületeket adományoz. Utal a könyv arra is, hogy bár az adományozások és a foglalások révén lassan egész Németországban kialakul a földmagántulajdon, a Mark maradványai, a közös mezők és erdők még a legutóbbi időkig is fennmaradtak.

A szerző ismerteti a feudalizmus létrejöttét Németországban, majd szinesen irja le a középkori jobbágyok sanyaru helyzetét és az őket elnyomó világi és papi nemesség fényüző életmódját. Az uraknak a kor keresztény tanitásával is szembenálló életmódja és saját elviselhetetlen helyzetük már a 15. században felébreszti a legszélesebb paraszttömegek dühét és elkeseredését. (Bundschuh-mozgalom, Luther fellépése, Münzer féle parasztháboru.) A könyv közli az «evangéliumi testvériség» 14 pontos kiáltványát (1524), amely bibliai idézetekre támaszkodva követeli a papok szabad választását, a jobbágyok felszabaditását, az erdők, vizek közös használatát, stb.

Beszél a szerző arról is, hogy keleten, tul az Elbán Németország másképpen fejlődött. III. Konrád 1147-ben meghóditja a későbbi Poroszország területét, ahol a 15. századig a szabad német gyarmatositó parasztok viszonylag jól élnek. Ezen a területen csupán a 15. században indul meg a szabad parasztoknak a földről való elüzése. A lovagi nagybirtokok kialakulása a 16. században a legnagyobbmérvü, amikor 5700 parasztgazdaságot számoltak fel. A francia forradalom idején a 20 000 parasztgazdaság már csak kb. 15 százaléka létezett. A porosz nagybirtokok kialakulásakor a földjükről elüldözött szabadok földesuri, röghözkötött jobbágyok lesznek, kiknek embertelen életét korabeli egyházi iratok alapján ismerteti a szerző.

A jobbágyok felszabaditása Németországban a francia forradalom hatására «felülről» ment végbe, de végrehajtása vontatottan, sok helyen egyáltalán nem történt meg. A könyv bemutatja, hogy a franciaországi ismétlődő forradalmak (1830, 1848) uj lökést adtak a németországi változásoknak is. A 48-as forradalomban a parasztok szabad földtulajdont, a nagybirtok részleges fel-

osztását, szabad községigazgatást és a falusi iskola rendszer megjavitását követelték. Németország egyes részein, különösen délen, viharos parasztfelkelések során kergették el a junkereket birtokaikról. De a liberális polgárság 48-ban éppenugy elárulta paraszti szövetségeseit, mint városi elődei a parasztháboruk idején. Már 1850-ben tövényesitették a junkerek földfoglalásait és bár ugyanebben az évben megtiltották a mezőgazdasági bérmunkások testi fenyitését, továbbá a paraszti földek elforgalását és proklamálták a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot, 1854-ben visszavonták ezeket az intézkedéseket és engedélyezték, hogy a földbirtokos 25 botütéssel büntesse cselédjeit, azok feleségeit és gyermekeit. A rosszabbodó gazdasági és politikai körülmények következtében a 19. század második felében százezrével vándoroltak ki a német parasztok Amerikába.

A mult század végén kialakuló német monopolkapitalista ipar háttérbe szoritotta a mezőgazdaság fejlődését. A szerző e korszak jellemvonásának a parasztság differenciálódásának folyamatát tartja és leirja, hogy a tőke behatolás hatására hogyan alakul ki a kis-számu zsirosparasztság rétege és vele szemben az elszegényedett parasztok óriási tömege. A tőkés falut a gazdag parasztok uralják s militarista szervezeteik segitségével befolyásolják a falu egész életét. Haladó paraszti mozgalmak elsősorban azért nem tudnak kialakulni, mert a szociáldemokrácia hibájából nem jött létre a parasztok és a forradalmi munkásosztály szövetsége.

A kapitalizmusról szóló fejezetekből megtudjuk, hogy az első világháboru után, a polgári demokratikus (weimari) köztársaság sem oldotta meg a német parasztság alapvető problémáit. Részleges földreformot hajtottak végre csupán és a földhözjuttatottaknak 700—1000 márka megváltást kellett fizetniök. A telepitési akcio során a mezőgazdasági munkásoknak csak mintegy egynegyed része kapott földet, nagyrészük más munkát keresett, kb. 15 százalékuk munkanélküli lett. A könyv adatokat közöl arra vonatkozóan, hogy a weimari köztársaság adópolitikája is elsősorban a kisparasztokat sujtotta és a junkerbirtokokat védte: a 2 hektár alatti kisparasztok hektáronként átlag 24,54 márkát adóztak, az 5000 hektár feletti junkerek csak 0,94 márkát. Bár a polgári törvényhozás szabályozta a mezőgazdasági munkások jogi helyzetét, szinte semmit sem javult a junkerföldön dolgozók helyzete. Ezt használta ki Hitler demagóg politikája, amikor földreformot igért a parasztoknak. Igéreteit nem hajtotta végre, sőt a hamarosan bevezetett kényszergazdálkodás a nagybirtokosok és a gazdag parasztok érdekeit védte és tovább rontotta a dolgozó parasztság helyzetét. Létrehozták a nácik vezette «birodalmi parasztszervezetet», amely irányitotta a parasztok életét. Sok olyan parasztot, aki elégedetlen volt a rendszerrel elüztek a földjéről. A megigért földreform helyett a hitlerizmus alatt 3 millió hektárral nőtt az ezer hektáron felüli nagybirtokosok földterülete.

A hitleri Németország legyőzetése után a felszabaditott német parasztság első történelmi feladata a földreform végrehajtása volt. A földreformot az ősi igények kielégitése mellett a napi szükségletek is megkövetelték, mert a katasztrofális élelmezési helyzetet csakis a földreformmal lehetett megoldani. Még a közigazgatás létrejötte előtt alakultak meg a városi munkásság és a demokratikus pártok támogatásával a falusi paraszt-bizottságok és hajtották végre 1945 őszén a birtokok felosztását.

A szerző a továbbiakban ismerteti a Német Demokratikus Köztársaság parasztságának fejlődését a felszabadulás óta.

Mig az ország keleti részében a parasztság demokratikus és szocialista uton fejlődik, Nyugatnémetországban továbbra sem kielégitő a parasztság és a mezőgazdaság helyzete. A földterület 27,8 százaléka (6 104 600 hektár) van 100 hektáron felüli birtokosok tulajdonában és továbbra is fennmaradtak az egykori feudális főurak hatalmas nagybirtokai. A könyv 1949—51-es adatokkal ismerteti a nyugatnémet mezőgazdaság helyzetét, a termelés akkori csökkenését és részletesen birálja az amerikai tőkések érdekeit szolgáló nyugatnémet mezőgazdasági politikát.

A könyv történeti része szános korabeli rajzzal, metszettel szemlélteti mondanivalóját és teszi érthetőbbé az olvasó számára.

Hegedüs András

AZ 1955-i NEMZETKÖZI TÖRTÉNÉSZ KONGRESSZUS AGRÁRTÖRTÉNETI ELŐADÁSAI

Az utóbbi esztendőkben világszerte az agrártörténeti érdeklődés megélénkülésének vagyunk tanui. Nemcsak a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történészei fordulnak fokozódó figyelemmel a parasztság helyzetének és küzdelmeinek, a mezőgazdasági termelőerők és árutermelés fejlődésének stb. problémái felé. Nyugaton is mind mélyebb gyökeret ver az agrártörténet jelentőségének felismerése; elég, ha példaképp annak a két országnak intézményes tudományos erőfeszítéseit idézzük, melyek az ujkor mezőgazdasági forradalmának fűzhelyei voltak. Hollandiában a groningeni egyetem és a wageningeni mezőgazdasági egyetem köré összpontosul az agrártörténelem művelése; velük szoros kapcsolatban nemrég agrártörténeti kutatóintézet (Nederlands Agronomisch-Historisch Instituut) létesült Groningenben. Az intézet 1953 óta rendszeresen megjelenő évkönyve (Historia Agriculturae) forrásszövegeket is közöl, s azonfelül évről-évre kiegészítést ad J. M. G. van der Poel 1953-ban «Wegwijzer in de Landbouwgeschiedenis» cimmel megjelent agrártörténeti bibliográfiájához. S ez még korántsem minden: Hollandiában mezőgazdaságtörténeti társulat (Studiekring van de Geschiedenis van de Landbouw) is van, mely nem rendszeres időközökben agrártörténeti évkönyvet (Agronomisch-Historisch Jaarboek) s külön tanulmánysorozatot (Agronomisch Historische Bijdragen) ad ki. De nemcsak a németalföldi tudományosság teremtett az agrártörténet művelése számára fontosságának megfelelő lehetőségeket: nem marad el e téren a brit szigetország sem. Igaz, a kutatás itt még nagyobbrészt a bő nyomtatott forrásanyagon nyugszik, melynek G.E. Fussell adta kritikai bibliográfiáját (The Old English Farming Books, I-II. k. 1947-50, a III. kötet is elkészült). De bár a levéltári forrásokról való tájékoztatás terén a hollandok előrébb vannak, (ld. «Rijksarchieven in Nederland», 1953), mindinkább az agrártörténeti kutatás előterébe kerül a hatalmas angliai irásos emlékanyag is. S a készülő tanulmányok már nemcsak a nagymultu «Economic History Review» lapjain láthatnak napvilágot: 1953-ban megalakult a «British Agricultural History Society», mely «Agricultural History Review» cimmel külön mezőgazdaságtörténeti folyóiratot ad ki. Ha a világ ipari-kereskedelmi fejlődésében is döntő szerephez jutott nemzetek ennyi gondot forditanak agrármultjuk felderitésére, annál inkább hasonló erőfeszitésre kell ösztönözzön bennünket Magyarországnak a legutóbbi időkig tulnyomóan agrár jellege s az egykori Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle világviszonylatban is egyedülálló példamutatása.

A Rómában tartott X. nemzetközi történettudományi kongresszus ugyancsak élénk tanujelét adta az agrártörténeti problémák iránti érdeklődésnek. Mutatják ezt a hivatalos kiadásban megjelent referátum-szövegek és hozzászólás-kivonatok[1], mutatják az egyes nemzetek részéről benyujtott tanulmányok, tanulmánygyüjtemények[2] is. Agrártörténeti vonatkozásban a kongresszus tárgyalásai két fő problémacsoport köré összpontosultak: a középkori jobbágyság (ld. Relazioni, III. k.) és a XVII-XVIII. századi mezőgazdaság kérdései (ld. Relazioni, IV. k.) köré. Nemcsak korszak szerinti különbségtételről volt szó tehát: a tárgyalt problémák jellege is eltérést mutatott. Az ujkori referátumok szerzői, különösen J. Meuvret és W.G. Hoskins tudatosan éles hangsulyt adtak ennek az — egyébként nem ujkeletü — megkülönböztetésnek. Mindketten egyetértenek abban, hogy a történetirás eddig méltatlanul elhanyagolta a tulajdonképpeni mezőgazdálkodás történetét az agrárszervezet tanulmányozásának rovására. Amint Hoskins mondja: inkább a földesuri majort kutatták, semmint a falut, inkább a törvényszerü képet a fizikai tények helyett, a telek és a szolgáltatások jobban lekötötték figyelmüket a tényleges munkánál, a föld tulajdonának kérdései háttérbe szoritották annak használatát, egyszóval: a szerkezetet kutatva, megfeledkeztek róla: milyen célra szolgált is az. Ugy véli, mindebben nagy része volt a történészek jogászi képzésének s a források jogi jellegének. Meuvret más fontos okra mutat rá: arra, hogy mig a föld tulajdonában s müvelőinek jogi-társadalmi helyzetében évszázadok során jelentős változások álltak be, addig a mezőgazdasági technika a XVII. századig nagyjából mozdulatlan maradt, nem mutat döntő jelentőségü átalakulást — s igy alig vetett fel a kutató számára vonzó problémákat. Mindez azonban (mint azt már hazai történetirásunk is korán felismerte) nem lehet elég indok a tulajdonképpeni gazdálkodás történetének elhanyagolására, bármennyire tisztában legyünk is a jogi-társadalmi fejlődés fontosságával. A fent emlitett holland és angol mezőgazdaságtörténeti társulások és kiadványok is elsősorban az agrártechnika multjának felderitésében mutatkozó hiányok kitöltésére jöttek létre — még pedig, mint az idézett holland kutatóintézet példája tanusitja, történészek és

agrár-szakemberek szoros együttmüködésével. Francia vonatkozásban ugyancsak erre a kölcsönös segitségnyujtásra céloznak Meuvret megjegyzései. Hangulyozza, hogy a történettudósnak le kell győznie belenevelt hagyományos előszeretetét a politikai és társadalmi problémák iránt, s előitéletét a természettudományok és technika fejlődésének kutatásával szemben, megfelelő tájékozódással győzve le ezirányu kisebbségi érzéseit - az agronómusok viszont ismerkedjenek meg a történeti forrásokkal, sajátitsák el azok megfelelő kezelését s a szükséges gazdaságtörténeti tudnivalókat. Igy válhat az, amit ő «histoire de l'agriculture»-nek nevez - tehát a mezőgazdasági technika és tudományok, eszközök és eljárások és annak története, hogy milyen növényeket és állatokat s hogyan termeltek ill. tenyésztettek - a jogi-társadalmi fejlődést vizsgáló «histoire agraire» mellett a «histoire du monde rural» másik, az elsővel egyenrangu összetevőjévé. Nem egészen uj, de eléggé nem hangsulyozható gondolat, nem ártana egyszer, a segédtudományok szerepét, hozzájárulását is tisztázva, az agrártörténet épületét fogalmi rendszerezésre alapozni s a terminológiát is ehhez szabni.

A mi szempontunkból tehát a kongresszus jelentősége nemcsak abban áll, hogy élénk figyelmet szentelt agrártörténeti problémáknak, hanem abban is, hogy a hangsulyt ezek közül magának a multbeli gazdálkodásnak kutatására tette. Eddigi viszonylagos elhanyagolásuk számunkra is a termelőerők fejlődésének kérdéseit állitják előtérbe, s ezért csak röviden utalunk az agrártársadalmi vonatkozásu előadásokra és hozzászólásokra.

Az ókori társadalomtörténet körébe vág egy hozzászólás s a kongresszus alkalmával közzétett román tanulmánykötet egyik értekezése. «Latifondisti nel Sabino» cimmel R. Syme az i.e. I. század hires gazdasági irójának: a nagybirtokos Varro-nak és körének szerepére, társadalmi helyzetére vonatkozólag hoz jellemző adatokat. «Le commencement de la crise générale du système esclavagiste romain» c. értekezésében C.I. Balmus a római rabszolga-rendszer válságát illető szovjet kutatásokat igyekszik továbbvinni. Varro, Columella, Seneca s mások utalásai nyomán e válság kezdetét a mezőgazdasági üzemeknek rabszolga-munka helyett a colonatusra alapozását az i.u. I. század közepére teszi.

A középkori jobbágyságról szóló első referátumot Ch.-E. Perrin tartotta «Le servage en France et en Allemagne» cimmel. Nehéz feladatra vállalkozott: arra, hogy átfogó képet adjon a francia és a német jobbágyság helyzetéről nagyjából a IX. és XIII. század közti korszakban, s megállapitsa a két fejlődés párhuzamos vonásait. A kisérlet kétségtelenül igen tanulságos, noha a kép nem mindenben egyértelmü s a fejlődésrajz egyben-másban vitatható. Mindenesetre hangsulyozni kell, hogy a parasztnép rétegződésének, jogállásának, terheinek ábrázolása még korántsem meriti ki mondazokat a problémákat, melyek vizsgálata nélkül a parasztság története nem lehet teljes. A referátummal kapcsolatban több hozzászólás hangzott el (ld. Riassunti delle comunicazioni, VII. k.). «Les fluctuations numériques de la classe servile en France du IXe au XIVe siècle» cimmel P. Petot azokról a nagy földrajzi övezetekről iparkodott képet adni, melyekhez Franciaországban a XII. századtól fogva a földesuri alávetettség megszünése illetőleg uj formákban való kialakulása kapcsolódott. P. Ourliac (Le servage dans la région toulousaine) a XI-XIII. századi Franciaország délnyugati részében határozott megkülönböztetését figyelte meg a személy szerint és telküknél fogva alávetett jobbágyoknak. G. Luzzato érdekes hozzászólásában (La servitù in Italia nell'età feudale in confronto coi paesi d'Oltralpe) arra mutatott rá, hogy az itáliai földesuraság bomlása, mely a saját üzemben megmüvelt földterület csökkenésében mutatkozott meg, nem abból eredt, hogy a földesur önként korlátozta robotköveteléseit (mint azt Perrin következtette a lotharingiai egyházi nagybirtok esetében), hanem a növekvő paraszti ellenállásra vezethető vissza. Az itáliai városok mint kereskedelmi központok kibontakozása a föld fokozódó kihasználására serkentett: a paraszt szőlőt, olajfa-ligetet, gyümölcsöst telepitett, mocsarat csapolt, szikeseket termővé tett, ezzel együtt megnőtt igénye a saját keze munkájára s harcba indult annak teljes birtokáért. Sokban vitatható polgári álláspontot tükröz a feudalizmus idejének jobbágyságáról tartott második referátum (G. Vernadsky: Serfdom in Russia). Véleménye szerint Oroszországban a XVI. század előtt csak egyes elemei alakultak ki a jobbágyrendszernek, a földesuri hatalom XIV. századtól kezdve tapasztalható növekedése a paraszti szabad költözésnek nem tudta utját állni. A XVI. században azonban, a hadszervezet reformjával párhuzamosan, az uj, időleges adománybirtokosok: a pomeszcsiki számára biztositani kellett a szükséges paraszti munkaerőt, hogy a pomesztye jövedelméből eleget tehessenek katonai kötelezettségeiknek. Igy került sor előbb — a XVI. század vé-

gén - a szabad költözés időleges eltiltására («tilalmas évek»), majd a XVII. század első felében a paraszt végleges röghöz kötésére (1649-i törvény). Az uj jobbágyság ellen a paraszti osztályharc nem vezetett sikerre: annak fejében, hogy hadi kötelességüket ellátták, a cári kormányzat támogatta a földesurakat hatalmuk növekedésében. A XVIII. századra már elenyészett a paraszt joga az általa müvelt földdarabhoz, ettől külön szabad földesuri adás-vétel tárgya lett, s igy - a szerző szerint - a személyes függésbe került jobbágyság mindinkább összeolvadt a régi időkből fennmaradt rabszolgákkal. Az egész fejlődésrajzból nemcsak ez utóbbi megállapitás vitatható: egyes tényezőket, részleteket nem érintve, csak annyit emlitünk, hogy a termelőerők fejlődésének elhanyagolása itt is megbosszulja magát. V.L. Tapié hozzászólása (La question paysanne en Russie aux XVIIe et XVIIIe siecles) jóval szorosabban kapcsolta az orosz jobbágyság kialakulását a válságos évek anarchiájához s az ezzel összefüggő pénzszükséhez, az aurópai piacba való beilleszkedés kérdéséhez, utalva egyszersmind arra is, hogy a röghöz kötés, mely egyébként nem terjedt ki a parasztság egészére, milyen sulyos nehezéket jelentett a kapitalista fejlődés szempontjából.

Nem térve ki azokra a - feltünően nagy számban elhangzott - referátumokra, melyek a középkor vallásos köntösben jelentkező népi mozgalmait csaknem kizárólag az egyháztörténet sikján tették vizsgálat tárgyává, nem hagyhatunk említés nélkül a parasztságtörténet körébe vágó néhány hozzászólást. J.Ilvid Feldt «Leibeigenschaft im Herzogtum Schleswig» cimmel a schleswig-holsteini örökös jobbágyság XVI. században kezdődő kialakulásával kapcsolatban egyfelől a fejlődés gazdasági rugóit, másfelől a földesur birói hatalmának jelentőségét hangsulyozta tanulságosan. S.I. Archangelsky külön benyujtott értekezésében (Agrarian Legislation and the Agrarian Movement in England During the Revolution of the XVII Century) alapos marxista elemzéssel mutat rá arra, hogy az angol forradalom idején nagy kiterjedésü feudális birtokok jutottak az uj gentry és polgárság kezére, s azok a földért harcba szálló parasztság leverése után is az uj földesurak kezén maradtak. Mindez előkészitette a talajt a XVIII. századi parlamenti «enclosures» számára, s kicövekelte az angol parasztság további földtelenné válásának és eltünésének utját. A. Otetea értekezése (Le second asservissement des paysans roumains, 1746-1821) a román Kárpátokon tuli parasztság történetének válságos háromnegyedszázadát világitja meg. A XVIII. század közepén a munkáskéznek a megmüveletlen földekhez mért csekély mennyisége arra birta a román fejedelmeket, hogy a falvak elnyomott népét (a vecinit illetőleg rumînit) szinte rabszolga-állapotából felemeljék, földjéhez kötött, de mérsékelten megszabott szolgáltatásokkal tartozó clăcaşsá tegyék. A század utolsó negyedében kifejlődött gabonakonjunktura azonban a mezőgazdaság terén mindinkább kapitalista csirák kialakulására vezetett, aminek a bojárok fokozódó (kivált robot-) követelése, a parasztság helyzetének romlása, a «második jobbágyság» rendszere járt a nyomában. «La question agraire et la lutte pour la libération nationale en Pologne et en Italie à l'époque du Printemps des Peuples» c. hozzászólásában S. Kieniewicz arra figyelmeztet, hogy amint a lengyel (és hozzátehetjük: magyar) parasztság felszabaditása szükséges előfeltétele volt a nemzeti szabadságküzdelem sikerének, ugy érdemes lenne Itáliában is közelebbről megvizsgálni a nemzeti párt balszárnya és a paraszti osztályharc közti kapcsolatokat. V. Cheresteşiu «Contributions à l'histoire des mouvements paysans de Transylvanie au cours de l'année révolutionnaire 1848» c. tanulmányában marxista módszerrel elemzi az erdélyi jobbágyság 1848-i mozgalmait a balázsfalvi gyülés időpontjáig - azt a kérdéscsoportot tehát, mely időközben Trócsányi Zsolt könyvében is részletes tárgyalásra került. Emlitsük végül a román tanulmánykötet «Les réformes réalisées de 1917 à 1923 par le régime bourgeois-agrarien de Roumanie sous la pression de l'élan révolutionnaire des masses populaires» c. értekezését, melyben a szerzők: I. Grămadă és V. Popovici az első világháboru utáni román agrárreform kérdésére is kitérnek.

Áttérve most már a termelési viszonyok körébe vágó tanulmányokról és hozzászólásokról azokra, melyek az agrár termelőerőknek, magának a mezőgazdasági termelésnek problémáival foglalkoznak, rá kell mutatnunk arra, hogy bár a kongresszus ez utóbbi tárgykörnek csak az uj koron belül juttatott referátumokat, a hozzászólások közt ilyen irányban középkori vonatkozásu is akad. Gondolunk A.E. Verhulst értékes hozzászólására: «Essai d'explication des différents types de structure dominiale et agraire en basse et moyenne Belgique au haut Moyen-Âge», mely örvendetes módon vonja vizsgálódása körébe a falusi település és határbeosztás egyébként elhanyagolt kérdéseit. A középkori Belgium északi és középső részén az agrár-településforma két uralkodó tipusát figyeli meg: kisebb településeket szükebb határral, dülőkre nem osztott, de müvelési kény-

szer alatt álló szántóföldekkel - és nagyobb határu, csaknem tisztára szántóföldből álló »Gewanndorf«-okat. Ugy véli, az előbbi primitivebb forma, mely Flandria pusztáktól, erdőktől szaggatott földjén nem tudott a második, széles alluviális talaju zónán kiterebélyesedő tipussá fejlődni. Ha e megállapitások részben talán vitathatók is, a tárgyválasztás fontosságát nem lehet eléggé hangsulyozni, hiszen még a mezőgazdasági termelés történetének olyan zászlóvivői is, mint Hoskins, hajlandók a mezőgazdasági technika köréből nemcsak a határbeosztás, hanem - érthetetlen módon - a müvelési rendszer kérdéseit is kizárni.

Tul azonban Verhulst hozzászólásán, a németalföldi mezőgazdaságtörténeti kutatás elmélyültségét és sokoldaluságát mindenekfölött H.B. Slicher van Bath átfogó tájékoztatója: »Agriculture in the Low Countries (ca. 1600-1800)« bizonyitja, ha eredeti sorrend szerint nem is, a fejlődés és mondanivaló szempontjából kétségtelenül első az idevágó referátumok között. Elsőben a németalföldi mezőgazdaságtörténet kutfőiről tájékoztat, fő hangsullyal a levéltári anyagon, de nem feledkezve meg a muzeális tárgyakról s a Németalföldön különösen gazdag ábrázoló forrásokról sem; külön hálára kötelez a fontosabb modern agrártörténeti irodalom előszámlálásával. Majd összefoglalja a XVII-XVIII. századi holland és belga mezőgazdasági fejlődés legjellemzőbb vonásait: áttérést a gabonamüvelésről az ipari növények termelésére, a nagy népsürüséggel összefüggő kertszerü árutermelést, apró földdarabokon, intenziv munkával és trágyázással, fejlettebb eszközökkel. A németalföldi mezőgazdaság korai fejlettségének régóta rendkivüli elismeréssel adózik a gazdaságtörténelem; egy-egy a sok jellemző tény között, melyeket a szerző a földmüvelés, majd az állattenyésztés ismertetése során bőkezüen tár elénk, mégis ujra meg ujra bámulatba ejti az olvasót. Kilences vetésforgó a középkori Flandriában, a XVII. századtól lóhere beiktatásával, másodvetemény és kettős termelés a XVI. századtól fogva; az ugar eltünése a XVII. században, a burgonya széleskörü müvelése már a XVIII. század első felében, lóheremagexport a XVIII. század közepén; a buza soros vetése a XVI., a vetőmag csávázása a XVIII. századtól fogva, trágya rendszeres vásárlása városokból, távolsági szállitása hajón már a XVI. századtól fogva; kormánylemezes ekék; lóvontatásu vetőgép a XVIII. században, szelelőrosta már a XVIII. század elején; XVII. századi eszköz, mellyel a szénakazal belsejének felmelegedését meg lehetett állapitani; specializálódó, angliai stb. exportra berendezkedő konyhakertészet már a XVII. században, melegágyak - hogy a sok közül csak néhányat emlitsünk. De nem kevésbé meglepő, hogy a németalföldi mezőgazdaságtörténeti kutatás már olyan megállapitásokig tudott eljutni, mint hogy: a földmüvelő parasztgazdaság átlagos nagysága 4-5, az állattenyésztőé 12-15 hektárra rugott a keleti részeken a XVII. század elején, 16 illetőleg 8-60 hektárra egész Hollandiában a XVIII. század végén; 1 hektáron - aszerint hogy a legeltetéshez mennyi kiegészitő takarmány járult - 1-4 tehenet tartottak; a napi tejhozam egy laktáció átlagában 4-5 literre rugott (de a napi teljesitmény 18-20 literig is felment), egyes keleti részeken a XVII. század elején 100 hektáronkint 61-69 lovat (ez adta az igaerőt) tartottak, a rozstermés a XVII. század elején a vetőmag 5-8-szorosát adta vissza, a XVIII. század végén 8-9-szeresét egész Hollandia átlagában, stb. S még elgondolkoztatóbb ezek után a szerző szerénysége, midőn azt hangoztatja, hogy Németalföld XVII-XVIII. századi mezőgazdaságának története még nincs kellően feltárva, s ezért a források részletesebb kiaknázására, egyes növények, müvelési ágak, eszközök történetének monografikus feldolgozására van szükség. Ugy véljük, ha az olvasóban - legalább is a hazai kutatás helyzetéhez viszonyitva - Slicher van Bath tájékoztatója után még hiányérzet támad, az inkább egy-egy mezőgazdasági üzem bemutatására s a történeti fejlődés jobb érzékeltetésére vonatkozik.

A mezőgazdasági haladás utján közvetlenül Németalföld nyomában járó Anglia XVII-XVIII. századi viszonyairól W.G. Hoskins adott áttekintést (English Agriculture in the 17th and 18th Centuries). Ő is hangoztatja a mezőgazdasági termelés történetére vonatkozó kutatások hátramaradottságát, s valóban, legfőképp az egykoru angol mezőgazdasági szakirodalomra hivatkozik maga is, bármenynyire szót emel a levéltári kutfők jobb kiaknázása, több részlettanulmány készitése érdekében. Az angol mezőgazdaságtörténet egészen egyedülálló forrásanyaggal rendelkezik a végrendeletek jóváhagyásával kapcsolatos leltárakban, melyek egy-egy gazdát illetően, legyen az zsellér vagy földesur, a gazdasági épületeket, azok berendezését, a gazdasági eszközöket, az állatállományt s annak értékét, a terménykészleteket, a különféle vetések területét, a pénzkészletet, a tartozást és követelést, olykor még a trágyadomb vagy a farakás értékét is előszámlálják. A szerző joggal mutat rá arra, hogy az ilyen - hozzátehetjük: és más, elsősorban helyi levéltári - források feldolgozása segithet ahhoz, hogy a szélsőségeket, kiugró jelenségeket megragadó egykoru irodalom

impresszionista képeit a valósághoz igazitsuk. Erről a valóságról Hoskins - bár hézagos és a németalföldi ábrázolást részletességben, statisztikai megállapitásokban meg sem közelitő, mégis -- igen tanulságos összefoglalást ad, mely a történeti fejlődést is iparkodik érzékeltetni. Látjuk a szorosan vett Anglia táji elkülönülését egy középső «open field»-övezetre, melyen a XVII. században még csak szórványos «enclosure»-ök találhatók, s a perifériákat tulnyomó elkeritett legelőkkel. Látjuk a népszaporodást, a városok felduzzadását, a gabonatermelés visszaszorulását az «enclosure» elharapózása során, ennek nyomán, a faluközösség felbomlásával párhuzamosan a parasztság felmorzsolódását, kivált a XVIII. század közepétől fogva (melyet Hoskins korszakhatárnak tekint) az uj gazdagok birtokain. Teljes értékü fejlődésvázlatról azonban nem beszélhetünk: többek között az angol forradalom vagy az ipari fejlődés hatásának kellő méltatása is hiányzik. Ami magát a mezőgazdasági technikát s a termelést illeti, a szerző nagyrészt az egykoru szakirodalomra támaszkodik (hiányzik azonban a különösen francia viszonylatban jelentős Tull emlitése), ez az irodalom, már a XVI. század elején megindulva, egyre bővebben ömlik, egyelőre még inkább az empiria, mint a tudomány kutfejéből. Az angol mezőgazdaság korai fejlettségét, gyors előretörését mutatja, hogy pl. az irodalom már a XVII. század közepén foglalkozik a burgonya s a lóhere termesztésével, s már 1680 táján sürgetik talajtérképek készitését. A szerző azonban nem hallgatja el a németalföldi gazdálkodás ösztönző hatását, példaadását sem, erre vezeti vissza pl. a hires norfolki négyes vetésforgót is, melynek emlitésével már a XVII. században találkozunk.

A XVI-XVIII. századi mezőgazdaságra vonatkozó harmadik referátum, «L'agriculture en Europe au XVIIe et XVIIIe siècles» nem fejlődésvázlatot kiván adni, hanem inkább elvi megállapitásokat szür le, szinte kizárólag a francia kutatások mai állása alapján. Szerzője J. Meuvret előbb a mezőgazdaságtörténet fogalmi körülirásával próbálkozik, majd rövid áttekintést ad az 1600-1750-ig terjedő időszak s a XVIII. század második fele mezőgazdaságáról illetőleg mezőgazdaságtörténetéről (helyesebben ennek forrásanyagáról), külön kitérve a «petite culture» kérdésére. Azután a kutatások mai állását elemzi Franciaországban, végül a további vizsgálódás számára ad néhány iránymutatást. Mindebben van olyan megállapitás is, mely ujnak vagy ujszerünek bajosan mondható, de sorakoztassunk fel inkább néhányat a sok megszivlelendő közül. A francia kutatásnak is sok tennivalója van még az irott források (uradalmi, birósági, közjegyzői stb. levéltárak) feldolgozása terén; ebből a szempontból különös figyelmet érdemel a XVII. századból már bőven kinálkozó iratanyag, melyből - mivel a mezőgazdasági technika a XVIII. század második feléig nagyjából változatlan maradt - a megelőző három-öt évszázadra nézve is következtetések vonhatók. Az egykoru mezőgazdasági irodalom felhasználásában a szerző méltán int óvatosságra: kérdés egyfelől, hogy a szakirók tanácsai mennyire mentek át az életbe (illetőleg - tegyük hozzá - leirásaik mennyire hiven tükrözik a valóságot), másrészről, ha pl. tulságos lelkendezéssel a XVIII. század második fele agrár-reformátorainak álláspontjára helyezkedünk, könnyen beleeshetünk az általuk ostorozott mult és hagyomány egyoldalu megitélésének hibájába. Nem árt az a figyelmeztetés sem, hogy az ujnak szórványos, helyi jelentkezését mindig élesen különböztessük meg az általánossá válástól - viszont ne feledjük kiemelni, ha valami uj az irodalom előkészitése nélkül, spontán tünik fel. Általában a szerző a józan megitélésnek követendő példáit állitja elénk. Joggal mutat rá pl. arra, hogy tökéletesebb ekétipus feltalálása nem sok gyakorlati eredménnyel járt mindaddig, mig a fémtechnika ennek előállitásához kellő mennyiségü jutányosan megszerezhető nyersanyagot nem tudott biztositani a parasztgazdaságok széles köre számára. Nem habozik kimondani azt sem, hogy más tudományok: a nyelvészet, a néprajz, de mindenekfölött a földrajz kutatói sokkal többel járultak a XVII-XVIII. századi francia mezőgazdaság felderitéséhez a történészeknél, mindjárt hozzáfüzi azonban, hogy amazok megállapitásai még nem jelentik a kérdések lezárását, inkább csak a keretet adják meg, melyet még ki kell tölteni, értékes utmutatásokat, melyek segitségével, levéltári források alapján, a történésznek kell a konkrét valóságot részleteiben rekonstruálni. Szilárd, végleges eredmények eléréséhez a mezőgazdaság történetében érdekelt tudományok szoros összemüködésére van szükség, ezért javasolja a továbbhaladás érdekében mindenekelőtt agrárszakemberek és történészek közös munkájával, a mezőgazdasági technika történeti problémáinak pontos megfogalmazásban való rögzitését.

A most emlitett három referátumhoz több hozzászólás kapcsolódott. A.J. Bourde (Duhamel du Monceau et l'agronomie en France au XVIIIe siècle» cimmel) a XVIII. századi mezőgazdasági reformmozgalom kiemelkedő franciaországi képviselőjéről. Duhamel du Monceau-ról készülő mo-

nográfia tervét, szempontjait vázolta. «Orientamenti e problemi della storia dell'agricoltura italiana nel Seicento e Settecento» c. hozzászólásában L. Dal Pane a Pugliese óta elhanyagolt szükebb körü, intenziv kutatások mellett tört lándzsát, kivált az Itáliában oly jelentős, a XVII. században ujra terjeszkedő egyházi birtokokra vonatkozólag, hangsulyozva az eddig ilyen irányban kevéssé bolygatott egyházi és magánlevéltárak, kataszterek, közjegyzői iratok nagy forrásértékét. Hogy valóban mekkora szükség van elmélyülő levéltári kutatásokra, annak P. Goubert rendkivül érdekes hozzászólása «Les techniques agricoles dans les pays picards aux XVIIe et XVIIIe siècles» adta meggyőző bizonyságát. Paraszti hagyatéki iratokat és földesuri levéltárak anyagát, kiegészitve azzal, ami az egykoru szokásjogból, jogtudományból, peres eljárásból, pénzügyi iratokból, a mezőgazdaságot illető jelentésekből merithető, egyaránt felhasznált a XVII-XVIII. századi picardiai gazdálkodás megelevenitésére. Kutatásai nyomán háromnyomásu gazdálkodás képe tárul elénk, a gabonatermesztés és a juhtenyésztés egyeduralmával; átlag ötszörös termés, ami az elégtelen megmüveléssel és trágyázással magyarázható; lényegében középkori agrártechnika, mely 1750 és 1800 között is vajmi keveset fejlődött. Takarmányszüke miatt a parasztok felének nek nem volt sem tehene, sem sertése, négyötödének nem volt lova (holott ökröt nem tartottak, igavonásra lovat használtak); még a juhállomány sem mutatkozott elegendőnek a városi fogyasztás s a szövőipar ellátására. Ezek az adatok az 1750 táján virágzásnak indult mezőgazdasági reform-irodalom magasröptü elgondolásai után a hideg zuhany kijózanitó erejével döbbentenek a szép elméletek mögött messze sántikáló rideg valóságra. Ne feledjük, Flandria után ez a szociális nyomorban sinylődő Picardia volt a feudális Franciaország egyik leggazdagabb vidéke!

Összegezésképp elmondhatjuk, hogy a római történész-kongresszus anyaga sok hasznos kiindulópontot és ösztönzést ad az agrártörténelem müvelőinek. Eredményei nem mentesek hézagoktól és egyoldalúságoktól, de egy ilyen kongresszusnak nem is lehet feladata, hogy az agrármult egészére vonatkozólag egyenletes összegezést és minden irányu indítást adjon. Bizonyára vitatható, vajon helyes és elegendő volt-e az agrártörténet problémáit két, időben és jellegben eltérő problémacsoport köré összpontositani, lehet észrevételt tenni az ellen is, hogy igazi vitára alig került sor. De kétségtelen pozitivumként könyvelhető el, hogy az előadók jelentékeny része hangsulyozta a levéltári források kiaknázásának s a mezőgazdasági technika és termelés problémáinak fontosságát. Néhány lényegesebb ujat nem tartalmazó javaslaton tul (amilyen pl. H. Higounet-é volt a kartográfiai módszer alkalmazásáról) akadt több más olyan módszerbeli utmutatás, amely haszonnal értékesithető. Egészben véve a kongresszus tárgyalásai megerősitik azt a reményt, hogy a mezőgazdaság történetének kutatása további, tartós fellendülésnek néz elébe. Ehhez azonban véleményünk szerint az is szükséges, hogy az agrárintézmények és agrártársadalom történetének kutatása s a mezőgazdasági technika és termelés multjának felderitése ne éljen — mint az a kongresszuson történt — egymástól többé-kevésbé külön életet. Egyazon fejlődés szervesen egybetartozó két oldaláról van szó; csak egymással kölcsönhatásban álló, együttes müvelésük vezethet agrármultunk igaz megelevenitésére.

JEGYZETEK

1./ Comitato Internazionale di Scienze Storiche. X Congresso Internazionale di Scienze Storiche. Relazioni vol. I-VI, vol. VII: Riassunti della communicazioni. Firenze 1955. Sansoni.

2./ Ezek közül rendelkezésünkre állt: S. I. Archangelsky: Agrarian Legislation and the Agrarian Movement in England During the Revolution of the XVIIth Century. Reports of the Soviet Delegation at the Xth International Congress of Historical Science in Rome. Moscow 1955. (Orosz és angol szöveg) 85 l. — Nouvelles études d'histoire, présentées au Xe Congrès des Sciences Historiques, Rome 1955. Bucarest 1955. Acedémie de la République Populaire Roumaine. 482 l.

Wellmann Imre

+ + +

THE AGRICULTURAL HISTORY REVIEW. I-IV. ÉVF. 1953-1956

Az angol agrártörténeti társaság (British Agricultural History Society) hivatalos folyóirata 1953-ban jelent meg első izben. Kezdetben évente egy, 1955-től két füzetben jelenik meg. Célja, hogy hasábjain történészek, mezőgazdasági szakemberek cikkeinek, vitáinak közlésével segítse elő a vélemények tisztázását és elősegítse ki a mezőgazdaság problémái iránt megnyilvánuló széleskörű érdeklődést. Minden számában találhatók eredeti kutatáson nyugvó tanulmányok, rövidebb közlemények, bibliográfia és könyvismertetések.

Az 1953. évi I. számban Sir James Scott Watson «Some Traditional Farming Beliefs in the Light of Modern Science» címmel olyan szokásokat és hiedelmeket vesz vizsgálat alá, melyek részben gyakorlati tapasztalatokon alapulnak és a modern tudománnyal is igazolhatók, részben pedig a természet egyes jelenségeinek félreértéséből és helytelen magyarázatából keletkeztek. A rövid cikk a néprajz művelői részéről is érdeklődésre tarthat számot. - M. W. Beresford az 1549. évi juh-cenzus és fejadó keletkezéséről értekezik. A szövet megadóztatásával egybekapcsolt juhadót 1549 márciusában, éles agrárpolitikai viták időpontjában olyan politikusok, papok és pamfletirók szavazták meg a parlamentben, akik a földmüvelést kívánták támogatni s a juhlegelők folytonos terjeszkedésének gátat akartak vetni. A törvényt már 1550 januárjában visszavonták: ellenzői a földesurak nagy többsége és a juhtenyésztők voltak. A hirtelen visszavonás miatt a történetirók azt hitték, hogy az adó beszedésére nem is került sor. A szerző megállapítja, hogy az adónak egy részét begyüjtötték. A törvény megszavazását megelőző, majd az utána kirobbanó heves viták ismertetése mellett a szerző cikkének második részében a fennmaradt forrásanyagot elemzi. Az öt grófságból összegyült, - bár nem teljes - összeirások bizonyos számszerü adatok megállapitására is alkalmasak.

Joan Thirsk «The Isle of Axholme before Vermuyden» cimü tanulmányában a Trent, Torne és Don folyók által körülzárt sziget életét vizsgálja a 17. században, a holland Vermuyden által végzett lecsapolás előtti időkben. A terület földrajzi és birtoktörténeti bemutatása után a vidék lakosságának életével ismertet meg bennünket. Westwood major bérlőinek negyede 1 acre és annál kisebb, több mint fele 5 acre vagy kisebb földet bérelt, viszont szántóföldjük az évenkénti áradások következtében rendkivül termékeny volt. Ugart is magában foglaló 3 nyomásos gazdálkodás volt elterjedve e területen. Epworth major bekeritett uradalmi földjeit az ugar kiküszöbölésével müvelték. A bérlők viszont bekeritett területeiket az 1630-as években 3 részre osztották és váltó gazdálkodással legeltetésre, szénatermesztésre és kis részben vetésre használták. A sziget életére azonban Westwood major a tipikus példa: kb. 1500 acre müvelt föld mellett mintegy 14.000 acre közföldet találunk, melyeken a bérlők megosztották legeltetési jogaikat Epworth major bérlőivel. E közlegelőt kisebb egységekre osztották ugyan de mégis mindenki ott legeltethetett, ahol akart. A felesleges vizet természetes és mesterséges árkokkal vezették le a közföldekről, ahonnan a szigetlakók tőzeget, fát, anyagot, szénát, halat és szárnyast is nyertek. A közföldek nagy része télen viz alá került, de ezáltal igen termékennyé vált. Ez a körülmény sok állat legeltetését tette lehetővé a nyár folyamán. Nagy szerepet töltött be a sziget életében a fejlett len- és kendertermesztés és az ezzel kapcsolatos háziipar is.

Ilyen körülmények mellett érthető, hogy a koronabirtokot képező sziget lakói heves ellenállást fejtettek ki a királlyal és a lecsapolásra érkező Vermuydennel szemben. A vizek levezetése tökéletesen megváltoztatta a sziget önmagában zárt egységet alkotó és igen jövedelmező gazdálkodását. A korábban nagyrészt állattenyésztő gazdaságok földmüvelésre tértek át. A bérlőket a közföldek felére, harmadára való csökkentése érintette a legsulyosabban. A lecsapolás nem egy vizenyős, addig használhatatlan területet tett gazdagabbá, hanem egy meglévő, sajátos, igen fejlett gazdasági rendszert szüntetett meg és hozott helyette másikat.

W.E. Minchinton «Agricultural Returns and the Government during the Napoleonic Wars» cimen a mezőgazdasági önellátását elvesztett, gabonabehozatalra szoruló Anglia gazdasági nehézségeit s a kormányzatnak ezek elháritására tett intézkedéseit tárgyalja. Az 1789-től kezdődő, éveken át ismétlődő rossz termések komoly nyugtalanságot váltottak ki. Az árak felszöktek. A kormány 1792-ben megtiltotta a gabona kivitelét. Szükség lett volna pontos statisztikai adatokra a termésről,

a termékek áráról. Ilyen adatgyüjtésre már történtek kezdeményezések a 18. században (a szerző ismerteti ezeket), de komoly intézkedésekre csak a háboru okozta szükségben került sor. 1795-ben a belügyi államtitkár adatokat kért az egyes grófságokból a termésről és összehasonlításokat akart végezni más évek eredményeivel. De a formájukban és részletességükben nagyon eltérő válaszok nem voltak alkalmasak arra, hogy az egész ország helyzetéről átfogó képet adjanak. Ismételten megtiltották a gabonakivitelt s a gabonának szeszkészitésre való felhasználását és prémizálták a behozatalt. 1797-98-ban az inváziő veszélye fenyegette Angliát s ez évek rossz termése is sulyosbitotta a helyzetet, nagy nyugtalanság uralkodott az egész országban. A kormány ujra erőfeszitéseket tett a termés mennyiségének megállapitására. Körkérdéseket intéztek a püspökhöz, akik a lelkészektől nyert információkat továbbitották; különböző bizottságok foglalkoztak a kapott válaszokkal. 1801-ben nyomtatott formulákat küldött a Home-Office a püspököknek, akik az egyházi szervezet felhasználásával minden községből válaszokat gyüjtöttek. A «Mezőgazdasági Bizottság» azonban olyan hibásaknak és eltérőknek itélte a kapott adatokat, hogy nem mert rájuk hagyatkozni. Az iratokat ezzel több mint egy évszázadra félretették. Csak a legutóbbi években nyultak ismét hozzájuk, mint történeti forrásokhoz. Joan Thirsknek Leicestershire adatait feldolgozó munkájából közöl a szerző egy táblázatot az 1793 és 1801 közötti terméseredményekről annak bemutatására, hogy kellő forráskritikával felhasználva ezek az iratok igen alkalmasak arra, hogy a 18. század végi Anglia és Wales mezőgazdasági helyzetéről az eddiginél világosabb képet nyerjünk.

John Rowe rövid közleménye egy 1830 körül Amerikába vándorolt farmer levelét mutatja be, melyet 1872-ben irt az otthonmaradottakhoz. A levél érdekes adatokat tartalmaz az amerikai gabonatermesztésről, a cséplőgép alkalmazásáról, a tejgazdaságok müködéséről s az USA-beli farmereknek a mezőgazdasági ujitások iránt tanusitott nagyfoku érdeklődéséről.

Az 1954. évi II. kötetben W.G. Hoskinsnek, az Oxfordi Egyetem gazdaságtörténeti előadójának az Agricultural History Society 1953. évi első teljes ülésén elhangzott előadását olvashatjuk «Regional Farming in England» cimmel. Nem az eddig végzett, hanem az ezután végzendő munkáról nyujt áttekintést. Az agrártörténeti kutatás nem uj Angliában, a gazdaságtörténészek két generációja végezte eddig is, de most már megérett a helyzet arra, hogy önállósuljanak és külön agrártörténeti folyóiratot alapitsanak. Az eddigi kutatások inkább a földbirtoklás jogi vonatkozásaira terjedtek ki, nem a föld tényleges használatának mikéntjére. Anglia geológiailag, topográfiailag és klimatikailag annyira összetett, sokoldalu ország, mint Európának egyetlen más ilyen kiterjedésü területe sem. A két alapvető zónán: a nyugati felföldön és keleti alföldi vidéken kivül több régió, táj található még. Ilyen tájon - szerinte - egy olyan területet kell értenünk, amelyen a talajviszonyok és a topográfiai, klimatikai és más természeti viszonyok ugy keveredtek, hogy a környező területektől eléggé megkülönböztethető jellegzetességü müvelési gyakorlatot és szélesebb értelemben vett falusi gazdaságot hozzanak létre, olyat, amely világosan elkülönithető a szomszédos területektől. A regionális gazdálkodás kezdeteit a szerző a Domesday Bookban fedezi fel. A 13. századi magas szervezettségü, piacra termelő nagybirtokok a 14. század közepén parcellákra bomlanak, melyet a parasztok bérlet formájában müvelnek tovább. A nagybani gazdálkodás kisebb volumenü parasztgazdálkodásnak ad helyet. Ugy véli a szerző, hogy ez a változás erősitette a regionális gazdálkodás kialakulását, mert a 16. században ott találkozunk vele legkialakultabb formájában, ahol annak erős történelmi hagyományai vannak. Másrészt a természeti gazdálkodás, mely jobban rá van utalva az önellátásra, intenzivebbé teszi a terület természeti adottságainak kihasználását, csökkentve a külvilággal való kapcsolatokat. Ezzel ellentétben a vasut a 19. században szétrombolta Anglia régi, speciális helyi jellegzetességeit. - A regionális gazdálkodás jellegét a paraszti gazdálkodás jellege szabja meg. Nagyjából három korszakra oszthatjuk történetét: 1. a kialakulás korszaka a 14-15. században, 2. a stabilitás kora a 16-17. században és 3. a régi gazdálkodás felbomlása a 18. századtól. A szerző felhivja a figyelmet arra, hogy aki a regionális gazdálkodással akar foglalkozni, annak okvetlenül ki kell terjesztenie vizsgálódásait magára a farmra. Erre vonatkozó források: az archeologia eredményei, a leltárak és maguk a ma is ezrével fennálló, régi farm-házak. Hangsulyozza annak fontosságát, hogy az egyes területek adottságait külön-külön kell vizsgálni, az általánositásokat szerinte, s ezzel aligha érthetünk egyet, a gazdaságtörténészek a politikai történészeknek hagyhatják.

H.C. Darby «Some Early Ideas on the Agricultural Regions of England cimen számbaveszi a nagy hagyományokkal rendelkező s a 16. századig visszanyuló topográfiairás termékeit. E mun-

kában sok utalás van az egyes vidékek eltérő arculatára, a föld különböző termékenységére, a mezőgazdasági és manufakturális jövedelmekre, stb. Az 1793-ban megalakult Board of Agriculture adatokat gyüjtött különböző vidékekről, 1793 és 1815 között jelentéseket adtak ki, sokszor térképmellékletekkel ellátva, majd William Marshall (1745-1818) nagyjelentőségü munkásságának ismertetése után a Királyi Mezőgazdasági Társaság (Royal Agricultural Society) müködésével foglalkozik. A Társaság dijakat tüzött ki agrártörténeti vonatozásu tanulmányok készitésére, melyeket 1845 és 1869 között folyóiratában közölt.

Az 1955. évi III. kötetben R.H. Hilton «The Content and Sources of English Agrarian History before 1500» cimü alapvető tanulmányában, melyet kissé részletesebben ismertetünk először a korszakra és témára vonatkozó jelenlegi ismereteinket veszi számba. Ugy tünik, mintha J. Th. Rogers hatalmas összefoglaló munkájából (The History of Agriculture and Prices), valamint az eddig megjelent sok, részletes, egyes birtokokra vonatkozó tanulmányokból, melyek a középkori falusi életnek ugyszólván minden vonatkozásával foglalkoznak, azt a tanulságot szürhetnénk le, hogy minden lényéges munkát elvégeztek, s a nagy összképet legfeljebb már csak kiegészitő vonásokkal lehet gazdagitani. Alaposabb vizsgálat után azonban kiderül, hogy a helyzet korántsem ilyen kedvező, az eddig elért eredmények korszakonként igen egyenlőtlenül oszlanak meg. A tanulmányok nagyrésze a 13. század második és a 14. század első háromnegyed részével foglalkozik. (Kivételt képeznek a Domesday Book-kal foglalkozó tanulmányok és egyes 12. századi birtokleirások, melyek azonban nagyrészt egyházi birtokra vonatkoznak.) -

Az angol agrártörténészek - a szerző megállapitása szerint - a nagybirtokok parasztjainak szolgáltatásairól többet tudnak, mint a kisebb birtokosokéról, a nagybirtok szervezetét ismerik, de a paraszti háztartást már sokkal kevésbé. Ugyszólván semmit nem tudnak a földnélküli parasztokról. A nagybirtokokon bérmunkát végző személyekről van tudomásuk, de a kisebb birtokok vagy gazdag parasztok napszámosairól annál kevésbé. Fontos volna felkutatni a kisbirtokosok és parasztok gazdálkodási gyakorlatát, piaccal való kapcsolatukat, a rendelkezésükre álló mezőgazdasági eszközök technikai szinvonalát, munkaráforditását, a középkori vetésforgók, a középkori szántók és pásztorkodásra használt területek rendszerét. Részletesebben kellene ismerni a középkori birtokok tőkeszükségletét és invesztálását és megvizsgálni, mennyiben érintette a piac, az árak változása a mezőgazdasági termelést.

A szerző a kutatásra váró problémák felvázolása után korszakonként részletesen tárgyalja a rendelkezésre álló forrásanyagot, kielemezve, melyikből milyen kérdésekre nyerhetünk választ. Az angolszász korszak forrásai jelentős mértékben archaeológiaiak. Ezek a mezőgazdasági termelvényekre, munkaeszközökre, háziállatokra vonatkozólag nyujtanak felvilágositást. A földhasználat rendszerét légi fényképezés segitségével lehet vizsgálni. Közvetlen irott emlékeket az angolszász királyok törvényei szolgáltatnak. A nyelvészek munkáját az egyes helynevek keletkezési időpontjának megállapitásánál használhatjuk fel eredményesen. A későbbi angolszász időszakra vonatkozóan felvilágositást nyujtanak a föld-könyvek (földek adományozásáról vagy átruházásáról készült bejegyzések). Páratlan értékü forrás az 1086-ban készült Domesday Book, mely ugyan 20 évvel a normann hoditás után jött létre, de sokban a hoditás előtti állapotokat is rögziti. Egész Angliára kiterjedt, a kisbirtokokra éppugy, mint a nagybirtokra és egységes szempontok szerint készült. Hóditó Vilmost ugyanis főleg az ország adózó képessége és a földdel rendelkező személyek megoszlása érdekelte.

A 12. század vizsgálatának is a Domesday Book a kiindulópontja. E századból azonban már maradtak fenn egyes speciális okokból keletkezett összeirások is (pl. az 1125-i, mely abból az alkalomból keletkezett, hogy a király saját kezébe vette a Peterborough apátságot, stb.). Sok birtokról egynél több összeirás is készült e században és igy ezek összehasonlitásából megállpitható e birtokok egyes részeinek bérbeadására és a pénzjáradék növekedésére mutató tendencia. A királyi birtokokról 1130-ból maradt fenn a legkorábbi számadás, valószinü, hogy a magánbirtokokon is vezettek már ekkor ilyeneket. Igen fontosak a földátruházásokra vonatkozó oklevelek, melyek - bár csak töredékes képet adnak - százával maradtak fenn, eredetiben, vagy másolatban, birtokregiszterekbe bevezetve. Ezek gyakran részletes leirásokat tartalmaznak.

A 13. és 14. században igen nagyszámuvá válnak a források. Ellentétben a kontinenssel, az angol püspökök, apátok és bárók többé-kevésbé sértetlenül megőrizték birtokaik hagyományos szerkezetét és extenziv müvelést folytattak, a termés egy részét közvetlenül elfogyasztották, jelentős részét azonban piacon adták el. Nőtt a pénz- és munkajáradék is. A nagybirtok igazgatása igen fejletté vált. A 13. században már pontos számadásokat vezettek a pénzbevételekről és kiadásokról (adók, terményes eladása, a pénzen megváltott munkából származó bevételek, munkabérekre, eszközök vásárlására, épitkezésekre forditott kiadások). Gyakran részletes elszámolást találunk a termésről, az elvetett és a termett gabonáról is maradtak fenn számadatok. Hivatásos tisztviselőréteg alakult ki, értekezések keletkeztek a helyes birtokigazgatásról. (Szinte az a benyomásunk keletkezik a cikk olvasásakor, hogy a 16-17. századi magyarországi nagybirtokok fejlettségével összehasonlitható birtokszervezet és ennek megfelelő részletességü források maradtak fenn Angliában a 13-14. századból.) - A peres iratokból a közjogokkal és szolgáltatásokkal kapcsolatos vitákra derült fény. A «Rotuli Hundredorum» 1297-es bejegyzései olyan kisbirtokosokra és kisbérlőkre is kiterjednek, akik után egyébként nem maradt volna irásos emlék. Kiderült, hogy a birtokösszeirásokban szereplő aránylag egyforma bérletek nem fedték a valóságot, sok bérlő albérletbe adta ki hivatalosan bérelt földjét. - Az «Inquisitiones post mortem» sorozat a koronától földet bérlő személyek gyakran kisbérlők földjéről készült összeirásait tartalmazza s igy a kisbirtok gazdálkodására is rávilágit.

A 14. és 15. század folyamán a paraszti munka megváltása és a földesuraknak a gazdálkodástól való visszavonulása következtében Anglia eltérő gazdasági helyzetü parasztok, bérlők földjévé vált. A parasztok és kisbérlők után nem igen maradtak irásos dokumentumok ezért vagyunk tájékoztatlanok egy sor alapvető kérdésben, mint pl. állt-e olyan szinvonalon a 14-15. századi parasztgazdaság, mint amilyen a nagybirtok volt? Vagy nem is volt fejlettebb a középkori nagybirtok, mint a parasztgazdaság, ez csak ujkori visszavetitett feltételezés lenne? Csökkent-e a termelés mennyisége, amikor kisparasztok vették át a piac ellátását a nagybirtokosoktól? Milyen munkaerő állt rendelkezésükre a parasztgazdaságoknak? S ha volt növekedés a bérmunka alkalmazásában, (ez még vita tárgya) produktivabb volt-e ez, mint a földesurnak teljesitett fél-szabad munka? - Későközépkori társadalomtörténeti ismereteink jelentős részét a birósági iratokból, az agrárvonatkozásu perekből vesszük. Innen tájékozódhatunk a korai bekeritésekről (enclesure) is.

A felsorolt legfontosabb forrásokon kivül természetesen számtalan más helyről is nyerhet adatokat a kutató, pl. az angolszász irodalom, a középangol vers és próza s a szorosabb értelemben vett egyházi iratok, valamint a kolostorok krónikái igen sok utalást tartalmaznak az egykoru mezőgazdasági gyakorlatra.

T. D. Davidson «The Untilled Field» cimü közleményében Nagybritannia különböző részeiből, de főleg Skócia északkeleti grófságaiból hoz sok adatot a 16. századtól 1861-ig arra vonatkozóan, hogy bizonyos földdarabokat nem müveltek meg, az ördög tiszteletére érintetlenül hagytak, különböző babonás szertartásokkal illették. Skóciában gyakran tündérek vagy halott lelkek tartózkodási helyének tekintették ezeket a földdarabokat s megmüvelésükkel azok bosszuját vélték magukra vonni. Az egyház hosszasan, de elég eredménytelenül harcolt e szokások ellen.

Eric Kerridge a földhasználattal kapcsolatos, a szántás módja szerint változó barázda és a földdarabokat, parcellákat elválasztó határmesgye körül folyó vitához szól hozzá. (A vita M.W. Beresford és az Orwin házaspár között folyik az elmult években megjelent cikkek, ill. könyvek lapjain.)

Az 1955. évi második füzet Joan Thirsk tollából tartalmaz szintén igen alapvető tanulmányt az 1500 utáni angol agrártörténet forrásairól «The Content and Sources of English Agrarian History after 1500» cimen. E cikkből megtudjuk, hogy az 1500 utáni agrártörténetre vonatkozó ismereteink jórészét a századeleji depresszió kisérő heves agrárpolitikai vitákkal kapcsolatban, azoknak mintegy melléktermékeiként 1907-15 között megjelent munkáknak köszönhetjük. E tanulmányok, melyek alapvető jelentőségüek voltak az angol agrártörténetirásban, feleletet kerestek koruk égető

problémáira és felvetették az angol mezőgazdasági rendszer demokratizálásának követelését. Az első világháboru konjunktúrája azonban megoldotta a válságot, a viták elcsitultak és az agrártörténeti iskolának nem akadt folytatása. A harmincas években kis részlettanulmányok, főleg egyetemi dolgozatok készültek, melyek nagyrésze meg sem jelent nyomtatásban. Az 1945 óta fellendülő érdeklődés a helytörténetirás fokozódó művelésével kapcsolatos. Ennek hatására az agrártörténészek a falusi gazdálkodás egyes mozzanatainak vizsgálata helyett a falusi közösség egészét tanulmányozzák minden szempontból. Az agrártörténetirás célja kibővült, de bővültek forrásai is., uj forráscsoportokat vettek szemügyre, s uj módszerekkel, a helyszinen való kutatással bővitették a régieket.

A helyszini vizsgálat még eléggé kialakulatlan. Jelenlegi tudásunk nem teszi lehetővé, hogy a vidék, a föld jelenségeit előzetes alapos, irásos emlékek kutatásán nyugvó tájékozódás nélkül értelmezzük. De sokban hozzásegit az iratok jobb megértéséhez.

A birtokleirások a földesur tájékoztatására készültek földjének bérléséről és adózásáról. A teljes összeirás (bár az ilyen ritka), megadja minden bérlő bérletének, szántójának, legelőjének, rétjének kiterjedését, a bérlés módját és feltételeit, a fizetendő adókat, feltünteti a közlegelő nagyságát és az egyes bérlők állatállományát. Ez a forráscsoport csak a közvetlenül a lordtól bérelt földekre ad felvilágositást, azt már nem tünteti fel, hogy pl. az egyes bérlők további személyeknek adtak-e ki földet albérletre. A 18. században ez összeirások helyét becslések foglalják el, melyek már nem tájékoztatnak ilyen részletesen a föld használatáról.

A hitelesitett végrendeleti hagyatéki leltárak vagy a vidéki közjegyzői hivatalokban (probate courts), vagy a vidéki levéltárakban találhatók. Az 1530-as években kezdődnek, legrészletesebbek a 16. és 17. században s csak 1830 körül szünnek meg. Csak nemrég fedezték fel a gazdaságtörténészek e forráscsoportot, egyelőre problematikus, hogy mennyire használható különböző területek és különböző korszakok összehasonlitására. Biztonságosabbnak látszik azonos korszakokban különböző területek összehasonlitása.

Miután a történész bizonyos képet nyert egy vidék földhasználatának módjáról és speciális gazdálkodásáról, falujának nagyságát és szerkezetét kell kikutatnia. A falvak nagyságára az egyházi bevételek jegyzékéből lehet tájékozódni, ilyenek hiján a «tüzhelyadó» lajstromokból. A szociális szerkezet megállapitására két, bár nem tökéletes forrás - a birtokleirások (hibaforrásuk az, hogy az albérletbe kiadott földeket nem tüntetik fel), és az 1524-es adóbecslés, mely faluról falura, minden birtokos vagy legalább évi 20 shilling bért kereső személyt magába foglal - falun ez a lakosság tulnyomó többségét jelenti.

Ha mindezzel tisztában vagyunk, megalapoztuk a szerző szerint legfontosabb, harmadik feladat megoldását, a következő három és fél évszázadban végbement változások ábrázolását és e változások okainak kutatását. Ehhez figyelembe kell venni a piaci keresletben, az életmódban és életszinvonalban, a földnek az egyes osztályok közötti megoszlásában, az egyes osztályok nagyságában bekövetkezett változásokat, s a rendelkezésre álló föld és a népesség arányának eltolódását. E változások közül sokat megfigyelhetünk a 16. századiakkal azonos tipusu 17. századi forráscsoportokban. A bekeritések menetét az enclosure bizottságok 1517, 1548, 1565. és 1607. évi feljegyzései alapján kisérhetjük nyomon. Fontos leirások találhatók a bekeritésekre vonatkozóan egyes perekben is.

A 18. és 19. századra vonatkozó források: a parlamenti enclosure itéletek, a földadó- és tizedjegyzékek, termésösszeirások és nyomtatott hivatalos népszámlálások, a mezőgazdaság helyzetéről szóló parlamenti iratok, 1866-tól kezdve a mezőgazdasági statisztikák és az ujságok. A napóleoni háboruk korában a Home Office az 1793., 1794., 1795., 1800. és 1801. években iratott össze termésered ményeket.

A kutató észre fogja venni az eddigi ismeretek hiányosságát, pl. hogy a 16. században ugyszólván csak a bekeritésekkel foglalkoztak, a 17. századot alig méltatták figyelemre, az első

40 évet ugy kezelték, mint a 16. század betetőzését, a következő 20 év sötét és üres köz, - az utolsó 40 évet előkészületnek tekintették a 18. századi un. mezőgazdasági «forradalom-hoz». Ezt a mezőgazdasági átalakulást is főleg a farmerek szemével nézték. A későbbi 18. és a 19. századdal foglalkozó irodalom főleg a parlamenti enclosure döntések által a földbirtoklásban okozott változásokkal és a 19. században a mezőgazdasági válságnak a gabonatermő területekre gyakorolt hatásával foglalkozott. A helytörténeti tanulmányok megmutatták, hogy Angliának - az eltérő adottságu és fejlődésü vidékeknek megfelelően - nem egyszinü, mindenütt egyforma, hanem sok táji, helyi specialitással rendelkező agrártörténete van s nem készülhet uj összefoglalás, amely nem veszi tekintetbe ezt a sokrétüséget.

Az angol agrártörténet forrásait és e történetirás fő problémáit, hiányosságait, feladatait tárgyaló két cikkből mi is meríthetünk ötleteket, szempontokat. Talán felhivják figyelmünket egyes nálunk is megtalálható, de alig, vagy egyáltalán nem hasznositott forráscsoportokra (hogy pl. csak az egyes főuri levéltárakban található par,szti leltárakat emlitsem) azon tulmenően, hogy bizonyos megbocsátható irigységet támasztanak az évszázadok során még nem tizedelt angol források rendkivüli gazdagságának láttán.

S.R. Eyre a középkori szántóföldek elhelyezkedésének sokat vitatott, de megnyugtatóan még mindig meg nem oldott kérdését vizsgálja, a középkori ekehasználat miatt hajlitott vonalu szántóföld-parcellák előfordulásának alapján.

G.E. Fussellnek a Tudor- és korai Stuart-kori Anglia gabonatermesztéséről szóló cikkében a gabonavetésre szánt talaj előkészitéséről, a különböző vidékek és különböző talajok eltérő trágyázási módjairól olvashatunk.

J.H. Smith a 19. századi aberdeenshirei marhakereskedelemről szóló rövidebb cikkében nyomon kiséri, hogyan fokozódott a marhaszállitás az 1820-as, 1840-es években a hajón való szállitás bevezetésével, majd 1850-től a vasut megnyitásával kapcsolatban, összehasonlitva a korábbi korszakokkal, amikor a jószágot csak lábon hajthatták a londoni piacokra.

Az 1956. évi IV. évfolyamban J.T. Coppock az angol mezőgazdaság statisztikai felméréséről ir «The Statistical Assessment of British Agriculture» cimen. Az 1866. évi első, Anglia minden grófsága kiterjedő, országos statisztikai összeirás előzményei és létrejötte körülményeinek vizsgálata után az összeirás adatainak értékelésével foglalkozik. Megvizsgálja, mennyire pontosak és teljesek az egyes összeirások, mennyiben hasonlithatók össze az 1866-os és a későbbi évek adatai egymással és végül, mennyiben világit rá mindez a folyamatban lévő változásokra. Megállapitja, hogy ha korlátozott is e források felhasználhatósága, mégis egy sok változást magában foglaló korszak problémáira nyujtanak elég részletes felvilágositást.

H.A. Beecham a bekeritetlen földeket elválasztó határmesgyék kérdését vizsgálva szól hozzá a középkori földhasználat problémái körül folyó vitához. A.C. Todd pedig Mary Ann Gilbert 19. századi birtokosnő müködésével foglalkozik, aki nem nyugodott bele a megélhetés nélkül maradt s a szegény adóból fizetett nyomoruságos összegekre utalt tömegek sorsába és reformokkal próbált megoldást keresni a szociális kérdésekre. Mocsarakat csapoltatott le s a müvelhetővé tett földet kis parcellákban bérletbe adta, a bérlők és gyerekeik számára önmagukat fenntartó, külön pénzt nem igénylő mezőgazdasági iskolákat létesitett s azt igyekezett bebizonyitani, hogy a szegények az egykoru polgári közvéleménnyel ellentétben nem lustaságból nem dolgoznak, hanem egyszerüen azért, mert nincs a számukra munkaalkalom.

A IV. évfolyam második füzetében Margaret Davies a rhosili bekeritetlen földről és egyéb dél-walesi föld-mintákról (field patterns) értekezik, térképeken kisérve nyomon az egyes bérlők parcelláinak alakulását a 18. századtól, a jelenlegi állapotokat is leirja. Dél-walesi minták bemutatásával járul hozzá a földhasználat körül folyó viták tisztázásához. Cyril Tyler azt a kérdést vizsgálja, hogyan fejlődött a korszerü és gazdaságos takarmányozási elvek felismerése az állattenyésztésben. Ókori példákkal kezdve kiséri nyomon egyes, főleg gyakorlati tapasztalaton alapuló elvek fel-

tünését a 19. századi kémia és fiziológia tudományos eredményein alapuló modern elképzelésekig. – G.E. Mingay Sir Jacob Bouverie 18. századi kenti nagybirtokos gazdatisztjéhez és bérlőihez intézett levelei alapján ismerteti e birtok igazgatásának módját.

Az angol agrártörténeti folyóirat négy évfolyamának olvasása közben meggyőződhetünk arról, hogy Angliában a gazdaságtörténeten belül célkitüzéseiben, szervezeti formáiban (külön társaság és folyóirat) határozottan elkülönült, önállósult tudományággá vált a mezőgazdaság történetének kutatása. Az agrártörténészek kutatási feladatuknak elsősorban a paraszti tömegek tényleges gazdálkodási formáinak, életmódjának vizsgálatát tekintik s mivel e kérdések – szemben a nagybirtok bizonyos korszakokbeli történetével és a birtokjogi vonatkozásokkal – a hagyományos forrásokból nehezebben közelithetők meg, uj forráscsoportok bevonásával, s az archeologia, légi fényképezés és helyszini szemle, (régi korokra vonatkozóan a nyelvészet) eredményeit is felhasználó komplex módszerrel törekednek egyes vidékek történetének, vagy egyes problémáknak minél sokoldalubb feltárására. Szembetünő célkitüzésük még az un. regionális sajátságok messzemenő figyelembe vétele, az egyes zárt gazdasági egységet alakitó (ill. a multban alakitott) területek speciális adottságainak, életének a vizsgálata. Eddigi ismereteink alapján nagy vonalakban már ismerik az angol mezőgazdaság fejlődését. Uj szintézist viszont csak az elhamarkodott általánositásokat kiküszöbölő, a helyi adottságokat messzemenően figyelembe vevő monográfiák elkészitése s a felvetett számtalan uj probléma megválaszolása után tartanak lehetségesnek.

Mráz Vera

Sooder, Melchior: BIENEN UND BIENENHALTEN IN DER SCHWEIZ. BASEL 1952. 341 LAP, 23 TÁBLA

A könyv szerzője, M. Sooder méhészet s néprajz iránt érdeklődő tanitó. Munkájában, mely a Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde kiadvány-sorozatában jelent meg, sok évi szorgos kutatás eredményét adja közre. A könyv értékét az igen gazdag, sokoldalu s többnyire megfelelő forráskritikával kezelt adatanyag biztositja. A szerző nem kisérletezik ujszerü általánositásokkal, könyvének tanulságai mégis tulnyulnak egy országos leirás keretén s becses hozzájárulást jelentenek az európai gazdaságtörténethez, és az összehasonlitó néprajzhoz is.

A könyv bevezetője a méhészet östörténetével, az antik s az ősi germán méhészkedéssel foglalkozik. Ismert forásanyag vázlatos összefoglalását kapjuk itt. Figyelemreméltóak azonban azok az utalások, melyek római szokások, terminusok, eszközformák svájci továbbélésére utalnak. Ezután következik a mü mintegy 200 oldalas néprajzi része, mely a «mult a jelenben» cimet viseli. A racionális, kaptáras méhészet előtti méhészkedés gondos, részletező leirását találjuk itt a méhlakások, méhészeti eljárások, méhészeti terminológia s a méhekkel kapcsolatos szokások, szólások, hiedelmek szerint négy fejezetre tagolva. A leirás, ahol lehet, néprajzi megfigyelésekre támaszkodik, de sok esetben rá van utalva a régi méhészeti irodalom adataira. Ezen kivül, ahol lehetőség nyilik rá, a szerző mélyebben is visszapillant a multba. A méhlakások kérdésénél például középkori oklevelekre, irodalmi adatokra, családnevekre is hivatkozik s fő használt miniaturákon, metszeteken, üvegfestményeken talált ábrázolásokat is. E források segitségével tudja igazolni a Svájc köpükkel, kasokkal, fekvő bodonokkal illetve ládákkal méhészkedő tájai közötti megoszlás nagy multját. Az eszközök, eljárások tüzetes leirása mellett talán azok a szakaszok mondanak legtöbbet az agrártörténésznek, melyek a méhészet hozamáról, különböző üzem-formáiról szólnak. A szerző összehasonlitja különböző adottságu vidékek inkább méznyerésre vagy rajok nevelésére törekvő méhészetét. Szól a vándorméhészet kialakulásáról és a vándorolva munkát vállaló méhész-specialistákról, a viasz és sonkoly-kereskedőkről. Igen érdekes a feles méhészet bemutatása, melynek történetét jogszabályokon, peres iratokon keresztül egész a XV. századig követi a szerző. Kialakulása, fennállása az erdőn talált méhekre vonatkozó joggal függhet össze, mely a megtalálónak s a földbirtokosnak egyaránt jogot adott a méhcsaládra. A méz felhasználásával kapcsolatban vázlatot kapunk néhány régies iparágról, igy a márc-készitéséről (Vö. Csatkai Endre: A márc. Egy eltünt népi csemege. Ethnographia 1948, 160–161), a mézeskalácsosokról. A hiedelmek, szokások, szólások elsősorban néprajzi érdekü változatos összeállitásából azt a szakaszt érdemes ki-

emelnünk, mely az antik méh-tisztelet s méhész-hiedelmek egyházi befogadásáról, liturgikus és népi továbbéléséről szól. A középkorban például a húsvéti gyertyaszentelésnél hasonlatképpen megemlékeztek a méhek parthenogeneziséről. Délolaszországban a gyertyaszentelésnél énekelt méheket dicsérő himnuszt önálló tekercsekre írták, melynek hátára - amit a szertartás alatt a nép felé fordítottak - méhészeti ábrázolásokat festettek. M. Sooder képanyagának fő erőssége az a 10-12. századi méhészeti képsorozat, melyet délolasz kéziratok alapján közöl.

A kötet másik fele a voltaképpeni történeti rész. A szerző nem rajzol egységes, folyamatos képet a svájci méhészet történetéről, hanem az egyes, magyarázattal kisért forrásokat, forráscsoportokat önálló, időrendbe sorolt szakaszokban adja közre. Legrégibbek a sanktgalleni kolostor gazdasági följegyzései s a 960 körül itt leirt két «méháldás» (elszálló rajokat megkötő ráolvasó). Változatos jellegü-tartalmu adatok következnek ezután: erdőn befogott méhekkel kapcsolatos perek, kolostorok s udvarházak gazdasági följegyzései, urbáriumai, méhlopásról itélkező határozatok stb. A méhészet néha jelentős társadalmi mozgalmak kibontakozásába játszott bele: igy például 1470-ben a berni földbirtokosok és polgárok harca - a könyvben részletesen ismertetett «Twingherrenstreit» - a méhészeti jog eltérő értelmezésén robbant ki, ami ismét a svájci méhészet jelentőségét emeli ki. Külön fejezet ad összeállitást a méh, méz és viasz szolgáltatásokról, tizedekről, birságokról, köteles ajándékokról (XIII-XVII. sz.).

A XIX. század első feléből származó s tájak szerint bemutatott méhészeti leirások átvezetnek a könyv harmadik részéhez, mely a modern, tudományosan megalapozott méhtartás kibontakozásáról szól. A könyvnek ez a része ismerteti a Svájcban végzett kutatásokat, kisérleteket s a külföldi eredmények s irodalom hatását, befogadását. A méhészet reformálására irányuló törekvések közt részletesen ismerteti az egyesületek, különösen az 1759-ben alakult berni gazdasági társaság tevékenységét. Ezek a fejezetek hasznos segitséget jelenthetnek majd a magyar méhészet történetének megirásánál: sok olyan személyiséget, méhészkönyvet, ujitást ismertetnek ugyanis, mely hatással volt a magyar méhészetre is.

Vincze István

Marta Bauer: DER WEINBAU DES NORDBURGENLANDES IN VOLKSKUNDLICHER BETRACHTUNG. EISENSTADT 1954. BURGENLÄNDISCHES LANDESMUSEUM- INSTITUT FÜR DIE WISSENSCHAFTLICHE UND WIRTSCHAFTLICHE ERFORSCHUNG DES NEUSIEDLER SEES. 197 l. - WISSENSCHAFTLICHE ARBEITEN AUS DEM BURGENLAND 4.

A kötet egy 1938-ban félbeszakadt sorozat folytatásának első számaként jelent meg, amelyik Burgenlandra vonatkozó tudományos kutatások eredményeit közli kötetlen rendben a biológia, geológia, archeológia, művészettörténet és néprajz köréből. A jelen tanulmány Észak-Burgenland szőlőművelésének különböző vonatkozásait veszi vizsgálóra, anyagát elsősorban helyszini néprajzi gyüjtésekből meritve.

A kötetet történeti áttekintés vezeti be, mely magábafoglalja a burgenlandi szőlőművelés történeti vázlatát, kezdve a szőlőkultura európai meghonosodásának kérdésével, s végigvezetve azt a köztörténet periodusain egészen napjainkig. Burgenland szőlőművelésének története visszanyulik a kétezer év előtti pannonkelták idejére és attól kezdve a következő évszázadokban, ha erős visszaesések közepette is, megszakitás nélkül folyik ezen a vidéken bortermelés. Az itt folyó szőlőművelésnek lendületet és uj irányt az időszámitásunk első századában előnyomuló rómaiak adtak, akiknek termelési módszereit, eljárásait a későbbi lakosság átvette.

A tanulmány vizsgálja a szőlőművelésnek a településre - mint a kulturtáj legfontosabb elemére - gyakorolt befolyását, a határhasználat vonatkozásait, külön figyelmet szentelve a határbeli dülőnevekre. Utal a szőlőtermelőknek az állattenyésztő és kiterjedtebb földmüvelést folytató lakossággal szemben sajátos igényeiből következő alakulására ebben a tekintetben.

A legapróbb részletre kiterjedő leirását adja a gazdasági év szőlőmunkáinak, azok egymást követő sorrendjében. A tavaszi tőkeápolási és talajmunkákat a szüretig, majd a szüret munkáját a fürtök leszedésétől a mustnyerés különböző formájáig. Külön fejezetben ismerteti a használatos eszközkészletet, a pince és présház berendezését; mindezek morfológiai vonatkozásai mellett a gazdasági-társadalmi vonatkozásokat sem hanyagolja el. Leirja a szőlőőrzés hagyományos formáit, a kapcsolódó szokásokat, ugyancsak a szüreti szokásokat időbeli, területi és társadalmi szintek szerinti elkülönülésében.

A tanulmány uttörő jellegü abban a tekintetben, hogy teljes néprajzi képet kiván adni egy vidék szőlőmüveléséről. Ha tekintetbe vesszük, hogy a kérdés feldolgozásában töretlen utakat kell a szerzőnek járnia, nélkülözni kénytelen az összehasonlitás lehetőségeit, a vállalkozás, ha nem is haladja tul az egyszerü néprajzi leirás szintjét, mégis elismerést érdemel. A hazai kutatások érdeklődésére tarthat számot, egyrészt a tárgykör felvetése, szempontjai, módszere miatt, másrészt a magyarsággal érintkező területről, sőt az egykori történelmi magyar államhatárokon belüli területről közölt tényanyaga miatt is.

Fényképek és rajzok egészitik ki a szöveget és növelik a kötet használhatóságát.

Vincze István

=0=0=0=0=0=0=0=

BIBLIOGRÁFIA

AGRÁRTÖRTÉNETI BIBLIOGRÁFIA
1953–1955. II. rész

Fontosabb rövidítések

A.	Agriculture
AA.	Archeologia Aeliana
AAR.	Association of Agricultural Reviews
AC.	Archeologia Cantiana
AH.	Agricultural History
AHR.	Agricultural History Review
AmH.	Amateur Historian
An.	Antiquity
ANHS.	Archeological and Natural History Society
BESR.	Bulletin of Economic and Social Research
EH.	Journal of Economic History
EHR.	Economic History Review
EnHR.	English History Review
GJ.	Geographical Journal
GM.	Scottish Geographical Magazin
HT.	History Today
SAC.	Sussex Archeological Collection
VI.	Voproszü Isztorii
VR.	Veterinary Review
ZA.	Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie
ZG.	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

I) Nagy-Britannia

ADDISON, W.: English Fairs and Markets. Batsford. 1953.

ADDISON, H.: Land, Water, and Food : a topical commentary on the past, present, and future of irrigation, land reclamation, and the food supplies they yield. Chapman and Hall. 1955.

ANDREWS, J.H.: The Port of Chichester and the Grain Trade, 1650–1750. SAC, 92 :1954.

ALLISON, K.J.: The Lost Villages of Norfolk. Norfolk Archaelogy, 31 - 1955.

APPLEBAUM, S.: The Agriculture of the British Early Iron Age as exemplified at Figheldean Down, Wiltshire. Proc. Prehist. Soc., N.S., 20 :1954.

APPLEBAUM, S.: The Distribution of the Romano-British Population in the Basingstoke Area. Papers and Proc. of the Hants Field Club and Arch. Soc., 17 :1953.

ARHANGELSZKIJ Sz.P.: Agrarnoe zakonodatyelsztvo i agrarnoe dvizsenyie v Anglii vo vremja revoljucii XVII. veka 1955. 84 l. (Agrár mozgalom Angliában a forradalom idején.)

ARNOLD, J.: The Countryman's Workshop. Phoenix. 1953.

ARTHUR, J.R.B.: Prehistoric Wheats in Sussex. SAC, 92 :1954.

BEGENAL, N.B.: History and Development of the Cultivated Fruits. AAR. 1954. 1-3.

BEGENAL, N.B. és HOWES, F.N.: History and development of the cultivated fruits. AAR. 1954-5. 4-8.

BAKER, F.: The Story of Cleethorpes and the Contribution of Methodism Through Two Hundred Years. Trinity Methodist Church, Cleethorpes. 1953.

BAKER, W.P.: The Englisch Village. (Home University Lib.) Oxford University Press. 1953.

BALCHIN, W.G.V.: Cornwall : An Illustrated Essay on the History of the Landscape. Hodder and Stoughton. 1955.

BALL, E.: Fruit trees plated by George Skyppe and his son (?) at Upper Hall, Ledbury, 1676--1705. Trans. Woolhope Naturalits Field Club, 34 :1954.

BARKER, B.T.P.: I remember. A Miscellany of Recollections by Some of the Older Generation. A. 61 :1954. 6.

BARLEY, M.W.: Cast of Plough Monday Play at Donington, Lincolnshire, c. 1563-5. Notes and Observations : Review of Englisch Studies, N.S., 5 :1954. 18.

BARLEY, M.W.: Farmhouses and Cottages. 1550--1725, EHR. 2 sor. 7 :1955.

BARLEY, M.W.: Plough Plays in the East Midlands. Jour. of the Engl. Folk Dance and Song Soc., 7 :1953.

BARLEY, M.W. és ROSSELL, P.E.: Notes on the Agrarian History of Owersby and Burghle-Marsh (concluded). Lincolnshire Historian, 12 :1953.

BARTON, Ch. A.: Historical Notes and Records of the Parish of Terling, Essex. Barton, Terling, Essex. 1954.

BAUER, H.C.: Annals of Agriculture or Arthur Young, Completer of Sets. Bulletin of Bibliography, 1953 január-április.

BEDDOWS, A.R.: The Ryegrasses in British Agriculture. A Survey. Bulletin Ser., H. 17, Univ. Coll. of Wales. 1954.

BEECHAM, H.A.: A Review of Balks as Strip Boundaries in the Open Fields. AHR. 4 :1956. 1 ; 22-45.

BENTLEY, H.: A rate for servants' wages made at Easter Sessions, 7 Charles I. Trans. East Herts Archaelog. Soc. 13 :1955.

BERESFORD, M.W.: The Lost Villages of England. Lutterworth Press. 1954. 446 l.

BERESFORD, M.W.: The Lost Villages of Yorkshire. Pt 1-4. Yorks. Archaeological Jour., 37-39 : 1951--1954.

BERESFORD, M.W.: The Poll Tax and Census of Sheep. 1549. AHR. 1 :1953 ; 9--16 ; 2 :1954 ; 15-30.

BERESFORD, T.: Agriculture and the Man in the Street. A. 61 :1954. 6 ;

BEVERIDGE : Westminster wages in the manorial era. EHR. 2 sor., 8 :1955.

BLOOM, A.: The Fens. Hale. 1953.

BORTON, E.J.: A survey of the origin of domestic cattle, with special reference to the Jersey Cattle. London, Faber et Faber. 1954.

BOSTON, E.J. (ed.) : Jersey Cattle. Faber, 1954.

BOURDE, A.J.: The Influence of England on the French Agronomies, 1750--1789. Cambridge Univ. Press. 1953.

BRIDBURY, A.R.: England and the Salt Trade in the Later Middle Ages. Oxford University Press, 1955. 198 l.

BRIDGE, J.W.: Kent Hop-tokens. AC. 65 :1953.

BRIGGS, M.S.: The Englisch Farmhouse. Batsford 1953. 242 l.

BRISCOE, G.: A Windmill Hill Site at Hurst Fen, Mildenhall. Proc. of Cambridge Antiq. Soc., 47 :1954.

BROWN, L.: Board of Trade and Tariff Problem, 1840--1842. EnHR. 48 :1953. jul ;

BRUNKSKILL, R.W.: The Development of the Small House in The Eden Valley from 1650 to 1840, Trans. Cumb. and Westm. Antiq and Arch. Soc., N.S. 53 :1954.

BRYCE, J.: A Short History of the Essex Institute of Agriculture. 1953.

CAIN, L.F.: Land Tenure in Ireland in the Modern Period. AH. 27 :1953. 2 ;

CAREW, R.: The Survey of Cornwall. Melrose. 1953.

CARTER, H.M.: Essex clay. Essex Review. 1955 október.

CHALONER, W.H.: Bibliography of Recent Work on Enclosure. the Open Fields, and related topics. AHR. 2 :1954 ; 48-53.

CHAMBERS, J.D.: The problem of Sherwood Forest. A. 62 :1955. 4;

CHAMBERS, J.D.: Enclosure and Labour Supply in the Industrial Revolution. EHR. 5 :1953. 3 :319-344

CHAPMAN, D.H.: A farm dictionary. Evans. 1953.

CHAPMAN, V.: Open Fields in West Cheshire. Trans. Hist. Soc. of Lancs. and Cheshire. 104 :1952 és 1953.

CHURLEY, P.A.: The Yorkshire Crop Returns of 1810. Yorks. BESR. 5 :1953.

CLARK, G.: The Economic Approach to Prehistory. Proc. of Brit. Acad. for 1953.

CLARKE, J.N.: Country Gleanings from the Lincolnshire Wolds. Batchworth. 1954.

CLARKE, J.W.: Mollington Hall. Jour. Chester and N. Chester and N. Wales Archit. Archaeolog. Hist. Soc., 41 :1954.

CLEMENTS, R.V.: British-controlled enterprise in the West between 1870 and 1900, and some agrarian reactions. AH. 27 :1953. október ; 132-141.

COLE, G.D.H.: Introduction to economic history 1750-1950. London. Macmillan. 1954. 232 l.

COLLIER, A.: The Crofting Problem. Cambridge University Press. 1954. 190 l.

COLLINS, H.C.: Lancashire Plain and Seaboard. Dent. 1953.

COLVIN, H.M.A.: Medieval Drawing of a Plough. An. 107 :1953.

COOK O. és SMITH E.: English Cottages and Farmhouses. Thames and Hudson. 1954. 53 l.

COPPOCK, J.T.: The Statistical Assessment of British Agriculture. AHR. 4 :1956. 1 ; 4-22

CORNWALL, I.W.: Soil Science and Archaeology with illustrations from some British Bronze Age monuments. Proc. Prehist. Soc., 19 :1953.

CORNWALL, J.: Farming in Sussex. 1540-1640. SAC. 93 :1954.

CORNWALL, J.: Forestry and the Timber Trade in Sussex. 1560-1640. Sussex N. and Q. 14 :1955. 5-6 ;

COUPAR, J.R.: Farming in the News. A. 61 :1954. 6 ;

COURT, W.H.B.: A concise economic history of Britain from 1750 to recent times Cambridge University Press. 1954.

CRAWFORD, O.G.S.: Celtic Fields on the Long Mynd. An. 1954. 3 ;

CURWEN, E.C. és HATT, G.: Plough and Pasture. Henry Schumann. 1953.

DALLING, T.: Progress in Animal Health and Practice. A. 61 :1954. 6 ;

DARBY H.C.: Some Early Ideas on the Agricultural Regions of England. AHR. 2 :1954 ; 30-48

DARBY H. C. és Terrett I.B.: The Domesday Geography of Midland England. Cambridge University Press, 1954. 482 l.

DARLING, F.F.: West Highland Survey, an essay in human ecology. Oxford University Press, 1955.

DARLINGTION, R.R.: Review of Domesday Geography of Eastern England. GJ. 119 :1953. szept.;

DAVIES, C.S.: The Agricultural History of Cheshire, 1750–1850, Manchester 1953. Univ. Dissert.

DAVIDSON, T.: The Needfire Ritual. An. 115 :1955

DAVIDSON T.D.: The Untilled Field. AHR. 3 :1955, 1 ; 20-26

DAVIES, M.: The Open Fields of Laugharne, Geography, 40 :1955, 189 ;

DAVIES, M.: Rhosili Open Field and Related South Wales Field Patterns. AHR, 4 :1956, 2 ; 80-97.

DAY, J.W.: A History of the Fens. Harrap. 1954.

DEWAR, H.S.L.: An Iron Age Farmstead at Podimore, Somerset. ANHS. Proc., 92 :1952, 1953.

DEWDNEY, J.C.: Changes in Population distribution in the county of Fife, 1755–1951. GM. 1 :1955.

DODD, J.Ph.: The State of Agriculture in Shropshire, 1775–1825. Trands. Shropshire Archaeolog. Soc. 55 :1954.

DONE, W.E.P.: Looking Back in Sussex : the Story of the Manhood and West Wittering down to Domesday. Faber. 1953.

DONNELLY, J.S.: Changes in the grange economy of English and Welsh Cistercian abbeys, 1300–1540, Traditio, 10 :1954.

DRESCHER, L.: The Development of Agricultural Produkcion in Great Britain and Ireland from the early nineteenth century. Manchester School of Econ. Soc. Studies, 13 :1955.

DU BOULAY, F.R.H.: The Pagham Estates of the Archbishop of Canterbury during the Fifteenth Century. History, 38 :1953.

DUKES, G.R.: Social Life in North Worcestershire during the Eighteenthy Century. Trans. Worcs. Arch. Solc., N.S., 30 :1954.

DUNKERLEY, C.L.: Some notable early 18th century English fruitbooks. Fruit Ybk. 1955.

DURY, G.H.: Land use statistics for Guernsey in the late eighteenth century. La Société Guernesiaise Rep. et Trans., 15 :1954.

EAST, F.W.: The Heighington Terrier, Part 2. Lincs. Archit. and Arch. Soc. Rep. and Papers, N.S., 5 :1953

EMMISON, F.G.: Pass along the highway. Essex Review, 1955 julius.

ENRIGHT, B.J.: Rawlinson's Proposed History of Oxfordshire. Oxoniensia, 16 :1951. 1953.

EVANS, F.A.: A Remnant of the Primeval Forest. An. 1953, 107 ;

EVANS, J.H.: The Rochester Bridge lands in Grain. AC. 68 :1954.

EYRE, S.R.: The Curving Plough-strip and its Historical Implications. AHR. 3 :1955, 2 ; 80-95.

FARMILOE, J.E. és NIXSEAMEN, R.(Eds.) : Elizabethan Churchwardens' Accounts, Streatley, near Luton, Bedfordshire Hist. Record Soc. Publ. 33 :1953.

FARRAR, R.A.H.: Archaeological Fieldwork in Dorset in 1952. Proc. of Dorset Nat. Hist. and Arch. Soc., vol. 74 :1952, 1953.

FAY, C.R.: Great Britain from Adam Smith to the present day. An economic and social survey (5.ed.) London, New York Toronto, 1953, 496 l.

FINBERG, H.P.R.: The Early Charters of Devon and Cornwall, Leicester 1953. (Occasional Papers N°2)

FINBERG, H.P.R.: An Early Reference to the Welsh Cattle Trade. AHR, 2 :1954 ; 12–15.

FINBERG, H.P.R.: Gloucestershire : an Illustrated Essay on the History of the Landscape, Hodder and Stoughton, 1955.

FINBERG, H.P.R.: Roman and Saxon Withington : a study in continuity. Univ. Coll. of Leicester. Dept. of English Local History, Occ. Paper 8, 1955. 40 l.

FISHER, F.N.: Notes on the Manorial History of Horsley, Jour. of Derby. ANHS. 73 :1953.

FOGWILL, E.G.: Pastoralism on Dartmoor, Devon Ass., 86 :1954.

FORDHAM, P.: The Acre-books of Algarkirk cum Fosdike, Lincolnshire Historian, 2:1954.

FOWLER, M.J.: The Anglian settlement of the Derbyshire-Staffordshire Peak District, Jour. Derbys, ANHS. 74 :1954.

FOX, A.: Celtic Fields and Farms on Dartmoor in the light of recent excavations at Kestor, Proc. Prehist. Soc., N.S. 20 :1954.

FOX, A.: Excavations at Kestor, an early iron age settlement near Chagford, Devon. Devon Ass., 86 :1954.

FOS, C. és RAGLAN: A Study of Building Techniques and Smaller House-plans in the Fifteenth to Seventeenth Centuries. Part 2 : Sub-medieval Houses, c. 1550–1610. National Museum of Wales. Welsh Folk Museum, Cardiff, 1953.

FRANKLIN, T.B.: British Grasslands from the Earliest Times to the Present Day, Faber, 1953.

FRANKLIN, T.: Domesday - I, II.and III, AmH. 1 :1953-4, 9–11 ;

FRASER, A.: Sheep Husbandry and Wool Growing in Britain, International Wool Secretariat, 14 l.

FRESER, C. M.: Gilly-corn and the Customary of the convent of Durham. AA. 4 sor. 33 :1955.

FROST, A.H.: Kelvedon Through Two Centuries, 1700–1900. W.E.A. Kelvedon, Essex. 1954.

FUSSELL, G.E.: Adventures with Clover. A. 62 :1955, 7;

FUSSELL, G.E.: Bedfordshire Farming in 1850. Bedfordshire Mag., 4 :1953, 26 ;

FUSSELL, G.E.: Burning clay for manure. An old-time soil treatment. Jour. Land Agents' Soc. 1954 december.

FUSSELL, G.E.: Crop Nutrition in Tudor and Early Stuart England. AHR, 3 :1955, 2 ; 95–107.

FUSSELL, G.E.: The early British Cheese Fastories. Dairy Engineering. February. 1955.

FUSSELL, G.E.: The Elizabethan Farmer, HT, 1953 november.

FUSSELL, G.E.: The English countryman : his life and work A.D. 1500–1900. London, Melrose, 1955, 172 l.

FUSSELL, G.E.: Essex calves made the best veal. Essex Review, 1955 október

FUSSELL, G.E.: Four Centuries of Cheshire farming systems, 1500–1900. Trans. Hist. Soc. of Lancs. and Cheshire, 106 :1955.

FUSSELL, G.E.: Goat's Milk for Londoners : a nineteenth-century enterprise. A. 61 :1954,9 ;

FUSSELL, G.E.: History of cole (Brassica sp.). Nature, 176 :1955.

FUSSELL, G.E.: Poor Times and Good Farming (Bedfordshire). Beds. Mag., 4 :1954, 28 ;

FUSSELL, G.E.: The Reclamation ot the Wolds. An Achievement of the Centry. Jour. Land Agents' Soc. April. 1954.

FUSSELL, G.E.: Some land and produce prices in late eighteenth century Suffolk. Proc. Suffolk Inst. Archaeology and Nat. Hist. 16 :1954.

FUSSELL, G.E.: Suffolk farming in James I's reign. Fest et Feed. Stuffs. J. 1955. julius 20.

FUSSELL, G.E.: A Suffolk Surgeon's Farming in the 1780's. Jour. Land Agents' Soc. 1954 szept.

FUSSELL, G.E.: A Tour in a Phaeton. Essex in 1889. Essex Review. 1955 ápr.

FUSSELL, G.E.: A Water Cure for Hill Grazing. Jour. Land Agents' Soc. 1954 jun.

FUSSELL, G.E. és K.R.: The English Countrywoman : a Farmhouse Social History. A.D. 1500--1900. Melrose. 1953. 221 l.

GARDNER, H.V. és GARNER, H.V.: The Use of Lime in British Agriculture. Farmer and Stockbreeder Publications Ltd. 1953. 216 l.

GARRAD, G.H.: A survey ot the agriculture of Kent. Royal Agric. Soc. of England. County Agric. Surveys 1954. 1 ;

GEDDES, A.: The Isle of Lewis and Harris : a study in British community. Edinburgh Univ. Publications. Geography and Sociology Series No. 2. Edinburgh U.P. 1955.

GELLING, M.: The Place-Names of Oxfordshire : Parts I. és II. based on material collected by Doris Mary Stenton. Volumes XXIII. and XXIV. of the English Place-Name Society. Cambridge University Press. 1953. 244 l. 1954. 245.

GELLING, M.: Pre-conquest Local History : Evidence From Anglo-Saxon Charters. AmH. 1 :1953. 8.

GILES, P.M.: The Enclosure of Common Lands in Stockport' . Trans. Lancashire et Cheshire Antiquarian Soc. 62 : 1953 ; 73--110.

GOOCH, E.G.: Farm Labour since 1894. A. 61 :1954. 6 ;

GOODALL, A.: Notes on the History of Spen Valley to the End of the Eighteenth Century. Stanley Press. Dewsbury. 1953.

GRAY, H.St.G. és BULLEID, A.: The Meare Lake Village : a Full Description of the Excavations and the Relics from the Eastern Half ot the West Village. 1910-33. 2. köt. Privately printed. Taunton Castle. Taunton. Somerset. 1954.

GRAY, M.: The Highland Potato Famine of the 1840's EHR. 2 sor.. 7 :1955.

GRESHAM, C.A.: Platform Houses in North-West Wales. Archaeologia Cambrensis. 103 : 1954.

GUTTERY, D.R.: Stourbridge Market in Tudor Times. Trans. Worcs. Arch. Soc.. N.S. 30 :1954.

HABAKKUK, H.J.: Economic Functions of English Landowners in the seventeenth and eighteenth centuries. Explorations in Entrepreneurial Hist.. 6 :1953.

HABAKKUK, H.J.: English Population in the Eighteenth Century. EHR. 2. Ser.. 6 :1953.

HABAKKUK, H.J.: Family Structure and Economic Change in nineteenthcentury Europe. EH. 15 :1955.

HABAKKUK, H.J.: The Long-term Rate of Interest and the Price of Land in the Seventeenth Century. Ibid.

HALCROW, E.M.: The Town Moor of Newcastle upon Tyne. AA. 4. Ser.. 31 :1953.

HALCROW, E.M.: The Decline of Demesne Farming on the estates of Durham cathedral priory. EHR. 2. Ser.. 7 :1955.

HALLAM, H.: Goll Grange, a Grange of Spaldind Priory. Lincs. Archit. and Arch. Soc. Rep. and Papers, N.S., 5 :1953.

HALLAM, H.: The New Lands of Elloe : a Study of Early Reclamation in Lincolnshire. Univ. Coll. of Leicester, Dept. of English Local History, Occ. Paper No. 6. 1954.

HAMMOND, J.: Breeding sheep for quantity and quality of wool. Wool Knowledge, 3 :1955, 6 ;

HAMMOND, R.J.: Food and agriculture in Britain, 1939-45, Stanford, Stanford. U. Press, 1954. 246 l.

HANDLEY, J.E.: Scottish Farming in the Eighteenth Century, Faber and Faber 1953. 314 l.

HARDY, B.C.: The Holt Road, Norfolk Archaeology, 31 :1955.

HARRIS, A.: Land and Oxgang in the East Riding of Yorkshire. Yorks. Archaeolog. Jour., 1955, 1952 ;

HARRIS, L.E.: Vermuyden and the Fens. A Study of Sir Cornelius Vermuyden and the Great Level. Claaver-Hume Press Ltd, 1953, 21 s.

HARTLEY, M. és INGILBY, J.: Yorkshire Village (Askrigg in Wensleydale). Dent, 1953.

HARVEY, N.: Crabbe of Aldeburgh, 1754-1832. A. 61 :1954, 9 ;

HARVEY, N.: The Farming Kingdom. Turnstile Press, 1955, 178 l. 15s.

HARVEY, N.: The Inning and Winning of the Romney marshes A. 62 :1955, 7 ;

HARVEY, N.: Sir James Caird and the Landed Interest. A. 60 :1954, 12 ;

HARVEY, N.: Read of Norfolk and the mid-Victorian farmer. Jour. Land Agents' Soc., 1955 apr.

HARVEY, N.: The story of Farm Buildings. Nat. Fed. of Young Farmers' Clubs. 1953.

HANKES, J.: Wine and vine in pre conquest Britain. In Hyams, E.S. ed. Vinevards in England, London, Faber and Faber, 76 :1953, 3 ; 23-32.

HAWKINS, D.: Sedgemoor and Avalon : a Portrait of Lowland Somerset. Hale, 1954.

HEREFORDSHIRE, Its Natural History, Archaeology, and History, Chapters written to celebrate the Centenary of the Woolhope Naturalists' Field Club, founded in 1851. British Publishing, Co., Gloucester, 1954.

HEWISON, W.S.: Holm Farm Diary, 1849-68. Orkney Miscellany, 2 :1954.

HEYMER: Village History : a Photographic Record, AmH, 2 :1954, 2 ;

HIGGS-COUTHARD, A.J.: Windmills in Somerset, (4) Distribution and Design, Somerset and Dorset N. and Q., 24 :1953, 35 ;

HILL, M.C.: The Wealdmoors, 1560-1660, Trans. Shropshire Arch. Soc., 54 :1951-3. 1953,

HILTON, A.C.: William Cobett ; an early man of the trees, Trees London 17 ; 198-199, 208. 17 :1954, 208 ; 198-199.

HILTON, R.H.: The Content and Sources of English Agrarian History before 1500, AHR, 3 :1955, 2 ; 3-19.

HILTON, R.H.: The Cotswolds and Regional History, HT, July, 1953.

HILTON, R.H.: Gloucester Abbey Leases of the Late Thirteenth Century. Univ. of Birmingham Hist. Jour., 4 :1953.

HILTON, R.H.: Medieval Agrarian History. W.G.Hoskins, ed., The Victoria History of the Countries of England, Leicestershire, II, 1954.

HILTON, R.H. - FAGAN, H.: Der englische Bauernaufstand von 1381. Berlin, Rütten und Loenig, 1953. 160 l.

HODGSEN, K.S. és BOUCH, C.M.L. és BULMAN, C.G.: a Clay House at Burgh-by-Sands. Trans. Cumb. and Westm. Antiq. and Arch. Soc., N.S., 53 :1954.

HOLE C.: The English Housewife in the Seventeenth Century. Chatto and Windus, 1953. 248 l.

HOMANS, G.C.: The Rural Sociology of Medieval England. Past and Present, 1953, 41.

HOPKINS, D.P.: The Fertilizer Industry. AAR. April, 1954.

HOSKINS, W.G.: Devon (New Survey of England Series). Collins, 1954.

HOSKINS, W.G.: The great rebuilding. HT. 5 :1955. 21.

HOSKINS, W.G.: The Making of the English Landscape. Hodder and Stoughton, 1955, 240 l.

HOSKINS, W.G.: The Rebuilding of Rural England. Past and Present, 1953, 41.

HOSKINS, W.G. és MCKINLEY R.A. (eds.): The Victoria History of the County of Leicester, 2. Geoffrey Cumberlege, O.U.P. 270 l.

HOUSE, J.W.: North-eastern England : population movements and the landscape since the early nineteenth century. Durham Univ. Kings Colege, Newcastle-upon-Tyne, Dept. of Geography, Research Series (Typescript). 1955, 1 ;

HOUSTON, G.: Farm Wages in central Scotland from 1814-70. Jour. Roy. Stat. Soc., Series A (Genera), 118 :1955.

HOYT, R.S.: Farm of the Manor and Community of the Vill in Domesday Book. Speculum, 30 :1955.

HOYT, R.S.: The Terrae Occupatae of Cornwall and the Exon Domesday Traditio, 9 :1953.

HUBBAND, T.E.: A highland show feature ; estate management - 1812. and 1954. Scottish Agriculture 1954, 2 ;

HUBBARD, T.E.: Estate Management, 1812 to 1954, Scottish Agriculture, 1954, 2 ;

HUDLESTON, N.A.R.: The Story of an Everyday Village. G.A.Pindar and Son Ltd, Scarborough. 1955.

HUGNES, J.D.: The Drainage Disputes in the Isle of Axholme. Lincolnshire Historian, 2 : 1954.

HURST, J.G.: Deserted Medieval Villages. AmH. 2 :1955, 7 ;

JACKSON, J.N.: Thoughts upon the distribution of the rural population in Herefordshire at the beginning of the nineteenth century Trans. Woolhope Naturalists'Field Club, 34 :1954.

JAMES, M.E.(ed.): Estate Accounts of the Earls of Northumberland, 1562-1637. Surtees Soc., 143 :1955.

JEFFERS, R.H.: The Horticultural Trade, 1804-54. Jour. of Royal Hortic. Soc., 79 :2 ;

JELLICOE, G.A.: Garden Design in England, 1804-54. Ibid., 1954, 10 ;

JENNINGS, J.H. és LAMBERT, J.M.: The Origin of the Broads, Geog. Jour., 119 :1953.

JOHNES, H.L.: The lesser Country Houses of Cardiganshire. Ceredigion 2 :1953, 3 :1954, 2-3 ;

JOHNSON, T.W.M.: Captain Andrew Yarranton and Herefordshire. Trans. Woolhope Naturalists' Field Club, 24 :1953.

JONES, B.C.: Inventories of Goods and Chattels. AmH. 2 :1955, 3 ;

JONES, J.M.: Welsh Agriculture in Transition. A. 61 :1954, 6 ;

JONES, R.B.: The Pattern of Farming in the East Midlands. Sutton Bonington School of Agriculture, Dept. of Agric. Econ. 1954.

KEITH, A.: The farmers of Aberdeenshire. Aberdeen Chamber Com. 1954. oct.

KEITH, A.: The Cattle of Britain Aberdeen Chamber Com. 1954. 1-7 ;

KEITH, J.: Fifty Years of Farming. Faber. 1954.

KEMP, P.K.: The Bentall story, commemorating 150 years' sevice to agriculture, 1805-1955. Bentall, Heybridge Works. Maldon, Essex (private circulation).1955.

KENNEDY, P.A.: A Gentleman's Home in the Reign of Henry VII. Northants Past and Present, 2 :1954.

KENT, H.S.K.: The Anglo-Norwegian timber trade in the eighteenth century. EHR. (2 sor) 1955. 8 ; 62-74.

KENYON, G.H.: Livestock in Icklesham, 1798. and Comparative Livestock Figures for Sussex and Essex, 1798. and 1801. Sussex N. and Q., 14 :1954, 3-41.

KENYON, K.M.: Excavations at Sutton Walls, Herefordshire, 1948-51. Arch. Jour., 110 :1953.

KERRIDGE, E.: The Floating of the Wiltshire Water Meadows. Wilts. Arch. and Nat. Hist. Mag., 55 :1953, 199 ;

KERRIDGE, E.: The Movement of Rent, 1540-1640. EHR. 2 sor., 6 :1953, 16-34.

KERRIDGE, E.: A Reconsideration of Some Former Husbandry Practices. AHR. 3 :1955, 1 ; 26-41.

KERRIDGE, E.: The Returns of the Inquisitions of Depopulation. EnHR. 160 :1955, 275;

KERRIDGE, E.: The Sheepfold in Wiltshire and the Floating of the Water Meadows. EHR. 2 sor., 6 :1954.

KERRIDGE, E.: Surveys of the Manors of Philip, first Earl of Pembroke and Montgomery, 1631-32. EHR. 2.sor. 1953

KETCHLEY, G.P.: Practical Work on the Parish Chest. AmH. 2 :1955, 3 ;

KIRKBY, A.E.H.: The Story of a Village. Lincolnshire Chronicle, Waterside North, Lincoln. 1953. 196 l.

KNEISEL, E. : The evolution of the English corn marked. EH. 1954, 52; 14-56;

KOOP, H.V.: Broughton-in-Furness, 1603-1953. Trans. Cumb. and Westm. Antiq. Archaeolog. Soc., N.S., 54 :1955.

KOSZMINSZKIJ, E.: Evolucija form feodalnoj renti v Anglii v XI-XV vekah. VI. 1955. 2; 44-61. (A feud. járadék formáinak fejlődése Angliában a XI-XV. században.)

KOSMINSKY E.: Feudal Rent in England. Past and Present, 1955. 7;

LAMBERT, A.M. : The Agriculture of Oxfordshire at the end of the Eighteenth Century. AH. 39 :1955.

LATTEY, R.T.(ed.): The Field Names of Enstone and Little Tew parishes Oxoniensia. 17-18 : 1952-53.

LAWRENCE, E.P.G.: Chamberlain and the Land Tax. Amer. Jour. of Econ. and Sociology. 1954.

LECONFIELD : Petworth Manor in the Seventeenth Century. Oxford University Press. 1954.

LE HURAY, C.P. : Some Notes on the Open Field System and the Enclosure Movement in Guernsey. Société Guernesiaise. Rep. and Trans., 15 :1953.

LENNARD, R. : The Hidation of 'Demesne'in some Domesday Entries. EHR. 2 sor., 7 :1954.

LENNARD, R.G. : The Destruction of Woodland in the Eastern Counties under William the Conqueror. EHR. 1945; 15.

LENNARD, R.G. : Peasant Tithe-Collectors in Norman England. EnHR. 1954; 273.

LEWIS, T. : Cardiganshire Farming old and new. Summary of a paper delivered to Annual General Meeting of Cardiganshire Antiq. Soc. Ceredigion, 2 :1954, 3;

LEWIS, T. : The Tribal System in Wales. EHR. 2. Ser., 6 :1954.

LIPSON, E. : A Short History of Wool and its Manufacture (Mainly in England) 1954. London. 205 l.

THE LIVERPOOL Corn Trade Association, 1853-1953. Liverpool Corn Trade Assn. 1953.

LOCKLEY, R.M. : The Wild Viking Sheep of Soay. Wool Knowledge, 3 :1955, 6;

MABBS, A.W.(ed.) : Guild Stewards' Book of the Borough of Calne, 1561-1688. ANHS. Wilts. Records Branch. 7 :1953.

MAITLAND, M. : Power at the Farmer's Elbow. 61 :1954, 6;

THE MAKING OF THE ENGLISH LANDSCAPE : Cornwall, by W.G.V.Balchin (1954); Gleucestershire, by H.P.R.Finberg (1955); Lancashire, by Roy Millward (1955). Hodder and Stoughton.

MARSHALL, J.L. : Fairs, Markets and Shows. Their Origins and History. A. 61 :1954,4;

MARTIN, E.W. : The Secret People : English Village Life after 1750. Phoenix House. Ltd. London, 1954. 319 l.

MATTHEWS, C.M. : Annals of the poor' taken from the records of a Hertfordshire village. HT. 5 :1955, 10;

MAUNDER, E.R. : The materials of history. South Lumbergman, Dec. 15, 1954.

McCOURT, M. : Infield and Outfield in Ireland. EHR, 2 sor., 7 :1955.

McGRATH, J.L. : Good Estate Management-Elveden. A. 61 :1954, 9;

MEAD, W.R. : Ridge and Forrow in Buckinghamshire'. GS. CXX. Pt I. March 1954, 34-42.

MELVILLE, R. : Records of Apprenticeship and Settlements in a Berkshire village in the eighteenth century. Trans. Newbury District Field Club, 10 :1954, 2;

MERCER, E. : The Houses of the Centry. Pas and Present, 1954, 5;

MIDDLETON, E. : Essex Records as Material for the Study of the English Language. Essex Review, 63 :1954, 252;

MILLER, A.A. : The Mapping of Strip Lynchets. Advancement of Science, 11 :1954, 43;

MILLER, E. : Early Remains on Allerhope Burn. Proc. of Soc. of Antiq. of Newcastle upon Tyne, 5 sor., 1 :1954, 6;

MILLER, E. : Shilmoor. Proc. Soc. Antiquaries of Newcastle upon Tyne, 5 sor., 1 :1955, 8;

MILLER, H.: Subsidy Assessments of the Peerage in the Sixteenth Century, Bull. Inst. Hist. Research, 28 :1955, 77;

MILLWARD, R.: Lancashire : an Illustrates Essay on the History of the Landscape, Hodder and Stoughton, 1955.

MINCHINTON, W.W.: Agricultural Returns and the Government during the Napoleonic Wars AHR, 1 :1953; 29-44.

MINCHINTON, W.: Bristol-Metropolis of the West in the Eighteenth Century, Trans. Royal Hist. Soc., 5th Ser., 4 :1954.

MINGAY, G.E.: Estate Management in Eighteenth-Century Kent, AHR, 4 :1956, 2; 108-114.

MORGAN, R.S.: Records of Village Mills and Glossary of Milling Terms, AmH, 2 :1955, 61;

MURRAY, K.A.H.: History of the Second World War : Agriculture, London : Her Majesty's Stationery Office, and Longmans, Green, and Co., 1955. 422 l.

NEWMAN, L.F.: Some Notes on the Folklore and History of Veterinary Science. Jour. of the Royal Army Vet. Corps, 23 :1952; 24; 1953.

NIGHTINGALE, M.D.: Ploughing and Field Shape, An, March, 1953, 105;

NIGHTINGALE, M.D.: A Roman Land Settlement near Rochester, AC, 65 :1953.

NOAKES, R.G.: Southdown Wool, Wool Knowledge, 3 :1955, 6;

ORWIN, C.S.: Rural Revolution, A, 61 :1954, 6;

ORWIN, C.S. és C.S.: The Open Fields, Second edition, Oxford University Press, 1954. 190 l.

O'SHEA, M.J.: The history of native Irish cattle. Cork, U. Col. Agr. B, 1954.

OWEN, A.E.B.: The Early History of Saltfleet Haven, Lincs, Archit. and Archaeolog. Soc. Rep. and Papers, N. S., 5 :1954, 2;

OWEN, T.J.: The Records of the Parish of Aber, Trans. Caernarvon. Hist. Solc., 14 :1953.

PALCA, L.: An Experiment in the Sampling of Agricultural Returns. Applied Statistics, 2 :1953.

PATTERSON, A.T.: Radical Leicester : A History of Leicester, 1780-1850. 1954. 93-5 l.

PAYNE: YR Aradr Gymreig. University of Wales Press, 1954. 206 l.

PAETA, I.C.: Abernodwydd : a Montgomery-shire timber-framed house, Trans. Powysland Club, 43 :1954, 1;

PELHAM, R.A.: The 1801 Crop Returns for Staffordshire in their Geographical Setting, Coll. for Hist. of Staffs. for the years 1950 and 1951, 1954.

PELHAM, R.A.: The Agricultural Revolution in Hampshire, with Special Reference to the Acreage Returns of 1801, Papers and Proc. of Hants Field Club and Arch. Soc., 18 :1953.

PEVSNER, N.: Essex, Buildings of England-Pelican Books, 1954.

PHILPOTT, B.P.: Fluctuations in Wool Prices, 1870-1953, Yorks. BESR. Research, 7 :1955, 1;

PIGGOTT, S.: The Neolithic Cultures of the British Isles : a Study of the Stone-using Agricultural Communities of Britain in the Second Millennium B.C. Cambridge University Press, 1954.

PILE, C.C.R.: Watermills and Windmills of Cranbrook, Cranbrook Notes and Records No 7, Cranbrook and Sissinghurst Local Hist. Soc., Boyscourt, Cranbrook, Kent, 1955.

PLUCKNETT, T.F.T.: The Medieval Bailli . Atholone Press. 1954.

POSTAN, M.M.: The famulus : the estate labourer in the XIIth and XIIIth. centuries. London, Cambridge U. Press. 1954. 49 l. (The EHR. Supplements Series 2.)

POSTAN, M.M.: Glastonbury Estates in the Twelfth Century. EHR. 1953.

POSTAN, M.M.: The Maps of Domesday. Essay in Bibliography and Criticism. EHR. 2nd. Ser. 7 :1954.

PRIAULX, T.F.: Cider-making, an old-time Guernsey industry. La Société Guernesiaise Rep. et Trans. 15 :1954. 4;

PRICE, D.J.: Medieval Land Surveying and Topographical Maps. GJ. 121 : 1955. 1;

PRICHARD, M.F.L.: The Vicar of Mattishall and his Tithes. 1781-1803. AH. 37 :1953.

PUGH, R.B. és CRITTALL, E. (eds.): The Victoria County History of Wiltshire. II. Oxford Univ. Press. 1955. 246 l.

RABENN, W.B.: Hospital diets in eighteenth century England. Amer. Dietet. Assoc. J. Dec. 1954.

RAISTRICK, A.: The Rôle of the Yorkshire Cistercian Monasteries in the History of the Wool Trade in England. International Wool Secretariat. 1953. 24 l.

RANKIN, H.R.: Cattle droving from Wales to England. A. 63 :1955. 5;

RATCLIFF, S.G.: The Hutleys, an Essex farming family. Essex Review. April. 1955.

RATCLIFFE-DENSHAM, H.B.A. és M.M.: A Caltic Farm on Blackpatch. SAC. 91 :1953.

RAWSON, R.R.: The Open Field in Flintshire, Devonshire, and Cornwall. EHR. 2nd Ser. 6 :1953. 1; 51-4.

REID, W.S.: Economic history of great Britain. New York. Ronald Fr. 1954. 557. 1.

ROBERTS, M.: Old Cottages : their Building and Decorating. AmH. 1 :1954. 12;

ROBERTSON, A.B.: The Foundation of the Mark Lane Corn Exchange. Guildhall Miscellany. 2 :1953.

ROBINS, F.W.: The Smith : the Traditions and Lore of an Ancient Craft. Rider. 1953.

ROBINSON, H.: The Cheshire Acre. Cheshire Historian. 1955. 5;

ROBINSON, H.G.: Sutton Bonington. A. 62 :1955.

ROCKE, P.E.: Medieval Cheshunt a rental of all the lands belonging to Henry Coote in the parish of Cheshunt about 1500. Trans. East Herts. Archaeolog. Soc. 13 :1952-4.

ROWE, J.: A Cornish Farmer in Ontario 1830-71. AHR. 1 :1953; 44-48.

SALT, A.E.W.: A Herefordshire Village in Mistory. MT. 4 :1954. 61;

SALZMAN, L.F.: The Property of the Earl of Arundel. 1397. SAC. 91 :1953.

SAYCE, R.U.: Need Years and Need-foods. Trans. Powys-land Club. 43 :1953. 1954. 1;

SCOTT, J.F.: The Parish of Morvern. GM. 70 :1954.

SECRETT, F.A.: Horticulture in the Half-Century. A. 61 :1954. 6;

SHARP, T.: Northumberland. Faber. 1954.

SHEPHARD, M.: Happy Valley. Museum Press. 1954.

SHORROCKS, D.: Hatfield Forest. 1547-1857. Essex Review. Jan. 1955.

SIMONDS, A.: The History of the Royal Horticultural Society, 1804-5. Jour. Royal Hostic. Soc., 79 :1954, 10;

SINCLAIR, C.: The Thatched Cottages of the Old Highlands. Oliver and Boyd. 1953.

SINGLETON, W.A.: Traditional Housetypes in Rural Lancashire and Cheshire. Trans. Hist. Soc. of Lancs. and Cheshire, 104 :1953.

SKEERS, J.A.: North-east Coast Floods, GS, 119 :1953.

SMITH, B.: Memories of Marshland Farming. Essex Review, 1955 jan.

SMITH, J.H.: The Cattle Trade of Aberdeenshire in the Nineteenth Century. AHR, 3 :1955, 2; 114-119.

SMITH, W.J. (ed.): Calendar of Salesbury correspondence, 1953-1700. Univ. of Wales Press. 1954.

SMITH, W.J.: Three Salesbury Mansions in 1601. Bulletin of Board of Celtic Studies, 15 :1954, 4;

SPRING, D.: A great agricultural estate. Netherby under Sir James Graham., 1820-1945. AH, Apr, 1955.

ST ALDWYN: Rural Landownership-Yesterday and Today. A. 61 :1954, 6;

STAMP L.D.: Man and the Land. Collins. 1955.

STEER, F.W.: The Ashburnham Estate Archives. Soc. of Local Archivists Bull. 1954, 14;

STEVEN, H.M.: The History of Forestry in Scotland. AAR, July, 1954.

STROCK, J. és TEAGUE, W.D.: Flour for Man's Bread : a History of Milling. Univ. of Minnesota Press, Minneapolis, USA 1953.

STOREY, R.L.: The manor of Burgh-by-Sands. Trans. Cumb. and Westm. Antiq. and Archaeolog. Soc., N.S. 54 :1955.

STURMEY, S.G.: Owner Farming in England and Wales, 1900-1950. Manchester School of Econ. and Soc. Studies, 23 :1955.

SYKES, F.: Windsor royal farm. Roy. Agr. Soc. Eng. J. 1953.

SYLVESTER, D.: Settlement Patterns in Rural Flintshire. Flints. Hist. Soc. Publications, 15 :1955.

SYMON, J.A.: A Debt to the 'Improvers' - Dumfries and Galloway pioneers. Ibid. Summer 1954.

SYMON, J.A.: The Falkirk Trysts - a gauge to Highland stock output. Ibid. Winter 1953-4.

SYMON, J.A.: Lothian's Agriculture. Scottish A. Summer. 1955.

TAVENER, L.E.: Dorset Farming, 1900-1950. Dorset. ANHS, Proc., 74 :1953.

TAVENER, L.E.: Whither Sheep? A Review of the Decline in Sheep Farming in Dorset, Som. and Dorset N. and Q. 24 :1953, 255;

TAWNEY, R.H.: The Rise of the Gentry : a Postscript EHR, 2 sor., 7 :1954.

TAYLOR, G.: Old London Gardens. Batsford. 1953.

THIRD, B.M.W.: Changing Landscape and Social Structure in Scottish Lowlands as revealed by eighteenth-century estate plans. GM. 71 :1955. 21;

THIRSK, J.: Die agrargeschichtliche Forschung in England seit 1945. Ein Überblick über das agrarhistorische Schrifttum. Z A. 3 :1955, 1; 54-65.

THIRSK, J.: The Content and Sources of English Agrarian History after 1500. AHR, 3 : 1955, 2; 66-80.

THIRSK, J.: Fenland Farming in the Sixteenth Century, by R.H.Tawney, Univ. Coll. of Leicester, Dept of English Local History, Occ. Paper 1953, 3;

THIRSK, J.: The Isle of Axholme before Vermuyden AHR, 1 :1953; 16-29.

THIRSK, J.: List of Known Parliamentary Enclosure Acts and Awards for Leicestershire : appendix to article on Agrarian History of Leicestershire, 1954, 2; 260-4.

THIRSK, J.: The Restoration Land Settlement, Jour, Mod. Hist., 26 :1954.

THOMAS E.: On the History of the Society. Jour. of the Proc. of Agric. Econ. Soc., 10 : 1954. 4,

THOMPSON, F.M.L.: The End of a Great Estate, EHR, 2nd Ser., 8 :1955.

TODD, A.C.: An Answer to Poverty in Sussex, 1830-45. AHR, 4 :1956, 1; 45-52.

TROVER-ROPER, H.R.: The Gentry, 1540-1640. EHR. Supplt, no. 1. N.D.1953.

TROW-SMITH, R.: Society and the Land. The Cresset Press. 1953. 252 l.

TUPLING, G.H.: Terriers and Tithe and Enclosure Awards. AmH. 1 :1954, 12;

TURNER, T.W.: Memoirs of a Gamekeeper. Bles. 1954.

TURPITT, W.G. és HOLLAND, A.G.: The Cattle of Britain. A. 61 :1955, 9-11;

TYLER, C.: The Development of Feeding Standards for Livestock AHR, 4 :1956, 2; 97-108.

ULSTER FOLKLIFE: Issued by the Committee on Ulster Folklife and Traditions. Belfast, 1955. 56 l.

VAN WAGENEN, J.: The Golden Age of Homespun. London and Oxford University Press. 1953.

VICTORIA HISTORY of the County of Leicester. 2. köt. ed. W.G. Hoskins, assisted by R.A. McKinley. Oxford Univ. Press. 1954.

VICTORIA HISTORY of the County of Wiltshire. 7. köt. R.B. Pugh, assisted by Elizabeth Crittall. Oxford Univ. Press. 1953.

VIDLER, L.A.: Rye Foreign. SAC. 92 :1954.

VILLAGE SCRAP BOOKS: Nothants Past and Present 2 :1954.

VIVIAN, P.: The manor of Etchingham cum Salehurst, Sussex Record Soc., 53 :1953.

WAILES, R.: The English Windmill, with sixtyfour drawings by Vincent Lines. Routledge and Kegan Paul. 246 l.

WAINWRIGHT, F.T.: Souterrains in Scotland. An. 1953. 108;

WAKE, J.: The Brudenells of Deene. Cassell. 1953.

WALL, B.H.: Ebenezer Pettigrew' efforts to control the marketing of his crops. AH. Oct. 1953.

WALLACE, J.C.: Woad. A. 61 :1955, 10;

WALTON, J.: Hogback Tombstones and the Anglo-Danish House. An. 1954. 110;

WARD, W.R.: The English Land Tax in the Eighteenth Century. Oxford University Press. 1953.

WARREN, J.P.: Partage des Communes de la Foret, Société Guernesiaise Rep. and Trans., 13 :1953.

WATSON, S.J.: Some Traditional Farming Beliefs in the light of modern Science. AHR, 1 :1953, 4-8.

WATSON, S.J.: Agricultural Research in Great Britain. 61 :1954, 6;

WEBSTER, V.R.: Cruck-Framed Buildings of Leicestershire Reprinted from the Transactions of the Leicestershire Archaeological Society, 1954. The Guildhall Leicester. 32 l.

WENTWORTH, J.D.: A History of the Fens. Harrap, 1954. 272 l.

WEST, J.I.: The Bounds of the Turbary of Rushen Abbey in the parish of Malew. Proc. Isle of Man Nat. Hist. and Antiq. Soc., 5 :1955, 4;

WHITEHEAD, G.K.: The ancientx White cattle of Britain and their descendendants. London, Faber et Faber, 1953. 147 l.

WILLIAMS, D.: The Rebecca Riots, Cardiff, University of Wales Press, 1955. 378 l.

WILLIAMS, D.: Rural Wales in the nineteenth century. M.Col. Wales. Agr. Soc. 1953.

WILLIAMS, W.M.: The Farmhouses of South-West Cumberland : a preliminary survey. Trans. Cumb. and Westm. Antiq. and Archaeolog. Soc., N.S., 54 : 1955.

WILLIAMSON, D.: Kesteven Villages in the Middle Ages. Lincs. Historian, 2 :1955, 2;

WILLIAMSON, J.Q.: The History of Trees in Great Britain. AAR, July. 1954.

WILLY, M.: The South Hams. Hale, 1955.

WISE, M.J.: The Decay of Agriculture in a Growing English Industrial Region. AH, 27 : 1953, 3;

WORKERS'EDUCATION ASSOCIATION, KNEBWORTH BRANCH : Knebworth : the Story of Our Village. Brendon, Knebworth, Herts, 1953.

WORKERS'EDUCATION ASSOCIATION, MANNINGTREE BRANCH : Our Story : the History of Three Parishes, Lawford, Mannigtree, Mistley. Manningtree (Essex) Branch, W.E.A.1954.

WRIGHT, J.F.: A note on Mr Bowden's index of wool prices. Yorks. BESR, 7 :1955, 2;

YOUINGS, J.N.: The Terms of the Disposal of the Devon Monastic Lands, 1536-58. EnHR. 9 :1954, 270;

YOUINGS J. (ed.): Devon Monastic Lands : a Calendar of Particulars for Grants 1536-58. Devon and Cornwall Record Society, 1955. XXXVIII. + 154 l. from Mrs Miller, 7 Cathedral Close, Exeter.

g) Németország

AUCKENTHALER, E.: Geschichte der Höfe und Familien des oberen Eisacktales (Brenner Gossensass, Pfersch), Mit besonderer Berücksichtigung des 16. Jahrhunderts. Universitatsverlag Wagner, Innsbruck 1953, 284 l. Schlern-Schriften 96.

BASSEWITZ, H.: Die Entwicklung der Preise im Agrarsektor seit 1900 und ihre Bedeutung für die landw. Produktion. Ausbild. u. Beratung in der Landwirt. Dec. 1954.

BAUER, M.: Der Weinbau des Nordburgenlandes in volkskundlicher Betrachtung. Burgenländisches Landesmuseum - Institut für die wissenschaftliche Erforschung des Neusieler Sees. Eisenstadt 1954. 197 l. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 1.).

BAUMGARTEN, K.: Das Mecklenburgische Niedersachsenhaus des ausgehengen 18. Jahrhundert, Wissenschaftliche Zeitschrift der Univ. Rostock, Gesellsch. u. sprachwiss. Reihe, 4 :1954, 199-205.

BECKER-DILLINGEN, J.: Festschrift aus Anlass des 150 jahrigen Bestehens des Staatlichen Leier- und Forschungsanstalt für Gartenbau in Weihenstephan. Weihenstephan, 1954. 212 l.

BECKER-DILLINGEN, J.: Geschichte und Entwicklung der Staatlichen höheren Lehr- und Forschungsanstalt für Gartenbau in Weihenstephan von 1804 bis 1953. In Weihenstephan, Staatliche Lehr-u. Forschungsanstalt für Gartenbau. Festschrift aus anlass des 150 jahrigen bestehens der Staatlichen Lehr-und Forschungsanstalt für Gartenbau in Weihenstephan. München, Bayerischer Landwirtschaftsverlag, 1954. 105 l.

BEH.-BLANCKES, G.: Das frühdeutsche Haus von Grossbrembach bei Weimar Alt-Thüringer, Jahreschrift des Muzeums für Ur-und Frühgeschichte Thüringens 1 :1953-54, Weimar 1955. 273-289.

BERNER, U.: Die alte Bienenzucht Ostdeutschlands und ihre völker - und Stammeskundlichen Grundlagen, Wissenschaftliche Beitrage zur Geschichte und Landeskunde Ost- und Mitteleuropas Nr. 15, Johann-Gottfried-Herder-Institud, Marburg, 1954. 77. 1.

BERTSCH, K.: Geschichte des deutschen Waldes, 4., durchgesehene Auflage, 1953. WEB Gustav Fischer Verlag, Jena.

BEYER, H.: Die Geestbauern und Adlers Kirchenagende 1797-1800 Jahrbuch f. d. Schleswig'sche Geest 3 :1955, 23-31.

BLASCHKE, K.: Das Bauernlegen in Sachsen, Vierteljahrschs. f. Soc. u. Wg. 42 :1955, 97-116.

BÖCK, K.: Das Bauernleben in den Werken bayerischer Barokprediger. Schnell und Steiner, München, 1953. 180 l.

BRACK, H.: Werner Rolevincks Bauerspiegel, Historisches Jahrbuch 74 :1955, 139-149.

BRANDT, K.: Germany Agricultural and Food Policies in World War II, London, Stanford, 1953.

BREUEL, F.F.: Geschichte des Anwaschsrechts in Ostfriesland. Vandenhoek et Ruprecht, Göttingen 1954. 86 .

CONRAD, H.: Die mittelalterliche Besiedlung des deutschen Osten und das deutsche Recht. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Nordrhein-Westfalen, Westdeutscher Verlag, Köln et Opladen 1955. 34 l.

SEVERIN, C.: Das Domanialgut im Amt Heinsberg von den Anfängen bis zum Endre des 18. Jahrhunderts (Rheinisches Archiv 43.) Röhrscheid, Bonn 1953. 8.

DEBOR, H.W.: Zur Geschichte des Obst und Gartenbauvereinswesen in Hessen, Hess. Obstbau, 1954 aug.

DERTSCH, R.: Das Urbar des Hochstifts Augsburg von 1366, Verlag des Heimatpflegers von Schraben, Kempten 1954. 106 l.

DIETZ, E.: Der Bauer und seine Herren im limpugrischen Amt Schmidelfeld, Württembergisch Franken NF 28-29 :1954, 167-177.

DINKLAGE, K.: Frankische Weistümer, Ausgewahlte Texte, F.Schröningh, Würzburg 1954, 154 l, Veröffentlichungen der Gesellschaft für Frankische Geschichte 10, Reihe 4.

DITT, H.: Schrifttum zur westfalischen Landwirtschaf in landeskundlicher Sicht 1939-1953. Westfalische Forschungen 7 :1954.

ERNST, G.: 6000 Jahre bauerntum in Oberen Gau in verbindung mit Decken pfronner Chronick, Baden - Würtenberg. Ernst 1955.

FESTSCHRIFT Georgsanstalt Ebstorf zur 100-Jahr-Feier am 1. Juli 1955. hg. vom Ubeim alter Erbstorfer. 1955. 242 l.

FEUSTEL, R.: Gumprechtsdorf, eine hochmittelalterhiche Wüstung im Thüringer Holzland. Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur-und Frühgeschichte Thüringens. 1 :1953-54. Weimar. 1955. 290-303.

FRAUENDORF, E.: Neue siedlungsarchaologische Erkenntnisse mit der Phosphatmethode. Alt-Thüringen.Jahresschrift des Museums für Ur-und Frühgeschichte Thüringens 1 :1953-54. Weimar 1955. 84-98.

FUSCHS, M.: Die Fahrt zum Kornmarkt in Hadamar Jugenderinnerungen und Zeichnungen von Rudolf Fuschs Oberlahnstein 1955. 32 l.

GRUBE, W.: Dorfgemeinde und Amtsversammlung in Altwüstemberg. Zeitschr. f. Württemb. Geschichte 13 :1954. 194-219.

HAUSHOFER, H.: Bauer und Staat vor und nach 1806. Bayerland 57 :1955. 434-437.

HAUSHOFER, H.: Hauptdaten der bayerischen Agrargeschichte. 1955.

HELLMANN, M.: Das Lettenland im Mittelalter. Studien zur ostbaltischen Frühzeit und lettischen Stammesgeschichte, insbesondere Lettgallens Böhlan. Münster-Köln. 1954. 286 l.

HERDING, O. ZELLER, B.: Grundherren, Gerichte und Pfarreien im Tübinger Raum zu Beginn der Neuzeit, Eine historischkartographische Studie. (Arbeiten zum historischen Atlas von Südwestdeuschland. 1. köt.) Kohlhammer. Stuttgart,1954. 48 l.

HISTORISCHES Orstsnamenbuch von Bayern, hg. und verlegt von den Komission für bayerische Landesgeschichte München Karl Puchner : Landkreis Ebersberg. (Oberbayern) 1951. 131. l. Erich Fahr. v. Guttenberg; Land und Stadtkreis Kulmbach (Oberfranken) 1952. 312 l. Richard Dertsch : Landkreis Marktoberdorf (Schwaben) 1953. 127 l.

HOLZINGER, O.: Festschrift zum 25 jährigen Gründungsjubiläum der Landeskammer für Land- und Forstwirtschaft in Steiermark Graz Verlag der Landeskammer 1954. 248 l.

HOLZMANN, H.: Der alteste Erbhof Tirols. Tiroler Heimet 18 1954. 5-36.

HUENE, F.R.: Die Saurierwelt und ihre geschichtlichen Zusammenhänge. 1954. VEB Gustav Fischer Verlag. Jena.

IPSEN, G.: Die preussische Bauernbefreiung als Landesausbau. ZA. 2 :1954. 2;

JAKEL, H.: Ackerbürger und Ausmarker in Alsfeld (Oberhessen) Sozialgeographische Studie über die Entwicklung der Gemarkung einer Ackerbürgerstadt. Frankfurt. a. M. 1953. Rheim-Mainische Forschungen. 40. kötet.

JÄGER, H.: Zur Entstehung der heutigen grossen Forsten in Deutschland. Berichte z. dt. Landsekunde 13 :1954. 156-171.

JÄGER, H.: Zur Wüstungs- und Kulturlandschaftsforschung. Erdkunde 8 :1954. 302-319.

KAMNITZER, H.: Zur Vorgeschichte des deutschen Bauernkrieges. Berlin. Rütten und Loenig. 1953. 143 l.

KLEIN, E.: Der Bauernaufstand in Schlesien im Februar 1811. ZG. 3 :1955. 29-45.

KOPPE, W.: Zur Preisrevolution des 16. Jahrhundert in Holstein. Z. d. Gesellschaft f. schleswigholsteinische Geschichte. 79 :1955. 185-216.

KOTTE, H.: Zur Verbreitung und Geschichte landwirtschaftlicher Arbeitsgerate in Deutschland. Wissenschaftliche Annalen 2 :1953. 739-753.

KOTOV : Agrarnoe otnosenyije i zemelnaja reform v. Germanii. Moszkva, 1954. 486 l. (Agrárviszonyok és a földreform Németországban.)

KÖTZSCHKE, R.: Ländliche Siedlung und Agrarwesen in Sachsen. Remagen 1953.

KRENZLIN, A.: Historische und wirtschaftliche Züge im Siedlungsformenbild des westlichen Ostdeutschland unter besonderer Berücksichtigung von Mecklenburg-Vorpommern und Sachsen. Frankfurter Geographische 1955. 27-29; W. Kramer, Frankfurt a M. 1955. 64 l.

KROLSCHELL, K.A.: Waldrecht und Landsiedelrecht im Kasseler Raum Hessener Jahrbuch f. Landesgeschichte 4 :1954. 117-154.

KUHN, W.: Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit I. Das 15. bis 18. Jahrhundert (Allgemeiner Teil.) (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, hg v. Joh. Gottsfr. - Herder-Forschungsrat, Band 1). Böhlan, Köln - Graz 1955. 273 l.

KUHN, W.: Siedlungsgeschichte Oberschlesiens. 4. (Veröffentlichung der Oberschlesischen Studienhilfe e. v.) Oberschliesischer Heimatverlag Omb. H., Würzburg, 1954. 395 l.

KUPPERS, G.A.: Topinambur in Deutschland. Saatgut-Wirt. Cont. 1954 jun.

LEHMANN, S.: Die altherkommene «Gewohnheit» deutscher Bauern. Übersicht. 1953 okt.

LEHRMANN, R.: Bauernunruhen in der Herrschaft Leuther (Kreis Lübben) im Jahre 1790. 26 :1953. 5;

LINDE, H.: Neue Dorfuntersuchungen. Zur Problematik unserer ländlichen Sozialforschung. ZA. 3-1955. 2; 185-192.

LÜTGE, F.: Die deutsche Grundherrschaft. Ein Forschungsbericht. ZA. 3 :1955. 2; 129-137.

MAGER, F.: Geschichte des Bauerntums und der Bodenkultur im Lande Mecklenburg (Deutsche Akademie der Wissenschaften zur Berlin. Veröffentlichungen der Historischen Kommission. Band) Akademie Verlag, Berlin 1955. 591 l.

METZ, W.: Grundfragen der frühmittelalterlichen Agrargeschichte Althessens. Blätter f. dt. Landesgeschichte. 91 :1954. 32-52.

MEYER-HEISIG, E.: Deutsche Bauerntöpferei. Geschichte und landschaftliche Gliederung. Prestel Verlag, München. 1955. 159 l.

MONHEIM, F.: Agrargeographie der westlichen Hochalpen, mit besonderer, Berücksichtigung der Feldsystenie. Geographisch-kartographische Anstalt, Gotha 1954. 136 l. 16 kép - és 9 térképmelléklet.

MORTENSEN, H. és G.: Über die Entstehung des ostdeutschen Grossgrundbesitzes. In : Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-Historische Klasse. 1955. 2; 21-33.

NABHOLZ, H.: Zur Frage nach den Ursachen des Bauernkrieges 1525. (Ausgewählte Aufsätze zur Wirtschaftsgeschichte. Zürich 1954. 144-167.)

NAPP-ZINN, A.F.: Johann Friedrich von Pfeiffer und die Kameralwissenschaften an der Universität Mainz. Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz. 1 kötet. Wiesbaden 1955.

NICHTWEISS, J.: Das Bauernlegen in Mecklenburg. Eine Untersuchung zur Geschichte der Bauernschaft und der zweiten Leibeigenschaft in Mecklenburg bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Berlin Rütten und Loening 1954. 196 l.

NICHTWEISS, J.: A második jobbágyság és az un. poroszutas fejlödés a Kelet-németországi mezögazdaságban. MTA. TT. I. É. 5 :1954. 1-6; 121-151.

NICHTWEISS, J.: Zur Frage der zweiten Leibeigenschaft und des sogenannten preussischen Weges der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft Ostdeutschlands. ZG. 1953. 5.

NIGGL, L. - ZORN, W.: Die Geschichte der deutschen Grünlandbewegung 1914-1945. Neue Ziele und Wege der Grünlandwirtschaft. Selbstverlag der Studiengesellschaft zur Förderung der Grünlandwirtschaft. Hannover é. n. 207 l.

NOBIS, G.: Die Entvicklung der Haustierwelt Nordwest- und Mitteldeutschlands in ihrer Beziehung zu landschaftlichen Gegebenheiten. Petermanns Georg. Mitteilungen 1955. 1-7.

NOBIS, G.: Zur Kenntnis de ur - und frühgeschichtlichen Rinder Nord - und Mitteldeutschlands. Z. f. Tierzüchtung u. Züchtungsbiol. 63 :1954. 2.

PETERS, W.: Verborgene Quellen. Beitrage zur Kulturgeschichte Niedersachsens. Landbuch-Verlag. Hannover. 1954. 421 l.

PETERSEN, A.: Schultz - kupitz und seine Vermachtnis. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Akademieverlag. Berlin. 1954. 36 l.

PLOSS, E.: Zum Rossarzneibuch Meister Albrants. ZA. 3 :1955. 1; 48-54.

POTRATZ: Vom segen der erde Deut. Landwirt. Gesell. Mitt. 1955 jul.

QUIRIN, K. H.: Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter. Göttingen - Frankfurt - Berlin. 1954. 139 l.

RADIG, W.: Die Siedlungstypen in Deutschland und ihre frühgeschichtlichen Wurzeln (Deutsche Banakademie. Schriften d. Forschungsinstituts f. Theorie u. Geschichte der Bankunst) Berlin. 1955. Henschelverlag. 183. 145 l.

REILE, A.: Geschichte der Sensenfabrik Neuenbürg. Darstellungen aus der Würtembergischen Geschichte 38. W. Kohlhammer. Stuttgart. 1953. 166 l.

REIMANN, F. K.: Ackerbau und Viehhaltung im vorindustriellen Deutschland. Beihelt zum Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg. Preussen. III. 1953. Holzner-Verlag. Kitzingen am Main. 211 l.

REIMANN, F.: Bodenbearbeitung und Düngung vor 200 Jahren. Übersicht. 1953 okt.

REINOLD, A. M.: Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens in Preussen. Schriftenreihe des Göttinger Arbeitskreises. 49 köt. Holzner-Verlag. Würzburg. 1954. 32 l.

RIED, H.: Das Bauernhaus im niederbergisch-westfalischen Grenzgebiet. bearbeitet von Gerhard. Eitzen (Niederbergische Beitrage. Quellen und Forschungen zur Heimatkunde Niederbergs. Ag. v. Heinrich Strangmaier. Sonderreihe Bud. I.) Wuppertal-Elberfeld 1955. 55 l.

ROTHMALER, W.: Die neolithisches Getreidefunde von Wahlitz aus den Jahren 1951/52. Deut. Akad. der Landwirtwiss. Wiss. Abhandl. 1955.

REIMANN, F.: Bodenbearbeitung und Dingung vor 200 Jahren. Übersicht Oct. 1953.

SCHARLAU, K.: Die Bedeutung der Pollenanalyse für das Freiland - Waldproblem unter besonderer Berücksichtigung der Altlandschaften im hessischen Bergland. B. z. d. Land. 13 :1954. 10-32.

SCHARLAU, K.: Die hessische Wüstungsforschung vor neuen Aufgaben. Z. d. Ver. f. hess. Geshichte 65/66 : 1955. 72-90.

SCHEPERS, J.: Stand und Aufgaben der Bauernhausforschung in Nordwestdeutschland. Westfälische Forschungen 7 : 1954. 202-210.

SCHLÖGL, A.: Bayerische agrargeschichte; die entwicklung der land - und forstwirtschaft seit beginn des 19. Jahrhundents. München, Bayerische Landwirtschaftsverlag. 1954. 916 p.

SCHMIDT, B.: Die Getreidefundstellen von Wahlitz, Deut. Akad. der Landwirtwiss. Wiss. Abhandl. 1955.

SCHMITT, L.: 75 Jahre Thomasphosphat, Ein entwicklungsgeschichtlichen Rückblick, Sauerlander, Frankfurt a. M. 1954. 48 l.

SCHÖNEBAUM, H.: Bäuerliche Rechtsquellen in Obersachsen. ZA. 3 :1955. 2; 137-145.

SCHRADER, E.: Die Landschaften Niedersachsens, Ein topographischer Atlas. Verlag Niedersachsisches Landesvermessungsamt Hannover. Hannover. 1954.

SCHRÖDER, K.H.: Weinbau und Siedlung in Würtenberg. Amt für Landeskunde. Remagen 1953. 182 l. 6t. 11 térk.

SCHRÖDER-LEMBKE, G.: Die Einführung des Klebanes in Deutschland vor dem Auftreten Schubarts von dem Kleefelde. Deusche Akademie der Landwirtschaftswissenschaften. Berlin. 1954. 55 l. Wissenschaftliche Abhandlungen. Bd. 10.

SCHRÖDER-LEMBKE, G.: Entstehung und Verbreitung der Mehrfelderwirtschaft in Nordostdeutschland. ZA. 2 : 1954. 2, 123-133.

SCHUMM, K.: Pfarner Johann Friedrich Mayer und die Hohenlohische Landwirtschaft im 18 Jahrhundert. Würtembergisch Franken NF. 30 : 1955. 138-167.

SEEDORF, W.: Die Lüneburger Heide un die Zuckerrübe Heimatkalender für Stadt und Kreis Ülzem. Becker Verlag. Kelzen 1956. 51-63.

SIEBELS, G.: Zur Kulturgeographie der Wallhecke. Ein Beitrag zur Lösung des Heckenlandschaftsproblemis auf Grund kulturgeographischer Untersuchungen im Kreise Aurich (Ostfriesland.). Schriften der wirtschaftswissenschaftlichen Gesellschaft zum Studium Niedersachsens NF 51. Reitenburg et Möckel, Leer, 1954. 64 l.

SIEGRIST, J.: Lenzburg im Mittelalter und im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Verfassungs - und Wirtschaftsgeschichte der Kleinstädte. Aarau. Sauerbander. 1955.

SPEICHT, J.: Die geschichtliche Entwicklung der Müllerei unter besonderer Berücksichtigung des Deutschen Einflusses. Mühle 1955. márc. 31.

STEINITZ, W.: Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten. Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Volkskunde. Bd. IV. 1. Akademie-Verlag. Berlin 1954.

STULTZ, P.: Der sächische Bauernaufstand 1790. ZG. 1953. 1; 20-50.

SUDHOF, S.: Das deutsche Pelzbuch des Mittelalters und seine Einflüsse auf die europäische Gartenliteratur der Neuzeit. ZA. 2 : 1954. 2;

SWART, F.: Diesseits und jenzeits der Grenze. Das deutsche Genossenschaftswesen im Posener Land und das deutschpolnische Verhaltnis biz zum Ende des zweiten Weltkrieges. Rantenberg und Möckel. Leer 1954. 231 l.

TESSIN, G.: Wert und Grösse mecklenburgischen Rittergüter zu Beginn des Dreissigjährigen Krieges. ZA. 3 : 1955. 2, 145-157.

THIEDE, K.: Deutsche Bauernhauser. Die Blanen Bücher. K.K. Langewiesche, Köningstein (Taunus. 112 l. 100 képpel).

DIE TIERARZTLICHE Hochschule im Hannover 1778-1953. M. et H. Schaper. Hannover. 1953. Hannover. 1953. 310 + 103 l.

ULRICH, K.: Justus von Liebig und der Beginn der Rübenzuckerfabrikation in Hessen. Zucker Sept. 1. 1953.

VOLLRATH, P.: Das landwirtschaftliche Beratungs und Bildungswesen in Schleswig-Holstein an Ende des 18. u. in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. ZA. 2 : 1954. 2;

WALDER, E.: Der politische Gehalt der 12 Artikel der deutschen Bauernschaft von 1525. Schweizer Beiträge zur Allg. Geschichte 12 : 1954. 2-23.

WESTPHAL, G.: Vom Dorf zum Gut, Vom Gut zum Dorf. Gereby-Calsburg. Die Geschichte eines Gutes. Agricola Verlag. Hamburg. 1954. 72 l.

WENCKSTERN, H.: Drei Zeitgenossen Thünens. Alexander von Lengerke. Lukas Andreas Staudinger und Caspar von Voght. Wissenschaftliche Zeitschrift der Univ. Rostock Matk. - natur. - wiss. Reihe. 4 : 1954. 323-348.

WILHELM, R.: Rechtspflege und Dorfverfassung. nach niderbayerischen Ebehaftsordnungen vom 15 bis zum 18. Harhundert. Verhandlungen des Historischen Vereins für Niederbagern 80. Landshurt 1954. 150 l.

WINKLER, K.: Landwirtschaft und Agrarverfassung im Fürstentum Osnabrück nach dem Dreissigjährigen Kriege. Eine wirtschaftsgeschichtliche Untersuchung staatlicher Eingriffe in die Agrarwirtschaft. Diss. pol. München 1954. 193 l.

WREDE, G.: Die Langstreifenflur im Osnabrücker Lande. Ein Beitrag zur ältesten Siedlungsgeschichte im frühen Mittelalter. Mitteilungen des Historischen Vereins für Osnabrück. 66 kötet. 1954. 102 l.

WUNDER, G.: Wendel Hipler und Ulrich Greiner im Mainhardter Wald. Württembergisch Franken NF 30 : 1955. 90-12.

ZIMMERMANN, W.: Der grosse deutsche Buernkrieg. Berlin. Dietz. 1953. 796 l.

ZINS, H.: Powstanie chlopskie w Prusach Knjazecych w 1525 roku. Walki spoleczne w Prusach w poczatkach reformacji i ich geneza. Warszawa. 1953. 216. (A 1525-i. paraszlélkelés a porosz hercegségben. Társadalmi harcok és fejlödésük a poroszhercegségben a reformáció kezdeti szakaszában.

h) Norvégia

BAY, S.A.: Bonde og Viking ; samfundsliv og tro i Nordens vikingetid. (Farmer and Viking; social life and faith at the time of the Vikings in Scandinavia.) Tonder. Rejtsel. 1954. 222 l.

EKEBERG, H.C.: Grain culture in Fusa. 80-100 years ego. (Norvégül) Hordalandi Landbrmus Arb. 1954.

KENT, H.S.K.: The Anglo Norwegian timber trade in the eighteenth century. EHR 2 sor. 1955 aug.

SEIM, E.: Mode of living at the shetland Islands in former days. (Norvégül) Hordaland Landbr. Arb. 1954.

TILREM, H.: Cattle breeding in Norway 1850-1950. (Norvégül) Norsk Land br. 20.

i) Olaszország

BRAGINA, L. M.: Kreszt'janszkoje dvizsenyije v Szevérno-Vosztocsnoj Italii v XIII-XIV. vekah. V. 1955. 8; 72-83. (A feudális paraszti tulajdon Északkelet-Olaszországban a XIII-XIV. században.)

DALMASSO, G.: Comforting comparisons : the Tuscan Countryside in the 1700's and in our time (Olaszul) Colt. e Gior. Vinic. Ital. 1954 ápr.

DALMASSO, G.: Piedmont wine manufacture at the end of the sixtenth century. (Olaszul) Cron. Econ. Dec. 1954.

FANTI, M.: The first history of Italian irrigation. (Olaszul) Agr. delle Venezie. Sept. 1954.

FERRERO, F.: Fields and farms in the times of Pliny (Olaszul) Agricoltura 1954 jan.

FILENI, E.: Agricultural education in Italy. (Olaszul) Mondo Agr. Mar. 27. 1955.

HOENIGER, T.: History of graepes in Alto Adigo. (Olaszul) Accad. Ital. Della Vite e del Vino, Atti. 1954.

JELMONI, E.: Brief history of corn culture in Marca Trevigiana (Olaszul) Agr. delle Venezia, 1954 aug.

JONES, P. J.: An Italian estate 900-1200 EHR, 1954 aug.

LESPORATTI, M.: Peasant agitations and problem after 1860 in Italy (Olaszul) Riforma Agr. 1955 jun.

LEPORATTI, M.: Peasant disturbanges and problem since 1860, in Italy (Olaszul) Riforma Agr. 1955 jul.

LI, H. L.: Luigi Castiglioni as a pioneer in plant geography and plant introduction. Amer. Philos. Soc. Proc. 1955. ápr. 15.

LONGHINI, D.: Aspects and evolutions of Mantova agriculture from 1900 to today. (Olaszul) Cam. di Com. Indus. e Agr. di Montone, 1955 aug.

LONGONE, R.: Emilian agriculture from the Risorgimento to our day. (Olaszul) Riforma Agr. 1955 march.

LORE, A.: Rice's share in the chronicle of breed. (Olaszul) Riso. 1955 máj.

LUCCATTO, D.: Ekonomicseszkaja isztorija Italii. Anticsnoszt i szrednie veka. Perevod sz ital'janszkogo M. L. Abramcov. Pod. red. i sz prediszl. Sz. D. Szkazkina. M. IL, 1954. 453 (2) 1. (Olaszország gazdaságtörténete.)

MARCHETANO, E.: A Fruilian grape grower of the eightent century. (Olaszul) Agr. delle Venezie 1955 jan.

MEDICI, G.: Italian agriculture from unification to today (Olaszul) Colt. e Gior. Vinic. Ital. 1954 june.

PILLA, C.: Tuscan countryside in the 18 th century. (Olaszul) Monti e Boschi 1954 máj.

PRATOLONGO, U.: The contribution of agricultural chemistry to the agricultural renaissance of the last century. (Olaszul) Colt. e Gior. Vinic. Ital. 1954 jun.

RAGAZZI, F.: The economic crisis in agriculture during the Augustian age (Olaszul) Mercazia 10 : 1955 jun.

SCHWARZE, K.: Versuche der Bodenreform in der römischen Republik. ZG. 1954. 5;

UDALCOVA: Szelszkoje zaviszimoje naszelenyije Italii VI. veka. Veszt. Drev. Iszt. 1955. 3; 85-117. (A függő viszonyban lévő falusi lakosság Itáliában a VI. században.)

VANZETTI, C.: The history of irrigation in Italy (Olaszul) Genio. Rur. July (Aug. 1954.)

ZANNONI, I.: Beet culture in Italy in the last hundred years. (Olaszul) Colt. e Gior. Vinic. Ital. 1954 jun. The sugar beet industry.

ZANONE, V.: Medieval mills. (Olaszul) Arte Blanca 1955 ápr.

ZELASCHI, G.S.: Questa nostrá terra; venti secoli di Vita rurale italiana. Milano, Gastaldi. 1954. 103 l.

ZEZZOS, R.: Grapes and wine in Piedmont from the first to fifteenth centuries. (Olaszul) Cron. Econ. 1953 nov.

j) Portugália

TORRES, M.F.De M.: General agricultural efforts in the Macómedes district, 1860-1879. (Portugál ul.) Portugal. Agencia Geral do Ultramar. 1953 szept.

k) Spanyolország

KOSZOREZ: Agrarnij voprosz v iszpanszkoj revoljucii 1820-1823 gadov. VI. 1955. 3; 113-127. (Az agrárkérdés az 1820-1823. évi spanyol forradalomban.)

l) Svájc

CURSCHELLAS, M.A.: Das Problem der Erhaltung der Bergbevölkerung. Chur. 1954.

DESSEMONTET, O.: La seigneurie de Belmont au pays de Vaud, 1154-1953. Lausanne, La Concorde. 1955.

ELSENER, F.: Neuere Literatur zur Verfassungsgeschichte der Dorfgemeinde Schweizer Beitrage zur Allgemeinen Geschichte 13 : 1955, 202-224.

FELL, R.: Le curieux destin d'une Ville : Bienne, son passé, son présent, son avenir. Bienne, Gassmann 1955.

GAUTSCHI, W.: Das Oltner Aktionskomitee und der Landes - Generalstreik von 1918. Affoltern a. A. I. Weiss 1955.

GESCHICHTE der Allgäuer Milchwirtschaft. 100 Jahre Allgäuer Milch im Dienste der Ernährung. Allgäu. 1955.

HAMPEL, G.: Geschichte, Anbau und Verarbeitung des Reises. Mühle, 1954 okt.

HAUSER, A.: Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung eines Bauerndorfes zur Industriegemeinde. Neuere Wirtschaftsgeschichte der zürcherischen Gemeinde Wädenswil. Habschr. ETH Zürich, 1956.

KONTROLL - UND ZENTRALMOLKEREI Davos, 50 Jahre Kontroll - und Zentralmolkerei Davos, 1905-1955.

KÖNIG, A.: Zur Wirtschaftgeschichte von Wändeswil, 1954.

LOEW, F.: La vie rurale d'une communauté du Haut - Jura au moyen âge : Les Verriéres These lettres Nauchâtel 1954.

MERCIER, E.: L'histoire de l'élévage des bovins de boucherie dans les cantons de l'Est. Ferme Feb. 1955.

MÜLLER, M.: Geschichte des Dorfes und der Gemeinde Henau. 754–1854. Henau, 1954.

OBERLÉ, R.: Apropos d'un tricentenaire : Mulhouse et la révolte paysanne suisse de 1953. Extr. du Bull. du Musée hist. de Mulhouse, 61 : 1953.

SOCHER, W.: La chronique de Palezieux. Le Village. Lausanne. 1955.

STEINES, M.: Die Agrarpolitik in der Schweiz und Deutschland von 1933–1939. Breitenbach. 1953. 208 l.

ZIEGLER, P.: Aus der Geschichte der Burg Wädenswil. Wädenswil. 1954.

m) Svédország

HECKSCHNER, E.F.: An Economic History of Sweden. Transleted by Göran Ohlin. Supplement by Gunnar Heckscher. Preface by Alexander Gerschenkorn. 1954. Harvard Economic Studies. 95. 308 l.

JOHANSSON, J.: Agriculture in former days. (Svédül) Bitichingen. 1954 dec.

KAN. S.SZ.: Dve tendencii v dvorjanszkom hozjajsztve Svecii XVII. veka. VI. 1954. 3; 131–145. (Két tendencia Svédország nemesi gazdálkodásában a XVII. században.)

LÄGNERT, F.: Syd-och mellansvenska wäxföljder. I. De aldre brukningssystemens upplösning under 1700-talet. Meddelanden fran Lunds Universitets Geografiska Iusti tution. Avhandlingar 29. Lund 1955. 244 l. térképekkel.

NYSTEDT, H.: Agriculture in Uppsala Province during the last 30 years (Svédül) Uppsala Läns Hushsallsk. Försch och Undervis. 1954. 4-21.

TRESCHOW, A.: Farming during the first half of 1900. (Svédül) Lantbrakad. Tidskr. 1953.

n) Törökország

IBRAGIMOV: Kresztjanszkije vosztanyije v Turcii v XV-XVI. vv. Viz. Vrem. VII. 1953; 122-146. (Parasztfelkelések Törökországban a XV-XVI. században.)

VI. EURÓPÁNKIVÜLI TERÜLETEK

a) Amerikai Egyesült Államok

AULD, F.H.: Fifty years of agricultural progress in Sashatchenwan. Sashatchewan. U. Farm Week Adresses et. Proc. 1955.

AULT, W.O.: Village By-Laws by Comon Consent. (Medieval Representation in Theory and Practice.) Speculum 29: 2,2.

BEMIS, K.P.: Potatoes fifty years ago-and now. United Fresh Fruit and Veg. Assoc. Ann. Conv. 1954.

BERNHART, J.D.: Valley of democracy; the frontier versus the plantation in the Ohio Valley 1775-1818. Bloomington, Ind. U. Press. 1953. 338 l.

BLACK, J.D.: The rural economy of New England : A regional study. Cambridge, Harvard Univ. Press. 1950. 796 l.

BLACK, J.D.: The last fifty years of New England agriculture. New. Eng. Homestead. 1955 márc.

CARTER, D.G.: Construction on the farms. Amer. Builder. 1955 aug.

CHEN, K.J. és PASTO, J.K.: Facts on a century of agriculture in Pennsylvania, 1839 to 1950. Pe. Agr. Sta. B. 1955 jan.

COLLINS, R.M.: History of agronomy at the Iowa State College. (Abs.) Iowa State Col. 1955.

DAY, C.: A century with Jerseys in Maine. Jersey J. 1954 márc.

DAY, C.A.: History of Maine agriculture. 1604-1860. AH. 1955 ápr.

FLETSHER, S.W.: Pennsylvania agriculture and country life. 1840-1940. Harrisburg, Pe. Hist. et Mus. Comer. 1955.

FRANCONI, J.B.: Louisiana's cattle history dates back to 1714. Gulf Coast Cattleman. 1954 febr.

HANNA, L.A.: Botanical exploration of western Montana antedating the year 1850. Mont. Acad. Sci. Proc. 1953.

HEATH, M.S.: Constructive liberalism; the role of the State in economic development in Georgia to 1860. Cambridge, Harvard U. Press. 1954. 446 l. (Studies in Economic history.)

HENDERSON, C.A.: History and background of agriculture in the Klamath Bazin. Pacific Nowest. Fest. conf. Proc. 1954. 5; 1-4.

HENLEIN, P.O.: Cattle driving from the Ohio country, 1800-1850. AH. 1954 ápr.

HOFSTADTER, R.: The Age of Reform : From Bryan to F.D.R. New York, Alfred A. Knopf. 1955. 328 l.

HOUSE, A.V.: Labor management problems on Georgia rice plantations, 1840-1860. Agr. Hist. Ref. 1954 okt.

HOYS, D.: The farmer in 1800. Countryman. Burford. 1954.

JEFFERSON, D.L.: Child feeding in the United States in the niententh century. Amer. Diet et. Assoc. Assoc. J. Ref. Apr. 1954.

JONSTON, F.: The development of Jerseys in America. (In Boston EJ= Jersey cattle. 98-103 l.) London, Faber et Faber 1954.

JORDAN, W.T.: Cotton planter's conventions in the Old South. J. South Hist. 1953 aug.

KEELER, C.C.: The grass roots of Utopia : a study of the literature of the agrarian revolt in America. 1880-1902. Diss. Abs. 1954.

KRAUSE, H.: Hundert Jahre amerikanische Landwirtschaft 1850-1950. Agrarwirtschaft. 1954 sept.

MACEWAN, G.: Fifty years of Praire farming. Beaver. 1955 Summer.

MALEMBAUM, W.: The World Wheat Economy, 1885-1839. 1953. Harvard Economic Studies. 92. 262 l.

MCARDLE, R.R.: Fifty years of forestry progress. Soil Conserv. 1955 febr. History of the U.N. Forest Service.

RANGE, W.: A century of Georgia agriculture, 1850-1950. Athens. 1954. 333 l.

RAUSCHER, R.: Landwirtschaftsförderung in den USA und bei uns. Förderungsdienst, 1954 nov.

REA, G.H.: Pennsilvania, the keystone of modern beekeeping Pa. Farmer 1954 jan.

ROWE, J.: A Cornish farmer in Ontario 1830--71. AHR, 1953.

SHANGE, H.G.L.: A short history of prairie agriculture. Winnipeg. 1954. 104 l.

SMITH, H.R.: Economic history of the United States. New York, Ronald Pr. 1955. 763 l.

SOCH, W.S.: Agricultural conditions in the northern colonies before the Revolution. Jour. of Econ. Hist. 1953.

TAYLOR, C.C.: The Farmers' Movement, 1620-1920. New York, Amer. Book Col. 1953. 519 l. Ref. (American Sociology Series)

TAYLOR, P.S.: Plantation agriculture in the United States : seventeenth to twentieth centuries. Land. Econ. 1954 máj.

VAN DE WATES, M.: Corn tells America' story. Sci News Let. 1954 aug.

WALLACE, L.D.: One Hundred years of agricultural aid. Tennessee Planner. 1954 dec.

WALSTER, H.L.: The evolution of agriculture in North Dakota. Soil. Sci. Amer. Proc. 1955 ápr.

WEATHERWAX, P.: Indian corn in old America. New York, Macmillan 1954 253 l.

b) Közép- és Dél-Amerika

CHAVEZ, O.L.: La crisis agricola Novohispana de 1784--1785. Banco Nac. de Credito Agr. y Ganad.

CORDOVA, C.J.: De domo el caféso convirtio en la 'bebida embriagadora'. Rev. del Café 1954 febr.

DEPTEANO, U.C.: El maiz en el Peru; Su historia, cultivo, mejoramiento y perspectivas. Agronomia (Lima) 1953. jun.

DRESSLER, R.L. The pre Columbian cultivated plants of Mexico. Harvard U. Bot. Mus. L., Dec. 4. 1953.

ETAPA, P.: Breve resena historica del origen y fundacion de la primera escuela de agricultura en el Paraguay. Paraguay Indus. y Com. Feb. 1955.

JORDAN, F.: El fomento de café y del cacao. apuntes historicos. Agricultura (San Cristobal) Oct-dec. 1954.

LEROY, Y.G.L.F.: Paginas olvidadas de la historia de la botanica en Cuba. Soc. Cubana de Bot. Rev. 1953 jul.-szept.

MORETTI, C.M.: El trigo da la historia de la humanidad y en las costumbres de los pueblos de America. Mundo Agr. (Buenos Aires) 1954 jun.

PERDOMO, J.E.: A short history of tobacco with specific regard to Cuban activities. Tobacco (New York) Nov. 28. 1954.

SOLIS, M.: 50 anos de agricultura. Rev. de Agr. Com. e Indus. (Panama) 1953 nov.

TIGERINO, R.J.: Un siglo antes que en la Martinica el cafe se cultunaba en Centro America. Café de Nicaragua 1954 máj.-ápr.

c) A f r i k a

FINLEY, J. M.: South African food and agriculture in World War II, Stanford, Stanford U. Press. 1954. 138 l.

JEFFREYS, M. D. W.: The history of maize in Africa So. African J. Sci. 1954 márc.

JEFFREYS, M. D. W.: Pre-Columbian maize in Africa. Nature (London) 1953.

SCHIEMANN, E.: Einkorn in alten Aegypten? Untersuchungen zur Unterscheidung von Einkorn und Emmer. (Triticum monococcum und dicoccum.) Züchter. 1954.

d) K ö z e l - K e l e t

CLAWSON, M.: Israel agriculture in recent years. AH, 1955.

KAMMENHUBER, A.: Zu den hethitischen Pferdetexten. Forsch. u. Fortschr. Apr. 1954.

POTRATZ, H.: Zucht und Training von Pferden in alten Orient. Deut. Landw. Gesell. Mitt. 1954 jul.

e) I n d i a

AMMAL, E. K. J.: The Botanical survey of India - a retrospect. Sci. et Cult. 1954. jan.

BURHILL, J. H.: Chapters on the history of botany in India. I. From the beginning to the middle of Wallich's service. Bombay Nat. Hist. Soc. 1953 dec.

f) U j Z e a l a n d

KEMP, W. S.: History of fruit growing in central Otago. New Zeal. J. Agr. Feb. 15. 1955.

g) K i n a

GRANET, M.: La Féodalité Chinoise. 1953. Publications of the Institute for Comparative Research in Human Culture. Series A. 22. 219 l.

PÓTLÁS AZ 1953-1955. ÉVI LENGYEL BIBLIOGRÁFIÁHOZ

Az alábbi kiegészítést a varsói Anyagi Kultura Intézet munkatársai juttatták el hozzánk. A Janina Leskiewiczowa budapesti látogatása alkalmával történt megállapodás értelmében ezentul minden évben kölcsönösen kicseréljük a két ország agrártörténeti bibliográfiáját. Ennek első példája a jelen kiegészítés is. Reméljük, sikerül más országok agrártörténeti intézményeivel is hasonló megállapodásra jutnunk.

F O N T O S A B B R Ö V I D I T É S E K

Zag. Ek. Rol.	Zagadnienia Ekonomiki Rolnej
K. H.	Kwartalnik Historyczny
K. H. K. M.	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
Przegl. Hist.	Przeglad Historyczny

Sobótka	Sobótka
Czas. Praw.-hist.	Czasopismo Prawno-historyczne
P. Z.	Przegląd Zachodni
Z. Nauk. U. J.	Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
Ekonomista	Ekonomista
R. H.	Roczniki Historyczne
Studia i Mat. do dz. Wlkp. i Pom.	Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza.
Rocz. Dz. S. i G.	Roczniki z dziejów społecznych i gospodarczych
P. M. R.	Postępy nauk rolniczych

BARANOWSKI B.: Sprawy obyczajowe w sadownictwie wiejskim w Polsce wieku XVII i XVIII. Łódź. 1955. 117 l.
(A szokásjog a XVII. és XVIII. századi falusi bíráskodásban.)

BARANOWSKI B.: Walka klasowa chłopów ze starostwa brańskiego na Podlasiu XVII.-XVIII. w. Rocz. dz. s. i g. 15; 1953 (1955); 77-144.
(A parasztok osztályharca a podlasiai branska kerületében a XVII.-XVIII. században.)

BARANOWSKI B.: Z dziejów antyfeudalnych ruchów chłopskich na Podlasiu. W-wa. 1953. 1956 l.
(A podlasiai parasztság antifeudális mozgalmainak történetéből.)

BIENIARZÓWNA J.: O chłopskie prawa. Szkice z dziejów wsi małopolskiej. Kraków. 1954. 308 l.
(A parasztság jogáról. Vázlatok a kislengyelországi falu történetéből.)

BIENIARZÓWNA J.: Wrzenie chłopskie w dobrach mogilskich w XVIII. w. Rocz. dz. s. i g.; 1953 (1955); 137-154.
(Parasztmozgalmak a mogilevi uradalomban a XVIII. században.)

BRODA J.: Chłopskie tartaki na Żywiecczyźnie w XVII. i XVIII. w. Lud. 41; 1954. 1; 555-582.
(Paraszti fűrészmalmok zywiecczyznie-n a XVII. és XVIII. században.)

BURSZTA J.: Handel magnacki i kupiecki między Sieniawą nad Sanem a Gdańskiem od XVII. do poł. XVIII. w. Rocz. dz. s. i g 16; 1954 (1955); 174-238.
(Főnemesek és tőzsérek kereskedelme Sieniawa nad Sanem és Gdansk között a XVII. századtól a XVIII. század derekáig.)

BURSZTA J.: Budownictwo wiejskie w kluczu runowskim pod Nakłem w Iszej połowie XVII. w. KHKM 2; 1954. 1-2; 104-139.
(Falusi épitkezés a Runowsk pod Nakłem uradalomban a XVII. század első felében.)

BURSZTA J.: Szkice z dziejów wsi. W-wa. 1955. 238 l.
(Vázlatok a falu történetéből.)

CHŁOPOCKA H.: Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa Cystersów w Kołbaczu w XII-XIV. w. Poznań 1953. 117 l.
(A kolbaczi ciszterci apátság nagybirtokának keletkezése és fejlődése a XII-XIV. században.)

CIEŚLAK T.: Walka chłopów pomorskich o wyzwolenie społeczne i narodowe w latach 1845-48. W-wa. 1955. 86 l.
(A pomerániai parasztok harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért 1845-48.)

DERESIEWICZ J.: Kilka uwag o poddaństwie w związku z tranzakcjami sprzedaży chłopów, SH 40; 1953, 3; 81-100.
(Gondolatok a jobbágyságról a parasztok eladásával kapcsolatban.)

DERESIEWICZ J.: Komisja Dobrego Porządku dla wsi wielkopolskiej w XVIII w. St. i Mat. do dz. Wlkp. i Pom. 1; 1; 285-308.
(A Dobri Porzadek bizottság a XVIII. századi nagylengyelországi falu ügyében.)

DERESIEWICZ J.: Walka klasowa z uciskiem feudalnym w Wielopolsce w drugiej poł. XVIII w. St. i Mat. do dz. Wlkp. i Pom. 1; 1; 51-86.
(Az osztályharc a feudalizmus elnyomása ellen Nagy-Lengyelországban a XVIII. század második felében.)

FALMOWSKA A.: Frančić Mirosław «Ustanowienie kompanii gospodarskiej» we wsi Boguchwałowicach. Z Nauk. U. J. Hist. 1; 1955, 107-121.
(Miroslaw Francic, «A gazdasági egylet határozatai» Boguchwalowicében.)

GRODEK A.: Problem rozwoju kapitalizmu w rolnictwie Królestwa Polskiego i Galicji. Ekonomista, 1955, 5-6; 121-331.
(A kapitalizmus fejlődésének kérdése a mezőgazdaságban a lengyel királyságban és Galíciában.)

GROSSER M.: Krótkie i bardzo prostę wprowadzenie do gospodarstwa wiejskiego. Opr. St. Inglot. Wrocław, 1954, 322 l.
(Rövid és igen egyszerű bevezetés a falusi gazdálkodásba, kiadta Inglot St.)

GROSSER M: Inwentarze dóbr szlacheckich pow. kaliskiego, t. I, od XVI. do połowy XVIII. w. wyd. Wł. Rusinski. Wrocław, 1955, 810 l.
(A kalis-i vajdaság nemesi birtokainak leltárai, I. A XVI. század derekától a XVIII. századig. Kiadta Wł. Rusinski.)

GROSSER M: Inwentarz pomiarowy dóbr klucza branczyckiwgo na Białorusi z r. 1682, opr. J. Kazimierski. KHKM, 3 :1955, 2.
(A bialorus-i vajdaság branczyce-i uradalmának kataszteri leltára 1682-ből, kiadta Kazimierski J.)

GROSSER M: Inwentarze starostw puckiego i kościerskiego z XVII. w. wyd. G. Labuda, Toruń, 1955, 323 l.
(A puck-i kosciersk kerület leltárai a XVII. századból, kiadta G. Labuda.)

JAKÓBCZYK W.: Komplikacje regulacyjne w Poznańskim, RH, 20 :1951-1952 (1955); 139-166.
(Tagosítási bonyodalmak a poznan-i vajdaságban.)

JAKÓBCZYK W.: Szkoła rolnicza w Żabikowie 1870-1876, St. i Mat. do dz. Wlkp. i Pom. 1 :1955, 1; 255-273.
(Mezőgazdasági iskola Zabikowia-n 1870-1876.)

KLUK KRZ.: O rolnictwie, zbożach, łąkach, chmielnikach winnicach i roślinach gospodarskich. Wyd St. Inglot. Wrocław, 1954, 266 l.
(A földm üvelésről, gabonatermelésről, rétekről, komlós-kertekről, szőlőkről és gazdasági növényekről.)

KLUK KRZ.: Księgi referendarii Koronnej z drugiej połowy XVIII. w. I (1768-1780), Warszawa, 1955, 665 l.
(A referendarius coronae regisztrumai a XVIII. század második feléből, I. kötet 1768-1780.)

KUCHOWICZ Z.: Leki i gusła dawnej wsi. Stan zdrowotny polskiej wsi pańszczyźnianej w XVII-XVIII. w. Warszawa, 1954. 200 l.
(A régi falu orvosságai és kuruzslása. A földesuri lengyel falu egészségügyi állapota a XVII-XVIII. században.)

LABUDA G.: Zapiska o zabudowaniach chłopskich w dobrach klasztoru przemęckiego w roku 1309. RH 20 :1951-1952 (1955); 121-138.
(A paraszti épületek összeírása a przemeck-i kolostor birtokain 1309-ben)

LABUDA G.: Kalendarz poznański z połowy XVII. w. jako źródło ikonograficzne do dziejów wsi. KHKM. 2 :1954. 3; 484-498.
(Egy poznan-i kalendárium a XVII. század második feléből : a falu történetének ikonográfiai forrása.)

LECHNICKI F.: Szczątki roślinne z wykopalisk gdanskich w latach 1950-1952. St. Wczesnośr. III. Wasrzawa-Wrocław, 1955. 252-259.
(Az 1950-1952. évi Gdansk-i ásatásoknál előkerült növényi maradványok.)

ŁOWMIAŃSKI H.: Podstawy gospodarczę formowania się państw slowiańskich. Warszawa. 1953. 39 l.
(A szláv államok kialakulásának gazdasági alapja.)

ŁUCZAK G.: Młynarstwo wiejskie na Kujawach Zachodnich od XVI. w. do chwili obecnej. Lud 41 :1954. 1; 583-610.
(A nyugatkujavjai falusi molnárság a XVI. századtól napjainkig.)

ŁUCZAK Cz.: Rozruchy głodowe w Wielkopolsce w r. 1847. Rocz. dz. s. i g. 15 :1955; 111-160.
(Éhinség-mozgalmak Nagy-Lengyelországban 1847-ben.)

MALINOWSKA I.: Tak zwane prawo karcenia chłopów poddanych i czeladzi według kodifikacji pruskiej z 1794 r. Czas. praw-hist. 5 :1953; 124-145.
(A parasztokkal és cselédekkel szemben alkalmazott un. jus casti gandi az 1794-i porosz törvényhozás szerint.)

MALINOWSKA I.: Materialy do dziejów Sejmu czteroletniego. t. I. Opr. J. Wolinski, J. Michalski, E. Rostworowski. Wrocław. 1955. 675 l.
(A négyéves országgyülés történetének anyaga.)

MATUSZEWSKI J.: W sprawie genezy sądu referendarskiego. Czas. praw-hist. 6 :1954. 2; 338-366.
(A referendarius bíráskodásának kezdete.)

MIELCZARSKI S.-SZAFLIK J.: Zagadnienię łanów pustych w Polsce w XV. i XVI. w. St. i Mat. do dz. Wlkp. i Pom. 1 :2; 55-104.
(A puszta telkek kérdése Lengyelországban a XV. és XVI. században.)

MICHALSKI J.: Sprawa chłopska na Sejmie 1773-1775. Przegl. Hist. 45 :1; 3-13.
(A paraszti jog az 1773-1775-i országgyülésen.)

ORZECHOWSKI K.: Na marginesie prawa karcenia poddanych i czeladzi (ius castigandi). Czas. prawhist. 7 :1955. 1; 324-348.
(A jobbágyokkal és cselédekkel szemben alkalmazható un. ius castigandi margójára.)

OSWIŃSKA A.: Masowe ruchy chłopów dóbr królęskich na terenie województwa krakowskiego w drugiej połowie XVIII. wieku. Z. Nauk. U. J. 1 :1955; 67-105.
(Paraszti tömegmozgalmak a krakkói vajdaság királyi birtokain a XVII. század második felében.)

OSWINSKA A.: Sprawa chłopska w świetle publicystyki poznańskiej z lat 1823-1848. Warszawa 1955. 155 l.
(A paraszti jog az 1823-1848 közti poznani sajtó megvilágításában.)

OSWINSKA A.: Pamiętniki chłopów. Wybór opr. L. Strożecka. Warszawa, 1955. 155 l.
(Parasztok visszaemlékezései. Gyűjtemény.)

PODWIŃSKA Z.: Narzędzia uprawy roli w Polsce w okresie wczesnośredniowiecznym. KHKM. II/2; 1954, 3; 388-423.
(Földmüvelő eszközök Lengyelországban a korai középkorban.)

PONIKIESKI A.: Historia bezorkowych upraw. PNR, 2(7):1955, 4; 91-108.
(A földmüvelő eszközök története.)

ROSTWOROWSKI E.: Rola urzędu wiejskiego w walce klasowej wsi małopolskiej w drugiej połowie XVIII. wieku. Z. Nauk. U. J. 1955. 1; 31-66.
(A falusi hivatal szerepe a kislengyelországi falu osztályharcában a XVIII. század második felében.)

BUTKOWSKA-PŁACHCIŃSKA A.: Uwagi omgospodarce hodowlanej w Polsce w XIII. i XIV. w. PZ. XI/3-4. 11:1955, 3-4; 584-597.
(Gondolatok az állattenyésztésről Lengyelországban a XIII. és XIV. században.)

SAMSONOWICZ H.: Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV-XVI. Warszawa, 1954. 245 l.
(A falusi ipar Lengyelországban a XIV. - XVI. században.)

SOBISIAK W.: Zabudowania i inwentarz ruchomy (martwy) w gospodarstwach dworskich biskupstwa poznańskiego w XVII-XVIII. wieku w świetle materiału źródłowego. Lud 41:1954, 1; 340-438.
(A XVII-XVIII. századi poznani püspöki majorsági birtokok épületei és holt felszerelése a forrásanyag tükrében.)

STAŃCZYK M.: Przeludnienie agrarne w Polsce kapitalistycznej. Ekonomista 55:1955, 1; 94-116.
(Az agrárnépesség túlnépesedése a kapitalista Lengyelországban.)

STRUZEK B.: Początki kapitalistycznego rozwarstwienia wsi na ziemiach polskich. Zag. Ek. Rol. 3-4. 1953. 3-4; 108-116.
(A falu kapitalista rétegződésének kezdete a lengyel területen.)

STRUZEK B.: Supliki chłopskie XVIII. w. wyd. J. Leskiewiczowa, J. Michalski. Warszawa, 1954. 606 l.
(XVIII. századi jobbágykérvények.)

SZCZOTKA S.: Zaburzenia chłopskie w Białostocczyźnie (1861-1869). Warszawa, 1953, 130 l.
(Parasztmozgalmak a białystoki vajdaságban. 1861-1869.)

ŚLĄSKI K.: Zaludnienie puszcz Polski zachodniej w okresie do XIV. w. Rocz. dz. s. i g. 16:1955; 51-94.
(Nyugat-Lengyelország erdőterületeinek benépesítése a XIV. századig.)

ŚRENIOWSKI ST.: Kwestia chłopska w Polsce w XVII. w. Szkice. Warszawa, 1955, 150 l.
(A parasztkérdés a XVII. századi Lengyelországban. Vázlat.)

SRENIOWSKI ST.: Problem rozwarstwienia chłopstwa w ustroju folwarczno-pańszczyźnianym w Polsce. Przegl. Hist. XLV. 46:1955, 4; 585-607.
(A parasztság rétegződésének kérdése a földesuri allódiális gazdálkodás keretében Lengyelországban.)

SRENIOWSKI ST.: W kwestii plonów w ustroju folwarcznopańszczyźnianym Polski XVI-XVII w. Rocz. dz. s. i g. 14 :1953; 107-121.
(A hozam kérdése a földesuri allódiális gazdálkodásban Lengyelországban a XVI-XVIII. században.)

TOPOLSKI J.: O literaturze i praktyce rolniczej w Polsce na przełome XVI. i XVII. w. Rocz. dz. s. i g. 14 :1953; 43-106.
(A földművelés irodalmáról és gyakorlatáról Lengyelországban a XVI.-XVII. század fordulóján.)

TOPOLSKI J.: Problem oczynszowań w Polsce na tle reformy klucza kamieńskiego w r. 1725. Rocz. dz. s. i g. 15 :1955; 57-76.
(A földjáradék kérdése Lengyelországban a kamienski uradalom 1725-i reformja kapcsán.)

TOPOLSKI J.: Rozkład feudalizmu i powstawanie kapitalizmu w Polsce w drugiej połowie XVIII. w. Materiały i Studia INS Seria hist. t. I. Warszawa 1954.
(A feudalizmus bomlása és a kapitalizmus kialakulása Lengyelországban a XVIII. század második felében.)

TOPOLSKI J.: Rozwój latyfundium arcybiskupstwa gnieźnieskiego od XVI. do XVIII. w. Poznań. 1955. 161 l.
(A Gnezno-i érseki nagybirtok fejlődése a XVI-XVIII. században.)

TOPOLSKI J.: Zbiegostwo chłopów w dobrach kapituły gnieźnieńskiej w pierwszej połowie XVIII. w. Rocz. dz. s. i g. 16 :1955; 95-112.
(Szökött jobbágyok a Gniezno-i káptalan birtokain a XVIII. század első felében.)

TURON B.: Stosunki społeczne w Kątach (koło Wrocławia) w XVII. i XVIII. w. Sobótka 9 :1954. 1; 138-156.
(Társadalmi viszonyok Katy-ban (Wroclaw mellett) a XVII. és XVIII. században.)

TYMIENIECKY K.: Lenna chłopskie czy prawo niemieckie? RH 20 :1951-1952 (1955); 59-120.
(Paraszttelkek vagy német jog?)

TYMIENIECKI K.: Narocznicy w gospodarstwie feudalnym. Poznań. 1955. 128 l.
(Az un. narocznicy a feudális gazdaságban.)

TYMIENIECKI K.: Początki państw słowiańskich w oświetleniu gospodarczym. Rocz. dz. s. i g. 16 :1955; 9-50.
(A szláv államok kialakulása gazdasági megvilágításban.)

WACHHOLZ SZ.: Reforma chłopska w Rzeczypospolitej Krakowskiej w świetle dokumentów archiwalnych. Czas. praw-hist. 6 :1954. 2; 287-337.
(Parasztreform a krakkói köztársaságban levéltári dokumentumok alapján.)

WACHOWSKI M.: Alojzy Biernacki - pionier postępu rolniczego w Polsce w pierwszej połowei XIX. wieku. PNR. 2 (7) :1955. 5; 105-115.
(Biernacki Alojz - a mezőgazdaság fejlődésének úttörője Lengyelországban a XIX. század első felében.)

WANTUŁA J.: Karty z dziejów ludu Śląska Cieszyńskiego Wybór pism. Warszawa 1954. 273 l.
(A sziléziai tesseni nép történetének emléklapjai. Válogatott írások.)

WIELKOPOLSKI A.: Zagadnienie sił wytwórczych i rozwoju stosunków społecznych w rolnictwie Pomorza Zachodniego w pierwszej pol. XIX. w. KH. 41 :1954.4; 137-159.
(A termelőerők és a társadalmi viszonyok fejlődésének kérdése Nyugatpomeránia mezőgazdaságában a XIX. század első felében.)

WIELOWIEJSKI J. : Zagadnienie przełomu w technice uprawy roli w pierwszym tysiącleciu n.e. na ziemiach polskich. KHKM 3 : 1955, 1; 153-165.
(A lengyel területen időszámításunk első évezredében a földmüvelés technikájában bekövetkező törés kérdése.)

WISNIEWSKI J. : Przesłanki tworzenia się układu kapitalistycznego w rolnictwie zachodniopomorskim w XVIII. w. KH 41 :1954. 4; 116-136.
(A nyugatpomerániai mezőgazdaságban kapitalista csirájának előjelei a XVIII. században.)

ZABKO-POTOPOWICZ A.: Dzieje bartnictwa w Polsce w świetle dotychczasowych badań. Rocz. dz. s. i g. 15 :1955; 7-56.
(A méhészet története Lengyelországban az eddigi kutatások alapján.)

=0=0=

IDEGEN NYELVÜ KIVONATOK

RESUME - AUSZUG

Revue d'histoire agricole (Historia Rerum Rusticarum). Organe du Comité hongrois d'histoire agricole, publié par la Bibliothèque Centrale de l'Université des Sciences Agricoles (Gödöllö). Rédigé par le Comité du Rédaction. Toute correspondance doit être adressée à la Redaction de Revue d'histoire agricole (Historia Rerum Rusticarum) Budapest, XI. Villányi-ut 5/7. Hongrie.

p. 165. Francois Erdei - Ernst Fataki: Producing organizations in the capitalist development of the Hungarian agriculture. I. We are reckoning the capitalist transformation of the Hungarian agriculture from the middle of the last century, so the period, during which the economic laws of capitalism came into full display in the development of the Hungarian agriculture, is essentially a century. During this period, in a similar way as in other countries the state control and the state management of the economy was confined withing certain limits and the all-embracing activity of the technical management for the organization of the cultivation could not be realized. Under such circumstances, the role of the various social and economical organizations - which were partly corporations, partly organized the cultivation itself and partly fulfilled other economical and social functions - became decisive from the point of view of the whole agricultural development. The agricultural producers' co-operatives and various committees and corporations - though they were brought forth by the state power itself, contained the agencies of the various producers belonged to this orbit. The study deals only with agricultural organizations in a proper sense, namely with those, which were not organized for special purposes and were not state-organized ones either. It gives an outline not only of the societies based strictly on voluntary membership, but of the forced unions organized by different laws. Moreover, it deals with such producers' co-operatives, which were linked with landed proprierty and tenure of land. The first part of the study gives a general analysis of the organizations in question and the producers' co-operatives tied up with landed property and tenure of land, finally it surveys the corporations. After a survey of the development of agricultural producing organizations, the authors examine the rotation of corps, the vine-growing communities of the mountaineers, the grazing communities etc. They refer then to the chambers of agriculture and the farmers' unions. The second part will deal with the unions based on the producing activity.

p. 183 Marthe Belényesy: Einige Worte über die ungarländische Form des Wald-Feldbaus

Der Wald-Feldbau gehört zu den am meisten vernachlässigten Fragen der Ungarischen Geschichtswissenschaft und Volkskunde. Dieses System bestand indessen, wie es die bisherigen sporadischen Angaben erweisen, - wenn auch nicht als ein vorherrschendes Benutzungssystem - auf einigen Flecken von verschiedenen Waldgebieten des Landes noch um die Mitte des vorigen Jahrhunderts. Aus den um diese Zeit verfassten Berichten ergibt sich darüber folgendes Bild: Im Herbst werden die Kahlen, zu neuen Trieben unfähigen Waldesteile vollkommen abgeholzt, sowie die Wertlosen Baumtriebe ausgerottet, und hiernach beackert. Im Laufe des Winters werden die abgeholzten Waldesteile von den kahlen Stämmen gründlich gereinigt. In den folgenden Jahren werden Hackfrüchte, oder aus Kernen gezüchtete Setzlinge mit Hackfrüchten vermischt gebaut. Im ernsten Jahr wird Kartoffel oder Mais, im zweiten ausschliesslich Mais, im dritten ebenfalls Mais, im vierten vorwiegend Korn angebaut. Im Frühling des vierten Jahres werden die anzubauenden Eicheln tief eingeackert, dann wird Getreide daruber, und mit einer Dornegge dünn zugedeckt. Im vierten Jahr nach der Anpflanzung erreichen die Setzlinge eine Höhe von 1,5 m, wodurch der Anbau der Zwischenpflanzen allmählich unmöglich wird, so, dass wiederum der Wald auf dem kahlen Boden vorherrschene wird. Die Studie reiht in dieses System auch jene andere Form des Wald-Feldbaus ein, welche die Fachwissenschaft mit dem Namen Brandsystem bezeihnet. Die aus den Komitaten Baranya, Somogy, Vas, Zala,

aus der Mátra-Gegend im Oberland und aus verschiedenen Gegenden der östlichen Landesteile stammenden neueren und älteren Angaben weisen ziemlich gleichlautend darauf hin, dass dieses System in den waldigen Gebieten des Landes, in Flecken vielerorts auftauchte. Auf den kahlen Hochebenen Transdanubiens und des Oberlandes lebt sogar heute noch dieses System, für welches das Folgende kennzeichnend ist. Die wesentlichste Phase des Vorganges ist die Entzündung des buschigen Brachfeldes. Als erste Saat folgt hier auf Mais, vor welchem nicht geackert, sondern nur gehackt wird. Im zweiten Jahr folgt Korn, vor welchem schon dreimal geackert wird. Die gebrannte Brache wird zuerst abgemäht, im folgenden Jahr geackert, dann wiederrum gemäht, schliesslich nur abgeweidet. Die Ruhezeit kann verschieden lang sein; sie kann 2-3 Jahre bei schlechterem Boden auch 5-6 Jahre betragen. Wie es auch aus den territorialen Zusammenhängen zu erschliessen ist, war dieses System aller Wahrscheinlichkeit nach schon im Mittelalter im Zusammenhang mit den Aussenfeldern gebräuchlich. Während jedoch die Feldgraswirtschaft das natürliche Feldsystem der Grasfelder in den Ebene ist, ist der Wald-Feldbau, sowie seine charakteristische Form, das Brandsystem, eher das eigenartige System der Waldgebiete.

p. 191 - Oscar Sashegyi: Die «Belehrung an die Landbewohner» Ungarns aus dem Jahre 1849.

Nach Niederwerfung des ungarischen Freiheitskampfes v.J. 1848/49 trachtete die österreichische Regierung die Befreiung des Bodens der gewesenen Untertanen in Ungarn auf Grund des G.A. IX. v.J. 1848 und im Sinne der Reichverfassung vom 4. März 1849 durchzuführen. Dazu wäre vor Allem notwendig gewesen, dass man den Begriff des urbarialen - und demgemäss zu befreienden - Bodens klar definiert. Dies ist aber vorderhand nicht geschehen, ja die Anfang 1850 vom bevollmächtigten Zivilkommisär für Ungarn herausgegebene Instruktion gab zu Missdeutungen Anlass, als ob alle diejenigen Bauergründe, die in den Urbarialtabellen aus der Zeit Maria Theresias nicht verzeichnet waren, auch weiterhin der Robotpflicht anheimfielen. Infolgedessen kamen zahlreiche Willkürlichkeiten vor, und es verlauteten besonders in der Theissgegend sehr viele Klagen wegen Verwirrung der Rechtsbegriffe von Urbarialität und Kurialität. Die Instruktion wurde trotzdem nicht berichtigt, weil man befürchtete, bei den verworrenen Besitzverhältnissen in Ungarn zu neuen Fehldeutungen Anlass, und Grund zu unzähligen Rechtsansprüchen von Seiten der Bauern zu geben. Infolge des Widerstandes der Kurialisten oder Kontraktualisten wurde von Zivilkomissariat auch die Frage ihres Schicksals aufgeworfen, und am 5. Februar 1850 machte Baron Geringer, der Zivilkommissär für Ungarn dem Minister des Innern den Vorschlag, auch rücksichtlich ihrer die Entlastung der Gründe zu verordnen. Nach dem Vorschlag wäre auszusprechen gewesen, dass sämtliche Untertanen, die gegen kontraktmässige Bedingungen auf herrschaftlichen Gründen für beständige Zeiten angesiedelt sind, ihre Naturalleistungen und Giebigkeiten ablösen hätten. Bis zur erfolgten Ablösung müssten ihre Verpflichtungen erfüllt, die Naturalarbeits aber sogleich in eine Geldabgabe verwandelt werden. Dieser Vorschlag war um so begründeter, da sich die Kurialisten in Ungarn in den Verheissungen der kaiserlichen Regierung getauscht fühlten, da sie noch immer Roboten leisten, Zehent, Neuntel abgeben mussten, wo doch in den anderen Kronländern jeder Grund ohne Unterschied entlastet und befreit werden sollte. - Die Pflichtweise Ablösung der Abgaben und Giebigkeiten der Kurialisten wurde aber nicht verordnet, des kaiserliche Patent vom 2. März 1853 sprach nur ihre Ablösungsbarkeit aus.

p. 201 - Tadeusz Dziekonski: The development of the ploughing implements and the controlling of their activity in Poland in the 19th century. According to iconographical and written sources, the ploughing implements scarcely changed from the middle ages to the 19th century. Only then, in the latter part of the 19th century, began the new, bent-breasted type of plough to appear in the rural households, smitheries and workshops of the urban artisans. This type was suitable for various operations on differ soils and helped much in the develpoment of the cultivation. We must consider the history of ploughing implements - either the old types made in the villages or those, which were manufactured industrially as a whole. The author, who deals with the question of the basic motives and scope of action of the ploughing implements and their mechanism, and he insists on the adoption of both technological and sociological methods of research. He states that the history of the ploughing implements must not be artificially classified into rural and industrial production. The most

important requirement is the establieshment of the documentation in connection with surviving old ploughing implements. The author points out that processes and results of the work of ploughing implements are not dependent unduly upon the working parts, much rather on the controlling of their activity. He deals with the various methods of this control in respect of the distinct nature of soils and the natural features of the ground. He gives then a summary of the controlling methods in connection with the types of ploughing. He makes clear that the development of the ploughing implements as instruments with or without a sole, and the development of the plough with or without a fore-carriage took place independently of each other, and was called forth by different answers to the controlling activity of the ploughing implements, which was dependent on the quality of the soil, where it was applied, and the general economical and social conditions of different regions. Finally he states that we cannot speak of the conservative or primitive character of the implements as every one one of them was corresponding to different technological and social conditions, otherwise the evolutionary connections of the implements in question would have been lead every where to the adoption of a single type of ploughing implements.

Documents

p.233 Ivan Bersényi: Relevé sur les redevances serviles de neuf proprietés foncières des comitats de Bars et de Hont au XVe siècle.

p.240 Vera Mráz: La statistique historique de la commune Nezsider (Neusidl) aux XVIe-XVIIe siècles.

p.247 Ladislas Makkai: Le journal de recettes et de dépenses du banquier Pierre Zákány de Mosonmagyaróvár dans les années 1630-1639.

p.258 Vera Mráz: Les inventaires et les domestiques du domaine des Batthyány à Rohonc en 1634-1687.

p.270 Ladislas Makkai: Relevé sur les resultats de recoltes et sur le cheptel des domaines des Rákóczi (1650-1660).

p.282 Coloman Benda: Instructions economiques données par la famille de Ráday en 1758.

p.285 Thomas Hofer: Inventaires de successions et listes d'estimation des serfs dans les domaines des Festetics. (1785-18).

p.327 Alexandre Süle: Francois Pethe et le Georgicon. I.

p.340 Elisabeth Tordai: Traitement des moutons en 1814

Discussion

p.342 Thomas Hoffmann: Les methodes de recherches relatives à notre histoire agricole médievale.

Comptes rendus critiques

p.348 Georges Szabad: Le passage du système de corvées à l'economie capitaliste dans les domaines des Eszterházy de Tata et de Gesztes. (Compte rendu par Dominique Kosáry.)

p.349 Joseph Kovacsics: Les sources de la Statistique historique, Réd. - (Compte rendu par Louis Nagy)

p. 351 Claire Mérey : Les mouvements des ouvriers agricoles en Transdanubie dans les années 1905-1907. (Compte rendu par Ladislas Kővágó)

p. 353 François S. Szabó : Le Musée d'Agriculture de 60 ans (1896-1956) (Compte rendu par Paul Rosdy)

p. 353 Études sur les débuts du capitalisme en Transsylvanie. (Compte rendu par Alexandre Fekete.)

p. 358 Joseph Kovács : Documents relatifs a l'agriculture capitaliste de Transsylvanie d'après 1849. (Compte rendu par Pierre Hársfalvi.)

p. 361 M. A. Rubacs : La transformation révolutionnaire des conditions agricoles de l'Ukraine à l'epoque de la révolution d'octobre. (Compte rendu par Etienne Dolmányos.)

p. 363 J. Groszul : La paysannerie de la Bassarabie (1812-1861.) (Compte rendu par Émile Niederhauser.)

p. 367 N. N. Korenyevszkaja : Budges des économies paysannes dans la Russie d'avant la révolution. (Compte rendu par Émile Niederhauser.)

p. 370 B.R. Brezgo : Mouvements paysans en Latgalie (1577-1917.) (Compte rendu par Émile Niederhauser.)

p. 372 A.Ja. Panchova : Les conditions agrariennes de la Gruzie orientale dans la periode d'avant les réformes. (Compte rendu par Guillaume Bélay.)

p. 373 La récente littérature polonaise concernant les questions agrotechniques (Compte rendu par Eric Fügedi.)

p. 380 Les «urbariums» de la voivodie de Cracovie 1575-1700. (Compte rendu par Béla Bottló.)

p. 383 Une récente publication de sources ayant trait à l'histoire de la paysannerie tchèque au XVIIe siècle. (Compte rendu par Eric Fügedi.)

p. 385 Deutsches Jarhbuch für Volkskunde. I. Band, Heft 1/2, Jahrgang 1955. II. Band. Jahrgang 1956. (Compte rendu par Thomas Hoffmann.)

p. 385 Julius Lips : Die Erntevölker, eine wichtige Phase in der Entwicklung der Menschlichen Wirtschaft. (Compte rendu par André Hegedüs.)

p. 387 Ernst Goldenbaum : Die Deutschen Bauern in Vergangenheit und in Gegenwart. (Compte rendu par André Hegedüs.)

p. 389 Conferences relatives à l'histoire agricole tenues au Xe Congrès International des Sciences Historiques de 1955. (Compte rendu par Emeric Wellmann.)

p. 395 The Agricultural History Review. I. . 1953-56. (Compte rendu par Vera Mráz.)

p. 401 Sooder Melchior : Bienen und Bienhalten in Schweiz. (Compte rendu par Thomas Hofer.)

p. 402 Marthe Bauer : Der Weinbau des Nordburgenlandes in volkskundlicher Betrachtung. (Compte rendu par Etienne Vincze.)

Bibliographie d'histoire agricole 1953-1955. IIe Partie

p. 404 f.) Grande Bretagne
p. 418 g.) Allemagne
p. 424 h.) Norvege
p. 425 i.) Italie
p. 426 j.) Portugal
p. 426 k.) Espagne
p. 426 l.) Suisse
p. 427 m.) Turquie
p. 427 VI. TERRITOIRES HORS D'EUROPE
p. 427 a.) Les États Unis de l'Amérique du Nord
p. 429 b.) L'Amérique Centrale et l'Amérique du Sud
p. 430 c.) Afrique
p. 430 d.) L'Orient Proche
p. 430 e.) Inde
p. 430 f.) Nouvelle Zélande
p. 430 g.) Chine
p. 430 SUPPLÉMENT A LA BIBLIOGRAPHIE POLONAISE DES ANNÉES 1953-55

... o ...

Р е з ю м е

Вестник аграрной истории. /Historia rerum rusticarum/
Журнал венгерского комитета по аграрной истории, изданный университетом аграрных наук в геделле. Редактирует редакционная коллегия. Письма послать редакции Вестника аграрной истории. Будапешт, IX. Ул. Виллани 5-7.

С о д е р ж а н и е

Стр. 165 Ференц Эрдеи - Эрне Патаки: Организации производителей в капиталистическом развитии венгерского сельского хозяйства. I.

Капиталистическое преобразование венгерского сельского хозяйства начинается в середине прошлого века, таким образом, в существенности это одно столетие, в течение которого экономические законы капитализма действовали в развитии венгерского сельского хозяйства.

В этот период в венгерском сельском хозяйстве тоже, как и в сельском хозяйстве других стран, государственное управление и наблюдение хозяйства развивались только в известных рамках и всеоб"емлющая работа специальной администрации по организации производства не могла осуществиться. В таких условиях в Венгрии решающую роль играли с точки зрения всего сельскохозяйственного развития различные общественные и хозяйственные организации производителей, которые являлись частью представительствами, частью организовали производство, а частью выполняли другие социально-экономические функции. В основном в этот круг входят кооперации сельскохозяйственных производителей, а также различные комитеты и корпорации, которые хотя и созданные государственной властью, все же охватыали представительство отдельных производителей. Предлагаемая статья занимается из их числа только сельскохозяйственными организациями в тесном смысле, т.тет теми, которые не являются специально кооперациями ни государственными организациями. Она дает обзор не только в тесном смысле основанных на добровольческом членстве обществ, а также организованных различными законами принудительных об"единений, а также от-

дельных производительных обществ, связанных с земельной собственностью или землепользованием.

Предлагаемая здесь первая часть статьи охватывает общий анализ вышеуказанных организаций, а также производительные общества, связанные с земельной собственностью или землепользованием и представительственные организации. В ходе этого после обозрения развития организаций сельскохозяйственных производителей авторы касаются вопросов общинного землепользования, сельских винодельческих обществ, пастбищных обществ и т.д., а потом сельскохозяйственных палат, крестьянских обществ и т.п. Вторая часть будет трактовать об об"единениях, очнованных на производительной деятельности.

Стр.183. Марта Беленеши: Несколько слов о формах переменного лесного и земельного хозяйства в Венгрии. - Переменное лесное и земельное хозяйство входит в круг самых запущенных вопросов венгерской исторической науки и етнографии, хотя, как об этом свидетельствуют найденные до сих пор скудные данные, эта система - если и не в качестве господствующей системы землепользования - имелась спорадически в отдельных лесных пространствах страны даже и в середине прошлогл века. Из написанных в это время донесений вырисовывается о ней следующая картина: осенью голые и неспособные произвести новые ростки части леса полностью выруаются, бесценные ростки также истребляются, и потом почва вспахается. В течение зимы вырубленные части леса тщательно очищаются от отрубков. В следующих годах разводятся в них или пропашные растения, или саженцы смешанно с пропашными растениями. В первом году производится карт фель или кукуруза, во втором только кукуруза, в третьем также кукуруза, а в четвертом по преимуществу рожь. Весной четвертого года назначенные для посадки дубовые жолуди глубоко впахаются, потом на них рассеиваются хлеба и тонко прикрываются бороной с шипами. В четвертом со времени посадки году саженец достигает уже высоты в 1 1/2 метров, таким образом постепенно становится невозможным

разведение промежуточных растений и медленно лес овладеет голой почвой.

В эту систему зачисляет статья и другую форму переменного лесного хозяйства, которая в специальной науке подсечной системой. Данные нового времени и старшие, происходящие из комитатов Бараня, Шомодь, Ваш, Зала, из окрестностей гор Матра в северной части Венгрии и из отдельных восточных частей страны показывают довольно согласно, что эта система появилась спорадически в некоторых лесных территориях страны. На голых плоскогорьях Трансданубии и северной части Венгрии это даже живущая и сегодня система, характеристическими чертами которой являются следующие: существенный момент действия заключается в поджигании кустарникового перелога. Первой посеивается кукуруза, земля не вспахается, только окапывается. Во втором году посеивается рожь, и тогда земля пахается уже три раза. Подожженный перелот сперва косится, в следующем году пахается, потом опять косится, наконец, только стадо пасет на нем. Время недействия меняется, два-три года, но при худших почвах может быть и пять-шесть лет. Как выявляется уже и из территориальной связи, эта система употреблялась по всей вероятности уже и в средние века наиболее в связи с внешними землями. Но пока что переменное земельное и пастбищное хозяйство является естественнх мой землецельческой системой сельскохозяйственных равнин, то переменное лесное и земельное хозяйство и его характеристическая форма, подсечное хозяйство, представляет скорей специфическую систему лесных краев.

Стр. 191 Оскар Шашхеди: "Поучение сельскому люду" 1849 г. занимающееся осуществлением освобождения крепостных. - После подавления венгерской освободительной войны 1848-49 гг. австрийское правительство стремилось осуществить освобождение крепостных земель в Венгрии на основе закона но.. IX 1948 г. и в духе имперской конституции 4-го марта 1849 г. Для этого необходимо было прежде всего дать точное определение крепостных - и вследствие этого освободимых - земель. Но это предварительно не произошло, более того, распоряжение, изданное упол-

номоченным императорским комиссаром в начале 1850 г. дало повод таким недоразумениям, будто бы все крестьянские земли, не исчисленные в урбаиальных табелях времен Марии Терезии продолжают подлежить обязанности барщины. Вследствие этого в ходе осуществления произошел целый ряд злоупотреблений, и особенно за Тиссой выщвинулись несчетные жалобы, потому что крестьянские и господские земли запутывались. Распоряжение все же не было исправлено из-за боязни того, что ввиду сложности земельных отношений в Венгрии исправление привело об к новым недоразумениям и увеличило бы число исков со стороны крестьян.

Вследствие сопротивления со стороны батраков в гражданском комиссариате Венгрии выщвинулся и вопрос их судьбы, и уполномоченный гражданский комиссар, Герингер 5-го февраля 1850 г. предложил министру внутренних дел приказать и в их отношении обязательный выкуп. По предложению те бывшие крепостные, которым бывший помещик наделил участок из господской земли, должны выкупить все задолжения и повинности, связанные с участком; до осуществления выкупа они должны выполнить их повинности по договору, однако баршина должна была сейчас же превратиться в денежный оброк. Это предложение обосновалось и тем, что в остальных провинциях империи все земли были освобождены, и батраки в Венгрии почувствовали себя обманутыми правительством, когда они видели, что они должны и в дальнейшем служить барщиной. Провозглашение обязательного выкупа батраков-контрактуалистов, однако, не произошло, урбариальный патент 2-го марта 1853 г. провозгласил только возможность выкупа повинностей.

Стр. 201 Тадеуш Дзеконский: Развитие действия пахотных орудий и регулировка их труда в Польше в XIX в. - По икографическим и письменным историческим источникам пахотные средства начиная с средних веков по XIX век почти не изменились. В крестьянских дворах, в мастерских сельских кузнецов и городских ремесленников только во второй половине XIX в. был выработан новый тип плуга со согнутым корпусом, используемый в разнородных почвах к паханиям различних качеств, применение которого в стольбольшой мере продвинуло развитие культуры.

Автор статьи, которая трактует об основных причинах и способах регулировки действия пахотных орудий и о связанных с этим конструкции доказывает, что исследование этого вопроса требует полного применения исследовательских методов как технологических наук, так и общественных наук. Автор устанавливает, что историю пахотных орудий следует трактовать как единое целое без искусственного разделения на сельские или заводское производство. Самым важным требованием он считает он считает создание полноценной технологической документации о находимых еще и сегодня экземплярах старых пахотных орудий.

Автор устанавливает, что процесс и результаты труда пахотных орудий зависят не столько от действующих частей, сколько от регулировки их действия. Потом он рассматривает способы регулировки, применимые с вниманием на разновидности пахания. Он констатирует, что развитие пахотных орудий в качестве орудий с подошвой плуга или без подошвы, развитие плуга в качестве друга с передком или без передка произошло независимо друг от друга и оказалось прежде всего результатом различных решений с целью регулировки действия пахотных орудий, в зависимости от качества почвы, где применялись, а также от общих социально-экономических условий отдельных территорий.

В завершение автор выражает мнение, что нельзя говорить о рутинности или примитивности орудий. Во свое время всякое из них соответствует различным технологическим и общественным условиям, ведь иначе эволюционные связи этих орудий уже давно привели бы к принятию всюду одного основного типа пахотных ордий.

Сообщения

Стр. 238 Ранняя урбариальная перепись девяти имений из комитатов Барш и Хонт /ХУ в./ /Опубл. Иван Бершени./

Стр. 240 Историческая статистика села Нежидер /Нейзидль/ в ХУ1-ХУ11 вв. /Опубл. Вера Мраз./

Стр. 247 Приходно-расходная книга торговца Петера Закань из города Мошонмадяровар в 1630-39 гг. /Опубл. Ласло Маккаи./

Стр. 258 Описи и челядь барского хозяйства семьи Батьяни в Рохонце /1634-1687/. /Опубл. Вера Мраз./

Стр. 270 Списки о валовом сборе и поголовье скота имений семьи Ракоци /1650-1660/. /Опубл. Ласло Маккаи./

Стр. 282 Экономическая инструкция данная управляющему имением семьи Радаи в Пелейте /1758/. /Опубл. Калман Бенда./

Стр. 285 Инвентари о наследстве крепостных крестьян и их оценка из имения семьи Фештетич в кестхеле /1785-1840/. /Опубл. Тамаш Хофер/.

Стр. 327 Ференц Пете и Георгикон. I. /Опубл. Шандор Шюле./

Стр. 340 Лечение овец в 1814 г. /Опубл. Эржебет Т. Патер./

Дискуссия

Стр. 342 Тамаш Хоффманн: Об исследовательких способах истории среденевекового венгерского сельского хозяйства.

Обзор

Стр. 348 Дьердь Сабад: Переход поместья семьи Эстерхази Тата и Гестеш от барщинной системы к капиталистическому хозяйству. /Рец. Домокош Кошари./

Стр. 349 Йожеф Ковачич /ред./: Источники исторической статистики. /Рец. Лайош Надь./

Стр. 351 Клара Мереи: Движения сельскохозяйственных рабочих в Трансданубии в 1905-1907 гг. /Рец. Ласло Кеваго./

Стр. 353 Ференц Ш. Сабо: 60-летний Сельскохозяйственный Музей /1896-1956/. /Рец. Пал Рошди./

Стр. 353 Исследования о начале капитализма в Трансильвании. /Рец. Шандор Фекете./

Стр. 358 Йожеф Ковач: Материалы о капиталистическом сельском хозяйстве Трансильвании после 1848 г. /Рец. Петер Харшфалви./

Стр. 361 М.А. Рубач: Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. /Рец. Иштван Долманьош./

Стр. 363 Я. Гросул: Крестьяне Бессарабии /1812-1861/. /Рец. Эмил Нидерхаузер./

Стр. 367 Н.Н. Кореневская: Бюджетные обследования крестьянских хозяйств в дореволюционной России. /Рец. Эмил Нидерхаузер./

Стр. 370 Б.Р. Брежго: Осерки по истории крестьянских движений в Латгалии 1957-1917. /Рец. Эмил Нидерхаузер./

Стр. 372 А.Я. Панцхава: К вопросу о развитии аграрных отношений в дореформенной восточной Грузии. /Рец. Вилмош Белаи./

Стр. 373 Новейшая польская литература о вопросах средневековой агротехники. /Рец. Эрик Фюгеди./

Стр. 380 Inwentarze dóbr Ziemskich Województwa Krakowskiego 1575-1700. /Рец. Бела Боттло./

Стр. 383 Новое издание источников по истории чешского крестьянства XУ11 в. /Рец. Эрик Фюгеди./

Стр. 385 Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. I. Band, Heft 1/2, Jahrgang 1955. II. Band, Jahrgang 1956. /Рец. Тамаш Хоффманн./

Стр. 385 Julius Lips: Die Erntevölker, eine wichtige Phase in der Entwicklung der menschlichen Wirtschaft. /Рец. Андраш Хегедюш./

Стр. 387 Ernst Goldenbaum: Die deutschen Bauern in Vergangenheit und Gegenwart. /Рец. Андраш Хегедюш./

Стр. 389 Доклады по аграрной истории на международном с"езде историков 1955 г. /Рец. Имре Велман./

Стр. 395 The Agricultural History Review. I-IV. 1953-1956. /Рец. Вера Мраз./

Стр. 401 Sooder Melchior: Bienen und Bienenhalten in der Schweiz./Рец. Тамаш Хофер./

Стр. 402 Marte Bauer: Der Weinbau des Nordburgenlandes in volkskundlicher Betrachtung. /Рец. Иштван Винце./

KONTR-TÁR

Библиография по аграрной истории 1953-1955 г. /Часть II/

Стр. 404.	f/	Великая Британия.
Стр. 418.	g/	Германия.
Стр. 424.	h/	Норвегия.
Стр. 425.	i/	Италия.
Стр. 426.	j/	Португалия.
Стр. 426.	k/	Испания.
Стр. 427.	l/	Швейцария.
Стр. 427.	m/	Турция.
Стр. 427.	VI.	Внеевропейские территории.
Стр. 427.	a/	Соединенные Штаты Америки.
Стр. 429.	b/	Средняя и Южная Америка.
Стр. 430.	c/	Африка.
Стр. 430.	d/	Ближний Восток.
Стр. 430.	e/	Индия.
Стр. 430.	f/	Новая Зеланидия.
Стр. 430.	g/	Китай.
Стр. 430.		Дополнение к польской библиографии 1953-1955 гг.

KÖNYVTÁR